

การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต
คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา 2558
ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THE DEVELOPMENT OF A COMMUNITY LEARNING MODEL FOR SELF-
MANAGEMENT IN CONSERVING COMMUNITY FORESTS

Mrs. Wasana Techavijitsarn

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Non-Formal Education

Department of Lifelong Education

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2015

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเอง ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
โดย	นางวาสนา เตชะวิจิตรสาร
สาขาวิชา	การศึกษานอกระบบโรงเรียน
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนัสวานันท์ โกวิทยา
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	รองศาสตราจารย์ ดร.อาชัญญา รัตนอุบล

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาคุษฎีบัณฑิต

.....คนบดีคณะครุศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.บัญชา ชลาภิรมย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา)
.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนัสวานันท์ โกวิทยา)
.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(รองศาสตราจารย์ ดร.อาชัญญา รัตนอุบล)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิธิตา จรุงเกียรติกุล)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีรฉัตร สุปัญญา)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ดร.กล้า สมตระกูล)

วาสนา เศษะวิจิตรสาร : การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน (THE DEVELOPMENT OF A COMMUNITY LEARNING MODEL FOR SELF-MANAGEMENT IN CONSERVING COMMUNITY FORESTS) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ผศ. ดร.มนัสวาสน์ โกวิทยา, อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม: รศ. ดร.อาชัญญา รัตนอุบล, 348 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน 2) เพื่อพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน 3) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และ 4) เพื่อนำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ระเบียบวิธีการวิจัยที่ใช้คือการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีการศึกษาเอกสาร การศึกษาภาคสนามแบบพหุกรณีศึกษา การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบวิเคราะห์เอกสาร แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกตชนิดไม่มีส่วนร่วม ประเด็นการสนทนากลุ่ม และแบบสัมภาษณ์เชิงลึก สำหรับการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา โดยผลการวิจัย พบว่า

1. องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย 1) เนื้อหา/ความรู้ 2) กิจกรรมการเรียนรู้ 3) แหล่งเรียนรู้ 4) ผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเอง เข้าใจสังคมและพร้อมที่จะเรียนรู้ 5) เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม 6) ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง 7) การกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน และ 8) การเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย และกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ 1) การรับข้อมูล 2) การประมวลข้อมูล 3) การสรุปและใช้ข้อมูล และ 4) การประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้

2. รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย 1) ปรัชญา ได้แก่ ป่าคือชีวิต 2) แนวคิดสำคัญที่ใช้ ได้แก่ (1) การเรียนรู้ตลอดชีวิต (2) การเรียนรู้ชุมชน (3) การกระทำเชิงการสื่อสาร และ (4) การอนุรักษ์ป่าชุมชน 3) องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ (1) เนื้อหา/ความรู้ (2) กิจกรรมการเรียนรู้ (3) แหล่งเรียนรู้ (4) ผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้ (5) เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม (6) ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง (7) การกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน และ (8) การเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย 4) หลักการที่ยึดถือในการเรียนรู้ ได้แก่ (1) คนพึ่งป่า ป่าพึ่งคน และ (2) การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และ 5) กระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ (1) รับข้อมูล (2) ประมวลข้อมูล (3) สรุปและใช้ข้อมูล และ (4) ประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้

3. ปัจจัยของรูปแบบ ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ได้แก่ 1) ภูมิความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ 2) ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน 3) ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง 4) ความตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ และ ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ภาครัฐหรือข่ายที่ให้การสนับสนุนต่อเนื่อง เงื่อนไขของรูปแบบ ประกอบด้วย 1) การมองเห็นปัญหา 2) การมีข้อตกลงร่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน 3) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน และ 4) การเรียนรู้ตามอัธยาศัย

4. ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย 3 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ 1) ยุทธศาสตร์เสริมสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนด้วยการศึกษาตามอัธยาศัย 2) ยุทธศาสตร์ส่งเสริมวัฒนธรรมการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน 3) ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้การจัดทำแผนการจัดการป่าร่วมกัน

ภาควิชา การศึกษาดูตลอดชีวิต ..... ลายมือชื่อนิสิต .....

สาขาวิชา การศึกษานอกระบบโรงเรียน ..... ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก .....

ปีการศึกษา 2558 ..... ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาร่วม .....

5284289527 : MAJOR NON-FORMAL EDUCATION

KEYWORDS: COMMUNITY LEARNING / COMMUNICATIVE ACTION / COMMUNITY FOREST CONSERVATION

WASANA TECHAVIJITSARN: THE DEVELOPMENT OF A COMMUNITY LEARNING MODEL FOR SELF-MANAGEMENT IN CONSERVING COMMUNITY FORESTS. ADVISOR: ASST. PROF. MANASWAS KOVITAYA, Ph.D., CO-ADVISOR: ASSOC. PROF. ARCHANYA RATANA-UBOL, Ph.D., 348 pp.

The purposes of this research were to: 1) analyze and synthesize the components and processes of community learning for self-management in conserving community forests; 2) develop the development of community learning model for self-management in conserving community forests; 3) analyze the factors and conditions of a community learning model for self-management in conserving community forests; and 4) strategy for promoting in community learning model for self-management in conserving community forests. The research methodology was the qualitative research by documentary study, field study, focus group discussion, in-depth interview guideline. The qualitative data were analyzed and synthesize by using the content analysis. The results were as follow:

1. Components of community learning for self-management in conserving community forests comprised: 1) learning content /knowledge; 2) learning activities; 3) learning source; 4) learners' self-awareness, understanding society, ready to learn; 5) conformity to culture and social context of content; 6) self-directed learning supporters; 7) communicative action for participatory learning; and 8) learners' easy information accessibility. learning processes comprised four stages as follow: 1) acquisition; 2) analysis; 3) action; and 4) appraisal.

2. Community learning model for self-management in conserving community forests comprised: 1) philosophy was the forest is life; 2) key concepts were (1) lifelong learning; (2) community learning; (3) communicative action; and (4) and community forest conservation; 3) key components were (1) learning content /knowledge; (2) learning activities; (3) learning source; (4) learners' self-awareness, understanding society, ready to learn; (5) conformity to culture and social context of content; (6) self-directed learning supporters; (7) communicative action for participatory learning; and (8) learners' easy information accessibility; 4) key principles were (1) people and forest live together; and (2) community members participation; and 5) learning processes comprised four stages as follow: 1) acquisition; 2) analysis; 3) action; and 4) appraisal.

3. Supporting factors of learning model comprised internal factors were 1) body of knowledge on natural resources management of the community members; 2) guru, local wise men; 3) strong community leader; 4) awareness of forest values amongst community members; and external factor was continuing supportive networks. conditions of learning model comprised 1) problem insight; 2) agreement on community forest utilization; 3) knowledge sharing via communication; and 4) informal learning.

4. Strategies to support community learning for self-management in conserving community forests consisted 1) strategy to enhance unity of community through informal learning; 2) strategy to support participatory communicative culture for cooperative learning; and 3) strategy to support learning for enhancing forest management plan through community participation.

Department: Lifelong Education

Field of Study: Non-Formal Education

Academic Year: 2015

Student's Signature .....

Advisor's Signature .....

Co-Advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี เนื่องด้วยความเมตตากรุณา ความเอาใจใส่ ความเอื้อเฟื้อเอื้ออาทรอย่างสูงยิ่งจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มนัสวาทน์ โกวิทยา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และรองศาสตราจารย์ ดร. อาชัญญา รัตนอุบล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ผู้ซึ่งให้ความรู้ คำแนะนำ ให้กำลังใจ และโอกาสที่ดีเสมอมา ผู้วิจัยซาบซึ้งและขอกราบขอบพระคุณท่านทั้งสองเป็นอย่างสูง

กราบขอบพระคุณคณาจารย์สาขาวิชาการศึกษาของระบบโรงเรียนทุกท่านที่ได้ถ่ายทอดความรู้ทางการศึกษาระบบโรงเรียน โดยเฉพาะ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิรัชต์ สุปัญญา ที่ให้ความช่วยเหลือ คำแนะนำ และกำลังใจด้วยความปรารถนาดีต่อศิษย์ และทำให้เกิดความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาตนเองสู่การเป็นคุณูปการบัณฑิตที่มีคุณภาพ และผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่กรุณาตรวจสอบเครื่องมือวิจัย ผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม รวมทั้งคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่กรุณาสละเวลาอันมีค่ายิ่งของท่านให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์สำหรับผู้วิจัยทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความถูกต้องสมบูรณ์มากขึ้น

ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัยที่อนุมัติ “ทุน 90 ปี” จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อสนับสนุนเป็นค่าใช้จ่ายในการทำวิทยานิพนธ์แก่ผู้วิจัย และคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้มอบทุนนำเสนอผลงานวิจัย โดยให้นำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ไปเผยแพร่ในงาน The 6th World Conference on Education Sciences ณ สาธารณรัฐมอลตา ได้สร้างคุณค่าให้แก่การทำวิจัยในครั้งนี้

ขอขอบพระคุณ Professor John A. Henschke, Ph.D. และ Assist. Prof. Ryan R. Guffey, Ph.D. ที่ได้มอบทุนการศึกษาให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสไปศึกษาหลักสูตร The Andragogy Doctoral Emphasis Specially Instructional Leadership Doctoral Program ณ Lindenwood University , St.Charles, Missouri ประเทศสหรัฐอเมริกา และให้ความช่วยเหลือด้วยดีตลอดช่วงเวลาที่ได้ศึกษา

ขอขอบพระคุณ ท่านวันชัย คงเกษม ที่ปรึกษาด้านการบริหารงานจังหวัดแบบบูรณาการ ท่าน ชัชวาลย์ ฉายะบุตร ผู้อำนวยการสถาบันดำรงราชานุภาพ และท่านขจรเกียรติ รักพานิชฌณี รองผู้ว่าราชการจังหวัดภูเก็ต สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย ที่สนับสนุนให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสศึกษาในระดับคุณูปการบัณฑิต

แรงบันดาลใจที่ทำให้ผู้วิจัยยังคงยืนหยัดและมุ่งมั่นเต็มภูมิจิตให้กับตัวเองเสมอจากลูกชายที่ห่วงใยและให้กำลังใจคุณแม่คนนี้อย่างดีตลอดมา และเสริมพลังให้ผู้วิจัยทำวิทยานิพนธ์ได้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้

ท้ายสุดนี้ คุณงามความดีทั้งหลาย และประโยชน์ที่เกิดจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ขอมอบแด่ พระคุณบิดามารดาผู้ให้กำเนิดที่ปลูกฝังค่านิยมการเรียนรู้แบบนำตนเองให้แก่ผู้วิจัย และครอบครัวของผู้วิจัยทุกท่าน ความสำเร็จที่เกิดขึ้นผู้วิจัยรำลึกถึงพระคุณของคุณพ่อและคุณแม่ที่อบรมสั่งสอนให้เป็นคนดี ใฝ่รู้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญแผนภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
คำถามของการวิจัย.....	8
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	8
ขอบเขตการวิจัย.....	8
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	10
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	11
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	12
ตอนที่ 1 แนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต.....	12
ตอนที่ 2 แนวคิดการเรียนรู้ชุมชน.....	20
ตอนที่ 3 ทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสาร (Theory of Communicative Action).....	52
ตอนที่ 4 แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชน.....	58
ตอนที่ 5 แนวคิดการพัฒนารูปแบบ.....	76
ตอนที่ 6 แนวคิดการพัฒนายุทธศาสตร์.....	83
ตอนที่ 7 แนวคิดการวิจัยเชิงคุณภาพ.....	90
ตอนที่ 8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	97

ตอนที่ 9 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	101
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	105
ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการศึกษาเอกสาร และการศึกษาภาคสนาม.....	106
ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน .	121
ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของการใช้รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	127
ขั้นตอนที่ 4 การนำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน.....	129
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	133
ตอนที่ 1 ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน.....	133
ตอนที่ 2 ผลการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน..	245
ตอนที่ 3 ผลการวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน.....	264
ตอนที่ 4 ผลการนำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน.....	269
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย.....	283
สรุปผลการวิจัย.....	284
การอภิปรายผล	291
ข้อค้นพบสำคัญจากการวิจัย	306
ข้อเสนอแนะ	308
รายการอ้างอิง	310
ภาคผนวก.....	322

ภาคผนวก ก ผู้ทรงคุณวุฒิการตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	323
ภาคผนวก ข กรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี	330
ภาคผนวก ค เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	332
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	348

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบการศึกษาในระบบโรงเรียนกับระบบการเรียนรู้ของชุมชน	40
ตารางที่ 2.2 องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชน.....	42
ตารางที่ 2.3 กระบวนการเรียนรู้ชุมชน.....	47
ตารางที่ 2.4 พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยรายภาค ตั้งแต่ปี 2516-2557.....	75
ตารางที่ 3.1 ตารางเวลาการเก็บข้อมูลภาคสนาม.....	116
ตารางที่ 3.2 สรุปขั้นตอนดำเนินการวิจัย.....	132
ตารางที่ 4.1 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี : ชุมชนบ้านห้วย สะพาน.....	157
ตารางที่ 4.2 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี : ชุมชนบางขุนไทร	178
ตารางที่ 4.3 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี: ชุมชนเขาพระพุทธรบาท น้อย	201
ตารางที่ 4.4 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี : ชุมชนเขาราวเทียน ทอง	223
ตารางที่ 4.5 ผลการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่า ชุมชนจากการศึกษาภาคสนาม.....	238
ตารางที่ 4.6 กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	240
ตารางที่ 4.7 สังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาที่ดี.....	242
ตารางที่ 4.8 สรุปจุดแข็ง – จุดอ่อน – โอกาส – อุปสรรคของกรณีศึกษาที่ดี 4 แห่ง	271
ตารางที่ 4.9 การให้นำหน้า S W O T โดยผู้ทรงคุณวุฒิ.....	273
ตารางที่ 4.10 ตารางวิเคราะห์ SWOT Matrix.....	277

สารบัญแผนภาพ

	หน้า
แผนภาพที่ 2.1 องค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชน	43
แผนภาพที่ 2.2 กระบวนการเรียนรู้ชุมชน	48
แผนภาพที่ 2.3 เจ็ดเสาหลักแห่งระบบจัดการที่เป็นองค์รวม	75
แผนภาพที่ 2.4 รูปแบบการจัดองค์การและการบริหารจัดการของ Brown and Moberg.....	79
แผนภาพที่ 2.5 ขั้นตอนการพัฒนาารูปแบบของปรีชา กันธิยะ (2552).....	82
แผนภาพที่ 2.6 TOWS Matrix	89
แผนภาพที่ 2.7 กรอบแนวคิดการวิจัย.....	104
แผนภาพที่ 4.1 รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน 4A Model	282

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในอดีตที่ผ่านมาพื้นที่ป่าของไทยนับได้ว่าเป็นผืนป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก จากการเปรียบเทียบพื้นที่ประเทศไทย 320.7 ล้านไร่ พื้นที่ป่าทั่วประเทศในปี พ.ศ.2504 มีพื้นที่ป่าทั่วประเทศ 171.02 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 53.33 ด้วยกระบวนการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจ ด้วยการนำทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้ได้ถูกนำไปใช้ในการผลิตเพื่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยขาดระบบควบคุมที่ดีทำให้พื้นที่ป่าไม้ของประเทศลดจำนวนลงเป็นจำนวนมาก จากสถิติพื้นที่ป่าไม้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2516 - 2522 พื้นที่ป่าของประเทศไทยได้ลดลงเกือบทุกภาค โดยเฉพาะภาคกลางลดลงไปร้อยละ 5.75 และยังคงลดจำนวนลงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งในปัจจุบัน (พ.ศ.2557) พื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศ มีจำนวน 102.3 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 31.62 เป็นอัตราที่ต่ำร้อยละ 40 ซึ่งเป็นระดับที่จะสามารถรักษาความสมดุลของระบบนิเวศได้ จากตัวเลขสถิติพื้นที่ป่าไม้ที่ปรากฏให้เห็น แสดงว่าปัจจุบันนี้พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยยังคงอยู่ในภาวะวิกฤต (โชติมา เพชรอม, 2550; กฤษฎา บุญชัย, 2556; กรมป่าไม้, 2558) การสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยมีสาเหตุต่าง ๆ เช่น การให้สัมปทานป่าโดยการขาดการควบคุม และยังเป็นการกระตุ้นให้เกิดการบุกรุกจับจองพื้นที่ทำกินจากชาวบ้านอีกด้วย การเพิ่มจำนวนของประชากรในช่วงก่อนปี พ.ศ.2530 มีอัตราการเพิ่มขึ้นของประชากรสูงมากเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการบุกรุกป่าเพิ่มขึ้น การพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานด้วยการสร้างถนนเข้าสู่พื้นที่ป่าทำให้ประชาชนอพยพเข้าไปบุกเบิกพื้นที่ป่าอย่างแพร่หลาย การแพร่หลายของเทคโนโลยีไฟฟ้า และรถไฟทำให้เกิดอัตราเร่งในการทำลายพื้นที่ป่า การเกษตรเชิงพาณิชย์จึงมีความต้องการพื้นที่ป่าทำเป็นพื้นที่ทำการเกษตรเพิ่มมากขึ้น การครอบครองพื้นที่ป่าเพื่อการค้าที่ดิน การสูญเสียพื้นที่ป่าไม้เป็นจำนวนมากทำให้ภาครัฐตระหนักถึงปัญหาและได้มีนโยบายการจัดการป่าและที่ดินของรัฐ เช่น นโยบายการประกาศเขตอนุรักษ์ป่า แต่เป็นการทับซ้อนพื้นที่ที่ชุมชนตั้งอยู่มาก่อน ทำให้เกิดการกระทบกระทั่งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากป่า นโยบายการทวงคืนพื้นที่ป่าด้วยการกำหนดที่ดินสาธารณะที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์เป็นพื้นที่ป่าของรัฐตามกฎหมายให้อำนาจรัฐเบ็ดเสร็จในการควบคุมพื้นที่ ผลที่เกิดคือความขัดแย้งกับประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ป่าและเปิดโอกาสให้เอกชนเข้าใช้พื้นที่ป่าอย่างเสรี นโยบายการจัดแบ่งประเภทป่า กำหนดให้มีพื้นที่ป่าทั่วประเทศร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศโดยแบ่งเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ร้อยละ 15 ป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 นโยบายเกี่ยวกับการพิสูจน์สิทธิชุมชนในเขตป่า โดยการถ่ายภาพทางอากาศเป็นหลัก ทำให้ชุมชนขาดการมีส่วนร่วมในการตรวจสอบ เพราะอยู่ในดุลยพินิจ

ของเจ้าหน้าที่ของรัฐ นโยบายการแก้ไขความเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในภาคป่าไม้ โดยมีแผนยุทธศาสตร์รับมือและลดความล่อแหลมต่อผลกระทบสภาพภูมิอากาศ แต่ก็ยังเป็นการมุ่งกดดันภาคป่าไม้และภาคการเกษตรแต่ไม่ควบคุมภาคพลังงานและอุตสาหกรรมที่เป็นต้นเหตุหลักและยังไม่ยอมรับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่า นโยบายส่งเสริมสิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนจัดการป่า แต่ร่างกฎหมายนี้ก็ตกไปในปี พ.ศ.2552 นโยบายของภาครัฐที่ได้ออกมาหลายนโยบายเป็นมายาคติเกี่ยวกับป่าที่รัฐสร้างขึ้นหรือเลือกที่จะเชื่อ ซึ่งปัญหาทั้งหลายล้วนเกิดจากความล้มเหลวของการจัดการทรัพยากรป่าไม้จากนโยบายรัฐบาลที่สับสน และการผูกขาดการจัดการป่าโดยการรวมศูนย์รวมจัดการป่า ซึ่งเป็นผลพวงจากการมีนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจที่ผลักดันให้เกิดการใช้พื้นที่ป่าอย่างหนักหน่วง ภาครัฐละเลยการยอมรับให้ชุมชนท้องถิ่นที่อยู่อาศัยและมีวิถีชีวิตพึ่งพิงป่าได้มีส่วนร่วมในการจัดการป่าอย่างเป็นระบบ และได้ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของชุมชนท้องถิ่นที่ดำรงชีวิตด้วยการพึ่งพิงป่าเพื่อยังชีพ (อภิชัย พันธเสน, 2542; สมศักดิ์ สุขวงศ์, 2550; กฤษฎา บุญชัย, 2556) ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญหลายประการเป็นต้นกำเนิดน้ำสร้างความชุ่มชื้นซึมซับน้ำฝนเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชน เปรียบเป็นทางสรรพสินค้าธรรมชาติมีคุณค่าอันเนกอนันต์การบุกรุกทำลายป่าไม้เป็นจำนวนมากทำให้ป่าเสื่อมโทรมและกลายเป็นป่ากร้าง ชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่นไม่สามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้เช่นเดิมทำให้ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งจากเหตุการณ์การบุกรุกพื้นที่ป่าเขตหนองโรงอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ทั้งจากชาวบ้านที่ต้องการพื้นที่ป่าเปลี่ยนเป็นพื้นที่ทำการเกษตรได้บุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อจับจองเป็นพื้นที่ทำกินของตนเอง และกลุ่มนายทุนหรือผู้มีอิทธิพลที่เข้าไปแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะผืนป่า ทั้งวิธีการตัดไม้ทำลายป่า นำเครื่องจักรเข้าปรับพื้นที่ปิกเขตเป็นอาณาเขตของตน ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ได้เสื่อมโทรมลงไปอย่างรวดเร็วเกิดความแห้งแล้งอย่างหนัก ชาวบ้านที่เคยอาศัยประโยชน์จากป่าในการเลี้ยงสัตว์และดำรงชีพด้วยการหาของป่าต่างได้รับความเดือดร้อนมาก ส่งผลให้เกิดการต่อต้าน ประท้วงและกระทบกระทั่งระหว่างชาวบ้านด้วยกันที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนกับชาวบ้านที่เดือดร้อนและกลุ่มชาวบ้านกับนายทุน การทำลายพื้นที่ป่าได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นและทำให้ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ตั้งแต่เคย (อาณัติ ชุ่มเจริญ, 2550) สะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของนโยบายการจัดการป่าและที่ดินของภาครัฐที่ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งมากมาย ทั้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ป่าดั้งเดิม ชาวบ้านที่บุกรุกพื้นที่ป่า และกลุ่มนายทุนที่ใช้ประโยชน์ และอัตราการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ยังคงลดลงอย่างต่อเนื่อง

การบุกรุกทำลายป่าที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศที่สมดุลของธรรมชาติ และการดำเนินชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบโดยตรง และรุนแรง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ ได้ทรงตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว พยายามค้นหาวิธีการต่าง ๆ ที่จะเพิ่มปริมาณของป่าไม้ในประเทศไทยให้เพิ่มมากขึ้นอย่างมั่นคงและยั่งยืน การอนุรักษ์ป่าไม้ การหาแนวทางในการป้องกัน และแนวทางในการรักษาป่าให้ยั่งยืนทรงมีพระราชดำริให้คนอยู่กับป่าได้โดยพยายามเปลี่ยนราษฎรจากสถานภาพผู้บุกรุก

ทำลายป่าให้กลายเป็นผู้อนุรักษ์ทรัพยากรป่า ด้วยทรงตระหนักถึงการพึ่งพาของคนและป่า ดังนั้นในการที่คนอยู่ร่วมกับป่าอย่างยั่งยืน จึงทรงมีแนวพระราชดำริให้ส่งเสริมราษฎรมีส่วนร่วมในกิจกรรมการปลูกป่า การจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง การพัฒนาอาชีพโดยให้ราษฎรปลูกพืชเศรษฐกิจควบคู่ไปด้วยเพื่อจะได้พึ่งตนเองได้ ส่งเสริมราษฎรให้มีความรู้ เมื่อชาวบ้านมีความรู้ก็ย่อมเกิดความเข้าใจ เกิดสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นผลต่อเนื่องตามมา เสริมสร้างคุณธรรมและจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ และต้นน้ำลำธาร หากชาวบ้านในพื้นที่ไม่ร่วมมือไม่เห็นด้วยก็ย่อมจะทำให้ประสบความสำเร็จในการรักษาป่าไม้ได้ยาก และพระราชดำรัส สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2526 “เป็นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำอย่างไรจะให้ชาวบ้านไม่เห็นว่าเป็นศัตรูกับเขา ชาวบ้านโดยมากมักจะได้รับลูกยูแล้วก็บุกเข้าไปตัดป่า ตำรวจจะไปจับชาวบ้านซึ่งยากจนนี้ก็ลำบาก จะทำให้ศัตรูของประเทศไทยได้โอกาส จะทำอย่างไรดี ในที่สุดท่านก็คิดออก ท่านบอกว่า ถ้าชาวบ้านปลูกป่าเสียเอง ดูแลป่าเสียเอง เขาได้กิน ได้อยู่ มีความสุข ความเจริญในป่า เขาก็จะดูแลป่า ถึงได้เกิดโครงการป่ารักษาน้ำ” และเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2546 “เมื่อป่าหมดไปคนเราก็จะอยู่ไม่ได้ คนกับป่าจึงจะต้องอยู่ด้วยกัน คือคนคอยดูแลรักษาป่า และป่าก็จะอำนวยประโยชน์ให้แก่คน เป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน” (กรมป่าไม้, 2555)

ด้วยแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ที่มีพระราชดำริและพระราชดำรัสให้คนอยู่ร่วมกับป่า จึงได้เกิดแนวความคิดใหม่ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือ เรียกว่าแนวทางประชารัฐ โดยปรับเปลี่ยนวิธีการดำเนินการจากเดิมที่รัฐมีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบทรัพยากรธรรมชาติเพียงฝ่ายเดียวมาเป็นการยอมให้ชุมชนซึ่งเป็นหน่วยทางสังคมที่สำคัญของประเทศให้กลับมาเป็นกลไกทางสังคมเข้ามาบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้และเป็นผู้ร่วมรับผิดชอบ จึงเป็นที่มาของแนวคิดในการจัดการป่าโดยชุมชน หรือเรียกว่า “ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยคนในชุมชนท้องถิ่นที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงป่าในการดำรงชีพได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแล รักษาป่าที่อยู่ใกล้ๆ กับพื้นที่อยู่อาศัยของชุมชน(โกมล แพรกทอง,2535; อภิชัย พันธเสน,2542; กรมป่าไม้,2555) แท้จริงแล้วชุมชนได้ริเริ่มจัดการป่าชุมชนมาเป็นเวลานานแล้ว มีวิธีปฏิบัติร่วมกันในการดูแล รักษาป่า รักและหวงแหนผืนป่าเสมือนเป็นเจ้าของ บางพื้นที่ก็ถูกทำลายและทำให้อ่อนแอจากสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป รวมทั้งถูกรัฐนำที่ดินไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น ชุมชนไม่มีกรรมสิทธิ์ในการดูแลจัดการตามกฎหมายที่ดินป่าไม้ เมื่อภาครัฐได้มีแนวคิดชุมชนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการดูแล รักษาป่าจึงมีการรื้อฟื้นความรู้เดิมเกี่ยวกับป่าชุมชนขึ้นมาใหม่ เกิดป่าชุมชนขึ้นใหม่ในหลาย ๆ แห่ง หลายๆ พื้นที่ ด้วยความช่วยเหลือ สนับสนุนจากภาครัฐ องค์กรภายนอก และชุมชนก็มีความสนใจในการทำป่าชุมชนกันมากเนื่องจากเป็นการตอบสนองหรือปรับตัวของชุมชนต่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าไม้ได้ถูกทำลายไปมากทำให้เกิดความ

ลำบากในการดำรงชีพและเพื่อรักษาป่าต้นน้ำลำธารหรือชายฝั่งเป็นสถานที่ให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะในเรื่องอาหาร (สถาบันพัฒนาชุมชนท้องถิ่น,2536; ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก,2537) ประกอบกับชุมชนมีประสบการณ์จากการที่ป่าถูกทำลายจึงมีการปรับตัว และการถูกกล่าวหาว่าชาวบ้านชนบทเป็นผู้ทำลายป่า ชุมชนหลายแห่งจึงมีความต้องการรักษาและฟื้นฟูป่าในรูปแบบของป่าชุมชนของตนเองขึ้นเพื่อเป็นการพิสูจน์ตนเองและพิสูจน์วิถีชีวิตของคนกับป่า(สมศักดิ์ สุขวงศ์,2550)

ชุมชนได้เรียนรู้จากปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิต การเรียนรู้ของชุมชนจึงมีความสำคัญสร้างเป็นฐานความรู้ของชุมชน ส่งเสริมความรู้และบทบาทของคนในชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และส่งเสริมให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ในชีวิตจริง มักเริ่มต้นจากปัญหาและเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น จึงเป็นการเรียนรู้เพื่อชีวิตที่มีวิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดที่ยืดหยุ่นและไม่มีขอบเขตจำกัดในการที่จะให้คนในชุมชนได้เรียนรู้เพื่อประโยชน์ของคนในชุมชนตลอดทั้งชีวิต (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2548) จากรายงานของ UNESCO (1972) กล่าวว่า “มนุษย์แต่ละคนจะต้องอยู่ในภาวะแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของเขา แนวคิดของการเรียนรู้เพื่อชีวิตจึงเปรียบเสมือนกุญแจดอกสำคัญของสังคมแห่งการเรียนรู้” ชุมชนเรียนรู้ตามธรรมชาติซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ผูกพันกับชุมชนและส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการดำรงชีวิต และการแสวงหาจากภายนอกตามความสนใจ การเรียนรู้ของชุมชนจะช่วยให้ชุมชนสามารถปรับตัวและเลือกแนวทางแก้ไขปัญหาได้อย่างเหมาะสม ชุมชนแต่ละชุมชนมีวิธีจัดการความรู้ด้วยตนเองจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง ภูมิปัญญาที่ใช้ในการประกอบอาชีพ ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และระบบความเชื่อในฐานะที่เป็นกลไกทางสังคมที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของคนในชุมชน การเรียนรู้ของชุมชนจะนำไปสู่การปรับตัวที่เหมาะสมกับสถานการณ์และบริบทของชุมชนภายใต้สภาวะแวดล้อมของชุมชนที่เป็นฐานความรู้ของการจัดการตนเองของชุมชน ที่เน้นการยอมรับนับถือซึ่งกันและกัน การลงมือปฏิบัติร่วมกัน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันแบบสองทางที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันบนหลักของความเสมอภาคระหว่างกัน ความเป็นชุมชนที่เปี่ยมด้วยความเอื้ออาทรผูกพัน ไว้วางใจ และความสำนึกแห่งสาธารณะที่ทำให้เกิดกิจกรรมต่อเนื่องในทิศทางที่คนในชุมชนซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีโอกาสตัดสินใจร่วมกันโดยวิธีการสื่อสารที่เป็นเหตุเป็นผล (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2548) และเปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นได้อย่างเป็นอิสระ ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันและกระตุ้นให้คนในชุมชนได้มองเห็นคุณค่าของตนเอง สร้างความมั่นใจให้คนในชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมได้เห็นคุณค่าความคิดและความเชื่อของเขาอันทำให้ชุมชนมีความมั่นใจในคุณค่าของตนเอง ชุมชนได้แสดงความรู้สึกรู้สึก ปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหาจากทัศนะของชุมชน และช่วยยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบให้กับชุมชนในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น จึงกล่าวได้ว่า การสื่อสารที่คนในชุมชนได้มีส่วนร่วม เป็นการกระทำทางการสื่อสารที่พัฒนาศักยภาพของ

คนชุมชนในการคิด และลงมือปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ ร่วมกัน นับตั้งแต่การสนับสนุนให้คนในชุมชนได้หันหน้าเข้าหากัน สื่อสารกัน รับฟัง และได้ยินความคิดเห็นของกันและกันอย่างแท้จริงและเข้าใจ ฝึกวิเคราะห์ปัญหาและตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ของชุมชนร่วมกันอย่างฉันทามติ และนำไปสู่การกำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการกระจายอำนาจไปสู่คนทุกคนในชุมชน ฝึกฝนให้คนในชุมชนเรียนรู้การพึ่งกันเองในระดับกลุ่ม และการจัดการตนเองบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน ทั้งในด้านการแสดงความคิดเห็น การพิจารณาปัญหาและทางเลือกต่าง ๆ การตัดสินใจเกี่ยวกับทางเลือกที่เหมาะสมและการรับผิดชอบต่อผลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นร่วมกันในภายหลัง (Habermas, 1984; Storey and Jackson, 2004; ปารีชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ, 2549)

ชุมชนในท้องถิ่นจึงมีความตื่นตัวและลุกขึ้นมาจัดการตนเองเพื่ออนุรักษ์ป่าชุมชน ด้วยพื้นฐานความคิดสังคมชนบทไทย ชาวบ้านล้วนอาศัยพึ่งพาป่าทั้งในแง่ปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร สมุนไพร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยังพึ่งพาน้ำจากป่าใช้ทำนา อาศัยผลผลิตจากป่าเพื่อสร้างรายได้พอยังชีพ อีกทั้งป่ายังเป็นแหล่งที่มาของความเชื่อ ประเพณี ซึ่งเป็นรากฐานความสัมพันธ์ของชุมชน บทบาทของป่าต่อความอยู่รอดของชุมชนจึงมีมาช้านาน เมื่อป่าอันเป็นฐานชีวิตของชุมชนท้องถิ่นถูกทำลายส่งผลกระทบต่อความอยู่รอดของป่าและของชุมชนท้องถิ่นอย่างมาก หากชุมชนปล่อยให้สถานการณ์เช่นนี้ดำเนินต่อไป อาจจะถูกกลืนเป็นปัญหารุนแรงยากแก่การแก้ไข จึงได้หันมาดูแลจัดการป่าไม้ในรูปแบบของป่าชุมชนอย่างจริงจังด้วยการประยุกต์เอาวิถีชีวิต ความเชื่อ และจารีตประเพณีของชุมชนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาป่ามาแต่ครั้งบรรพบุรุษมาสู่รูปแบบของกฎ ระเบียบ ชุมชนร่วมกันกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าที่ชุมชนมีศักยภาพในการดูแลและใช้ประโยชน์ และกำหนดแบบแผนการดูแล อนุรักษ์ ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์ร่วมกัน รวมทั้ง การเรียนรู้ร่วมกันปรับก้าวเดินของชุมชนใหม่จากที่เคยตั้งรับกับระบบความสัมพันธ์จากอำนาจรัฐมาสู่การกำหนดทิศทางการพึ่งตนเอง และกำหนดอนาคตตนเอง การจัดระบบความสัมพันธ์เชิงประสานประโยชน์ร่วมกับรัฐ ทั้งระดับนโยบายและกิจกรรมปฏิบัติ เพื่อเป้าหมายพื้นฐานหรือความอยู่เย็นเป็นสุขในชุมชนและของประชาชนที่กำหนดทิศทางได้นำไปสู่กระบวนการแก้ไขปัญหาวิกฤติของประเทศ (เครือข่ายป่าชุมชนแห่งประเทศไทย, 2545) พื้นที่ป่าในภาคกลางส่วนใหญ่เผชิญกับการถูกทำลายและมีจำนวนลดลงอย่างต่อเนื่องจำเป็นต้องมีการแก้ไขและจัดการอย่างเร่งด่วนเพื่อให้ธรรมชาติได้ฟื้นตัวและปรับเข้าสู่ระดับความสมดุลของระบบนิเวศ (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2548) ด้วยบทบาทของชุมชนซึ่งเป็นหน่วยทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนจำนวนหนึ่งที่มีความผูกพัน รักและหวงแหนป่าอันเป็นฐานชีวิตของชุมชน ได้ลุกขึ้นมาอนุรักษ์ป่าของชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์ โดยการนำความรู้หรือชุดประสบการณ์ของชุมชนที่มีใช้เพียงทางเทคนิคแต่ได้รวมถึงคุณค่า ศีลธรรม และจริยธรรมรวมอยู่ด้วย ซึ่งหัวใจของการเรียนรู้คือการปฏิบัติจริง และการถ่ายทอด

ความรู้ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ที่วางอยู่บนฐานของทางวัฒนธรรมสังคมของชุมชนที่มีรูปแบบการเรียนรู้ที่เรียบง่ายเป็นธรรมชาติสอดคล้องกับขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ สภาพเศรษฐกิจสังคม และระบบนิเวศของพื้นที่ และแนวทางการดำเนินชีวิตของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาป่ามาแต่ครั้งบรรพบุรุษมาสู่รูปแบบของกฎ ระเบียบ และการกำหนดแนวทางในการจัดการป่า ชุมชนร่วมกันกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าที่ชุมชนมีศักยภาพในการดูแลและใช้ประโยชน์ และกำหนดแบบแผนการดูแล อนุรักษ์ ป่า และใช้ประโยชน์ร่วมกัน และเพิ่มพื้นที่ป่าในภาคกลาง นอกจากนี้ ชุมชนยังบูรณาการความรู้ ทักษะทั้งจากภายในและภายนอกชุมชนให้เหมาะสมภายใต้การมีส่วนร่วมอย่างมีเหตุมีผลจึงนำไปสู่การจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป.; โกมล แพรททอง, 2535; อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2548)

ชุมชนในท้องถิ่นหลาย ๆ ชุมชนในภาคกลางสามารถจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้เป็นอย่างดีและมีผลการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมเป็นที่ยอมรับของสังคม รวมทั้งได้รับรางวัลประกาศเกียรติคุณถึงความทุ่มเททำงานปกป้องป่าไม่อย่างเงียบ ๆ และทำงานอย่างต่อเนื่องมายาวนาน อาทิเช่น ชุมชนบางขุนไทร จังหวัดเพชรบุรี เป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งสามารถจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชายเลนที่มีสภาพเสื่อมโทรม โดยมีวิธีการสร้างชุมชนเข้มแข็งด้วยกระบวนการเรียนรู้และพึ่งตนเอง รู้จักตนเอง และความต้องการของตนเอง รวมทั้งพึงพอใจในวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนเอง และมีความตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเห็นถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นวงจรในระบบนิเวศ ตลอดจนชุมชนมีความสามารถในการใช้ทุนชุมชนที่มีภายในชุมชนแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และสามารถพัฒนาตนเองทุกด้านอย่างเป็นระบบเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและการพัฒนาอย่างยั่งยืน (โกวิท พวงงาม, 2553) สอดรับกับการศึกษาของ กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (2548) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาดำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี พบว่า ชุมชนสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนตามแนวทางอนุรักษ์ธรรมชาติ ใช้ศักยภาพด้านภูมิปัญญาและทรัพยากรภายในของตนเองที่สอดคล้องกับสถานการณ์ของชุมชน และสามารถพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนอย่างยั่งยืนได้ ชุมชนจัดการตนเองได้ด้วยการพัฒนาให้คนในชุมชนให้มีความรู้ ความเข้าใจ และเกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่ชุมชนต้องการ ด้วยการเรียนรู้ชุมชนที่เรียนจากความเป็นจริง ไม่มีชั้นเรียน ชุมชนจะเอาปัญหาของชุมชนเป็นตัวตั้ง ไม่มีการสอน จะวัดผลด้วยตนเองว่าสามารถแก้ปัญหาได้หรือไม่ เป็นการเรียนรู้ที่ไม่มีวันสิ้นสุด (สีลาภรณ์ นาครทรรพ, 2538) เรียนรู้ตลอดชีวิตในวิถีชีวิตของชุมชนที่เกิดจากแรงจูงใจภายในของคนในชุมชนที่ต้องการพัฒนาตนเอง ที่มีลักษณะของการเรียนรู้ตามที่เขาถึงแหล่งเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความสนใจและวิถีชีวิตของชาวบ้าน และสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ประโยชน์ และมีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองได้นำไปสู่การจัดการตนเองที่มีประสิทธิภาพ(สุทธิชัย หวันแก้ว, ม.ป.ป.; ชัยยศ

อิมสุวรรณ์, 2544) การเรียนรู้ของชุมชนจึงมีความสำคัญสร้างเป็นฐานองค์ความรู้ของชุมชน ส่งเสริมความรู้และบทบาทของคนในชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ และส่งเสริมให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เป็นการเรียนรู้เพื่อชีวิตที่มีวิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดที่ยืดหยุ่นและไม่มีขอบเขตจำกัดในการที่จะให้คนในชุมชนได้เรียนรู้เพื่อประโยชน์ของคนในชุมชนตลอดทั้งชีวิต (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2548)

จากการศึกษาเอกสาร อาทิ เช่น การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทยกระบวนทัศน์ใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชนระบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนการศึกษาชุมชนเชิงพหุลักษณะ: บทเรียนจากวิจัยภาคสนามป่าชุมชนกับทิศทางปฏิรูปโครงสร้างสังคมที่ยั่งยืนและเป็นธรรม การจัดการป่าชุมชนเพื่อคนและเพื่อป่า การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น เป็นต้น งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นดังที่ได้กล่าวไว้ แสดงให้เห็นว่า กระบวนทัศน์ในการพัฒนาของประเทศกำหนดทิศทางที่ล้มเหลวส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แม้จะมีการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์การพัฒนาโดยเน้นที่คนเป็นศูนย์กลาง และการออกกฎหมายเพื่อรองรับให้สิทธิชุมชนในการเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแล รักษา และอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประเทศ ซึ่งในปัจจุบันสถานการณ์ป่าไม้ของประเทศยังคงอยู่ในภาวะวิกฤต การจัดการทรัพยากรป่าโดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมดูแล รักษา และใช้ประโยชน์จากป่ายังมีข้อจำกัดในเรื่องขององค์ความรู้ที่จะนำมาใช้เป็นแนวทางในการจัดการโดยชุมชนอย่างเหมาะสม การเรียนรู้ชุมชนจะสร้างสรรค์ภูมิปัญญาให้ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เสริมพลังขีดความสามารถของชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ และพัฒนาคุณภาพชีวิต การเรียนรู้ชุมชนจึงมีความสำคัญในการเสริมสร้างชุมชนอนุรักษ์ป่าให้มีความรู้ ความสามารถจัดการป่าของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ คนพึ่งป่า ป่าพึ่งคน จึงจะเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นได้จากการส่งเสริมให้ชุมชนทั่วไปที่ยังขาดองค์ความรู้ในการอนุรักษ์ป่าได้มีแนวทางที่จะนำไปสู่การอนุรักษ์ป่าที่ดีจากชุมชนที่มีผลการปฏิบัติที่ดีเป็นต้นแบบ และสามารถเพิ่มพื้นที่ป่าของประเทศให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมกับระบบนิเวศ และช่วยแก้ปัญหาวิกฤตของประเทศได้

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาที่ได้กล่าวมาข้างต้น แสดงถึงความจำเป็นในการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยผู้วิจัยมีความสนใจที่จะพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนในเขตพื้นที่ภาคกลางเพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบ และกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน พัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน วิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และนำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร การศึกษาภาคสนามแบบพหุกรณีศึกษา เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และใช้การวิเคราะห์เนื้อหาในการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้ได้รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการ

ตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนอันจะเป็นประโยชน์ในการขยายผลการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าเกิดผลกระทบเชิงบวกสามารถเพิ่มพื้นที่ป่าทั้งในภาคกลางและในพื้นที่ทั่วประเทศให้มีความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งได้แก้ปัญหาวิกฤตของประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

คำถามของการวิจัย

1. องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีอะไรบ้าง มีความสัมพันธ์กับการจัดการตนเองอย่างไร
2. รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นอย่างไร
3. ปัจจัย และเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นอย่างไร
4. ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
2. เพื่อการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
3. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัย และเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
4. เพื่อนำเสนอยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยแบ่งขอบเขตของการวิจัยออกเป็น 2 ด้าน ได้แก่ ด้านประชากร และด้านเนื้อหา มีรายละเอียดของขอบเขตการวิจัย ดังนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยใช้แนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต การเรียนรู้ชุมชน ทฤษฎีการกระทำเพื่อการสื่อสาร แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชน แนวคิดการพัฒนารูปแบบ และแนวคิดการพัฒนายุทธศาสตร์

เพื่อศึกษาข้อมูล ในประเด็นดังต่อไปนี้ องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชน เพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน พัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพื่อนำผลวิจัยที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

2. ขอบเขตด้านประชากร

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตด้านประชากรที่ใช้ในการวิจัยแบ่งเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

2.1 ประชากรขั้นการศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี (Best Practice) แบบพหุกรณีศึกษา ที่นำมาคัดเลือกเป็นกรณีศึกษา คือ ชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีที่อยู่ในพื้นที่เขตภาคกลาง/ตะวันออกที่ได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติ อย่างน้อย 2 ครั้ง จากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และหน่วยงานภาคเอกชน ได้แก่ สถาบันลูกโลกสีเขียว รวมทั้งสิ้น 11 แห่ง ดังนั้น ประชากรของการวิจัยที่ทำการศึกษาเอกสารครั้งนี้ ทั้งสิ้น จำนวน 11 แห่ง (ภาคผนวก ข)

2.2 ประชากรขั้นการพัฒนารูปแบบ ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง เพื่อตรวจสอบรูปแบบที่ค้นพบโดยการจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group) จำนวน 7 คน โดยกำหนดจำนวนผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มตามแนวทางข้อเสนอแนะของ Kerlinger and Lee (2000) ซึ่งเป็นขนาดของกลุ่มที่พอเหมาะที่จะเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการสนทนา ทั้งนี้ ผู้เข้าร่วมสนทนาประกอบด้วยกลุ่มบุคคลต่าง ๆ คือ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กรรมการหมู่บ้าน กลุ่มอาชีพ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน อาสาพัฒนาชุมชน ราษฎรชาวบ้าน และสมาชิกชาวบ้าน บุคคลในกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้มีความสำคัญต่อการดำเนินงานพัฒนาชุมชน และทำงานในด้านต่าง ๆ ของชุมชน หรืออยู่อาศัยมาไม่น้อยกว่า 5 ปี โดยในขั้นตอนนี้จะทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับความเหมาะสม ความเชื่อมโยงและความเป็นไปได้ในการใช้รูปแบบ

2.3 ประชากรขั้นการวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไข ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างหรือผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อสนทนากลุ่ม (Focus Group) จำนวน 7 คน โดยกำหนดจำนวนผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยใช้แนวทางตามข้อเสนอแนะของ Kerlinger and Lee (2000) ซึ่งเป็นขนาดของกลุ่มที่พอเหมาะที่จะเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการสนทนา ทั้งนี้ ผู้เข้าร่วมการสนทนา ได้แก่ ผู้นำชุมชน กรรมการหมู่บ้าน ราษฎรชาวบ้าน ซึ่งบุคคลกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้มีความสำคัญต่อการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ต้องทำงานในด้านต่าง ๆ ของชุมชนมาไม่น้อยกว่า 5 ปี ในชุมชนที่ได้ดำเนินการสนทนากลุ่ม การวิจัยในขั้นตอนนี้จะทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับปัจจัยและเงื่อนไขของการนำรูปแบบไปใช้ในการปฏิบัติจริง

2.4 ประชากรขั้นการนำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชน ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างหรือผู้ร่วมประชุมกลุ่ม เพื่อระดมความคิดเห็นในการจัดทำยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ โดยการประชุมกลุ่ม (Focus Group) จำนวน 9 คน ผู้วิจัยกำหนดจำนวนผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยใช้แนวทางตามข้อเสนอแนะของ Kerlinger and Lee (2000) ขนาดกลุ่มที่พอเหมาะที่จะเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุม

แต่ละคนได้มีส่วนร่วมในการสนทนา โดยผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ ดังนี้ ผู้นำชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี (best practice) 4 ชุมชน ผู้เชี่ยวชาญด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียน ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาชุมชน การวิจัยในชั้นตอนนี้จะทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดทำยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการที่ทำให้ได้มาซึ่งความรู้ ความเข้าใจ และเจตคติที่สามารถนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์เกี่ยวกับสิ่งหนึ่งสิ่งใด ตลอดจนการดำเนินชีวิตในสังคม

ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่รวมกันโดยมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด เอื้ออาทรระหว่างกัน ผูกพัน และไว้วางใจกัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกันภายใต้บรรทัดฐาน จารีตประเพณีเดียวกัน เพื่อให้เกิดความเป็นพวกเดียวกันในชุมชน และพึ่งพาซึ่งกันและกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์เดียวกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าของของชุมชน

การเรียนรู้ชุมชน หมายถึง กระบวนการที่ทำให้สมาชิกของชุมชนเกิดความรู้ ความเข้าใจ และเจตคติที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการร่วมกันอนุรักษ์ป่าชุมชน ตลอดจนการดำเนินชีวิตในสังคม

การจัดการตนเองของชุมชน หมายถึง ชุมชนมีความสามารถในการจัดกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการกลุ่ม การสั่งสมประสบการณ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาเป็นองค์ความรู้ในการจัดการกับปัญหาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การอนุรักษ์ หมายถึง การดูแล รักษา และการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างรู้คุณค่า คุ่มค่ามากที่สุด อย่างเหมาะสมและสมดุลกับระบบนิเวศ

ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าที่กำหนดแบ่งเขตพื้นที่ที่ชัดเจนเพื่อการจัดการป่าโดยชุมชนในการดูแล รักษา และการใช้สอยประโยชน์

รูปแบบการเรียนรู้ชุมชน หมายถึง แบบจำลองโครงสร้างทางความคิดที่ประกอบด้วย ปรัชญา แนวคิดสำคัญ องค์ประกอบสำคัญ หลักการที่ใช้อยู่ในการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ปัจจัยของรูปแบบ หมายถึง สิ่งที่มีผลต่อการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

เงื่อนไขของรูปแบบ หมายถึง สิ่งที่เป็นข้อกำหนดของการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชน หมายถึง ทิศทางในการปฏิบัติที่จะนำไปสู่การเรียนรู้ในการเสริมสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนด้วยการเรียนรู้ตามอัธยาศัย ส่งเสริมวัฒนธรรมการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน ส่งเสริมการเรียนรู้การจัดการจัดทำแผนจัดการป่าชุมชนร่วมกัน เป็นกรอบในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชุมชนท้องถิ่นที่สนใจในการอนุรักษ์ป่าได้ใช้รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน สามารถจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนทั้งในด้านการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ป่าไม้ได้อย่างสมดุลกับระบบนิเวศ และมีคุณภาพชีวิตที่ดี
2. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และส่งผลให้ป่าไม้ในพื้นที่ปกครองส่วนท้องถิ่นมีความอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น
3. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน การเรียนรู้ชุมชน และการพัฒนาชุมชน เช่น กรมป่าไม้ กรมการพัฒนาชุมชน สามารถนำไปกำหนดเป็นนโยบายส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าไม้ของประเทศไทยเพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ทั่วประเทศอย่างยั่งยืน

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดความเข้าใจและเป็นแนวทางในการทำวิจัย ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 10 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ตอนที่ 2 แนวคิดการเรียนรู้ชุมชน

ตอนที่ 3 ทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสาร

ตอนที่ 4 แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตอนที่ 5 แนวคิดการพัฒนารูปแบบ

ตอนที่ 6 แนวคิดการพัฒนายุทธศาสตร์

ตอนที่ 7 แนวคิดการวิจัยเชิงคุณภาพ

ตอนที่ 8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ 9 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ตอนที่ 1 แนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต

1.1 ความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) เป็นแนวคิดพื้นฐานของการปฏิรูประบบการศึกษา และการฝึกอบรม ที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับคำว่า “การศึกษาตลอดชีวิต” (Lifelong Education) ที่พยายามสร้างแนวคิดของการศึกษาตลอดชีวิตที่ให้ความสำคัญกับสิทธิและความจำเป็นของแต่ละบุคคลที่จะต้องเรียนรู้ เพื่อสามารถพัฒนาสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองของบุคคล ได้มีการเสนอให้ “การศึกษาตลอดชีวิต เป็นมโนทัศน์หลัก (Master Concept) ของนโยบายทางการศึกษา สำหรับประเทศที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนา (Carolyn Medel-Anonuevo and others, 2001) แต่ก็ยังคงมีความจำเป็นที่จะต้องกำหนดให้เป็นมโนทัศน์พื้นฐานในนโยบายทางการศึกษาที่จะต้องทำให้แต่ละบุคคลต้องพยายามรักษาสภาพของการเรียนรู้ตลอดชีวิตอันจะเป็นกุญแจสำคัญที่ทำให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ จึงมีการนำมโนทัศน์ของการศึกษาตลอดชีวิตมาทบทวนใหม่ให้สอดคล้องกับยุคสมัยมากขึ้น โดยเห็นได้จากที่องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ในปี ค.ศ. 1996 ได้เผยแพร่ผลงานของ Delors ที่นำเสนอในหัวข้อ เรื่อง Learning: the treasure within กล่าวว่า “ กุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่ศตวรรษที่ 21 คือ การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Learning

Throughout Life) เพื่อการปรับตัวให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดแรงงาน และเพื่อการรอบรู้ และสามารถจัดการกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น รวมทั้งการดำเนินชีวิตอย่างปกติของบุคคล โดยการรวมพลัง 3 อย่าง คือ 1) การแข่งขัน (Competition) เพื่อให้เกิดการกระตุ้น 2) ความร่วมมือ (Co-operation) เพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง และ 3) ความเป็นปึกแผ่น (Solidarity) เพื่อให้เกิดเอกภาพ ทั้งนี้ การศึกษาตลอดชีวิตจะต้องสร้างคนให้สมบูรณ์ทั้งความรู้ ความถนัด และความสามารถในการคิดอย่างมีวิจาร์ณญาณอย่างต่อเนื่อง สร้างความตระหนักต่อตนเองและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งกระตุ้นส่งเสริมให้คนมีบทบาทในสังคมและทำงานให้กับชุมชนด้วย “ โดยใช้คำว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) เข้ามาแทนที่คำว่า การศึกษาตลอดชีวิต และยังได้ขยายแนวคิดของการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยมีรากฐานของสี่เสาหลักของการเรียนรู้ (Four Pillar of Learning) ได้แก่ การเรียนรู้เพื่อรู้ (Learning to Know) การเรียนรู้ที่จะนำไปปฏิบัติได้ (Learning to Do) การเรียนรู้เพื่อที่จะอยู่ร่วมกัน (Learning to Live Together) และการเรียนรู้เพื่อการดำรงชีวิต (Learning to Be) (Delors, Jacques and others, 1996) ทั้งนี้ การเรียนรู้ตลอดชีวิตจะช่วยให้คนสามารถดำรงชีวิตและมีความรู้เพียงพอที่จะเผชิญกับชีวิตกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลา (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2548) นักวิชาการหลายท่านและหลายองค์กรที่เกี่ยวข้องได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิต ดังนี้

Cropley (1977) กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึง การเรียนรู้ที่ตอบสนองความต้องการของผู้เรียนเอง รวมถึงการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยผู้เรียนมองเห็นว่าการเรียนรู้เป็นวิธีการที่จะจัดการกับปัญหาได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล และมีแรงจูงใจในการเรียนรู้ทุกช่วงของอายุ เพื่อรับการเปลี่ยนแปลงและสิ่งท้าทายที่จะเกิดขึ้นตลอดชีวิต

Peterson (1979) กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลตลอดทั้งช่วงของชีวิตเป็นผลจากกระบวนการพัฒนาสติปัญญา สังคม และบุคคล การเรียนรู้ตลอดชีวิตครอบคลุมทุกช่วงวัยของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ด้วยระบบการศึกษาระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา อุดมศึกษาไปจนถึงผู้สูงอายุ

Candy & Crebert (1991) กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึง กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวที่มีความต่อเนื่องตลอดชีวิต แตกต่างจาก การศึกษาตลอดชีวิต ที่มีความหมายถึง โครงสร้าง ระบบ วิธีการและการปฏิบัติที่เป็นความพยายามในการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต

Tores (2002) กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตมีมิติที่ให้ความสำคัญกับความต้องการของบุคคลโดยมองว่าบุคคลมีความแตกต่างกันจึงมีรูปแบบการเรียนที่เปิดกว้าง ไม่จำกัดเฉพาะในสถาบันการศึกษา และมองว่าโอกาสในการเข้าถึงการเรียนรู้ของบุคคลเป็นสิ่งสำคัญ

ศักดิ์ศรี ปาณะกุล (2545) กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึง วิธีการที่บุคคลได้รับความรู้จากแหล่งการเรียนรู้ทั้งในรูปแบบการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ หรือการศึกษาตามอัธยาศัย ในแต่ละช่วงของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย บางช่วงอาจเรียนรู้จากรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง บางช่วงอาจจะ

เรียนรู้จากการผสมผสานกันและจากหลายแหล่งการเรียนรู้เพื่อให้บุคคลนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตและปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงชีวิตได้อย่างเหมาะสม

สุนทร สุนันท์ชัย (2544) กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึง การเรียนรู้ทั้งช่วงของชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย โดยมุ่งพัฒนามนุษย์ให้สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลกปัจจุบันและพัฒนาอย่างต่อเนื่องให้เต็มศักยภาพของแต่ละบุคคล เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจของตนเองที่ต้องการจะเรียนรู้ทั้งจากแหล่งเรียนรู้ในระบบ นอกกระบบทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เรียนรู้ได้ตลอดเวลาและทุกสถานที่

สุมาลี สังข์ศรี (2546) กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึง ภาพรวมของการศึกษาทุกประเภทที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตายที่มุ่งเน้นพัฒนาคนให้สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพเปลี่ยนแปลงทุกช่วงของชีวิตและพัฒนาอย่างต่อเนื่องให้เต็มศักยภาพของแต่ละบุคคล ซึ่งครอบคลุมทุกวัย และทุกรูปแบบทั้งรูปแบบการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกกระบบโรงเรียน และการศึกษาแบบไม่เป็นทางการจากทุกแห่งความรู้ในสังคมและชุมชน เกิดขึ้นได้ตลอดเวลาและทุกสถานที่อย่างไม่จำกัด และเป็นการศึกษาที่สัมพันธ์กับชีวิต ผสมผสานกับการดำเนินชีวิตของบุคคล

จรรยาศรี มาติลโกวิท และคณะ (2553) กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึง การเรียนรู้สำหรับคนทุกกลุ่มในทุกมิติ เช่น วัย เพศ อาชีพ รายได้ พื้นที่ และวัฒนธรรม การเรียนรู้จะต้องเหมาะสมกับความต้องการของกลุ่มนั้น ๆ เนื่องจากช่องทางการรับรู้และความสามารถของแต่ละกลุ่มรวมทั้งความต้องการของการเรียนรู้มีความแตกต่างกัน

จากความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิตข้างต้น สรุปได้ว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิต หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ของบุคคลที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตโดยมุ่งพัฒนาตนเองให้สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพเปลี่ยนแปลงของทุกช่วงชีวิตและพัฒนาอย่างต่อเนื่องให้เต็มศักยภาพของแต่ละบุคคล ทั้งรูปแบบการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัยที่มีส่วนสัมพันธ์กับชีวิตจากแหล่งความรู้ในสังคมและชุมชนที่ผสมผสานรูปแบบและแหล่งการเรียนรู้ทั้งหมดที่มีในชุมชนและสัมพันธ์กับชีวิตจริง เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจของตนเองเพื่อรับการเปลี่ยนแปลงและสิ่งท้าทายที่จะเกิดขึ้นในชีวิต

1.2 ความสำคัญของการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การเรียนรู้เป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในทุกยุคสมัย โดยเฉพาะในอนาคตอันใกล้ การเรียนรู้มีความจำเป็นมากยิ่งขึ้นจากสภาพเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วซึ่งกระทบต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงความสำคัญการเรียนรู้ตลอดชีวิตไว้ ดังนี้

Hasan (1996) กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตมีความสำคัญหลายประการ ดังนี้

1. สำคัญกับความรู้ ข้อมูลข่าวสารและความคิดในสังคมแห่งความรู้ทั้งในระดับประเทศและระดับสากล คนทุกวัยล้วนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม หากประเทศใดไม่ส่งเสริมให้มีสังคมแห่งการเรียนรู้ด้วยการเรียนรู้ตลอดชีวิตประเทศนั้นก็เสียเปรียบและล้าหลัง

2. สำคัญกับรากฐานการศึกษาและการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องในสังคมแห่งการเรียนรู้ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การเรียนรู้ตลอดชีวิตได้เปลี่ยนมโนทัศน์เดิมของการศึกษาที่มีจุดเริ่มต้นและสิ้นสุด เป็นการส่งเสริมให้กลุ่มคนที่พลาดโอกาสหรือหยุดการเรียนรู้ได้มีโอกาสกลับมาเรียนใหม่อีกครั้ง

3. สำคัญกับการส่งเสริมสังคมให้มีศักยภาพยิ่งขึ้น จากการเรียนรู้ตลอดชีวิตทำให้เกิดการพัฒนาทักษะและความรู้ที่สามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ และยังคงรักษาวัฒนธรรมไว้ได้

4. สำคัญกับการผสมผสานชีวิตวัยทำงานที่อยู่ระหว่างชีวิตวัยเรียนและวัยเกษียณที่ต้องแบกรับภาระหนักอึ้งทางเศรษฐกิจให้มีศักยภาพในการทำงานให้สัมพันธ์กับปรากฏการณ์ความมียุแย้งของมนุษย์ที่ยืดระยะเวลาการศึกษาออกไปในช่วงต้นของชีวิตและช่วงชีวิตหลังเกษียณอายุ

Smith (1998) กล่าวถึง ความสำคัญของการเรียนรู้ตลอดชีวิตในยุโรปเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิด

1. ระบบเศรษฐกิจที่มั่นคงและสามารถแข่งขันในระดับโลกได้จากการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ทำให้เกิดการจ้างงาน

2. ความเสมอภาคของบุคคลที่จะได้รับการตอบสนองความต้องการทุกคน

3. การยึดเหนี่ยวกันของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ชุมชน และสังคมที่มีความเป็นมิตร สงบสุข เป็นสังคมที่เกิดการพัฒนา

Nordstrom (2015) กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตมีความสำคัญต่อชีวิต ดังนี้

1. การเรียนรู้ตลอดชีวิตทำให้บุคคลเติมเต็มชีวิตให้สมบูรณ์

2. การเรียนรู้ตลอดชีวิตทำให้บุคคลได้พบเพื่อนใหม่และมิตรภาพที่มีคุณค่า

3. การเรียนรู้ตลอดชีวิตทำให้บุคคลได้เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างสังคม

4. การเรียนรู้ตลอดชีวิตทำให้บุคคลได้ค้นพบความหมายของชีวิต

5. การเรียนรู้ตลอดชีวิตทำให้บุคคลสามารถปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้

6. การเรียนรู้ตลอดชีวิตทำให้โลกมีความน่าอยู่ยิ่งขึ้น

7. การเรียนรู้ตลอดชีวิตทำให้บุคคลมีสติปัญญาเพิ่มพูนขึ้น

8. การเรียนรู้ตลอดชีวิตทำให้บุคคลมีความสนใจใคร่รู้

9. การเรียนรู้ตลอดชีวิตทำให้บุคคลเปิดใจที่จะรับฟังความคิดของผู้อื่น

10. การเรียนรู้ตลอดชีวิตทำให้บุคคลพัฒนาความสามารถของตนเองได้อย่างเป็นธรรมชาติ

สุมาลี สังข์ศรี (2545) กล่าวว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตมีความจำเป็นต่อสังคมไทย ดังนี้

1. ความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกในด้านต่าง ๆ อย่างรวดเร็วมีผลกระทบต่อสังคมไทยทั้งทางตรงและทางอ้อมจึงเป็นความจำเป็นที่คนไทยทุกกลุ่มจะต้องได้รับความรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อให้รู้เท่าทัน และสามารถดำเนินชีวิตและปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม

2. ความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจอาชีพการงาน ส่งผลกระทบต่อประเทศไทยทั้งการ เช่น การนำเทคโนโลยีมาใช้แทนแรงงานคน ความต้องการแรงงานฝีมือที่มีทักษะเฉพาะทาง การแข่งขันในการประกอบอาชีพสูง จึงมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาความรู้ทักษะเสมอ ๆ เพื่อให้สามารถพัฒนาอาชีพและปรับเปลี่ยนการประกอบอาชีพได้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์

3. ความเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรม สังคมไทยรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาในการดำเนินชีวิตมากขึ้น เกิดวัฒนธรรมเลียนแบบจากสังคมไทยที่พึ่งพาอาศัยกันเป็นการพึ่งพาตนเอง และการแข่งขันเอารอดเอาเปรียบกันมากขึ้น ปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย จึงมีความจำเป็นที่คนไทยจะต้องเรียนรู้เสมอๆ เพื่อให้สามารถเผชิญและจัดการกับปัญหาได้อย่างเหมาะสมและสามารถปรับตัวอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมที่มีการแข่งขันได้

4. ความเปลี่ยนแปลงด้านการเมือง การปกครองซึ่งเน้นความเป็นประชาธิปไตยของบุคคลที่มีสิทธิเสรีภาพในการเข้าถึงการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องจัดการศึกษาให้บุคคลได้รับโอกาสที่เท่าเทียมกัน รวมทั้งการมีส่วนร่วมของประชาชนทางด้านการเมืองการปกครอง การบริหารและพัฒนาสังคม ชุมชนของตน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีความรู้และเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้

5. ความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีที่ทันสมัยทำให้การเข้าถึงข้อมูลสารสนเทศเป็นไปอย่างรวดเร็วประชาชนในโลกสามารถติดต่อสื่อสารกันด้วยระบบสื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัยในยุคโลกไร้พรมแดน จึงมีความจำเป็นที่คนไทยจะต้องรับรู้ความเปลี่ยนแปลงและเรียนรู้ให้ทันต่อความก้าวหน้าทางวิทยาการสมัยใหม่สามารถรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากแหล่งต่างๆ ได้

6. ความเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างประชากร ประชากรไทยได้ก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงวัยที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ประชากรเหล่านี้ยังต้องประกอบอาชีพ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องจัดการศึกษาให้กับกลุ่มคนเหล่านี้เพื่อให้สามารถประกอบอาชีพมีรายได้ พัฒนาคุณภาพชีวิตให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงของชีวิต

7. ข้อจำกัดของระบบการศึกษาเดิมที่ทำให้ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงการศึกษาไม่เท่าเทียมกัน คนด้อยการศึกษาในกลุ่มคนยากจน คนชนบท การศึกษาในระดับประถมศึกษาไม่สามารถทำให้คุณภาพชีวิตที่ดี มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตและถูกเอาเปรียบในสังคม จึงจำเป็นที่จะต้องปรับระบบการศึกษาใหม่เพื่อเปิดโอกาสให้แก่กลุ่มคนด้อยโอกาส คนยากจนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศไทยได้มีโอกาสเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อสามารถปรับตัวให้อยู่ในสังคมได้อย่างมั่นคง

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลให้สามารถเผชิญและจัดการกับสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสมและสามารถปรับตัวอยู่ร่วมกับผู้อื่นในยุคสมัยที่มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในหลายๆ ด้าน บุคคลจึงต้องเรียนรู้ในทุกช่วงของชีวิตเพื่อนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

1.3 แนวทางและหลักการของการเรียนรู้ตลอดชีวิต

มโนทัศน์การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นจริงได้ในการนำไปปฏิบัติให้เกิดผลจำเป็นต้องกำหนดแนวทาง หลักการปฏิบัติ ดังนี้

Medel-Anonueo (2001) กล่าวว่า แนวทางที่นักการศึกษาจะต้องดำเนินการตามแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต มีดังนี้

1. การเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อปรับความแตกต่างของบุคคลในการเรียนรู้ให้มีความเหมาะสม
2. การเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อความต่อเนื่องของประสบการณ์การเรียนรู้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2543) กล่าวถึงหลักการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามยุทธศาสตร์ของการเรียนรู้ตลอดชีวิตของประเทศไทย ดังนี้

1. สร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตและมีวัฒนธรรมการเรียนรู้
2. การเรียนรู้ตลอดชีวิตเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลาตลอดช่วงอายุของผู้เรียน
3. คนไทยทุกคนมีสิทธิ์และมีความเสมอภาคในการเรียนรู้ตลอดชีวิต
4. ผู้เรียนและการเรียนรู้มีความสำคัญและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่มีความสุข
5. ผู้เรียนมีโอกาสและทางเลือกในการเรียนรู้ด้วยรูปแบบและวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลาย มี

คุณภาพและยืดหยุ่นตามความต้องการของผู้เรียน

6. การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ในทุกสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม
7. ทุกแห่งในสังคมล้วนเป็นแหล่งการเรียนรู้ของคนทุกคน
8. ทุกฝ่ายในสังคมต้องร่วมรับผิดชอบในการจัดการศึกษาและอำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ตลอดชีวิตแก่ประชาชน
9. การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นการบูรณาการการศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย
10. คุณภาพของการเรียนรู้ขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของผู้เรียนและผู้ที่เกี่ยวข้อง

สรุปได้ว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิตมีแนวทางและหลักการพื้นฐานเพื่อสร้างโอกาสทางการศึกษาให้กับบุคคลอย่างทั่วถึงบนหลักของความเสมอภาคให้เกิดขึ้นตลอดช่วงชีวิตของบุคคลโดยบูรณาการการศึกษาในระบบ นอกระบบ และตามอัธยาศัย จากความร่วมมือของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทำให้บุคคลได้เรียนรู้ และส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เรียนรู้ตามความสนใจและศักยภาพของแต่ละบุคคลเพื่อพัฒนาทั้งตนเอง สังคมและชุมชนให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้

1.4 โครงสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิต

สำนักบริหารการศึกษานอกโรงเรียน (2547) ได้กล่าวถึงระบบและโครงสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิตว่า เป็นการเรียนรู้ที่สืบทอดวัฒนธรรม ความเชื่อ ความรู้จากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่งเพื่อบำรุงความรู้ให้คงอยู่ไว้ และพัฒนาสังคม ชุมชนให้คงอยู่ต่อไป การจัดการเรียนรู้จึงมีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์ที่เรียนอย่างต่อเนื่อง และตลอดเวลาโครงสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยแบ่งออกเป็นการเรียนรู้ 3 ระบบ คือ

1. การศึกษาในระบบ (Formal Education) เป็นการจัดการศึกษาที่มีโครงสร้างที่กำหนดชัดเจน มีองค์กรผู้จัดการศึกษา เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย มีกลุ่มเป้าหมาย คือ นักเรียน นิสิต นักศึกษา มีผู้สอน คือ ครู อาจารย์ และมีชั้นเรียนที่แบ่งระดับการชั้นการเรียนการสอน กำหนดอายุของผู้เรียน หลักสูตร มีเนื้อหาวิชาเป็นตัวตั้ง และมีการสอบวัดและประเมินผล มีระยะเวลาเรียนจบหลักสูตรแน่นอน (สีลาภรณ์ นาครทรรพ, 2538)

2. การศึกษานอกระบบ (Non-Formal Education) เป็นกิจกรรมการศึกษาที่มีกลุ่มเป้าหมายและวัตถุประสงค์ในการเรียนที่ชัดเจน มีรูปแบบ หลักสูตร วิธีการ และระยะเวลาที่ยืดหยุ่นหลากหลายตามความต้องการและความเหมาะสมของผู้เรียน มีวิธีวัดและประเมินผลที่มีมาตรฐานเพื่อรับรองคุณวุฒิการศึกษาหรือจัดระดับผลการเรียนรู้ (พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551)

3. การศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) เป็นการเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ตั้งอยู่บนความเชื่อว่ามนุษย์สามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง แม้พ้นรั้วโรงเรียนหรือไม่เคยผ่านระบบโรงเรียนก็ตามเกิดขึ้นตามวิถีชีวิต เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ จากการทำงาน บุคคล ชุมชน และแหล่งความรู้ต่าง ๆ เพื่อเพิ่มความรู้ ทักษะ ความบันเทิง และการพัฒนาคุณภาพชีวิต เรียนรู้ตามความสมัครใจ ความพอใจ และความต้องการตามความเหมาะสมของบุคคลหรือกลุ่มดำเนินไปอย่างไม่เป็นทางการมีความหลากหลาย ยืดหยุ่น และมีเสรีภาพเกิดขึ้นในทุกช่วงวัยต่อเนื่องไปตลอดชีวิต เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการในการดำรงชีวิต บุคคลทุกคนจึงสามารถเข้าออก และสัมผัสการศึกษาตามอัธยาศัยได้ตลอดชั่วชีวิต ดังที่มีคำกล่าวว่าการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นกระบวนการจากการอุบัติขึ้นของชีวิตจนสิ้นอายุขัย (กรมการศึกษานอกระบบโรงเรียน, 2538; กุศลธ เลิศสุริยะกุล, 2542 ; วิศนีย์ ศิลตระกูล และอมรภา ปฐมัญญ์, 2544)

กล่าวได้ว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีระบบการเรียนรู้ 3 ระบบ คือ การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย ที่แต่ละรูปแบบมีประเภทองค์กร กลุ่มเป้าหมาย ผู้สอน วิธีการจัดการเรียนการสอน การสอน การวัดผล ระยะเวลาที่มีความแตกต่างกันไปตามแต่ละรูปแบบ

1.5 แนวคิดของการจัดการศึกษานอกระบบและอัยาศัย

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2553) ได้กล่าวถึง แนวคิดในการจัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ดังนี้

1. การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการจัดการศึกษาคู่ขนานเสริม การศึกษาในระบบโรงเรียนสำหรับประชาชนที่ขาดโอกาสเข้าถึงการศึกษาในระบบโรงเรียนปกติ เป็น การศึกษาทางเลือก ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ทักษะชีวิต เน้นการเรียนรู้ที่เตรียมคนเข้าสู่ตลาดแรงงาน และให้เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลงในยุคเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อลดความไม่เสมอภาค การเตรียมคน การพัฒนาคนเป็นกำลังสำคัญของภาคเศรษฐกิจ และเพิ่มพูนรายได้

2. เป็นการจัดการศึกษาที่มีรูปแบบหลากหลาย สัมพันธ์กับความต้องการของผู้เรียน เรียนรู้จาก สภาพปัญหาของชุมชนที่เน้นการปฏิบัติจริง ชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้โดยองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน เปิด โอกาสให้ทุกภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมจัดการเรียนรู้ ทั้งในลักษณะภาคีเครือข่าย ของภาครัฐ ภาคเอกชน ที่เป็นการกระจายอำนาจความรับผิดชอบร่วมกันทั้งในระดับท้องถิ่นและประเทศ

3. เป็นการจัดการศึกษามีแผนการเรียนรู้รายบุคคล และหลากหลายวิธีการสอน ทั้งการเรียน ทางไกล ที่ใช้เทคโนโลยีสื่อสารกับผู้เรียน การเรียนในชั้นเรียน และที่บ้าน มีลักษณะเป็นการศึกษาเพื่อ พัฒนาทักษะวิชาชีพ เน้นการปฏิบัติจริง การศึกษาระยะสั้น การศึกษาต่อเนื่อง รวมทั้งการฝึกอบรม ภาระงาน การเรียนการสอนทางไปรษณีย์ เป็นต้น

4. เป็นการจัดการศึกษาทางเลือกของชุมชนที่เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายโดยตรง ทั้งในชนบทและ เมือง เรียนอย่างอิสระ หรือเต็มเวลา

5. เป็นการจัดการศึกษาที่มีหลักสูตรยืดหยุ่น และมีวิธีการจัดหลักสูตรเฉพาะเรื่อง สนองความ ต้องการของผู้เรียนชุมชน เป็นหลักสูตรที่ต่อเนื่องเชื่อมโยงกับการทำงาน เพิ่มโอกาสให้คนทำงาน

6. เป็นการจัดการศึกษาที่ให้ทุกภาคส่วนได้เข้ามาร่วมจัด ทั้งภาครัฐ เอกชน มูลนิธิ บริษัทใน ลักษณะเป็นเครือข่ายในการกระจายอำนาจ โดยร่วมกันศึกษาสำรวจสภาพปัญหา การกำหนดหลักสูตร กิจกรรมการเรียนการสอน การจัดหาผู้สอน รวมทั้งการดูแลชั้นเรียน และการนิเทศติดตาม

7. เป็นการจัดการศึกษาที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้รู้เฉพาะด้าน มีประสบการณ์ตรงเป็นผู้สอน ไม่จำกัดสถานที่เรียนเฉพาะในห้องเรียน ส่วนใหญ่จะใช้ศูนย์การเรียนรู้ในชุมชนเป็นสถานที่จัดการ เรียนการสอน รวมทั้งสถานที่อื่น ๆ เช่น วัด ห้องสมุด เป็นต้น เป็นการจัดการศึกษาที่มีค่าใช้จ่ายน้อย ทุกภาคส่วนได้ร่วมลงทุนใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ร่วมกัน เช่น คุรุภูมิปัญญา ผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นต้น

จากรูปแบบการศึกษาตลอดชีวิตที่ได้กล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า การศึกษาตลอดชีวิตเป็นการจัด การศึกษาที่ให้ความสำคัญกับคนทุกเพศ ทุกวัยบนหลักของความเท่าเทียมกัน และเปิดโอกาสให้ ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต ตลอดเวลาและอย่างต่อเนื่องที่ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้เรียน เป็นสำคัญ โดยการเรียนรู้ตลอดชีวิตจะเชื่อมโยงรูปแบบการศึกษา 3 รูปแบบ คือ รูปแบบการศึกษาใน

ระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ โดยมีความเชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้ มีความต้องการที่จะเรียนรู้ และมีความเป็นอิสระที่จะเลือกวิธีการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตนเองที่สามารถนำความรู้ที่ได้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของตนเอง

ตอนที่ 2 แนวคิดการเรียนรู้ชุมชน

2.1 การเรียนรู้ชุมชน

1. ความหมายของการเรียนรู้

การเรียนรู้เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ การพัฒนามนุษย์ และชุมชนทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในการดำรงชีวิตส่วนตัวและร่วมกับบุคคลอื่น การเพิ่มพูนทักษะต่าง ๆ การปรับเปลี่ยนเจตคติที่ดีต่อตนเอง บุคคลอื่น ชุมชน สังคม และประเทศชาติ มีนักการศึกษา และนักจิตวิทยาการศึกษาต่างให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ ดังนี้

Harris and Schwahn (1961) กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการมีประสบการณ์ โดยมีลักษณะของการเรียนรู้ 3 ประการ คือ

1. การเรียนรู้ในลักษณะเป็นผลผลิต โดยให้ความสำคัญกับผลลัพธ์ของการเรียนรู้ซึ่งเป็นผลลัพธ์สุดท้ายที่ได้รับจากประสบการณ์
2. การเรียนรู้ในลักษณะเป็นกระบวนการ โดยให้ความสำคัญที่เหตุการณ์และกระบวนการที่ทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้
3. สิ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ โดยให้ความสำคัญกับการค้นคว้าเพื่อหาสาเหตุหรือสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการก่อให้เกิดการเรียนรู้ เช่น แรงจูงใจ การถ่ายทอดความรู้ เป็นต้น

Klein (1991) กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการของประสบการณ์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวร ซึ่งภาวะนี้ไม่ได้มาจากภาวะชั่วคราว วุฒิภาวะ หรือสัญชาตญาณ

Smith (1991) กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการที่ได้รับความรู้ ทักษะ ความสามารถในการเก็บข้อมูลข่าวสาร การเรียนรู้ช่วยให้บุคคลได้รับความรู้ใหม่ ๆ ช่วยเสริมทักษะที่ขาด และเสริมสร้างความสามารถให้มีเพิ่มมากยิ่งขึ้น

สุนีย์ อีรดากร (2542) กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องของพฤติกรรม ซึ่งเป็นผลมาจากการได้รับประสบการณ์และการฝึกอบรมจนทำให้พฤติกรรมของบุคคลเปลี่ยนแปลงไปอย่างถาวร

วิกร ตันทงุทโธ (2536) กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กับสิ่งแวดล้อมทั้งกายภาพจิตภาพสังคมและวัฒนธรรมผลจากปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องนี้จะก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงบางอย่างในตัวคนและมีผลต่อพฤติกรรมของบุคคล

พรพิไล เลิศวิชา (2541) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นรากฐานอยู่ที่ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นไม่แยก ออกจากการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียวกัน กระบวนการเรียนรู้เป็นส่วนสำคัญทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนา สามารถดำรงชีวิตท่ามกลาง ความเปลี่ยนแปลง

อาชญญา รัตนอุบล (2543) กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้าง ถาวร อันเป็นผลมาจากการได้รับประสบการณ์ การฝึกปฏิบัติ การลงมือปฏิบัติจริง ทั้งที่เกิดจากการตั้งใจ หรือไม่ตั้งใจก็ตาม ก็ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม โดยจำแนกได้เป็น 3 ด้าน คือ 1) พฤติกรรม ทางความรู้เปลี่ยนจากความรู้ไม่รู้เป็นรู้ 2) พฤติกรรมทางทักษะเปลี่ยนจากทำไม่ได้ให้สามารถทำได้ 3) พฤติกรรมทางทัศนคติจากไม่ชอบเปลี่ยนเป็นชอบ

ทศนา แคมณี (2545) กล่าวว่า การเรียนรู้ มีความหมาย 2 ประการ การเรียนรู้ในความหมายของ กระบวนการเรียนรู้ (learning process) เป็นการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่าง ๆ ที่ ช่วยให้ผู้เกิดความรู้ และการเรียนรู้ในความหมายของผลการเรียนรู้ (learning outcome) เป็นความรู้ ความเข้าใจในสาระ ความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะกระบวนการต่าง ๆ รวมทั้งความรู้สึก เจตคติที่ เป็นผลจากการกระบวนการเรียนรู้

ปาริชาติ วลัยเสถียร (2548) กล่าวว่า การเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ในบางบริบทคำ สองคำนี้ถูกใช้ในความหมายที่แตกต่างกัน แต่ในบางบริบทก็ถูกใช้ในความหมายเดียวกัน โดยเฉพาะ ในยุคศตวรรษที่ 21 เป็นยุคของสังคมที่ซับซ้อน การเรียนรู้จึงไม่ใช่เพียงสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดผลที่ได้ เท่านั้น แต่การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่มีวิวัฒนาการในตัวเอง ชีวิตจะเรียนรู้และวิวัฒนาการอยู่ตลอดเวลา ความคิดและพฤติกรรมที่เกิดขึ้นภายหลังการเรียนรู้ก็เปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้น การเรียนรู้หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่าง ๆ ที่ทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ และเป็นผลของการเรียนรู้ที่บุคคลเกิดความรู้ ความเข้าใจในสาระต่าง ๆ มีความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะ รวมทั้ง ความรู้สึก เจตคติอันเป็นผลที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้

อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2549) กล่าวว่า การเรียนรู้ คือ กระบวนการทางความคิดและการกระทำที่ ทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ในเนื้อหาของความรู้และการปฏิบัติที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทั้งความคิดและ พฤติกรรม ซึ่งเป็นผลจากการประสบการณ์ที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เป็นการกระทำที่มี กระบวนการทางความคิดความรู้เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติและมีเป้าหมายในการเรียนรู้ 3 ขั้นตอน คือ 1) การรับรู้ เป็นขั้นตอนที่บุคคลรับเอาข้อมูลและความรู้ต่างๆ จากแหล่งความรู้เข้ามาสั่งสมเป็น ประสบการณ์ของตนเอง 2) การเข้าใจ ขั้นตอนนี้บุคคลจะเข้าใจความหมายและเชื่อมโยงสัมพันธ์กันกับ

ข้อมูลหรือความรู้ที่ได้รับรู้หรือมีประสบการณ์สามารถอธิบายได้ในเชิงเหตุผลได้ และ 3) การปรับเปลี่ยนเป็นการเรียนรู้ที่แท้จริง เพราะจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัวบุคคล ทั้งวิถีคิดและหรือพฤติกรรมที่เกิดจากการตระหนักรู้จากภายในของบุคคล

จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่มีลำดับขั้นตอนของการรับรู้ การประมวล และการใช้ข้อมูลความรู้ของบุคคลเพื่อให้เกิดความเข้าใจเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูล และผลของการเรียนรู้ที่บุคคลเกิดความรู้ ความเข้าใจในสาระต่าง ๆ มีความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะ รวมทั้ง ความรู้สึก เจตคติอันเป็นผลที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนขึ้นในตัวบุคคลทั้งในส่วนที่เป็นการปรับเปลี่ยนวิถีคิด พฤติกรรมในสิ่งที่ได้รับรู้และเข้าใจเป็นอย่างดี ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

2.ลักษณะของการเรียนรู้

สนธยา พลศรี (2550) กล่าวว่า ลักษณะของการเรียนรู้มีลักษณะ ดังต่อไปนี้

1. เป็นกระบวนการที่ความรู้เกิดขึ้นได้หลายขั้นตอนที่ต่อเนื่องตามลำดับ
2. ครอบคลุมถึงการรับรู้ การเข้าใจและการปรับเปลี่ยน เช่น การปรับเปลี่ยนวิถีคิด
3. เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านความรู้ ทักษะ เจตคติ และพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคล
4. เกิดการเรียนรู้ที่เป็นผลจากประสบการณ์และกระบวนการเรียนรู้ของบุคคลซึ่งจะเป็นฐานความรู้ในการเรียนรู้ครั้งต่อไป
5. เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทิศทางที่ดีกว่าเดิมหรือถดถอยก็ได้ เปลี่ยนแปลงบางส่วนหรือทั้งหมดก็ได้
6. เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เป็นผลจากการเรียนรู้ในแบบถาวรหรือค่อนข้างถาวรก็ได้
7. เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เป็นผลมาจากเรียนรู้ที่ต้องใช้เวลา ไม่ได้เกิดขึ้นโดยทันที
8. เกิดประสบการณ์ที่มีผลต่อบุคคลทั้งที่เป็นทางตรง คือ บุคคลได้รับด้วยตนเอง หรือด้วยการฝึกฝนด้วยตนเอง และทางอ้อม คือ การได้รับผ่านจากบุคคลอื่นหรือสิ่งต่าง ๆ เช่น ครูสอน ตำรา เป็นต้น
9. ต้องอาศัยวุฒิภาวะในการเรียนรู้
10. เกิดขึ้นได้โดยไม่เลือกเวลา และสถานที่ ทั้งโดยเหตุบังเอิญและจงใจ
11. เกิดขึ้นได้โดยมีผู้สอนหรือไม่มีก็ได้
12. การเรียนรู้ของบุคคลในเรื่องเดียวกันอาจใช้เวลาในการเรียนรู้ไม่เท่ากัน
13. เกิดการเรียนรู้ของบุคคลที่มีความแตกต่างกันไปตามลักษณะของบุคคล
14. เกิดขึ้นตลอดชีวิตของบุคคล
15. ผลของการเรียนรู้ขึ้นอยู่กับความสามารถในการเรียนรู้ของบุคคล
16. ไม่สามารถมองเห็นหรือสังเกตการณ์เกิดการเรียนรู้โดยตรง แต่รู้ได้จากพฤติกรรมที่แสดงออกมาให้เห็น

17. ต้องมีความมุ่งหมาย ความต้องการ ความสนใจและเรียนรู้ด้วยตนเอง
18. การเสริมแรงเป็นสิ่งเร้าหรือจูงใจให้บุคคลต้องการที่จะเรียนรู้
19. ผู้เรียนบรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการจะทำให้เกิดการเรียนรู้ที่แท้จริง
20. ผู้เรียนสามารถปรับตัว ปรับเปลี่ยนตนเองให้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้

จากลักษณะของของการเรียนรู้ที่ได้กล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า การเรียนรู้มีลักษณะสำคัญหลายประการในการเสริมสร้างความรู้ให้กับบุคคล และนำมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างความรู้ให้กับบุคคล เพื่อให้การเรียนรู้ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

3. ลักษณะของการเรียนรู้ของมนุษย์

การเรียนรู้ของมนุษย์มีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) ที่มีความหมายลึกซึ้งกว่าการสั่งสอน บอกเล่าให้เข้าใจ และความจำได้เท่านั้น แต่ได้ครอบคลุมไปถึง การสังเกต การพิจารณา ไตร่ตรอง แก้ปัญหาทั้งปวง (สนธยา พลศรี, 2550) ความรู้ของมนุษย์จึงมิใช่คุณสมบัติของปัจเจกบุคคลแต่เป็นกระบวนการทางสังคมทั้งกระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินการเป็นขั้นตอนถึงการสังเกตพิจารณาไตร่ตรองที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเช่นกัน กล่าวคือ การสร้างสรรค์และสั่งสมภูมิปัญญาเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ท่ามกลางสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีพัฒนาการมาช้านาน ธรรมชาติการเรียนรู้ของมนุษย์จึงมีความสำคัญและเป็นศักยภาพของมนุษย์ แม้ว่ามนุษย์จะสามารถพัฒนาความรู้ทางวิทยาศาสตร์และมีเทคโนโลยีสมัยใหม่ซึ่งเป็นวิทยาการที่ก้าวหน้าในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และทำให้เกิดความสะดวกในการสื่อสารแม้จะอยู่กันในพื้นที่ที่ห่างไกลกัน บุคคลสามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้อย่างสะดวก แต่โดยคู่ขนานกันมนุษย์ก็ยังคงต้องการเรียนรู้จากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ตลอดมา กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ได้สั่งสมมาเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นมรดกทางปัญญาจึงยังมีความสำคัญควบคู่ไปกับการเรียนรู้ด้วยวิทยาศาสตร์ ดังที่ เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540) ได้ศึกษาวิเคราะห์และประมวลลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้านจนก่อให้เกิดการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน มีลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ตามธรรมชาติ มีดังนี้

1. การลองผิดลองถูก มนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตให้อยู่รอดด้วยการเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก โดยเรียนรู้จากประสบการณ์ที่ได้ลองผิดลองถูกและสะสมความรู้เป็นฐานความรู้ถ่ายทอดไปยังรุ่นต่อมา และสิ่งที่ได้ปฏิบัติซ้ำๆ ต่อๆ กันมาก็จะกลายเป็นประเพณีหรือข้อห้ามในวัฒนธรรมของคนกลุ่มนั้น ภูมิปัญญาในบางสถานการณ์ไม่อาจใช้จัดการกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปแต่มนุษย์ก็จะเรียนรู้จาก ความผิดพลาดและนำมาเป็นความรู้วิธีการใดที่ไม่สามารถนำมาใช้ได้ กลายเป็นความรู้ใหม่ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์

2. การลงมือกระทำจริง มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติ หรือลงมือกระทำในสถานการณ์ที่เป็นจริง ก็จะสั่งสมประสบการณ์ต่าง ๆ จากการลงมือปฏิบัติถ่ายทอดต่อไปยังรุ่นต่อๆ มาแบบค่อยเป็นค่อยไปจนกลายเป็นวัฒนธรรมการปฏิบัติในที่สุด

3. การสาธิต เป็นการเรียนรู้ที่ได้รับจากการสั่งสอนด้วยการบอกเล่า และการสร้างองค์ความรู้เป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งในรูปแบบของตำราหรือนิทานพื้นบ้าน คำพังเพย เพลงกล่อมเด็ก สุภาษิต และการสั่งสอนด้วยลายลักษณ์อักษร โดยทั่วไปแล้วการถ่ายทอดองค์ความรู้ของชาวบ้านจะเป็นในลักษณะของการสาธิต และการบอกเล่า เป็นการสอนด้วยวาจา แต่ในกรณีที่เป็นวิทยาการที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้งจึงจะใช้วิธีการสอนที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ ตำราปลูกบ้าน เป็นต้น

4. พิธีกรรม เป็นสิ่งที่แสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจที่จะโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมได้รับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นไว้ที่ตัว เป็นการตอกย้ำความเชื่อ แนวปฏิบัติ ศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน และความคาดหวังโดยไม่มีเงื่อนไขเหตุผล ใช้ความศรัทธา ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมเป็นการสร้างความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ แม้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจะอยู่เบื้องหลังพิธีกรรมก็จะไม่เน้นที่ภูมิปัญญาเหล่านั้น แต่จะเน้นผลที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมของพิธีกรรมเป็นสำคัญ เช่น พิธีบวชต้นไม้ พิธีสืบชะตาเมือง เป็นต้น พิธีกรรมนี้มีผลต่อทางจิตใจของผู้เข้าร่วมพิธี และมีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติ ตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอย่างมาก พิธีกรรมจึงไม่ใช่เรื่องซึ่งมลายหรือเลวไหล แต่เป็นกรรมวิธีทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อการปลูกฝังและบ่มเพาะความเชื่อ คุณค่า และความประพฤติที่พึงประสงค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบท พิธีกรรมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญทางจิตวิญญาณ เพราะมนุษย์มิได้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียว

5. ศาสนา หลักธรรม คำสั่งสอน ศีล ตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน สถาบันทางศาสนามีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่รวมกัน และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นหลักการบ่มเพาะหล่อหลอมทั้งความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์ชีวิตไปด้วยกัน

6. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประสบการณ์ ที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มคนที่มีความแตกต่างกันทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐาน และวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ได้ขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง มีวิธีการรูปแบบใหม่ ๆ และความคิดเข้ามาผสมกลมกลืนหรือขัดแย้งกันแต่ก็ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายและกว้างขวาง

7. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม มีการนำวัฒนธรรมของตนเองที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบทอดกันมาหลายต่อหลายรุ่นมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมโดยยังคงฐานความเชื่อถือเดิมให้มีความสอดคล้องกับ

การนำมาใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาทั้งด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย

8. ครูพักลักจำ เป็นรูปแบบการเรียนรู้รูปแบบหนึ่งที่มีมาในอดีต ที่ผู้เรียนแอบเรียนแอบเอาอย่าง แอบลอกทำ ตามแบบอย่างที่ได้เฝ้าดูมาปฏิบัติเป็นแบบของตน วิธีนี้เป็นการเรียนรู้ที่เรียนจากผู้อื่น เป็นวิธีการเรียนที่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่จะใช้การเลียนแบบและเป็นหนทางหาความรู้ที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งไม่ใช่การเรียนรู้ที่เป็นการขโมยลิขสิทธิ์ทางปัญญาที่เป็นปัญหาหนึ่งของสังคมโลกในปัจจุบันแต่อย่างใด

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540) กล่าวต่อไปว่า เมื่อคนเติบโตขึ้นด้วยการเรียนรู้ ค่านิยม แบบอย่าง ความประพฤติทางวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีความหลากหลาย ย่อมซึมซับเอาคุณค่า คตินิยม ค่านิยมที่ได้รับการต่อยอดในโอกาสต่าง ๆ ไว้โดยอัตโนมัติ จึงถือได้ว่าบุคคลและสังคมโดยรวมมีกระบวนการเรียนรู้และการปลูกฝังทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการอยู่ตลอดเวลา

นอกจากนี้ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2549) ยังได้กล่าวว่า การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นกระบวนการที่มีการสั่งสม ประมวลพัฒนาข้อมูลหรือชุดประสบการณ์ที่ได้ประสบมาตลอดเวลา มิใช่เกิดขึ้นโดยทันที บุคคลประมวลข้อมูลความรู้เพื่อพัฒนาขึ้นเป็นการเรียนรู้ที่เป็นองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์ที่บุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

จากลักษณะการเรียนรู้ของมนุษย์ที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น สรุปได้ว่า การเรียนรู้ของมนุษย์มีลักษณะเป็นกระบวนการที่มีการสั่งสมประสบการณ์ และประมวล พัฒนาข้อมูลความรู้ที่ได้รับขึ้นเป็นการเรียนรู้ที่สร้างสรรค์และสอดคล้องกับการดำเนินชีวิต ทั้งที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและจากการลงมือปฏิบัติ ทั้งนี้ลักษณะของการเรียนรู้อาจมีในหลาย ๆ รูปแบบที่แตกต่างกันไปตามสถานการณ์

4. ความหมายของชุมชน

มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่รวมกันเป็นกลุ่มในสังคมและมีความสัมพันธ์กันในลักษณะของการพึ่งพาทั้งด้านวัตถุและจิตใจเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มสังคมหรือเรียกว่า “ชุมชน” (Community) กลุ่มคนที่อยู่รวมกันเป็นสังคมนขนาดเล็ก อาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง มีกิจกรรมร่วมกันทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม มีความเป็นเจ้าของในพื้นที่ (Cambridge Advance Learner's Dictionary ,2003; ราชบัณฑิตยสถาน,2546) มีความชัดเจนในความเป็นอัตลักษณ์ที่สมาชิกส่วนใหญ่มีอยู่ และมีความผูกพันซึ่งกันและกัน (Norton,1994; Gottdiener and Budd , 2009) มีความเอื้ออาทร มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกันภายใต้บรรทัดฐาน จารีตประเพณีเดียวกัน เพื่อให้เกิดความเป็นพวกเดียวกันในชุมชน และพึ่งพาซึ่งกันและกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์เดียวกัน (สนธยา พลศรี ,2545; ปารีชาติ วลัยเสถียร ,2546; โกวิทย์ พวงงาม,2553) มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของชุมชนไว้หลากหลาย ดังต่อไปนี้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2523) กล่าวว่า ชุมชน หมายถึง องค์กรทางสังคมแบบหนึ่งที่มีอาณาเขตในท้องถิ่นหนึ่งและมีสมาชิกที่สามารถบรรลุความต้องการขั้นพื้นฐานส่วนใหญ่ได้ สามารถแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ของชุมชนได้ โดยต้องประกอบด้วย 1) คนจำนวนหนึ่ง 2) สถาบันทางสังคม 3) องค์กรทางสังคมที่มีขนาดย่อม เช่น ครอบครัว และ 4) อาณาเขตทางภูมิศาสตร์

กาญจนา แก้วเทพ (2538) กล่าวว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกันที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด ใช้ชีวิตร่วมกัน มีฐานะและอาชีพคล้ายคลึงกัน และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่เครือญาติ หมู่บ้าน และเกินหมู่บ้าน โดยคนที่อยู่ในชุมชนมีความรู้สึกเป็นคนในชุมชนเดียวกัน และมีการรักษาคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา และถ่ายทอดไปยังรุ่นต่อไปด้วย

ประเวศ วะสี (2541) กล่าวว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่รวมกัน มีวัฒนธรรม วิถีชีวิต และจิตสำนึกร่วมกัน มีกิจกรรมชุมชนที่สร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันด้วยจิตสำนึกต้องเผชิญปัญหาร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน ชุมชนจึงไม่จำกัดเฉพาะเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ แต่เป็นไปตามกิจกรรมของชุมชนคนในชุมชนมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และการติดต่อสื่อสาร

อดุลย์ วงศ์ศรีคุณ (2543) กล่าวว่า ชุมชน หมายถึง การรวมตัวของคนที่อยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือไม่ได้อยู่ในพื้นที่เดียวกันก็ได้ อาจมีชาติพันธุ์ วัฒนธรรมเดียวกันหรือไม่ก็ได้ โดยคนกลุ่มนี้จะรวมตัวกันเมื่อมีวัตถุประสงค์ของการรวมตัว

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2548) กล่าวว่า ชุมชน ไม่ได้มีความหมายเพียงแค่ขอบเขตพื้นที่และปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในพื้นที่เท่านั้น ชุมชน หมายถึงการรวมตัวของคนที่มีความสำคัญ ความมุ่งมั่นร่วมกัน ที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมยึดโยง สนับสนุน และเกื้อกูลกันและกัน

นอกจากนี้ มีแนวคิดเกี่ยวกับการให้ความหมายของชุมชนที่หลากหลาย โดยแนวคิดทางสังคมศาสตร์ว่าด้วยความหมายชุมชน 4 แนวคิด ดังนี้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543)

1. แนวคิดทางสังคมวิทยา มองชุมชนว่าเป็นหน่วยงานทางสังคมและทางกายภาพ ได้แก่ หมู่บ้าน เมืองที่มีลักษณะร่วมเชิงชุมชนที่ประกอบด้วย อาณาเขต ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และความผูกพัน โดยชุมชนเป็นระบบย่อยที่มีศักยภาพในการจัดการให้เกิดสิ่งต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการทั้งทางด้านกายภาพ จิตใจ และสังคม

2. แนวคิดทางมานุษยวิทยา มองชุมชนในมิติความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ ที่มีความเอื้ออาทร ความผูกพัน มีลักษณะเป็นแนวคิดในอุดมคติ โดยชุมชนมีขนาดเล็กที่เน้นการกระทำที่มีความร่วมมือ ร่วมใจ และความเป็นเจ้าของชุมชน เป็นสังคมที่มีความใกล้ชิด

3. แนวคิดชุมชนในมิติประชาสังคม เป็นการอธิบายถึงความเป็นกลุ่ม องค์กร ชมรม เป็นต้น ที่เป็นโครงสร้างซึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐ หรือที่เรียกว่า “Mediating Structure” ด้วยการปฏิเสธรัฐขนาดใหญ่ที่มีบทบาท อำนาจหน้าที่มากมายและทำการแทนสังคมแทบทุกเรื่อง

และไม่ชอบลัทธิปัจเจกบุคคลจนสุดขีดที่ไม่สนใจห่วงใยสังคม เน้นการรวมตัวของคนใกล้ชิด สัมพันธ์ใกล้ชิด เช่น ครอบครัว บ้าน โรงเรียน เป็นต้น

4 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนรูปแบบใหม่ ที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับการพัฒนาเทคโนโลยี และความซับซ้อนทางสังคมนำไปสู่การเกิดปัญหาของสังคมสมัยใหม่ ที่มีความซับซ้อนและรุนแรง การแก้ไขเพียงในอาณาเขตพื้นที่ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ปัญหาบางครั้งเกิดจากนอกพื้นที่ จึงต้องอาศัยความร่วมมือ และทรัพยากรจากภายนอก

จากแนวคิดที่ได้กล่าวมาข้างต้น ชุมชนมีความหมายที่หลากหลาย ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยให้ความหมายของชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันโดยมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด เอื้ออาทรระหว่างกัน ผูกพัน และไว้วางใจกัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกันภายใต้บรรทัดฐาน จารีตประเพณีเดียวกัน เพื่อให้เกิดความเป็นพวกเดียวกันในชุมชน และพึ่งพาซึ่งกันและกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์เดียวกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าของของชุมชน

5. ลักษณะความเป็นชุมชน

สนธยา พลศรี (2548) ได้กล่าวถึงความเป็นชุมชนสามารถเชื่อมโยงติดต่อกันจากคนในชุมชนทำให้เกิดการรวมตัวกันเป็นชุมชน และดำรงอยู่ไว้ได้ ชุมชนมีลักษณะของความเป็นชุมชน ดังนี้

1. ชุมชนมีความหลากหลาย อันประกอบด้วยองค์ประกอบที่มีความหลากหลายมิติ และหลายองค์ประกอบ จึงทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ เอื้อต่อการพัฒนาคนในรุ่นต่อๆ มา ได้แก่ 1) ความหลากหลายของการรวมตัวตามระดับของความพร้อมหรือกิจกรรมที่สนใจเข้ามามีส่วนร่วม เช่น กลุ่มต่างๆ คณะกรรมการ เป็นต้น 2) ความหลากหลายเชิงพื้นที่เป็นความแตกต่างของพื้นที่ในการรวมตัวกัน เช่น หมู่บ้าน ตำบล ที่ตั้งของชุมชน เช่น พื้นที่ชายฝั่ง พื้นที่ดอน เป็นต้น 3) ความหลากหลายของคนและกลุ่มคนที่รวมตัวกันเป็นชุมชน เช่น เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ อาชีพ เป็นต้น 4) ความหลากหลายรูปแบบของกิจกรรม เป็นกิจกรรมตามรูปแบบหรือตามความถนัดของคนในชุมชน เช่น กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ก็จะมีกิจกรรมในการอนุรักษ์ และ 5) ความหลากหลายในความสนใจประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่แตกต่างกันออกไป เช่น การออมทรัพย์ การอาชีพ เป็นต้น

2. ความร่วมมือ ด้วยความหลากหลายของชุมชนทำให้เกิดความการรวมตัวทั้งในด้านพื้นที่อยู่อาศัยกิจกรรมความสนใจในเรื่องต่าง ๆ เกิดเป็นความรวมตัวที่มีความหลากหลายเข้าด้วยกันเป็นเอกภาพ คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ความเป็นมิตร และเคารพในวิถีชีวิตกันและกัน

3. มีจิตสำนึกทางประชาสังคม คนในชุมชนได้ตระหนักและเห็นถึงความสำคัญของการมีจิตสาธารณะ เสียสละ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนอย่างสมัครใจ มีจิตสำนึกรักชุมชน น้อมรับและถือปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่ชุมชนกำหนดร่วมกัน มีความไว้วางใจต่อกัน เอื้ออาทรช่วยเหลือ

แก้กฏล เปิดใจรับความคิดเห็นที่หลากหลาย ความอดทนต่อการคิดเห็นต่าง อันเป็นการนำไปสู่ความร่วมมือของคนในชุมชนในรูปแบบต่างๆ

4. มีความผูกพัน คนในชุมชนมีความรัก ความสามัคคี กลมเกลียวบนพื้นฐานของความร่วมมือ และการมีส่วนร่วม ด้วยจิตสำนึกของความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และมีความปรารถนาดีต่อชุมชน ความสนิทสนมผูกพันทำให้เกิดการรวมตัวของคนเป็นกลุ่ม องค์กรชุมชน เป็นกลไกทางสังคม ในการก่อให้เกิดการรวมพลัง และการพัฒนาชุมชน

5. มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ชุมชนสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ ในรูปแบบของความร่วมมือระหว่างกันที่มีโครงสร้างแนวราบ สนับสนุนกิจกรรมของกันและกัน

6. มีความรู้ชุมชน เป็นความรู้ที่สั่งสมจากประสบการณ์ และพัฒนาความรู้ใช้ในการจัดการกับปัญหาชุมชน และกำหนดทิศทางของชุมชนตามความต้องการของชุมชนด้วยสติปัญญาและภูมิปัญญาของคนที่อยู่ในชุมชน สามารถเรียนรู้เพิ่มพูนตลอดเวลา และสามารถจัดการความรู้ด้วยการถ่ายทอดไปยังคนรุ่นต่อ ๆ มาได้อย่างเหมาะสม

7. เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ คนในชุมชนเรียนรู้ตลอดเวลา และสนใจที่จะเรียนรู้ร่วมกับชุมชนภายนอกด้วยการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ชุมชนดำเนินไปด้วยฐานความรู้จึงเป็นพลังสำคัญที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่อย่างเข้มแข็ง และยั่งยืน

8. มีกิจกรรมต่อเนื่อง ชุมชนจัดกิจกรรมให้สมาชิกได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง และหลากหลายไปตามลักษณะของกลุ่ม ที่มีลักษณะของพลวัตร ไม่หยุดนิ่ง ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

9. มีระบบการสื่อสารและเครือข่ายที่มีประสิทธิภาพ จะทำให้คนในชุมชนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารทั้งภายในและภายนอกชุมชนได้อย่างเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง

10. การจัดการชุมชนที่ดี ชุมชนมีการจัดการในลักษณะของกลุ่มหรือองค์กรชุมชน ที่เกิดขึ้นจากจิตสำนึกชุมชนอย่างแท้จริง โดยความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน และตัดสินใจร่วมกัน การจัดการอยู่บนฐานของความสัมพันธ์ในระนาบเดียวกัน ที่ทุกคนเป็นส่วนหนึ่งของระบบ และมีส่วนร่วมในการดำเนินการทุกขั้นตอน

นอกจากนี้ ประเวศ วะสี (2541) ได้กล่าวว่า ความร่วมมือของคนในชุมชนทำให้เกิดจิตวิญญาณของกลุ่มและชุมชน เกิดความปิติ และพลังอย่างมหาศาลในการธำรงรักษาชุมชนของตน

กล่าวโดยรวมได้ว่า ความเป็นชุมชนที่อยู่บนความร่วมมือของคนในชุมชนที่เกิดจากการมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน การลงมือดำเนินการร่วมกัน การเรียนรู้ร่วมกัน การติดต่อสื่อสารระหว่างกัน และความเอื้ออาทรที่มีต่อกัน ความไว้วางใจต่อกัน ทำให้ชุมชนเกิดพลังขับเคลื่อนในการร่วมมือกัน ดำเนินการจัดการกับสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน หรือสิ่งที่ชุมชนต้องการให้เกิดขึ้นในชุมชน และทำให้เกิดผู้นำตามธรรมชาติ การร่วมคิดร่วมทำของคนในชุมชนเป็นกระบวนการสร้างผู้นำให้เกิดขึ้นในชุมชน จากลักษณะของการมีจิตสำนึกชุมชน ทำให้เกิดความเสียสละและอาสาทำงานเพื่อชุมชน ทั้งนี้ การ

เกิดขึ้นของชุมชนเกิดขึ้นได้ทั้งโดยธรรมชาติ แต่มีน้อยมาก ต้องมีผู้นำที่เป็นแกนนำ และเกิดขึ้นโดยการ จัดตั้งตามโครงสร้าง ชุมชนที่มีพลังสูง จะมีพลังทางปัญญา พลังทางสังคมที่เกิดจากการร่วมมือร่วมใจ ของคนในชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนในทิศทางเดียวกัน และรักษาผลประโยชน์ของชุมชนร่วมกัน

6. ลักษณะความรู้ของชุมชน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2547) มีความคิดเห็นว่าความรู้ของชุมชนหรือความรู้ท้องถิ่นมีลักษณะ 4 ประการ คือ

1. เป็นความรู้ในเชิงปฏิบัติ เพื่อตอบปัญหาบางอย่างในเชิงปฏิบัติ เช่น การประกอบอาชีพ การอยู่อาศัย การรักษาโรค เป็นต้น ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของคนในชุมชนโดยการบรรลุ ผลสัมฤทธิ์ในเรื่องนั้น คือ ผลลัพธ์ของการเรียนรู้

2. เป็นความรู้ที่เกี่ยวกับศาสนธรรม คือ มีพื้นฐานมาจากหลักของศาสนา เกี่ยวกับมุมมองต่อ โลกหรือต่อชีวิตที่ใช้ความรู้ในเชิงเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน แบ่งปันกัน ไม่ใช่เพื่อการแข่งขัน

3. ไม่อ้างความเป็นสากล คือ ไม่อ้างว่าความรู้ของชุมชนในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเหมือนกันหมดทั้ง โลก แต่เป็นความรู้ที่ตอบปัญหาเฉพาะชุมชนท้องถิ่นของตน ไม่มีทฤษฎีตายตัว ถ้าชุมชนอื่นจะเอาไป ใช้ต้องประยุกต์ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน เพราะชุมชนแต่ละชุมชนมีบริบทของตนเองที่ แตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ

4. มักจะไม่อยู่ในรูปของลายลักษณ์อักษร แต่อยู่ในรูปของวัฒนธรรม ประเพณี หรือแบบแผน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหรือวิถีชีวิตของคนในชุมชนไม่ได้อยู่ในตำราหรือเอกสาร ใด ๆ

7 กระบวนการสร้างและสืบทอดความรู้ของชุมชน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2547) ได้เสนอแนะว่า กระบวนการสร้างและสืบทอดความรู้ของชุมชนควรมี ลักษณะ ดังนี้

1. ความรู้ของชุมชนมาจากปัญหาร่วมกันของคนในชุมชน คนในชุมชนร่วมกันแก้ไขปัญหาจนประสบความสำเร็จ ซึ่งเป็นความรู้สาธารณะหรือของส่วนรวม ไม่ใช่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง

2. เป็นความรู้ที่ถ่ายทอดมาจากชุมชนอื่น หรือถ่ายทอดไปยังชุมชนอื่นก็ได้ อันเป็นผลจาก ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม ไม่ได้จำกัดตัวเองอยู่ ในชุมชนของคนเพียงชุมชนเดียว

3. สืบทอดผ่านระบบครอบครัวและชุมชนเป็นหลัก โดยมีบ้าน องค์กรทางศาสนาหนุนเสริมใน รูปแบบของการขัดเกลาทางสังคม การจัดกิจกรรมทางสังคม พิธีกรรมต่าง ๆ ทำให้ความรู้ของชุมชน ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

4. อิทธิพลของผู้เชี่ยวชาญหรือความรู้พิเศษที่ชุมชนยอมรับ คนในชุมชนจึงขอเรียนรู้เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ทั้งความรู้ที่เป็นของชุมชนเองและความรู้ที่อยู่ภายนอกชุมชน

8. ความหมายของการเรียนรู้ชุมชน

อุ้นตา นพคุณ (2523) กล่าวว่า การเรียนรู้ในชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่มีวัตถุประสงค์กระตุ้นให้ชุมชนช่วยเหลือตนเองเพื่อการพัฒนาชุมชนที่มีความสมดุลในทุกด้าน และเป็นกระบวนการที่ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป.) กล่าวว่า ความรู้หรือชุดประสบการณ์ของชุมชนที่มีใช้ความรู้ทางเทคนิคเพียงอย่างเดียว แต่มีในส่วนของศีลธรรมและจริยธรรมรวมอยู่ด้วย มีลักษณะเป็นองค์รวม และการถ่ายทอดความรู้ไม่ได้แยกส่วนจึงต้องเรียนรู้วิถีชีวิตทั้งหมด ทั้งนี้หัวใจของการเรียนรู้อยู่ที่การลงมือปฏิบัติจริง

สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2538) กล่าวว่า การเรียนรู้ชุมชนหรือกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นระบบการเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้เรียนด้วยตนเองตามความสนใจ ความพร้อมและโอกาสจากบุคคล ประสบการณ์ สภาพแวดล้อม สังคม เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชนร่วมกัน การรวมตัวกันนี้อาจเกิดจากการกระตุ้นโดยผู้รู้ ผู้นำชาวบ้าน ภาครัฐ นักพัฒนาเอกชนก็ได้ เมื่อชุมชนมีปัญหาคนในชุมชนจะรวมตัวกันเพื่อร่วมกันคิด วิเคราะห์ปัญหา หาสาเหตุ ทางเลือกในการแก้ไข ทั้งจากการไปหาความรู้ภายนอกจากชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาที่มีความคล้ายคลึงกัน และร่วมกันตัดสินใจแก้ปัญหาร่วมกัน

เดวิทแมทิวส์ (อ้างถึงใน สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทรพ, 2548) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นสิ่งที่เราเรียนรู้จากการผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น การเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชนทำให้เรารู้สิ่งที่เราต้องการ การเรียนรู้ชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนและแยกไม่ขาดจากการสร้างสำนักสาธารณะ ชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดีหรือประชาคมเข้มแข็งก็คือชุมชนแห่งการเรียนรู้

ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) กล่าวว่า การเรียนรู้ของชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติทั้งการพยายามแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง หรือเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน หรือสภาพความเป็นอยู่ ดำเนินกิจกรรมเพื่อตอบสนองต่อการแก้ปัญหา และสอดคล้องกับแบบแผนการผลิตของชุมชนจึงเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดพลวัตของการเรียนรู้ ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไข และนำกลับไปลงมือปฏิบัติ จากนั้นทบทวนวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อสรุปบทเรียน เพื่อหาแนวทางต่อไปอีก กระบวนการที่เกิดขึ้นนี้เท่ากับการเป็นการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม และผลพวงจากการเรียนรู้จากปัญหาที่เกิดขึ้นจริงจะช่วยแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2548) กล่าวว่า การเรียนรู้ชุมชนเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อมที่เรียนรู้กับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และสามารถดำเนินชีวิตท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง จึงเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ของบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีคิด ประสบการณ์ และการสร้างองค์ความรู้ในการนำมาจัดการกับปัญหาหรือข้อขัดข้องที่

เกี่ยวข้องกับชีวิต การงาน ความสัมพันธ์ระหว่างคน การเรียนรู้เป็นกระบวนการทั้งที่ยอมรับและปฏิเสธมีความเกี่ยวข้องกับบริบทของชุมชน ซึ่งอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไข

จากความหมายของการเรียนรู้ชุมชนที่กล่าวไว้ข้างต้น สรุปได้ว่า การเรียนรู้ชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับวิถีคิด ประสบการณ์ และการสร้างองค์ความรู้เพื่อนำมาใช้หาสิ่งที่ชุมชนต้องการ เป็นสิ่งที่เป็ประโยชน์ มีคุณค่าต่อชุมชน และใช้ในการจัดการในสิ่งที่เป็ปัญหาหรือสิ่งไม่พึงปรารถนาของชุมชน การเรียนรู้ในชุมชนจะเกิดการรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อร่วมกันวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาด้วยการนำความรู้หรือประสบการณ์ที่มีอยู่ในชุมชนและภายนอกชุมชนมาใช้ในการจัดการกับปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนในชุมชน

9. ปรัชญาของการเรียนรู้ชุมชน

ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ (2542) ได้กล่าวถึงปรัชญาของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน มีแนวคิดพื้นฐานในการเรียนรู้ของชุมชน 6 ประการ คือ

1. มนุษย์สามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ เพราะมนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้สูง การเรียนรู้จะสร้างภูมิปัญญาให้มนุษย์สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องแล้ว
2. การปฏิรูปการศึกษาควรมุ่งเน้นการแก้ปัญหาคความทุกข์ยากให้แก่คนส่วนใหญ่ของประเทศที่อยู่รวมกัน ในลักษณะของชุมชน โดยกระจายจากสถานศึกษาไปสู่ชุมชน และสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ และทำให้เกิดการสะสมองค์ความรู้ในท้องถิ่น และต่อยอดพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่เหมาะสม
3. บุคคลและชุมชนมีความหลากหลายในทุกๆ ด้าน การนำรูปแบบการเรียนรู้ที่ประสบความสำเร็จในชุมชนหนึ่งไปใช้ในอีกชุมชนหนึ่ง ทั้งปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชนยังเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จึงต้องพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ในแต่ละชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป
4. เป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อสร้างปัญญาให้คนในชุมชนสามารถพัฒนาตนเอง ครอบครัว และชุมชน เพิ่มเสริมสร้างพลังให้คนในชุมชนพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้มากขึ้น รวมทั้งส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างบุคคลโดยผ่านกระบวนการกลุ่ม และการเชื่อมต่อประสบการณ์ระหว่างชุมชนโดยผ่านเครือข่ายการเรียนรู้
5. การทำให้กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนมีคุณภาพ โดยเฉพาะการดำรงชีพของคนในชุมชนต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากทุกส่วนของสังคม ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน การเรียนรู้ในชุมชนเป็นการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย
6. กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนควรมีวัตถุประสงค์หลายประการ เช่น เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน สร้างคุณค่าและจิตสำนึกใหม่ เพื่อปลูกฝังคุณธรรมและค่านิยมที่ดีงาม เพื่อรับรู้ปัญหาและ

ความต้องการของชุมชน ชุมชนมีโอกาสร่วมเรียนรู้และจัดการร่วมกัน รวมทั้งสิ่งแวดล้อมได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟู

10. ลักษณะของการเรียนรู้ชุมชน

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (2548) กล่าวว่า การเรียนรู้ชุมชนมีลักษณะร่วมกัน 4 ประการ คือ

1. การเรียนรู้ชุมชนเป็นเรื่องของชีวิต และการทำงาน เพราะชุมชนเป็นเหมือนชีวิตที่มีการเกิดเรียนรู้ การเผชิญปัญหา และการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น ชุมชนจึงต้องเข้าใจบริบทของตนเองและจัดการตนเองเพื่อให้กลุ่มหรือกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนได้ดำเนินกิจกรรมตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

2. ปัญหา คือ เครื่องมือการเรียนรู้ของชุมชน การเรียนรู้ของชุมชนเรียนรู้จากปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น ปัญหาเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น เป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนต้องต่อสู้และหาทางออกร่วมกัน การเรียนรู้ที่ใช้ปัญหาเป็นฐานของการทำความเข้าใจตนเองและพยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้มากที่สุด รวมทั้งการสร้างวิถีคิด วิธีทำที่ต้องใช้ความอดทน มีการลองผิดลองถูกเพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้และความสุขของคนในชุมชน

3. การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน ที่ต่างจากการเรียนรู้ของปัจเจกที่เป็นการเรียนรู้เฉพาะตัว เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชนที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน อาจเรียนรู้จากความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนหรือความรู้จากภายนอก โดยปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง

4. การเรียนรู้ชุมชนเป็นการเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติจริง ชุมชนได้เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติร่วมกันในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งการทดลอง ผลิตซ้ำ จนทำให้เกิดความรู้และความเข้าใจที่จะทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และมีวิถีของชุมชน

ลีลาภรณ์ นาคทรพร (2539) ได้กำหนดลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. เป็นกระบวนการกลุ่ม (Group Process) เกิดจากการที่คนในชุมชนแต่ละคนได้มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์ วิเคราะห์ปัญหาและเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกัน เป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของคนในชุมชน ทำให้เกิดพลังสติปัญญาสามารถหาทางออกที่ดีที่สุดและเป็นที่ยอมรับของทุกคน

2. เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง (Active Learning) เป็นการแสวงหาแนวทางที่แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน การเรียนรู้จึงมีลักษณะเป็นพลวัต เกิดจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา วิธีการแก้ไขแล้วนำไปปฏิบัติจริง ซึ่งผลเป็นอย่างไรก็นำมาทบทวนวิเคราะห์กันหาวิธีการที่เหมาะสมมากที่สุดต่อไป ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน

3. เป็นการเรียนรู้ปัญหาในชีวิตจริง (Problem Oriented) เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจริง เป็นการยกระดับความคิด สติปัญญาของคนในชุมชน การร่วมกันแก้ไขปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม นำไปสู่การเรียนรู้เพื่อร่วมกันแสวงหาแนวทางในการพัฒนาชุมชนของตนเองต่อไป ซึ่งการเรียนรู้จากปัญหาเป็นเรื่องใกล้ตัวที่รู้อยู่แล้ว จึงเรียนรู้ได้ง่ายและมีประสิทธิภาพ

4. เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะที่เป็นเครือข่าย การเรียนรู้ร่วมกันจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในแนวราบมากกว่าแนวตั้ง หรือมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ความคิดเห็น และทรัพยากรระหว่างกันด้วยความสมัครใจช่วยเหลือกัน ติดต่อสื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอ ไม่มีการบังคับบัญชา ไม่มีโครงสร้างอำนาจ แต่มีจุดร่วมที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายระหว่างองค์กรหรือชุมชนต่อชุมชนที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และติดต่อสื่อสารกันเป็นระบบ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป.) ได้สรุปลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนไว้ว่า เป็นชุดความรู้ที่เป็นทั้งทางเทคนิค ค่านิยม ศีลธรรม และจริยธรรม หรือเป็นความรู้แบบองค์รวม ผู้เรียนเรียนรู้ในวิถีชีวิตทั้งหมด ซึ่งมีหัวใจอยู่ที่การปฏิบัติ เป็นกระบวนการของข้อมูลข่าวสาร ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมชุมชน มีวิธีการเรียนรู้ที่เรียบง่ายเป็นธรรมชาติ สอดคล้องกับแนวทางการดำรงชีวิตของชุมชน ที่ตอบสนองความต้องการของคนในชุมชนได้อย่างแท้จริง การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนมีลักษณะหลายประการ ดังนี้

1. เป็นการเรียนรู้ที่ให้แก่และชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยมีพื้นฐานความเชื่อในศักยภาพของคนในชุมชนว่ามีความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์เกี่ยวกับชุมชนของตนมากกว่าคนจากภายนอกชุมชน จึงทำให้การเรียนรู้ร่วมกันได้ข้อมูลที่แท้จริงของชุมชน

2. มีเป้าหมายที่ชัดเจน เพื่อสร้างความรู้ จัดสำนักชุมชน อุดมการณ์ เจตคติ และทักษะให้แก่คน กลุ่ม และองค์กรในชุมชน

3. เป็นกระบวนการกลุ่ม มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายคน หลายกลุ่ม หลายองค์กร มีหลายขั้นตอนสัมพันธ์กันอย่างเป็นลำดับและต่อเนื่อง

4. เป็นประชาธิปไตย มีความเสมอภาค อิสรภาพ การเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนโดยคนในชุมชนและเพื่อคนในชุมชน มีการรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง ยอมรับเสียงข้างมาก ไม่มีอำนาจเหนือกว่าหรือบีบบังคับผู้อื่น

5. มีความเป็นอิสระไม่ครอบงำ ตั้งอยู่บนฐานความเป็นอิสระ ไม่ครอบงำความคิดของบุคคล หรือชักจูงให้มีความคิดความเชื่อเช่นเดียวกัน เชื่อมมั่นในความรู้ ความสามารถของบุคคล สามารถร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชนได้

6. เป็นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม คนในชุมชนทุกคนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ และมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้

7. เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงและการปฏิบัติจริงของผู้เรียน จากการพูดคุย แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ ความคิดเห็นร่วมกันและวิเคราะห์ สังเคราะห์ ทดลองปฏิบัติแล้วนำผลมาทบทวนหรือสรุปทบทวนร่วมกัน ให้เกิดเป็นองค์ความรู้ของชุมชน

8. บรรยากาศของการเรียนรู้เป็นแบบไม่เป็นทางการ มีบรรยากาศเรียบง่ายเหมือนการใช้ชีวิตในชุมชน เป็นกันเอง ไม่มีการแข่งขันแต่เน้นความร่วมมือในการช่วยเหลือกัน ไว้วางใจกัน รับฟังความคิดเห็นของกันและกันเพื่อการบรรลุเป้าหมายร่วมกัน

9. เป็นการเรียนรู้แบบองค์รวม เรียนรู้อย่างรอบด้านเป็นองค์รวม เชื่อมโยงกันเนื้อหาสาระเข้าด้วยกัน

10. เป็นเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ มีการเชื่อมโยงกันเป็นลักษณะเครือข่าย มีความเท่าเทียมกัน สนใจในเรื่องเดียวกันมีวัตถุประสงค์ร่วมกันและสมัครใจร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสนับสนุนช่วยเหลือกันในด้านต่าง ๆ

นอกจากนี้ พจนีย์ เทียมศักดิ์ (2544) ได้สรุปทฤษฎีของการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชนไว้ 4 ประการ คือ

1. ความรู้และระบบความรู้ ระบบความรู้ของชุมชนเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนและธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และคนกับคน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ออกมาในวิถีชีวิตด้านต่าง ๆ เช่น การทำนา การทอผ้า การใช้พืชสมุนไพร การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา

2. การสั่งสมและกระจายความรู้ การสั่งสมระบบคิด ระบบความรู้ ระบบคุณค่าที่สืบต่อกัน ล้วนเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เกิดจากการกระจายความรู้หลายรูปแบบด้วยกัน ได้แก่ การกระจายความรู้ภายในกลุ่มครอบครัวและเครือญาติ กระจายผ่านผู้นำ การรวมกลุ่มพูดคุย การบอกเล่าจากปากต่อปาก ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณี และการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การศึกษาดูงาน เป็นต้น

3. สถาบันสังคมที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้ในชุมชน ซึ่งเป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของบุคคล มีรูปแบบและจุดประสงค์ที่ชัดเจนร่วมกัน ได้แก่ วัด กลุ่มปราชญ์ชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เป็นต้น ทั้งนี้จะเห็นว่าครอบครัวนั้นเป็นสถาบันที่ถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้แก่สมาชิกในครอบครัว และทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคม อบรมสั่งสอน และถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์และการปฏิบัติจริงในวิถีชีวิตอันเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต นอกจากนี้วัดก็เป็นสถาบันที่ช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นในชุมชน และเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการเรียนรู้ เป็นสถานที่ถ่ายทอดอุดมการณ์แห่งชีวิต การอบรมให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติและจริยธรรม สร้างความมั่นคงและความอบอุ่นทางจิตใจโดยผ่านพิธีกรรมที่มีลักษณะเป็นการเรียนรู้แบบบูรณาการ รวมทั้งปราชญ์ของชุมชนก็เป็นบุคคลที่มีความรู้ ความชำนาญเฉพาะทาง เช่น ความเชี่ยวชาญในการรักษาโรคด้วยสมุนไพร

4. การสร้างสรรค์และปรับปรุงความรู้และระบบความรู้ของชาวบ้าน ระบบความรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม จึงมีการเปลี่ยนแปลงและได้รับการปรับเปลี่ยนไป เช่น การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลง เกิดการผสมผสานการสร้างสรรค์และปรับปรุงภูมิปัญญาขึ้นมาใหม่ให้เหมาะสมไปตามบริบทของแต่ละท้องถิ่น และปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนที่ได้จากการบูรณาการการเรียนรู้

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเรียนรู้ชุมชนสอดคล้องกับชีวิต คือการที่ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ รูปแบบการเรียนรู้ที่รากฐานมาจากชุมชน เป็นลักษณะของการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่วางอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมสังคมของชุมชนนั้น ๆ รูปแบบจึงมีความเรียบง่ายเป็นธรรมชาติ และสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในชุมชน เรียนรู้ได้โดยตรง เร็วและกว้าง เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริงจึงตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้อย่างแท้จริง การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์หรือการเรียนรู้ของชุมชนจึงไม่มุ่งเฉพาะตัวความรู้หรือเทคนิค แต่ได้รวมถึงแนวคิด ศีลธรรม จริยธรรม วิถีชีวิตของผู้รู้ ผู้นำและชุมชนด้วย เรียกว่าการเรียนรู้แบบองค์รวม ไม่แยกส่วน เหมือนการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกจากนี้ บทบาทที่ชุมชนต้องทำควบคู่ไปกับการสร้างกระบวนการเรียนรู้ก็คือ การสนับสนุนและพัฒนาระบบการเรียนรู้ให้เข้มแข็งและยั่งยืน บทบาทของชุมชนในการสนับสนุนและพัฒนาระบบการเรียนรู้ สรุปได้ ดังนี้ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540)

1. การสร้างและพัฒนารองคกรชาวบ้านหรือองค์กรชุมชน กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นผลจากการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ระหว่างชาวบ้าน ซึ่งความสัมพันธ์จากการแลกเปลี่ยนอาจมีการสะดุดหยุดลงได้ และส่งผลเสียต่อการเรียนรู้ชุมชนจึงต้องมีบทบาทในการกระตุ้นและสนับสนุนให้ชาวบ้านมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ร่วมกัน จึงเป็นจุดเริ่มต้นขององค์กรชุมชน

2. การสนับสนุนและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นอีกบทบาทหนึ่งของชุมชนในการช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เติบโตและมั่นคง โดยเริ่มต้นจากการสนับสนุนให้องค์กรชาวบ้านที่มีอยู่ในชุมชนได้มีโอกาสนำทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ไปแลกเปลี่ยนกับองค์กรชาวบ้านอื่น ๆ อันจะส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรบนฐานของการเรียนรู้ และการพึ่งพาอาศัย รวมทั้งการจัดการร่วมกัน

3. การสร้างและพัฒนาสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการรักษารองคกรชาวบ้านซึ่งกระบวนการเรียนรู้ และเครือข่ายการเรียนรู้ได้เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่และสืบทอดต่อไปยังคนรุ่นหลังด้วยการชักนำชาวบ้าน เยาวชนให้เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และถ่ายทอดไปสู่รุ่นต่อไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งการเรียนรู้ได้ก่อให้เกิดกลุ่มหรือองค์กรชุมชนหรือเครือข่ายการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญในการฟื้นฟู พัฒนา และประยุกต์ภูมิปัญญาของท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชน

จากลักษณะของการเรียนรู้ชุมชนที่ได้กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า การเรียนรู้ชุมชนเป็นการ กระบวนการเรียนรู้ที่มีรากฐานมาจากชุมชน เป็นลักษณะของการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่ วางอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมสังคมของชุมชนนั้น ๆ เรียนรู้ร่วมกันที่มีลักษณะของกระบวนการ กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต การทำมาหากินของคนในชุมชน โดยใช้ปัญหาเป็นเครื่องมือการ เรียนรู้ของชุมชนที่เน้นการเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติจริงเพื่อแสวงหาแนวทางที่แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ในชุมชน โดยนำความรู้ในชุมชนหรือความรู้จากภายนอกชุมชนมาใช้ในการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้มี ลักษณะเป็นพลวัต แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา วิธีการแก้ไขแล้ว นำไปปฏิบัติจริง ซึ่งผลเป็นอย่างไรก็นำมาทบทวนวิเคราะห์กันหาวิธีการที่เหมาะสมมากที่สุดต่อไป

11. ความสำคัญของการเรียนรู้ชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป.) กล่าวว่า การเรียนรู้ของชุมชนเป็นสิ่งสำคัญ ต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นหัวใจหรือแกนกลางสำคัญของกระบวนการ 3 ประการที่เกี่ยวข้อง กับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ คือ 1) กระบวนการปรับใช้วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา 2) กระบวนการพัฒนากลไกทางสังคมวัฒนธรรม และ 3) กระบวนการสร้างสรรค์สถาบันชุมชน

อุทัย ดุสยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็น หัวใจที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง ยกย่องความสามารถของชุมชนในการคิดวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ แสวงหาทางเลือกที่จะใช้ในการจัดการกับปัญหา สามารถตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาและ สรุปบทเรียนเพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น

เสรี พงศ์พิศ (2538) กล่าวว่า การเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีจุดเด่นของการ พัฒนาชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ทั้งในส่วนของ การกำหนดแผนงานโครงการและ วิธีการดำเนินงาน จึงเป็นการส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มตามธรรมชาติและเครือข่ายที่เป็นขบวนการ ประชาชนที่ร่วมกันหาทางเลือกและทางออกในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

อมรวิรัช นาคทรพรพ (2541) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต ที่พัฒนาศักยภาพของคนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในยุคข้อมูลข่าวสาร

จากแนวคิดที่ได้กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า การเรียนรู้ของชุมชนหรือกระบวนการเรียนรู้ของ ชุมชน เป็นหัวใจสำคัญต่อกระบวนการปรับใช้วัฒนธรรมชุมชน การพัฒนากลไกทางสังคมวัฒนธรรม และการสร้างสถาบันขึ้นในชุมชน การเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่พัฒนาคน ในชุมชนให้สามารถ ดำรงชีวิตได้ดีในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร ชุมชนสามารถนำข้อมูลมาใช้ในการ วิเคราะห์ปัญหาสาเหตุการหาและเลือกแนวทางที่ดีที่สุด ตลอดจนการตัดสินใจที่อยู่บนฐานของข้อมูล นำไปสู่การลงมือปฏิบัติและสรุปเป็นบทเรียนของชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในทุก ขั้นตอนก่อให้เกิดการรวมกลุ่มตามธรรมชาติและสร้างเครือข่ายที่เป็นขบวนการประชาชนเพื่อ ร่วมกันหาทางออกในการพัฒนาชุมชนของตนเอง

12. ประเภทของการเรียนรู้ชุมชน

การเรียนรู้มีความสำคัญต่อบุคคลทั่วไปแล้วยังมีความสำคัญอย่างมากต่อคนและชุมชน เพราะการเรียนรู้ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในการดำรงชีวิตส่วนตัวและร่วมกับบุคคลอื่น การเพิ่มพูนทักษะต่าง ๆ การปรับเปลี่ยนเจตคติที่เหมาะสม เป็นการเรียนรู้ที่ประกอบด้วยสาระสำคัญมากมายหลายเรื่องและหลายวิธีการ เพราะชีวิตของคนในชุมชนเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ตลอดเวลา การเรียนรู้ของชุมชนแบ่งออกเป็น 6 ประเภท ดังนี้ (สนธยา พลศรี,2548)

1. การเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ เป็นการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่เป็นผลจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของคนในชุมชน โดยไม่มีหลักสูตร ไม่มีตารางเรียนที่แน่นอน แต่เกิดขึ้นตลอดเวลาและตลอดชีวิต เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นก่อนการเรียนรู้ประเภทอื่น ๆ เพราะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการกำเนิดของมนุษย์

2. การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนหรือการเรียนรู้อย่างเป็นทางการ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการจัดการหรือดำเนินการโดยมนุษย์ มีจุดมุ่งหมาย มีสถาบันหรือองค์กรที่รับผิดชอบ มีการแบ่งระดับชั้นเรียน หลักสูตร วิธีการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอน การประเมินผล ระยะเวลาของการเรียน เป็นต้น การเรียนรู้รูปแบบนี้เป็นที่รู้จักกันในการจัดการศึกษาระดับอนุบาลหรือปฐมวัย การศึกษาขั้นพื้นฐาน คือระดับประถมศึกษา กับระดับมัธยมศึกษา และการศึกษาระดับอุดมศึกษา

3. การเรียนรู้นอกระบบโรงเรียน เป็นการเรียนรู้ที่มีได้จัดในชั้นเรียนแบบการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน การเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนจัดขึ้นเพื่อพัฒนาบุคคลซึ่งอาจจะดำเนินการในลักษณะของการฝึกอบรม การประชุม การสัมมนา การศึกษาดูงาน เป็นต้น มีการจัดการศึกษาที่เรียกว่าการศึกษานอกระบบโรงเรียนเช่นเดียวกันแต่มีลักษณะที่ผสมผสานระหว่างการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน กล่าวคือมีวัตถุประสงค์ ระดับชั้นเรียน หลักสูตร การจัดการเรียนการสอนและการประเมินผล เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ที่ไม่สามารถเข้ารับการศึกษาในระบบโรงเรียน และผู้ที่จบการศึกษาในระบบโรงเรียนนานแล้วได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษา

4. การเรียนรู้ตามอัธยาศัย เป็นการเรียนรู้ที่ให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ความถนัด ตามศักยภาพ ความพร้อมและโอกาสที่จะเรียนรู้ โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งเรียนรู้ในชุมชน

5. การเรียนรู้จากการศึกษาทางเลือก เป็นการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีการบูรณาการองค์ความรู้ วิธีการและผู้เรียนแบบองค์รวมอย่างเหมาะสม มีระบบความสัมพันธ์ที่ทำให้ผู้เรียนและผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมกันอย่างเท่าเทียมกัน กล่าวคือ ทุกคนได้เรียนรู้ร่วมกัน เนื้อหาสาระของการเรียนรู้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียน เกิดจากความต้องการของผู้เรียนเอง ผลลัพธ์ของการเรียนรู้เป็นการพัฒนาผู้เรียนและชุมชนไปพร้อม ๆ กัน

6. การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เป็นการเรียนรู้ที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ทุกขั้นตอน โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ซึ่งมีปรัชญา หลักการและแนวคิดเช่นเดียวกับการพัฒนาชุมชน เชื่อมมั่นในศักยภาพหรือความสามารถของคนในชุมชนว่าเป็นพื้นฐานสำคัญในความสำเร็จของการพัฒนาชุมชน

นอกจากนี้ ยังได้กล่าวต่อไปว่า การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน และเป็นการเรียนรู้แบบใหม่ที่ให้ชุมชนเป็นตัวตั้งและเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญ หากชุมชนมีความเข้มแข็งแล้วก็จะสามารถจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาได้ ชุมชนที่อยู่ร่วมกันอย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมเป็นชุมชนที่สามารถจะดูแลกันเองได้ มีการพัฒนาอย่างบูรณาการและสมดุลในเรื่องต่าง ๆ จึงต้องส่งเสริมให้ชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันจากการปฏิบัติให้เกิดความเข้มแข็งและสามารถดูแลตัวเองได้ทั้งความรู้เก่าที่มีอยู่ในชุมชนและความรู้ใหม่ ๆ ให้แก่ชุมชนได้ จึงต้องเน้นการเรียนรู้ควบคู่ไปกับการปฏิบัติและพัฒนาอย่างบูรณาการเพราะทุกสิ่งทุกอย่างมีความสัมพันธ์กันทั้งหมด ไปเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ

13. องค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชน

การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชนที่มีความแตกต่างหลากหลายสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2539) ได้กล่าวว่า องค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนมีรากฐานสำคัญ 3 ประการ คือ

1. คน หมายถึง ประชาชนชาวบ้านหรือผู้ที่มีอยู่ในชุมชน ผู้นำชุมชน หรือองค์กร และผู้ที่มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน
2. ความรู้ หมายถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ที่ได้มาจากภายนอกหรือความรู้ที่เกิดจากการสังสมประสบการณ์ของชุมชน
3. ทรัพยากร หมายถึง ทรัพยากรวัตถุ ได้แก่ เงินทุน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ ดิน และผลผลิตของชุมชน

นอกจากนี้ ยังได้กล่าวว่างค์ประกอบสำคัญอีก 3 ประการ ที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชนได้แก่ เครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน เครือข่ายเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะเชื่อมโยงส่วนต่าง ๆ ในชุมชนเข้าหากัน และองค์กรชาวบ้าน เป็นเครื่องมือในการจัดการทั้งในด้านของผลผลิต ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งสองส่วนนี้มีบทบาทและส่งเสริมกันและกันในการเรียนรู้ของชุมชน

1. เครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน การจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้การส่งเสริมและสนับสนุนเครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการเชื่อมโยงส่วนต่าง ๆ เข้าหากัน องค์กรชาวบ้านเป็นเครื่องมือในการจัดการทั้งด้านการผลิต

ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และการเรียนรู้ชุมชน เครือข่าย และองค์กรชาวบ้านจึงมีบทบาทเสริมและสนับสนุนซึ่งกันและกันในกระบวนการเรียนรู้

2. ระบบข้อมูลและสารสนเทศ การเรียนรู้ของชุมชนจำเป็นจะต้องมีข้อมูลข่าวสาร และความรู้ ทั้งที่มีในชุมชนและภายนอกชุมชน

3. สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งหมายถึง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่มีความต่อเนื่อง และมั่นคงอันเป็นปัจจัยที่นำไปสู่การเรียนรู้ของชุมชน

สี่ลาภรณ์ นาครทรรพ (2539) กล่าวว่า องค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน ดังนี้

1. ฐานการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งที่อยู่ในครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชน ธรรมชาติ และที่เป็นบุคคลที่ให้ความรู้ เช่น พ่อแม่ คนในครอบครัว พระสงฆ์ หรือนักบวชหรือผู้นำศาสนา ครู หมอพื้นบ้าน ต้นไม้ สัตว์เลี้ยง ฯลฯ และเครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน ตลอดจนสถาบันการเรียนรู้ของชุมชนและทรัพยากรอื่นๆ

2. เนื้อหาหรือความรู้ จะกำหนดจากความต้องการของชุมชนในลักษณะของการปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี เพื่อนำไปใช้ในวิถีชีวิตจริงด้านต่างๆ การเรียนรู้ของชุมชนเนื้อหาไม่ได้แยกออกมาเป็นรายวิชาแต่เป็นการสอดแทรกอยู่ในการดำเนินชีวิต เช่น วิชารัฐศาสตร์ เรียนรู้จากการปกครองคนในชุมชน วิชาเนเวศวิทยา เรียนรู้จากการทำสวนทำไร่ เรียนรู้จากธรรมชาติ เป็นต้น

3. กิจกรรมการเรียนรู้หลากหลายวิธี เช่น การสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การแลกเปลี่ยน เป็นต้น เป็นกิจกรรมที่ยืดหยุ่นเหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน

ทั้งนี้ สี่ลาภรณ์ นาครทรรพ (2538) ยังได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นทั้งจากมนุษย์เรียนรู้เองตามธรรมชาติ และเรียนรู้จากการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยการศึกษาและฝึกอบรม โดยทั้งสองระบบมีความต่างกันอย่างมาก โดยได้สังเคราะห์ความแตกต่างระหว่างการเรียนรู้ของชุมชนในสังคมกับการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน ดังนี้

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบการศึกษาในระบบโรงเรียนกับระบบการเรียนรู้ของชุมชน

ประเภท	ระบบโรงเรียน	ระบบการเรียนรู้ของชุมชน
องค์กร	โรงเรียน	องค์กรชุมชน
กลุ่มเป้าหมาย	นักเรียน	คนในชุมชนทั้งเด็กและผู้ใหญ่
ผู้สอน	ครู	วิทยากรท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน
วิธีการจัดการเรียนการสอน	มีชั้นเรียน	ไม่มีชั้นเรียน
สอน	เอาเนื้อหาวิชาเป็นตัวตั้ง	เอาปัญหาของชุมชนเป็นตัวตั้ง
การสอน	มีการสอบ	ไม่มีการสอบ วัดผลด้วยตัวเอง
การวัดผล		สามารถแก้ปัญหาได้หรือไม่
ระยะเวลา	มีระยะเวลาเรียน จบหลักสูตร	ไม่มีระยะเวลาแน่นอน เรียนรู้ไม่สิ้นสุด

ที่มา: สีลาภรณ์ นาครทรรพ ระบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน กรณีศึกษาชุมชนอีสานใต้วารสารสุขโขทัยธรรมมาธิราช 8 (2538) 38-48

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) กล่าวว่า องค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน มี 3 ประการ ได้แก่

1. คน ประกอบด้วยผู้รู้ หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือองค์กร และผู้ที่มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน
2. ความรู้ ประกอบด้วยความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการหรือที่มาจากภายนอก และชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กรได้สั่งสมและพัฒนาขึ้น
3. ทรัพยากร ในที่นี้หมายถึง ทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน

อดุลย์ วังศรีคุณ (2543) กล่าวว่า องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนตามวิถีของชุมชน มี 3 ประการ คือ

1. กิจกรรมการเรียนรู้ เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การวิพากษ์วิจารณ์ การประชุมอย่างเป็นทางการ การอบรมสัมมนา การได้รับความรู้จากผู้นำชุมชน หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน การทำวิจัย และการรับประสบการณ์จากชุมชนอื่น การศึกษาดูงาน ทักษะศึกษา
2. ฐานการเรียนรู้ แบ่งเป็นฐานการเรียนรู้ภายในชุมชน ได้แก่ งานวิจัยทุกเรื่องที่สมาชิกเป็นฐานการเรียนรู้ภายในชุมชน ผู้นำ สภาพแวดล้อม พระ เหวที่ประชุม เป็นต้น ฐานการเรียนรู้ภายนอกชุมชน ได้แก่ ชุมชน บุคคลภายนอก แหล่งศึกษาดูงาน เป็นต้น

3. เนื้อหา/องค์ความรู้ ได้แก่ ปัญหา /ความต้องการพัฒนา ที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน และการจัดการกับปัญหา เช่น การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

สนธยา พลศรี (2550)กล่าวว่า องค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชน ประกอบด้วย

1. ผู้เรียนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยพิจารณาถึงประสบการณ์ของผู้เรียนและคนในชุมชน
2. กระบวนการเรียนรู้หรือกิจกรรมการเรียนรู้
3. ทุนของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และการจัดการเรียนรู้
4. องค์ความรู้
5. วิธีการบูรณาการความรู้หรือวิธีการนำไปใช้ในการปฏิบัติร่วมกัน และการติดตามประเมินผล

จุฑาทิพย์ พิทักษ์ (2555) กล่าวว่า องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเกี่ยวกับเพศศึกษา วัยรุ่น คือ

1. ฐานและแหล่งการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งการเรียนรู้ที่มาจากบุคคล สื่อ ศูนย์การเรียนรู้หรือ ฐานการเรียนรู้ที่สร้างขึ้นด้วยบุคคล กลุ่มคนหรือหน่วยงานต่างๆ และทรัพยากรอื่นๆ ในชุมชน
2. เนื้อหาหรือความรู้ ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตจริงของวัยรุ่น
3. กิจกรรมการเรียนรู้ กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชุมชนที่สอดคล้องกับสิทธิทางเพศของวัยรุ่น

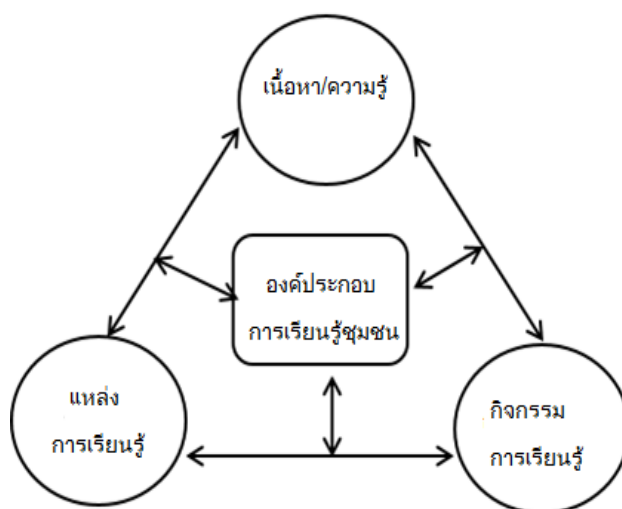
ตารางที่ 2.2 องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชน

องค์ประกอบ	สำนักงาน คณะกรรมการ การศึกษา แห่งชาติ (2539)	สีลาภรณ์ นาคขรรค์ (2539)	วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540)	อดุลย์ วังศรีอุดม (2543)	สนธยา พลศรี (2550)	จุฑาทิพย์ พิทักษ์ (2555)	รวม
1. คน	*		*				2
2. เนื้อหา/ความรู้	*	*	*	*	*	*	6
3. ทรัพยากร	*		*				2
4. ฐานการเรียนรู้/ แหล่งเรียนรู้		*		*	*	*	4
5. กิจกรรมการ เรียนรู้	*	*		*	*	*	5
6. เครือข่าย/องค์กร ชาวบ้าน	*						1
7. ระบบข้อมูลและ สารสนเทศ	*						1
8. การบูรณาการ ความรู้ และการ นำไปปฏิบัติร่วมกัน					*		1

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยได้นำองค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนที่นักวิชาการได้เสนอไว้มาแจกแจงได้ ดังตารางต่อไปนี้

จากตารางที่ 2.1 แสดงถึงองค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนดั่งที่นักวิชาการกล่าวไว้ สรุปได้ว่าองค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชน ประกอบด้วยคน เนื้อหา/ความรู้ ทรัพยากร ฐานการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ เครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน ระบบข้อมูลและสารสนเทศ การบูรณาการความรู้ และการนำไปปฏิบัติร่วมกัน องค์ประกอบที่นักวิชาการให้ความสำคัญและเสนอไว้ที่มีความถี่มากที่สุด คือ ความรู้/เนื้อหา รองลงมา คือ กิจกรรมการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ คน ทรัพยากร เครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน ระบบข้อมูลและสารสนเทศ การบูรณาการความรู้ และการนำไปปฏิบัติร่วมกัน ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงกำหนดองค์ประกอบหลักของการเรียนรู้ชุมชนในวิจัยแบ่งออกเป็น 3 องค์ประกอบ ได้แก่ เนื้อหา/ความรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ ดังจะแสดงในแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 2.1 องค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชน

14. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

การเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีลำดับขั้นตอน โดยคนในชุมชนได้เข้ามา รวมกลุ่มเพื่อเรียนรู้ร่วมกัน และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง นักวิชาการได้ให้กล่าวถึง ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน ดังนี้

สุนทร สุนันท์ชัย (2535) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ร่วมกันที่มี ขั้นตอนของการเรียนรู้ 6 ขั้นตอน ดังนี้

1. การตระหนักในปัญหา เข้าใจว่าเรื่องใดเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไข
2. การหาทางเลือกที่หลากหลาย กำหนดทางเลือกในการแก้ไขปัญหาไว้หลาย ๆ แนวทาง
3. กำหนดทางเลือกที่เหมาะสม ตัดสินใจเลือกทางเลือกที่ดีที่สุดในการแก้ไขปัญหาได้
4. การเรียนรู้ปฏิบัติการ ดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาตามทางเลือกที่เลือกเอาไว้
5. การปรับปรุงแก้ไข รวบรวมข้อมูลและปรับปรุงแก้ไขวิธีการในทางเลือกที่นำมาใช้
6. การประเมินผล สรุปผลการปฏิบัติการหรือผลของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) กล่าวว่า จากการศึกษาการเรียนรู้ที่ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้ดำเนิน กระบวนการเรียนรู้ด้วยชุมชนเอง พบว่ากระบวนการเรียนรู้ชุมชนมีขั้นตอน ดังนี้

1. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหาของตนเองและชุมชน เชื่อมโยงให้เข้ากับสังคมไทยและ สังคมโลก
2. การแสวงหาทางเลือกทางออกที่เหมาะสมกับตนเองและชุมชน
3. การสร้างกิจกรรมที่เป็นผลจากการตัดสินใจของตนเองและชุมชนในลักษณะของกิจกรรม ชุมชน หรือกิจกรรมเครือข่ายที่เชื่อมโยงคนเข้าด้วยกัน

4. การประเมินผลกิจกรรม และนำผลที่ได้ไปแก้ไขปรับปรุงกระบวนการ

ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ (2542) กล่าวว่ากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนมีขั้นตอนสำคัญ 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. รวมคนเรียกว่า **ขั้นพลังใจ** เป็นขั้นตอนของการให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมที่เกิดจากความคิดที่จะเข้ามาร่วมรับรู้ประเด็นที่จะเรียนรู้ร่วมกัน
2. ร่วมคิด เรียกว่า **ขั้นพลังความคิด** เป็นขั้นตอนระดมความคิดของคนในชุมชน สร้างความเข้าใจร่วมกัน แลกเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญของปัญหา กำหนดแนวทางแก้ไขปัญหา การทำแผนงานในการแก้ปัญหา
3. ร่วมทำ เรียกว่า **ขั้นพลังการจัดการ** เป็นขั้นตอนดำเนินการตามแผนที่ได้ร่วมกันวางไว้ลงมือปฏิบัติจริง
4. ร่วมสรุปบทเรียน เรียกว่า **ขั้นพลังภูมิปัญญา** เป็นขั้นของการประเมินตนเองและประเมินผลงานโดยผ่านกระบวนการกลุ่มทำให้เกิดการเชื่อมต่อทักษะความรู้และนำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ และเผยแพร่ความรู้
5. ร่วมรับผลจากการกระทำ เรียกว่า **ขั้นพลังปิติ** เป็นขั้นคนในชุมชนชื่นชมและยกย่องคนที่เสียสละเพื่อชุมชนทำให้เกิดความภาคภูมิใจและมีความสุขในการทำงานร่วมกัน และร่วมกับผลที่เกิดขึ้นในมิติที่แตกต่าง

อดุลย์ วงศ์ศรีคุณ (2543) สังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง พบว่า การที่ชุมชนเข้มแข็งจะต้องมีกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย 7 ขั้นตอน ดังนี้

1. การรับรู้และตระหนักในปัญหา เป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนจะต้องรับรู้และเกิดความตระหนักในปัญหาจึงจะเป็นจุดเริ่มต้นและผลักดันให้ชุมชนดำเนินการแก้ปัญหา
2. สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนร่วมกันพิจารณาปัญหาที่ชุมชน กำลังเผชิญ
3. สมาชิกชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ปัญหา เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ปัญหาที่เหมาะสมกับปัญหาของชุมชน
4. สมาชิกชุมชนร่วมกันวางแผนดำเนินการ เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนร่วมกันกำหนดวิธีการดำเนินการไว้ล่วงหน้า รวมทั้งการเตรียมการก่อนถึงการลงมือดำเนินการจริง
5. สมาชิกชุมชนร่วมกันดำเนินการ เป็นขั้นตอนของการลงมือปฏิบัติจริงตามแผนที่ได้วางไว้
6. สมาชิกชุมชนร่วมกันประเมินการดำเนินการ เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนร่วมกันติดตามและประเมินผล
7. สมาชิกชุมชนร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนร่วมกันปรับปรุงหากผลการดำเนินการไม่สำเร็จ

มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ (2544) ได้เสนอว่าการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนต้องร่วมกันเรียนรู้ใน 9 ขั้นตอน ดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลเพื่อรับรู้สถานการณ์ เป็นขั้นตอนแรกของการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อทราบถึงข้อเท็จจริงของสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน
2. การวิเคราะห์ปัญหา ร่วมกันคิดวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน สาเหตุของปัญหา และแนวทางแก้ไขปัญหา
3. การกำหนดเป้าหมายและการวางแผน ร่วมกันกำหนดเป้าหมายหรือผลที่ต้องการในอนาคต และเตรียมการดำเนินงานพัฒนาในรูปแบบของแผนและโครงการ
4. การตัดสินใจ ร่วมกันตัดสินใจอย่างรอบคอบก่อนที่จะนำแผนและโครงการไปปฏิบัติ
5. การปฏิบัติการ ร่วมกันปฏิบัติงานตามแผนและโครงการที่กำหนดไว้
6. การสรุปบทเรียนและการปรับปรุงแก้ไข นำผลที่เกิดจากปฏิบัติไปแล้วมาสรุปร่วมกันหากมีปัญหาก็ก่อร่วมกันปรับปรุงแก้ไข
7. การติดตามผล ผลการปฏิบัติเพื่อทราบถึงความก้าวหน้าหรือความสำเร็จเป็นไปตามเป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่
8. การประเมินผล ประเมินประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการปฏิบัติงาน
9. การขยายผลและเผยแพร่ นำบทเรียนที่ได้รับจากการปฏิบัติงานไปเผยแพร่ในชุมชนของตนเองและชุมชนอื่น ๆ เพื่อให้คนในชุมชนได้เรียนรู้และชุมชนอื่นนำไปใช้เป็นแนวทางพัฒนาวิธีการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนของตน

สนธยา พลศรี (2548) ได้เสนอกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนที่สำคัญประกอบด้วย 7 ขั้นตอน ดังนี้

1. การตระหนักรับรู้ปัญหาร่วมกัน ขั้นตอนแรกที่ชุมชนประสบวิกฤตการณ์หรือปัญหาบางอย่าง เช่น ภัยธรรมชาติ ยาเสพติด เป็นต้น ทำให้ชุมชนประสบความเดือดร้อน เกิดการตระหนักในการเรียนรู้ถึงความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นและไม่ต้องการให้ปัญหาความเดือดร้อนดำรงอยู่ในชุมชนของตนอีก
2. การเกิดจิตสำนึกชุมชน เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนเกิดจิตวิญญาณและตั้งใจที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบในการแก้ไขปัญหายอมรับในศักยภาพของคนในชุมชนรักและหวงแหนชุมชน
3. การรวมกันเป็นองค์กรชุมชน) ขั้นตอนนี้เป็นเป็นการรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กรชุมชนผืนกำลังเพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาและบริหารจัดการองค์กรชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ หรือเป็นขั้นในการวางแผน
4. การร่วมแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ไขปัญหา เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนที่เป็นองค์กรแล้วร่วมกันวิเคราะห์สภาพของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน หาสาเหตุที่แท้จริง แนวทางในการแก้ไขปัญหา

หลาย ๆ วิธี และเลือกวิธีที่ดีที่สุดที่เหมาะสมกับชุมชนที่สุด อาจเป็นเพียงวิธีการเดียวหรือหลายวิธีการก็ได้ หรือเรียกว่าขั้นตอนของการวางแผนและโครงการ

5. การเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติร่วมกัน เป็นขั้นตอนนำทางเลือกในการแก้ไขปัญหาหรือแผนและโครงการไปปฏิบัติจริง ในขั้นตอนนี้กิจกรรมที่สำคัญคือการจัดเวทีประชาคมเพื่อร่วมกันสรุปบทเรียนของชุมชนทั้งในส่วนที่เป็นความสำเร็จและความล้มเหลวเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน และเป็นขั้นตอนการประเมินผลงานร่วมกันด้วย

6. การปรับปรุงให้เหมาะสม เป็นขั้นตอนการนำผลการปฏิบัติมาสรุปบทเรียนที่ได้ร่วมกันปฏิบัติงานมาปรับปรุงข้อบกพร่องให้มีความเหมาะสมยิ่งขึ้น

7. การขยายเป็นเครือข่าย เป็นขั้นตอนของการเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกในองค์กรชุมชนและองค์กรชุมชนภายนอกเข้าด้วยกัน เพื่อขยายผลของการเรียนรู้ไปสู่คน

ประสานต่างใจ (2548) กล่าวว่า การเรียนรู้ในกระบวนทัศน์ใหม่ที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่แท้จริงประกอบด้วย 5 ประการ คือ 1) การรับรู้ข้อมูล 2) เกิดแรงจูงใจที่จะนำข้อมูลนั้นมาวิเคราะห์ต่อ คิดต่อ 3) นำผลการวิเคราะห์มาสู่การตัดสินใจ 4) นำการตัดสินใจมาสู่การปฏิบัติ และ 5) การประเมิน

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่นักวิชาการได้เสนอไว้มา แจกแจงได้ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2.3 กระบวนการเรียนรู้ชุมชน

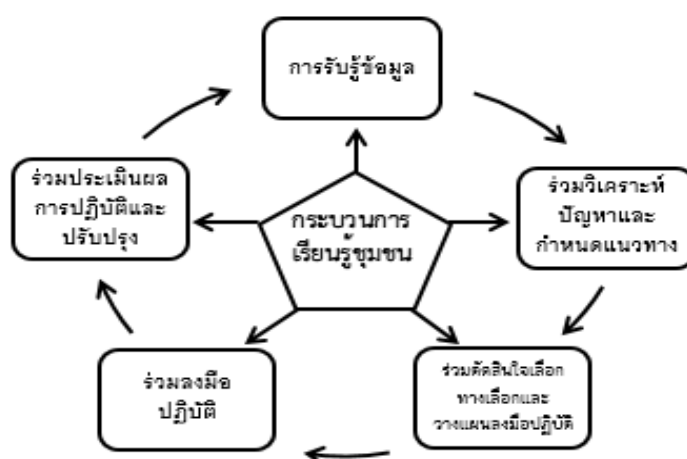
ขั้นตอน ของกระบวนการ เรียนรู้ชุมชน	สุนทร สุนันทชัย (2535)	ประทีป วิระโกลนนิรันดร์ (2542)	อดุลย์ วังศิริคุณ (2543)	มูลนิธิ พัฒนา ภาคเหนือ (2544)	สนธยา พลศรี (2548)	ประदान ต่างใจ (2548)	รวม
1. การรับรู้ข้อมูล		*	*	*		*	4
2. การตระหนักในปัญหา	*		*		*		3
3. การเกิดจิตสำนึกชุมชน					*		1
4. การรวมคน		*			*		2
5. การวิเคราะห์ปัญหา		*	*	*	*	*	5
6. จัดลำดับความสำคัญ ของปัญหา		*					1
7. การแสวงหา ทางเลือก/แนวทาง	*		*		*		3
8. การกำหนด ทางเลือก/แนวทาง	*	*			*		3
9. การตัดสินใจเลือก ทางเลือก/แนวทาง	*		*		*	*	4
10. การวางแผน ดำเนินการ		*	*	*	*		4
11. ดำเนินการ/ลงมือปฏิบัติ	*	*	*	*	*	*	6
12. การสรุปทเรียน		*		*	*		3
13. การติดตาม			*	*			2
14. การประเมินผล	*	*	*	*	*	*	6
15. การปรับปรุงแก้ไข	*		*	*	*		4
16. ขยายผลและเผยแพร่				*	*		2
17. ร่วมรับผลประโยชน์		*					1

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จากตารางที่ 2.3 แสดงถึงขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนตามที่นักวิชาการกล่าวไว้ สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ชุมชน ประกอบด้วย การรับรู้ข้อมูล การตระหนักในปัญหา การเกิดจิตสำนึกชุมชน การรวมคน การวิเคราะห์ปัญหา การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การแสวงหาทางเลือก/แนวทาง การกำหนดทางเลือก/แนวทาง การตัดสินใจเลือกทางเลือก/แนวทาง การวางแผนดำเนินการ การดำเนินการตามแผน การสรุปทเรียน การติดตาม การประเมินผล การปรับปรุงแก้ไข ขยายผลและเผยแพร่ ร่วมรับประโยชน์ ซึ่งขั้นตอนเหล่านี้มีลักษณะของความต่อเนื่องในการเรียนรู้ร่วมกัน ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ในการวิจัยแบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การรับรู้ข้อมูล ในขั้นตอนนี้การรับรู้ข้อมูลทำให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักในปัญหา เกิดจิตสำนึกชุมชน และมีความต้องการที่จะจัดการกับปัญหาของชุมชน 2) ร่วมวิเคราะห์ปัญหาและร่วมกำหนดแนวทางที่เหมาะสม ในขั้นตอนนี้คนในชุมชนจะร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญของปัญหา ร่วมแสวงหาทางเลือก และร่วมกำหนดทางเลือกที่หลากหลาย โดยจะได้แนวทางที่ร่วมกัน

กำหนดไว้หลายแนวทางเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจ 3) ร่วมตัดสินใจเลือกทางเลือก ขั้นตอนนี้จะร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทางที่ดีที่สุดและร่วมกันวางแผนลงมือปฏิบัติ โดยจะได้แผนปฏิบัติการ 4) ร่วมลงมือปฏิบัติ ขั้นตอนนี้เป็นารลงมือปฏิบัติจริง โดยจะได้ความรู้จากการลงมือปฏิบัติ และ 5) ร่วมประเมินผล การปฏิบัติ และปรับปรุงแก้ไขหากการดำเนินการไม่สำเร็จ ขั้นตอนนี้เป็นารร่วมกันประเมินผลการดำเนินงาน และร่วมกันปรับปรุงให้เหมาะสมหากไม่สำเร็จ โดยจะต้องมีความรู้ใหม่เป็นความรู้ชุมชนที่ได้จัดทำสรุปเป็นบทเรียน เผยแพร่ให้คนในชุมชน เครือข่าย และดำเนินการใหม่ตั้งแต่ขั้นตอนที่ 1 หากผลการดำเนินงานไม่สำเร็จดังปรากฏตามแผนภาพที่ 2.2

แผนภาพที่ 2.2 กระบวนการเรียนรู้ชุมชน

2.15 ปัจจัยที่ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชน

เกศินี จุฑาวิจิตร (2540) กล่าวว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน มีดังนี้

1. วัฒนธรรมในชุมชน ที่มีความเป็นระบบ ทั้งในแง่รูปธรรม เช่น การแสดงเพลงพื้นบ้าน พิธีกรรมทางศาสนา ประเพณีต่างๆ ที่ได้ถือปฏิบัติและสืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน เป็นต้น และนามธรรม เช่น ความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติ เป็นต้น
2. ทรัพยากรมนุษย์ในชุมชน เช่น ประชาชนชาวบ้าน พระสงฆ์ ครู เป็นต้น
3. ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ทะเล เป็นต้น และหน่วยงานของรัฐ เอกชน สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น
4. เครือข่ายการเรียนรู้ ในลักษณะของการสื่อสารภายในชุมชน ผู้นำทางความคิดที่ชาวบ้านเชื่อถือคือ อุดุลย์ วังศรีคุณ (2543) ได้ค้นพบปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ชุมชน ประกอบด้วย ปัจจัยสำคัญ 3 ประการ คือ

1. ปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ 1) สภาวะพื้นฐานของชุมชน ประกอบด้วย คุณสมบัติของผู้นำ เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต การเป็นผู้สามารถกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่ม การรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นต้น คุณสมบัติของสมาชิกชุมชน เช่น รายได้ที่เพียงพอต่อการดำรงชีพ การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน เป็นต้น ทรัพยากรชุมชน เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุนในชุมชน เป็นต้น และภูมิปัญญาในชุมชน เช่น ปรากฏการณ์ชาวบ้าน เป็นต้น และ 2) กระบวนการทางสังคมที่มีในชุมชน เช่น ความสามัคคีของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเป็นแนวราบ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ความเอื้ออาทรต่างตอบแทนระหว่างกัน เป็นต้น

2. ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ นโยบายของภาครัฐ การสนับสนุนจากภาครัฐ และองค์กรต่างๆ รวมทั้งนักวิชาการภายนอก เป็นต้น

3. ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ได้แก่ เศรษฐกิจ เช่น รายได้ การเมืองการปกครอง เช่น โครงสร้างทางอำนาจของชุมชน สังคมวัฒนธรรม เช่น ระบบเครือญาติ และเทคโนโลยี

จุฑาทิพย์ พิทักษ์ (2555) ได้ค้นพบปัจจัยที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเรื่องเพศวิถีของวัยรุ่น ประกอบด้วย 6 ประการ คือ 1) การไปมาหาสู่ระหว่างกัน 2) การสื่อสารด้วยการกระจายข่าวเป็นหลัก และส่งข่าวถึงกันในละแวกบ้านใกล้เคียง 3) ผู้นำชุมชนที่รับฟังและให้ความช่วยเหลือ 4) ผู้อาวุโสที่เป็นที่นับถือของชุมชน 5) หน่วยงานในพื้นที่ที่มีความใกล้ชิดและดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และ 6) การจัดตั้งศูนย์พัฒนาครอบครัว

จากปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ชุมชนที่ได้กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า ปัจจัยที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีทั้งปัจจัยภายในชุมชน เช่น วัฒนธรรม ประเพณี ผู้นำชุมชน ภูมิปัญญาในชุมชน เศรษฐกิจภายในชุมชน เป็นต้น ปัจจัยภายนอกชุมชน เช่น นโยบายของรัฐ การสนับสนุนของภาครัฐ ภาคเอกชน และสถาบันการศึกษา นักวิชาการ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง เป็นต้น

2.2 การจัดการตนเองของชุมชน

โกวิท พวงงาม (2553) ได้กล่าวว่า จากการศึกษาชุมชนสามารถจัดการตนเองและเป็นชุมชนพึ่งตนเองได้ 10 ชุมชน สามารถสรุปเป็นแนวทาง วิธีการที่ชุมชนใช้ในการจัดการตนเอง ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่

1. กลไกหลักในการจัดการตนเองของชุมชน ในการขับเคลื่อนการจัดการตนเองของชุมชน ประกอบด้วย กลุ่มแกนนำ สมาชิกกลุ่ม และสภาผู้นำชุมชน มีลักษณะหรือคุณสมบัติ ดังนี้

1) กลุ่มแกนนำและอาสาสมัครมีความเสียสละโดยไม่หวังผลประโยชน์อื่นใดตอบแทน ทั้งร่างกายแรงทรัพย์ มีความเสียสละอย่างเต็มใจและไม่ทำให้ตนเอง ครอบครัว และชุมชนเดือดร้อน มีการเรียนรู้โดยการส่งสมประสบการณ์ซึ่งจะก่อให้เกิดวิสัยทัศน์ (vision) มีความคิดกว้างไกล มีมุมมองในการสร้างนวัตกรรมจากความฝันสู่ความเป็นจริงได้เป็นอย่างดี ซึ่งอาจเกิดจากประสบการณ์ หรือการเรียนรู้ที่ได้ส่งสมมาเพื่อประยุกต์ใช้ในการเป็นแกนนำ เป็นผู้นำทางความคิด (Change Agent) ที่

สามารถนำความคิดของชุมชนไปสู่การปฏิบัติได้จริง มีความคิดเป็นระบบ (Thinking Process) เข้าใจกับปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างรอบคอบ สามารถวิเคราะห์ถึงลำดับความสำคัญของปัญหา มีความกล้าที่จะรับผิดชอบ ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ นั้นมีทั้งที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลว ผู้นำจะต้องกล้าที่จะยอมรับผิดและพร้อมที่จะแก้ไขต่อไป ในขณะที่เดียวกันหากประสบความสำเร็จก็พร้อมที่จะยินดีและชื่นชมกับความร่วมมือของทุกฝ่ายโดยไม่ทะนงตนว่าความสำเร็จนั้นเกิดขึ้นจากตนเพียงคนเดียวมีความมุ่งมั่นสูง เพียรพยายาม ยืนหยัดบนแนวทางที่ถูกต้องแม้ว่าจะถูกกล่าวหา ถูกเหยียดหยามจากบุคคลรอบข้างมีความสามารถด้านการเรียนรู้ จะต้องเป็นผู้ที่มีความพร้อมจะเรียนรู้อยู่เสมอ รู้จักนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้ให้เข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ และการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ อยู่เสมอมาประยุกต์ใช้ร่วมกับองค์ความรู้เดิมที่มีให้เข้ากับวิถีชีวิตชุมชนเป็นผู้ที่มีคุณธรรมหรือมีหลักศาสนา ควบคุมจิตใจ และเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับสมาชิกในชุมชน

2) สมาชิกกลุ่ม มีอาชีพที่มั่นคง สามารถดำรงอยู่ได้อย่างไม่รู้สึกขัดสน เป็นผู้ที่เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น เป็นการเข้าร่วมตามความสมัครใจและใช้เวลาว่างจากการประกอบอาชีพหลักของตน

3) สภาผู้นำชุมชน มีการเปิดพื้นที่ให้กับคน กลุ่มคน องค์กรชุมชน ที่มีอยู่ในชุมชนได้แสดงความคิดเห็น ต่อประเด็นปัญหา หรือสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน มีกิจกรรมหรือกระบวนการหลักเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน สภาผู้นำจะต้องเป็นหลักในการสร้างกระบวนการหรือกิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นโดยมีเป้าหมายเพื่อการแก้ปัญหาของชุมชนเวทีการเรียนรู้โดยมีศุนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชน การเปิดเวทีการเรียนรู้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ ทำให้ชุมชนเห็นความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งที่สำคัญต่อการพัฒนาคนเป็นอย่างดี

2. หลักการที่ใช้ในการจัดการตนเองของชุมชน ประกอบด้วย 1) หลักการประชาธิปไตยชุมชน ที่เน้นการรับฟังความคิดเห็นอย่างรอบด้าน ตลอดจนการปรึกษาหารือ ถกแถลง (Deliberative) มีการทำงานร่วมกัน รับฟังซึ่งกันและกัน มีการพูดคุยกันมากขึ้น ทำให้เกิดความเข้าใจต่อบุคคลอื่น ต่อสถานการณ์รอบข้างมากขึ้น และมีเหตุผลกันมากขึ้น หลักการบริหารจัดการที่มีความยืดหยุ่นสูง เนื่องจากเป็นการจัดการที่เกี่ยวข้องกับคนจำนวนมาก จึงต้องมีความยืดหยุ่นสูงเพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้ง แต่ต้องอยู่บนฐานของการวางกฎเกณฑ์และหาวิธีการผ่อนปรนโดยไม่ให้เสียหลักการ 2) หลักการทำงานแบบทำทันที หรือ เรียกว่า “ททท” โดยไม่ต้องอาศัยความพร้อมทุกด้านแบบ 100 % เพราะความพร้อมทุกด้านอาจไม่สามารถที่จะเป็นไปได้ บ่อยครั้งที่ กิจกรรมดี ๆ มากมายเกิดขึ้นจากความคิดแต่ยังไม่ได้ทำงานความคิมนั้นเลือนหายไป 3) หลักการเชื่อมโยงกิจกรรมทุกภาคส่วนให้เห็นเป็นการพัฒนาแบบองค์รวมให้ได้ เพราะไม่สามารถปฏิเสธได้เลยว่าการดำเนินโครงการ หรือกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนนั้นได้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต วิถีความเป็นอยู่ จึงต้องมีการบูรณาการเชื่อมโยงกับกิจกรรมอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาแบบองค์รวม รอบด้าน ไม่เน้นหนักไปทิศทางใดทิศทางหนึ่ง(4)

หลักการแบ่งความรับผิดชอบให้แก่ชุมชนกลุ่ม โชน คุ่มละแวก ด้วยการใช้การกระจายอำนาจแบบสร้างกลุ่ม แก่นนำเพียงไม่กี่คนไม่สามารถที่จะดูแลชุมชนได้อย่างทั่วถึงการมีอิสระทางความคิดเป็นฐานอำนาจในการบริหารจัดการตนเองของชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถมีวิธิต่างที่จะสร้างรูปแบบวิธีการจัดการตนเองที่เหมาะสมได้ และ 5) หลักการใช้ทุนที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลัก โดยการยึดหลักพึ่งตนเองให้มากที่สุด ชุมชนจะต้องค้นหาศักยภาพที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลักเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน

3. กระบวนการที่ใช้ในการจัดการตนเองของชุมชน ประกอบด้วย 1) กระบวนการกลุ่มที่มีความเข้มแข็งและต่อเนื่อง เป็นการรวมกันเพื่อสร้างฐานพลังอำนาจในการจัดการตนเอง สามารถขับเคลื่อนต่อสู้อันจะส่งผลให้ได้รับในสิ่งที่กลุ่มนั้นต้องการ ต้องการ กลุ่มที่มีการเคลื่อนไหวชัดเจนจะเป็นกลุ่มที่แสดงถึงความเข้มแข็ง 2) กระบวนการตรวจสอบโดยเครือข่ายกลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ต้องยึดหลักโปร่งใสที่สามารถตรวจสอบได้ การใช้กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนตรวจสอบจะเป็นการคานอำนาจกันได้ 3) กระบวนการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้เกิดการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนได้รับการพัฒนาทั้งตัวของผู้ดำเนินการ สมาชิก รูปแบบ กระบวนการ และวิธีการ และยังเป็น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันเองในชุมชนหรือระหว่างชุมชนอื่น ๆ ซึ่งเป็นฐานสร้างความสัมพันธ์อันดีให้กับคนในชุมชนและพัฒนาองค์ความรู้ที่มีอยู่ผนวกกับประสบการณ์ส่วนบุคคลและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่น ๆ อันจะนำมาซึ่งความรู้ใหม่ที่เหมาะสมกับกระบวนการเรียนรู้ที่จะสามารถนำไปใช้ในการจัดการตนเองได้ ซึ่งลักษณะการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนที่ดีนั้นจะต้องเน้นการเรียนรู้แบบการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น เพื่อไม่ให้เกิดการสูญหายไปกับตัวบุคคล 4) กระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าโครงการหรือกิจกรรมจะสิ้นสุดก็ไม่ควรจะหยุดตราบใดที่วิถีชุมชนยังคงดำเนินอยู่ 5) กระบวนการปรับแนวคิดชุมชน สร้างกระบวนการส่งเสริมเพื่อปรับเปลี่ยนแนวคิดของชุมชนด้วยการหันมาให้ความสำคัญกับระบบคุณค่ามากขึ้น และ 6) กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยเริ่มจากการเปิดใจกว้างที่จะรับฟังและรับคนรุ่นใหม่ที่มีจิตอาสาเข้ามาช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ยอมรับความคิด เชื้อชาติ ศาสนาหรือแต่เผ่าพันธุ์ที่แตกต่าง โดยจะต้องเหมาะสมกับระดับที่เหมาะสมกับชุมชน และวิถีชีวิตของคนในชุมชนเองเป็นหลัก

โกวิท พวงงาม (2553) ยังได้กล่าวว่าเครื่องมือที่ใช้ในการจัดการตนเองของชุมชนอันจะนำไปสู่กระบวนการจัดการตนเองได้ ประกอบด้วย 7 เครื่องมือที่ใช้ในการจัดการตนเอง ดังนี้

1. ศิล 5 เป็นเครื่องมือที่พัฒนามาจากศาสนา นำมาใช้ในการกำหนดเป็นกติการ่วมในการควบคุมให้สมาชิกของกลุ่มมีความซื่อสัตย์ สุจริต จริ่งใจ
2. ระบบเครือญาติ เป็นเครื่องมือที่พัฒนามาจากฐานความสัมพันธ์ของคนในชุมชน นำ มาใช้ในการจัดการชุมชนได้ทั้งการไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง การจัดระเบียบชุมชน และการลงโทษชุมชน

3. คุ้มบ้าน โชนบ้าน กลุ่มบ้าน และละแวกบ้าน เป็นเครื่องมือที่พัฒนามาจากหลักการกระจายความรับผิดชอบ กระบวนการกลุ่ม และการจัดระเบียบของชุมชน

4. แผนแม่บทชุมชน เป็นเครื่องมือที่พัฒนามากสภาพข้อมูลปัญหาความเดือดร้อนของคนในชุมชนผ่านกระบวนการจัดการฐานข้อมูลอย่างเป็นระบบ

5. กลุ่ม องค์กรชุมชน หรือเครือข่ายชุมชน เป็นเครื่องมือที่พัฒนามากจากการรวมตัวกันของคนในชุมชน มาใช้ในการต่อสู้กับอิทธิพลทั้งภายในและนอกชุมชน และสร้างฐานพลังอำนาจให้ชุมชนในการต่อรองในสิ่งที่ชุมชนต้องการ

6. กฎระเบียบ และกติกาที่ชัดเจน เป็นเครื่องมือที่พัฒนามาจากประสบการณ์การดำเนินกิจกรรมใช้ในการทำงานร่วมกันของคนเป็นจำนวนมากดูแล ควบคุมการบริหารจัดการภายในชุมชน

7. ระบบข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล เป็นเครื่องมือที่พัฒนามากกระบวนการรวบรวมสภาพปัญหา ลักษณะความเป็นอยู่ ตลอดจนประสบการณ์ชีวิตของคนในชุมชนเพื่อหาทางเลือกในการจัดทำแผนแม่บทชุมชน นำมาซึ่งกระบวนการแก้ปัญหาชุมชนอย่างเป็นระบบและมีทิศทาง

กล่าวได้ว่า การเรียนรู้ของชุมชน เป็นกระบวนการที่ทำให้ได้มาซึ่งความรู้ ความเข้าใจ เจตคติที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชน มีลักษณะของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน โดยชุมชนมีบทบาทในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของชุมชน มีรากฐานมาจากชุมชนที่มีลักษณะของการถ่ายทอดที่ความรู้ และประสบการณ์บนฐานทางวัฒนธรรมชุมชนในสังคมของแต่ละชุมชนนั้น ๆ และสอดคล้องกับชีวิต และเน้นการเรียนรู้ควบคู่ไปกับการปฏิบัติ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และประสบการณ์ของบุคคลและชุมชนทำให้ได้ข้อสรุปบทเรียนของชุมชน ยกกระดับสติปัญญาของคนในชุมชน เกิดจิตสำนึกชุมชน มีความรักและผูกพัน ความเอื้ออาทรต่อกัน นำไปสู่การพัฒนาอย่างบูรณาการ และการรวมพลังของชุมชนทำให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองและพึ่งตนเองได้ และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

ตอนที่ 3 ทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสาร (Theory of Communicative Action)

Jurgen Habermas (1984) นักปรัชญาและสังคมวิทยาชาวเยอรมัน สมาชิกรุ่นที่ 3 ของสำนัก Frankfurt ได้พัฒนาทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสารที่มุ่งไปที่พฤติกรรมของบุคคลในด้านการสื่อสาร การกระทำหรือการแสดงออกทางการสื่อสารต้องรองรับการกระจายความรู้ทางวัฒนธรรมใหม่ ๆ ที่ทำให้คนเข้าใจซึ่งกันและกัน การแสดงออกในทางการประสานกันเพื่อสร้างบูรณาการทางสังคมและความเป็นปึกแผ่น โดยผ่านรูปแบบของประชาชนเพื่อดำรงเอกลักษณ์ของประชาชน เมื่อผู้คนจะประสานกันทางสังคมโดยการแสดงออกของสมาชิกสังคมผ่านการเรียกร้องในเรื่องที่ถูกกดขี่ มโนทัศน์ของโลกแห่งชีวิต (life world) ของบุคคลจึงมีสองส่วนคือเพื่อสนองต่อมุมมองภายในของ

ตนเองและมุมมองความเป็นระบบของโลกภายนอก ทั้งนี้ ได้จำแนกชนิดของการกระทำของปัจเจกบุคคลในสังคมออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. การกระทำเชิงอันตริวิทยา หรือเน้นพิจารณาผลการกระทำ (Teleological Action) ผู้กระทำจะทำการตัดสินใจท่ามกลางทางเลือกต่าง ๆ ด้วยมุมมองที่ตระหนักถึงผลของการกระทำและการตีความในสถานการณ์นั้น เป็นการกระทำที่ดำเนินการตามที่คาดหวังไว้ตามเป้าหมาย เรียกว่าการกระทำเชิงยุทธศาสตร์เป็นการกระทำในเชิงความหมายของคำพูด

2. การกระทำเชิงกฎเกณฑ์ (Normatively Regulated Action) ผู้กระทำจะปฏิบัติตามค่านิยมทั่วไปหรือบรรทัดฐานของกลุ่มทางสังคม ตามความคาดหวังของพฤติกรรมทั่วไป เป็นการกระทำในเชิงความหมายของการเป็นตัวแทนของตัวตนของผู้พูด

3. การกระทำเชิงการแสดง (Dramaturgical Action) ผู้กระทำจะไม่ปฏิบัติกรอย่างโดดเดี่ยวหรือกับสมาชิกของกลุ่มในสังคมของตน แต่จะมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนทั่วไปในสถานที่สาธารณะในภาพลักษณ์ที่ชัดเจนและบนความประทับใจของผู้กระทำเป็นการกระทำในเชิงความสัมพันธ์ของผู้พูดต่อปทัสถานต่างๆ ทางสังคม

4. การกระทำเชิงการสื่อสาร (Communicative Action) เป็นการกระทำที่มีผู้กระทำตั้งแต่สองคนขึ้นไปเพื่อสร้างความสัมพันธ์และความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์และแผนของการปฏิบัติการเพื่อที่จะประสานข้อตกลงกับบุคคลอื่น การตีความอิงการจำกัดความในการเจรจาครั้งแรกในสถานการณ์ที่เป็นที่ยอมรับอย่างเห็นพ้องต้องกันเป็นการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจโดยเน้นการร่วมแบ่งปันประสบการณ์ การตีความในเชิงอัตวิสัยร่วมกัน นั่นก็คือ จะใช้ผลจากการเจรจาที่เป็นฉันทามติ อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการสื่อสารที่เน้นการได้มาซึ่งฉันทามติหรือมติเอกฉันท์ มนุษย์ทุกคนมีอิสระและเท่าเทียมกัน นับว่าเป็นคุณธรรมประการสำคัญของมนุษย์ อาจเรียกได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ที่ตั้งอยู่บนบทสนทนา (Dialogic Learning Process) ที่ทุกฝ่ายพยายามให้เกิดข้อตกลงที่เป็นมติเอกฉันท์โดยปราศจากการบีบบังคับ ทั้งนี้ให้ตั้งอยู่บนความมีเหตุมีผลและการยอมรับฟังแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน

ลักษณะของความแตกต่างทั้ง 4 การกระทำ จะเป็นเรื่องของการแสดงออกในการสื่อสารทางการประสานงาน การกระทำเชิงอันตริวิทยา จะใช้การประสานงานที่มีลักษณะไขว่กันของผลประโยชน์บนฐานของความขัดแย้งและความร่วมมือของผลประโยชน์ส่วนตัว แต่เป็นการกระทำชนิดเดียวที่มีบริบทของการอธิบายอย่างชัดเจนกับการให้ความสำคัญของการประสบความสำเร็จ การกระทำเชิงกฎเกณฑ์จะมุ่งประสานงานลักษณะการบูรณาการข้อตกลงทางสังคมเกี่ยวกับค่านิยมและบรรทัดฐานทางวัฒนธรรม ประเพณีและสังคม การกระทำเชิงการแสดงจะเน้นการประสานงานในลักษณะความเห็นพ้องต้องกันระหว่างผู้กระทำและส่วนรวมและสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับข้อเสนอปัจจุบัน และสำหรับการกระทำเชิงการสื่อสาร การให้ความหมายต่อความสำเร็จในกระบวนการ

ประสานงานของการตีความหมายเป็นการแสดงถึงวิธีการดำเนินการประสานงาน ซึ่งบริบทของการประสานงาน ในแนวคิดของการกระทำเชิงการสื่อสารเป็นการนำเสนอบนวิถีของการกระทำที่นำไปสู่ความเข้าใจซึ่งเชื่อมโยงไปที่แผนปฏิบัติการโครงสร้างของการกระทำที่พิจารณาผลของการกระทำกับผู้ร่วมกระทำที่แตกต่างกัน และเชื่อมกับการกระทำของปัจเจกบุคคลในการตีความความหมายที่มีความซับซ้อนซึ่งบุคคลเหล่านั้นไม่สามารถลดการกระทำที่เน้นการพิจารณาผลของการกระทำได้ โดย Habermas ว่าคนทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันในการพูดอย่างมีอิสรภาพและจริงใจเพื่อพยายามสนองตอบความต้องการที่แท้จริงของทุกคนภายใต้กรอบประชาธิปไตยที่มองคนในสังคมทุกคนมีเสรีภาพและความเสมอภาคเท่าเทียมกัน

ทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสาร มีการปฏิบัติหน้าที่ 3 ประการ คือ 1) ใช้ในการสื่อความหมาย 2) สร้างความสัมพันธ์ทางสังคม และ 3) ใช้แสดงออกถึงความรู้สึกและความคิดเห็นของบุคคล ทั้งนี้มีหลักการสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ (กาญจนา แก้วเทพ, 2551)

1. ข้อเสนอพื้นฐานว่าผู้คนทั่วไปสามารถจำแนกอาณาเขต 3 แห่ง ได้ คือ 1) โลกภายนอก หรือโลกทางอัตวิสัยภายนอก (External Objective World) เป็นเรื่องของการกระทำต่อการเป็นตัวแทนของสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้อง 2) โลกทางสังคม (Social World) เป็นเรื่องของการกระทำต่อความถูกต้องในเชิงความดีงามตามกฎเกณฑ์ทางสังคม และ 3) โลกภายใน หรือโลกทางจิตวิสัยภายใน (Internal Subjective World) หรือ หมายถึงประเด็นที่เกี่ยวกับความตั้งใจ และความบริสุทธิ์ใจ การแสดงออกถึงความรู้สึกของบุคคล

2. ความคิดเรื่องความมีเหตุผล เป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับการสื่อสาร เมื่อมีการพูดคุยหรือสื่อสารใด ๆ ก็จะต้องทำให้รับรู้ความหมายของสิ่งที่สื่อสารกัน เนื้อหาที่พูดคุยกันนั้นจะต้องเป็นสิ่งที่ถูกต้องตรงกับความเป็นจริงเชื่อมโยงไปถึงโลกภายนอกที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของผู้พูด เมื่อผู้พูดมีเหตุผลอันสมควรในสิ่งที่พูดนั้น ก็ถือว่ามีความจริงใจซึ่งก็จะเชื่อมโยงไปถึงโลกทางสังคม และเมื่อผู้พูดไม่ได้ตั้งใจจะโกหกหลอกลวงผู้ใดสิ่งที่พูดหรือแสดงออกไปก็จะมีหมายตรงกันก็จะเชื่อมโยงไปถึงโลกภายในของบุคคลที่แสดงถึงความรู้สึกนึกคิดของบุคคล

Habermas เชื่อว่าการสื่อสารเป็นกระบวนการที่เป็นพหุมิติและแต่ละฝ่ายภายใต้กระบวนการสื่อสารจำเป็นต้องยอมรับความแม่นยำ (Validity) ของคำกล่าวอ้าง (Claim) ที่มีความเป็นกึ่งสากลเพื่อให้ได้มาซึ่งความเข้าใจร่วมกันเป็นสำคัญ เมื่อมนุษย์ได้พยายามกล่าวอ้างถึงความแม่นยำ (Validity Claim) ของความเชื่อผ่านการสื่อสารของตนจึงเป็นเรื่องที่มองได้ว่าเป็นปัญหาทางการสื่อสารเสมอๆ ในชีวิตประจำวัน (จุฑาพรรณ ผดุงชีวิต, 2558) ทั้งนี้ รูปแบบการอ้างถึงความแม่นยำในการใช้ภาษาระดับจุลภาค (Micro Language) อาจจะขยายรูปแบบการใช้ออกไปถึงระดับมหภาคในสังคมที่กว้างขึ้น ทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสารเป็นแนวคิดของการกระทำที่มีทิศทางและจุดมุ่งหมายที่จะนำไปสู่การสร้างข้อตกลงร่วมกันนั่นเอง การยืนยันความแม่นยำไม่สามารถที่จะดำเนินการผ่านวาทกรรม

ได้ทุก ๆ เรื่อง เพราะความสามารถในการเข้าใจง่าย และการแสดงออกที่ตรงกับการสื่อสารไปนั้นไม่ใช่สิ่งที่จะเกิดขึ้นโดยผ่านวาทกรรม แต่ความสามารถเข้าใจได้ง่ายจะเกิดขึ้นจากพูดซ้ำ ๆ ในสิ่งที่พูดออกมาครั้งแรก ส่วนการแสดงออกที่ตรงกับการสื่อสารก็คือความบริสุทธิ์ใจก็มักจะเกิดขึ้นโดยผ่านกระทำการสื่อสารของผู้คนที่ไม่บิดเบือนไปจากความจริงจะช่วยให้บุคคลได้เปิดกว้างและได้มองเห็น “การยืนยันความตรง” ในสิ่งที่พูดออกไป (กาญจนา แก้วเทพ, 2551)

Habermas (1989) ได้เสนอแนวคิด สถานการณ์การพูดในเชิงอุดมคติ (Ideal Speech Situation) ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นเครื่องชี้วัดที่นำมาใช้ในการเปรียบเทียบและตัดสินระหว่างสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้น สถานการณ์การพูดในเชิงอุดมคติ เพราะในสถานการณ์การพูดในเชิงอุดมคติจะเปิดโอกาสให้มีการโต้แย้งอย่างอุดมคติเช่นกัน ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่เปิดโอกาสให้บุคคลสามารถอภิปรายโต้เถียงบนพื้นฐานความเท่าเทียมกัน การปลดปล่อยตนเองอย่างเป็นอิสระ

ความมีเหตุผลในการสื่อสาร (Communicative Rationality) จะทำให้ความเป็นตัวตน (selfhood) ทั้งระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคมเกิดขึ้นได้ เพราะคนที่ต้องการเสรีภาพนั้นต้องเป็นคนที่มีความตระหนักในความเป็นตัวของตัวเอง และทำให้การสื่อสารระหว่างคนในชุมชนสามารถเข้าถึงความเป็นตัวตนของกันและกัน (Inter-Subjectivity) การสื่อสารทำให้ผู้พูดและผู้ฟังสามารถเข้าถึงและเข้าใจกันและกัน เป็นภาษาที่พูดกันรู้เรื่อง (inter-Subjective Language) และสามารถบรรลุถึงข้อตกลงที่เห็นพ้องต้องกันที่สุดในที่สุด (Consensus) แต่การสื่อสารก็ไม่สามารถที่จะทำให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีได้เสมอไป เนื่องจากเหตุผลในการสื่อสารมีหลายแบบและถูกนำมาใช้เพื่อตอบสนองความสนใจและเป้าหมายหลาย ๆ อย่าง ความมีเหตุผลในการสื่อสารนั้นมีอยู่หลายแบบและถูกนำมาใช้เพื่อตอบสนองความสนใจหรือผลประโยชน์ทุกวันนี้ การสื่อสารก็จะมีลักษณะผิดเพี้ยนจากความสนใจหรือผลประโยชน์เหตุผล และความรู้ เนื่องจากการสื่อสารของสังคมพยายามที่จะสร้างความเห็นพ้องต้องกัน (Consensus) ที่เกิดขึ้นภายใต้สถานการณ์ที่ถูกครอบงำ Habermas มองว่า กระบวนการในการสร้างเหตุผลของมนุษย์ไม่ใช่เป็นแค่เครื่องมืออย่างเดียว (Instrumental Rationality) แต่เป็นเรื่องของความมีเหตุผลทางการสื่อสาร (Communicative Rationality) ที่มีแนวคิดว่าด้วยตรรกะเหตุผล การแลกเปลี่ยนมุมมองและข้อคิดเห็นหรือข้อโต้แย้งที่เปิดกว้าง ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ ที่มนุษย์แสดงออกหรือสร้างความคิดเห็นที่มีโครงสร้างในการโต้เถียงกัน การยอมรับฟังแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน การแลกเปลี่ยนมุมมองและข้อคิดเห็นที่เปิดกว้างเปรียบเสมือนเป็นเครื่องมือที่สำคัญในกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ แก่นของกระบวนการเรียนรู้ทางตรรกะเหตุผลจะถูกสร้างผ่านการตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ที่มีข้อโต้แย้งต่างๆ ภายใต้สภาวะแห่งการสื่อสารที่เปิดกว้าง นั่นก็คือการสะท้อนอัตวิสัย หรือความเป็นตัวตนของบุคคลระหว่างกัน (Inter-Subjectivity) ของคนในสังคมผ่านทางภาษา ซึ่งโดยส่วนใหญ่มนุษย์จะใช้ภาษาเพื่อการสื่อสารมากกว่าเพื่อการรับรู้การกระทำเชิงการสื่อสารเกี่ยวกับการปฏิบัติการในระดับปัจเจกบุคคลที่การสื่อสารนั้นได้รับการ

ออกแบบเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในกลุ่มเพื่อสนับสนุนความร่วมมือมากกว่าจะเป็นการสื่อสารที่เน้นการปฏิบัติการเชิงกลยุทธ์ ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้บรรลุเป้าหมายส่วนบุคคลหรือส่วนกลุ่ม ซึ่งเน้นการสร้างองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงทัศนคติและพฤติกรรมในการสื่อสารที่เน้นความร่วมมือเพื่อส่วนรวมมากกว่า ปัจเจกบุคคลในสังคมจึงควรจะพยายามได้มาซึ่งความเข้าใจร่วมกัน (common understanding) และพยายามสื่อสารบนเหตุผลเพื่อให้ได้มาซึ่งความเป็นเอกฉันท์และความร่วมมือในชุมชนสังคมมากกว่าการปฏิบัติการเชิงกลยุทธ์ที่ตอบสนองเฉพาะเป้าหมายส่วนบุคคลเท่านั้น

การสื่อสารที่แท้จริงที่เกิดขึ้นในโลกแห่งชีวิต (Life World) เป็นพื้นที่ที่ปราศจากการครอบงำของการใช้เหตุผลเชิงเครื่องมือ (Instrumental Rationality) ผู้พูดสามารถใช้เหตุผลได้อย่างเท่าเทียมกัน ถกเถียงโดยไม่ต้องกังวลว่าใครอื่น ๆ ทั้งที่อยู่ฝ่ายตัวเองหรือฝ่ายตรงข้ามก็ไม่ต้องกังวลเพราะในโลกแห่งชีวิตจะมีแต่ความเท่าเทียมกัน ปราศจากตรรกะของระบบทุนนิยม ปลอดภัยจากอำนาจของภาครัฐ จึงเป็นลักษณะของการสื่อสารที่แท้จริง ผู้พูดและผู้ฟังต้องเริ่มต้นผลประโยชน์ของการสื่อสารที่ต้องการจะเข้าใจซึ่งกันและกัน ไม่มุ่งที่จะเน้นนำอีกฝ่าย ทั้งสองฝ่ายตระหนักถึงความน่าเชื่อถือ ความถูกต้องของคำพูด และตระหนักถึงตำแหน่งที่ตนเองอยู่เสมอ คำพูดบางคำอาจถูกตีความจากบุคคลที่มีตำแหน่งที่แตกต่างกันก็อาจจะถูกตีความต่างกัน การสื่อสารอย่างเป็นทางการในเวทีเล็ก ๆ ของโลกแห่งชีวิตจะส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของโลกแห่งชีวิตให้มีเสรีภาพ มีความสมดุลแห่งอำนาจและมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน อันจะส่งผลให้โลกแห่งชีวิตขยายผลออกสู่การปรับเปลี่ยนสู่ระบบโครงสร้างสังคมขนาดใหญ่ (Habermas, 1987) ซึ่ง Kemstock and Brexendorf ได้อธิบายมุมมองโลกแห่งชีวิตของฮาเบอร์มาส ประกอบด้วยโครงสร้าง 3 ประการ ได้แก่ วัฒนธรรมสถาบันต่างๆ ทางสังคม และอัตลักษณ์ส่วนบุคคล ซึ่งทั้งสามส่วนนี้เป็นรูปแบบของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมนุษย์ (จุฑาพรรธ ผดุงชีวิต, 2558)

จากแนวคิดโลกแห่งชีวิตของฮาเบอร์มาส กาญจนา แก้วเทพ (2551) ได้ยกตัวอย่างเป็นรูปธรรม ดังนี้ ด้วยการจัดเวทีเสวนาในชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน เช่น หมู่บ้านถึงกำหนดให้เป็นสถานที่ทิ้งขยะมูลฝอย โดยที่เทศบาลใช้เหตุผลเชิงเครื่องมือหรือเทคนิค ว่าการกำจัดขยะด้วยวิธีนี้เป็นวิธีที่ง่าย ประหยัด และสะดวกที่สุดโดยไม่ว่าสภาพแวดล้อมในบริเวณนั้นจะเป็นอย่างไร ในเบื้องต้นชาวบ้านใช้การสื่อสารในโลกแห่งชีวิตด้วยการพบ ปรับทุกข์กัน 2-3 คน ตามสถานที่ต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการสื่อสารที่ไม่มีอำนาจเพียงพอต่อการจัดการปัญหาได้ แต่เมื่อมีกลุ่มนักวิจัยได้เข้าไปพัฒนาปรับปรุงรูปแบบการสื่อสารในโลกแห่งชีวิตของชาวบ้านให้เป็นรูปแบบเวทีเสวนา มีการจัดระบบการสื่อสารของผู้พูด จัดระบบเนื้อหา ด้วยการสำรวจปัญหา วิเคราะห์หาสาเหตุ ทบทวนทางแก้ไขที่เคยใช้มาก่อน มีการคัดเลือกผู้ร่วมในการสื่อสาร และแสวงหาทางออกร่วมกัน พิจารณาความเป็นไปได้ของทางออกร่วมกันแต่ละทาง วางแผนดำเนินการ แบ่งบทบาทความรับผิดชอบ และ

ติดตามประเมินผล เป็นต้น ผลจากพัฒนาารูปแบบการสื่อสารในโลกแห่งชีวิตของพื้นที่สาธารณะให้มีประสิทธิภาพและใกล้เคียงกับความหมายของการสื่อสารที่แท้จริงทำให้ผลประโยชน์และการใช้เหตุผล ชุดความรู้เกี่ยวกับการแก้ปัญหาของชุมชนออกไปสู่การจัดเวทีเสวนาร่วมกับเทศบาล ซึ่งเป็นหลักการ ที่ฮาเบอร์มาส์ได้นำเสนอไว้ การสื่อสารแบบเสมอภาคเท่าเทียมกันทำให้โครงสร้างอำนาจการตัดสินใจ เรื่องการแก้ไขปัญหาขยายกระจายตัวออกไป ไม่รวมศูนย์อำนาจอยู่ที่เทศบาลเหมือนเช่นในอดีต เป็น การบรรลุข้อตกลง (Consensus) ร่วมกันบนหลักการเหตุผลเชิงการสื่อสาร (Communicative Rationality)

Habermas (1979) สังคมที่มีเงื่อนไขการสื่อสารอย่างเป็นอิสระเท่านั้นที่จะสามารถสร้างวาทกรรมในระดับสูง ๆ ได้ ซึ่งสภาวะการสื่อสารดังกล่าวนี้ Habermas เรียกว่า สถานการณ์การสื่อสารแบบอุดมคติ (Ideal speech situation) ซึ่งเป็นสภาพการณ์การแลกเปลี่ยนความคิดอย่างเป็นอิสระ มีสถานการณ์การสื่อสารที่มีคุณลักษณะสำคัญ 3 ประการคือ

1. เป็นสภาพการณ์ที่ผู้สื่อสารสามารถพูดทุกอย่างออกมาได้โดยไม่มีข้อบังคับหรือข้อจำกัดอันใดมายับยั้ง
2. เป็นสภาพการณ์ที่ปัจเจกบุคคลทุกคนมีโอกาสเข้าร่วมสนทนาได้อย่างเท่าเทียมกัน
3. เป็นการสื่อสารที่อยู่ภายในบริบททางสังคมที่มีการกระจายอำนาจให้คนทุกกลุ่มทุกชนชั้นได้แสดงออกจะต้องไม่มี “ชนชั้นที่ไม่มีปากมีเสียง” ต้องไม่มีมาตรการกำราบให้ “สงบปากสงบคำ” ในสังคมนั้น ๆ

Habermas ได้วิเคราะห์สภาพการณ์การสื่อสารในสังคมปัจจุบัน และสรุปว่าสังคมปัจจุบันยังห่างไกลจากสภาพการณ์การสื่อสารแบบอุดมคติอย่างมาก เพราะปัจเจกบุคคลที่ใช้ชีวิตประจำวันในโลกแห่งชีวิต (Life World) นั้นไม่มีโอกาสที่จะได้พูดทุกอย่างที่ใจคิดได้โดยเสรี ส่วนใหญ่แล้วผู้คนจะมีความรู้สึก เช่น น้ำท่วมปาก อัดอั้นตันใจ พูดไม่ออก พูดไปก็ไร้ประโยชน์ พูดไปก็เท่านั้น และที่ร้ายแรงที่สุดก็คือ ผู้คนไม่คิดจะตั้งคำถามกับโลกแห่งชีวิตที่กำลังเป็นอยู่ การจะก้าวออกไปจากสภาพการณ์ดังกล่าวได้ โดยการใช้การสื่อสารเพื่อการปลดปล่อย (Emancipatory Communicative) ซึ่งได้แก่รูปแบบวาทกรรมในระดับสูงซึ่งจำเป็นมากสำหรับการเปลี่ยนแปลงสังคมที่มีทิศทางในอันที่จะตอบสนองความต้องการของปัจเจกบุคคล (กาญจนา แก้วเทพ, 2551)

จากการศึกษาแนวคิดของ Habermas สรุปได้ว่า การกระทำเชิงการสื่อสาร (Communicative Action) เป็นแนวคิดที่สนับสนุนบทบาททางการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในฐานกระบวนการเชิงประชาธิปไตยโดยโดยมองว่าการปรึกษาหารือกัน (Dialogue Process) มีบทบาทต่อการสร้างสรรค์สังคมประชาธิปไตย ลักษณะการใช้ภาษาของผู้พูดนั้นจะต้องมีลักษณะน่าเชื่อถือ มีความเป็นอิสระ มีความแจ่มชัดและแสดงออกซึ่งความจริงใจของผู้พูดได้ การปรึกษาหารือกันจะทำให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ต่าง ๆ ในเชิงการกระจายอำนาจ (Decentralized Identities) บุคคลกลุ่มต่าง ๆ จะได้ฝึกฝนการ

พัฒนาศักยภาพและความสามารถของตนในการเข้าร่วมกระทำเชิงการสื่อสารบนพื้นฐานของจริยธรรมแบบเปี่ยมไปด้วยหลักการประชาธิปไตย (Democracy Ethics) และเกี่ยวข้องกับการประสานความร่วมมือแบบต่าง ๆ ที่มีได้ประเมิความสำเร็จแบบอิงอัตตา (Egocentric) ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เป็นการที่บุคคลกลุ่มต่าง ๆ ให้ความสำคัญกับการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ในทิศทางที่ก่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน (Mutual Understanding) ซึ่งบุคคลสามารถดำเนินการผ่านการพบปะหารือบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันได้อย่างเป็นอิสระในช่องทางต่าง ๆ เช่น เวทีสาธารณะ หรือ การพูดคุยกันอย่างเป็นกันเองเกี่ยวกับประเด็นปัญหาที่สำคัญและมีผลกระทบต่อสาธารณชนบนพื้นฐานของการเคารพความคิดเห็นของกันและกัน กระบวนการสื่อสารนี้มีได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงกายภาพเท่านั้นแต่ยังส่งผลต่อแนวคิดเรื่องอำนาจ (Power) ในชุมชน ดังนั้นกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการกระจายอำนาจจากบุคคลที่เคยมีอำนาจลงไปสู่ประชาชนในระดับชุมชน ซึ่งคือการเพิ่มพลังอำนาจให้กับชุมชน และการฝึกฝนให้สมาชิกในชุมชนได้เรียนรู้การพึ่งกันเองในระดับกลุ่ม และการจัดการตนเองบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันทั้งในด้านการแสดงความคิดเห็น การพิจารณาปัญหาทางเลือกต่าง ๆ การตัดสินใจเกี่ยวกับทางเลือกที่เหมาะสม และการรับผิดชอบต่อผลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นร่วมกันในภายหลัง การกระทำเชิงการสื่อสารจึงให้ความสำคัญกับ ความรู้สึก การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมบนฐานประชาธิปไตย ปราศจากการครอบงำ การมีเหตุผลเชิงการสื่อสารที่เริ่มต้นด้วยผลประโยชน์ที่มุ่งสร้างความเข้าใจระหว่างกัน หลักการทั้งหลายที่ได้กล่าวมานี้ พอสรุปได้ว่าการกระทำเชิงสื่อสารสามารถนำมาปฏิบัติได้นั้นมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ 1) ใช้ในการสื่อความหมาย 2) สร้างความสัมพันธ์ทางสังคม และ 3) ใช้แสดงออกถึงความรู้สึกและความคิดเห็นของบุคคล

ตอนที่ 4 แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชน

4.1 แนวพระราชดำริ และพระราชดำรัส “ด้านป่าไม้”

ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรพื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาทรัพยากรป่าไม้ของประเทศไทยถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วทั้งจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรและพลังผลักดันทางเศรษฐกิจระบบทุนนิยมที่ใช้ป่าเป็นตัวสำคัญเชิงพาณิชย์ก่อให้เกิดปัญหาภาวะแห้งแล้งเนื่องจากต้นน้ำลำธารถูกทำลาย ฝนไม่ตกตามฤดูกาล เมื่อยามน้ำหลากก็เกิดน้ำท่วมฉับพลันและมีการพังทลายของหน้าดินอย่างรุนแรงจนเป็นปัญหาต่อการประกอบอาชีพของเกษตรกรและกลายเป็นความทุกข์ร้อนของแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงปัญหาและทรงห่วงใยในปัญหาปริมาณป่าไม้ลดลงเป็นจำนวนมาก จึงทรงพยายามค้นหาวิธีนานาประการที่จะเพิ่มปริมาณของป่าไม้ในประเทศไทยให้เพิ่มมากขึ้นอย่างมั่นคงและถาวร

โดยมีวิธีการที่เรียบง่ายและประหยัดในการดำเนินงาน ตลอดจนเป็นการส่งเสริมระบบวงจรป่าไม้ในลักษณะอันเป็นธรรมชาติดั้งเดิม ซึ่งได้พระราชทานพระราชดำริด้านป่าไม้ ให้สร้างความตระหนักความรักป่าไม้ด้วยจิตสำนึกร่วมกันมากกว่าวิธีการใช้อำนาจบังคับและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ควรจะปลูกต้นไม้ลงในใจคนเสียก่อนแล้วคนเหล่านั้นก็จะพากันปลูกต้นไม้ลงแผ่นดินและรักษาต้นไม้ด้วยตนเอง ได้ทรงมีแนวพระราชดำริด้านป่าไม้ และวิธีการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าไม้ให้ยั่งยืน ดังนี้ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2558)

1. การปลูกป่าทดแทน

1) ปลูกป่าทดแทนในพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกบุกรุกแผ้วถางและพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ภูเขาหัวโล้น และปลูกไม้โตเร็วคลุมแนวร่องน้ำทำให้ความชุ่มชื้นค่อย ๆ ทวีขึ้น ต้นไม้บังแสงและช่วยป้องกันไฟป่า

2) ปลูกป่าทดแทนตามไหล่เขาให้คนอยู่ร่วมกับป่าเปลี่ยนจากผู้บุกรุกมาเป็นผู้อนุรักษ์ป่าได้ ใช้ประโยชน์นอกเนกประสงค์ ทั้งไม้ ผล ไม้สำหรับก่อสร้าง และไม้สำหรับทำฟืน เมื่อตัดแล้วก็ปลูกทดแทนหมุนเวียนทันที

3) ปลูกป่าทดแทนบริเวณพื้นที่ต้นน้ำบนยอดเขาและเนินสูง ปลูกไม้ยืนต้นและปลูกไม้พุ่ม ไม้พุ่มนั้นประชาชนสามารถตัดไปใช้ได้และปลูกทดแทนเป็นระยะ ไม้ยืนต้นจะช่วยให้อากาศมีความชุ่มชื้นเป็นระบบการให้ฝนแบบธรรมชาติ และยึดดินบนเขาไม่ให้พังทลายเมื่อฝนตกอีกด้วย

2. สร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น (Check Dam) เป็นวิธีการอนุรักษ์ดินและน้ำที่วิธีหนึ่ง ช่วยควบคุมและจัดการสภาวะการไหลของน้ำให้สม่ำเสมอคุณภาพน้ำดีขึ้น เป็นที่ดักตะกอนและกรองน้ำไว้ ช่วยลดการพังทลายของดินและลดความรุนแรงของน้ำ เพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพแก่พื้นที่ เมื่อพื้นที่ชุ่มชื้นมากขึ้นพืชพรรณก็จะเจริญเติบโต มีความหนาแน่นของพันธุ์ไม้ และสามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ก็จะเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ ทำให้เกิดแหล่งบรีโคคของมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ รวมทั้งนำไปใช้ในการเกษตรอีกด้วย

3. สร้างป่าเปียกเป็นแนวป้องกันไฟป่า เป็นหลักการพลิกฟื้นป่าแบบง่ายโดยการสร้างฝายเล็ก ๆ กั้นลำห้วยที่ไหลผ่านพื้นที่ป่าเพื่อกักเก็บน้ำไว้ ชุดเจาะพื้นดินให้เป็นร่องให้น้ำเข้าไปในป่า ลักษณะเหมือนเหมืองไส้ไก่ หรือ เหมืองแมว เป็นการชักน้ำจากฝายให้ไหลเข้ามาในป่าตามร่องเหมืองแมว เมื่อดินในป่าชื้นใบไม้ที่ร่วงหล่นตามพื้นดินก็จะชื้นไปด้วย หากเกิดไฟป่าก็จะทำให้สามารถหยุดลงเมื่อพบความชื้น และช่วยให้ป่าฟื้นสภาพขึ้นได้อีกด้วย

4. สร้างภูเขาป่า การฟื้นฟูป่าในบริเวณภูเขาเสื่อมโทรมโดยการส่งน้ำขึ้นไปยังจุดที่สูงที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้สามารถจ่ายน้ำไปเลี้ยงไม้ก่อนที่ปลูกทดแทนไว้บนภูเขาได้ตลอดเวลา

5. ปลูกป่า 3 อย่าง เพื่อประโยชน์ 4 อย่าง เป็นการผสมผสานการอนุรักษ์ ดิน น้ำ และการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ควบคู่กับความต้องการด้านเศรษฐกิจด้วยการจำแนกป่า 3 อย่าง ดังนี้

1) ป่าไม้ใช้สอย เป็นไม้โตเร็ว สำหรับใช้ในครัวเรือน เช่น สะเดา ไม้ไผ่ 2) ป่าไม้กินได้เป็นไม้ผล เช่น มะม่วง และผักกินใบต่างๆ 3) ป่าไม้เศรษฐกิจ เป็นไม้ที่ปลูกไว้ขายหรือไม้เศรษฐกิจ เช่น ไม้สัก ส่วนประโยชน์ 4 อย่าง จำแนกประโยชน์แต่ละอย่างออกเป็น 1) ป่าไม้ใช้สอยนำมาสร้างบ้านทำเล้า เปิดเล้าไถ่ตามจอบเสียมทำหัตถกรรมหรือกระทั่งใช้เป็นเชื้อเพลิง (ฟืน) ในการหุงต้ม 2) ป่าไม้กินได้ นำมาเป็นอาหารทั้งพืชกินใบกินผลกินหัวและเป็นยาสมุนไพร 3) ป่าไม้เศรษฐกิจเป็นแหล่งรายได้ของ ครัวเรือนเป็นพืชที่สามารถนำมาจำหน่ายได้ซึ่งควรปลูกพืชหลากหลายชนิดเพื่อลดความเสี่ยงเรื่อง ราคาตกต่ำและไม้แน่นอน และ 4) ประโยชน์ในการช่วยอนุรักษ์ดินและน้ำการปลูกพืชที่หลากหลาย อย่างเป็นระบบ จะช่วยสร้างสมดุลของระบบนิเวศในสวนช่วยปกป้องผิวดินให้ชุ่มชื้น ดูดซับน้ำฝน และค่อยๆ ปลดปล่อยความชื้นสู่สวนเกษตรกรรม

6. ทฤษฎีการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกตามหลักการฟื้นฟูสภาพป่าด้วยวิถุนธรรมชาติ (Natural Reforestation) ปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกด้วยวิธีการ 3 วิธี ดังนี้ 1) เลือกพื้นที่ที่เหมาะสมแล้วก็ทิ้งป่า นั้นไว้ตรงนั้น ไม่ต้องไปทำอะไรเลย ป่าจะเจริญเติบโตมาเป็นป่าสมบูรณ์โดยไม่ต้องปลูก 2) อย่าไป รังแกป่าหรือตัดแยะต้นไม้เพียงแต่คุ้มครองให้ขึ้นเองเท่านั้น 3) ในสภาพป่าเต็งรัง ป่าเสื่อมโทรมไม่ต้อง ทำอะไรเพราะต่อไม้จะแตกกิ่งออกมาอีกถึงแม้ต้นจะไม่สวยแต่ก็เป็นไม้ใหญ่ได้

แนวพระราชดำรัสสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ที่มีต่อพสกนิกรชาวไทยด้านป่า ไม้ ดังนี้ (กรมป่าไม้, 2555)

“เป็นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทำอย่างไรจะให้ชาวบ้านไม่เห็นว่าเป็น ศัตรูกับเขา ชาวบ้านโดยมากมักจะได้รับบุญแล้วก็บุกเข้าไปตัดป่า ตำรวจจะไปจับชาวบ้านซึ่งยากจน นี้ก็ลำบาก จะทำให้ศัตรูของประเทศไทยได้โอกาส จะทำอย่างไรดี ในที่สุดท่านก็คิดออก ท่านบอกว่า ถ้าชาวบ้านปลูกป่าเสียเอง ดูแลป่าเสียเอง เขาได้กิน ได้อยู่ มีความสุข ความเจริญในป่า เขาก็จะดูแล ป่า ถึงได้เกิดโครงการปักษ์น้ำ”

เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2526

“ให้ความสำคัญกับราษฎรในพื้นที่ อันเป็นกุญแจสำคัญในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ หาก ได้รับการส่งเสริมความรู้ และปลูกจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของแนวทางการปลูกเอง ดูแลเอง และใช้ เองอย่างเกิดผล”

เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 2531

“ข้าพเจ้าถือว่าวันนี้เป็นวันที่เป็นมิ่งขวัญมหามงคลที่ประเทศไทยได้มีประชาชนเป็นจำนวนมากที่อาสาที่จะปกป้องรักษาป่า ในผืนแผ่นดินเรา อันที่จริงการปฏิญาณรักษาป่านี้เป็นประโยชน์แก่ พวกเราทุกๆ คน และลูกหลานของเราในอนาคตเพราะเมืองไทยไม่มีแหล่งน้ำจืดที่ไหนเลย นอกจาก ป่า ป่าเป็นแหล่งน้ำจืด ป่าเป็นที่เก็บกักน้ำบริสุทธิ์ สำหรับพวกเราได้มาหากิน ได้บริโภค เชื่อว่าผืนดิน

ของเรานี้ จะได้เป็นผืนดินที่เป็นประโยชน์ให้ชีวิตของพวกเขาอย่างแท้จริง ที่เราเป็นนักเกษตรกรรม กลีกรรรม ถ้าขาดต้นไม้ ขาดป่า เราก็ขาดความชุ่มชื้น

ความชุ่มชื้นนี้หมายถึง ฝนตกต้องตามฤดูกาล ต้นไม้เป็นของมีประโยชน์มาก เขาจะระเหย ความชุ่มชื้นขึ้นไปบนท้องฟ้าไปผสมกับส่วนประกอบในท้องฟ้า ทำให้มีฝนตกต้องตามฤดูกาล และเมื่อ ฝนฟ้าตกลงมาเขาก็จะเก็บน้ำไว้ที่ตัวต้นไม้ และก็ในรากทำให้เกิดน้ำใต้ดินที่สมบูรณ์ อย่างที่เวลาราว ชุดน้ำ ที่ผืนดินเราก็ได้น้ำอย่างสมบูรณ์ แม้ว่าฝนจะแล้งไปชั่วระยะหนึ่ง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าถือว่าเป็นนิมิตหมายที่คนไทยตื่นตัวรู้จักว่าน้ำเป็นส่วนสำคัญในโลก อันที่จริงแล้วนักวิชาการทั่วโลกพูดว่า น้ำนี้เป็นของจำกัดในโลกนี้ ไม่ว่าประเทศใดทั้งนั้น และต้นไม้เองเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผืนดินชุ่มชื้น และก็ปัจจัยที่ทำให้ฝนฟ้าตก เดียวนี้ท่านทั้งหลาย คงจะได้ยินผู้เฒ่าผู้แก่จะพูดว่า สมัยนี้ฝนฟ้า ไม่ตกต้องตามฤดูกาลทำให้การเพาะปลูกลำบาก ประเทศไทยเรามีชื่อเสียงมานานในฐานะที่ว่าเป็นประเทศที่สามารถผลิตพืชพันธุ์ธัญญาหารเลี้ยงตนเอง เรามีข้าวบริโภค เรามีอาหารต่าง ๆ เลี้ยงตัวเอง ซึ่งข้าพเจ้าอยากให้ท่านทั้งหลายทราบว่า ความสำเร็จอันนี้ไม่ใช่ของง่าย เดียวนี้ทั่วโลกหลายประเทศหยุดการเป็นประเทศที่ผลิตอาหารเลี้ยงตัวเอง ต้องสั่งซื้อ ต้องนำมาจากประเทศต่างๆ ซึ่งทำให้การตัดสินใจของประเทศนั้น ไม่เป็นอิสระสภาพเท่าที่ควร

เพราะฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ถือว่าวันนี้เป็นวันที่นิมิตดีท่านทั้งหลาย ราษฎรของประเทศไทยลุกขึ้นมาร่วมกัน รักษาทรัพยากรที่หายากที่สุดและไม่มีวันที่จะเพิ่มขึ้นในโลกนี้ คือ น้ำ น้ำที่เป็นสายธารแห่งชีวิต น้ำที่เป็นผู้ชุบชีวิตเราตั้งแต่ก่อนเราเกิด เวลาที่เราอยู่ในท้องแม่ เราต้องลอยอยู่ในน้ำเพื่อป้องกันการกระทบกระเทือนที่จะเกิดมีแก่ชีวิตของพวกเขา ที่ยังเป็นเด็กเล็ก ๆ อยู่ เพราะฉะนั้นในการที่ท่านมีความปรารถนาดีที่จะพิทักษ์ทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของชีวิตมนุษย์ ข้าพเจ้าขออวยพรให้ท่านทั้งหลายประสบความสำเร็จสมดังประสงค์ทุกประการ ซึ่งความสำคัญของท่าน หมายถึง ความสำเร็จของประเทศไทย และคนไทยในอนาคตนั่นเอง ซึ่งบัดนี้คนทั้งหลาย ไม่ทราบว่าที่เราตัดป่า เราทำลายแหล่งชีวิตของเรา ข้าพเจ้าจึงเลือกคำว่า **“พิทักษ์ป่าเพื่อรักษาชีวิต”**

เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2538

“ป่าทุกประเภทเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของคนเรา หากปราศจากป่าเสียแล้วคนเราจะ จะอยู่กันไม่ได้ จึงต้องรักษาป่าไว้เพื่อให้อยู่ด้วยกันได้ทั้งคนและป่า”

เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม 2543

“พระเจ้าอยู่หัวเป็นน้ำ ฉันทจะเป็นป่า ป่าที่ถวายเป็นความจงรักภักดีต่อน้ำ พระเจ้าอยู่หัวสร้างอ่างเก็บน้ำ ฉันทจะสร้างป่า”

“ขอให้อยู่และทำมาหากินกันอย่างถูกต้อง ไม่ทำลายซึ่งกันและกัน และขอให้รู้จักรักษา อนุรักษ์ทรัพยากรให้อยู่ต่อไปถึงลูกหลาน”

“ขอให้สร้างป่าโดยมีคนอาศัยอยู่ด้วย โดยไม่ทำลายป่า คือต้องช่วยเขาเหล่านั้นจริงๆ ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีพอสมควร เช่น มีที่ดินทำกิน มีน้ำ ให้การศึกษา ส่งเสริมงานศิลปาชีพต่าง ๆ ให้มีรายได้เพิ่มขึ้น เมื่อเขาอยู่ได้แล้ว เขาจะได้ช่วยดูแลป่า”

เมื่อวันที่ 29 มกราคม 2545

“เมื่อป่าหมดไปคนเราก็จะอยู่ไม่ได้ คนกับป่าจึงจะต้องอยู่ด้วยกัน คือคนคอยดูแลรักษาป่า และป่าก็จะอำนวยประโยชน์ให้แก่คน เป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน”

เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2546

4.2. ป่าชุมชน

1. ความหมายของป่าชุมชน

โกมล แพรกทอง (2533) กล่าวว่า ป่าชุมชน หมายถึง รูปแบบของการจัดการป่าที่นำความต้องการของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการ และให้ประชาชนได้รับประโยชน์จากป่า รวมทั้งเป็นผู้กำหนดแผนการ การควบคุมการจัดการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์เพื่อการจัดสรรผลประโยชน์ที่เสมอภาคและทั่วถึง

มูลนิธิโลกสีเขียว (2536) กล่าวว่า ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่จัดแบ่งหรือกำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการโดยชุมชน และเพื่อชุมชนในการนำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและถาวร ตามเกณฑ์ที่ชุมชนได้กำหนดไว้ พื้นที่ป่าไม้สำหรับชุมชนนี้เป็นป่าธรรมชาติหรือป่าปลูกได้

กรมป่าไม้ (2537) กล่าวว่า ป่าชุมชน หมายถึง ป่าชุมชนว่า หมายถึง รูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำองค์ประกอบของความต้องการของประชาชน และประชาชนผู้รับผลประโยชน์เข้ามาร่วมในกระบวนการวางแผนและการจัดการพื้นที่ป่าไม้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยืนยาวตามความต้องการของชุมชน

ฉลาด รมิตานนท์ (2538) กล่าวว่า ป่าชุมชนว่า หมายถึง รูปแบบการใช้ที่ดิน น้ำ และทรัพยากรต่าง ๆ จากป่าที่ชาวบ้านในชุมชนชนบทที่อาศัยอยู่ในป่าหรือใกล้ป่าเป็นเวลานานแล้วมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่าง ๆ มีอาณาเขต กฎเกณฑ์การใช้ที่เป็นที่รับรู้และยอมรับกันทั้งภายในชุมชนและบริเวณใกล้เคียง และมีองค์กรชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรับผิดชอบด้านการจัดการอย่างเหมาะสมบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์และการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่นโดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้สะสมมาเป็นเวลาช้านาน

สมศักดิ์ สุขวงศ์ และ เพิ่มศักดิ์ มกรากิรมย์ (2542) กล่าวว่า ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าที่ได้จัดแบ่งไว้ให้เป็นของชุมชน จัดการโดยชุมชน เพื่อชุมชน ในการนำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และถาวร ตามที่ชุมชนได้กำหนดกฎเกณฑ์และสอดคล้องกับความเชื่อ วัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ

เครือข่ายป่าชุมชนประเทศไทย (2545) กล่าวว่า ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าทั้งที่เป็นป่าบก และป่าชายเลนรอบชุมชนหรือใกล้เคียงชุมชนอาจเป็นชุมชนที่เป็นทางการ เช่น หมู่บ้าน อบต. หรือชุมชนตามประเพณีก็ได้ อาจจะเป็นหนึ่งชุมชนหรือหลายชุมชนที่มาจัดการร่วมกันก็ได้ โดยที่ชุมชนใช้อาศัยทำมาหากิน และเลือกใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนทั้งในเชิงเศรษฐกิจ และการรักษาระบบนิเวศ โดยชุมชนเป็นผู้วางแผน ตัดสินใจว่าต้องการอะไรจากป่า ต้องการเมื่อไร จะดูแลรักษา พื้นฟู และพัฒนาป่าชุมชนอย่างไร มีขอบเขตขนาดไหนที่ชุมชนจะดูแลได้ทั่วถึง ทั้งนี้แผนการจัดการป่าของชุมชน อาจจะถูกกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษร หรือเป็นจารีตประเพณีเป็นวิถีชีวิตในการจัดการป่าก็ได้ขึ้นอยู่กับชุมชนเป็นผู้กำหนด

เสรี พงศ์พิศ (2551) กล่าวว่า ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่ได้รับการจัดการโดยประชาชน ในท้องถิ่น หรือกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและองค์กรชุมชนตามความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

จากความหมายของป่าชุมชนที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น สรุปได้ว่า ป่าชุมชนเป็นพื้นที่ป่าบก ป่าชายเลนที่อยู่บริเวณพื้นที่รอบชุมชนหรือใกล้เคียงชุมชน โดยชุมชนเข้าไปจัดการเพื่อประโยชน์ของชุมชน และกำหนดกฎ ระเบียบ รวมทั้งการใช้ประโยชน์ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิถีชีวิตชุมชน คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนและได้รับการจัดการสรรการใช้ประโยชน์ตามความประสงค์ของชุมชนอย่างทั่วถึงและยั่งยืนและถาวร

2. ประเภทของป่าชุมชน

ป่าชุมชนสามารถจำแนกออกเป็นประเภทต่าง ๆ โดยกำหนดจากลักษณะสภาพป่าความเป็นมา และวัตถุประสงค์ของชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ (กรมป่าไม้, 2541)

1. ป่าชุมชนดั้งเดิม มีลักษณะทั่วไปของสภาพพื้นที่ป่าที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติที่มีขนาดไม้ขนาดใหญ่รวมทั้งพันธุ์พืชอย่างหลากหลายมีอายุยาวนานโดยพื้นที่ป่าชุมชนกำหนดมิให้ผู้ใดเข้ามาบุกรุกตัดไม้ทำลายป่า บุกรุกถือครองหรือเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่เป็นเกษตรกรรม เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์และตอบสนองต่อชุมชนนั้น ๆ รูปแบบป่าชุมชนประเภทนี้มีความแตกต่างจากหลายรูปแบบตามสภาพท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่

1) ป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำ เช่น ป่าต้นน้ำลำธาร ป่าชันน้ำ ป่าน้ำจืด ป่าน้ำฝุด ป่ารักน้ำ ป่าห้วยน้ำ ป่าพรุ เป็นต้น

2) ป่าซึ่งใช้ประกอบพิธีกรรมตามวัฒนธรรมความเชื่อท้องถิ่น เช่น ป่าพิธีกรรม ป่าอภัยทาน ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า ป่าในวัด เป็นต้น

3) ป่าเพื่อการใช้ประโยชน์อื่น ๆ นอกจากการอนุรักษ์ดินและน้ำ และประโยชน์ในทางพิธีกรรม เช่น ป่าบุง ป่าทาม ป่าชายเลน ป่าหัวไร่ปลายนา ป่ารอบหมู่บ้าน เป็นต้น

2. ป่าชุมชนพัฒนา เป็นพื้นที่ป่าที่พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สาธารณะ รกร้าง ว่างเปล่า หรือเป็นพื้นที่ป่าที่ถูกทำลายจนเสื่อมโทรม และชุมชนเห็นว่าสมควรจัดสร้างให้มีป่าไม้บนพื้นที่นั้น โดยวิธีปลูกป่าขึ้นใหม่ หรือการเข้าไปปลูกเสริมฟื้นฟู หรือการป้องกันบำรุงรักษามีให้สัตว์เลี้ยงและไฟป่าลามเข้ามาทำอันตรายต่อพื้นที่ ทำให้พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ป่าเพื่อวัตถุประสงค์ของชุมชนในการใช้ประโยชน์ร่วมกันในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น เพื่อเป็นรายได้ของชุมชนจากการใช้ผลิตภัณฑ์จากป่าชุมชน เพื่อการบริโภคใช้สอย เพื่ออนุรักษ์ดินและน้ำ เพื่อความสมดุลของธรรมชาติ เพื่อเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร และความหลากหลายทางชีวภาพ ตลอดจนเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น ป่าชุมชนพัฒนาสามารถดำเนินการได้ในหลายพื้นที่ เช่น ในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม พื้นที่สาธารณะประโยชน์ของหมู่บ้าน ในวัด ในโรงเรียน ริมคลอง ลำเหมือง สองฟากถนน เป็นต้น

ในขณะที่ บัณฑิต ประชโย (2535) ได้แบ่งชนิดป่าชุมชนตามลักษณะของการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในชนบทร่วมกันไว้เป็น 4 ประเภท คือ

1. ป่าช้า เป็นพื้นที่ที่ประชาชนใช้ประโยชน์จากป่าไม้ร่วมกันในการเผาศพ ต้นไม้ในพื้นที่นี้จะมีขนาดเล็กพอเหมาะกับการเผาศพ ประชาชนจะไม่นำไม้ในป่าช้าไปทำฟืน หุงต้มหรือใช้ในการก่อสร้างในหมู่บ้าน ป่าช้ามักจะตั้งอยู่บนที่ดอน ในภาคอีสานมักจะอยู่ในป่าเต็งรัง

2. ป่าดอนปู่ตา เป็นสำหรับตั้งศาลพระภูมิเจ้าที่ของหมู่บ้าน โดยมีความเชื่อว่าผีบรรพบุรุษอาศัยอยู่ในป่านี้ และทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองลูกหลานในหมู่บ้าน ลักษณะเป็นป่าธรรมชาติดั้งเดิม ต้นไม้ในป่าจะมีขนาดใหญ่ และไม่มีผู้ใดนำไปใช้ประโยชน์ส่วนตัวเว้นแต่จะนำไปก่อสร้างหรือซ่อมแซมวัด

3. ป่าวัด เป็นป่าที่เกิดขึ้นในวัดหรือสำนักสงฆ์ สายธรรมยุติกนิกาย มีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาความวิเวก เหมาะแก่การปฏิบัติธรรม ขนาดของป่าจะใหญ่หรือเล็กขึ้นอยู่กับความสำคัญหรือความมีชื่อเสียงของพระภิกษุในชุมชนนั้น ๆ ต้นไม้ในวัดจะมีขนาดใหญ่ขึ้นอยู่กับอายุของการตั้งวัด

4. ป่าสาธารณะชุมชน ส่วนมากเป็นป่าติดหมู่บ้าน ประชาชนใช้ประโยชน์จากการเก็บหาพืช ไม้เห็ด ไม้ผักหวาน หรือเลี้ยงสัตว์ สภาพป่าเคยมีความหนาแน่น

นอกจากนี้ โกมล แพรทอง (2536) ก็ได้แบ่งสภาพของป่าชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ป่าชุมชนที่อยู่ในพื้นที่เกษตรกรรม เป็นป่าที่อยู่ไกลจากแหล่งป่าไม้ มีความขาดแคลนไม้ใช้สอยในลักษณะต่าง ๆ เช่น ไม้เพื่อการก่อสร้าง มีการแข่งขันการใช้ที่ดินเพื่อกิจการ ต่าง ๆ สูง แหล่งไม้ที่จะมีขึ้นเป็นแหล่งป่าไม้ที่ตั้งอยู่บนที่ดินซึ่งมีการควบคุมและคุ้มครองโดยหลายหน่วยงาน

2. ป่าชุมชนที่ใกล้ป่าไม้ เป็นชุมชนมีประกอบอาชีพเกษตรกรรม อาจจะมีที่ดินไม่เพียงพอแต่มีความต้องการที่ดินเพิ่มและในขณะเดียวกันก็ได้อาศัยแหล่งป่าไม้ที่อยู่ใกล้เคียงเป็นที่พึ่งพิงทางด้านไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร ยารักษาโรค แหล่งซับน้ำ

3. ป่าชุมชนที่อยู่ในเขตป่าไม้ เป็นชุมชนที่มีชีวิตพึ่งพิงกับป่าไม้ ต้องการป่าไม้เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค แหล่งซับน้ำต่าง ๆ

สรุปได้ว่าป่าชุมชนแบ่งออกได้ตามลักษณะสภาพของป่าและวัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์ โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ ได้แก่ ป่าชุมชนดั้งเดิมที่มีสภาพเป็นป่าธรรมชาติที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ มิให้มีการบุกรุกลักลอบตัดไม้ทำลายป่าเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่า และเป็นผืนป่าที่ใช้ประกอบพิธีกรรมบนฐานความเชื่อเกี่ยวกับตามวัฒนธรรมท้องถิ่น และเป็นแหล่งอาหาร เพื่อใช้ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ และป่าชุมชนพัฒนา ได้แก่ เป็นป่าที่ชุมชนได้พัฒนาสร้างขึ้นมาใหม่จากสภาพพื้นที่ว่างเปล่า ป่าที่ถูกทำลายมีสภาพเสื่อมโทรมในพื้นที่สาธารณะ พื้นที่ในวัด ในโรงเรียน โดยชุมชนมีวัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์ร่วมกันในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น เพื่อเป็นรายได้ของชุมชนจากการใช้ผลิตภัณฑ์จากป่าชุมชน เพื่อการบริโภคใช้สอย เพื่ออนุรักษ์ดินและน้ำ เพื่อความสมดุลของธรรมชาติ เพื่อเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร และความหลากหลายทางชีวภาพ ตลอดจนเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ

3. เงื่อนไขการเกิดและดำรงอยู่ของป่าชุมชน

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ (2540) ได้กล่าวว่า เงื่อนไขของการเกิดและการดำรงอยู่และความยั่งยืนของป่าชุมชน ประกอบด้วยเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการ คือ

1. เงื่อนไขกายภาพ ได้แก่ 1) เป็นพื้นที่ป่าที่เป็นต้นน้ำลำธาร ซึ่งชุมชนเห็นถึงความจำเป็นร่วมกันในการที่จะอนุรักษ์ไว้หรือพัฒนาป่าขึ้นมาใหม่ 2) เป็นพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำที่มีการชะล้างพังทลาย ชุมชนจึงเริ่มเห็นความจำเป็นของการปลูกป่าเพื่ออนุรักษ์ดิน 3) เป็นพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับทิศทางลม 4) เป็นพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง และพื้นดินไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก ชุมชนก็จะร่วมกันกำหนดเป็นเขตป่าชุมชนเพื่อประโยชน์อย่างอื่น 5) พื้นที่หน้าดิน เช่น ป่าโคก ซึ่งมีดินลูกรังมาก หรือป่าที่ไม่มีกิ่งหินระเกะระกะอยู่มาก ชุมชนก็จะกำหนดเป็นพื้นที่เพื่อการใช้สอยในการเลี้ยงสัตว์ หรืออาจเป็นป่าช้า หรือเขตในการใช้ทรัพยากรป่าอื่น ๆ และ 6) สภาพป่าที่ถูกทำลายแทบหมดสิ้น ทำให้ชุมชนเริ่มขาดแคลนสิ่งที่ต้องการพึ่งพิงจากป่า เช่น ไม้ใช้สอย จึงตระหนักและมีจิตสำนึกของการอนุรักษ์เกิดขึ้นในการอนุรักษ์ป่า

2. เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ได้แก่ 1) ป่าเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญที่สุดที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น แหล่งอาหาร แหล่งไม้ใช้สอย แหล่งเชื้อเพลิง เป็นต้น ชุมชนจะร่วมกันกำหนดเป็นเขตป่าชุมชนเพื่อประโยชน์ใช้สอยร่วมกัน แต่ถ้าหากป่าชุมชนมีโอกาสใช้สอยร่วมกันน้อยการก่อให้เกิดเป็นป่าชุมชนมักไม่เกิดขึ้น โดยมักจะเกิดการจับจองใช้สอยส่วนตัว 2) ชุมชนที่ใช้ป่าเป็นแหล่งผลิต เช่น วนเกษตรในหลายพื้นที่ช่วยทำให้ป่าชุมชนดำรงอยู่ได้ เพราะความจำเป็นต้องพึ่งพิงป่าในการผลิต จึงทำให้ชุมชนต้องอนุรักษ์ป่าและเสริมสร้างป่าขึ้นมาเพิ่มเติม 3) ปริมาณของผลผลิตต่อพื้นที่ เป็นตัวแปรสำคัญต่อการบุกเบิกพื้นที่ หากพื้นที่มีผลผลิตต่อพื้นที่สูง ความจำเป็นในการขยายพื้นที่จะมีน้อยกว่าในพื้นที่ที่มีผลผลิตต่อพื้นที่ต่ำ 4) ความหลากหลายในการอาชีพทางการเกษตรของชุมชน ช่วยให้ชุมชนอยู่รอดได้และต้องพึ่งพิงการทำลายป่าน้อยลง เช่น มีอาชีพทำนา ทำไร่ ทำสวนผลไม้ การเลี้ยงสัตว์ และหาของป่าส่วนในพื้นที่ที่อาชีพทางการเกษตรไม่หลากหลายมักมีผลกระทบในการบุกเบิกพื้นที่สูงกว่า 5) โอกาสในการประกอบอาชีพนอกการเกษตร บางพื้นที่ชุมชนมีอาชีพนอกการเกษตร

เช่น การรับจ้างในตัวเมือง จะช่วยแบ่งเบาภาระการทำลายป่าได้มาก 6) การสนองตอบต่อโอกาสทางการตลาดเป็นตัวผลักดันให้ชุมชนต้องผลิตสินค้าเกษตรต่าง ๆ เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด เป็นต้น เพื่อส่งตลาดการผลิตจำเป็นต้องมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อการเพาะปลูกและ 7) ความล้มเหลวของการปลูกพืชไร่ บางพื้นที่อาจประสบปัญหาของความล้มเหลวในการเพาะปลูก ชุมชนได้พยายามหาทางออกด้วยการปลูกไม้ผลขึ้นแทนที่

3. เงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรมได้แก่ 1) ลักษณะชุมชนดั้งเดิมจะมีวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับป่าที่สืบทอดกันมาค่อนข้างชัดเจนและมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ช่วยให้สภาพป่าชุมชนยังคงดำรงรักษาความเป็นป่าได้มาก สำหรับชุมชนใหม่ความหลากหลายทางวัฒนธรรมทำให้ชุมชนไม่สามารถก่อกำเนิดป่าชุมชนได้ง่าย ๆ โดยเฉพาะป่าทางวัฒนธรรม 2) ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะทำให้คนในชุมชนไม่กล้าล่่วงละเมิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่นั้นๆ 3) วิถีชีวิตของชุมชน เป็นการอยู่กันแบบครอบครัวใหญ่ไม่แยกเรือน 4) ระบบการแบ่งมรดกของชุมชนอีสานเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้รุ่นลูกได้รับมรดกน้อยลงเนื่องจากต้องแบ่งหลายสัดส่วน จึงต้องมีการบุกเบิกใหม่จากพื้นที่เดิม 5) จารีตของชุมชนเป็นตัวช่วยควบคุมการบุกเบิก เช่น การตัดต้นไม้ต้องขออนุญาตต่อกลุ่มผู้นำหรือผู้อาวุโสของชุมชนและ 6) กฎระเบียบของชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ มีข้อปฏิบัติและข้อบังคับต่าง ๆ ก็มีช่วยในการรักษาป่าชุมชนไว้ได้ค่อนข้างมาก

สรุปได้ว่าเงื่อนไขที่ทำให้ป่าชุมชนเกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างยั่งยืนจะต้องประกอบด้วยเงื่อนไขทางกายภาพ เช่น พื้นที่ป่าให้ประโยชน์กับชุมชน พื้นที่ที่ต้องปลูกป่าเพื่อช่วยการพังทลายของดิน ช่วยป้องกันในเรื่องทิศทางการลม พื้นที่ไม่เหมาะต่อการทำการเกษตร และสภาพป่าถูกทำลายจนหมด เป็นต้น เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ ชุมชนเห็นถึงประโยชน์จากป่าในการสร้างรายได้ ตลอดจนการทำการเกษตรที่ต้องใช้ความสมบูรณ์ของป่าเป็นตัวช่วยให้ฝนตกตามฤดูกาล เป็นต้น และเงื่อนไขทางสังคม ที่เป็นเงื่อนไขที่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของป่าชุมชนด้วยวิถีชีวิตชุมชน บรรทัดฐานทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อที่เป็นกลไกให้คนในชุมชนให้ความร่วมมือในการดูแลรักษาป่าทำให้ป่าชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

4. การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

กรมป่าไม้ (ม.ป.ป.) ได้กล่าวว่า ป่าชุมชนให้ประโยชน์แก่ชุมชนได้มากมาย แบ่งการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. ผลประโยชน์ทางตรง

1) ผลประโยชน์ด้านพลังงานเชื้อเพลิง โดยใช้เป็นฟืน และถ่าน แม้ว่าจะพลังงานรูปแบบอื่นมาทดแทนบ้างแต่ฟืนและถ่านก็ยังเป็นแหล่งพลังงานที่สำคัญต่อความเป็นอยู่ของชุมชนในการนำมาใช้สอยในครัวเรือน หรือจำหน่ายให้แก่โรงงานต่าง ๆ ทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น

2) ผลประโยชน์ด้านเป็นไม้ใช้สอยต่าง ๆ ด้วยการนำทุก ๆ ส่วนของต้นไม้มาใช้สอยอย่างชาญฉลาดให้ได้รายได้ตอบแทน หรือนำมาเป็นสิ่งของเครื่องใช้ได้มากที่สุด เช่น ใบเป็นอาหาร ไม้ท่อนใหญ่นำไปขายเป็นไม้สำหรับแปรรูปทำเครื่องเรือน หรือฟืน กิ่งก้านทำฟืน ง่ามกิ่ง ปุ่ม ตา ราก ทำเป็นเครื่องประดับ หรือเผาเป็นถ่านได้

2. ผลประโยชน์ทางอ้อม ป่าชุมชนให้ผลประโยชน์ทางอ้อมแก่ชุมชน ได้แก่ การช่วยรักษาความชื้นความสมบูรณ์ให้แก่ดิน ช่วยทำให้อากาศชุ่มชื้นและร่มเย็น ทำให้ชุมชนสวยงามเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นแนวเขตชุมชนหมู่บ้าน แนวกันลม และเป็นแนวกันไฟด้วย และยังใช้ต้นไม้เป็นที่สำหรับให้ร่มแก่สัตว์เลี้ยง หรือใบไม้ของไม้บางชนิดก็นำมาเป็นอาหารสัตว์ได้

3. ผลประโยชน์ทางด้านสังคม การเพิ่มขึ้นของประชากรในชนบทส่งผลต่อปัญหาเศรษฐกิจและสังคม เช่น ความยากจน ขัดสนที่อยู่ การไม่รู้หนังสือ การว่างงาน เป็นต้น ซึ่งปัญหานี้วันก็ยิ่งทวีความซับซ้อนและรุนแรงขึ้น การพัฒนาชนบทเพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชนบทในด้าน การป่าไม้ด้วยการปลูกป่าชุมชนเพื่อการใช้ไม้ นับเป็นวิธีหนึ่งที่น่ามาพิจารณาเป็นความต้องการพื้นฐานแล้วยังเปิดโอกาสให้เกิดการจ้างแรงงาน กระจายรายได้สู่ชนบท และให้ชาวชนบทได้พัฒนาตนเองและสังคมท้องถิ่น โดยองค์การของรัฐเป็นผู้เข้าไปสู่ความพร้อมของปัจจัยสี่ และการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สร้างความมั่นคงให้แก่ชุมชนในที่สุด

เมื่อมองในภาพรวมจะพบว่าป่าชุมชนได้ส่งผลสำคัญต่อการอนุรักษ์และการพัฒนาชุมชนอย่างน้อย 3 ลักษณะ คือ (เสนห์ จามริก และคณะ, 2536)

1. การฟื้นฟูและส่งเสริมสำนึกของความเป็นชุมชนและสิทธิชุมชน ในการจัดการทรัพยากรของตนเอง ซึ่งหมายถึง การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการดูแล จัดการและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติของตน การเปิดโลกทัศน์เพื่อทำความเข้าใจกับปัญหาของท้องถิ่น เรียนรู้เลือกสรรและปรับเทคโนโลยีที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เพื่อเพิ่มศักยภาพในการพึ่งตนเองให้มากที่สุด รวมทั้งการสร้างอำนาจต่อรองกับพลังภายนอกเพื่อเรียกร้องสิทธิในการครอบครองที่ดินทำกินและที่ป่า การยอมรับความเป็นนิติบุคคลขององค์กรชาวบ้าน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เป้าหมายหลักตรงจุดนี้ คือ การพัฒนาคนและศักยภาพของชุมชนในการทำความเข้าใจและจัดการกับปัญหาของตนเองเป็นสำคัญ

2. การใช้ประโยชน์ของชาวบ้านจากป่า ในด้านของการสร้างความสมดุลระหว่างระบบการผลิตในภาคเกษตรกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติเพื่อ 1) เพิ่มประสิทธิภาพทางการผลิต 2) เพื่อสร้างความคงที่ทั้งในด้านของการผลิตและการดำรงชีวิตร่วมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติอย่างสมดุล 3) เพื่อความยั่งยืนสำหรับการผลิตและการดำรงชีวิตในระยะยาว และ 4) เพื่อสร้างงานภายในชุมชนและนำไปสู่การกระจายรายได้และการแก้ปัญหาความยากจนในชนบท รวมทั้งการใช้ประโยชน์ใช้สอยของประชาชนในชีวิตประจำวัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ฟืนสำหรับหุงต้ม เป็นต้น

3. การฟื้นฟูและส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และการรักษาความสมดุลเพื่อสร้าง ความยั่งยืนของสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

4.3 การอนุรักษ์ป่าชุมชน

1. ความหมายของการอนุรักษ์

จิระ จินตบุญกุล (2530) กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้สิ่งของที่มีอยู่ได้อย่างเหมาะสม ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดและตลอดไป จึงมิได้หมายถึงเพียงการเก็บรักษาแต่เป็นการใช้ประโยชน์ อย่างชาญฉลาด และฟื้นฟู ดูแล รักษาเพื่อให้สิ่งนั้นคงอยู่และใช้ประโยชน์ได้นานที่สุด

เกษม จันท์นักษะ (2536) กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่าง ชาญฉลาด หรืออย่างสมเหตุสมผล โดยคำนึงถึงการใช้ประโยชน์และเป็นไปตามหลักวิชาการเพื่อการมี ใช้ในอนาคต

ทวีวงศ์ ศรีบุรี (2539) กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การระวังรักษา ป้องกันธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมเพื่อใช้ประโยชน์ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมด้วยวิธีที่ชาญฉลาด เหมาะสม และยาวนานที่สุด

บุญล้อม นามบุตร (2543) กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้คุ้มค่าและ ใช้อย่างชาญฉลาด คงสภาพของทรัพยากรต่าง ๆ และส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์สูงสุด

ราตรี ภารา (2543) กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด อย่าง สมเหตุสมผล เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยืดอายุการใช้งานให้ได้นานที่สุด

นิวัต เรืองพานิช (2546) กล่าวว่า การอนุรักษ์หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เป็น ประโยชน์ต่อมนุษย์มากที่สุด ยาวนานที่สุด เกิดการสูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด รวมทั้งมีการกระจายการใช้ประโยชน์ทรัพยากรโดยทั่วถึงกันอย่างยาวนานที่สุด

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การระวัง รักษา และรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมอย่างชาญฉลาด อย่างคุ้มค่า เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์สูงสุด และใช้กันอย่างทั่วถึงได้ ยาวนานและยั่งยืน

2. ความหมายการอนุรักษ์ป่าชุมชน

วิฑูรย์ ปัญญากุล (2535) กล่าวถึงแนวคิดในการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากร สภาพแวดล้อมของ ชุมชนท้องถิ่นควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาอาศัยกันและกันเพื่อการดำรงชีพ และมักจะอยู่บน พื้นฐานของความเชื่อที่เหนืือธรรมชาติ กฎที่เกิดขึ้นจากจารีตของท้องถิ่นอันเป็นข้อตกลงร่วมของ ชุมชน และแบบแผนการลงโทษผู้ที่ละเมิดจารีตประเพณีก็จะถูกแทรกแซงทางสังคมกีดกันผู้ละเมิดกฎ ออกจากกระบวนการต่างๆ ของสังคม

นิวัต เรืองพานิช (2548) กล่าวว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นการใช้ทรัพยากรป่าไม้ให้เกิด ประโยชน์มากที่สุดใช้ได้นานที่สุด และมีการกระจายการใช้ประโยชน์ใช้สอยได้อย่างทั่วถึงกัน โดย

ประชาชน หน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ สถาบันการศึกษาในชุมชนได้ร่วมมือร่วมกันปลูก สร้างและดูแลรักษาไว้เพื่อประโยชน์ของชุมชนนั้น ๆ การอนุรักษ์ป่าชุมชน ดำเนินการได้ ดังนี้

1. การกำหนดบริเวณป่าที่จัดไว้เพื่อเป็นต้นน้ำลำธารให้แน่นอนแล้วเข้าไปดำเนินการควบคุมป้องกันไม่ให้มีการทำลายป่ามากขึ้น
2. การกำหนดขอบเขตที่ยอมรับให้เป็นแหล่งทำมาหากินของคนในชุมชนโดยควบคุมไม่ให้มีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานและทำไร่เลื่อนลอย รวมทั้งพยายามส่งเสริมให้ปลูกพืชไร่ แนะนำหรือสาธิตการใช้ประโยชน์ที่ดินให้ถูกหลักการอนุรักษ์ดินและน้ำ
3. บริเวณป่าที่รกร้างว่างเปล่า หรือปราศจากพืชคลุมดินก็ควรปลูกสร้างสวนป่าหรือพืชคลุมดินเพื่อป้องกันการกัดเซาะของน้ำฝน
4. ป้องกันมิให้เกิดไฟป่า เป็นปัจจัยที่ลายความอุดมสมบูรณ์ของดินและเกิดการสูญเสียที่ไหลบ่าหน้าดิน
5. มีการป้องกันการพังทลายของดินตามริมฝั่งน้ำพื้นที่ลาดชัน
6. มีการให้การศึกษอบรมและเผยแพร่ความรู้แก่ประชาชนและเจ้าหน้าที่ของรัฐในทุกระดับให้ทราบถึงประโยชน์คุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ รวมทั้งวิธีการอนุรักษ์ดินน้ำ และป่าไม้ซึ่งเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของมนุษย์

ทั้งนี้ วิธีการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีหลายวิธี ดำเนินการได้ ดังนี้

1. การกำหนดพื้นที่และขอบเขตที่ยอมรับให้แน่นอน
2. การป้องกันรักษาป่าชุมชน
3. การบูรณะฟื้นฟู
4. การปรับปรุงให้ดีขึ้น โดยการเริ่มทำทันที

วิธีการที่นำมาสู่การอนุรักษ์ป่าชุมชนให้เกิดผล ได้แก่ การให้การศึกษทั้งในและนอกระบบโรงเรียน หรือตามอัธยาศัย การฝึกอบรม ตลอดจนทั้งการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์เพื่อให้ประชาชนได้ตระหนักในบทบาทหน้าที่ของตนเองต่อสิ่งแวดล้อม และเปลี่ยนพฤติกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไว้

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2534) กล่าวว่า แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชน ควรคำนึงถึงหลัก 4 ประการ คือ

1. หลักการมีส่วนร่วมของชุมชน ในรูปแบบของของอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบขององค์กรท้องถิ่นที่จะควบคุม ดูแล รักษา และจัดระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า
2. หลักการในกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน ในการใช้ประโยชน์จากป่าและป้องกันการซื้อขายที่ป่า ที่จะนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นที่ไม่ได้ประโยชน์ต่อชุมชน
3. หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ เพราะเกิดจากสำนึกร่วมกันที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมวิถีชีวิตในท้องถิ่น การจัดการที่เหมาะสมของระบบนิเวศน์ท้องถิ่นและประหยัดค่าใช้จ่ายในการอนุรักษ์

4. หลักการพัฒนาท้องถิ่นที่เปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถพัฒนาทรัพยากรของตนเองให้เกิดประโยชน์สูงสุดในระยะยาว โดยการช่วยเหลือด้านทุนและเทคนิคจากรัฐซึ่งจะส่งเสริมให้ชุมชนสามารถช่วยตนเองได้ดีขึ้น

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นการใช้ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างชาญฉลาด คุ่มค่า และเกิดประโยชน์สูงสุด และจัดสรรประโยชน์อย่างทั่วถึง โดยชุมชนได้กำหนดกฎ กติกา และแนวทางในการดูแล รักษา อนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์ อยู่บนฐานของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน และเพื่อการดำรงชีพ ที่เกิดจากจิตสำนึกร่วมกันที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมวิถีชีวิตชุมชน การจัดการที่เหมาะสมของระบบนิเวศที่เป็นข้อตกลงร่วมของชุมชน และการให้ความช่วยเหลือจากรัฐ ทั้งทางเทคนิค และเงินทุนเพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองได้ดียิ่งขึ้น เช่น การกำหนดประเภทพื้นที่ป่าแยกออกจากกัน ให้ชัดเจน การป้องกันทั้งจากไฟป่า การพังทลายของดิน และการบุกรุกทำลายป่า การฟื้นฟู และการปรับปรุงให้ดีขึ้น การใช้ประโยชน์ ทั้งนี้ การให้ความรู้ ความเข้าใจกับคนในชุมชนด้วยการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อสร้างความตระหนักในบทบาทและหน้าที่ของตนเองต่อสิ่งแวดล้อม และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

3. ลักษณะของชุมชนอนุรักษ์ป่าชุมชน

เสนท์ จามริก และคณะ (2536) ได้เสนอว่าชุมชนที่มีลักษณะเป็นชุมชนอนุรักษ์ป่าชุมชนจะมีลักษณะสำคัญ 8 ประการ คือ

1. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าชุมชนมักมีความเป็นชุมชนสูง กล่าวคือ ความเป็นชุมชนมิได้มีความหมายเพียงการตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยร่วมกันเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกในชุมชน เช่น ความสัมพันธ์ลักษณะเครือญาติ ความเอื้ออาทรเกื้อกูลกันและกัน ความเชื่อ และพิธีกรรมที่ชุมชนยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน เช่น พิธีเซ่นผีปู่ตา เป็นต้น

2. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าชุมชนจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้ หรือมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืน ลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่จะมีจิตสำนึกในการรักษาป่าจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ในลักษณะเอื้อต่อการผลิตในภาคเกษตรของชุมชนอยู่ กล่าวคือ ป่าชุมชนไม่อาจเกิดขึ้นได้บนพื้นที่ที่ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมอย่างสิ้นเชิง และไม่อยู่ในสภาพที่จะใช้ประโยชน์ได้หลากหลายอีกต่อไป

3. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าชุมชนได้นั้นต้องมีลักษณะของการมีผลประโยชน์ร่วมกัน จากการร่วมกันใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าเพื่อการเกษตร และการใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น แหล่งอาหาร สมุนไพร ฟืน รวมทั้งการเก็บของป่าเพื่อขาย เป็นต้น การอนุรักษ์ป่าจึงเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ร่วมของชุมชนนั่นเอง

4. ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักป่า ซึ่งมีความเข้มข้นและลึกซึ้งกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกัน แต่หมายถึงการมีอุดมการณ์ ความเชื่อ และการพิทักษ์สิทธิชุมชน และสิทธิ

ธรรมชาติของการเป็นมนุษย์ มิให้ถูกก้าวล่วงจากบุคคลภายนอก ทั้งนี้ จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดได้จากหลายปัจจัย คือ

1) จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากประเพณีความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดต่อกันมา เนื่องจากป่าชุมชนมิได้เป็นเพียงพื้นที่ที่มีต้นไม้ขึ้นเท่านั้น หากแต่คือวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ระบบเครือญาติของผู้คนในชุมชน กฎระเบียบ คุณภาพชีวิต อุดมการณ์ กระบวนทัศน์ และระบบคุณค่าทางสังคม

2) จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน โดยอย่างยิ่งการรักษาน้ำที่มีความสำคัญต่อการเกษตร เงื่อนไขหนึ่งของการรักษาป่าก็คือการรักษาป่าต้นน้ำ หรือแหล่งน้ำซับของชุมชน ความเชื่อมโยงระหว่างป่ากับระบบนิเวศน์และระบบการผลิตส่งผลให้การรักษาป่าชุมชนคือการรักษาชีวิตเพื่อความอยู่รอดและการสืบทอดของชุมชน

3) จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก หรือการเข้ามาแย่งชิงทรัพยากรจากคนภายนอก ซึ่งทำให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านอย่างรุนแรงจากชุมชน ทั้งนี้ การรุกรานอาจแบ่งออกเป็น 4 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

(1) การต่อต้านสัมปทานทำไม้ การคัดค้านการให้สัมปทานของรัฐชาวบ้านมิได้คัดค้านการตัดไม้โดยตัวของมันเอง แต่ชาวบ้านคัดค้านการทำลายป่าต้นน้ำลำธาร การตัดต้นไม้จากบริเวณป่าอื่น ๆ เช่น ป่าใช้สอยก็อาจจะไม่ได้รับการต่อต้านอย่างรุนแรง ชาวบ้านให้ความสำคัญกับป่าต้นน้ำขนาดเล็กที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชุมชน ดังนั้น กิจกรรมป่าชุมชนจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารของประเทศชาติโดยรวม

(2) การต่อต้านโครงการของรัฐ ที่เข้าไปบุกรุกแย่งชิงทรัพยากรป่าและที่ดินทำกินของประชาชน เช่น โครงการ คจก. ที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านอย่างรุนแรงของชุมชนแทบทุกแห่งในภาคอีสาน

(3) การต่อต้านธุรกิจเอกชน เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเกิดการรวมตัวกันเพื่ออนุรักษ์ป่าอย่างเป็นขบวนการ เช่น การรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อต่อต้านนายทุนบุกรุกป่าห้วยแก้ว จังหวัดเชียงใหม่

(4) การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง เป็นปัจจัยหนึ่งที่กระตุ้นจิตสำนึกของคนในชุมชนในการอนุรักษ์ป่าอย่างเป็นขบวนการเช่นกัน

4) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าชุมชนเกิดจากการตระหนักถึงปัญหาภัยแล้งจากความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร โดยเกิดภาวะฝนแล้งหรือฝนตกไม่ตรงฤดู ส่งผลต่อวิถีชีวิตชุมชนและการผลิตทางการเกษตร จึงเป็นปัจจัยที่กระตุ้นให้ชุมชนมีจิตสำนึกรักษาป่า

5) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าชุมชนจะต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ซึ่งจะพบว่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ป่าชุมชนนั้นปัจจัยสำคัญคือมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง และมีภูมิปัญญาสูงทั้งที่เป็นผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการ นอกจากนี้จะสามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่าง ๆ ของชุมชนได้แล้ว ยังสามารถปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และการทำงานบนฐานของการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก

6) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าชุมชนจะต้องมีการจัดตั้งองค์กรประชาชน ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชาวบ้านหรือกลุ่มผู้ใช้และดูแลรักษาป่า เช่น กลุ่มอนุรักษ์ป่า คณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล เป็นต้น องค์กรประชาชนอาจเป็นองค์กรตามประเพณีหรือองค์กรทางการที่รัฐจัดตั้งขึ้นก็ได้ นอกจากนี้องค์กรชาวบ้านในแต่ละชุมชนยังต้องเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการใช้ทรัพยากรระหว่างชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกัน เช่น เครือข่ายชุมชนในกลุ่มน้ำเดียวกัน

7) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าชุมชนจะต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน ชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎเกณฑ์เพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์

8) ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าชุมชนจะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม อาจจำแนกระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนออกเป็น 3 ประเด็น คือ

(1) หลักการจัดการ ระบบจัดการของชุมชนอยู่บนหลักการพื้นฐาน 4 ประการ คือ

1) การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร 2) การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก และความเป็นธรรมทางสังคม 3) ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ และ 4) การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดในชุมชน

(2) วิธีการจัดการ อาจจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ 1) จำแนกประเภทป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ เช่น ป่าอนุรักษ์หรือป่าต้นน้ำ ป่าพิธีกรรม ป่าใช้สอย เป็นต้น และทำการกำหนดขอบเขตป่าของชุมชน รวมทั้งขอบเขตของป่าประเภทต่าง ๆ อย่างชัดเจน 2) ร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกในชุมชนทราบทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษรและไม่เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้ทราบและใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างยั่งยืน ตลอดจนบทกำหนดโทษหากมีการฝ่าฝืน 3) มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชน รวมทั้งมีการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแล ควบคุมและควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

(3) รูปแบบการจัดการ อาจมีรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขทางกายภาพและสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของแต่ละพื้นที่ อาจแบ่งรูปแบบการจัดการป่าชุมชนออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี จะพบได้ในชุมชนดั้งเดิม การ

จัดการทรัพยากรตามจารีตประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดการทรัพยากร และที่ดินของหมู่บ้าน เช่น ความเชื่อในเรื่องผี การประกอบพิธีกรรม และการผลิตซ้ำอุดมการณ์ที่ผสมผสานไปกับวิถีชีวิต 2) รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์ สำหรับบางพื้นที่ที่สิทธิชุมชนไม่ได้รับการยอมรับหรือถูกละเมิด ชุมชนอาจนำรูปแบบและวิธีการจัดการแบบอื่นมาประยุกต์ใช้ร่วมกับการจัดการตามจารีตประเพณี เช่น นิมนต์พระสงฆ์ทำพิธีบวงสรวงต้นไม้เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกในการรักษาป่าของชุมชน เพื่อระงับยับยั้งการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าจากภายนอก หรืออาจเอารูปแบบการจัดการแบบเป็นทางการมาประยุกต์ใช้ เช่น มีการประชุมปรึกษาหารือและร่างระเบียบข้อบังคับในการใช้พื้นที่ป่าเป็นลายลักษณ์อักษร โดยให้องค์กรที่เป็นทางการ เช่น คณะกรรมการหมู่บ้านและสภาตำบลรับรอง 3) รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง ในบริบทของการแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะระหว่างชุมชนกับรัฐและนายทุน รูปแบบนี้จึงต้องปรับเปลี่ยนให้เป็นขบวนการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิทธิของชุมชนและต่อต้านนโยบายของรัฐ เช่น การต่อสู้กับการสัมปทานป่า การปลูกสร้างสวนป่า และโครงการคอก. เป็นต้น โดยจัดกิจกรรมรวมกลุ่มเพื่อสร้างแผนงานในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยชุมชนเอง เพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการเมือง

ในขณะที่ สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2551) ได้กล่าวถึงลักษณะของชุมชนที่หันมาทำป่าชุมชนมีจุดกำเนิด 3 ประการ คือ

1. เป็นชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการขนาดใหญ่ ชุมชนกลุ่มนี้ถูกคำสั่งให้อพยพออกไปจากป่าสงวนแห่งชาติเพื่อการขยายพื้นที่อนุรักษ์หรือเพื่อการสร้างเขื่อนแต่ชุมชนต้องการรักษาสิทธิที่จะใช้ชีวิตอยู่กับป่าที่ได้เคยอยู่มาก่อน ชาวบ้านกลุ่มนี้มักเป็นชุมชนชายขอบ เป็นคนยากจนที่ไม่มีปากเสียง แต่เมื่อได้รับผลกระทบจึงพยายามกลับมาประเมินความเข้มแข็งและวัฒนธรรมของตนเอง จึงนำความรู้มาขับเคลื่อนเรื่องป่าชุมชนและสร้างความรู้ท้องถิ่นใหม่ ๆ ขึ้นอีก

2. เป็นชุมชนนักรู้ จากการที่ป่าใกล้หมู่บ้านเกิดการทำลายจากคนภายนอก ชาวบ้านจึงลุกขึ้นมาปกป้องป่าเพื่อรักษาต้นน้ำลำธาร รักษาแหล่งอาหาร และสร้างความยั่งยืนให้ชุมชนให้ลูกหลาน ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังต้านสัมปทานการทำไม้ เมาถ่าน การทำสวนป่ายุคาลิปตัส เป็นต้น ล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติของหมู่บ้าน เมื่อการต่อสู้ได้รับชัยชนะจึงได้ทำการฟื้นฟูป่าโดยทำป่าชุมชน

4. เป็นชุมชนที่เรียนรู้เรื่องผลกระทบจากการทำลายป่า ชุมชนกลุ่มนี้เผชิญหน้ากับความล้มเหลวจากการดำเนินชีวิตภายใต้ระบบทุนนิยม และเรียนรู้เรื่องประโยชน์ที่ได้จากการรักษาป่าผ่านสื่อสมัยใหม่ หรือจากชุมชนใกล้เคียงหรือจากเครือข่ายต่าง ๆ หรือมีคนช่วยกระตุ้นจุดชนวนความสนใจในเรื่องการพึ่งตนเอง

นอกจากนี้ยังได้กล่าวว่าส่วนประกอบหรือองค์ประกอบที่ทำให้ชุมชนจัดการตนเองด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้ มี 7 องค์ประกอบ คือ

1. ความสามารถในการรวมกลุ่มคนให้ตั้งมั่นเพื่อจัดการป่า ซึ่งเป็นเสาหลักที่เป็นพลังสำคัญยิ่งที่พบในทุกชุมชน ไม่ว่าจะมียุทธศาสตร์ตามกฎหมายหรือไม่ก็ทำตามหรือไม่ว่าภาครัฐจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ตาม แต่ชาวบ้านมีความมุ่งมั่นที่จะทำป่าชุมชน และสามารถสร้างค่านิยมร่วม (share value) เกี่ยวกับการจัดการป่าได้จริง ๆ การรวมคนได้มักอาศัยผู้นำหรือกลุ่มแกนนำที่เข้มแข็งจนในเวลาต่อการมีส่วนร่วมก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

2. มีองค์กรจัดการป่าและกฎกติกาที่ปฏิบัติได้จริง มีการจัดตั้งองค์กรจัดการป่าและแบ่งภาระหน้าที่ชัดเจนหรือใช้โครงสร้างเดิมก็มี เช่น ในกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ก็มีรอบการจัดการป่าชัดเจน แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ มีกฎกติกาในการใช้ป่าอยู่บนฐานของจารีตวัฒนธรรมของหมู่บ้านจึงปฏิบัติได้จริงและอาศัยความรู้ท้องถิ่น เช่น รู้ว่าหน่อไม้เริ่มมีตั้งแต่เดือนใดถึงเดือนใดควรปิดฤดูเก็บหาในเวลาใดจึงจะมีหน่อพันธุ์เลี้ยงกอได้ เป็นต้น

3. มีการจัดการทางด้านวนวัฒนวิทยา (Silviculture) หรือการจัดการระบบนิเวศเป็นองค์รวม หมายถึงมีระบบการจัดการป่าที่ใช้วนวัฒนวิธีอย่างง่าย ๆ ที่จะเก็บหาของป่าได้ที่ไหน เมื่อไร รวมทั้งการปลูกและฟื้นฟูป่า เช่น มีการตัดสาข่าบริเวณที่หนาแน่นเกินไปหรือตัดให้แตกหน่อเพื่อใช้ไม้ขนาดเล็ก ตลอดจนการเปิด-ปิดฤดูเก็บหาของป่า

4. ป่าสามารถยังผลประโยชน์ในการดำรงชีพและรายได้ ชุมชนพยายามมุ่งให้เกิดดุลยภาพระหว่างการป้องกัน รักษาป่ากับการใช้ประโยชน์ ในกรณีที่เน้นการอนุรักษ์มากก็มีกิจกรรมสร้างรายได้ทดแทน เช่น การเพาะกล้าไม้หายากเพื่อขาย การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น

5. การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนจะช่วยนำมาสู่ความเสมอภาคในการใช้ป่าได้ ซึ่งเป็นทั้งวิธีการทำงานและผลลัพธ์ของการทำงาน ชุมชนมีการสื่อสารในทางราบ มีนวัตกรรมเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วม เช่น ทำปิ่นโตลูกโซ่ เพื่อกระจายรายได้ กฎกติกาของหมู่บ้านก็ใช้วิธีการมีส่วนร่วม ช่วยกันกำหนดหรือปรับปรุงแก้ไข

6. การดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมและการดำรงชีพที่เกื้อกูลต่อการอนุรักษ์ การรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของการดำรงชีพ การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ หลายชุมชนหันมาใช้ชีวิตแบบพอเพียงทำการเกษตรที่คืนชีวิตให้ดินและน้ำและเพื่อต่อสู้กับความยากจน

7. ชุมชนได้ถ่ายทอดหรือส่งไม้ต่อจากรุ่นสู่รุ่น ชุมชนมีการถ่ายทอดหลักคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมสู่คนรุ่นใหม่ เปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ของหมู่บ้าน มีการทำหลักสูตรท้องถิ่น สร้างศูนย์เรียนรู้ จัดค่ายเยาวชน พยายามสร้างคนรุ่นใหม่ให้รักษาวัฒนธรรมที่เป็นรากเหง้าของตนเอง ให้เกิดการรู้เท่าทันและดำรงชีวิตรอดในโลกสมัยใหม่ได้ ความสำเร็จของชุมชนไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งแต่เกิดจากความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ ทั้ง 7 ประการ ที่อธิบายด้วยแผนภาพ ที่ 2.

แผนภาพที่ 2.3 เจ็ดเสาหลักแห่งระบบจัดการที่เป็นองค์รวม

แหล่งที่มา: สมศักดิ์ สุขวงศ์. ส่วนประกอบแห่งความเป็นเลิศที่ได้แสวงหา. ใน ป่าสร้างชุมชน ชุมชนสร้างป่า หนึ่งทศวรรษรางวัลลูกโลกสีเขียว (2542-2551). หน้า 22- 27. กรุงเทพฯ : ทวีวัฒนาการพิมพ์, 2551.

4. สถานการณ์ป่าไม้ในประเทศไทย

ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าจะส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและอื่น ๆ ประเทศไทยสูญเสียพื้นที่ป่าไม้อย่างต่อเนื่อง ทั้งจากยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่ผิดพลาด การเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้มีความต้องการใช้ที่ดิน และบุกรุกพื้นที่ป่าอย่างต่อเนื่อง พื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดในประเทศไทย ในปี 2557 มีพื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่เพียง 102.3 ล้าน คิดเป็นร้อยละ 31.62 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ โดยจะแสดงเนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทย ดังตารางที่ 2.4 ดังนี้

ตารางที่ 2.4 พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยรายภาค ตั้งแต่ปี 2516-2557

ภาค	เนื้อที่ภาค (ล้านไร่)	พ.ศ.2516		พ.ศ.2541		พ.ศ.2557	
		พื้นที่ (ล้านไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ล้านไร่)	ร้อยละ	พื้นที่ (ล้านไร่)	ร้อยละ
เหนือ	107.49	70.99	66.96	45.66	43.07	56.54	52.60
ตะวันออกเฉียงเหนือ	104.82	31.67	30.01	13.12	12.43	15.75	15.02
ตะวันออก	22.89	9.39	41.19	4.69	20.57	5.07	22.18
กลาง	42.19	14.98	35.56	10.03	23.81	13.86	32.86
ใต้	46.13	11.52	26.07	7.58	17.15	11.06	23.97
รวมทั้งประเทศ	323.52	138.55	43.21	81.08	25.28	102.28	31.62

ที่มา: กรมป่าไม้. เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทยปี พ.ศ.2516-2557. [ออนไลน์].2558. แหล่งที่มา: <http://forestinfo.forest.go.th/55/Content.aspx?id=72> [28 กันยายน 2558]

จากสถิติของป่าไม้ทั้งป่าบกและป่าชายเลนในประเทศไทยจะพบว่า มีสถิติสูงขึ้น ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งเกิดจากการชุมชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับสภาพป่าที่เสื่อมโทรมและส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนและถึงจุดที่คนในชุมชนต้องลุกขึ้นมารวมพลังในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงชีวิตได้อย่างปกติและได้ใช้ประโยชน์จากป่า รวมทั้งแนวนโยบายภาครัฐที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุง รักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุงรักษาและคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยเหตุผลนี้ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อ การจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างเข้มแข็งเพื่อนำมาเป็นรูปแบบที่เป็นแนวทางส่งเสริมให้ชุมชนที่ยังขาดการเรียนรู้ในรูปแบบที่สามารถดูแล รักษา อนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้นำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนตนเองได้

ตอนที่ 5 แนวคิดการพัฒนา รูปแบบ

5.1 ความหมายของรูปแบบ

นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของรูปแบบ หรือเรียกว่าต้นแบบ ไว้หลายลักษณะดังนี้ Good (1973) ได้ให้ความหมายของรูปแบบไว้ 4 ความหมาย คือ

1. เป็นแบบอย่างของสิ่งหนึ่งสิ่งใดเพื่อใช้เป็นแบบจำลองหรือแนวทางในการสร้างหรือการทำซ้ำ
2. เป็นตัวอย่างที่ใช้สำหรับการลอกเลียนแบบ
3. เป็นลักษณะของแผนภาพที่เป็นตัวแทนของสิ่งของหรือเป็นหลักการหรือแนวคิด
4. เป็นองค์ประกอบที่มีความสัมพันธ์กัน และเป็นสัญลักษณ์ทางระบบของสังคม หรือเป็นการ

บรรยายด้วยการใช้ภาษา

Nadler and Tushman (1980) ได้ให้ความหมายของรูปแบบว่าหมายถึง การจำลองความจริงของปรากฏการณ์ เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่มีความสัมพันธ์องค์ประกอบ ที่เป็นกระบวนการของปรากฏการณ์นั้น ๆ ให้ง่ายขึ้น

Steiner (1988) ได้ให้ความหมายของรูปแบบหมายถึงสิ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยจำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. รูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Models) แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ
  - 1) รูปแบบของสิ่งหนึ่ง หมายถึง แบบจำลองที่ออกแบบมาต้นแบบของจริง
  - 2) รูปแบบเพื่อสิ่งหนึ่ง หมายถึง แบบจำลองที่ออกมาเพื่อนำมาใช้เป็นต้นแบบของสิ่งหนึ่ง
2. รูปแบบเชิงแนวคิด (Conceptual Models) แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ
  - 1) รูปแบบเชิงแนวคิดของสิ่งหนึ่ง หมายถึงรูปแบบที่สร้างขึ้นจากทฤษฎีที่มีอยู่

2) รูปแบบเชิงแนวคิดเพื่อสร้างสิ่งหนึ่ง หมายถึงรูปแบบที่สร้างขึ้นมาเพื่อใช้ในการอธิบายด้วยเนื้อหาสาระของทฤษฎี

เยาวดี วิบูลย์ศรี (2536) ได้ให้ความหมายของรูปแบบว่า หมายถึง วิธีที่บุคคลได้ถ่ายทอดความคิด ความเข้าใจ ตลอดจนจินตนาการของตนที่มีต่อปรากฏการณ์ หรือ เรื่องราวใด ๆ ให้ปรากฏในลักษณะของการสื่อสารขึ้นในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง จึงเป็นแบบจำลองในลักษณะเลียนแบบ หรือเป็นตัวแบบที่ใช้เป็นแบบอย่าง เป็นแผนผังหรือแบบแผนของการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อเนื่องด้วยความสัมพันธ์เชิงระบบ

พลสุข หิงคานนท์ (2540) ได้ให้ความหมายของรูปแบบว่าหมายถึงสิ่งที่แสดงโครงสร้างทางความคิด องค์ประกอบและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ขององค์ประกอบที่สำคัญในเรื่องที่จะศึกษา

อุทัย บุญประเสริฐ (2546) ได้ให้ความหมายของรูปแบบว่าหมายถึงต้นแบบหรือแบบจำลองที่สะท้อนให้เห็นสภาพที่เป็นนามธรรมที่ได้จัดทำขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนในการอธิบายถึงปรากฏการณ์หรือองค์ประกอบที่สำคัญของเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจแนวความคิด เข้าใจในหลักการได้ง่ายยิ่งขึ้น และช่วยให้เห็นองค์ประกอบสำคัญได้ชัดเจน

จากการศึกษาความหมายของรูปแบบสรุปได้ว่า รูปแบบหมายถึง สิ่งที่สร้างหรือพัฒนาขึ้นจากแนวคิด ทฤษฎีที่ได้ศึกษา หรือแบบจำลองโครงสร้างเชิงแนวคิดเพื่อถ่ายทอดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ ขั้นตอน และวิธีดำเนินงาน โดยใช้สื่อที่ทำให้เข้าใจได้ง่ายและกระชับถูกต้อง และสามารถตรวจสอบเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์จริงได้ เพื่อช่วยให้สามารถเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น

5.2 ประเภทของรูปแบบ

นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายประเภทของรูปแบบ ดังนี้

Keeves (1988) ได้ให้ความหมายประเภทของรูปแบบไว้ 4 ประเภท คือ

1. รูปแบบเชิงเปรียบเทียบ (Analogue Models) เป็นรูปแบบที่เกี่ยวข้องกับระบบทางกายภาพมีการนำมาใช้ทางด้านวิทยาศาสตร์ สร้างด้วยการนำมาเปรียบเทียบกับโครงสร้างที่มีความคล้ายทางกายภาพและสอดคล้องข้อมูลความรู้ที่มีอยู่

2. รูปแบบเชิงภาษา (Semantic Models) เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการแสดงออกด้วยการบรรยาย หรืออธิบายรูปภาพ หรือแผนภูมิเพื่อให้เห็นโครงสร้างทางความคิด องค์ประกอบของความสัมพันธ์

3. รูปแบบเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematical Models) เป็นรูปแบบเชิงสัญลักษณ์คณิตศาสตร์ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบและตัวแปรต่าง ๆ โดยแต่เดิมจะใช้ในด้านวิทยาศาสตร์ แต่ในปัจจุบันได้นำมาใช้ทางด้านสังคมศาสตร์ และพฤติกรรมศาสตร์ รวมถึงทางการศึกษา

4. รูปแบบเชิงเหตุผล (Casual Models) เป็นรูปแบบที่ใช้กันมากในการวิจัยทางการศึกษา พัฒนาจากรูปแบบเชิงภาษา นิยมใช้หาความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ หรือปัจจัยในเชิงเหตุผล โดยการนำเทคนิคการวิเคราะห์เส้นทางมาใช้

กรรณิการ์ เจิมเทียนชัย (2539) ได้ให้ความหมายประเภทของรูปแบบโดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ แบบที่จำลองสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เป็นรูปธรรม และแบบที่จำลองสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เป็นนามธรรม

อุทัย บุญประเสริฐ (2546) ได้แบ่งประเภทของรูปแบบออกเป็น 2 แบบ คือ

1. รูปแบบเชิงกายภาพ เช่น แบบจำลองรถยนต์ที่สร้างเหมือนของต้นแบบแต่มีขนาดเล็กกว่าด้วยการย่อส่วน เพื่อนำมาใช้ประโยชน์เฉพาะ

2. รูปแบบเชิงแนวคิด เป็นรูปแบบที่แสดงแนวคิดของสิ่งที่ได้สร้างขึ้นจากแนวคิดหรือทฤษฎีเพื่อนำมาใช้ในการอธิบายถึงปรากฏการณ์หรือทฤษฎี ทำให้มีความเข้าใจง่ายขึ้น เป็นทั้งรูปแบบที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม

จากการศึกษาประเภทของรูปแบบ สรุปได้ว่าประเภทของรูปแบบนั้นมีลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ เป็นรูปแบบเชิงกายภาพที่ใช้ในการอธิบายต้นแบบด้วยการนำมาย่อส่วนให้เหมือนของจริงในลักษณะของการอุปมาอุปไมย และรูปแบบเชิงแนวคิดที่สร้างขึ้นจากแนวคิด ทฤษฎีเพื่ออธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ ด้วยการใช้ภาษา สัญลักษณ์

5.3 องค์ประกอบของรูปแบบ

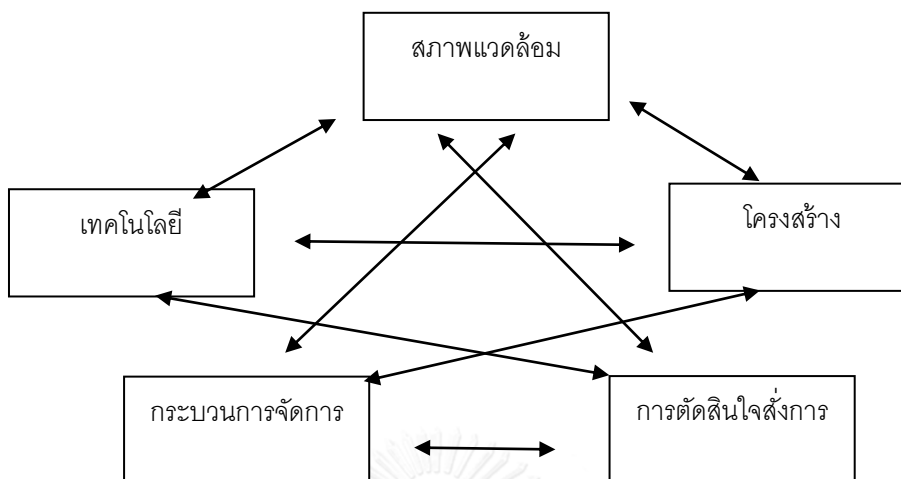
Getzels and Guba(1957)ได้กำหนดองค์ประกอบของรูปแบบออกเป็น 2 องค์ประกอบ คือ

1. สถาบัน (Institution) เป็นระบบของสังคมที่มีหน่วยย่อยแบ่งออกเป็น 2 หน่วยย่อย คือ บทบาท ซึ่งเกี่ยวข้องกับบุคลิกภาพของบุคคลในบทบาทนั้นภายใต้แนวปฏิบัติที่กำหนดไว้โดยสถาบัน เช่น ตำแหน่งหน้าที่ และความคาดหวัง จะเกี่ยวข้องกับเกณฑ์ต่าง ๆ ที่กำหนดไว้โดยสถาบันซึ่งคาดหวังให้ผู้สวมบทบาทนั้น ๆ ปฏิบัติตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้

2. บุคคล (Individual) เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของระบบสังคม หากขาดองค์ประกอบในส่วนนี้ สถาบันจะไม่สามารถดำเนินการใด ๆ ได้ แบ่งออกเป็น 2 องค์ประกอบสำคัญ คือ บุคลิกภาพ และความต้องการ

Brown and Moberg (1980) ได้กำหนดองค์ประกอบของรูปแบบผ่านกระบวนการสังเคราะห์รูปแบบ พบว่าองค์ประกอบสำคัญของการรูปแบบประกอบด้วย สภาพแวดล้อม(Environement) เทคโนโลยี (Technology) โครงสร้าง (Structure) กระบวนการจัดการ (Process) และการตัดสินใจสั่งการ (Decision Making) โดยมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 2.4 รูปแบบการจัดองค์การและการบริหารจัดการของ Brown and Moberg

สมาน อัครภูมิ (2537) ได้กล่าวว่าการกำหนดองค์ประกอบของรูปแบบว่าขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรากำลังศึกษาหรือต้องการจะออกแบบ โดยอาศัยแนวคิด ทฤษฎี และหลักการพื้นฐานในการกำหนดรูปแบบนั้น ๆ

จินตนา ศักดิ์ภู่อารัม (2545) ได้กล่าวว่างค์ประกอบของรูปแบบการบริหารโรงเรียนในการกำกับของรัฐประกอบด้วย 4 ส่วน คือ 1) ส่วนนำ บริบทและความเป็นมาของแนวคิด 2) รูปแบบ 3) แนวทางการนำไปใช้ และ 4) เงื่อนไข ข้อจำกัด

ศิริชัย กาญจนวาสี และคณะ (2548) ได้สรุปว่ารูปแบบของระบบการบริหารการจัดการศึกษาแบบบูรณาการสำหรับเขตพื้นที่การศึกษาและสถานศึกษา ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ คือ 1) ภาพความสำเร็จที่ปรารถนา 2) โครงสร้างที่กำหนดไว้ 3) การจัดการ และ 4) การติดตามกำกับดูแล

จากการศึกษาตัวอย่างของรูปแบบจากเอกสารที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ปรากฏว่าไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัวที่กำหนดว่าองค์ประกอบของรูปแบบต้องมีองค์ประกอบอะไรบ้าง ขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษา ในส่วนนี้ผู้วิจัยมีความสนใจที่ศึกษาโดยกำหนดรูปแบบการเรียนรัฐชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย หลักการพื้นฐานหรือแนวคิด ทฤษฎี องค์ประกอบ และกระบวนการ ประกอบขึ้นเป็นรูปแบบที่อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบและกระบวนการได้

5.4 คุณลักษณะที่ดีของรูปแบบ

Keeves (1988) ได้กล่าวว่าลักษณะของรูปแบบที่ดี ควรมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ ดังนี้

1. รูปแบบควรประกอบด้วยความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง (Structural Relationships)

มากกว่าเชิงเส้นตรงแบบธรรมดา (Associative Relationships) ถดถอย อย่างไรก็ตามการหาความสัมพันธ์เชิงเส้นตรงก็มีประโยชน์ในกระบวนการเริ่มต้นของการพัฒนารูปแบบ

2. รูปแบบควรนำไปสู่การคาดการณ์ผลที่ตามมาโดยการตรวจสอบจากการสังเกตการณ์ ซึ่งควรจะออกแบบการทดสอบความถูกต้องของโมเดลบนฐานของข้อมูลเชิงประจักษ์ หากผลการทดสอบไม่สนับสนุนก็ควรที่จะปฏิเสธรูปแบบนี้

3. โครงสร้างของรูปแบบต้องออกแบบให้เห็นถึงกลไกเชิงเหตุผลซึ่งเกี่ยวข้องกับเนื้อหาที่ทำการศึกษา ดังนั้นรูปแบบจะต้องไม่เพียงแต่ช่วยในการคาดการณ์แต่ยังต้องสามารถอธิบายได้ด้วย

4. รูปแบบต้องช่วยในการจินตนาการสร้างกรอบแนวคิดใหม่ ๆ และความสัมพันธ์ ใหม่ ๆ ของเรื่องที่ศึกษา รวมทั้งสามารถอธิบายปรากฏการณ์ได้ด้วย

พลสุข หิงคานนท์ (2540) ได้สรุปรูปแบบที่ดีควรมีลักษณะ ดังนี้

1. รูปแบบจะต้องประกอบด้วยความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างตัวแปรมากกว่าระหว่างตัวแปรรวม ๆ

2. รูปแบบต้องสามารถใช้ในการคาดการณ์ผลที่ตามมาได้ โดยการตรวจสอบจากหลักฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ หากปรากฏว่ารูปแบบไม่เหมาะสมก็ต้องยกเลิกรูปแบบนั้นไป

3. รูปแบบจะต้องสามารถอธิบายความสัมพันธ์เชิงเหตุผลในเรื่องที่ทำการศึกษา

4. รูปแบบควรจะไปสู่การสร้างกรอบแนวคิดใหม่ ๆ และสร้างความสัมพันธ์ใหม่ ๆ

5. รูปแบบในเรื่องใดขึ้นอยู่กับแนวคิด ทฤษฎี ในเรื่องนั้น ๆ

จากการศึกษาคุณลักษณะที่ดีของรูปแบบสรุปได้ว่ารูปแบบที่ดีนั้นจะต้องเป็นรูปแบบที่สามารถใช้ในการคาดการณ์ผลที่จะตามมาได้ และสามารถอธิบายความสัมพันธ์เชิงเหตุผลนำไปสู่การสร้างกรอบแนวคิด ใหม่ ๆ และสามารถสร้างความสัมพันธ์ใหม่ ของเรื่องที่ศึกษา

5.5 ขั้นตอนการพัฒนารูปแบบ

นักวิชาการหลายท่านได้ให้หลักการในขั้นตอนการพัฒนารูปแบบ ดังนี้

Mescon (1985) ได้นำเสนอขั้นตอนการพัฒนารูปแบบประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นศึกษาและรวบรวมปัญหา (Problem Formulation) เป็นขั้นตอนที่ทำให้ทราบว่าปัญหาที่แท้จริงคืออะไร

2. ขั้นพัฒนารูปแบบ (Model Construction) เป็นขั้นตอนที่กำหนดวัตถุประสงค์ในเบื้องต้นของการสร้างรูปแบบ เพื่อให้ทราบถึงคุณสมบัติ รายละเอียดของข้อมูลที่จำเป็นสำหรับการสร้างรูปแบบ

3. ขั้นตอนทดสอบรูปแบบ (Testing Model) เป็นขั้นตอนการตรวจสอบรูปแบบที่ได้พัฒนาขึ้นจากขั้นตอนที่ 2

4. ขั้นนำไปใช้ (Implementation) เป็นขั้นตอนต่อจากขั้นที่ 3 เมื่อได้รูปแบบที่ผ่านการทดสอบแล้วจึงนำไปใช้จริงเพื่อจะได้ทราบปัญหาในใช้รูปแบบ

5. ขั้นปรับปรุงรูปแบบ (Model Updating) เป็นขั้นตอนต่อจากการนำรูปแบบไปใช้ จะพบว่าอาจจะต้องมีการปรับปรุงรูปแบบเพื่อให้มีความเหมาะสม ทันสมัย ตรงตามความต้องการมากยิ่งขึ้น และสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

สมาน อัครภูมิ (2537) พัฒนารูปแบบการบริหารการประถมศึกษาระดับจังหวัด โดยแบ่งขั้นตอนการพัฒนาแบบออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ 1) ศึกษาวิเคราะห์หลักการและข้อมูลพื้นฐานประกอบการสร้างรูปแบบ 2) สร้างรูปแบบขั้นต้น 3) ประมวลความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับรูปแบบ และ 4) การปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาเป็นรูปแบบที่สมบูรณ์

พุลสุข หิงคานนท์ (2540) ได้พัฒนารูปแบบการจัดองค์การของวิทยาลัยพยาบาลกระทรวงสาธารณสุข และแบ่งขั้นตอนการพัฒนาออกเป็น 5 ขั้นตอน คือ 1) ศึกษาเอกสารทั้งหมดเพื่อกำหนดกรอบการวิจัย 2) ศึกษาสภาพปัญหาของการจัดองค์กร 3) สร้างรูปแบบขั้นต้น 4) การทดสอบความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของรูปแบบขั้นต้นก่อนนำไปใช้ด้วยการสัมมนาผู้ทรงคุณวุฒิ และ 5) ปรับปรุงแก้ไข และพัฒนารูปแบบให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ดิเรก วรรณเศียร (2545) ได้กล่าวว่าการพัฒนารูปแบบมีขั้นตอนประกอบด้วย 1) การศึกษาองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง 2) การกำหนดหลักการและองค์ประกอบของรูปแบบ 3) การร่างรูปแบบ 4) การตรวจสอบความเหมาะสมและความเป็นไปได้ในการนำไปทดลองใช้

อุทัย บุญประเสริฐ (2547) ได้พัฒนารูปแบบโดยการแบ่งออกเป็น 2 ส่วนสำคัญ คือ การสร้างรูปแบบเพื่อหาความตรงของรูปแบบ และการดำเนินการในรายละเอียด ซึ่งแบ่งออกเป็น 5 ขั้นตอน คือ

1. ศึกษาสภาพแวดล้อมและระบบในปัจจุบัน
2. การค้นหาสาเหตุ และระบุปัญหา ความต้องการ
3. จัดทำรูปแบบหลายรูปแบบเพื่อเป็นทางเลือกในการแก้ไข ปรับปรุง
4. ทดสอบรูปแบบถึงความเป็นไปได้ที่จะนำมาใช้ในการปฏิบัติได้จริง
5. ปรับปรุงรูปแบบเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ก่อนนำไปใช้จริง

ปรีชา กันธิยะ (2552) ได้สังเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนในการพัฒนารูปแบบและแบ่งขั้นตอนในการพัฒนารูปแบบออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาและพัฒนารูปแบบ

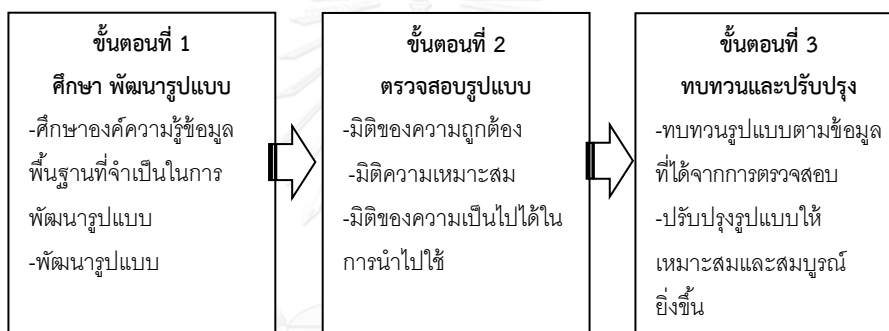
1) ศึกษาองค์ความรู้และข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาแบบและการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในส่วนของแนวคิด ทฤษฎี และสภาพปัจจุบัน และกำหนดกรอบแนวคิดและหลักการในการพัฒนาแบบและ

2) พัฒนาแบบ

ขั้นตอนที่ 2 การตรวจสอบรูปแบบในมิติของความถูกต้อง ความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของการนำรูปแบบไปใช้

ขั้นตอนที่ 3 การทบทวนและปรับปรุงรูปแบบให้เหมาะสมและสมบูรณ์มากขึ้น ดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 2.5 ขั้นตอนการพัฒนาแบบของปรีชา กันธิยะ (2552)

ทั้งนี้ นักวิชาการได้กล่าวถึงการตรวจสอบการหลายท่านได้กล่าวถึงลักษณะของการทดสอบรูปแบบ ดังนี้

Keeves (1988) ได้กล่าวว่าการทดสอบรูปแบบโดยผ่านการใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์เพื่อให้ทราบว่ารูปแบบมีความเหมาะสมและเป็นไปได้เพียงใด ในการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ จะต้องทำการทดสอบหาความเชื่อมั่นอย่างมากในการทดสอบรูปแบบทางด้านคณิตศาสตร์โดยจะใช้เทคนิคทางด้านสถิติ นอกจากนี้จุดมุ่งหมายในการตรวจสอบรูปแบบบนฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ เช่น การประมาณค่าพารามิเตอร์ของรูปแบบ ซึ่งการประมาณค่าพารามิเตอร์กลายเป็นความเป็นไปได้ที่จะคาดการณ์ในการทดสอบรูปแบบทั่วไปทั้งจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่งและข้ามช่วงเวลาได้จึงเป็นที่ชัดเจนว่าการสร้างรูปแบบ การเก็บข้อมูล และการทดสอบรูปแบบจะต้องมีกิจกรรมที่บูรณาการเข้าด้วยกัน การทดสอบรูปแบบอาจนำไปสู่การสร้างรูปแบบใหม่ อย่างไรก็ตามก็ตามการตรวจสอบรูปแบบด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์อาจมีข้อจำกัดของข้อมูลได้

อุทัย บุญประเสริฐ (2547) ได้กล่าวว่าการทดสอบรูปแบบมีเป้าหมายสองประการ คือ เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง และเพื่อการวิเคราะห์ความเหมาะสมความเป็นไปได้ของรูปแบบในการนำไปใช้จริง โดยมีวิธีการทดสอบ ดังนี้

1. ทดสอบด้วยวิธีการเชิงสถิติ หรือด้วยโครงการนำร่อง ผลของการทดสอบจะเป็นนำไปสู่การยอมรับหรือปฏิเสธรูปแบบ
2. ทดสอบรูปแบบด้วยการใช้ประสบการณ์ และความรู้ของผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรอบรู้ในสาขานั้น ๆ ด้วยการใช้การประเมินจากความเห็น ซึ่งวิธีนี้มีข้อระวังในเรื่องของความน่าเชื่อถือของผู้ทรงคุณวุฒิ
3. ทดสอบรูปแบบด้วยการทำเป็นโครงการเพื่อทดสอบความเหมาะสมของรูปแบบและปรับปรุง แก้ไขให้มีความเหมาะสมยิ่งขึ้นจากการปฏิบัติในภาคสนาม ก่อนที่จะตัดสินใจนำรูปแบบมาใช้ในการปฏิบัติจริง

จากการศึกษาขั้นตอนของการพัฒนารูปแบบของนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศ พบว่าขั้นตอนการพัฒนารูปแบบไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน ขึ้นอยู่กับรายละเอียดของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นหรือสิ่งที่ต้องการพัฒนารูปแบบนั้น ๆ ผู้วิจัยกำหนดขั้นตอนในการพัฒนารูปแบบสำหรับการวิจัยครั้งนี้ โดยกำหนดขั้นตอนหลัก 3 ขั้นตอน ได้แก่ การศึกษาและพัฒนารูปแบบ การตรวจสอบรูปแบบและการทบทวนและปรับปรุงรูปแบบ

ตอนที่ 6 แนวคิดการพัฒนายุทธศาสตร์

6.1 ความหมายของยุทธศาสตร์

ยุทธศาสตร์ และกลยุทธ์ เป็นคำภาษาไทยที่ใช้ภาษาอังกฤษคำเดียวกัน คือ Strategy โดยคำว่ากลยุทธ์มีรากฐานมาจากศาสตร์ทางการทหาร ในภาษาอังกฤษว่า Strategy มีรากมาจากคำว่า Stragegos ในภาษากรีกโบราณ ถ้าเป็นคำนามมีความหมายว่า นายพลผู้นำทัพ และเป็นคำกริยามีความหมายว่าการวางกลวิธีเพื่อโจมตีฝ่ายศัตรูด้วยการใช้กำลังพลและอาวุธยุทธโปกรณ์อย่างมีประสิทธิภาพและได้ผลคือการได้รับชัยชนะ ยุทธวิธี หรือกลวิธี จึงเป็นคำที่มีความหมายในเชิงของเทคนิคในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามที่ได้วางแผนยุทธศาสตร์หรือแผนกลยุทธ์ไว้แล้ว (ปกรณัม ปรียากรณ์, 2551) นักวิชาการหลายท่านให้ความหมาย ดังนี้

Earle (1943) ได้อธิบายว่า ยุทธศาสตร์เป็นศิลปะในการควบคุมและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติหรืออาณานิคมต่าง ๆ รวมถึงกองทัพเพื่อสร้างและเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากกระบวนการแปรสภาพของทรัพยากรอย่างยั่งยืน

Andrews (1971) ได้ให้ความหมายยุทธศาสตร์ว่า เป็นสิ่งที่ธุรกิจสามารถสร้าง และเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้จริงต่อธุรกิจ ได้อธิบายกรอบแนวคิดนี้ที่ใช้มาจนถึงปัจจุบันว่า จุดแข็งและจุดอ่อนเป็นสิ่ง

ปัจจัยภายในที่ธุรกิจสร้างขึ้นได้จากภายในองค์กร ในขณะที่โอกาสและภัยคุกคามเป็นปัจจัยภายนอกที่จะเกิดขึ้นต่อธุรกิจ

Porter (1980) ได้ให้ความหมายของยุทธศาสตร์ที่มีความชัดเจนยิ่งขึ้นว่าเป็นหลักการพื้นฐานทั่วไปในการแข่งขันของธุรกิจ การเลือกชุดของกิจกรรมที่มีความแตกต่างอย่างรอบคอบเพื่อส่งมอบคุณค่าจากส่วนผสมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของธุรกิจให้แก่ลูกค้า

Paine and Naumes (1982) กล่าวว่า ยุทธศาสตร์ หมายถึง แนวปฏิบัติที่กำหนดขึ้นอย่างเจาะจงเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร อาจมีการวางแผนกำหนดไว้ล่วงหน้าสามารถตัดสินใจกำหนดขึ้นได้ตลอดเวลา รวมกันแล้วจะเป็นชุดยุทธศาสตร์โดยรวมทั้งหมด

Comerford & Callaghan (1985) ได้ให้ความหมายยุทธศาสตร์ว่า คือลักษณะหรือแบบฉบับปฏิบัติการที่นำมาใช้เพื่อช่วยให้บรรลุถึงเป้าหมายขององค์กรหรือสามารถจัดการให้ไปสู่เป้าหมายของนโยบาย

Mintzberg (1994) ได้กล่าวถึง ยุทธศาสตร์หรือกลยุทธ์ (Strategy) ว่ามีความหมายตามแนวคิด 5Ps ที่ใช้แทนความหมายต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ยุทธศาสตร์ คือแผน (Plan) กิจกรรมทั้งหลายกำหนดกลยุทธ์หรือยุทธศาสตร์ขึ้นเพื่อใช้เป็นสิ่งที่กำหนดทิศทาง (Direction) หรือเป็นแนวทางการดำเนินงานในอนาคต หรือวิถีทางในการที่จะก้าวเดินจากที่หนึ่งไปที่หนึ่ง

2. ยุทธศาสตร์ คือ แบบแผน หรือรูปแบบ (Pattern) เป็นแบบแผนด้านพฤติกรรมในการปฏิบัติงานที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องในแต่ละช่วงเวลา (Consistency in Behavior Overtime) ที่สะท้อนว่าในการวางแผนงานในอนาคตจำเป็นต้องคำนึงวิวัฒนาการขององค์กรที่สืบเนื่องจากอดีตยุทธศาสตร์ คือ การกำหนดตำแหน่งหรือฐานะ (Position) เป็นการเน้นที่ความสำคัญของฐานะหรือตำแหน่งของกิจการในสนามการแข่งขัน การขาดความเข้าใจฐานะหรือตำแหน่งของตนเองหรือขาดความรู้ที่ชัดเจนเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมย่อมจะนำไปสู่ความล้มเหลว

3. ยุทธศาสตร์ คือ ทักษะภาพ เน้นความสำคัญของการพิจารณาสภาพที่แท้จริงภายในองค์กรหรือคุณลักษณะที่น่าจะเป็นขององค์กร ทักษะภาพ คือ การดำเนินงานที่ต้องการให้คนในองค์กรยึดถือร่วมกัน

4. ยุทธศาสตร์ คือ กลวิธีในการเดินหมาก เป็นความหมายที่เฉพาะเจาะจง ต้องวางกลยุทธ์โดยคำนึงถึงการใช้อุบายในการดำเนินงานหรือกลวิธีในการเดินหมากเพื่อเอาชนะฝ่ายตรงข้ามให้ได้

ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ได้ให้ความหมายของคำทั้ง 2 คำที่มีนัยเกี่ยวข้องกับการรบ เช่นเดียวกัน ได้แก่ “ยุทธศาสตร์” หมายถึง วิชาการรบที่มีความสำคัญในการรบ และ “กลยุทธ์” หมายถึง การรบที่มีเล่ห์เหลี่ยม วิธีการต่อสู้ที่ต้องใช้กลอุบายต่าง ๆ

พสุ เดชะรินทร์ และคณะ (2548) ได้กล่าวว่า ยุทธศาสตร์ หมายถึง แนวทางที่ได้พิจารณาเหมาะสมที่สุดในการจัดการสิ่งใดๆ ให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย ซึ่งขึ้นอยู่กับประเภทขององค์กร ความสำเร็จขององค์กรเอกชนคือผลกำไร องค์กรภาครัฐความสำเร็จอยู่ที่บรรลุนิติสัมพันธ์

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2549) กล่าวถึง ยุทธศาสตร์ ว่าเป็นคำที่นิยมใช้สำหรับการรบการสงครามโดยจะเกี่ยวข้องกับพื้นที่ในการรบ ระยะเวลาที่ยาวนาน การเคลื่อนย้ายกำลังพลเพื่อการต่อสู้จำนวนมาก และการวางแผนล่วงหน้าก่อนการรบจริง หากการพูดถึงแผนการรบจะใช้คำว่าแผนยุทธศาสตร์ นอกจากนี้ ได้อธิบายคำว่า กลยุทธ์ หมายถึง วิธีการหรือแผนการที่ได้คิดขึ้นอย่างรอบคอบ มีลักษณะเป็นขั้นตอน และมีความยืดหยุ่นได้ตามสถานการณ์ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้มีความได้เปรียบเชิงแข่งขันกับคู่แข่งหรือเพื่อหลีกเลี่ยงอุปสรรคต่าง ๆ จนสามารถบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

สรุปได้ว่า ยุทธศาสตร์ หมายถึง แนวทางหรือแบบแผนด้านพฤติกรรมในการปฏิบัติงานที่พิจารณาแล้วว่ามีความเหมาะสมที่สุดในการจัดการให้ประสบความสำเร็จ โดยจะต้องรู้จักตำแหน่งของตนเอง และมีความรู้ความเข้าใจถึงสภาพแวดล้อม ทั้งภายในและภายนอกของตนเอง

ยุทธศาสตร์มีความสำคัญต่อการทำให้องค์กรมีทิศทางก้าวไปข้างหน้าได้อย่างถูกต้องและมั่นคง ดังที่ Mintzberg (1994) ได้กล่าวว่า ประโยชน์ของการนำยุทธศาสตร์มาใช้ไม่ได้เป็นสูตรสำเร็จที่จะทำให้องค์กรได้ประโยชน์จากยุทธศาสตร์โดยไม่มีข้อเสีย ถ้านำมาใช้โดยไม่ทราบแนวคิดหรือที่มาหรือเหตุผลของการจัดทำยุทธศาสตร์หรือใช้แบบแข็งเกินไปโดยไม่มี ความยืดหยุ่น ประโยชน์และข้อพึงระวัง มีดังนี้

1. ยุทธศาสตร์เป็นตัวกำหนดแนวทาง ซึ่งเป็นสิ่งที่มีประโยชน์แต่ให้ระวางอันตรายของการกำหนดแนวทาง ถ้าการไปทำเป็นการปิดโอกาสของการไม่เห็นโอกาสอื่น ๆ ก็จะทำให้เสียโอกาสได้เช่นกัน

2. ยุทธศาสตร์จะทำให้สามารถทุ่มเทความพยายามให้ไปสู่ทิศทางที่กำหนดไว้ ทำให้เกิดการเสริมพลัง แต่ให้ระวางอันตรายของจำกัดความคิดของทั้งองค์กรเฉพาะเรื่องที่กำหนดไว้ในแผนกลยุทธ์ จนบดบังโอกาสอื่น ๆ ก็เป็นการเสียโอกาสเช่นกัน

3. ยุทธศาสตร์จะเป็นการกำหนดนิยามหรือความหมายขององค์กร ซึ่งเป็นสิ่งที่ เป็นประโยชน์ แต่การกำหนดความชัดเจนขององค์กรจนมากเกินไปจะทำให้ไม่เกิดการปรับโครงสร้างองค์กรไปสู่จุดที่ควรเป็นเพื่อให้เกิดความคล่องตัวหรือเพื่อความได้เปรียบก็จะทำให้เสียโอกาสเช่นกัน

4. ยุทธศาสตร์จะทำให้เกิดความคงเส้นคงวาของแผนต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์แต่ถ้าเป็นความคงเส้นคงวาโดยปราศจากความชัดเจนว่าเป็นความคงเส้นคงวาเพื่อประโยชน์ของลูกค้าหรือตลาดก็เป็นเรื่องอันตรายเช่นกัน

ทั้งนี้ ในการศึกษายุทธศาสตร์ให้มีความเข้าใจที่ชัดเจน จะต้องสามารถตอบคำถาม 4 ข้อได้ ได้แก่ 1) ปัจจุบันเราอยู่จุดไหน 2) อนาคตเราต้องการไปถึงจุดไหน 3) เราจะไปจุดนั้นได้อย่างไรและ 4) เราต้องทำหรือปรับเปลี่ยนอะไรเพื่อไปให้ถึงจุดนั้น(พสุ เดชะรินทร์ และคณะ, 2548)

การที่สามารถตอบคำถามทั้ง 4 ได้แล้ว ยังจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจระหว่างยุทธศาสตร์กับงานประจำที่ปฏิบัติเป็นปกติ ถ้าสามารถจำแนกเห็นถึงความแตกต่างระหว่างงานประจำกับงานที่ต้องการพัฒนาขึ้นมาใหม่ ก็จะทำให้มีความชัดเจนในการทำยุทธศาสตร์ จึงกล่าวได้ว่า การนำยุทธศาสตร์มาใช้ในการพัฒนางานทั้งในวงการธุรกิจและภาครัฐจะนำมาใช้ในความหมายที่แตกต่างกันตามวัตถุประสงค์ของการนำไปใช้

6.2 ตัวแบบพื้นฐานของการพัฒนายุทธศาสตร์

Mintzberg (อ้างถึงใน ปกรณ์ ปรียากรณ์, 2551) ได้เสนอตัวแบบที่เป็นความคิดรวบยอดอย่างมีทิศทาง ง่าย และชัดเจน เป็นงานของนักวิชาการในสังกัด Harvard Business School เรียกว่า Core “Design School” Model of Strategy Formation เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า SWOT Model (For Strengths and Weaknesses, Opportunies and Threats) ซึ่งหัวใจสำคัญ คือ กลยุทธ์ กำหนดขึ้นจากการพิจารณาโอกาส และข้อจำกัดของสภาพแวดล้อมภายนอก ที่จะส่งผลต่อองค์กร และถือเป็นปัจจัยหลักแห่งความสำเร็จ (Key Success Factors) และการประเมินจุดแข็งและจุดอ่อนภายใน เพื่อกลั่นกรองศักยภาพที่โดดเด่นขององค์กร โอกาสภายนอกเป็นความได้เปรียบ โดยอาศัยจุดแข็งภายใน ขณะที่ข้อจำกัดที่เป็นภาวะคุกคามเป็นสิ่งที่ต้องหลบหลีก และจุดอ่อนต่างๆ ก็จะต้องแก้ไขให้ได้ ทั้งนี้ ในการกำหนดและเลือกกลยุทธ์ ยังต้องคำนึงถึงปัจจัยสองด้าน คือ ปัจจัยภายใน ได้แก่ ค่านิยมในการจัดการ กับปัจจัยภายนอก ได้แก่ ความรับผิดชอบต่อสังคม เมื่อเลือกกลยุทธ์แล้วก็นำไปสู่การดำเนินงาน

Mintzberg (อ้างถึงใน ปกรณ์ ปรียากรณ์, 2551) ได้ให้ข้อคิดเห็นเชิงหลักการในการใช้ตัวแบบ 7 ประการ คือ

1. การกำหนดยุทธศาสตร์ควรเกิดจากกระบวนการทางความคิดที่มีความตั้งใจอย่างมุ่งมั่นในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกโดยประสงค์ต่อความสำเร็จในการรับมือกับสถานการณ์
2. ผู้บริหารผู้ตัดสินใจเลือกยุทธศาสตร์ควรมีวิสัยทัศน์ของนักยุทธศาสตร์
3. ในการกำหนดยุทธศาสตร์ต้องใช้ตัวแบบที่ง่ายและเน้นวิธีการที่เป็นทั้งทางการและไม่เป็นทางการ
4. ยุทธศาสตร์ควรมีความโดดเด่นอันเป็นผลมาจากความคิดสร้างสรรค์
5. การเลือกยุทธศาสตร์ต้องเป็นผลลัพธ์ของกระบวนการที่พัฒนาขึ้นโดยตรง ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นนอกเหนือจากกระบวนการ
6. ยุทธศาสตร์ที่กำหนดจะต้องชัดเจน เชื่อมโยงทุกอย่างเข้าไว้ด้วยกัน ง่ายต่อการทำความเข้าใจ
7. ยุทธศาสตร์ที่ดีต้องสามารถนำไปปฏิบัติได้

กล่าวได้ว่า ขั้นตอนของตัวแบบ SWOT Model ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ได้แก่ 1) กำหนดจุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ 2) วิเคราะห์สถานการณ์ภายนอก 3) วิเคราะห์สถานการณ์ภายใน 4) กำหนดยุทธศาสตร์ 5) ประเมินความเป็นไปได้และเลือกยุทธศาสตร์ และ 6) นำยุทธศาสตร์ไปสู่การปฏิบัติ

6.3 การวิเคราะห์ SWOT และการกำหนดยุทธศาสตร์จาก TOWS matrix

การกำหนดยุทธศาสตร์ขององค์กรจะต้องคำนึงถึงสิ่งที่สภาพแวดล้อมต้องการและตอบสนอง ขณะเดียวกันยุทธศาสตร์ก็ต้องสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ต้องการกับสิ่งที่ได้รับจากสภาพแวดล้อม ก่อนที่จะกำหนดยุทธศาสตร์ ดังนี้ (ปกรณ ปรียากรณ์, 2551)

1. การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอก (External Appraisal)

ตรวจสอบสภาพแวดล้อมภายนอกเพื่อประเมินโอกาสและข้อจำกัดหรือภาวะคุกคามจากสภาพแวดล้อม โดยมีขอบเขตการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมทั่วไป และสภาพแวดล้อมของตัวงานที่มีผลต่อความร่วมมือ

1) การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมทั่วไป (General Environment) ใช้หลักที่เรียกว่า PEST analysis ได้แก่

(1) การเมือง (Political Component: P) เป็นการวิเคราะห์นโยบาย กฎเกณฑ์ต่างๆ ของภาครัฐ ที่มีผลทั้งในเชิงบวกและลบต่อการดำเนินงาน เช่น กฎหมาย เป็นต้น

(2) เศรษฐกิจ (Economic Component: E) เป็นการวิเคราะห์เศรษฐกิจ ระดับมหภาค เช่น แหล่ง และราคาพลังงาน เป็นต้น

(3) สังคมและวัฒนธรรม (Sociocultural Component: S) เป็นการวิเคราะห์สภาวะทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น จารีตประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ วิถีชีวิต การยอมรับนับถือผู้นำ ระบบเครือญาติ เป็นต้น

(4) เทคโนโลยี (Technological Component: T) เป็นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีที่มีผลต่อความรู้ วิทยาการแขนงต่าง ๆ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างองค์กร ความก้าวหน้าด้านการวิจัยและพัฒนาที่เกี่ยวข้อง

2) การวิเคราะห์หรือประเมินสภาพแวดล้อมของงาน (Task Environment) เป็นการวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น หน่วยงานของรัฐ องค์กรชุมชน กลุ่มผลประโยชน์ เป็นต้น

(1) การวิเคราะห์สภาพการแข่งขันหรือความร่วมมือ เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายขององค์กรที่กำหนดไว้ เพื่อตอบสนองความต้องการผู้รับบริการ ในกิจการประเภทเดียวกันหรือใกล้เคียงกันในภาวะของการแข่งขันหรือความร่วมมือ

(2) การกำหนดกลุ่มยุทธศาสตร์ (Strategy Group) กลุ่มที่สามารถสร้างความร่วมมือหรือเป็นพันธมิตรได้

2. การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน (Internal Appraisal)

ตรวจสอบสมรรถนะขององค์กรที่บ่งบอกถึงจุดแข็งที่เป็นประโยชน์และจุดอ่อนที่ต้องปรับแก้ อันจะทำให้กลยุทธ์มีความแหลมคม ดังนี้

1) การวิเคราะห์พื้นฐานด้านทรัพยากร ซึ่งหัวใจสำคัญขององค์กรก็คือทรัพยากรที่มีอยู่ มีแนวทางในการวิเคราะห์ทรัพยากรขององค์กร ดังนี้

(1) โดยการระบุและจำแนกทรัพยากรที่มีอยู่ในรูปของจุดแข็ง จุดอ่อน

(2) การเชื่อมโยงทรัพยากรต่างๆ เข้าด้วยกัน เพื่อพิจารณาความสามารถ การเรียนรู้ร่วมกันเพื่อประสานทักษะที่แตกต่างกัน และบูรณาการรูปแบบของการใช้เทคโนโลยีที่แตกต่างเข้าด้วยกัน ซึ่งจึงมีความจำเป็นที่จะต้อง

(3) ประเมินศักยภาพในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากร

(4) เลือกยุทธศาสตร์ที่คำนึงถึงการใช้ทรัพยากรและสมรรถนะขององค์กรให้ดีที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับโอกาสภายนอก

(5) ระบุช่องว่างของทรัพยากรและช่องทางในการปิดจุดอ่อน

2) แนวทางการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน โดยมีจุดมุ่งหมายและขอบเขตการวิเคราะห์เพื่อประเมินจุดแข็ง (Strengths) และจุดอ่อน (Weaknesses) ขององค์กรจากทรัพยากรและสมรรถนะที่มีอยู่ โดยมีขอบเขตของการวิเคราะห์จากปัจจัยสำคัญของความสำเร็จ (Critical Success Factor : CSFs) นั่นก็คือ สมรรถนะที่โดดเด่น (Core Competency or Distinctive Competency) ความเชื่อมโยงของคุณค่าหรือค่านิยม (Value Chain) หรือห่วงโซ่คุณค่า รวมทั้งกระบวนการหลักขององค์กร

3. การกำหนดยุทธศาสตร์จาก TOWS Matrix

การกำหนดยุทธศาสตร์จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมโดยใช้ TOWS matrix จากการศึกษาของ Wehrich (1982) ได้ค้นพบว่า TOWS matrix เป็นเครื่องมือสำหรับการวิเคราะห์สถานการณ์ในการวางแผนระยะยาว มีขอบเขตที่กว้างและเป็นกรอบในการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ และนำไปสู่การจัดทำยุทธศาสตร์อย่างเป็นระบบ 4 แนวทาง คือ

1) ยุทธศาสตร์ SO Strategies เป็นยุทธศาสตร์ที่ใช้จุดแข็งประสานกับความสามารถได้เปรียบในโอกาส ถือเป็นความได้เปรียบอย่างยิ่ง อาจเรียกว่า the best-case scenario เป็นยุทธศาสตร์เชิงรุก

2) ยุทธศาสตร์ WT Strategies เป็นยุทธศาสตร์ที่ต้องระมัดระวังจุดอ่อนและหลบหลีกข้อจำกัด ถือเป็นความเสียเปรียบที่เป็น the worst-case scenario เป็นยุทธศาสตร์ป้องกันตัวเอง

3) ยุทธศาสตร์ WO Strategies เป็นยุทธศาสตร์ที่ใช้ความได้เปรียบในโอกาสมาปิดจุดอ่อน เป็นการเดินหมากที่จะใช้ SO Strategies มาช่วยเป็นยุทธศาสตร์พลิกตัว

4) ยุทธศาสตร์ ST Strategies เป็นยุทธศาสตร์ที่ใช้จุดแข็งหลบหลีกข้อจำกัด ขยายขอบข่ายการดำเนินงาน

TOWS Matrix เป็นประโยชน์ต่อการกำหนดยุทธศาสตร์ที่จะนำมาใช้กับองค์กรทั้งในภาพรวมทั้งหมดหรือสำหรับเฉพาะหน่วยงาน อย่างไรก็ตามก็ดี วิธีการนี้เป็นวิธีการหนึ่งจากหลายๆ วิธีที่จะนำมาใช้ในการกำหนดทางเลือกสำหรับการจัดทำยุทธศาสตร์ได้ ทางเลือกต่าง ๆ สามารถสรุปได้ ดังแผนภาพที่ 2.6 ดังนี้

แผนภาพที่ 2.6 TOWS Matrix

ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก	จุดแข็ง (strengths - S) ระบุรายการจุดแข็งภายใน จำนวน 5-10 ประเด็น	จุดอ่อน (weaknesses = W) ระบุจุดอ่อนภายใน จำนวน 5-10 ประเด็น
โอกาส (opportunities = O) ระบุรายการโอกาภายนอก จำนวน 5-10 ประเด็น	SO Strategies กำหนดกลยุทธ์ในช่องนี้โดยใช้ จุดแข็งประสานกับความ ได้เปรียบในโอกาส	WO Strategies กำหนดกลยุทธ์ในช่องนี้โดย ใช้ความได้เปรียบในโอกาสมา ปิดจุดอ่อน
ข้อจำกัด (Threats = T) ระบุรายการข้อจำกัดอันมาจาก ภายนอก 5-10 ประเด็น	ST Strategies กำหนดกลยุทธ์ในช่องนี้โดยใช้ จุดแข็งหลบหลีกข้อจำกัด	WT Strategies กำหนดกลยุทธ์ในช่องนี้โดย ระมัดระวังจุดอ่อนและหลบ หลีกข้อจำกัด

Source: Wehrich, H. The TOWS Matrix - A Tool for Situation Analysis, Long Range Planning (April) 1982.

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนายุทธศาสตร์ สรุปได้ว่า การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกและภายในเข้าด้วยกันเพื่อนำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์ขององค์กรจะต้องประมวลข้อมูลทั้งหมดให้ครอบคลุมทุกมิติเพื่อให้ได้ยุทธศาสตร์ที่มีประสิทธิภาพและตรงประเด็น ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดในการพัฒนายุทธศาสตร์ โดยใช้หลักการวิเคราะห์ SWOT และการกำหนดยุทธศาสตร์จาก TOWS matrix

ตอนที่ 7 แนวคิดการวิจัยเชิงคุณภาพ

คำว่า “วิจัย” เกิดขึ้นในประเทศไทยภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยก่อนหน้านี้นี้จะเน้นไปเรื่องของการทดลอง การปฏิบัติ และการตรวจสอบเป็นส่วนใหญ่ ความหมายโดยทั่วไปของการวิจัยคือ การค้นคว้าหาข้อมูลหรือข้อเท็จจริง แล้วเปลี่ยนข้อมูล หรือข้อเท็จจริงให้เป็นความรู้ โดยกระบวนการวิเคราะห์และแปลผล การวิจัยจึงเป็นกระบวนการสร้างความรู้ (เบญจา ยอดคำเนิน-แอ็ดติภจ, 2552)

7.1 ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ

การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นกระบวนการเสาะแสวงหาความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคม ผ่านความคิด ความเชื่อ ทศนคติ และประสบการณ์ที่เชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของผู้ให้ข้อมูล โดยใช้วิธีการพูดคุยอย่างเป็นกันเอง การสังเกต และการจดบันทึกเป็นหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึกและรอบด้าน ข้อมูลหรือข้อเท็จจริงที่ได้จึงไม่ใช่ตัวเลขหากแต่เป็นถ้อยคำ ข้อความ พฤติกรรม หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ เมื่อนำข้อมูลเหล่านี้มาวิเคราะห์และแปลผลก็จะทำให้ผู้วิจัยเกิดความเข้าใจปรากฏการณ์นั้นๆ อย่างชัดเจนและใกล้เคียงกับความเป็นจริงเพราะเป็นสิ่งที่สะท้อนมาจากปรากฏการณ์ ความเชื่อ และความเข้าใจของผู้ให้ข้อมูลโดยตรง (เบญจา ยอดคำเนิน-แอ็ดติภจ และกาญจนา ตั้งชลทิพย์, 2552; Pope and Mays, 1995) โดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อทำความเข้าใจความคิด ความเชื่อ พฤติกรรม สถานการณ์หรือปัญหาที่ต้องการศึกษาอย่างลุ่มลึกและรอบด้านภายใต้สภาวะแวดล้อมที่ดำรงอยู่ของผู้ให้ข้อมูล (Smith and Debus, 1992) ข้อมูลเชิงคุณภาพจึงเปรียบได้กับประตูที่เปิดและเผยให้ผู้วิจัยเห็นและเข้าใจประสบการณ์และพฤติกรรมของผู้ให้ข้อมูล (Ryan and Bernard, 1994)

กล่าวได้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นกระบวนการหนึ่งที่ใช้ในการเสาะแสวงหาและสร้างความรู้ โดยให้ความสำคัญกับประสบการณ์และการให้ความหมายในเรื่องนั้น ๆ ภายใต้สภาวะแวดล้อมต่าง ๆ ของผู้ให้ข้อมูล และมีจุดมุ่งหมายเพื่อทำความเข้าใจความคิด ความเชื่อ พฤติกรรม สถานการณ์ที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาอย่างลุ่มลึก

7.2 คุณลักษณะเฉพาะของการวิจัยเชิงคุณภาพ

การวิจัยเชิงคุณภาพมีคุณลักษณะเฉพาะหรือจุดเด่นที่สำคัญหลายประการที่ทำให้แตกต่างจากการวิจัยในลักษณะอื่น คือ

1. ให้ความสำคัญกับบริบทหรือสภาวะแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมของผู้ให้ข้อมูลเนื่องจากบริบทหรือสภาวะแวดล้อมมีผลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อความคิด ความเชื่อ และพฤติกรรมของผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยต้องทำความเข้าใจสภาวะแวดล้อมในชีวิตของผู้ให้ข้อมูลด้วยจึงทำให้ผู้วิจัยเข้าใจความคิด ความเชื่อ และพฤติกรรมของผู้ให้ข้อมูลได้อย่างถ่องแท้

2. เน้นความสัมพันธ์ที่ตีระหว่างผู้ให้ข้อมูลและผู้วิจัย นอกจากจะทำความรู้จักและเข้าใจสภาพแวดล้อมของผู้ให้ข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยต้องสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้ให้ข้อมูลอีกด้วย เพราะความสัมพันธ์อันดีจะนำไปสู่ความคุ้นเคย การพูดคุยฉันทมิตร ไว้เนื้อเชื่อใจ สร้างบรรยากาศที่ผ่อนคลายเพราะพูดคุยกันอย่างเปิดเผย โดยธรรมชาติแล้วไม่มีใครที่ต้องการจะพูดคุยหรือให้ข้อมูลกับคนแปลกหน้าที่ไม่รู้จักหรือไม่คุ้นเคย ถึงแม้จะยอมพูดคุยด้วยแต่ก็จะทำด้วยความระมัดระวังข้อเท็จจริงบางอย่างก็อาจจะคาดหวังได้ยากจากบรรยากาศที่ไม่คุ้นเคย

3. ให้ความสำคัญกับมุมมองของผู้ให้ข้อมูล ว่าคิดอย่างไร เชื่ออย่างไร ทำอย่างไร และมีเหตุผลในการกระทำในสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นอย่างไร เป็นต้น ทั้งนี้ เพราะถือว่าผู้ให้ข้อมูลเป็นผู้ที่ใกล้ชิดปัญหา จึงเป็นผู้ที่น่าจะเข้าใจพฤติกรรม สถานการณ์และปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมากกว่า ผู้ให้ข้อมูลจึงมีความสำคัญในการเป็นผู้ถ่ายทอดประสบการณ์ ความคิด ความเชื่อให้กับผู้วิจัย ผู้วิจัยคือผู้ที่ไปเรียนรู้จากผู้ให้ข้อมูลนั่นเอง

4. ใช้จำนวนผู้ให้ข้อมูลหรือจำนวนตัวอย่างน้อย เนื่องจากการวิจัยเชิงคุณภาพมีจุดมุ่งหมายที่ต้องการทำความเข้าใจพฤติกรรมหรือปัญหาอย่างลุ่มลึกและรอบด้าน เพื่อให้เข้าใจที่มาที่ไปของปัญหานั้นจริง ๆ จึงต้องใช้จำนวนตัวอย่างในการศึกษาน้อย การใช้จำนวนตัวอย่างมากจะทำให้สูญเสียความลุ่มลึกและรอบด้านไป ซึ่งเท่ากับเป็นการสูญเสียคุณลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของการวิจัยเชิงคุณภาพ

5. ความยืดหยุ่นในการวิจัยเชิงคุณภาพ จุดเด่นที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการวิจัยเชิงคุณภาพก็คือ ความยืดหยุ่นและสามารถปรับกระบวนการให้เหมาะสมกับสถานการณ์ได้ ทำให้สามารถเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลเพิ่มเติมได้ตลอดเวลา จนกว่าผลของข้อมูลที่ได้จะอยู่ตัวและตอบคำถามวิจัยที่ตั้งไว้ชัดเจน วิธีการเก็บข้อมูลก็ไม่ได้จำกัดอยู่ที่วิธีหนึ่งวิธีใดเพียงวิธีเดียว วิธีการเก็บข้อมูลต้องสอดคล้องกับเนื้อหาและความจำเป็นของข้อมูลที่ต้องการเก็บเพิ่ม การวิเคราะห์และเก็บข้อมูลเพิ่มเติมจะต้องทำควบคู่กันไป จนกว่าผลของข้อมูลที่ได้จะอยู่ตัว (Knafel and Howard, 1984; เบญจยอตดำเนิน-แอ็ดติงค์ และกาญจนา ตั้งชลทิพย์, 2552)

7.3 แนวคิดพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผู้วิจัยจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจแนวคิดพื้นฐานของการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นเบื้องต้นเสียก่อน เพราะคุณลักษณะและประโยชน์ของการศึกษาเชิงคุณภาพเกิดขึ้นจากแนวคิดพื้นฐาน 4 แนวคิด คือ

1. การแสวงหาความจริงหรือข้อเท็จจริงที่มีอยู่ตามความเป็นจริง หรือที่เป็นไปตามธรรมชาติ (Natural Setting Inquiry) ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากสภาพการดำรงชีวิตที่เป็นปกติวิสัยของผู้ให้ข้อมูล ต้องเข้าไปศึกษาในสภาพแวดล้อมจริง เพื่อที่จะได้ข้อมูลที่สะท้อนจากสภาพชีวิต และรับรู้ ได้เห็นชีวิตและสภาวะแวดล้อมของผู้ให้ข้อมูล เข้าใจความเป็นมา ที่อยู่เบื้องหลังความคิด ความเชื่อ และ

พฤติกรรมของผู้ให้ข้อมูลอย่างชัดเจน และใกล้เคียงกับความเป็นจริงมากที่สุด การพูดคุยและการสังเกตในสภาวะแวดล้อมที่ผู้ให้ข้อมูลคุ้นเคยและเป็นไปตามธรรมชาติ (Patton,1990)

2. การศึกษาเชิงคุณภาพ เน้นการศึกษาที่มองรอบด้าน ในลักษณะขององค์รวมไม่เน้นการศึกษาแบบแยกส่วน หากหน่วยการวิเคราะห์เป็นครอบครัว ชุมชน หรือองค์กร ผู้วิจัยจะต้องศึกษาสิ่งเหล่านั้นในลักษณะขององค์รวมไม่ใช่ดึงออกมาศึกษาเพียงส่วนใดส่วนเดียว เพราะแต่ละส่วนมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่อาศัยซึ่งกันและกัน (วรชัย ทองไทย,2551)

3. การวิจัยเชิงคุณภาพเน้นความคิด ความเชื่อ และประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลในฐานะที่เป็นคนใน หรือเจ้าของปัญหา หรือเรียกว่าวัฒนธรรมสัมพันธ์ ซึ่งเชื่อว่าความคิด ความเชื่อและพฤติกรรมของคนในแต่ละสังคมย่อมแตกต่างกันตามสภาวะแวดล้อมที่แตกต่างกัน ผู้วิจัยจึงต้องเตรียมตัวเตรียมความคิดให้เห็นความสำคัญของประสบการณ์ ความคิด ความเชื่อของผู้ให้ข้อมูลอย่างเป็นกลางปราศจากอคติ รวมทั้งคำถามที่ใช้ในการพูดคุยควรจะเป็นคำถามที่เป็นกลางไม่แสดงให้เห็นอคติของผู้วิจัย (เบญจา ยอดดำเนิน-แอ๊ดติง และกาญจนา ตั้งชลทิพย์, 2552)

4. การศึกษาเชิงคุณภาพ เน้นแนวทางที่เรียกว่า วิธีอุปนัย (Inductive Approach) เป็นวิธีการที่เริ่มต้นจากข้อเท็จจริงตามที่มีที่เป็นอยู่ ก่อนพัฒนาขึ้นมาเป็นแนวคิด หรือข้อค้นพบเบื้องต้น เชื่อมโยงข้อค้นพบเบื้องต้นให้เป็นภาพรวม และประมวลเป็นข้อสรุป แนวคิด ข้อค้นพบและข้อสรุปที่ได้ จึงเกิดจากข้อมูลที่ผู้วิจัยเก็บรวบรวมจากภาคสนามล้วนๆ (เบญจา ยอดดำเนิน-แอ๊ดติง และกาญจนา ตั้งชลทิพย์,2552)

วิธีอุปนัย แบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล การได้มาซึ่งข้อมูลดิบไม่ว่าจะเป็นการเก็บโดยวิธีใด 2) แปลงข้อมูลดิบให้เป็นแนวคิด หรือข้อค้นพบเบื้องต้น โดยการแยกแยะ จัดกลุ่มข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่เพื่อการวิเคราะห์ให้ได้ข้อค้นพบใหม่ในแต่ละหมวดหมู่ 3) เชื่อมโยงหรือบูรณาการข้อค้นพบของแต่ละหมวดหมู่เข้าด้วยกัน เพื่อให้เห็นภาพรวม พร้อมทั้งวิเคราะห์ ตีความ และให้ความหมายใหม่ เพื่อประมวลผลเป็นข้อสรุป

7.4 เทคนิควิธีของการวิจัยเชิงคุณภาพ

เทคนิควิธีการต่างๆ ที่นำมาใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ มีดังนี้

1. การเลือกสนาม สนามในการวิจัยเชิงคุณภาพคือปรากฏการณ์ที่เป็นจริงตามธรรมชาติ เป็นพื้นที่สนามที่ผู้วิจัยเข้าไปเก็บรวบรวมข้อมูล การคัดเลือกสนามในการวิจัยจึงต้องพิจารณาถึงความเหมาะสม ความเป็นไปได้ในแง่ของขนาดที่จะศึกษา จะต้องไม่ใหญ่เกินไป และเน้นที่การศึกษาคนกลุ่มคน หรือองค์กรที่มีลักษณะที่ผู้วิจัยสนใจ การเลือกสนามจึงเป็นการเลือกที่มีวัตถุประสงค์เจาะจงที่มีลักษณะพื้นฐานร่วมกันคือ ต้องมีกรอบในการเลือกที่มีเหตุผลเป็นแนวทางในการเลือก และต้องคำนึงถึงความเป็นตัวแทนในเรื่องที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา (สุภางค์ จันทวานิช,2552)

2 การเข้าสู่สนามวิจัย นักวิจัยมีวิธีการเข้าสู่สนามวิจัยได้ 2 วิธี คือ แบบเปิดเผย โดยนักวิจัยขออนุญาตเข้าไปเก็บข้อมูลภาคสนามโดยเปิดเผยสถานภาพของผู้วิจัย และแบบปกปิด โดยผู้วิจัย

ต้องการได้ข้อมูลแบบปิดต่อคนภายนอก ผู้วิจัยต้องเลือกบทบาทที่จะเป็นการเข้าสู่สนามแบบใด พิจารณาจากการคาดการณ์ว่าถ้าคนในชุมชนทราบบทบาทของนักวิจัยแล้วจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของข้อมูลหรือไม่ (สุภางค์ จันทวานิช,2543)

3. บทบาทของนักวิจัย บทบาทของนักวิจัยในการลงพื้นที่สนาม มีรูปแบบต่าง ๆ กันดังนี้

1) ผู้วิจัยมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสนามน้อยที่สุด เรียกว่า สมาชิกแบบรอบนอก มีฐานะเป็นคนนอก ไม่เกี่ยวข้องกับการกระทำที่เป็นศูนย์กลางของสมาชิกในกลุ่มสังคมหรือสนามนั้น

2) ผู้วิจัยร่วมกิจกรรมที่เป็นศูนย์กลางอย่างเต็มที่ เรียกว่า สมาชิกแบบร่วมบทบาท รูปแบบนี้ขึ้นอยู่กับยอมรับของสมาชิกในกลุ่มด้วย การได้ข้อมูลจะลึกซึ้งกว่าสมาชิกภายนอกรูปแบบนี้ผู้วิจัยต้องระวางการวางตัวต้องเป็นกลางและตื่นตัวเสมอ

3) ผู้วิจัยเข้าร่วมในประสบการณ์อย่างจริงจัง เรียกว่า สมาชิกแบบเต็มตัว เป็นการเข้าร่วมในประสบการณ์ทั้งความคิด ความรู้สึก การกระทำ และความจงรักภักดีต่อกลุ่มที่ศึกษา ผู้วิจัยต้องระวางความขัดแย้งของบทบาทที่จะส่งผลต่อการวิจัยด้วย

4. การสร้างสัมพันธภาพในสนาม (Rapport Building) นักวิจัยเมื่อได้รับอนุญาตให้เข้าไปในพื้นที่สนามแล้ว จะต้องสร้างความสัมพันธภาพที่ดีด้วยการปฏิบัติตนให้เข้ากับพื้นที่ บรรยากาศของสนาม ไม่ทำตัวให้แปลกแยก ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกาย การพูดจา การแสดงออก ความประพฤติ ต้องเหมาะสม (นิศา ชูโต,2545) ซึ่งในวันแรกที่เข้าพื้นที่สนามมีเทคนิคการสร้างสัมพันธภาพที่ดี ดังนี้ (สุภางค์ จันทวานิช,2543) วางท่าทางด้วยความสงบเสถียร ไม่ทำตัวเด่น หลีกเลี่ยงการถามที่ทำให้ผู้ตอบอึดอัด อย่าทำตัวเทียบเท่าผู้นำชุมชน พยายามเข้าไปมีส่วนร่วมในเหตุการณ์ต่างๆในชุมชนอย่างสงบ และแสดงความยินดีที่จะให้ความช่วยเหลือเพื่อสร้างความคุ้นเคยยิ่งขึ้น หากคนช่วยแนะนำทำให้ความรู้จักกับชาวบ้าน หากรู้สึกอึดอัดให้บอกตัวเองเสมอว่าเป็นเรื่องปกติ เรากำลังอยู่ในสิ่งแวดล้อมใหม่ให้มองว่าสิ่งที่เกิดขึ้นในสนามเป็นเรื่องของงาน อย่าทำอะไรมากๆ ในวันแรก ควรสร้างความสัมพันธ์ให้คุ้นเคยก่อน และแสดงความเป็นมิตรกับทุกคน

5. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยทั่วไปแล้วข้อมูลการศึกษาเชิงคุณภาพมักมาจากบันทึกข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกต การสัมภาษณ์ และการจัดการสนทนากลุ่ม วิธีการเหล่านี้เรียกว่าวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ

1) การสังเกต คือ การเฝ้าดูอย่างเป็นระบบ ส่วนใหญ่จะเป็นการสังเกตพฤติกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่ศึกษา เป็นการใช้ประสาทสัมผัสอย่างใดอย่างหนึ่งหรือพร้อมกัน เช่น ใช้นาฬิกา ใช้หูฟัง เป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลทางอ้อม การสังเกตที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพมี 2 ลักษณะ คือ (เบญญา ยอดดำเนิน-แอ็ดติง, ศิราพร ฐิตะฐาน และสุภางค์ จันทวานิช,2533)

(1) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) เป็นการสังเกตที่ผู้วิจัยไม่ได้เข้าไปร่วมกิจกรรมของคนในชุมชนอาจจะเป็นการเก็บข้อมูลทางกายภาพของชุมชน เช่น

ลักษณะการตั้งบ้านเรือน ตำแหน่งสถานที่ตั้ง เป็นการเก็บข้อมูลที่ไม่ต้องการให้ผู้ถูกสังเกตรู้สึกตัวหรือว่าถูกรบกวน เช่น การสังเกตการณ์เรียนการสอนในห้องเรียน

(2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) เป็นการเก็บข้อมูลด้วยการเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับคนในชุมชน โดยพยายามเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเพื่อศึกษาหรือเก็บข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรม ประเพณี สถานการณ์ต่าง ๆ ของชุมชน

2) การสัมภาษณ์ เป็นการพูดคุยหรือสนทนาระหว่างคนสองคนหรือมากกว่า ซึ่งเป็นการพูดคุยสองทางไม่ใช่ฝ่ายหนึ่งถามและอีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ตอบเท่านั้น การสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพที่มีคุณภาพสูงชนิดหนึ่ง การพูดคุยซักถามทำให้ผู้วิจัยได้ทราบและเข้าใจว่าผู้ให้สัมภาษณ์คิดอย่างไร รู้สึกอย่างไร มีพฤติกรรมในเรื่องนั้นอย่างไร และอะไรเป็นเหตุจูงใจให้คิดและปฏิบัติเช่นนั้น การสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ (1) การสัมภาษณ์โดยไม่มีแนวคำถามกำหนดไว้ล่วงหน้า การพูดคุยในลักษณะนี้โดยมากจะใช้ควบคู่กับการสังเกต เป็นการสนทนาแบบไม่เป็นทางการ ผู้วิจัยต้องมีความชัดเจนในเรื่องจุดมุ่งหมาย และวัตถุประสงค์ในการพูดคุย ผู้วิจัยได้เข้าใจและเรียนรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ต่างๆ อย่างละเอียด ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น เนื่องจากไม่มีกรอบหรือแนวคำถามที่เป็นตัวกำหนดทิศทางในการสนทนา และ (2) การสัมภาษณ์แบบมีแนวทางเป็นตัวกำหนด การสนทนาในลักษณะนี้มีแนวทางการสนทนาเป็นแนวคำถามที่ให้ผู้วิจัยสามารถควบคุมสถานการณ์และทิศทางในการสนทนาได้พอสมควร ผู้วิจัยไม่เสียเวลาในการพูดคุยนอกเหนือจากข้อมูลที่ต้องการ แต่แนวคำถามจะมีความยืดหยุ่นและเปิดกว้างให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลและข้อค้นพบที่เป็นประโยชน์ การสนทนาในลักษณะนี้จึงมีส่วนต่ออยู่มาก ซึ่งในการทำงานภาคสนามควรจะใช้การสังเกตร่วมกับการสัมภาษณ์เพื่อให้ผู้วิจัยมั่นใจในการทำความเข้าใจและตีความข้อมูล ((เบญญา ยอดดำเนิน-แอ็ดติง และคณะ, 2533)

3) การจัดสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์ทั้งแบบไม่มีแนวคำถามกำหนดไว้ล่วงหน้าและมีแนวทางเป็นตัวกำหนดเป็นการเก็บข้อมูลในระดับบุคคล วิธีการเก็บข้อมูลจากกลุ่มบุคคลก็เป็นที่ยอมรับใช้กันแพร่หลายในปัจจุบัน คือ การจัดสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ซึ่งเป็นการได้ข้อมูลจากการระดมสมองและการอภิปรายภายในกลุ่มผู้ที่มีพื้นฐานหรือประสบการณ์ใกล้เคียงกันในประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจ การรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มจะได้อาจมาจากการเลือกสรรตามเกณฑ์ที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ว่าจะเป็นผู้ที่สามารถให้คำตอบตรงประเด็น และตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้มากที่สุด ขนาดของกลุ่มสนทนาจำนวน 7-10 คน เป็นขนาดที่กำเหมาะที่จะทำให้เกิดการถกประเด็นปัญหาและการสนทนา หากกลุ่มมีขนาดใหญ่จะทำให้เกิดความลำบากในการสนทนาเป็นกลุ่มและยากต่อการสรุปประเด็นปัญหาหรือวิเคราะห์ข้อมูล (กาญจนา ตั้งชลทิพย์, 2556)

(1) องค์ประกอบของการจัดสนทนากลุ่ม ประกอบด้วย 1) กำหนดเรื่องที่จะทำการศึกษา อาจเกิดจากแนวคิด ทฤษฎี หรือเรื่องที่สนใจจะศึกษา 2) กำหนดตัวแปรที่คาดว่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่อง

ที่จะทำการศึกษา นำมาสร้างเป็นแนวทางในการดำเนินการสนทนา ซึ่งการกำหนดตัวแปรก็จำแนกมาจากวัตถุประสงค์ของการศึกษา ว่าต้องการจะทราบอะไรก็กำหนดตัวแปรออกมาแล้วมาสร้างเป็นคำถามย่อย ๆ 3) จัดลำดับผู้เป็นเรื่องราวสนทนากลุ่มให้เป็นขั้นตอน 4) แบบคัดเลือกผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนา เป็นแนวทางในการคัดเลือกสมาชิกเพื่อเข้าร่วมกลุ่มสนทนา ที่ตรงกับวัตถุประสงค์ของการศึกษามากที่สุด 5) บุคลากรในการจัดสนทนากลุ่มควรประกอบด้วย ผู้ดำเนินการสนทนา ผู้จัดบันทึกคำสนทนา เจ้าหน้าที่บริการทั่วไป 6) อุปกรณ์ในการรวบรวมข้อมูลในการจัดการสนทนากลุ่ม ได้แก่ เทปบันทึกเสียง ควรมี 2 เครื่องโดยตั้งเวลาที่เริ่มต้นบันทึกเสียงห่างกันประมาณ 5-10 นาที และจัดวางคนละที่ เพื่อให้สามารถบันทึกเสียงได้ชัดเจนทุกคน 7) สถานที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม เป็นสถานที่ที่เป็นส่วนตัว ไม่พลุกพล่าน แต่ต้องไม่ทำให้ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเกิดความรู้สึกแปลกแยก 8) ระยะเวลาที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม อยู่ในช่วง 1-1.30 ชั่วโมง และไม่ควรมากเกิน 2 ชั่วโมง เวลานานเกินไปทำให้ทั้งผู้ดำเนินรายการและผู้สนทนากลุ่มเหนื่อยล้า ส่งผลต่อการสมาธิในการพูดคุยหรืออภิปรายกัน 9) ของกำนัล ของที่ระลึก เพื่อขอบคุณผู้เข้าร่วมสนทนาที่ได้สละเวลา มาแสดงความความคิดเห็นให้ได้ข้อมูลการวิจัยที่เป็นประโยชน์

(2) การเตรียมการก่อนดำเนินการสนทนากลุ่ม ควรมีการนัดหมายผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยอาจไปนัดด้วยตนเอง หรือประสานงานกับคนในชุมชนให้ช่วยจัดหาสมาชิกกลุ่มให้ บางกรณีให้ผู้ประสานงานจัดหาให้ ผู้วิจัยต้องชี้แจงให้ชัดเจนถึงคุณสมบัติสมาชิกกลุ่มที่ต้องการตลอดจนจำนวนคนในกลุ่มที่ต้องการ รวมถึงสถานที่จัดสนทนากลุ่มที่เหมาะสม และกำหนดวัน เวลาที่แน่นอน

(3) การดำเนินการสนทนากลุ่ม ก่อนเริ่มการสนทนา ผู้ดำเนินการสนทนากลุ่มต้องขอความยินยอมจากผู้เข้าร่วมการสนทนา ก่อน โดยอาจเป็นการขอความยินยอมอย่างไม่เป็นทางการ หรืออย่างเป็นทางการที่มีแบบฟอร์มเพื่อขอความยินยอม ควรทำผังที่นั่งพร้อมชื่อผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มทุกคน เมื่อผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มพร้อมแล้วก็เริ่มดำเนินการสนทนาโดยผู้ดำเนินการสนทนา ทำหน้าที่เป็นพิธีกร แนะนำตนเองและทีมงาน และอธิบายถึงจุดมุ่งหมายในการมาทำการสนทนา วัตถุประสงค์ของการสนทนา และขออนุญาตบันทึกเทปคำสนทนาตลอดการถกประเด็นปัญหา นอกจากนี้จะมีผู้คอยจดบันทึกคำสนทนาด้วย ผู้ดำเนินรายการจะต้องสร้างบรรยากาศให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน คำถามไม่ใช่ถามคนเดียว แต่เป็นการสร้างประเด็นปัญหาถามทั้งกลุ่ม

(4) ข้อจำกัดและข้อดีของการสนทนากลุ่ม ข้อจำกัด คือ ผู้ดำเนินการสนทนากลุ่มต้องเข้าใจในวัตถุประสงค์ และเป้าหมายของการศึกษา รวมถึงของแต่ละประเด็นคำถามอย่างชัดเจน และอาจต้องเป็นผู้มีประสบการณ์บ้าง การผูกขาดการสนทนาโดยสมาชิกกลุ่มคนใดคนหนึ่ง และการแสดงความคิดเห็นตามค่านิยม บรรทัดฐานทางสังคม ข้อดี คือ ก่อให้เกิดการเสวนาในเรื่องที่สนใจ ไม่มีการปิดบังการสนทนากลุ่มจะเป็นการสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเองระหว่างผู้นำการสนทนากับสมาชิกกลุ่มสนทนากลุ่มหลาย ๆ คนพร้อมกัน และการสนทนากลุ่มจะช่วยให้ได้ข้อมูลที่ละเอียดและสอดคล้องกับ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย คำตอบที่ได้จะเป็นคำตอบเชิงเหตุผลที่เป็นประโยชน์ในการอธิบายข้อมูลในการวิจัยเชิงปริมาณ ประหยัดเวลาและงบประมาณ ได้รายละเอียดลึกซึ้ง หัวใจของการจัดสนทนากลุ่มอยู่ที่ผู้เข้าร่วมกลุ่มได้มีโอกาสอภิปรายแสดงความคิดเห็นรวมทั้งแลกเปลี่ยนความคิดเห็นภายในกลุ่ม

6. การตรวจสอบและการวิเคราะห์ข้อมูล

1) การตรวจสอบข้อมูล การตรวจสอบข้อมูลก่อนนำมาวิเคราะห์ในการวิจัยเชิงคุณภาพคือการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า 3 ด้าน ด้านข้อมูล ด้วยการตรวจสอบแหล่งของข้อมูล โดยพิจารณาแหล่ง แหล่งสถานที่ และแหล่งบุคคล ตรวจสอบด้านตัวผู้วิจัย ตรวจสอบว่าผู้วิจัยแต่ละคนได้ข้อมูลแตกต่างกันอย่างไร โดยการใช้ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลหลายคน ตรวจสอบด้านวิธีการการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลที่หลากหลายในเรื่องเดียวกัน เช่นการใช้แบบสังเกตควบคู่กับการสอบถาม

2) การวิเคราะห์ข้อมูล มีลักษณะสำคัญ คือ 1) การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป วิธีการหลักที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป 3 แบบ คือ (1) การวิเคราะห์แบบอุปนัย (2) การจำแนกชนิดของข้อมูล และ (3) การเปรียบเทียบข้อมูล 2) การวิเคราะห์แบบอุปนัย เป็นการจำแนกข้อมูลเป็นชนิด ๆ ที่ต่อเนื่องกัน และ 3) การวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล เป็นการใช่วิธีการเปรียบเทียบโดยการนำข้อมูลมาเปรียบเทียบเป็นปรากฏการณ์ที่เริ่มเป็นนามธรรมขึ้น

7.5 การวิจัยพหุกรณีศึกษา (Multi-Case Study Research)

การวิจัยพหุกรณีศึกษาเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มีลักษณะของการแสวงหาความรู้โดยการศึกษาปรากฏการณ์สังคมจากสภาพแวดล้อมในทุกมิติ เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ จึงให้ความสนใจข้อมูลประเภทความคิดเห็น ค่านิยม หรืออุดมการณ์ของบุคคลที่นอกเหนือจากข้อมูลเชิงปริมาณ และใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการเป็นวิธีการหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล เน้นการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย การวิจัยพหุกรณีศึกษา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลและจัดระบบข้อมูลจากกรณีตัวอย่างในการวิจัยตั้งแต่ 2 กรณี ตัวอย่างขึ้นไป โดยมีจุดประสงค์เพื่อทำความเข้าใจสิ่งที่ศึกษาได้อย่างลึกซึ้ง และสามารถนำผลจากการวิจัยไปประยุกต์ใช้กับบริบทที่ใกล้เคียงได้มากยิ่งขึ้น เพราะเป็นการวิจัยต้องการข้อมูลที่ลึกซึ้ง ครอบคลุมบริบทที่ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ ครอบคลุมมากกว่าวิจัยรายกรณี และสามารถมองภาพรวมของปรากฏการณ์ ความรู้สึกนึกคิด จิตใจ เป็นการศึกษาติดตามแบบเจาะลึกปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติแต่มีจุดอ่อนในการสรุปอ้างอิงสู่บริบทการวิจัยอื่น (สุภางค์ จันทวานิช, 2552) โดยมีวัตถุประสงค์ของกรณีศึกษา 3 ประการ คือ เพื่ออธิบาย เพื่อบรรยาย และเพื่อแสวงหา โดยมีส่วนประกอบของกรณีศึกษาตามการออกแบบการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) กรณีศึกษาเดี่ยว เป็นการวิจัยที่มุ่งศึกษาเฉพาะกลุ่มคนที่มีปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง หรือกรณีหนึ่งภายใต้เงื่อนไขเดียวกัน แสวงหาคำตอบในการอธิบายถึงสาเหตุหรือหาเหตุผลของการเกิดปรากฏการณ์นั้น และเพื่อ

ตรวจสอบเป็นพื้นฐานในการสร้างทฤษฎี 2) แบบพหุกรณีศึกษา เป็นการศึกษาเฉพาะหลายๆ กรณี เพื่อทำการศึกษาเปรียบเทียบและมุ่งหาความสัมพันธ์จากข้อมูลเชิงประจักษ์เพื่อนำไปสู่การสรุปเป็นทฤษฎี

ตอนที่ 8 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

อดุลย์ วังศรีคุณ (2548) ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง พบว่ากระบวนการเรียนรู้ มี 7 ขั้นตอน คือ การรับรู้และตระหนักในปัญหา การร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา การร่วมกันแสวงหาทางเลือก การร่วมกันดำเนินการ การร่วมกันประเมินผล และการร่วมกันปรับปรุงองค์ประกอบ ประกอบด้วย กิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ และเนื้อหาการเรียนรู้ โดยมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คือ ปัจจัยภายใน ได้แก่ ผู้นำ สมาชิก และความสัมพันธ์ในชุมชน ปัจจัยภายนอก ได้แก่ แนวคิดและการปฏิบัติของนักพัฒนาจากภายนอก การสนับสนุนและแหล่งทรัพยากรภายนอก และปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ได้แก่ การดำเนินกิจกรรมบนฐานของประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

กาญจนา รอดแก้ว (2550) ศึกษาการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้โดยใช้แนวคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนในเขตภาคกลาง พบว่ากระบวนการเรียนรู้ มี 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การตระหนักในปัญหา 2) การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล 3) การกำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหา 4) การลงมือปฏิบัติ และ 5) การสร้างและการขยายความรู้ ประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนรู้ คือ การจัดทำแผนชุมชน การจัดเวทีการเรียนรู้ การศึกษาดูงาน และการฝึกอบรม ประชุม สัมมนา โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้ คือ คนในชุมชน ภูมิปัญญาชุมชน กิจกรรมการเรียนรู้ การมีเป้าหมายร่วมกัน และการบริหารจัดการกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้ด้วยการนำแนวคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในเขตภาคกลาง ได้แก่ ศักยภาพชุมชน ผู้นำชุมชน ความสัมพันธ์และความเอื้ออาทรในชุมชน ภูมิปัญญาชุมชน ระบบการสื่อสารภายในชุมชน ระบบการจัดการความรู้ชุมชน และลักษณะกิจกรรมการเรียนรู้

ชูพักตร์ สุทธิสา และคณะ (2538) ศึกษาการจัดระบบแนวคิดในการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวบ้าน พบว่า แนวคิดและวิธีการอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ส่งผลต่อการจัดการอนุรักษ์ป่ามีที่มา 2 ส่วน คือ 1) การอนุรักษ์ที่เกิดจากความเชื่อดั้งเดิมของชาวไทยอีสานที่ผูกพันกับป่าในเรื่องเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ผี เทวดา ผีบรรพบุรุษ เป็นต้น ความเชื่อเหล่านี้เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการป้องกันการทำลายอย่างดี 2) การอาศัยพลังกลุ่มของชาวบ้านเป็นกลไกสำคัญในการจัดการดูแลรักษาป่าโดยมีหน่วยทางสังคม คือ คณะกรรมการหมู่บ้านคณะกรรมการเครือข่ายใน 5 ตำบล เป็นองค์กรในการดูแลรักษา โดยมีวิธีการจัดการป่าชุมชน 2 ระดับ คือ องค์กรชาวบ้านระดับหมู่บ้าน องค์กรชาวบ้านระดับเครือข่าย

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ศึกษาการนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเรียนรู้ชุมชนสอดคล้องกับชีวิต คือการที่ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การสนับสนุนและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ มี 3 ประการ คือ 1) การสร้างและพัฒนาองค์กรชาวบ้านหรือองค์กรชุมชน กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นผลจากการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ระหว่างชาวบ้าน ซึ่งความสัมพันธ์จากการแลกเปลี่ยนอาจมีการสะดุดหยุดลงได้ และส่งผลเสียต่อการเรียนรู้ ชุมชนจึงต้องมีบทบาทในการกระตุ้นและสนับสนุนให้ชาวบ้านมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ร่วมกัน จึงเป็นจุดเริ่มต้นขององค์กรชุมชน 2) การสนับสนุนและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ ช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เติบโตและมั่นคง โดยเริ่มต้นจากการสนับสนุนให้องค์กรชาวบ้านที่มีอยู่ในชุมชนได้มีโอกาสนำทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ไปแลกเปลี่ยนกับองค์กรชาวบ้านอื่น ๆ อันจะส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรบนฐานของการเรียนรู้ และการพึ่งพาอาศัย รวมทั้งการจัดการร่วมกันและ 3) การสร้างและพัฒนาสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการรักษาศักยภาพของชาวบ้านซึ่งกระบวนการเรียนรู้ และเครือข่ายการเรียนรู้ได้เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่และสืบทอดต่อไปยังคนรุ่นหลัง ซึ่งการเรียนรู้ได้ก่อให้เกิดกลุ่มหรือองค์กรชุมชนหรือเครือข่ายการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญในการฟื้นฟู พัฒนา และประยุกต์ภูมิปัญญาของท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและชุมชน

กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (2548) ศึกษา กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน:กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี พบว่า 1) การทำประชาพิจารณ์และพัฒนาสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ได้โดยชุมชนสามารถสังเคราะห์ความรู้ของชุมชนขึ้น ใช้ในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ชุมชนหลุดพ้นจากวิถีคิดวิถีจัดการแบบแยกส่วนมาคิดแบบเชื่อมโยงและจัดการแบบฉันทัดใจได้ 2) กระบวนการเรียนรู้สามารถพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนอย่างยั่งยืนได้ และพบว่า ระบบ/กลุ่ม/กิจกรรมที่เกิดขึ้นตามแผนแม่บทตำบลบางขุนไทรซึ่งเป็นผลจากการทำประชาพิจารณ์และพัฒนาเป็นแผนงานที่นำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชน เป็นแนวทางของการพัฒนาอย่างยั่งยืน 3 มิติ คือ ระบบนิเวศที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ระบบสังคมที่เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ และ 3) เศรษฐกิจแบบพอเพียงของประชาชนเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจบนพื้นฐานของทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองได้อย่างเพียงพอ

อิสรภาพ มาเรือน (2550) ศึกษาภูมิปัญญาไทยในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ตำบลไหล่น่าน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน พบว่า 1) พัฒนาการของกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำเริ่มจากการประสบปัญหาหรือวิกฤติที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของทรัพยากรและมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนในด้านต่าง ๆ ชุมชนจึงได้รวมตัวกันหาทางแก้ไขปัญหาโดยได้รับการสนับสนุนจาก

ภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน นำไปสู่การพัฒนาารูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนและการอนุรักษ์แม่น้ำผ่านพิธีกรรมการบวชป่าชุมชน การสืบชะตาแม่น้ำและการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เป็นกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน 2) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำภูมิปัญญามาใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ มีปัจจัยภายใน คือ ความรัก ความหวงแหน ความเข้มแข็ง อำนาจบารมี ความเชื่อถือ และผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์ การนำการอนุรักษ์ป่าและน้ำเป็นพันธะสัญญาของชุมชน และการให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ในทุกขั้นตอน ปัจจัยภายนอก คือ การสนับสนุนจากองค์กรต่างๆ ทั้งจากภาครัฐ เอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ทั้งในด้านความรู้ และงบประมาณ 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ได้แก่ ภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์โดยผ่านกระบวนการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคม ภูมิปัญญาในการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันผ่านการศึกษาดูงาน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน ภูมิปัญญาที่แสดงออกระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติผ่านกระบวนการผลิตและระบบนิเวศ โดยมนุษย์พึ่งพาปัจจัย 4 จากธรรมชาติ และมนุษย์พึ่งพาธรรมชาติในการบริหารจัดการเพื่อรักษาระบบนิเวศที่สมดุล ภูมิปัญญาที่แสดงออกถึงมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติมาเป็นเครื่องมือในการควบคุม กำกับพฤติกรรมของมนุษย์การใช้ประโยชน์จากป่าผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม พิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนา เช่น พิธีกรรมการบวชป่า

พงศา ชูแนม (2547:ออนไลน์) ศึกษากระบวนการดำเนินการจัดการชุมชน “คนอยู่-ป่ายัง” เป็นแบบฉบับของกลุ่มน้ำหลังสวนและต้นแบบการให้คนอยู่กับป่าของทั้งประเทศ โครงการ คนอยู่-ป่ายัง นำรูปแบบกระบวนการใช้เวทีสาธารณะในการดำเนินการโดยใช้เวทีชาวบ้านเป็นเวทีสาธารณะสร้างจุดเริ่มต้นในการมีส่วนร่วมในการจัดทำข้อมูล โดยมีสิ่งสำคัญคือการร่วมคิด ในรูปแบบเวทีชาวบ้าน ที่มีความหมายไปถึงกระบวนการสร้างเครื่องมือให้ร่วมคิด เช่น การใช้เวทีพูดคุยกันเพื่อแก้ปัญหา การถอดบทเรียนจากความรู้ ตลอดจนการพูดคุยปรึกษาหารือ การน้อมรับข้อเสนอแนะข้อคิดเห็นจากชุมชน ร่วมตัดสินใจ มีมิติที่ครอบคลุมหลายๆด้าน และให้เห็นว่าการร่วมตัดสินใจเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นรูปธรรมจับต้องได้ คือ การร่างและกำหนดข้อตกลงในการอยู่ร่วมกัน เรียกว่า กติกาชุมชน เสมือนเป็นธรรมนูญของชุมชนที่เกิดจากการร่วมคิดในเวทีชาวบ้านมาสู่การกำหนดเป็นข้อตกลง กติกาชุมชน และบังคับใช้ร่วมกัน การร่วมลงมือทำ ถือเป็นรูปธรรมแท้จริงที่เป็นกุญแจสำคัญใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน กิจกรรมต่าง ๆ ที่กำหนดโดยกติกาชุมชนหรือมติที่ได้ประกาศออกมาเป็นนโยบายสาธารณะที่ทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการ การร่วมต่อสู้ด้วยกัน เป็นขั้นตอนที่ถือว่าเป็นการประเมินหรือทดสอบการมีส่วนร่วม ว่ามีจริงหรือไม่ มีพลังหรือไม่ ระดับการมีส่วนร่วมส่งผลต่อจิตใจระดับไหน การต่อสู้ระดับแรกเพื่อรักษาภูมิปัญญา หากมีการละเมิดจะต้องนำไปสู่การต่อสู้เพื่อรักษาภูมิปัญญาให้ศักดิ์สิทธิ์ การต่อสู้ระดับที่สอง การต่อสู้เพื่อกันและกัน เพื่อความเป็นหนึ่งเดียวและมีที่ยึดเหนี่ยวเดียวกัน คือ กติกาชุมชนที่ใช้ในการอยู่ร่วมกันในกา

รักษาป่า และการขยายเครือข่ายที่นำมาใช้ในการสร้างแนวร่วมในระดับกว้างเพื่อสื่อต่อสาธารณะให้เกิดการตระหนักร่วม การก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์แม่น้ำหลังสวน การจัดค่ายฝึกอบรมเยาวชน เป็นการสร้างเครือข่ายผ่านกระบวนการเรียนรู้สู่กลุ่มเยาวชนด้วยแนวคิดว่าการอนุรักษ์จะต้องเกิดจากการเรียนรู้ดูแลรักษา และการใช้ประโยชน์

วิบูลย์ เรื่องศรีศุภพงศ์ (2550) ได้ศึกษาการจัดการป่าไม้ด้วยวิถีชุมชนชาวล้านนาบ้านพิทักษ์พนา ตำบลต่า อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดเชียงราย พบว่า ชาวบ้านพิทักษ์มีความเชื่อว่าการจัดการป่าต้องเป็นไปตามความเชื่อ ด้วยการไม่ทำลายป่า ไม่ตัดไม้ในวันพระ และไม่ตัดไม้ที่ทำพิธีบวชแล้ว มีความเชื่อเกี่ยวกับการประพาดตัวในการเข้าไปอยู่ในป่า การแสดงออกถึงการทำความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การไม่ล่วงเกินเจ้าป่าเจ้าเขา ไม่พูดจาหรือแสดงกิริยาที่ไม่สมควรในป่า และมีความเคารพและศรัทธาในพิธีการบวชป่า ด้านพิธีกรรมทุกคนแหล่งน้ำที่สำคัญมาก จึงไม่ตัดไม้ทำลายป่า มีความเชื่อว่าป่าเป็นแหล่งของน้ำที่สำคัญการจัดการป่าด้วยการป้องกันรักษาป่าโดยการทำแนวกันไฟจะช่วยอนุรักษ์ป่าให้คงสภาพอยู่ได้ ผู้นำที่เข้ามามีบทบาทที่เป็นทางการคือ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ที่เป็นทางการมี 2 ระดับ คือ กลุ่มแกนนำความคิด ทำหน้าที่กลั่นกรองทุกเรื่องราวที่เกิดขึ้นในชุมชน และกลุ่มแกนนำกลาง ปัญหาสำคัญในชุมชนคือการมีความเข้าใจที่แตกต่างกันในส่วนที่เกี่ยวกับเป้าหมายและนโยบายระหว่างภาครัฐและผู้นำชุมชน และมีข้อเสนอแนะคือ การสร้างความเข้าใจร่วมกันโดยใช้กลไกของรัฐและชุมชน

ปิยาพร อรุณพงษ์ (2551) ศึกษาวิถีทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง: กรณีศึกษาชุมชนท่าบ่อ อำเภอสว่างวีระวงศ์ จังหวัดนครพนม พบว่า การจัดการทรัพยากรชุมชนมีเป้าหมายเพื่อการจัดการที่เป็นองค์รวมและยั่งยืน ที่สามารถสร้างประโยชน์ให้กับคนในปัจจุบันและอนาคต เปรียบเทียบการจัดการต้องอาศัย แผนที่ ยานพาหนะในการเดินทางสู่จุดหมาย แผนที่คือวิถีชีวิตที่เป็นวิธีการจัดการทรัพยากรกลุ่มน้ำสงคราม ทั้งในเชิงการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ชุมชนมีระบบวัฒนธรรม คือ ระบบคุณค่า ที่หมายถึง ศีลธรรม และจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ เช่น ศาสนา ความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติ พิธีกรรม ระบบภูมิปัญญา ที่ครอบคลุมวิถีคิด การจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติเพื่อการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม และระบบอุดมการณ์ สิทธิและศักดิ์ศรีในการสร้างความมั่นใจและอำนาจเพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ การถ่ายทอดสร้างสรรค์ ทั้ง 3 ระบบก่อให้เกิดความสัมพันธ์ของโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนและเป็นกลไกสร้างการใช้ระบบวัฒนธรรมที่มีอยู่ร่วมกันในชุมชน แผนที่แสดงออกผ่านการมีอาชีพที่หลากหลาย ค่านิยมในสังคม การปรับตัวตามสภาพแวดล้อมภายใต้การดำเนินชีวิตและมีพาหนะ ที่ใช้ในการจัดการ คือ การเรียนรู้ หรืองานวิจัยที่เกิดขึ้นโดยคนในชุมชนเป็นเสมือนยานพาหนะในการเดินทางสู่จุดหมาย เพื่อให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมเกิดความตระหนักและเข้าใจในตัวเอง ชุมชนและเป็นการเพิ่มศักยภาพในการกำหนดวิถีชีวิตความเป็นมนุษย์อีกด้วย

อรรถัย อาจอ่ำ (2554) ได้ศึกษาการสร้างเสริมพลังอำนาจชุมชนชาวนาและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นผ่านกระบวนการทัศน์ใหม่ทางการวิจัย พบว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวนา อำเภออุซันต์ จังหวัดศรีสะเกษ เกิดการแก้ไขปัญหาต่างๆ ของชุมชน โดยมีกระบวนการสร้างเสริมพลังอำนาจเชิงบวกของชุมชนเป็นตัวเร่ง ชาวนาเปลี่ยนกระบวนการทัศน์หรือวิถีคิดเกี่ยวกับตนเองโดยการวิจัยตัวตนและแบบแผนการผลิตของตน พร้อมๆ กับการทดลองต่างๆ ด้วยตนเอง การกระทำเชิงสื่อสารสามารถนำมาใช้เพื่อช่วยในการทำความเข้าใจการกระทำของชาวนาและคนอื่น ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ที่เชื่อมโยงกับสังคมของคนด้วยมุมมองต่าง ๆ ที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอธิบายกระทำของชาวนาในฐานะผู้กระทำหรือผู้สร้างสังคม และการกำกับ กำหนดพฤติกรรมและการกระทำของชาวนาโดยโครงสร้างทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นมา และในที่สุดพบว่า ทั้งชาวนาและสังคม หรือโครงสร้างทางสังคมล้วนแต่มีบทบาทต่อการกำหนดการกระทำ การสร้าง การทำให้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น ชาวนาเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและลงมือปฏิบัติ จนเกิดผลผลิต ผลลัพธ์และผลกระทบต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อมมากมาย หลายประเภท หลายมิติ หลายระดับ โดยเฉพาะการฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง ที่เกื้อกูลทั้งชีวิตคน พืช สัตว์ ต้นไม้และธรรมชาติขึ้นมาใหม่ ด้วยการลดการพึ่งพาสารเคมี และหันมาใช้ปุ๋ยชีวภาพและสารธรรมชาติต่างๆ พร้อมๆ กับการเกิดองค์ความรู้ที่มาจากการปฏิบัติ หรือการรู้แจ้งเห็นจริงจากการลงมือปฏิบัติ

ตอนที่ 9 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยได้ศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต แนวคิดการเรียนรู้ชุมชน ทฤษฎีการกระทำเชิงสื่อสาร แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชนแนวคิดการพัฒนายุทธศาสตร์ เพื่อนำองค์ความรู้ที่ได้มาพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาแนวคิดต่าง ๆ จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น หนังสือแนวคิดในการพัฒนาเครือข่าย (สุนทร สุนันท์ชัย,2535) หนังสือระบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนอีสานใต้ (สีลาภรณ์ นาครทรรพ,2538) หนังสือปฏิรูปการศึกษาเพื่อปวงชน (เสรีพงศ์พิศ และคณะ,2538) หนังสือการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (สีลาภรณ์ นาครทรรพ,2539) หนังสือการศึกษาในวิถีของชุมชน:รูปแบบและการปฏิบัติการ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,2539) หนังสือศูนย์การเรียนรู้ธุรกิจชุมชน: จุดเชื่อมภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สากล (ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์,2542) หนังสือการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ,2544)หนังสือกระบวนการทัศน์ใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชน (สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร,2548) หนังสือเครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน (สนธยา พลศรี,2548) หนังสือการเรียนรู้ในกระบวนการ

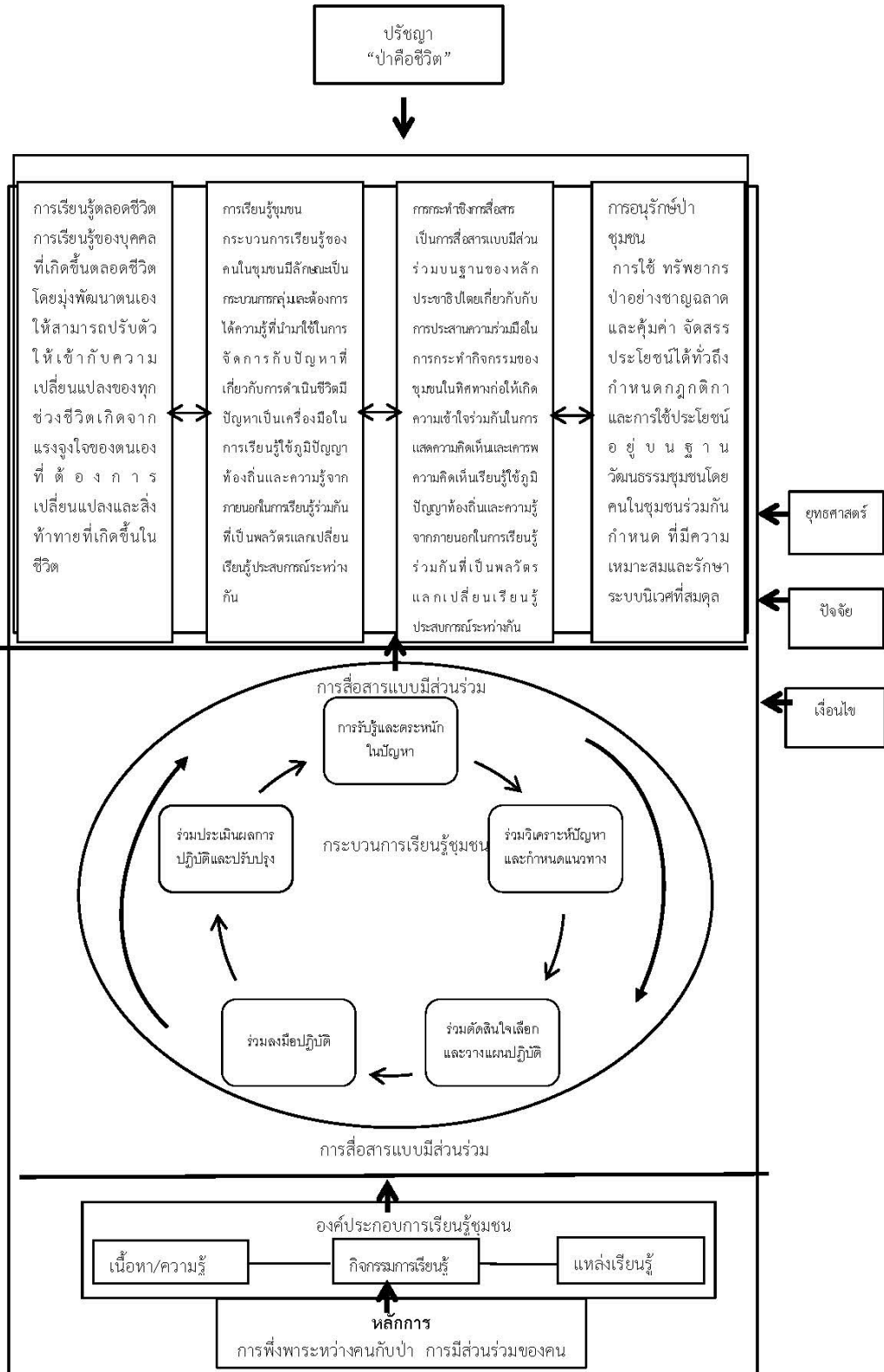

ทัศนใหม่ (ประสาน ต่างใจ,2548)หนังสือการเดินทางสู่สิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (สุทธิชัย หวันแก้ว, ม.ป.ป.) รายงานการวิจัย เรื่อง การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง:การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาอภิธาน (อดุลย์ วังศรีคุณ,2543) รายงานการวิจัย เรื่อง การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ,2540) รายงานการวิจัย เรื่อง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอ บ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี (กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร,2548) รายงานการวิจัย เรื่อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเรื่องเพศวิถีของวัยรุ่น (จุฑาทิพย์ พิทักษ์,2555) เป็นต้น พบว่า การเรียนรู้ชุมชนเกิดขึ้นเมื่อชุมชนประสบกับปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีวิต จึงจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้เพื่อความอยู่รอด การเรียนรู้จึงเป็นสิ่งสำคัญทั้งตัวบุคคลและชุมชน ซึ่งการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ต้องเรียนรู้ต่อเนื่องและตลอดเวลา การเรียนรู้ที่ไม่มีรูปแบบ ไม่กำหนดกฎเกณฑ์ในการเรียนรู้ ทั้งเวลาและสถานที่ เมื่อชุมชนพร้อมที่จะเรียนรู้และต้องการเรียนรู้ในสิ่งที่สนใจ และต้องการได้ความรู้ในเรื่องนั้น ก็จะเรียนรู้อย่างเป็นอิสระ ซึ่ง การเรียนรู้ของชุมชนมักเกิดจากความต้องการที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ต่าง ๆ ปัญหาที่เกิดขึ้นอาจมีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง การเรียนรู้ของชุมชนได้สร้างปัญญาให้กับคนในชุมชน ในการวิเคราะห์ การตัดสินใจ การปฏิบัติ เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ของชุมชนที่นำมาเป็นฐานในการเรียนรู้ต่อไป รวมทั้งนำมาใช้ในการจัดการกับ สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนและมีลักษณะเช่นเดียวกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้ ของชุมชนเกิดจากการรวมตัวของคนในชุมชนที่รับรู้ถึงสภาพปัญหาความเสื่อมโทรมของป่าไม้ของ ชุมชน ส่งผลกระทบโดยตรงต่อคนที่ดำเนินชีวิตด้วยการพึ่งพิงป่า ทั้งผลกระทบทางอ้อมที่เกิดขึ้น เช่น สภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงแห้งแล้ง ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมไม่สามารถประกอบอาชีพ ได้ปกติดังที่เคยปฏิบัติ ได้รับความเดือดร้อนกันอย่างกว้างขวาง รวมทั้งการดำเนินชีวิตปกติก็ไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ เกิดความตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้ และมีจิตสำนึกร่วมกันที่จะ อนุรักษ์ป่าของชุมชนให้มีสภาพที่อุดมสมบูรณ์เช่นเดิม การเรียนรู้ของชุมชนจึงส่งผลให้ชุมชนจัดการ กับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสมและเป็นรูปธรรม คนในชุมชนมีความใกล้ชิด คุ่นเคย และ สามัคคีกันยิ่งขึ้น แต่ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนเพียงอย่างเดียวคงไม่เพียงพอต่อการแก้ไขปัญหาใหม่ ๆ ที่ เกิดขึ้นในยุคปัจจุบันที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน จึงจำเป็นต้องมีเครือข่ายการ เรียนรู้ ภาคีการพัฒนาที่เข้ามาสนับสนุนวิชาการสมัยใหม่ ๆ และนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับ บริบทของชุมชนได้อย่างลงตัว ชุมชนยังคงรักษาความรู้เดิมในชุมชน และรับความรู้ใหม่เข้ามาเพิ่มเติม ในส่วนที่จำเป็นต้องใช้ รวมทั้ง การจัดการของชุมชนจะเกิดผลที่ดียิ่งขึ้น หากได้รับการสนับสนุน งบประมาณจากภาครัฐ ภาคเอกชน ในการบริหารจัดการที่ดียิ่งขึ้น การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการ

ตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ไม่สามารถเกิดขึ้นเองได้ด้วยตัวมันเอง จำเป็นที่จะต้องมีการริเริ่ม นั่นก็คือ ผู้นำชุมชนที่ได้มองเห็นถึงปัญหาของชุมชนและนำประเด็นนี้เข้ามาสู่การรวมคนให้รับรู้สภาพปัญหา โดยมีการสื่อสารระหว่างกันที่เป็นการสื่อสารสองทาง เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เป็นผู้กระทำทางการสื่อสาร แสดงความคิดเห็นได้อย่างเป็นอิสระ ทุกคนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นเพื่อชุมชนของตนเอง และแสดงถึงความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนอย่างแท้จริง เกิดความสามัคคีของคนในชุมชน และให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมชุมชนอย่างเต็มใจเกิดการเรียนรู้ร่วมกันตลอดเวลาและต่อเนื่อง

การทบทวนแนวคิดต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นเพื่อพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนในการจัดการตนเองด้านการอนุรักษ์ป่าของชุมชน ยังมีความจำเป็นที่จะต้องวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งเสริมให้การนำรูปแบบไปใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรม เกิดประโยชน์อย่างแท้จริง สามารถนำไปขยายผลให้กับชุมชนที่ยังไม่สามารถจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนได้ ทั้งนี้ การเรียนรู้จะส่งผลต่อชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพก็ต้องมีการส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชนให้มีความต่อเนื่อง ดังนั้นการพัฒนายุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชนจึงมีความสำคัญ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่นๆ ตามบริบทชุมชนให้มีความเหมาะสมต่อไป กรอบแนวคิดเบื้องต้นในการวิจัยมีดังแผนภาพต่อไปนี้

แผนภาพที่ 2.7 กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาเอกสาร การศึกษาภาคสนามแบบพหุกรณีศึกษา ใช้สนทนากลุ่ม (Focus Group) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) การสังเกต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน 2) พัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน 3) วิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของการใช้รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และ 4) นำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน วิธีการดำเนินการวิจัยแบ่งเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการศึกษาเอกสาร ขั้นตอนการวิจัยนี้เป็นการศึกษาเอกสาร (Documentary Study) เพื่อการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่ดี โดยการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และการศึกษาภาคสนาม ขั้นตอนการวิจัยนี้เป็นการศึกษาภาคสนามแบบพหุกรณีศึกษา (Multiple Case-Study) โดยคัดเลือกแบบปฏิบัติที่ดี (Best Practice) จำนวน 4 ชุมชน จากภาคกลาง และศึกษาเอกสารที่ปรากฏในชุมชน การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) อย่างเจาะจงซึ่งถือเป็นการศึกษาจากข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) จากนั้นผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาวิเคราะห์ประกอบกับผลการศึกษาเอกสารในขั้นตอนแรก เพื่อให้ได้องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ขั้นตอนการวิจัยนี้เป็นการร่างและตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโดยการตรวจสอบร่างโมเดลโดยผู้ทรงคุณวุฒิทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน ทางด้านการพัฒนาชุมชน และผู้นำชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี ซึ่งเป็นแบบปฏิบัติที่ดี

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของการใช้รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยกำหนดผู้ร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 7 คน ในชุมชนบ้านรางยอ ซึ่งเป็นชุมชนที่มีความสนใจนำรูปแบบที่เป็นผลการวิจัยไปใช้ปฏิบัติจริงเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขในการนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จ

ขั้นตอนที่ 4 การนำเสนอยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ขั้นตอนการวิจัยนี้เป็นการร่างและตรวจสอบร่างยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยทำ SWOT Analysis และจัดการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อระดมความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญและผู้ปฏิบัติงานจริงในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จำนวน 9 คน ตรวจสอบความถูกต้อง เหมาะสม และความเป็นไปได้ในการนำกำหนดยุทธศาสตร์ที่สามารถปฏิบัติได้จริง รายละเอียดของขั้นตอนการวิจัยแต่ละขั้นตอน มีดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการศึกษาเอกสาร และการศึกษาภาคสนาม

1.1 ขั้นตอนการศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่า โดยการศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับองค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1.1.1 การคัดเลือกเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยดำเนินการสืบค้นเอกสาร บทความทางวิชาการ หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วยเอกสารตำราเกี่ยวกับการเรียนรู้ชุมชน แนวคิดที่สำคัญของการเรียนรู้ชุมชน การเรียนรู้ตลอดชีวิต การอนุรักษ์ป่าชุมชน การศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งผู้วิจัยดำเนินการคัดเลือกเอกสาร ตำราที่สอดคล้องตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

- 1) หนังสือแนวคิดในการพัฒนาเครือข่าย (สุนทร สุนันท์ชัย,2535)
- 2) หนังสือระบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนอีสานใต้ (สีลาภรณ์ นาคทรพร,2538)
- 3) หนังสือปฏิรูปการศึกษาเพื่อปวงชน (เสรี พงศ์พิศ และคณะ,2538)
- 4) หนังสือการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน(สีลาภรณ์ นาคทรพร,2539)
- 5) หนังสือการศึกษาในวิถีของชุมชน: รูปแบบและการปฏิบัติการ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,2539)
- 6) หนังสือศูนย์การเรียนรู้ธุรกิจชุมชน: จุดเชื่อมภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สากล (ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์,2542)
- 7) หนังสือการจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ,2544)
- 8) หนังสือกระบวนการทัศน์ใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชน (สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร,2548)

- 9) หนังสือเครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน (สนธยา พลศรี,2548)
  - 10) หนังสือการเรียนรู้ในกระบวนการทัศน์ใหม่ (ประสาน ต่างใจ,2548)
  - 11) หนังสือการเดินทางสู่สิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน(สุริชัย หวันแก้ว,ม.ป.ป.)
  - 12) รายงานการวิจัย เรื่อง การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณนาอภิमान (อดุลย์ วังศรีคุณ,2543)
  - 13) รายงานการวิจัย เรื่อง การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ,2540)
  - 14) รายงานการวิจัย เรื่อง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี (กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร, 2548)
  - 15) รายงานการวิจัย เรื่อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาระบบการเรียนรู้ของชุมชนเรื่องเพศวิถีของวัยรุ่น (จุฑาทิพย์ พิทักษ์, 2555)
- ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการศึกษาเอกสารและงานวิจัย ดังนี้
- 1) กำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - 2) กำหนดลักษณะ ประเภท ของเอกสารที่ต้องการ
  - 3) สืบค้น คัดเลือก และจัดหาเอกสาร
  - 4) อ่านเอกสาร และงานวิจัยอย่างพินิจพิเคราะห์ และจดบันทึก
  - 5) สังเคราะห์ผลการศึกษาเอกสาร และงานวิจัย และ
  - 6) เขียนรายงานสรุปผลการวิเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.1.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เพื่อให้การวิเคราะห์ข้อมูลมีความสอดคล้องตรงตามวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยได้สร้างแบบวิเคราะห์เอกสาร เรียกว่า แบบวิเคราะห์ผู้วิจัยกำหนดให้เป็นแบบวิเคราะห์ห้องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน (ภาคผนวก ค) เพื่อศึกษาองค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชน และนำข้อมูลที่ได้ไปพัฒนาแบบสัมภาษณ์เจาะลึก (In-Depth Interview) แบบวิเคราะห์เอกสารมี 2 ส่วน ดังนี้ (ดังแสดงในภาคผนวก ค)

ส่วนที่ 1: ข้อมูลพื้นฐาน

ส่วนที่ 2: ผลการวิเคราะห์ห้องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

1.1.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลที่คัดเลือกมาทั้งหมด โดยการคัดแยกเอกสาร อ่านทำความเข้าใจและบันทึกข้อมูลองค์ความรู้ลงในแบบวิเคราะห์เอกสารที่พัฒนาขึ้น จนได้สาระตามวัตถุประสงค์การวิจัย

หลังจากนั้น จึงดำเนินการวิเคราะห์เนื้อหา ในการสรุปข้อค้นพบจากงานวิจัยและสังเคราะห์ข้อมูลตามลำดับต่อไป

1.1.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์เนื้อหาตามระเบียบวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ รวมทั้งสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำมาสรุปองค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชน โดยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป ซึ่งนำข้อมูลมาวิเคราะห์จะเป็นข้อความบรรยาย ซึ่งได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ และจดบันทึก ประกอบกับการวิเคราะห์เนื้อหาในการสรุป จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์โดยการตีความการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย เพื่อตอบคำถามประเด็นบริบททางสังคมองค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชน กระบวนการเรียนรู้ชุมชนปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้ชุมชนผู้วิจัยทำการวิเคราะห์โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาตามประเด็นที่ปรากฏในเอกสารมากกว่ากระทำกับเนื้อหาที่ซ่อนเร้น การวัดความถี่ของคำหรือข้อความในเอกสารที่ปรากฏอยู่โดยการอ่านซ้ำๆทำความเข้าใจรายละเอียดของงานวิจัยอ่านและจับประเด็น จำแนกใจความที่ปรากฏในเอกสาร สังเคราะห์ใจความที่จำแนกออกมา และสร้างข้อสรุปจากการสังเคราะห์ว่าชุมชนมีองค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนอะไรบ้าง และมีกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีขั้นตอนใดบ้าง

1.2 การวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโดยการศึกษาภาคสนาม

1.2.1 การกำหนดประชากร

ประชากรของการวิจัยในขั้นตอนนี้ คือ ชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี ที่เป็นต้นแบบที่ดี (Best Practices) เป็นชุมชนที่ได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติจากหน่วยงานภาครัฐที่มีพันธกิจเกี่ยวข้องกับการดูแล รักษาป่าไม้ของประเทศไทย ได้แก่ กรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (8 แห่ง) และองค์กรเอกชนที่ส่งเสริมและสนับสนุนการดูแล รักษาป่าไม้ของประเทศไทย ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับจากสังคมในการทำงานเพื่อสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการอนุรักษ์ป่าไม้ ได้แก่ สถาบันลูกโลกสีเขียว ในเครือ บริษัท การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย จำกัด (มหาชน) (10 แห่ง) ดังนั้นประชากรของการวิจัยขั้นตอนนี้ คือ กรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี ที่อยู่ในภาคกลาง รวมจำนวนทั้งสิ้น 18 แห่ง แต่ปรากฏมีชื่อบางชุมชนที่ได้รับรางวัลซ้ำกัน จำนวน 7 แห่ง จึงมีจำนวนชุมชนที่เป็นประชากรของการวิจัย จำนวน 11 แห่ง (ภาคผนวก ข)

1.2.2 การกำหนดกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี จำนวน 4 แห่งโดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ชุมชนที่ได้รับรางวัลจากกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และสถาบันลูกโลกสีเขียวเพื่อสามารถเป็นตัวแทนที่ดีของพื้นที่ภาคกลางและนำผลการวิจัยไปอ้างอิงกับกรณีอื่นได้ พื้นที่ภาคสนามที่เลือกจำนวน 4 แห่ง ประกอบด้วย

- 1) ชุมชนบ้านห้วยสะพาน จังหวัดกาญจนบุรี
- 2) ชุมชนบางขุนไทร จังหวัดเพชรบุรี
- 3) ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย จังหวัดสระบุรี
- 4) ชุมชนเขาราวเทียนทอง จังหวัดชัยนาท

หลักเกณฑ์การเลือกพื้นที่สำหรับการศึกษาภาคสนาม

การศึกษาภาคสนามมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยกำหนดหลักเกณฑ์ในการพิจารณา ดังนี้

- 1) ต้องเป็นกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีที่มีลักษณะเป็นชุมชนรักษา ดูแล และใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนได้อย่างสมดุล คนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นมิตร
- 2) ต้องเป็นกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเหมาะสม
- 3) ต้องเป็นกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีที่มีกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่เกิดจากการขับเคลื่อนด้วยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน
- 4) ต้องเป็นกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีที่เคยประสบปัญหาป่าไม้ถูกทำลาย หรือป่าเสื่อมโทรม รกร้าง
- 5) ต้องเป็นกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีที่ผู้วิจัยสามารถเข้าถึงข้อมูลที่ต้องการ โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีความพร้อมและเต็มใจให้ข้อมูลกับผู้วิจัย
- 6) ต้องเป็นกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีที่ผู้วิจัยสามารถเดินทางเข้าไปพื้นที่ศึกษาได้อย่างสะดวกและปลอดภัยเช่น มีที่พักอาศัย มีถนนเป็นต้น

1.2.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยสำหรับการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย 1) แบบสัมภาษณ์เจาะลึก (In-Depth Interview) 2) แบบสังเกตชนิดไม่มีส่วนร่วมและ 3) เครื่องมือการวิจัยสำหรับการศึกษาภาคสนาม ประกอบด้วย เอกสารรายงานที่เกี่ยวกับชุมชน เป็นข้อมูลพื้นฐานที่ได้จากชุมชน แบบสัมภาษณ์เจาะลึก ซึ่งเป็นเอกสารชุดเดียวกับแบบสัมภาษณ์เจาะลึกที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น แบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม อุปกรณ์บันทึกภาพ และอุปกรณ์บันทึกเสียง การสร้างและตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย มีรายละเอียด ดังนี้

1) แบบสัมภาษณ์เจาะลึก (In-Depth Interview)

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการสังเคราะห์และวิเคราะห์เนื้อหาในขั้นตอนการวิจัยเอกสารมาสร้างแบบสัมภาษณ์เจาะลึกแบบมีโครงสร้างเพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจาะลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยดำเนินการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ให้ได้มา 24 คน เช่น ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการ ได้แก่ นายกเทศมนตรี นายกองค์การบริหารส่วนตำบล ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น และผู้นำตามธรรมชาติ เช่น ผู้

อาวุโส ครู พระสงฆ์ ประธานกรรมการป่าชุมชน และชาวบ้าน เป็นต้น โดยมีประเด็นในการสัมภาษณ์ ได้แก่ 1) บริบทชุมชน 2) องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชน 3) กระบวนการเรียนรู้ชุมชน และ 4) แนวทางในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และดำเนินการตรวจสอบคุณภาพของแบบสัมภาษณ์เจาะลึกก่อนนำไปใช้จริง โดยอาจารย์ที่ปรึกษาและอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม และผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 คน ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านการพัฒนาชุมชนและสังคม ด้านระเบียบวิธีวิจัย (ภาคผนวก ก) ได้วิเคราะห์โครงสร้าง และความตรงของเนื้อหา ความชัดเจนในการใช้ภาษาเพื่อสื่อความหมาย โดยดำเนินการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ ดังนี้

(1) ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์เจาะลึกที่ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้น
 (2) นำแบบสัมภาษณ์เจาะลึกที่พัฒนาขึ้นไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านระเบียบวิธีวิจัย ด้านการพัฒนาชุมชน จำนวน 5 คน ให้ข้อเสนอแนะและปรับปรุงแก้ไขเพื่อกำหนดประเด็นคำถามให้เหมาะสมกับกลุ่มตัวอย่าง และตรวจสอบความตรงด้านเนื้อหา โดยพิจารณาความครอบคลุมเนื้อหา และความชัดเจนของภาษาที่ใช้ในการสื่อความหมาย ตามการตรวจสอบความตรงเนื้อหา (Content Validity) โดยใช้ค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างประเด็นที่ศึกษากับวัตถุประสงค์ (Item-Objective Congruency Index:IOC) พบว่า ทุกข้อมีรายการดัชนีสูงกว่า 0.50 จึงถือว่า ข้อยุทธการในเครื่องมือแบบสัมภาษณ์เจาะลึกนี้มีความสอดคล้องตรงตามวัตถุประสงค์ (ศิริชัย กาญจนวาสี, 2541) และมีความเฉลี่ยเท่ากับ 0.83ตลอดจนการวิเคราะห์เนื้อหา พบว่า เนื้อหารายการของแบบสัมภาษณ์เจาะลึกมีความครบถ้วนสมบูรณ์และความครอบคลุมของข้อคำถามตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ปรับปรุงแก้ไขข้อคำถามให้มีความถูกต้องและชัดเจนตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ

ผลการปรับแก้ไขประเด็นการสัมภาษณ์ สามารถสรุปประเด็นการสัมภาษณ์ที่ตรวจสอบคุณภาพแล้ว ดังนี้

1) องค์ประกอบในการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ชุมชนมีอะไรบ้าง และโปรดระบุรายละเอียดของแต่ละองค์ประกอบ

2) กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเป็นอย่างไร มีกี่ขั้นตอน อะไรบ้าง

3) ชุมชนจัดการตนเองได้อย่างไร โปรดระบุรายละเอียดของแต่ละวิธีการ

4) การอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นอย่างไร โปรดระบุรายละเอียดของแต่ละวิธี

(3) ผู้วิจัยได้นำแบบสัมภาษณ์เจาะลึกที่ได้ปรับปรุงแล้วไปทำการทดสอบ (Try Out) กับชุมชนบ้านห้วยวัง “ป่าชุมชนบ้านห้วยวัง” ซึ่งเป็นป่าชุมชนที่เป็นต้นแบบของกรมป่าไม้ในระดับจังหวัดประจำปี พ.ศ. 2555 จึงเป็นกลุ่มตัวอย่างที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่างที่ใช้เป็นกรณีศึกษา เพื่อตรวจสอบความเข้าใจตัวคำถามและสามารถตอบคำถามตามที่ต้องการหรือไม่ มีรายละเอียดในดำเนินการทดลอง โดยประสานกับประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยวัง และลงพื้นที่

ทำการทดสอบแบบสัมภาษณ์ จำนวน 5 คน ประกอบด้วย ประธานกรรมการป่าชุมชน กรรมการป่าชุมชน กรรมการหมู่บ้าน กลุ่มตัวอย่างสามารถตอบคำถามและมีความเข้าใจทุกข้อคำถาม

2) แบบสังเกตชนิดไม่มีส่วนร่วม

ผู้วิจัยพัฒนาแบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม เพื่อนำมาใช้ในการสังเกตสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี และดำเนินการตรวจสอบคุณภาพของแบบสัมภาษณ์เจาะลึกก่อนนำไปใช้จริง โดยอาจารย์ที่ปรึกษาและอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม และผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านระเบียบวิธีวิจัย ด้านการพัฒนาชุมชนและสังคม จำนวน 5 คน ได้วิเคราะห์โครงสร้าง และความตรงของเนื้อหา ความชัดเจนในการใช้ภาษาเพื่อสื่อความหมาย โดยดำเนินการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ (ภาคผนวก ก) ดังนี้

(1) ตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาของแบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมที่ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้น

(2) นำแบบสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมที่พัฒนาขึ้นไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านระเบียบวิธีวิจัย ด้านการพัฒนาชุมชน จำนวน 5 คน ให้ข้อเสนอแนะและปรับปรุงแก้ไขเพื่อกำหนดประเด็นคำถามให้เหมาะสมกับกลุ่มตัวอย่าง และตรวจสอบความตรงด้านเนื้อหา โดยพิจารณาความครอบคลุมเนื้อหา และความชัดเจนของภาษาที่ใช้ในการสื่อความหมาย ตามการตรวจสอบความตรงเนื้อหา (Content Validity) โดยใช้ค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างประเด็นที่ศึกษากับวัตถุประสงค์ (item-Objective Congruency Index:IOC) พบว่า ทุกข้อมีรายการดัชนีสูงกว่า 0.50 จึงถือว่า ข้อรายการในเครื่องมือแบบสัมภาษณ์เจาะลึกนี้มีความสอดคล้องตรงตามวัตถุประสงค์ (ศิริชัย กาญจนวาสี, 2541) และมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 0.87 ตลอดจนการวิเคราะห์เนื้อหา พบว่า เนื้อหารายการของแบบสัมภาษณ์เจาะลึกมีความครบถ้วนสมบูรณ์และความครอบคลุมของข้อคำถามตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ปรับปรุงแก้ไขข้อคำถามให้มีความถูกต้องและชัดเจนตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ

ผลการปรับแก้ไขประเด็นแบบสังเกต สามารถสรุปประเด็นการสังเกตที่ตรวจสอบคุณภาพแล้ว ได้แก่ สภาพภูมิประเทศ การตั้งอยู่ของบ้านเรือน ทรัพยากรธรรมชาติ การสื่อสารระหว่างกันของคนในชุมชน ความสัมพันธ์กับผู้นำชุมชน กิจกรรมในชุมชน เช่น พิธีกรรมทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี เป็นต้น

3) เครื่องมือการวิจัยสำหรับการศึกษาภาคสนาม การกำหนดเครื่องมือการวิจัยสำหรับการศึกษาภาคสนาม ผู้วิจัยลงพื้นที่ภาคสนามโดยมีเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล แบ่งออกเป็น ส่วนแรก ข้อมูลบริบทชุมชน ได้แก่ ประวัติความเป็นมา ประชากร ที่ตั้ง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เศรษฐกิจ วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อ ทรัพยากรธรรมชาติส่วนที่สอง เป็นข้อมูลเจาะลึกในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ประกอบด้วย เอกสารรายงานที่เกี่ยวกับชุมชน ที่ได้จาก

ชุมชน แบบสัมภาษณ์เจาะลึก ซึ่งเป็นเอกสารชุดเดียวกับแบบสัมภาษณ์เจาะลึกข้างต้น แบบสังเกตชนิดไม่มีส่วนร่วม อุปกรณ์บันทึกภาพ อุปกรณ์บันทึกเสียง โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) เอกสารรายงานที่เกี่ยวกับชุมชนเป็นเอกสารที่อธิบายข้อมูลพื้นฐานของชุมชน เอกสารประวัติความเป็นมาของชุมชน แผนพัฒนาหมู่บ้าน เอกสารรายงานผลการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่ได้รับรางวัล เอกสารแนะนำชุมชนที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

2) แบบสัมภาษณ์เจาะลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้ปฏิบัติในพื้นที่ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ในภาครัฐ และภาคชุมชน ไม่นต่ำกว่า 5 ปี ในพื้นที่ชุมชนที่ได้รับการยกย่องให้เป็นชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน (ภาคผนวก ข) ซึ่งเป็นแนวคำถามให้แก่ผู้วิจัยในการรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) เช่น ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการ เช่น นายกเทศมนตรี นายกองค้การบริหารส่วนตำบล ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้ปฏิบัติในพื้นที่ (Causal Informant) เช่น ประธานกรรมการป่าชุมชน กรรมการป่าชุมชน ประธานกลุ่มอนุรักษ์ สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ ผู้อาวุโส ครู พระสงฆ์ เป็นต้น

3) แบบสังเกตชนิดไม่มีส่วนร่วม ประกอบด้วย สภาพภูมิประเทศ การตั้งอยู่ของบ้านเรือน ทรัพยากรธรรมชาติ การสื่อสารระหว่างกันของคนในชุมชน ความสัมพันธ์กับผู้นำชุมชน กิจกรรมในชุมชน เช่น พิธีกรรมทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี

4) อุปกรณ์บันทึกภาพผู้วิจัยใช้กล้องถ่ายรูปเป็นเครื่องมือในการบันทึกภาพของกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีเพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูล ภาพที่ผู้วิจัยต้องการบันทึก เช่น ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ สภาพภูมิประเทศ ที่ตั้ง บ้านเรือน ทรัพยากรธรรมชาติ กิจกรรมในชุมชน เป็นต้น

5) อุปกรณ์บันทึกเสียงผู้วิจัยใช้อุปกรณ์บันทึกเสียงควบคู่ไปกับการจดบันทึก ในระหว่างที่สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของการจดบันทึกและใช้ประกอบการวิเคราะห์ข้อมูล

1.2.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยในขั้นตอนนี้เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามเพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยมีรายละเอียดในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังต่อไปนี้

1) ผู้วิจัยประสานงานหน่วยงานในพื้นที่ โดยประสานประธานกรรมการป่าชุมชน ประธานกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการเก็บข้อมูลพื้นที่กรณีศึกษา ทั้ง 4 แห่ง ได้แก่ ชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ชุมชนบางขุนไทร ชุมชนเขาพระพุทธรบาท และชุมชนเขาราวเทียนทอง เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม 2556

2) ผู้วิจัยขอหนังสือขอความร่วมมือในการเก็บข้อมูลวิจัย จากคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถึง ชุมชนทั้ง 4 แห่ง เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2556

- 3) ผู้วิจัยขอหนังสือขออนุญาตเข้าศึกษาข้อมูลในพื้นที่ป่าชุมชนจากคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถึงอธิบดีกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อขอเข้าพื้นที่ในความรับผิดชอบของกรมป่าไม้ ศึกษาข้อมูลในพื้นที่ป่าชุมชน เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2556
- 4) ผู้วิจัยประสานงานกับผู้ประสานงานในพื้นที่เพื่อเข้าพื้นที่กรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี ทั้ง 4 แห่ง โดยกำหนดวันที่ และระยะเวลาที่ผู้วิจัยจะใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ให้ผู้ประสานงานทราบก่อนเข้าพื้นที่กรณีศึกษาเมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2556
- 5) ผู้วิจัยเข้าพื้นที่กรณีศึกษาตามกำหนดเวลาที่ได้ประสานงานไว้ เพื่อดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี จากการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงจากกลุ่มประชากรข้างต้น จำนวน 24 คน ประกอบด้วย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ได้แก่ นายกองค้การบริหารส่วนตำบล นายกเทศมนตรี ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้ปฏิบัติในพื้นที่ (Causal Informants) ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการกรรมการป่าชุมชน กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลน โดยมีรายละเอียดในแต่ละชุมชน ดังนี้

1. ชุมชนบ้านห้วยสะพาน

- (1) ผู้วิจัยเข้าพื้นที่กรณีศึกษา ชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2556 นำหนังสือจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เข้าพบผู้นำชุมชน นายประยงค์ แก้วประดิษฐ์ ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี /รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อแนะนำตัว และแจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้าพื้นที่กรณีศึกษาให้ผู้นำชุมชนทราบและเข้าใจตรงกัน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการเก็บรวบรวมข้อมูลของผู้วิจัย
- (2) ผู้วิจัยสร้างความสัมพันธ์และความคุ้นเคย (Building Rapport) กับ ผู้นำชุมชน ได้สนทนาพูดคุยกันเป็นเวลาหลายชั่วโมง สร้างความคุ้นเคย
- (3) ผู้วิจัยขอความร่วมมือประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี เป็นผู้ประสานงาน กรุณาประสานขอความร่วมมือผู้นำชุมชนท่านอื่น ๆ โดยกำหนดตัวผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ต้องเป็นผู้ที่มีบทบาทการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- (4) ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร หลักฐานที่ปรากฏในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทั่วไป เช่น เอกสารแนะนำชุมชนบ้านห้วยสะพาน ผลงานการบริหารจัดการด้านป่าไม้ของป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี การสัมภาษณ์แบบเจาะจงผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 7 ท่าน ได้แก่ นายกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้อาวุโส ปราชญ์ชาวบ้าน กรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพาน ประธานกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ผู้ใหญ่บ้าน หมู่บ้านหนองกระจันทร์ และประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี และได้ทำการบันทึกภาพนิ่ง และบันทึกเสียง พร้อมการจดบันทึกเพื่อยืนยันการตรวจสอบ โดยผู้วิจัยแจ้งให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกคนทราบก่อนการสัมภาษณ์ และขออนุญาตบันทึกภาพ และบันทึกเสียงตลอดการสัมภาษณ์

2. ชุมชนบางขุนไทร

(1) ผู้วิจัยเข้าพื้นที่กรณีศึกษา ชุมชนบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2556 นำหนังสือจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เข้าพบผู้นำชุมชนที่ปรึกษาอาวุโส กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เพื่อแนะนำตัว และแจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้าพื้นที่ กรณีศึกษาให้ผู้นำชุมชนทราบและเข้าใจตรงกัน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการเก็บรวบรวมข้อมูลของผู้วิจัย

(2) ผู้วิจัยสร้างความสัมพันธ์และความคุ้นเคย (Building Rapport) กับ ผู้นำชุมชน และได้สนทนาพูดคุยกันเป็นเวลาหลายชั่วโมง สร้างความคุ้นเคย

(3) ผู้วิจัยของความร่วมมือที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ประสานขอความร่วมมือผู้นำชุมชนท่านอื่น ๆ โดยกำหนดตัวผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ต้องเป็นผู้ที่มีบทบาทการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน

(4) ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร หลักฐานที่ปรากฏในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทั่วไป เช่น ประวัติการก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล การสัมภาษณ์แบบเจาะจง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 5 ท่าน ได้แก่ ประธานกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ฯ และได้ทำการบันทึกภาพนิ่งและบันทึกเสียง พร้อมการจดบันทึกเพื่อยืนยันการตรวจสอบ โดยผู้วิจัยแจ้งให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกคนทราบก่อนการสัมภาษณ์และขออนุญาตบันทึกภาพ และบันทึกเสียงตลอดการสัมภาษณ์

3. ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย

(1) ผู้วิจัยเข้าพื้นที่กรณีศึกษา ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2556 นำหนังสือจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เข้าพบผู้นำชุมชน หัวหน้าฝ่ายวิชาการ คณะกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย เพื่อแนะนำตัว และแจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้าพื้นที่กรณีศึกษาให้ผู้นำชุมชนทราบและเข้าใจตรงกัน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการเก็บรวบรวมข้อมูลของผู้วิจัย

(2) ผู้วิจัยสร้างความสัมพันธ์และความคุ้นเคย (Building Rapport) กับ ผู้นำชุมชน และได้สนทนาพูดคุยกันเป็นเวลาหลายชั่วโมง สร้างความคุ้นเคยและชาวบ้าน

(3) ผู้วิจัยของความร่วมมือหัวหน้าฝ่ายวิชาการ คณะกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย ประสานขอความร่วมมือผู้นำชุมชนท่านอื่น ๆ โดยกำหนดตัวผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ต้องเป็นผู้ที่มีบทบาทการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน

(4) ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร หลักฐานที่ปรากฏในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทั่วไป เช่น เอกสารแนะนำป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย แผนพัฒนาสามปี 2555-2557 องค์การบริหารส่วนตำบลสองคอน และท่าตุม เป็นต้น การสัมภาษณ์แบบเจาะจงผู้ให้ข้อมูล 6 ท่าน ได้แก่ นายองค์การบริหารส่วนตำบลท่าตุม ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลสองคอน ประธาน

กรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย หัวหน้าฝ่ายวิชาการ คณะกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย กรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านโป่งค่าป่าไม้แดง และได้ทำการบันทึกภาพนิ่ง และบันทึกเสียง พร้อมการจดบันทึกเพื่อยืนยันการตรวจสอบ โดยผู้วิจัยแจ้งให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกคนทราบก่อนการสัมภาษณ์และขออนุญาตบันทึกภาพ และบันทึกเสียงตลอดการสัมภาษณ์

4. ชุมชนเขาราวเทียนทอง

(1) ผู้วิจัยเข้าพื้นที่กรณีศึกษา ชุมชนเขาราวเทียนทอง อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2556 นำหนังสือจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เข้าพบผู้นำชุมชนประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง เพื่อแนะนำตัว และแจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้าพื้นที่กรณีศึกษาให้ผู้ให้ข้อมูลทราบและเข้าใจตรงกัน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการเก็บรวบรวมข้อมูลของผู้วิจัย

(2) ผู้วิจัยสร้างความสัมพันธ์และความคุ้นเคย (Building Rapport) กับ ผู้นำชุมชนและชาวบ้าน ได้สนทนาพูดคุยกันเพื่อสร้างความคุ้นเคยเพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกแปลกแยก

(3) ผู้วิจัยขอความร่วมมือประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ประธานขอความร่วมมือผู้นำชุมชนท่านอื่น ๆ โดยกำหนดตัวผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ต้องเป็นผู้ที่มีบทบาทการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน

(4) ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร หลักฐานที่ปรากฏในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทั่วไป เช่น แผนพัฒนาหมู่บ้านเขาราวเทียนทอง ประจำปี 2558 เป็นต้น การสัมภาษณ์แบบเจาะจงผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 7 ท่านได้แก่ นายกเทศมนตรีตำบลเนินขาม ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง รองประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านเขาราวเทียนทอง เจ้าอาวาสวัดหนองยาง และเยาวชนกลุ่มต้นตอ และได้ทำการบันทึกภาพนิ่ง และบันทึกเสียง พร้อมการจดบันทึกเพื่อยืนยันการตรวจสอบ โดยผู้วิจัยแจ้งให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกคนทราบก่อนการสัมภาษณ์และขออนุญาตบันทึกภาพ และบันทึกเสียงตลอดการสัมภาษณ์

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในพื้นที่กรณีศึกษาที่ตีทั้ง 4 แห่ง โดยเริ่มเก็บข้อมูลระหว่างวันที่ 3 สิงหาคม ถึง 19 ตุลาคม 2556 เก็บข้อมูลภาคสนามพื้นที่กรณีศึกษา ดังตารางที่ 3.1 ตารางเวลาการเก็บข้อมูลภาคสนาม ดังนี้

ตารางที่ 3.1 ตารางเวลาการเก็บข้อมูลภาคสนาม

วันที่	สถานที่	รายละเอียด
3- 8 สิงหาคม พ.ศ. 2556	ชุมชนบ้านห้วย สะพาน ต.หนอง โรง อ. พนมทวน จ.กาญจนบุรี	<p>3 สิงหาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - ลงพื้นที่ศึกษาเส้นทางการเข้าสู่หมู่บ้าน โดยประสานงานกับประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี นายประยงค์ แก้วประดิษฐ์ และขอข้อมูลของชุมชนบ้านห้วยสะพาน - สํารวจ พื้นที่ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี <p>4 สิงหาคม.2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี / รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโรง นายประยงค์ แก้วประดิษฐ์ - สนทนาแบบไม่เป็นทางการกับนางสมหมาย แก้วประดิษฐ์ (ประธานกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี) สร้างความคุ้นเคย และพักค้างคืนที่ชุมชนที่จัดเป็นโฮมสเตย์ - สังเกตลักษณะบ้านเรือนที่ตั้งอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม <p>5 สิงหาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ ผู้อาวุโส นายเสริม ไคลมี อดีตกำนันตำบลหนองโรง - ไปวัดห้วยสะพานร่วมเป็นเจ้าภาพปลูกต้นพุงภายในบริเวณวัด พุดคุยสนทนากับชาวบ้าน สร้างความคุ้นเคย <p>6 สิงหาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ ปราชญ์ชาวบ้าน นายกันตพงศ์ เฟื่องอร่าม - สัมภาษณ์ประธานกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี นางสมหมาย แก้วประดิษฐ์ - สัมภาษณ์กรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี นายนิยม สารวิงษ์ <p>7 สิงหาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านหนองกระจันทร์ นายธรรมนุญ สารวิงษ์ - สํารวจพื้นที่ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานอีกครั้ง ศึกษาเส้นทางธรรมชาติ และฐานการเรียนรู้ในป่าชุมชน <p>8 สิงหาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์นายกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโรง นายสุวรรณวิชัย เปรมปรีดิ์ - เยี่ยมชมศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ดูพื้นที่เพาะกล้าไม้ เพื่อนำมาใช้ในการปลูกเสริม

ตารางที่ 3.1 ตารางเวลาการเก็บข้อมูลภาคสนาม (ต่อ)

วันที่	สถานที่	รายละเอียด
13-18 สิงหาคม พ.ศ.2556	ชุมชนบางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี	<p>13 สิงหาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - ลงพื้นที่ศึกษาเส้นทางเข้าสู่หมู่บ้าน โดยติดต่อกับที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล นายธนู วงศ์ใหญ่ <p>14 สิงหาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี นายจรรยา พิทักษ์ - สำรวจพื้นที่ตั้งบ้านเรือนในชุมชน และพื้นที่ทำประมงพื้นบ้านวิถีชีวิตประมงพื้นบ้าน <p>15 สิงหาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ ที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล นายธนู วงศ์ใหญ่ - ศึกษา สำรวจพื้นที่ป่าชายเลน บริเวณวัดบางขุนไทร <p>16 สิงหาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล นายศรีเพชร สุ่มอ่า - สนทนาแบบไม่เป็นทางการ กับนางขวัญเรือน ไชยา เพื่อสร้างคุ้นเคยและชาวบ้านในบริเวณรอบ ๆ <p>17 สิงหาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี นายสมพร มณฑาทอง - สำรวจสถานที่ตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล และศูนย์การเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล <p>18 สิงหาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ตำบลบางขุนไทร นายสุรียา พึ่งแพง - สำรวจพื้นที่ทำนาเกลือในพื้นที่น้ำทะเลท่วมถึง วิถีชีวิตชุมชน
13-18 สิงหาคม พ.ศ.2556	ชุมชนบางขุนไทร อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี	<p>31 สิงหาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - ลงพื้นที่สำรวจเส้นทางเข้าสู่หมู่บ้าน โดยประสานงานกับผู้ประสานงานของศูนย์ป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย นายสฤกษ์ จิตนอกและเดินสำรวจเส้นทางภายในชุมชน <p>1 กันยายน 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์หัวหน้าฝ่ายวิชาการ คณะกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย นายสฤกษ์ จิตนอก และขอข้อมูลชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย - สำรวจพื้นที่แหล่งการเรียนรู้ตามธรรมชาติ รอยพระพุทธรูปน้อยภายในบริเวณวัดพระพุทธรูปน้อย

ตารางที่ 3.1 ตารางเวลาการเก็บข้อมูลภาคสนาม (ต่อ)

วันที่	สถานที่	รายละเอียด
31 สิงหาคม -6 กันยายน 2556	ชุมชนเขาพระพุทธร บาทน้อย อ.แก่งคอย จ. สระบุรี	<p>2 กันยายน 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย นายทองสุข จันทบุลย์ - ลงพื้นที่ศูนย์ศึกษาธรรมชาติระบบนิเวศเขาหินปูน ภายในบริเวณ โรงเรียนวัดพระพุทธรบาทน้อย มิตรภาพที่ 69 <p>3 กันยายน 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านโป่งค่าป่าไม้แดง นายบุญช่วย มาลา - ขึ้นสำรวจเส้นทางเดินป่าเขาหินปูน เขาพระพุทธรบาทน้อย และบริเวณรอบเขาพระพุทธรบาทน้อย ร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้าน <p>4 กันยายน 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลสองคอน นายอุทิศ จิตรธรรม - สำรวจแหล่งเรียนรู้ ถ้ำพระใหญ่ เป็นที่ประดิษฐานของหลวงพ่อบุญพระพุทธรูปโบราณสมัยอยุธยา ศูนย์รวมจิตใจคนในชุมชนและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ศิลปะการแกะสลักโดยช่างสมัยอยุธยา <p>5 กันยายน 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์กรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย นายสะอาด จันทร์พราหมณ์ - สำรวจเส้นทางสองข้างทางถนน และโดยรอบเขาพระพุทธรบาทน้อย ที่ใช้เป็นสถานที่ทำแนวกันไฟของชุมชน ร่วมกับชาวบ้าน <p>6 กันยายน 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์นายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าตูม นายสมคิด ต้นทางกุล - สำรวจพื้นที่น้ำซับภายในบริเวณชุมชน ร่วมกับนายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าตูม ที่ให้ความช่วยเหลือพาสำรวจเส้นทางบ่อน้ำซับหลาย ๆ จุดในชุมชน
		<p>14 ตุลาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - ลงพื้นที่ศึกษาเส้นทางเดินป่าเข้าสู่หมู่บ้าน โดยประสานงานกับผู้ประสานงานของชุมชนเขาราวเทียนทอง กับ นางสาวชล พวงพิกุล <p>15 ตุลาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทองนางสาวชล พวงพิกุล - สำรวจพื้นที่ป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง <p>16 ตุลาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง นายสนั่น ภมรพล

ตารางที่ 3.1 ตารางเวลาการเก็บข้อมูลภาคสนาม (ต่อ)

วันที่	สถานที่	รายละเอียด
		<ul style="list-style-type: none"> - เยี่ยมชนกลุ่มแม่บ้านหน่อไม้อัดปีปสนทนาพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ - สัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดหนองยาง พระครูโกศลชัยพัฒน์ - เดินสำรวจพื้นที่ป่าภายในวัดที่ได้รับการสนับสนุนให้มีการปลูกป่าภายในบริเวณวัด และสนทนาพูดคุยกับชาวบ้านในบริเวณรอบๆ สร้างความคุ้นเคย
		<p>17 ตุลาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดหนองยาง พระครูโกศลชัยพัฒน์ - เดินสำรวจพื้นที่ป่าภายในวัดที่ได้รับการสนับสนุนให้มีการปลูกป่าภายในบริเวณวัด และสนทนาพูดคุยกับชาวบ้านในบริเวณรอบๆ สร้างความคุ้นเคย
		<p>18 ตุลาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านเขาราวเทียนทอง นายสมยศ ศรีวันนา - สัมภาษณ์ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านเขาราวเทียนทอง นายสมยศ ศรีวันนา - สัมภาษณ์ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านเขาราวเทียนทอง นายสมยศ ศรีวันนา
		<p>19 ตุลาคม 2556</p> <ul style="list-style-type: none"> - สัมภาษณ์รองประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียน นายมนัส ม่วงเกิด - สัมภาษณ์ นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลเนินขาม นายกิตติ อติสรณกุล - สัมภาษณ์เยาวชนกลุ่มต้นตอ นางสาวกนกกาญจน์ ใจเย็น

1.2.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และผู้ปฏิบัติในพื้นที่ จากพื้นที่ภาคสนาม 4 แห่ง สรุปเป็นประเด็นและจัดแยกหมวดหมู่ตามกรอบแนวคิดในการวิจัยเพื่อร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ในการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ตามแนวทางของ สุกงศ์จันทวานิช (2552) ได้แก่ 1) ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อมๆ กับการเก็บข้อมูล และหลังจากการเก็บข้อมูลสิ้นสุดลง 2) ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลต้องมีมุมมองของคนในเป็นสำคัญ 3) การวิเคราะห์ข้อมูลต้องอาศัยกรอบแนวคิดเบื้องต้นของการวิจัย 4) ผู้วิจัยเป็นผู้วิเคราะห์ข้อมูลด้วยตนเองเพื่อรวบรวมและสรุปองค์ความรู้จากการวิเคราะห์และพัฒนาเป็นรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนต่อไป

จากแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลดังที่ได้กล่าวมานั้น ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ตั้งแต่แรกเข้าพื้นที่ประกอบกับข้อมูลทุติยภูมิที่ผู้วิจัยได้จากการวิเคราะห์เนื้อหาจากเอกสาร ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากกรอบแนวคิดเบื้องต้นของการวิจัย และมีการตรวจสอบในลักษณะมุมมองของคนใน จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ตลอดเวลา จากผู้ให้ข้อมูลเชิงลึก และจากบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เช่น ประธานกรรมการป่าชุมชน นายกเทศมนตรี นายกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ใหญ่บ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น ผู้วิจัยสอบถามข้อมูลจากสมาชิกในชุมชนโดยการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการก่อนที่ผู้วิจัยจะตีความหรือตัดสินใจสร้างข้อสรุปของผู้วิจัย ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกประกอบกับข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์เนื้อหาจากเอกสาร และข้อมูลที่ได้จากการสังเกตมาประกอบในการวิเคราะห์ข้อมูล ตีความ และสร้างข้อสรุป

การตรวจสอบข้อมูลของการวิจัยในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลโดยใช้แนวทางการตรวจสอบข้อมูลของการวิจัยเชิงคุณภาพ 3 ประการของสุภางศ์จันทวานิช (2552) ได้แก่

1) การตรวจสอบข้อมูลต้องตรวจสอบแบบสามเส้า (Data Triangulation) เพื่อเป็นการพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มานั้นถูกต้องหรือไม่โดยการตรวจสอบข้อมูลด้านเวลาสถานที่และบุคคลที่ต่างกันเช่นการสัมภาษณ์และการสังเกตในเวลาที่แตกต่างกันหรือการสัมภาษณ์และการสังเกตบุคคลที่หลากหลายในประเด็นเดียวกัน

2) การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย (Investigator Triangulation) เป็นการตรวจสอบข้อมูลจากการเก็บข้อมูลภาคสนามที่มีผู้วิจัยและผู้ช่วยจดประเด็นการสัมภาษณ์หลังจากการเก็บข้อมูลแล้วนำมาอภิปรายเพื่อทำความเข้าใจตรงกันถึงข้อมูลที่ต้องการมากที่สุด

3) การตรวจสอบข้อมูลสามเส้าด้านวิธีการ (Methodological Triangulation) เป็นการรวบรวมข้อมูลที่หลากหลายวิธีในประเด็นเดียวกันโดยศึกษาจากเอกสารการสังเกตและการสัมภาษณ์เชิงลึก

จากการวิจัยในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้ผลการวิจัยเกี่ยวกับองค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และนำผลจากการวิจัยมาดำเนินการร่างและตรวจสอบร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนในขั้นต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากข้อมูลที่ได้จากขั้นตอนที่ 1 การวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากเอกสาร และการศึกษาภาคสนาม มีรายละเอียด ดังนี้

2.1 ขั้นตอนร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

1) รวบรวมและสรุปภาพรวมขององค์ความรู้ผู้วิจัยรวบรวมและสรุปภาพรวมขององค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาเอกสาร และการศึกษาภาคสนามเพื่อร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

2) ดำเนินการร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการนำข้อค้นพบที่ได้จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์จากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลที่ได้จากการศึกษาพื้นที่ภาคสนามกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี จำนวน 4 แห่ง การสัมภาษณ์เจาะลึก การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม มาใช้เป็นฐานข้อมูลสำหรับการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยมีประเด็นของการนำเสนอ 1) ปรัชญา 2) แนวคิดสำคัญ 3) องค์ประกอบสำคัญ 4) หลักการที่ชุมชนยึดถือในการเรียนรู้ และ 5) กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

3) ผู้วิจัยได้นำร่างรูปแบบที่ได้ปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ตรวจสอบเบื้องต้นเกี่ยวกับความถูกต้องและความเหมาะสมในการใช้ภาษา และปรับแก้ตามคำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

4) ผู้วิจัยนำร่างรูปแบบที่ได้ปรับแก้ตามคำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม เสนอผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตรวจสอบความตรงตามเนื้อหา (Item Objective Congruence: IOC) พบว่า ทุกข้อมีรายการดัชนีสูงกว่า 0.50 จึงถือว่า ข้อรายการในเครื่องมือแบบตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน มีความสอดคล้องตรงตามวัตถุประสงค์ (ศิริชัย กาญจนวาสี, 2541) และมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 0.88 ตลอดจนการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Validity) พบว่า เนื้อหารายการมีความถูกต้องเหมาะสมตามวัตถุประสงค์การวิจัยและวัตถุประสงค์ของการตรวจสอบรูปแบบ ความครบถ้วนสมบูรณ์และความครอบคลุมของข้อคำถาม และปรับปรุงแก้ไขข้อคำถามให้มีความถูกต้องและชัดเจน นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ปรับปรุงแก้ไขข้อคำถามให้มีความถูกต้องและชัดเจนตามข้อคิดเห็นเพิ่มเติมและเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิ

2.2 ขั้นการตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

ในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยดำเนินการตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยการตรวจสอบรูปแบบฯ โดยผู้ทรงคุณวุฒิโดยในการตรวจสอบรูปแบบ โดยใช้มาตรฐานค่า (Rate Scale) 5 ระดับ และกำหนดเกณฑ์การให้ค่าคะแนน 5 ระดับ มีค่าคะแนนเฉลี่ย 4.95 ซึ่งอยู่ในเกณฑ์การให้ค่าคะแนนเหมาะสมในระดับมากที่สุด 4.50 - 5.00

1) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยพัฒนาเครื่องมือในการวิจัย มีขั้นตอน ดังนี้

- (1) ผู้วิจัยสร้างแบบตรวจสอบรูปแบบ มาตรฐานค่า 5 ระดับ ในลักษณะคำถามปลายปิด
- (2) ผู้วิจัยนำแบบตรวจสอบรูปแบบ เสนออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วมตรวจสอบความถูกต้องและเหมาะสมของเครื่องมือ
- (3) ผู้วิจัยปรับปรุงแบบตรวจสอบรูปแบบตามคำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
- (4) ผู้วิจัยนำแบบตรวจสอบที่ได้ปรับปรุงตามคำแนะนำของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วมเสนอผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อตรวจสอบความตรงตามเนื้อหา (Item Objective Congruence: IOC) พบว่า ทุกข้อมีรายการดัชนีสูงกว่า 0.50 จึงถือว่า ข้อรายการในเครื่องมือแบบตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน มีความสอดคล้องตรงตามวัตถุประสงค์ (ศิริชัย กาญจนวาสี, 2541) ตลอดจนการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Validity) พบว่า เนื้อหารายการมีความถูกต้องเหมาะสมตามวัตถุประสงค์การวิจัยและวัตถุประสงค์ของการตรวจสอบรูปแบบ ความครบถ้วนสมบูรณ์และความครอบคลุมของข้อคำถาม และปรับปรุงแก้ไขข้อคำถามให้มีความถูกต้องและชัดเจน นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ปรับปรุงแก้ไขข้อคำถามให้มีความถูกต้องและชัดเจนตามข้อคิดเห็นเพิ่มเติมและเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิ

แบบตรวจสอบรูปแบบชุดนี้ ประกอบด้วยเนื้อหาสาระที่สามารถแบ่งได้เป็น 2 ตอน (ภาคผนวก

ค) แบบตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ได้แก่

ตอนที่ 1 แบบสอบถามข้อมูลพื้นฐานของผู้ทรงคุณวุฒิ

ตอนที่ 2 การตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

แบบตรวจสอบรูปแบบ ตอนที่ 1 ผู้วิจัยได้ให้ผู้ทรงคุณวุฒิเติมข้อความ สถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถามให้สมบูรณ์

แบบตรวจสอบรูปแบบ ตอนที่ 2 การตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยได้ให้ผู้ทรงคุณวุฒิได้พิจารณารูปแบบการเรียนรู้

ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องว่างที่กำหนดให้ และเติมข้อความให้สมบูรณ์ในแต่ละตอนของแบบตรวจสอบ โดยผู้ทรงคุณวุฒิจะต้องให้ค่าคะแนนตามมาตรฐานประมาณค่า 5 ระดับ (Rating Scale) ดังนี้

ระดับคะแนนที่กำหนดในแบบตรวจสอบความเหมาะสมรูปแบบ มีความหมายดังนี้

- 5 หมายถึง ท่านมีความคิดเห็น เห็นด้วยในระดับมากที่สุด
- 4 หมายถึง ท่านมีความคิดเห็น เห็นด้วยในระดับมาก
- 3 หมายถึง ท่านมีความคิดเห็น เห็นด้วยในระดับปานกลาง
- 2 หมายถึง ท่านมีความคิดเห็น เห็นด้วยในระดับน้อย
- 1 หมายถึง ท่านมีความคิดเห็น เห็นด้วยในระดับน้อยที่สุด

และได้กำหนดเกณฑ์การแปลความหมาย ดังนี้

4.50 - 5.00	หมายถึง	เหมาะสมในระดับ มากที่สุด
3.50 - 4.49	หมายถึง	เหมาะสมในระดับ มาก
2.50 - 3.49	หมายถึง	เหมาะสมในระดับ ปานกลาง
1.50 - 2.49	หมายถึง	เหมาะสมในระดับ น้อย
1.00 - 1.49	หมายถึง	เหมาะสมในระดับ น้อยที่สุด

โดยในตอนที่ 2 มีความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

2) การเลือกผู้ทรงคุณวุฒิแบบเจาะจง

ผู้วิจัยเลือกผู้ทรงคุณวุฒิแบบเจาะจง โดยจะต้องมีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง จำนวน 5 คน โดยแบ่งเป็นกลุ่มนักวิชาการ 2 คน และตัวแทนชุมชนในระดับปฏิบัติการ จำนวน 3 คน ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ เชี่ยวชาญหรือมีประสบการณ์ไม่น้อยกว่า 5 ปี ด้านการพัฒนาชุมชน ด้านการจัดการความรู้ ด้านการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต ของหน่วยงานภาครัฐ และภาคประชาชน และเป็นผู้ที่สังคมนยอมรับว่าเป็นผู้นำด้านการเรียนรู้ชุมชน ด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง ได้แก่ 1) กลุ่มนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญด้านการจัดการความรู้ชุมชน ด้านการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย จำนวน 2 คน และ 2) ตัวแทนชุมชนในระดับปฏิบัติการ จำนวน 3 คน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นแหล่งเรียนรู้ในกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี (ภาคผนวก ก)

3) การเก็บรวบรวมข้อมูล

(1) ผู้วิจัยจัดทำหนังสืออย่างเป็นทางการในนามของคณะครุศาสตร์ เพื่อขอความร่วมมือในเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

(2) ผู้วิจัยนำร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ และแบบ

ตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนแบบมาตรฐาน
ค่า 5 ระดับ ไปเสนอผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน

(3) ผู้วิจัยได้ชี้แจงวัตถุประสงค์และรายละเอียดของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการ
จัดการตนเอง

(4) ผู้ทรงคุณวุฒิได้ตรวจสอบร่างรูปแบบ และให้คำแนะนำ

(5) ผู้วิจัยได้ปรับปรุงรูปแบบตามความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ

3) การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการหาค่าเฉลี่ย สำหรับการตรวจสอบรูปแบบการ
เรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีความเหมาะสม เชื่อมโยง และการนำไปใช้
ปฏิบัติจริง และความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมของผู้ทรงคุณวุฒิ แล้วนำมาวิเคราะห์ตามเกณฑ์
และการแปลความหมายของข้อมูลจากแบบตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเอง
ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ดังนี้

ค่าเฉลี่ย 1.00 – 1.49	แสดงว่า	ผู้ตอบแบบตรวจสอบเห็นด้วยอยู่ในระดับน้อยที่สุด (ระดับ 1 ในแบบสอบถาม)
ค่าเฉลี่ย 1.50 – 2.49	แสดงว่า	ผู้ตอบแบบตรวจสอบเห็นด้วยอยู่ในระดับน้อย (ระดับ 2 ในแบบสอบถาม)
ค่าเฉลี่ย 2.50 – 3.49	แสดงว่า	ผู้ตอบแบบตรวจสอบเห็นด้วยอยู่ในระดับปานกลาง (ระดับ 3 ในแบบสอบถาม)
ค่าเฉลี่ย 3.50 – 4.49	แสดงว่า	ผู้ตอบแบบตรวจสอบเห็นด้วยอยู่ในระดับมาก (ระดับ 4 ในแบบสอบถาม)
ค่าเฉลี่ย 4.50 – 5.00	แสดงว่า	ผู้ตอบแบบตรวจสอบเห็นด้วยอยู่ในระดับมากที่สุด (ระดับ 5 ในแบบสอบถาม)

การตรวจสอบยืนยันรูปแบบของผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์เพื่อหา
ฉันทามติ ระดับคะแนนฉันทามติ ข้อความใดที่ผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกัน ร้อยละ 60 แสดง
ว่าข้อความนั้นได้ฉันทามติ (Flander, 1989 อ้างใน สุวิธิตา จรุงเกียรติกุล ,2554) ผู้วิจัยนำค่าคะแนน
การตรวจสอบของผู้ทรงคุณวุฒิทุกคนมาสรุปเป็นภาพรวมของข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพื่อ
ปรับปรุงแก้ไขรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้ดียิ่งขึ้น

2.3 ขั้นตอนการตรวจสอบรูปแบบโดยชุมชน

ขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยนำร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่า
ชุมชนที่ได้ปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิแล้ว มาตรวจสอบอีกครั้งโดยกลุ่มตัวอย่างที่
ผู้วิจัยคัดเลือก รายละเอียดในการตรวจสอบรูปแบบมีดังต่อไปนี้

1) การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างหรือชุมชนตรวจสอบรูปแบบว่ามีความเหมาะสม เชื่อมโยง และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง ผู้วิจัยเลือกกลุ่มตัวอย่างด้วยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก ดังนี้

1. ต้องเป็นกรณีศึกษาที่อยู่ในพื้นที่ภาคกลาง
2. ต้องเป็นกรณีศึกษาที่มีความประสงค์จะนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองไปใช้ในการปฏิบัติจริง
3. ต้องเป็นกรณีศึกษาที่ผู้วิจัยสะดวกในการเดินทางเข้าพื้นที่ศึกษา เช่น มีถนน มีการบริการขนส่งสาธารณะ ที่พักอาศัย และความปลอดภัยในการเดินทางและในการดำเนินการวิจัยในชุมชน

จากเกณฑ์การคัดเลือกที่ผู้วิจัยกำหนดไว้ ผู้วิจัยเลือกชุมชนได้ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ คือ ชุมชนบ้านรางยอม ตำบลหนองโรง อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

2) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยในขั้นตอนนี้ คือ ประเด็นสนทนากลุ่ม และแบบบันทึกข้อมูลการสนทนา (ภาคผนวก ค) ซึ่งมีประเด็นหลักในการสนทนา ได้แก่

1. ความเหมาะสมขององค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
2. ความเหมาะสมของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
3. ความเชื่อมโยงขององค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
4. ความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
5. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ เกี่ยวกับรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

วิธีการพัฒนาเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมี 4 ขั้นตอนดังต่อไปนี้

- 1) ผู้วิจัยสร้างประเด็นการสนทนากลุ่ม เพื่อการตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- 2) ผู้วิจัยนำประเด็นการสนทนากลุ่ม ปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม เพื่อตรวจสอบความถูกต้องและความเหมาะสมของเครื่องมือ
- 3) ผู้วิจัยนำประเด็นการสนทนากลุ่มที่ปรับแก้จากการปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม เสนอให้ผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน ตรวจสอบความ

ตรงด้านเนื้อหา (content validity) โดยใช้ค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างประเด็นที่ศึกษากับ
 วัตถุประสงค์ (item-Objective Congruency Index:IOC) ผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจสอบความตรง
 ด้านเนื้อหา จำนวน 5 ท่าน (ภาคผนวก ก)

จากการวิเคราะห์ค่าของดัชนีความสอดคล้องระหว่างประเด็นที่ศึกษากับวัตถุประสงค์แบบ
 สี่เกณฑ์มีค่าเท่ากับ 0.77 และประเด็นการสนทนากลุ่ม มีค่าเท่ากับ 1.00 มีค่ามากกว่า 0.50 ถือว่า
 มีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยและสามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัยได้

4) ผู้วิจัยได้ปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อนำไปใช้ในการเก็บรวบรวม
 ข้อมูลการวิจัยต่อไป

3) การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการจัดการสนทนากลุ่ม ตามขั้นตอน ดังต่อไปนี้

1) จัดส่งหนังสือเรียนเชิญผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ขอความร่วมมือในการเข้าสนทนา
 กลุ่ม เพื่อแสดงแนวคิดและให้ข้อเสนอแนะที่มีต่อร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองใน
 การอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยนัดหมาย วัน เวลา และสถานที่ในการจัดการสนทนากลุ่ม โดยเปิดโอกาสให้
 ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มได้เตรียมข้อมูลก่อนการดำเนินการสนทนากลุ่ม

2) ผู้วิจัยจัดเตรียมเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย วัสดุอุปกรณ์ และสถานที่ในการ
 ดำเนินการสนทนากลุ่มให้พร้อม

3) ผู้วิจัยดำเนินการสนทนากลุ่มตามกรอบแนวทางที่ได้วางไว้ โดยอธิบายชี้แจง
 วัตถุประสงค์ของการสนทนากลุ่มในครั้งนี้ เกริ่นนำด้วยการสรุปรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการ
 จัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จากนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอประเด็นคำถามในการสนทนากลุ่ม

4) ดำเนินการจัดสนทนากลุ่ม ตามกรอบแนวทางในการสนทนากลุ่ม

5) ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม สามารถวิพากษ์ วิจารณ์ และแสดงความคิดเห็นได้อย่าง
 อิสระต่อรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน สำหรับชุมชนที่
 ต้องการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ในมิติการนำไปใช้ปฏิบัติใช้จริงในชุมชน

6) ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาหลังเสร็จสิ้นการสนทนากลุ่มเพื่อความเข้าใจตรงกันระหว่างผู้วิจัย
 และผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม

ได้ดำเนินการสนทนากลุ่มเมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2558 โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม
 จำนวน 7 คน ประกอบด้วย สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโรง หมู่ที่ 8 บ้านรางยอมีผู้ช่วย
 ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านรางยอ กรรมการหมู่บ้าน ประธานกลุ่มสตรี อาสาพัฒนาชุมชน

4) การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำภาพรวมของข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม มาสรุปผลเป็นภาพรวมของข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะ เพื่อปรับปรุงแก้ไขและพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ให้มีเนื้อหาสาระละเอียดที่ครบถ้วนและมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

2.3 การพัฒนาแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ผู้วิจัยพัฒนาแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น 5 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) ปรัชญาของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน 2) แนวคิดสำคัญ 3) หลักการที่ใช้ยึดถือในการเรียนรู้ 4) องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และ 5) กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และมีปัจจัย และเงื่อนไขในการนำรูปแบบไปใช้ปฏิบัติจริง และยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพื่อนำเสนอในลำดับต่อไป ทั้งนี้ได้ อธิบายและบรรยายเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการเน้นการนำไปปฏิบัติจริงของชุมชน ผู้วิจัยเชื่อมั่นว่า องค์ความรู้จากงานวิจัย เรื่องการพัฒนาแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน สามารถใช้เป็นแนวทางการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่เป็นรูปธรรม และสามารถนำยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ในการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน รวมทั้งเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจนำไปศึกษาหรือวิจัยต่อไป

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของการใช้รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ขั้นตอนการวิจัยนี้เป็นการวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของการใช้รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยจัดการสนทนากลุ่ม และระดมความคิดเห็นของผู้สนทนากลุ่ม เพื่อวิเคราะห์หาปัจจัยและเงื่อนไขของการนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น มีผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 7 คน รายละเอียดวิธีการดำเนินการวิจัย มีดังต่อไปนี้

3.1 การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างหรือผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเพื่อสนทนาและร่วมกันระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยชุมชนที่ได้รับการพิจารณาให้เป็นชุมชนที่ร่วมสนทนากลุ่ม คือ ชุมชนบ้านรางยอมน วิจัยคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม (Focus Group) จำนวน 7 คน โดยกำหนดจำนวนคนตามแนวทางการกำหนด

จำนวนผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มของ Kerlinger and Lee (2000) ขนาดกลุ่มที่พอเหมาะที่จะเปิดโอกาสให้สมาชิกแต่ละคนได้มีส่วนร่วมในการสนทนา ระหว่าง 7-10 คน ผู้วิจัยกำหนดผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มตามคำแนะนำของ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และเป็นประชาชนชาวบ้านด้านการเกษตรโดยผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มทุกคนล้วนเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน ผู้เข้าร่วมสนทนาประกอบด้วยสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโรง หมู่ที่ 8 บ้านรางยอมผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านรางยอม กรรมการหมู่บ้าน ประธานกลุ่มสตรี อาสาพัฒนาชุมชน โดยการสนทนากลุ่มมีขึ้นในวันที่ 24 สิงหาคม 2558

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือการวิจัยที่ใช้ในขั้นตอนนี้คือ ประเด็นการสนทนากลุ่ม และแบบบันทึกข้อมูลการสนทนา (ภาคผนวก ค) ซึ่งมีประเด็นหลักในการสนทนากลุ่ม คือปัจจัยและเงื่อนไขของการใช้รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน มีประเด็นย่อยในการสนทนา ดังนี้

1) ปัจจัยที่ส่งเสริมในการนำรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ในการปฏิบัติจริงให้เกิดประโยชน์เงื่อนไขของการใช้รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

2) เงื่อนไขที่ต้องพิจารณาในการนำรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ในการปฏิบัติจริง

3) ข้อเสนอแนะอื่น ๆ เกี่ยวกับปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

วิธีการพัฒนาเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมี 3 ขั้นตอนดังต่อไปนี้

1) ผู้วิจัยสร้างประเด็นการสนทนากลุ่ม

2) ผู้วิจัยนำประเด็นการสนทนากลุ่มปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม เพื่อตรวจสอบความถูกต้องและความเหมาะสมของเครื่องมือ

3) ผู้วิจัยนำประเด็นการสนทนากลุ่มที่ปรับแก้จากการปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม เสนอให้ผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน ตรวจสอบความตรงด้านเนื้อหา (Content Validity) โดยใช้ค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างประเด็นที่ศึกษากับวัตถุประสงค์ (Item-Objective Congruency Index: IOC) ผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจสอบความตรงด้านเนื้อหา จำนวน 5 ท่าน (ภาคผนวก ก)

จากการวิเคราะห์ค่าของดัชนีความสอดคล้องระหว่างประเด็นที่ศึกษากับวัตถุประสงค์ มีค่าเท่ากับ 1.00 ซึ่งมีค่ามากกว่า 0.50 ถือว่ามีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยและสามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัยได้

4) ผู้วิจัยนำประเด็นการสนทนากลุ่ม ไปใช้ในการสนทนากลุ่ม และเก็บข้อมูลในการทำการวิจัยต่อไป

3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการจัดการสนทนากลุ่ม ตามขั้นตอน ดังต่อไปนี้

- 1) ผู้วิจัยสร้างประเด็นการสนทนากลุ่ม
- 2) ผู้วิจัยเรียนเชิญผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเพื่อขอความร่วมมือในการเข้าสนทนากลุ่ม โดยนัดหมาย วัน เวลา และสถานที่ในการจัดการสนทนากลุ่ม โดยเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มได้เตรียมข้อมูลก่อนการดำเนินการสนทนากลุ่ม
- 3) ผู้วิจัยจัดเตรียมเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย วัสดุอุปกรณ์ และสถานที่ในการดำเนินการสนทนากลุ่มให้พร้อม
- 4) ผู้วิจัยดำเนินการสนทนากลุ่มตามกรอบแนวทางในการสนทนากลุ่มโดยอธิบายชี้แจงวัตถุประสงค์ของการสนทนากลุ่มในครั้งนี้ เกริ่นนำด้วยการสรุปรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จากนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอประเด็นคำถามในการสนทนากลุ่ม
- 5) ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม สามารถวิพากษ์ วิจารณ์ และแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระต่อการเสนอปัจจัย และเงื่อนไขในการนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน สำหรับชุมชนที่ต้องการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ในมิติการนำไปใช้ปฏิบัติใช้จริงในชุมชน
- 6) ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาหลังเสร็จสิ้นการสนทนากลุ่มเพื่อความเข้าใจตรงกันระหว่างผู้วิจัยและผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยสรุปผลข้อคิดเห็น และข้อเสนอแนะที่ได้จากการสนทนากลุ่ม เพื่อนำไปวิเคราะห์และนำเสนอปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบเพื่อเขียนเป็นข้อสรุปผลการวิจัยต่อไป

ขั้นตอนที่ 4 การนำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ขั้นตอนการวิจัยนี้เป็นการจัดทำยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยจัดการประชุมกลุ่ม ที่กรมการพัฒนาชุมชน เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2558 เพื่อระดมความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ ประกอบด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิด้านศึกษานอกระบบโรงเรียน ด้านการพัฒนาชุมชน ด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ และผู้ปฏิบัติด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน จำนวน 9 ท่าน (ภาคผนวก ก) เพื่อร่วมกันจัดทำยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ที่มีความเหมาะสม และมีความเป็นไปได้ในการปฏิบัติได้จริง รายละเอียดวิธีดำเนินการวิจัยมีดังต่อไปนี้

4.1 การจัดทำยุทธศาสตร์

1) กำหนดจุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ ผู้วิจัย ผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้ปฏิบัติด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้ร่วมกันกำหนดจุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ในการจัดทำ โดยร่วมกันกำหนดวัตถุประสงค์ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

2) ดำเนินการวิเคราะห์สถานะแวดล้อมภายใน และสถานะแวดล้อมภายนอก (SWOT Analysis) เพื่อหาจุดแข็ง (Strengths) จุดอ่อน (Weaknesses) โอกาส (Opportunities) และอุปสรรค (Threats)

(1) กำหนดประเด็นของการวิเคราะห์ ออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค

(2) บันทึกการแสดงความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ปฏิบัติงานด้านการอนุรักษ์ที่ได้เสนอความคิดเห็นลงในกลุ่มนั้น ๆ

(3) ให้นำหนักเพื่อระบุปัจจัยหลักช่วยระบุว่าจุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และอุปสรรคอันใดเป็นปัจจัยหลักที่มีผลต่อการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน การให้นำหนักแต่ละชุดปัจจัยใช้วิธีการให้คะแนน โดยปัจจัยที่ค่าคะแนนสูงจะเป็นปัจจัยหลักในแต่ละกลุ่ม

3) กำหนดยุทธศาสตร์ โดยการนำ SWOT Matrix ด้วยการใช้เทคนิคการจับคู่ (SWOT Matching) จับคู่ที่ละคู่ระหว่างปัจจัยจุดอ่อนและโอกาส จุดอ่อนและอุปสรรค จุดแข็งและโอกาส จุดแข็งและอุปสรรค ทั้งนี้ ในการจับคู่แต่ละครั้งจะใช้ปัจจัยหลายตัว หรืออาจไม่จับคู่กับตัวใดเลยก็ได้ โดยจะจัดกลุ่มกลยุทธ์ที่คล้ายกันแล้วสังเคราะห์เป็นกลยุทธ์ทางเลือก

4.2 การคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิ

ผู้วิจัยเลือกผู้ทรงคุณวุฒิแบบเจาะจง โดยจะต้องมีคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง จำนวน 9 คน โดยแบ่งเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญในระดับนโยบาย 4 คน และตัวแทนชุมชนในระดับปฏิบัติการ จำนวน 5 คน ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ เชี่ยวชาญหรือมีประสบการณ์ไม่น้อยกว่า 5 ปี ด้านการพัฒนาชุมชน ด้านการจัดการความรู้ ด้านการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต ของหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน และเป็นผู้ที่สังคมนยอมรับว่าเป็นผู้นำด้านการเรียนรู้ชุมชน ด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง ได้แก่ 1) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญในระดับนโยบาย จำนวน 4 คน ได้แก่ อธิบดีหรือรองอธิบดีกรมป่าไม้ จำนวน 1 คน ผู้อำนวยการหรือรองผู้อำนวยการหน่วยงานภาครัฐด้านการพัฒนาชุมชน จำนวน 1 คน ผู้อำนวยการหรือรองผู้อำนวยการหน่วยงานภาครัฐด้านการศึกษาในระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย จำนวน 1 คน นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญด้านการเรียนรู้ตลอดชีวิต การศึกษาในระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย จำนวน 1 คน และ 2) ตัวแทนชุมชนในระดับปฏิบัติการ จำนวน 5 คน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นแหล่งเรียนรู้ในกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี (ภาคผนวก ก)

4.3 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยดำเนินการตรวจสอบคุณภาพของแนวทางการการประชุมแบบสนทนากลุ่ม และประเด็นการสนทนากลุ่ม โดยอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม และผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการศึกษาจากระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านระเบียบวิธีวิจัย ด้านการพัฒนาชุมชน ด้านการพัฒนาสังคม จำนวน 5 คน ได้ตรวจสอบโครงสร้างและความตรงเนื้อหา ความชัดเจนในการใช้ภาษาเพื่อสื่อความหมาย โดยผลการตรวจสอบความตรงเนื้อหา (Item Objective Congruence: IOC) พบว่า ทุกข้อมีรายการดัชนีสูงกว่า 0.50 จึงถือว่า ข้อรายการในเครื่องมือนี้มีความสอดคล้องตรงตามวัตถุประสงค์ (ศิริชัย กาญจนวาสี, 2541) ตลอดจนการวิเคราะห์เนื้อหา พบว่า เนื้อหารายการของแนวทางการสนทนากลุ่มและประเด็นการสนทนากลุ่มมีความครบถ้วนสมบูรณ์และความครอบคลุมข้อคำถามตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาตามข้อคิดเห็นเพิ่มเติมและเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิ และผู้วิจัยนำประเด็นการประชุมแบบสนทนากลุ่ม ไปใช้ในการประชุมกลุ่ม และเก็บข้อมูลในการทำการวิจัยต่อไป

4.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการจัดการประชุมแบบสนทนากลุ่มตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

- 1) ผู้วิจัยขอหนังสือขอเชิญเข้าร่วมประชุมกลุ่ม จากคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถึงผู้ทรงคุณวุฒิ ทั้ง 9 ท่าน และขอหนังสือขออนุญาตใช้สถานที่จัดการประชุม ถึงอธิบดีกรมการพัฒนาชุมชน
- 2) ผู้วิจัยส่งจดหมายเชิญพร้อมประเด็นการประชุมกลุ่มให้แก่ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มเพื่อขอความร่วมมือในการเข้าประชุมกลุ่ม โดยกำหนดนัดหมาย วันที่ 31 สิงหาคม เวลา 09.00 น. ณ ห้องประชุม 503 ชั้น 5 กรมการพัฒนาชุมชน
- 3) ผู้วิจัยจัดเตรียมเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย วัสดุอุปกรณ์และสถานที่ให้พร้อมในการจัดการประชุมกลุ่ม
- 4) ผู้วิจัยดำเนินการตามแผนงานที่วางไว้โดยเริ่มด้วยการแนะนำตนเองและทีมงาน อธิบายชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัยและการจัดประชุมกลุ่มในครั้งนี้แจ้งให้ผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่มทราบว่ามีการบันทึกเทปตลอดการสนทนากลุ่มเกริ่นนำ และนำเข้าสู่ประเด็นหลัก
- 5) ผู้ทรงคุณวุฒิทุกคนสามารถวิพากษ์ วิจารณ์ และแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระต่อการนำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จากการระดมความคิดเห็น ในมิติการนำไปใช้ปฏิบัติจริงในชุมชน
- 6) ผู้วิจัยได้สรุปเนื้อหาหลังจากเสร็จสิ้นการประชุมกลุ่มเพื่อความเข้าใจตรงกันระหว่างผู้วิจัยและผู้เข้าร่วมประชุมกลุ่ม

4.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำภาพรวมของข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิทุกคนมาสรุปตามกลุ่มของข้อมูลให้น้ำหนักแต่ละข้อมูล และจัดลำดับตามค่าน้ำหนักของข้อมูลในแต่ละกลุ่ม และทำการจับคู่ตามหลักการทำ SWOT Matrix เพื่อให้ได้ยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตารางที่ 3.2 สรุปขั้นตอนดำเนินการวิจัย

วัตถุประสงค์การวิจัย	ขั้นตอนการวิจัย	ผลที่ได้รับ
1. เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบ และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	ขั้นตอนที่ 1.1 การวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโดยการศึกษาเอกสาร ขั้นตอนที่ 1.2 การวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโดยการศึกษาภาคสนาม	องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากการศึกษาเอกสาร องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากการศึกษาภาคสนาม
2. เพื่อการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
3. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	ปัจจัย และเงื่อนไขของการนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ปฏิบัติได้จริง
4. เพื่อนำเสนอยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	ขั้นตอนที่ 4 การนำเสนอยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	ยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัย เรื่อง การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน 2) พัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน 3) วิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขการใช้รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และ 4) นำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยแบ่งการนำเสนอผลการวิจัยออกเป็น 4 ตอน ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

ตอนที่ 1 ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การนำเสนอผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน แบ่งรายละเอียดที่เกี่ยวข้องออกเป็น 2 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1.1 ผลวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากการศึกษาเอกสาร ตอนที่ 1.2 ผลวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากการลงพื้นที่ศึกษากรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี จำนวน 4 แห่ง ซึ่งในแต่ละตอนมีรายละเอียด ดังนี้

ตอนที่ 1.1 ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากการศึกษาเอกสาร

การวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วยแนวคิดในการพัฒนาเครือข่าย ระบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนอีสานใต้ การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน การศึกษาในวิถีของชุมชน รูปแบบและการปฏิบัติการ ศูนย์การเรียนรู้ธุรกิจชุมชน จุดเชื่อมโยงมีปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สากล เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชนรายงานการวิจัย เรื่อง การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาอภิธาน รายงานการวิจัย เรื่อง การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และรายงานการวิจัย เรื่อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เรื่องเพศวิถีของวัยรุ่น มีประเด็นในการวิเคราะห์ คือ องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนที่นำไปสู่การ

จัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่นำไปสู่การเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ รวบรวมและสรุปเนื้อหาเกี่ยวกับองค์ประกอบ และกระบวนการเรียนรู้ชุมชนจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

จากการวิเคราะห์เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับการเรียนรู้ชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2539; สีลาภรณ์ นาครทรรพ, 2539; วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540; อดุลย์ วังศรีคุณ, 2543; สนธยา พลศรี, 2548 ;จุฑาทิพย์ พิทักษ์, 2555) พบว่า การเรียนรู้ชุมชนประกอบด้วยองค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนที่นำไปสู่การจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) เนื้อหา/ความรู้ เป็นเนื้อหาที่สอดคล้องกับความสนใจหรือเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนตระหนักและมีความต้องการที่จะจัดการกับปัญหา ชุมชนจึงมีความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้โดยนำความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุดประสบการณ์ชุมชน หรือความรู้ที่มาจากภายนอกนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นของชุมชน

2) กิจกรรมการเรียนรู้ เป็นวิธีการเรียนรู้ของชุมชน เมื่อชุมชนต้องการจะจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องเรียนเพื่อจัดการกับปัญหา โดยมีวิธีการเรียนรู้ ได้แก่ การประชุม สนทนาแลกเปลี่ยน การอบรม สัมมนา การศึกษาดูงาน การทำวิจัย การรับความรู้จากผู้นำชุมชน เพื่อนำความรู้ที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการเรียนรู้ไปใช้ประโยชน์ในการจัดการกับปัญหา

3) แหล่งเรียนรู้ เป็นแหล่งที่ให้ความรู้ทั้งที่อยู่ในชุมชนและนอกชุมชน แหล่งเรียนรู้ในชุมชนได้แก่ แหล่งเรียนรู้บุคคล เช่น ผู้นำชุมชน สมาชิกชุมชน แหล่งเรียนรู้สถาบัน เช่น องค์กรชาวบ้าน วัด ศูนย์การเรียนรู้ เวทีชาวบ้าน แหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ป่าชายเลน ป่าเขา หินปูน และแหล่งเรียนรู้ภายนอก ได้แก่ นักวิชาการ/องค์กรภายนอก และเครือข่ายชุมชน

2. กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

จากการวิเคราะห์เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับการเรียนรู้ชุมชน(สุนทร สุนันท์ชัย, 2535; ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์, 2542; อดุลย์ วังศรีคุณ, 2543; มุลนิธิพัฒนาภาคเหนือ, 2544; สนธยา พลศรี, 2548; ประสาน ต่างใจ, 2548) พบว่ากระบวนการเรียนรู้ชุมชนเป็นการดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนโดยมีเนื้อหาองค์ความรู้ที่สอดคล้องกับการดำเนินชีวิต วิถีชุมชน และการประกอบอาชีพ รวมทั้งทำให้เกิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน อาศัยทรัพยากรธรรมชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญในการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของชุมชน มีขั้นตอนดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การรับรู้ข้อมูลและตระหนักในปัญหา

ชุมชนรับรู้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิต เกิดความตระหนักในปัญหา และมีความต้องการที่จะจัดการกับปัญหาให้หมดไปจากชุมชน ปัญหาเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนจำเป็นจะต้องเรียนรู้เพื่อนำความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันใช้ในการจัดการกับปัญหา

2) ร่วมวิเคราะห์ปัญหาและร่วมกำหนดแนวทางที่เหมาะสม

ชุมชนรับรู้ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิต วิถีชีวิตชุมชน เป็นจุดผลักดันให้ชุมชนเรียนรู้ด้วยการร่วมกันวิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหา และร่วมกันกำหนดแนวทางที่สอดคล้องกับสาเหตุของปัญหา โดยกำหนดหลายแนวทางหรือแนวทางเดียวที่ชุมชนร่วมกันพิจารณาแล้วเห็นว่ามี ความเหมาะสมในสถานการณ์นั้น ๆ และสามารถนำไปใช้ในการจัดการกับปัญหาของชุมชนได้

3) ร่วมตัดสินใจเลือกแนวทางและร่วมวางแผนลงมือปฏิบัติ

ชุมชนเมื่อร่วมกันวิเคราะห์ทั้งสภาพปัญหา สาเหตุ และร่วมกันกำหนดแนวทางที่เหมาะสมก็จะนำผลจากการวิเคราะห์มาสู่การร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทางหรือวิธีการที่เหมาะสมกับปัญหาของชุมชนมากที่สุด ซึ่งแนวทางหรือวิธีการอาจจะมีเพียงวิธีเดียวหรือหลายวิธีก็ได้ เป็นขั้นตอนของการร่วมกันตัดสินใจที่จะดำเนินการกิจกรรมใด ๆ ที่จะนำมาสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชน ก่อนการลงมือปฏิบัติจำเป็นจะต้องมีการวางแผนเพื่อกำหนดวิธีการลงมือปฏิบัติไว้ล่วงหน้า รวมถึงการเตรียมการ เตรียมความพร้อมก่อนการปฏิบัติจริง ตามแนวทางหรือวิธีการที่ได้ร่วมกันตัดสินใจอย่างรอบคอบ โดยมีเป้าหมายที่ชัดเจน

4) ร่วมลงมือปฏิบัติ

ชุมชนร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทางที่พิจารณาแล้วเห็นว่าเป็น แนวทางที่ดีที่สุดจึงได้ร่วมกันวางแผนลงมือปฏิบัติ จึงนำมาสู่การลงมือปฏิบัติตามแผนที่ได้วางไว้ ขั้นตอนนี้มีความสำคัญต่อความสำเร็จในการแก้ปัญหาของชุมชน เป็นการร่วมทำ เป็นกิจกรรมที่เป็นผลจากการตัดสินใจของชุมชน และเมื่อปฏิบัติเสร็จแล้วจึงร่วมกันสรุปผลการปฏิบัติทั้งในส่วนของความสำเร็จและล้มเหลว การเรียนรู้ในขั้นตอนการลงมือปฏิบัติเกิดองค์ความรู้ใหม่ขึ้นในชุมชน

5) ร่วมประเมินผลการปฏิบัติและปรับปรุง

ชุมชนเมื่อลงมือปฏิบัติแล้ว ก็จะสรุปผลการปฏิบัติทั้งในส่วนของสำเร็จและล้มเหลว โดยในขั้นตอนนี้จะนำผลการปฏิบัติที่สรุปแล้วมาประเมินผลการปฏิบัติประสบความสำเร็จและล้มเหลวอย่างไร ในส่วนของความสำเร็จจะนำมาบันทึกเป็นชุดความรู้ของชุมชน เพื่อถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้ และในส่วนของความล้มเหลวก็จะนำไปสู่การปรับปรุงโดยเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ใหม่ในขั้นตอนแรก

กล่าวโดยสรุปกระบวนการเรียนรู้ชุมชนมีลักษณะเป็นขั้นตอนที่เป็นวงจรต่อเนื่อง การเรียนรู้มีการรวมตัวกันของกลุ่มคนที่มีปัญหาหรือมีความต้องการสนใจในเรื่องเดียวกัน ต้องการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ระหว่างกัน จนเกิดเป้าหมายร่วมกันในการจัดการกับปัญหาหรือความต้องการนั้น ๆ เป็นการเรียนรู้ที่เป็นได้ทั้งทางการและไม่เป็นทางการ เป็นกระบวนการกลุ่มที่คนในชุมชนได้ร่วมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน และร่วมประเมินผลการปฏิบัติงาน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นขั้นตอนที่มีความ

เชื่อมโยงอย่างมีนัยสำคัญในการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่จะสามารถเรียนรู้ร่วมกันให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ในทิศทางเดียวกันทำให้เกิดการยอมรับ และความสามัคคีของคนในชุมชนอย่างแท้จริง

ตอนที่ 1.2 ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบ และกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการ

ตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากการศึกษาภาคสนามแบบพหุกรณีศึกษา

ผู้วิจัยได้ศึกษากรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี จำนวน 4 แห่ง ได้แก่ 1) ชุมชนบ้านห้วยสะพาน จังหวัดกาญจนบุรี 2) ชุมชนเขาราวเทียนทอง ตำบลเนิน จังหวัดชัยนาท 3) ชุมชนเขาพระพุทธบาทน้อย จังหวัดสระบุรีและ 4) ชุมชนบางขุนไทร จังหวัดเพชรบุรีซึ่งแต่ละกรณีศึกษาที่ดีมีรายละเอียดหลัก ได้แก่ ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่นำไปสู่การจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่นำไปสู่การจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

กรณีศึกษาที่ 1ชุมชนบ้านห้วยสะพานตำบลหนองโรงอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

1. ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป

ชุมชนบ้านห้วยสะพาน ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอำเภอพนมทวน อยู่ในเขตพื้นที่การปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองโรง มีหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในชุมชน จำนวน 4 หมู่ ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านหนองกระจันทร์ หมู่ที่ 2 บ้านห้วยสะพาน หมู่ที่ 9 บ้านใหม่ และหมู่ที่ 11 บ้านดอนเจริญ ตำบลหนองโรง อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ประชากรทั้งสิ้น 2,186 คน นับถือศาสนาพุทธทั้งหมดมีอาณาเขตติดต่อกับตำบลและหมู่บ้านใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับ	บ้านดอนตาเพชรตำบลดอนตาเพชร
ทิศใต้	ติดกับ	ทุ่งหนองกระจันทร์
ทิศตะวันออก	ติดกับ	หมู่ที่ 7 บ้านดอนสระ ตำบลพนมทวน
ทิศตะวันตก	ติดกับ	หมู่ที่ 3 บ้านหนองโรง ตำบลหนองโรง

ชุมชนบ้านห้วยสะพานเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีการตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 400 ปี ชุมชนบ้านห้วยสะพานมีพื้นที่ป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ต้นไม้ส่วนใหญ่จะมีขนาดลำต้นสีถึงหกคนโอบ มีสัตว์นานาชนิด และน้ำในลำห้วยไหลผ่านตลอดทั้งปี ชาวบ้านประกอบอาชีพทำนาโดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก และเลี้ยงวัว ควาย เพื่อใช้เป็นแรงงานและขาย ต่อมาในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ในช่วงปี พ.ศ. 2488 มีการสร้างทางรถไฟเพื่อใช้ในสงคราม เป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การเปลี่ยนสภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าแห่งนี้ มีการจับจองพื้นที่ การถากถางป่า การบุกรุกพื้นที่ป่าเป็นสาเหตุให้ป่าถูกทำลายไปได้อย่างรวดเร็วภายในไม่กี่ปี เมื่อหมดป่าแหล่งอาหารที่เคยมี สัตว์ป่าก็หมดไป น้ำในลำห้วยที่ไหลตลอดปีก็แห้ง ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ขาดแคลนน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภค บริโภคและการเพาะปลูก จึงเกิดการรวมตัวของคนในชุมชนขึ้น จำนวน 14 คนในปี พ.ศ. 2517 และได้ส่งกลุ่มตัวแทนชาวบ้านเข้าไปเจรจากับกลุ่มนายทุนของให้หยุดการบุกรุกป่าแต่ได้รับการปฏิเสธ จึงเกิดการต่อต้านจากชาวบ้าน และมีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ และมีการลอบยิงทำให้แกนนำเสียชีวิตในที่สุดกลุ่มนายทุนได้

ยุติการบุกรุกผืนป่าและคืนที่ดินทั้งหมดให้กับชุมชนบ้านห้วยสะพาน (เอกสารแนะนำป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ที่ทำการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี,2548) กลุ่มแกนนำชาวบ้านได้ปักหลักรังวัดพื้นที่ เพื่อเป็นการป้องกันการบุกรุก โดยใช้แนวต้นไม้ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และต่อมาจึงได้มีการรังวัดและปักหลักเขตด้วยเสาคอนกรีตทำคั่นดินเป็นแนวเขตป่ามีเนื้อที่วัดได้ 1,008 ไร่ ชาวบ้านห้วยสะพานทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลป่าไม้ของหมู่บ้าน และได้มีการจัดการป่าชุมชนที่เป็นระบบมากขึ้นในปี พ.ศ. 2540 โดยกรมป่าไม้ได้เข้ามาให้ความรู้และจัดการฝึกอบรมเกี่ยวกับป่าชุมชน และเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2543 ตัวแทนชาวบ้านทั้ง 4 หมู่บ้านได้ร่วมประชุมและมีมติเป็นเอกฉันท์ให้ตั้งชื่อป่ารักษาแห่งนี้ว่า “ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี” และเห็นชอบร่วมกันให้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาเพื่อบำรุงรักษาและดูแล ป้องกันการบุกรุกการทำลายป่าชุมชน และส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมในด้านการอนุรักษ์ป่า เรียกว่า “คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี” (ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี,สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556)

คนในชุมชนบ้านห้วยสะพานมีความสัมพันธ์ในรูปแบบเครือญาติ จากครอบครัวขยายที่มีสมาชิกเพิ่มขึ้นมากและแบ่งเป็นครอบครัวย่อย ๆ แยกออกไปอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน และมีความใกล้ชิด และมีความร่วมมือร่วมใจคนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา และมีความโดดเด่นในเรื่องการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ทั้งความเชื่อที่นำไปสู่การทำพิธีกรรม ประเพณีส่วนใหญ่ประกอบขึ้นในเขตวัดจึงทำให้วัดมีบทบาทอย่างมากในการขัดเกลาทั้งด้านศีลธรรมและจริยธรรม คนในชุมชนจึงมีจิตใจโอบอ้อมอารีต่อกัน ชุมชนบ้านห้วยสะพานเป็นชุมชนที่มีผลงานด้านการอนุรักษ์ป่าที่โดดเด่น ได้รับรางวัลประกาศเกียรติคุณชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี จากหลาย ๆ รางวัล ทั้งจากกรมป่าไม้ จากโครงการ คนรักป่า ป่ารักชุมชน ได้รับรางวัลป่าชุมชนชนะเลิศระดับประเทศรางวัลถ้วยพระราชทานเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ประจำปี 2555 รางวัลป่าชุมชนดีเด่นระดับภาค ประจำปี พ.ศ.2554 และ จากสถาบันลูกโลกสีเขียว รางวัลลูกโลกสีเขียว ประจำปี พ.ศ. 2548 จากผลงานที่เป็นที่ประจักษ์ทำให้ชุมชนบ้านห้วยสะพานเป็นชุมชนที่ได้รับความสนใจจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน สถาบันการศึกษา ชุมชนอื่นๆ รวมทั้งบุคคลทั่วไปเข้ามาศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก เป็นต้นแบบที่ดีในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ อยู่ร่วมกับป่าได้อย่างสมดุล และใช้ประโยชน์จากป่าให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า และยั่งยืน

2. องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การเรียนรู้ของชุมชนบ้านห้วยสะพานจุดเริ่มต้นเกิดขึ้นจากที่ชุมชนประสบกับปัญหาน้ำแห้งแล้งอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ในอดีตพื้นที่แห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์มีน้ำในลำธารไหลตลอดปี ชาวบ้านไม่เคยประสบกับปัญหาน้ำแห้ง แต่เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในชุมชน จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนบ้านห้วยสะพานที่จะต้องจัดการกับปัญหา และพัฒนาต่อยอดการพัฒนาให้ชุมชนมีความเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ ชุมชนบ้านห้วยสะพานเป็นชุมชนที่ได้ชื่อว่าเป็นชุมชนอนุรักษ์ป่าที่มี

ความโดดเด่น เป็นแหล่งศึกษาดูงานที่สำคัญแห่งหนึ่ง มีผู้ให้ความสนใจเข้ามาศึกษาดูงานเป็นจำนวนมาก ทั้งส่วนราชการ เอกชน สถานศึกษา และบุคคลทั่วไปที่สนใจ ชุมชนบ้านห้วยสะพานมีแนวทางการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากที่ป่าไม้ถูกทำลาย จนสภาพเสื่อมโทรม พื้นที่ป่ากลายเป็นพื้นที่ปลูกอ้อย มันสำปะหลัง ในปัจจุบันป่าที่หมดไปแล้วได้รับการฟื้นฟูให้กลับมาสภาพเช่นเดิม ด้วยความมุ่งมั่น และเห็นคุณค่าประโยชน์ของป่าของคนชุมชนบ้านห้วยสะพาน ทำให้คนในชุมชนต้องเรียนรู้ร่วมกัน มีความรู้ในการที่จะสร้างป่าขึ้นมาใหม่และดูแล รักษาให้คงอยู่ตลอดไป คนอยู่ร่วมกับป่าอย่างเป็นมิตร เอื้อประโยชน์ต่อกันได้อย่างสมดุลกับระบบนิเวศ รายละเอียดขององค์ประกอบหลักของการเรียนรู้ชุมชนของชุมชนบ้านห้วยสะพาน สามารถอธิบายได้ ดังนี้

2.1 เนื้อหา/ความรู้

2.1.1 ปัญหา ความต้องการ

จากการวิเคราะห์ชุมชนบ้านห้วยสะพาน พบว่า การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเริ่มต้นจากการประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ สภาพอากาศร้อนอบอ้าว จากการที่ป่าไม้ได้ถูกทำลายจนกลายเป็นป่าเสื่อมโทรมมีแต่ตอไม้ถูกพบเห็นในพื้นที่ป่าดั้งเดิม และพื้นที่ป่าส่วนใหญ่ถูกนำมาเป็นพื้นที่ทำการเกษตรปลูกอ้อย มันสำปะหลัง ป่าไม้เมื่อหมดไปจากชุมชน ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน น้ำที่เคยมีให้กินใช้ตลอดทั้งปีก็เหือดแห้ง ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชนจึงเป็นเนื้อหาที่สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตวิถีชีวิตและการประกอบอาชีพจึงเป็นสิ่งสำคัญในการเรียนรู้ ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “ถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ทำให้ชุมชนต้องนำปัญหามาเรียนรู้ร่วมกัน “...ป่าถูกทำลายจนหมด พื้นดินแห้งแล้ง น้ำแล้งอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้น เดือดร้อนกันไปหมด ความเดือดร้อนกระทบกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องมาช่วยกันแก้ปัญหา..”

2.1.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปัจจุบันชุมชนบ้านห้วยสะพานมีอายุมากกว่า 400 ปี จึงมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากการสั่งสมของบรรพบุรุษมาตั้งแต่อดีต และได้สืบทอดกันต่อ ๆ มา เช่น ภูมิปัญญาด้านการจัดการป่าชุมชน สมุนไพร พันธุ์ไม้ต่าง ๆ พิธีกรรม วัฒนธรรมประเพณี ศิลปะพื้นบ้าน การนวดแผนโบราณ การจักสาน เป็นต้น จากการวิเคราะห์การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นถ่ายทอดให้กับคนในชุมชน พบว่า ชุมชนบ้านห้วยสะพาน สามารถรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่คู่กับชุมชนได้อย่างดี เนื่องจากเห็นถึงคุณค่าความรู้ดั้งเดิมในชุมชนที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ของบรรพบุรุษและได้ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงรุ่นปัจจุบัน ด้วยภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีในชุมชนทำให้ชุมชนในอดีตสามารถที่จะดูแลรักษาป่าไม้ได้อย่างอุดมสมบูรณ์ เป็นความรู้ที่ทรงคุณค่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านห้วยสะพานที่ผ่านมาเกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่ล้มเหลว การละเลยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่คนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างเป็นมิตร เป็นภูมิปัญญาที่สามารถตอบปัญหาในเชิงปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

ความรู้ดั้งเดิมของชุมชนจึงถูกนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาตามวิถีของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพ อดีตกำนันตำบลหนองโรง (สัมภาษณ์, 5 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวถึงว่า “...ชาวบ้านไม่ได้เป็นนักวิชาการไม่มีความรู้อะไรมากมายแต่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นความรู้เชิงปฏิบัติที่ทำกันมา ชาวบ้านรู้ว่าจะเก็บของป่าอย่างไรให้มันมีให้เก็บได้ตลอดไป ความรู้เหล่านี้ถ่ายทอดให้กันในชุมชน ความรู้ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชน ชาวบ้านมีประสบการณ์ รู้ว่าจะทำอย่างไรไม่ให้มีปัญหาป่า...”

2.1.3 ชุดประสบการณ์ของชุมชน

จากการวิเคราะห์ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านห้วยสะพาน พบว่า ชุมชนบ้านห้วยสะพานเผชิญกับปัญหาป่าเสื่อมโทรมที่ส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิต ทำให้มีประสบการณ์ตรงในการเผชิญกับปัญหา และการจัดการกับปัญหาป่าไม้ ชุมชนริเริ่มการอนุรักษ์ป่าไม้ด้วยความคิดของชุมชนเอง จากการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ระหว่างกัน และลุกขึ้นมาแก้ไขปัญหาด้วยชุมชนเอง และประสบความสำเร็จด้วยการใช้พลังของชุมชนร่วมมือกัน ชุมชนมีประสบการณ์การเรียนรู้ของคนในชุมชนที่สามารถจัดการแก้ไขปัญหาชุมชนได้ ความรู้เหล่านี้ได้ถูกนำมาจัดเก็บเป็นชุดความรู้หรือชุดประสบการณ์ของชุมชนที่ใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมทั้งยังใช้ในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งด้วยการนำประสบการณ์ที่ประสบความสำเร็จขับเคลื่อนการทำงานร่วมกันของชุมชนได้ และต่อยอดการสร้างกลุ่มอาชีพภายในชุมชน นายกองค้การบริหารส่วนตำบลหนองโรง (สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ชุมชนมีชุดประสบการณ์ที่เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เราเรียนรู้ว่าถ้าจะให้ต้นไม้มันเติบโตรอดตายได้จะปลูกอย่างไร ไม่แห้งตาย ปลูกช่วงไหน ปลูกอย่างไร เรียนรู้และรวบรวมเป็นองค์ความรู้ของชุมชน ทุกวันนี้เราก็ปลูกป่าเสริมกันตามวิธีการที่ชุมชนเรียนรู้มา...”

2.1.4 ความรู้จากภายนอกชุมชน

จากการวิเคราะห์การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านห้วยสะพาน พบว่า ชุมชนบ้านห้วยสะพานเผชิญกับปัญหาความเดือดร้อนและสามารถผ่านพ้นสถานการณ์ความทุกข์ยากได้ด้วยการรวมพลังคนในชุมชนเรียนรู้ร่วมกันเพื่อร่วมกันหาแนวทางในการนำไปแก้ไขปัญหาจนทำให้ชุมชนเห็นถึงความสำคัญของการเรียนรู้ชุมชน และการเรียนรู้ที่จะต้องเพิ่มเติมความรู้ให้เท่าทันกับสถานการณ์ปัญหาที่เปลี่ยนแปลงไปตามเวลาที่เปลี่ยนไป ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนเป็นฐานความรู้ของชุมชน ซึ่งชุมชนให้ความสำคัญกับความรู้ที่ได้จากภายนอกชุมชนที่สามารถนำมาเติมเต็มความรู้ของชุมชนที่บูรณาการร่วมกันและประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนบนฐานของวัฒนธรรมชุมชน ชุมชนบ้านห้วยสะพานเป็นชุมชนที่เปิดใจรับความรู้ใหม่ ๆ เพราะเห็นถึงคุณค่า และประโยชน์ของความรู้ที่ทำให้ชุมชนก้าวผ่านปัญหาอุปสรรคได้ และด้วยการสนับสนุนความรู้เชิงวิชาการจากกรมป่าไม้ และนักวิชาการอิสระที่ได้เข้ามาให้ความรู้กับชุมชนบ้านห้วยสะพานอย่างต่อเนื่องเป็นระยะ ๆ เสมอมา จึงทำให้ชุมชนบ้านห้วยสะพานเป็นชุมชนที่มีความรู้ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างลึกซึ้ง ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพาน (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “..ชุมชนจัดการป่ากันมานานแล้ว

ด้วยภูมิปัญญาที่มี แต่ตอนทางกรมป่าไม้เห็นว่าชุมชนมุ่งมั่นในการร่วมกันอนุรักษ์ป่าก็เข้ามาให้ความรู้เพิ่ม มันก็ช่วยทำให้มีความรู้หลากหลายขึ้นทั้งในแบบดั้งเดิมที่ทำกันมา และก็ความรู้ใหม่ ๆ ที่ใช้ด้วยกันได้ดี ก็ช่วยให้ชุมชนได้ขยายแนวร่วมปลูกต้นไม้จากเขตป่าสู่ที่สาธารณะ วัด โรงเรียนและสองข้างทาง ...”

จะเห็นได้ว่า ความรู้ที่ชุมชนบ้านห้วยสะพานได้นำมาใช้ในการเรียนรู้ นอกจากจะเป็นความรู้ที่มีในชุมชนแต่ด้วยวิสัยทัศน์ของชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่มีจากทุกแหล่งและเรียนรู้ไม่มีวันหมดจึงได้นำความรู้ที่ได้รับจากภายนอกมาใช้ในการทำงานด้านการอนุรักษ์ควบคู่ไปกับความรู้ภายในชุมชนที่เข้มแข็งของชุมชนจึงทำให้ชุมชนแห่งนี้ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ป่าชุมชนและเป็นที่ยอมรับทางสังคม

2.2 กิจกรรมการเรียนรู้

2.2.1 การประชุม สนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้

จากการวิเคราะห์ชุมชนบ้านห้วยสะพานในการดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ พบว่า ชุมชนบ้านห้วยสะพานมีวิธีการเรียนรู้ที่ง่าย เป็นธรรมชาติ และสอดคล้องกับฯ โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะเป็นแนวราบ ระบบเครือข่ายที่ใกล้ชิด ความไวเนื้อเชื่อใจ และเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส ด้วยการเรียนรู้ในรูปแบบการประชุม สนทนาพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ระหว่างกันที่เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เมื่อชุมชนมีปัญหาเกี่ยวกับป่าชุมชน ชุมชนจะนำปัญหาที่เกิดขึ้น เข้าสู่การประชุม พูดคุยสนทนาระหว่างกันเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันและนำไปสู่การจัดการกับปัญหาของชุมชนได้ ทั้งในลักษณะของกลุ่มย่อย ในเวทีของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพาน สามัคคี แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันในเรื่องการอนุรักษ์ป่าโดยตรง โดยไม่กำหนดวันประชุมตายตัว ขึ้นอยู่กับความพร้อมและสถานการณ์ และในเวทีประชาคมหมู่บ้าน ประจำทุกวันที่ 5 ของเดือน โดยจะใช้เวลาตอนเย็นหลังเลิกงาน ตั้งแต่ 16.00 น. ขึ้นไป เพื่อไม่ให้กระทบกับการประกอบอาชีพของชาวบ้าน ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านหนองกระจันทร์ (สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...เวลาชุมชนมีปัญหาจะมาประชุม พูดคุยกัน ช่วยกันคิดว่าจะทำอย่างไรต่อไป ถึงจะแก้ปัญหาได้ การได้พูดคุยแลกเปลี่ยนจะช่วยส่งเสริมการคิด วิเคราะห์ของชาวบ้าน และทำให้เข้าใจ ช่วยกันหาทางแก้ปัญหาที่เกิดจากการยอมรับของทุกคน มันเป็นพลังชุมชน ทำคนเดียวไม่มีทางสำเร็จได้...”

2.2.2 การอบรม สัมมนา

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพาน นายกองค้การบริหารส่วนตำบลหนองโรง ผู้อาวุโส ทั้ง 3 ท่าน เป็นผู้นำชุมชนที่ให้ความสำคัญในเรื่องการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน พบว่า การส่งเสริมให้คนในชุมชนได้มาซึ่งความรู้เพิ่มเติมด้วยการฝึกอบรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ แล้วยังได้อบรมความรู้ด้านอาชีพที่ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นฐานการผลิต ชุมชนสามารถนำความรู้ที่ได้จากการอบรมไปใช้ประโยชน์ในการจัดการป่าชุมชนและต่อยอดการพัฒนาไปสู่การสร้างกลุ่มอาชีพโดยใช้ป่าชุมชนเป็นฐานการผลิตและส่งเสริมเศรษฐกิจที่ดีภายในชุมชน

การอบรม จึงทำให้ชาวบ้านได้ทำความเข้าใจในสาระสำคัญของเรื่องที่ไปอบรม จนทำให้เกิดความรู้ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ขับเคลื่อนการดำเนินการได้เป็นอย่างดี ดังที่ผู้อาวุโส (สัมภาษณ์, 5 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...กรมป่าไม้เข้ามาอบรมชาวบ้านให้ความรู้ในแง่วิถีคิด กระบวนการทำงาน การบริหารจัดการ แผนงาน การป้องกันไฟป่า การดูแลเผ่าระวัง และด้านกิจกรรมต่าง ๆ ในการจัดการป่า ทำให้ชาวบ้านได้มีความรู้ และเข้าใจในคุณค่า ประโยชน์ และแนวทางการจัดการป่าในเชิงวิชาการ...”

2.2.3 การศึกษา ดูงาน

จากการวิเคราะห์กิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนบ้านห้วยสะพาน พบว่า ชุมชนบ้านห้วยสะพานนอกจากใช้วิธีการอบรมสัมมนาเพื่อเพิ่มพูนความรู้ทั้งในด้านการอนุรักษ์ป่าการศึกษาดูงานก็เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ชุมชนบ้านห้วยสะพานใช้เพื่อเสริมเพิ่มความรู้ของชุมชนในมุมมองที่แตกต่างหรือลักษณะของการจัดการป่าชุมชนที่มีความหลากหลายและแตกต่างไปตามวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และบริบทของแต่ละชุมชน แต่สามารถนำความรู้จากชุมชนภายนอกมาปรับใช้กับชุมชนบ้านห้วยสะพานได้ให้เหมาะสมกับบริบทของตนเอง ทั้งนี้ ชุมชนที่ขับเคลื่อนงานอนุรักษ์ป่าแต่ละชุมชนจะมีองค์ความรู้และผลการปฏิบัติงานที่เป็นรูปธรรมสามารถนำมาปฏิบัติจริงได้ ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “...ไปหาความรู้จากชุมชนอื่น ๆ ที่ประสบความสำเร็จในการจัดการป่า ก็เป็นการเปิดหูเปิดตา ได้มีมุมมองใหม่ ๆ ที่บางที่ชุมชนเองอาจไม่ได้มองก็ได้ ความรู้ตรงนี้จึงสำคัญ ชุมชนต้องมีมุมมองที่หลากหลาย ความรู้ก็จะได้หลากหลายเช่นกัน แต่ละพื้นที่ก็จะมีดีมีจุดเด่นของตัวเองเรียกว่า “ดีคนละอย่าง” อย่างเรื่องป่าชุมชนผมก็จะไปดูงานการบริหารจัดการที่ป่าชุมชนหนองใหญ่จังหวัดอำนาจเจริญการไปดูงานภายนอกก็เป็นการเพิ่มความรู้ให้กับชุมชนสามารถนำมาปรับใช้แก้ไขปัญหของชุมชนเราได้เหมือนกัน...”

2.2.4 การรับความรู้จากผู้นำชุมชน

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ประธานกรรมการ และกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ทั้ง 2 ท่าน เป็นบุคคลที่มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชนในด้านการจัดการป่า พบว่าการ กิจกรรมการเรียนรู้ที่สำคัญอีกแบบหนึ่ง คือ การรับความรู้จากผู้นำชุมชน ผู้นำชุมชนมีความรู้ที่หลากหลาย เช่น ด้านการจัดการป่า ด้านพืชสมุนไพร ด้านศิลปะพื้นบ้าน ด้านวัฒนธรรมประเพณี ด้านการจักสาน ซึ่งองค์ความรู้ทั้งหลายนี้เชื่อมโยงและส่งเสริมการอนุรักษ์ป่า ด้วยภูมิความรู้ของผู้นำชุมชนที่มีอยู่และถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้และใช้ประโยชน์จากความรู้ที่ได้รับทั้งในการร่วมกันดูแลอนุรักษ์ป่าชุมชน และการประกอบอาชีพเสริมได้ กรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ได้กล่าวถึง ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี นายประยงค์ แก้วประดิษฐ์ เป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องการดูแลรักษาป่าไม่อย่างลึกซึ้ง ทั้งจากภูมิปัญญาท้องถิ่นและออกไปแสวงหาความรู้จากภายนอกชุมชน เพื่อนำความรู้ที่เพิ่มพูนมาถ่ายทอดให้กับชาวบ้านทั้ง 4 หมู่บ้านด้านการ

อนุรักษ์ อบรมให้ความรู้กับชาวบ้านได้รู้จักทั้งการดูแลรักษาและการอนุรักษ์ป่าไม้ให้อยู่กับชุมชนจนทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้และให้ความร่วมมือกันปลูกป่าเพิ่มเติมเป็นประจำทุกปี กรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 6 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “...ลุงเปี้ยก เป็นผู้นำชุมชนที่มีความรู้มาก ทั้งในเรื่องเกี่ยวกับป่า พืชสมุนไพร และวัฒนธรรมท้องถิ่น ลุงเป็นคนตั้งใจทำงานเพื่อชุมชน แม้จะมีภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่แล้ว แต่ลุงแกก็ยังไม่หยุดที่จะเรียนรู้ หาความรู้จากภายนอกชุมชน ไปดูชุมชนอื่นๆ มีระบบการจัดการป่าเป็นอย่างไรบ้างมีองค์ความรู้อะไรใหม่ ๆ เพื่อจะได้เอามาปรับใช้กับชุมชนและก็เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาในชุมชนด้วย...”

2.2.5 การร่วมทำวิจัยของชุมชน

ชุมชนบ้านห้วยสะพานเป็นชุมชนที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่น ประชาชนชาวบ้านมีองค์ความรู้ในเรื่องพืชพันธุ์สมุนไพร แต่ยังคงขาดความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับข้อมูลพรรณไม้และเส้นทางศึกษาธรรมชาติ คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี องค์การบริหารส่วนตำบลหนองโรง และชุมชนบ้านห้วยสะพานได้ร่วมทำวิจัยกับมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ศึกษา สำรวจชนิดของพรรณไม้ ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ และประโยชน์ของพรรณไม้ รวมทั้งพัฒนาเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี โดยวิธีเก็บข้อมูลใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงสำรวจ และทดลอง จากการร่วมทำวิจัยกับมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ค้นพบว่า มีพันธุ์ไม้ที่มีเนื้อไม้ 30 วงศ์ 55 สกุล และ 69 ชนิด และได้รับความรู้เรื่องการใช้ประโยชน์จากพืชในป่าชุมชนและเป็นการสร้างองค์ความรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชนที่สามารถนำมาใช้เป็นฐานความรู้ในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานได้ดียิ่งขึ้น รวมทั้งทำให้ชาวบ้านทั้ง 4 หมู่ ได้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่า ประโยชน์ที่ได้รับจากการดูแลป่าชุมชนประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “...ลุงและชาวบ้านหลายคนร่วมทำวิจัยกับอาจารย์จิตรา หมั่นคำ และนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรีเข้ามาศึกษาวิจัยการใช้ประโยชน์จากพืชในป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ทำให้ชุมชนได้รู้ว่าป่าชุมชนมีพันธุ์ไม้ต่างสายพันธุ์มากมาย ประมาณ 226 ชนิด ชุมชนไม่เคยรู้มาก่อน แม้ว่าลุงจะรู้จักพันธุ์ไม้ในป่าหลาย ๆ ชนิด แต่ก็รู้ไม่หมด การทำวิจัยคราวนี้มีประโยชน์กับชุมชนมาก ทำให้ได้รู้ถึงทรัพยากรที่มีคุณค่าของชุมชนมากขึ้น ก็ยิ่งรักและหวงแหนมากขึ้น

2.3 แหล่งเรียนรู้

ชุมชนบ้านห้วยสะพานมีแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นแหล่งเรียนรู้บุคคล แหล่งเรียนรู้ที่เป็นารรวมกลุ่มคนเพื่อทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน แหล่งเรียนรู้ที่เป็นสถาบัน แหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติ นอกจากนี้ ชุมชนบ้านห้วยสะพานยังมีแหล่งเรียนรู้ภายนอกที่ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนให้มีความรู้มากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของบุคคลที่เป็นนักวิชาการ องค์กร และชุมชนเครือข่าย ล้วน

ส่งเสริมให้ชุมชนได้เรียนรู้ทำให้มีความรู้ ความสามารถในการจัดการป่าชุมชนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังนี้

2.3.1 ผู้นำชุมชน

จากการวิเคราะห์ชุมชนบ้านห้วยสะพาน พบว่า มีผู้นำชุมชนที่มีลักษณะเป็นผู้รู้ และเป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชน ได้แก่ นายกองค้การบริหารส่วนตำบล นายสุวรรณวิชช์ เปรมปรีดิ์ ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี นายประยงค์ แก้วประดิษฐ์ ผู้อาวุโส นายเสริม ไคล มี อดีตกำนันตำบลหนองโรง ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านหนองกระจันทร์ นายธรรมบุญ สารวิงษ์ โดยเฉพาะ พระสงฆ์ พระครูโสภณกาญจนภัทร เจ้าอาวาสวัดห้วยสะพาน ที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ คนในชุมชนให้ความเคารพ ศรัทธาและเชื่อฟัง มีบทบาทในการอบรมสั่งสอนและให้ความรู้ในเรื่องบาป บุญคุณโทษ การทำความดี คุณประโยชน์ของป่าไม้ในชุมชน และสั่งสอนให้ชาวบ้านรักและเอื้ออาทรต่อทรัพยากรธรรมชาติ ให้ทำดีต่อธรรมชาติ และปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นมิตรพึ่งพากัน และกัน นอกจากนี้ ยังมีผู้นำชุมชนที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านท่านอื่น ๆ ที่เป็นผู้มีความรู้ความสามารถเฉพาะด้าน ได้แก่

- นายกันตพงษ์ เพ็ญอร่าม ด้านการจัดการป่า ครูเพลง
- นายสงว ขำนาญกำหนด ด้านการจัดการป่า
- นายนิยม สารวิงษ์ ด้านการจัดการป่า
- นายสมาน สุกใส ด้านการรักษาถอนพิษงู
- นางหมาเลย คุณพันธ์ุ ด้านการรักษาเปื้อ้อาหาร จักสาน วัฒนธรรม
- นายบุญฤทธิ์ กันสูตร ด้านตัวยาสมนไพร
- นายหมินบัวซ้อณ ด้านรักษาไข้ทับทิม
- นายสมทรง พรหมชนะด้านการรักษาตาแดง
- นายรวม วิเศษสิงห์ ด้านการรักษาโรคทั่วไป (ยาต้ม)
- นางจำปี สารวิงษ์ ด้านการรักษาไข้หวัดใหญ่
- นายชุ่นสังข์ บ่อบัวทอง ด้านรักษาโรคเด็ก กวาดยาแก้ไอ แก้ซาง
- นายจรรยา แซ่มซ้อย ด้านการรักษาโรคไฟลามทุ่ง เริม

แหล่งเรียนรู้บุคคลของชุมชนบ้านห้วยสะพานมีบทบาทสำคัญต่อการถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้รักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่ และนำมาใช้ประโยชน์ในการจัดการป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ จะเห็นได้ว่าปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ล้วนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพรมืออยู่ในป่าชุมชน เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันของคนชุมชนบ้านห้วยสะพานที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงป่า จึงมีความรักและหวงแหนผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านหนองกระจันทร์ (สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ความรู้ เป็นกลไกสำคัญที่จะทำ

ให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึกรักและหวงแหนป่าของชุมชน จะทำให้ชาวบ้านรับรู้ถึงความสำคัญ การดูแลรักษา และใช้ประโยชน์ป่าชุมชนได้ถูกต้องยิ่งขึ้น ความรู้ไม่มีวันหมด ต้องเรียนกันไปตลอด เพราะปัญหาใหม่ๆ มันก็เกิดขึ้นเรื่อยๆ เช่นกัน ความรู้จากที่ได้รับทำให้ชาวบ้านรู้จักการนำผลผลิตจากป่ามาใช้เป็นยารักษาโรค และยังพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์สร้างเป็นอาชีพเสริมและเพิ่มรายได้โดยไม่ทำให้เสียสมดุลของระบบนิเวศ...”

ผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่มีความสำคัญมาก คนในชุมชนให้ความเคารพ ศรัทธา เชื่อฟังมาก ในความเป็นผู้รู้ ครูภูมิปัญญาทางด้านการจัดการป่า พืชพันธุ์สมุนไพร และวัฒนธรรมท้องถิ่น ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ในการดูแลรักษาป่า และการใช้ประโยชน์จากป่าที่ถูกต้อง รวมทั้งเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญกับกับการเรียนรู้ชุมชนโดยใช้กระบวนการกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเพื่อร่วมกันแสดงความคิดเห็นในการจัดการกับปัญหาในการจัดการป่าของชุมชน จากการสัมภาษณ์ ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ด้วยการเรียนรู้ของชุมชนทำให้ป่าชุมชนแห่งนี้ไม่มีการตัดต้นไม้แม้สักต้นลงทำได้เลย ถ้าเดินเข้าไปในป่าเห็นต้นไม้ ลุงให้ต่อละหมื่น...” สะท้อนให้เห็นว่าไม่มีการตัดไม้ทำลายป่าในผืนป่าชุมชนนี้อีกแล้ว ผู้นำชุมชนท่านนี้ได้ “ปลูกป่าในใจคน” หรือ “ปลูกป่าสัญญาใจ” เรียบร้อยแล้วและเป็นผู้นำชุมชนที่ดี เสียสละ ใฝ่รู้ และมีคุณธรรม ผู้นำชุมชนท่านนี้มองว่าการทำตัวเป็นตัวอย่างที่ดีในการทำงานเพื่อชุมชน อาจไม่เพียงพอจะต้องเป็นตัวอย่างในการเป็นผู้เรียนรู้ตลอดชีวิตเพิ่มความรู้ให้กับตนเองและชุมชน โดยการเข้าร่วมอบรมสัมมนา เวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่าง ๆ ทั้งในระดับจังหวัดและประเทศ การไปศึกษาดูงานชุมชนอื่น ๆ รวมทั้งการทวิวิจัยร่วมกับสถาบันการศึกษา จึงเป็นบุคคลที่มีความรู้ ความสามารถ และลึกซึ้ง ผู้นำชุมชนท่านนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงมุมมองเกี่ยวกับการเรียนรู้ว่า “...ลุงบอกตัวเองเสมอว่า ลุงเป็นน้ำครึ่งแก้วที่ต้องเติมให้เต็มตลอดเวลา ต้องเรียนรู้ตลอดเวลาเพื่อนำความรู้ที่ได้มาใช้ในการพัฒนาชุมชน และนำมาถ่ายทอดให้คนในชุมชนได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ หรือสิ่งที่เราไม่เคยทำกันในชุมชน มาเรียนรู้ร่วมกันและช่วยกันปรับให้เหมาะสมกับชุมชนของเรา คนทุกคนจะมีส่วนร่วมในการนำเสนอ ปรับปรุงให้เหมาะสมกับชุมชน ลุงคนเดียวทำอะไรไม่ได้หรอก การเรียนรู้จะไม่เกิดขึ้นเลยหากไม่เริ่มที่ตัวเราต้องระเบิดออกมาจากข้างใน...”

2.3.2 สถาบันการเรียนรู้ชุมชน

สถาบันการเรียนรู้ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญแหล่งหนึ่งของชุมชนบ้านห้วยสะพานที่มีบทบาทในการให้ความรู้กับคนในชุมชน และเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันของคนในชุมชนที่จะช่วยกันนำแนวทางในการจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยกระบวนการกลุ่มและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทุกชั้นตอน สถาบันการเรียนรู้จึงเป็นทุนสถาบันที่มีอยู่ในชุมชนที่สำคัญมีดังนี้

1) **องค์กรชาวบ้าน** “คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี” เป็นการรวมพลังของคนในชุมชนจัดตั้งเป็นองค์กรชาวบ้านที่ทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการขับเคลื่อนการทำงานอนุรักษ์ป่าชุมชนที่เกิดจากการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่ตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ภายในชุมชนที่ได้ถูกทำลายจนเสื่อมโทรมและเกิดสภาวะแห้งแล้งกระจายทั่วพื้นที่ ส่งผลกระทบต่อประกอบอาชีพทางการเกษตรที่เป็นอาชีพหลักของชาวบ้าน การขาดแคลนน้ำบริโภค อุปโภค และเกิดความยากลำบากในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน การรวมตัวกันทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนเพื่อสร้างป่าขึ้นมาใหม่และส่งผลให้แหล่งน้ำในชุมชนกลับมาเหมือนเดิม การทำงานด้านการดูแล รักษาและอนุรักษ์ป่าไม้ไม่สามารถที่จะทำได้เพียงคนเดียว ต้องขับเคลื่อนด้วยกระบวนการกลุ่ม รวมพลังของคนในชุมชนร่วมกันจัดการ องค์กรชาวบ้านจึงมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ชุมชน ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านหนองกระจันทร์ (สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...จัดการป่าทำคนเดียวไม่มีทางสำเร็จ ต้องพลังคนในชุมชนรวมตัวเป็นองค์กรชาวบ้านช่วยกัน เราเคยรวมคนอาสาเข้ามาทำงานตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์ป่าแบบหลวมๆ ต่อมาจึงได้จัดตั้งเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี มีกฎ กติกาที่เกิดจากร่วมกันกำหนดโดยคนในชุมชน ภาพในการขับเคลื่อนจึงชัดเจนและได้ผลที่ดี...”

2) **เวทีชาวบ้าน / ศูนย์เกษตรตำบลหนองโรง**

จากการวิเคราะห์ชุมชนบ้านห้วยสะพาน พบว่า เวทีชาวบ้านเป็นพื้นที่สำคัญต่อกระบวนการกลุ่มในการเรียนรู้ชุมชนให้ได้มาซึ่งความรู้ที่นำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา ความต้องการของชุมชน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันผ่านเวทีชาวบ้าน โดยใช้ ศูนย์เกษตรตำบลหนองโรงภายในบริเวณวัดห้วยสะพาน เป็นสถานที่เรียนรู้ของคนในชุมชน ทั้งในส่วนของจัดการกับปัญหาของชุมชน การร่วมกันเสนอความต้องการของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชน ตลอดจนการใช้เป็นเวทีในการติดตาม ประเมินผลการทำงานของชุมชนในด้านอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็ง และสร้างความรู้ร่วมกันของคนในชุมชน เวทีชาวบ้านจึงเป็นแหล่งเรียนรู้สถาบันที่มีบทบาทสำคัญในการใช้เป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันของคนในชุมชนและเกิดองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นชุดประสบการณ์ของชุมชนได้ กรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 6 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ชาวบ้านจะใช้เวทีของชาวบ้าน ศูนย์เกษตรตำบลหนองโรงภายในบริเวณวัดห้วยสะพานเป็นพื้นที่กลางของคนทุกคนในชุมชนใช้เป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ประชุมหารือกันจะจัดการปัญหาของชุมชน คนชุมชนบ้านห้วยผูกพันกับวัดมาก การเรียนรู้ร่วมกันในพื้นที่ที่ทำให้ทุกคนรู้สึกดีจึงเป็นสถานที่ที่เหมาะสมจะเรียนรู้และทำกิจกรรมอนุรักษ์ป่า ...”

3) **ศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี**

ชุมชนบ้านห้วยสะพานได้เล็งเห็นถึงการเรียนรู้ตลอดเวลาและอย่างต่อเนื่องเพื่อเสริมสร้างความรู้ของคนในชุมชนให้เป็นสถานที่เรียนรู้เพิ่มองค์ความรู้ทางด้านการอนุรักษ์ป่า รวมทั้ง

บุคคลภายนอกที่สนใจและเข้ามาศึกษาดูงานในชุมชน จึงได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี เป็นแหล่งเรียนรู้ขึ้นในชุมชนเพื่อให้ความรู้แก่คนในชุมชน เยาวชน อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งใช้เป็นสถานที่จัดอบรม สัมมนาด้วย ผู้อาวุโส (สัมภาษณ์, 6 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...เรามีศูนย์เรียนรู้ป่าชุมชนเป็นสถานที่ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนและคนทั่วไปที่เข้ามาศึกษาดูงานที่ชุมชน และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นการสร้างความรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และยังใช้เป็นสื่ออบรมสัมมนา เวลามีผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกเข้ามาให้ความรู้กับชุมชน...”

4) วัดห้วยสะพาน

แหล่งเรียนรู้ที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง คือ วัดห้วยสะพาน เป็นแหล่งเรียนรู้ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนบ้านห้วยสะพาน ด้วยชุมชนนี้เป็นชุมชนชาวพุทธ มีความผูกพันกับวัดอย่างใกล้ชิด ประเพณีส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาและจัดในเขตวัด วัดจึงบทบาทสำคัญในการขัดเกลาด้านศีลธรรมและจริยธรรม เป็นแหล่งเรียนรู้ อบรม สั่งสอนให้คนในชุมชนคิดดี ทำดี และทำเพื่อชุมชน ด้วยการสั่งสอนให้รัก และดูแลทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เอื้ออารีต่อธรรมชาติด้วยจิตใจที่ขัดเกลาด้านศีลธรรม จริยธรรมที่ดีการจัดการป่าจึงได้ขยายแนวเขตจากพื้นที่ป่าชุมชนมาสู่การสร้างป่าในวัด ด้วยโครงการ “ปลูกป่าสัญญาใจ” เพื่อให้คนในชุมชนปลูกต้นไม้ประจำตัวหรือประจำครอบครัว และร่วมกันดูแลรักษาต้นไม้เสมือนเป็นชีวิตของตนเอง ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้ถ่ายทอดความผูกพันของคนในชุมชนที่มีต่อวัดว่า “...ชาวบ้านผูกพันและใกล้ชิดกับวัดบ้านห้วยสะพานมาก เราเป็นชุมชนชาวพุทธที่เคร่งครัด จะมาร่วมงานบุญที่วัดสม่ำเสมอ พระครูเทศน์สอนชาวบ้านให้ทำดีเพื่อชุมชน และเอื้ออาทรต่อธรรมชาติ ชีวิตมีความสุขที่ดีเพราะธรรมชาติ เพราะป่าคือชีวิต ชาวบ้านเชื่อฟังและร่วมมือกันดูแลรักษา..”

2.3.3 ทรัพยากรธรรมชาติ

ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคีเป็นแหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติที่เป็นทรัพยากรหลักของชุมชนบ้านห้วยสะพานได้ใช้เป็นศูนย์กลางการถ่ายทอดและเรียนรู้ในกระบวนการจัดการป่าที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นห้องเรียนธรรมชาติที่สามารถเข้าไปเรียนรู้เดินสำรวจ สัมผัสสัมผัสบรรยากาศของป่า ได้เห็นพันธุ์ไม้ที่มีสายพันธุ์มากกว่า 226 ชนิด และฐานการเรียนรู้ต่าง ๆ ภายในป่าชุมชน นอกจากนี้ ป่าชุมชนยังได้เชื่อมโยงทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้น 7 ระบบ ในชุมชน ได้แก่ 1) ระบบการบริหารจัดการ 2) ระบบทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 3) ระบบประเพณีวัฒนธรรม 4) ระบบเด็กและเยาวชน 5) ระบบอาสาสมัคร 6) ระบบสวัสดิการและ 7) ระบบการดูแลสุขภาพ รวมทั้งได้พัฒนากลุ่มอาชีพเพื่อใช้ฐานความรู้ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมที่เกิดจากการจัดการป่ามาต่อยอดอาชีพ นายกองการบริหารส่วนตำบลหนองโรง (สัมภาษณ์, 8 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้โดยใช้ป่าชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้ว่า “...การเอาป่าชุมชนเป็นอัตลักษณ์จุดเด่นของคนหนองโรง เชื่อมโยงกับ 7 ระบบ

และกลุ่มอาชีพกว่า 30 กลุ่ม ด้วยการยกระดับฐานการเรียนรู้เรื่องป่าชุมชนให้สูงขึ้นโดยการถอดบทเรียนเพิ่ม ทำวิจัยเพิ่ม...”

2.3.4) นักวิชาการ หน่วยงาน/ องค์กรภายนอก

ชุมชนบ้านห้วยสะพานเป็นชุมชนที่มีปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโส และผู้รู้ในชุมชนหลายท่านที่มีความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการป่า พืชสมุนไพร แต่การจัดการป่าในยุคปัจจุบันมีสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก ความรู้ท้องถิ่นเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอต่อการจัดการป่า แหล่งเรียนรู้ภายนอกชุมชนจึงมีความสำคัญต่อการเรียนรู้ชุมชนทำให้ชุมชนได้มีความรู้ใหม่ๆ ความรู้เชิงวิชาการ ที่นำมาใช้ร่วมกับภูมิปัญญาที่มีในชุมชนได้อย่างเหมาะสมกับบริบทชุมชน การเข้ามาของนักวิชาการ องค์กรภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน เช่น กรมป่าไม้ให้ความรู้ในการทำแนวกันไฟ การดูแลจัดการป่าไม้ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรีเข้ามาให้ความรู้การใช้ประโยชน์จากพืชในป่าชุมชน ทั้งที่เป็นพืชอาหาร และพืชสมุนไพร ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้และนำมาใช้ประโยชน์สร้างรายได้ให้แก่ชุมชนเป็นจำนวนมาก หน่วยงานภายนอกทั้งที่เป็นภาครัฐ ภาคเอกชน สถาบันการศึกษาที่ได้เข้าให้ความรู้จึงเป็นฐานการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และสามารถนำความรู้มาใช้ประโยชน์ต่อยอดการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพาน สามีคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...การจัดการป่าของชุมชนทุกวันนี้ ประสบความสำเร็จ ส่วนหนึ่งมาจากการใส่ใจในความเป็นไปของชุมชนอย่างใกล้ชิดจากหน่วยงานภาครัฐ อย่างกรมป่าไม้ ที่ได้เข้ามาให้ความรู้กับชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนการสนับสนุนงบประมาณ แต่ก่อนก็สนับสนุนกล้าไม้ให้ชุมชนใช้ปลูกเสริม แต่ด้วยความรู้ที่ชุมชนได้เรียนรู้ทั้งที่มีอยู่เดิมและรับมาจากกรมป่าไม้ ตอนนี้ชุมชนเพาะกล้าไม้เอง เรามีแปลงเพาะในศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพาน ก็ไม่ต้องเอาจากกรมป่าไม้แล้ว...”

2.3.5) เครือข่ายชุมชน

เครือข่ายชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีบทบาทสร้างความรู้ให้กับชุมชนบ้านห้วยสะพานแหล่งหนึ่ง ชุมชนจะออกไปศึกษา ดูงานชุมชนเครือข่ายภายนอกทั้งในเรื่องการจัดการป่า การสร้างกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายและแตกต่างกันไปตามวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และบริบทของแต่ละชุมชนความรู้ที่ได้จากชุมชนภายนอกที่ต่างมีการสั่งสมประสบการณ์วิถีปฏิบัติกับทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรล้วนเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าของแต่ละชุมชน การไปศึกษาดูงาน และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างเครือข่ายชุมชนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และได้ความรู้ใหม่ที่อาจไม่มีในชุมชนบ้านห้วยสะพาน ซึ่งได้นำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนได้ ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามีคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ลุงและคณะได้ไปศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการจัดการป่าของชุมชนที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดย

การสนับสนุนงบประมาณจากกองทุน SIF ผลจากการไปศึกษาดูงานทำให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มเครือข่าย
ป่าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรีจากความรู้ที่ได้รับในครั้งนั้น...”

2.4 ผู้เรียนรู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้

จากการวิเคราะห์ชุมชนบ้านห้วยสะพาน พบว่า การเรียนรู้ชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้เกิด
การเรียนรู้ขึ้นในชุมชนได้ การรับรู้ของคนในชุมชนเกี่ยวกับตนเอง เข้าใจการอยู่ร่วมกันในสังคม รับรู้
เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่า โดยคนในชุมชนรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของ มีความพร้อมที่จะเรียนรู้
เพื่อดูแล รักษาทรัพยากรของตนเองและของชุมชนให้คงอยู่อย่างยั่งยืน ประธานกรรมการป่าชุมชน
บ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...เมื่อก่อนชาวบ้านดำเนินวิถี
ชีวิตที่เรียบง่ายอยู่กับธรรมชาติ เมื่อได้รับผลกระทบจากการสูญเสียผืนป่า คนในชุมชนไม่มี
ประสบการณ์มาก่อน และไม่คิดว่าป่ามันจะหมดได้ ป่าหมด ทุกอย่างที่เกิดจากป่ามันก็หมด ชาวบ้าน
ได้รับรู้และทำให้รู้ว่าตัวเองมีส่วนที่จะช่วยแก้ปัญหาหมันหมดไปจากชุมชนได้ เข้าใจบทบาทของตัวเอง
และพร้อมที่จะเรียนเพื่อนำความรู้ที่ได้มาใช้ประโยชน์ในการร่วมกันอนุรักษ์ป่าชุมชน เราต้องรู้จัก
ตนเองก่อน และพร้อมที่จะเรียนรู้ การเรียนรู้จะไม่เกิดขึ้นเลยหากไม่เริ่มที่ตัวเรา ต้องระเบิดออกมา
จากข้างใน...”

2.5 การสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน

จากการวิเคราะห์ชุมชนบ้านห้วยสะพาน พบว่า การเรียนรู้ชุมชนที่ประสบผลสำเร็จ ทำให้
ชุมชนสามารถขับเคลื่อนกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน ได้รับรางวัลประกาศเกียรติคุณและมีชื่อเสียง
เป็นชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับบุคคลทั่วไป หน่วยงานต่าง ๆ สถาบันการศึกษา และ
ชุมชนอื่น ๆ ที่ให้ความสนใจเข้ามาศึกษาป่าชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า
นานาชนิดที่เป็นผลจากการบริหารจัดการที่ดีของชุมชนบ้านห้วยสะพาน ความสำเร็จทั้งหมดเกิดขึ้นจาก
การที่ชุมชนได้นำหลักของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนทุกคนมีบทบาทเป็น
ผู้กระทำการสื่อสาร ด้วยการแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ บนหลักของการสื่อสารเพื่อสร้างความ
เข้าใจ ชาวบ้านสามารถสื่อสารแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ เพื่อให้การเรียนรู้ร่วมกันมีความ
หลากหลายทางด้านความคิด และประสบการณ์ การสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็น
จึงทำให้การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนสามารถบรรลุข้อตกลงเป็นฉันทามติบนความเข้าใจ ความเคารพ
และการให้เกียรติต่อกันอย่างแท้จริง ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4
สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...เวลาประชุมพูดคุยกัน คนที่อยากจะเสนอเรื่องอะไรขึ้นมา ก็จะพูดขึ้นมา
ชี้แจงให้ทุกคนฟังว่าคิดอย่างไร อยากให้เป็นอย่างไร ทุกคนก็จะฟังและก็จะถามในสิ่งที่อยากรู้ คนที่
เสนอมาก็จะตอบชี้แจง ถ้าใครฟังแล้วยังไม่เข้าใจ ก็จะถามอีก ก็จะอธิบายชี้แจงจนกว่าจะเข้าใจก็จะมา
พูดคุยกันต่อเพื่อให้ได้ข้อสรุปว่าจะเอาอย่างไร จะใช้การออกเสียงของแต่ละคนว่าเห็นด้วยไหม ให้เป็น
มติเอกฉันท์ การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนทำให้เกิดความรู้ที่มาจากทำให้โอกาส พูดคุย สร้างความ

เข้าใจ และให้แสดงออกถึงความคิดความรู้สึก ก็ได้เรียนรู้จากความเป็นจริงที่เกิดขึ้น เกิดความรู้ มีทัศนคติใหม่ พร้อมทั้งจะทำงานร่วมกับชุมชนอย่างเต็มที่...”

2.6 ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง

จากการวิเคราะห์ชุมชนบ้านห้วยสะพาน พบว่า ชุมชนบ้านห้วยสะพาน เป็นชุมชนที่มุ่งพัฒนาตนเอง เรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อทำให้ชุมชนเป็นชุมชนที่สามารถจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างยั่งยืนด้วย การใส่ใจของภาครัฐในฐานะที่เป็นผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ชุมชนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง ก็เป็นสิ่งที่สำคัญต่อการเรียนรู้ชุมชน กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการกำหนดวิธีการของตนเอง เป็นการเรียนรู้เชิงปฏิบัติที่เห็นผลเป็นรูปธรรม ชุมชนได้เรียนรู้ที่จะคิดวิเคราะห์ด้วยตนเอง เป็นการฝึกการคิดวิเคราะห์ และนำไปสู่การตัดสินใจที่จะลงมือปฏิบัติในแนวทางที่มีความเป็นไปได้และเหมาะสมที่สุดด้วยการผ่านกระบวนการคิดวิเคราะห์ที่ได้ผ่านการเรียนรู้ และการลงมือทำงานเกิดความชำนาญ การส่งเสริมของภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน หรือสถาบันการส่งเสริมที่จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง คิดเป็นจึงต้องอยู่บนหลักของการส่งเสริมที่มุ่งให้ชุมชนในฐานะผู้เรียน เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงจะเป็นการเรียนรู้ที่เกิดกระบวนการเรียนรู้ด้วยการจัดการของชุมชนเอง และตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้กล่าว ว่า “ความสำเร็จในเรียนรู้ชุมชนเพื่อการทำงานอนุรักษ์ป่าของชุมชนลง พูดได้ว่า ภาครัฐจะต้องใส่ใจในฐานะที่เป็นองค์กรที่มีความรับผิดชอบในการส่งเสริมให้ชุมชนได้เรียนรู้ที่จะอนุรักษ์ป่าชุมชนให้มีความสมบูรณ์ ความใส่ใจ และมุ่งมั่นที่จะส่งเสริมให้ชุมชนได้เรียนรู้ด้วยกระบวนการเรียนรู้ที่กำหนดขึ้นโดยชุมชนจึงจะทำให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองได้ดียิ่งขึ้นกว่า การที่จะส่งเสริมให้ชุมชนทำอะไรตามที่ภาครัฐต้องการจะให้ทำ การเรียนรู้แบบนี้ไม่ตอบโจทย์ความสำเร็จได้..”

2.7 เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม

จากการวิเคราะห์ชุมชนบ้านห้วยสะพาน พบว่า เป็นชุมชนที่มีฐานประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อที่เข้มแข็งสูงมาก ชุมชนมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมประเพณี และความเชื่อผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ ในชุมชน จึงเป็นชุมชนที่มีวิถีชีวิตบนรากฐานวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งชุมชนหนึ่ง การเรียนรู้ชุมชนที่เกิดขึ้นนอกจากจะเป็นการเรียนรู้เพื่อจัดการกับปัญหาความเดือดร้อนของชุมชน แต่การเรียนรู้ชุมชนที่เกิดขึ้นจะต้องเป็นการเรียนรู้ที่มีเนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบท วิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนที่มีอยู่ จึงจะทำให้ชุมชนมีความสนใจที่จะเรียนรู้เพื่อนำความรู้มาใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างมั่นคงยิ่งขึ้น จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญหนึ่งของชุมชนบ้านห้วยสะพานที่ทำให้ชุมชนเรียนรู้ร่วมกัน ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “...ชุมชนมีประวัติศาสตร์ยาวนาน มีวัฒนธรรมประเพณียาวนาน และส่งผ่านให้เห็นในเรื่องของความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในชุมชน พิธีกรรมต่าง ๆ มาจากความเชื่อทั้งนั้น ส่งผลโดยตรงต่อการดำเนินชีวิตของ

ชาวบ้าน แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้หยุดอยู่กับอดีต ก็เรียนรู้เพิ่มเติมกันมา แต่ความรู้ที่ได้เสริมเพิ่มก็อยากให้เป็นความรู้ที่มันไปกันได้ สอดคล้องกับสิ่งที่ชุมชนมี ไม่ใช่การทักล้าง หากเนื้อหาสาระมันไม่สอดคล้องกับความเป็นตัวตนของชุมชน วัฒนธรรมประเพณีที่มีอยู่มันก็ไม่น่าสนใจที่จะเรียนรู้ ทุกวันนี้ ชาวบ้านจะพร้อมใจกันเรียนรู้ร่วมกันในสิ่งที่มันอยู่ในบริบทของสังคม วัฒนธรรมชุมชน...”

สรุปได้ว่าองค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนบ้านห้วยสะพานมีองค์ประกอบดังนี้ 1) เนื้อหา/ความรู้ ประกอบด้วย ปัญหา/ความต้องการ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และชุดประสบการณ์ชุมชน 2) กิจกรรมการเรียนรู้ ประกอบด้วย การประชุม สนทนาแลกเปลี่ยน การอบรมสัมมนา การศึกษาดูงาน การร่วมทำวิจัย และการรับความรู้จากผู้นำชุมชน 3) แหล่งเรียนรู้ ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน สถาบันการเรียนรู้ชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ นักวิชาการหรือองค์กรภายนอก และเครือข่ายชุมชน 4) ผู้เรียนรู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้ 5) การกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน 6) ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง และ 7) เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม

3. กระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่นำไปสู่การจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ชุมชนบ้านห้วยสะพานเป็นชุมชนที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในเรื่องของการอนุรักษ์ เป็นแหล่งศึกษาดูงานเรื่องการบริหารจัดการป่าโดยชุมชนที่สำคัญแห่งหนึ่ง จนได้รับการขนานนามว่าเป็นชุมชนอนุรักษ์ป่า บริหารจัดการป่าชุมชนจนประสบความสำเร็จได้รับรางวัลประกาศเกียรติคุณจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก เป็นที่ยอมรับทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน สถาบันการศึกษาที่เห็นถึงความจริงจังและมั่นคงในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และได้เข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนเป็นจำนวนมาก ตลอดจนบุคคลทั่วไปที่สนใจได้เข้ามาศึกษาดูงานเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าอยู่เป็นระยะ ทั้งการถ่ายทำสารคดี การอบรมค่ายเยาวชน ชุมชนบ้านห้วยสะพานมีกระบวนการในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนที่สอดคล้องกับพัฒนาการของการจัดการป่าตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาล้วนเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่นำไปสู่การปรับกลยุทธ์ในการจัดการป่าชุมชนเพื่อรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและความจำเป็นที่จะต้องรักษาผืนป่าผืนนี้ที่มีประวัติการทวงคืนผืนป่าด้วยชีวิตด้วยการเรียนรู้ของชุมชนเองทั้งสิ้น กระบวนการเรียนรู้ 7 ขั้นตอน ดังนี้

1) ปัญหาของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านห้วยสะพานเริ่มเกิดขึ้นจากการประสบกับปัญหาความแห้งแล้งที่กระจายไปทั่วชุมชน สร้างความเดือดร้อนที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ปัญหาความแห้งแล้ง จึงเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนต้องต่อสู้และหาทางออกร่วมกัน กระบวนการเรียนรู้ชุมชนในขั้นตอนแรกจึงเรียนรู้ที่จะนำปัญหาเป็นฐานของการทำความเข้าใจ รับรู้ของคนในชุมชนเพื่อร่วมกันหาทางออกของปัญหาต่อไป ประเด็นปัญหาเป็นประเด็นที่คนในชุมชนได้ร่วมกันนำมาสนทนา

แลกเปลี่ยนกันอย่างเป็นอิสระ เพื่อให้แสดงถึงความรู้สึกถึงความเดือดร้อนของทุกคนเป็นอย่างไร และได้ข้อสรุปถึงความเดือดร้อนจำเป็นที่ชุมชนจะต้องเริ่มจัดการกับตนเองอย่างไร โดยผู้อาวุโสได้กล่าวถึงสภาพเหตุการณ์ที่ทำให้ชุมชนเกิดความเดือดร้อนว่า (สัมภาษณ์, 5 สิงหาคม 2556) “...ไม่เชื่อว่าป่ามันจะหมดได้ ป่าก็อยู่ส่วนป่าคนก็อยู่กันไป คำว่าหมดป่า หมดฝน หมดเย็น มองไม่ออกเลย พอป่าหมดจึงรู้ว่าเป็นอย่างไรมาก่อน จากที่ไม่เชื่อพอเจอกับตัวเองถึงได้รู้ว่าป่ามีคุณค่ากับชีวิตคนมากแค่ไหน ปัญหาที่เกิดขึ้นมันกระทบการประกอบอาชีพ และการดำเนินชีวิตของชาวบ้านมาก...”

2) รับฟังร่วมกัน

ปัญหาความแห้งแล้งส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของคนในชุมชนสร้างความเดือดร้อน ไม่มีน้ำกิน น้ำใช้ ผู้นำชุมชนได้นำปัญหาความแห้งแล้ง มาประชุมบอกกล่าวรับฟังปัญหาที่เกิดขึ้น การจะจัดการกับปัญหาของชุมชนจะต้องทำให้คนในชุมชนได้รับรู้ ถึงสภาพของปัญหา และสถานการณ์ของปัญหาเป็นอย่างไร ในขั้นตอนของการรับฟังร่วมกันจึงเป็นขั้นที่ทำให้คนในชุมชนได้รับรู้สถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง โดยผู้นำชุมชนได้แจ้งให้คนในชุมชนรับทราบแล้ว ก็ให้แต่ละคนได้แสดงความคิดเห็นในประเด็นดังกล่าวอย่างเป็นอิสระ มีความรู้สึกเช่นไรกับสถานการณ์ดังกล่าว ร่วมรับรู้สถานการณ์และแสดงความคิดเห็นเพื่อให้เกิดความตระหนักในสถานการณ์และนำไปสู่ข้อสรุปที่เป็นเอกลักษณ์ของทุกคนประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ลุนนำประเด็นปัญหาความแห้งแล้งที่สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านแจ้งให้ชาวบ้านได้รับรู้ มารับฟังร่วมกันเพื่อจะได้เข้าใจสภาพปัญหา สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในตอนนี้เป็นอย่างไรมาก่อน... ”

3) คิดแก้ปัญหาด้วยกัน

คนในชุมชนจะมารับฟังปัญหาของชุมชนร่วมกัน ผู้นำชุมชนจึงนำปัญหาชี้แจง บอกกล่าวคนในชุมชนให้รับรู้ และเข้าใจสภาพของปัญหาแล้ว ก็จะร่วมกันคิดวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เพื่อจัดการกับปัญหา จะร่วมกันเสนอแนวทางต่าง ๆ ที่จะนำมาแก้ไขปัญหา ในขั้นตอนของการคิดร่วมกันจะทำให้ชุมชนได้ร่วมกันคิดวิเคราะห์ และเป็นการฝึกการปฏิบัติด้วยการคิด ทำให้มีระบบคิดที่ดีขึ้น และนำไปสู่การตกลงใจร่วมกันเลือกแนวทางที่จะใช้จัดการปัญหา โดยทุกคนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นร่วมกันอย่างเป็นอิสระ เสมอภาค แสดงความรู้สึก ต้องการที่จะจัดการกับปัญหาของชุมชนและได้ข้อสรุปเป็นฉันทามติในการได้แนวทาง ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ชาวบ้านร่วมกันคิดหาทางออกจัดการกับปัญหาความแห้งแล้งที่เกิดขึ้น คิดอะไรได้ก็พูดแสดงความคิดเห็นมา จนทุกคนคิดว่าจะแก้ปัญหาคด้วยวิธีการที่ดีที่สุด ก็จะตกลงใจร่วมกันว่าจะทำแบบไหน เป็นความยินยอมพร้อมใจของทุกคน ปัญหาครั้งนี้ ก็ร่วมกันคิดแล้ว มีมติให้ส่งตัวแทนชาวบ้านไปคุยกับกลุ่มนายทุน คิดว่าน่าจะพูดคุยกันได้ ให้เห็นถึงความเดือดร้อนของชุมชน...”

4) ทดลองทำร่วมกัน

ชาวบ้านเมื่อได้แนวทางที่ได้ร่วมกันหาแล้ว ในขั้นตอนนี้ก็จะตกลงใจเลือกร่วมกันและลงมือทำตามแนวทางที่เลือก คนในชุมชนจะร่วมกันแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวางของแนวทางที่ได้เลือกไว้ก่อนที่จะตัดสินใจเลือก โดยได้ข้อสรุปฉันทมติจากการสนทนาแลกเปลี่ยนกัน และมีความคิดเห็นเช่นเดียวกันเป็นข้อสรุป และได้ร่วมกันลงมือทำในขั้นตอนนี้เป็นการเรียนรู้จากการลงมือทำ ซึ่งแนวทางที่ได้ชุมชนอาจจะสำเร็จหรือล้มเหลวก็ได้ จึงเป็นการทดลองทำที่เกิดผลได้ทั้ง 2 ทาง ประชานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...แนวทางที่ตกลงร่วมกันให้ส่งตัวแทนชาวบ้าน จำนวน 14 คน ไปคุยกับกลุ่มนายทุนขอร้องให้เลิกบุกรุกพื้นที่ป่า ชาวบ้านตอนนี้เดือดร้อนมาก ตัวแทนชาวบ้านก็ไปพบกลุ่มนายทุน เจริญขอร้อง...”

5) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

ผลจากการลงมือทดลองทำตามแนวทางที่ชุมชนได้ตกลงร่วมกันให้ลงมือทำตามแนวทางเมื่อลงมือเสร็จแล้วก็จะนำมาพูดคุยสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน สื่อสารแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างเป็นอิสระในประเด็นของผลการปฏิบัติที่ได้ร่วมกันทำเป็นอย่างไร ในประเด็นตัวอย่างจากการสนทนาได้ข้อสรุปการทำงานร่วมกันโดยการส่งตัวแทนชาวบ้านไปเจรจาขอร้องกลุ่มนายทุน ปรากฏว่า กลุ่มนายทุนไม่ตกลง การเจรจาล้มเหลว กลุ่มนายทุนยังคงบุกรุกพื้นที่ป่า ในขั้นตอนนี้ ชุมชนได้เรียนรู้ว่าการทดลองทำเกิดผลล้มเหลว ประชานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ชาวบ้านจะนำผลการลงมือทำมาพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในสิ่งที่ได้ทำไปแล้วเป็นอย่างไร ไปคุยกับนายทุนไม่ได้เรื่องหรอก ไม่ยอมหยุด ผลประโยชน์มันใหญ่กว่าความอยู่รอดของชาวบ้าน ก็เลยกระทบกระทั่งกัน ลักพักก็มีการลอบยิง แขนงนำเสียชีวิตคนหนึ่ง...”

6) บทเรียนรู้ใหม่ของชุมชน

ชุมชนบ้านห้วยสะพานจะร่วมกันประเมินผลการทดลองทำสามารถจัดการกับปัญหาได้หรือไม่ เมื่อชุมชนได้สรุปผลการปฏิบัติด้วยการสนทนาแลกเปลี่ยนจนได้ข้อสรุปถึงผลงานของชุมชนที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร ก็จะนำผลงานที่ได้สรุปไว้มาประเมินหาผลสำเร็จและผลล้มเหลว จากกรณีการส่งตัวแทนไปเจรจากับกลุ่มนายทุน เป็นวิธีการที่ล้มเหลวไม่สามารถจัดการกับปัญหาได้ ชุมชนได้เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติและได้บทเรียนรู้ใหม่ของชุมชน การทดลองทำแนวทางที่เลือกไม่สามารถจัดการกับปัญหาได้ หากการลงมือทำประสบความสำเร็จก็จะเป็นองค์ความรู้ใหม่ของชุมชนเช่นกัน ก็จะเป็นบทเรียนรู้ของชุมชนที่จะนำไปใช้ต่อไปในการจัดการกับปัญหาชุมชนต่อไปได้ ประชานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...การไปคุยกับนายทุนวิธีการนี้ไม่ช่วยแก้ไขปัญหาคือ เป็นบทเรียนรู้ของชุมชน ต่อไปคงไม่คุยแล้ว ต้องหาทางใหม่ที่จะทำให้ปัญหามันหมดไปให้ได้...”

7) ปรับปรุงให้ดีขึ้น

ชั้นตอนนี้ คนในชุมชนจะร่วมกันปรับปรุงหากผลการลงมือทำล้มเหลวหรือไม่สำเร็จ โดยจะนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ใหม่ตั้งแต่ขั้นตอนแรก ในขั้นตอนการประเมิน คนในชุมชนก็จะร่วมกันแสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวาง เพื่อให้ได้ข้อสรุปว่าจะจัดการกับผลงานที่ได้อย่างไรกรณีที่สำเร็จก็จะเอาไปขยายผลทำงานต่อไป เป็นองค์ความรู้ใหม่ของชุมชน ส่วนในความล้มเหลวก็จะปรับปรุงให้ดีขึ้นโดยเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันใหม่ตั้งแต่ขั้นตอนแรก เพื่อหาแนวทางที่ดียิ่งขึ้นสามารถนำมาจัดการกับปัญหาของชุมชนให้หมดไปได้ ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) “...การไปคุยกับนายทุนเพื่อขอร้องให้หยุดบุกรุก แนวทางนี้ไม่สำเร็จ ชุมชนมาร่วมกันคิดกันใหม่ว่าจะทำอย่างไรให้พวกนายทุนมันออกไปจากชุมชนได้ ก็ต้องมาเรียนรู้ร่วมกันใหม่อีกที...”

จะเห็นได้ว่า ในทุกขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคีเป็นการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่ม ใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นกลไกในการสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้ข้อสรุปวิธีการจัดการกับปัญหาของชุมชนได้จากการมีส่วนร่วมของทุกคนในการแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ ไม่มีการโน้มน้ำหนักจากบุคคลใดหรือกลุ่มใด การสื่อสารระหว่างกันจะสื่อสารด้วยเหตุและผล การแสดงความเคารพต่อผู้แสดงความคิดเห็นอย่างจริงจัง เพื่อให้การเรียนรู้ร่วมกันสามารถเข้าถึงข้อสรุปที่เป็นฉันทามติร่วมกันอย่างแท้จริง กระบวนการเรียนรู้ชุมชนบ้านห้วยสะพานมีขั้นตอนการเรียนรู้ร่วมกัน 7 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ปัญหาของชุมชน 2) รับฟังร่วมกัน 3) คิดแก้ปัญหาาร่วมกัน 4) ทดลองทำ 5) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน 6) บทเรียนรู้ใหม่ของชุมชน 7) ปรับปรุงให้ดีขึ้น เป็นขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่นำการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการเรียนรู้เพื่อให้การเรียนรู้ร่วมกันมีความชัดเจน เข้าใจในความต้องการที่แท้จริงของชุมชนในการเรียนรู้ร่วมกัน

4. แนวทางการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากกระบวนการเรียนรู้ชุมชน

ปัญหาความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านห้วยสะพานจากสาเหตุที่ป่าไม้ที่เคยอุดมสมบูรณ์ถูกทำลายไปจนหมด เมื่อหมดป่าก็หมดแหล่งอาหาร สัตว์ป่าก็หมด ชาวบ้านที่ดำเนินชีวิตด้วยการพึ่งพิงป่าได้รับผลกระทบโดยตรงและมีความเดือดร้อนมาก จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ชาวบ้านห้วยสะพานลุกขึ้นมารวมตัวกันต่อต้านการแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้จากบุคคลภายนอก ด้วยการกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการรักษาป่าซึ่งเป็นผลประโยชน์ของชุมชน และด้วยความต้องการที่จะรักษาทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่ออุปโภค บริโภค การรวมตัวของชาวบ้านทั้ง 4 หมู่บ้านก่อตั้งเป็นองค์กรชาวบ้าน เรียกว่า “คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี” ได้เรียนรู้ร่วมกันและดำเนินกิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าไม้ที่เคยหมดไปให้ฟื้นกลับคืนมาอุดมสมบูรณ์เหมือนเดิม และผลจากการเรียนรู้ของชุมชนทำให้เกิดแนวทางในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ดังนี้

1) การกำหนดประเภทพื้นที่ป่า

ชุมชนบ้านห้วยสะพานได้ดำเนินการกำหนดประเภทพื้นที่ป่าออกตามวัตถุประสงค์ โดยแบ่งป่าชุมชนออกเป็น 3 ชั้น คือ 1) ป่าชั้นนอกเพื่อการใช้สอย จำนวน 55 ไร่ 2) ป่าชั้นกลางเป็นป่าปลูกเสริม จำนวน 220 ไร่ และ 3) ป่าชั้นใน เป็นเพื่อการอนุรักษ์ไม่อนุญาตให้เข้าไปเก็บผลผลิตจากป่าหรือเข้าไปดำเนินกิจกรรมอะไรทั้งสิ้น จำนวน . และจัดทำแนวเขตแสดงเขตพื้นที่ป่าชุมชนกับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านอย่างชัดเจน และป้ายประชาสัมพันธ์ ป้ายกฎ กติกา ติดในบริเวณป่าชุมชน

2) การป้องกันดูแลรักษา

(1) การทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่า และจัดชุดลาดตระเวนดูแลพื้นที่ป่าเฝ้าระวังตรวจสอบโดยรอบพื้นที่ป่าชุมชน

(2) สร้างหอดูไฟเพื่อตรวจสอบสถานการณ์ไฟป่า

(3) สร้างฝายน้ำหรือฝายชะลอความชุ่มชื้น เพื่อรักษาต้นน้ำลำธาร และทำให้ป่าชุ่มชื้น รวมทั้งเป็นการบรรเทาภาวะความแห้งแล้งและขาดแคลนน้ำ

(4) ปลูกหญ้าแฝกเพื่อป้องกันการพังทลายของดิน เก็บกักตะกอนดินและสารพิษไม่ให้ไหลลงสู่แหล่งน้ำตามธรรมชาติ

(5) ขยายแนวร่วมในการดูแลและรักษาป่าชุมชนในตำบล อำเภอ จังหวัด

3) การปลูกเสริม พื้นฟู

(1) กำหนดแผนการปลูกซ่อมและบำรุงรักษา และแผนการปลูกต้นไม้เสริมในป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี วัด โรงเรียน และสถานที่ราชการในวันสำคัญต่าง ๆ

(2) ปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูกโดยการฟื้นฟูสภาพป่าด้วยวัชพืชรธรรมชาติ

(3) ปลูกป่าต้นน้ำลำธาร เป็นการปลูกป่าธรรมชาติ

(4) ปลูกป่าทดแทนบริเวณต่าง ๆ เช่น พื้นที่เสื่อมโทรม พื้นที่ที่ถูกบุกรุกแผ้วถาง ปลูกป่าเสริมเพิ่มพื้นที่อยู่อาศัย

(5) การปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง เพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งที่เกิดขึ้นในชุมชน และเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทั้งการบริโภคและการทำอาชีพด้านการทำป่าไม้ การเก็บของป่า

4) การใช้ประโยชน์

ชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคีกำหนดกฎ กติกา การใช้ประโยชน์จากป่าที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทุกคนร่วมกันกำหนดและถือปฏิบัติด้วยกัน โดยได้นำภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ มาเป็นฐานในการกำหนดกฎ กติการ่วมกัน เช่น ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่า และตัดต้นไม้ยืนต้นทุกชนิด ยกเว้นไม้ยูคาลิปตัส ห้ามขุดแย้ ห้ามเก็บหน่อไม้เป็นระยะเวลา 5 ปี ห้ามขุดบึง ห้ามตีผึ้งหลวง โดยคนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากป่าด้วยการเก็บผัก ผลไม้ สมุนไพรมา

ใช้เป็นอาหารได้ สามารถตัดไม้ใช้สอยมาใช้ในการสร้างบ้านเรือน โรงเรียน โบสถ์ ได้ตามที่ คณะกรรมการป่าชุมชนมีมติอนุมัติ และสามารถกู้ยืมเงินกองทุนป่าชุมชน หากมีการฝ่าฝืนข้อกำหนด จะก็มีบทลงโทษ ด้วยการว่ากล่าวตักเตือน ปรับเป็นเงิน และส่งเจ้าหน้าที่ดำเนินคดี ป่าชุมชนบ้าน ห้วยสะพานได้สร้างประโยชน์ให้กับชุมชน ดังนี้

- 1) เป็นแหล่งอาหารและยาสมุนไพรของคนและสัตว์
- 2) เป็นแหล่งไม้ใช้สอย โดยรักษาระดับความสมดุลของระบบนิเวศ ไม่ทำลายป่า
- 3) เป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อการหัตถกรรมของกลุ่มอาชีพในชุมชน
- 4) เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่กักเก็บน้ำให้ใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี
- 5) เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์สร้างรายได้ให้กับชุมชน
- 6) เป็นแหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติที่ให้ความรู้แก่คนในชุมชนและคนทั่วไป
- 7) เป็นฐานพัฒนาต่อยอดกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน สร้างระบบเศรษฐกิจที่ดี

ในชุมชน

โดยสรุป ชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ตำบลหนองโรง อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี เป็นชุมชนที่คนในชุมชนมีวิถีชีวิตพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้เป็นหลัก การดำเนินชีวิตในอดีตจะหาของป่า และล่าสัตว์เพื่อสร้างรายได้และเลี้ยงชีพ ด้วยวิถีที่ผูกพันและพึ่งพิงป่า จึงเกิดความผูกพันและเรียนรู้ สร้างภูมิปัญญาให้สอดคล้องกับชีวิต สันสมและสืบทอดต่อกันมาสร้างเป็นแบบแผนให้สอดคล้องกับ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ประกอบกับคนในชุมชนเคยเผชิญกับปัญหาป่าไม้ถูกทำลายจนเสื่อมโทรม และได้รับผลกระทบโดยตรงในการดำเนินชีวิต ความอยู่รอดของคนในชุมชนชุมชนจึงต้อง พึ่งพิงซึ่งกันและกัน “คนพึ่งป่า ป่าพึ่งคน” ทำให้ได้เกิดการเรียนรู้ และการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อ ความอยู่รอดของชุมชน ความสำเร็จของชุมชนบ้านห้วยสะพานเกิดจากการมีผู้นำชุมชนที่ดีมีคุณธรรม ความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่มีลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์เป็นแนวนราบ การมีส่วนร่วมของคนใน ชุม ความสามัคคีของคนในชุมชน บรรทัดฐานทางสังคม วัฒนธรรมประเพณี และความเชื่อล้วนเป็น ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน มาเป็นแกนกลางในการเชื่อมโยงทุนที่มีอยู่ในชุมชนใช้ในการดำเนิน กิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนที่มีลักษณะของการพึ่งพิงพึ่งพิงธรรมชาติ และกิจกรรมที่พึ่งพาอาศัยกันและกัน ความร่วมมือร่วมแรงและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความเอื้ออาทรต่อกันจึงนำสิ่งดี ๆ สิ่งที่ดีปรารถนา มายังชุมชน คนในชุมชนได้รู้ถึงคุณค่าของทุนทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญต่อชุมชน มีจิตสำนึก รักและ เอื้ออาทรต่อทรัพยากรธรรมชาติที่เกื้อกูลต่อกัน ความรู้ที่ได้จึงนำมาใช้ประโยชน์สร้างความสมดุลใน การอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติได้อย่างเหมาะสม และหารายได้เลี้ยงดูตนเองและครอบครัวที่ เป็นระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพคือการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นองค์ประกอบหลักในการประกอบ อาชีพหารายได้เลี้ยงครอบครัวในขณะที่เดียวกันก็ดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติที่ความ สมดุล เหมาะสม ไม่รบกวนธรรมชาติ อยู่ร่วมกันอย่างเป็นมิตร และพึ่งพากันและกัน สามารถสร้าง

การหมุนเวียนทางเศรษฐกิจที่ตีระหว่างกลุ่มที่มีการพึ่งพากันและกันและส่งผลต่อเศรษฐกิจที่ดีภายในชุมชน กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชนบ้านห้วยสะพานเกิดขึ้นจากป่าชุมชนทั้งสิ้น จากการดูแลรักษา และอนุรักษ์ป่าชุมชนได้ต่อยอดก่อให้เกิดกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาดำเนินกิจกรรมต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันนี้ ชุมชนบ้านห้วยสะพานเป็นชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และส่งเสริมคนในชุมชนให้เรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ทั้งการเรียนรู้ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การอบรมสัมมนา การศึกษาดูงาน การทำวิจัยร่วมกับองค์กรภายนอก มีการทำงานร่วมกันระหว่างบ้านวัดโรงเรียนที่เข้มแข็ง ที่ส่งผลให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่นให้เยาวชนได้เรียนรู้ถึงรากเหง้าและความภาคภูมิใจในความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ชุมชนให้ความสำคัญในการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในทุกขั้นตอนตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมประเมิน และร่วมรับประโยชน์ ชุมชนแห่งนี้จึงเป็นชุมชนเรียนรู้ตลอดเวลาชุมชนให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนที่มีความต่อเนื่อง เพื่อให้เท่าทันต่อปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ รวมทั้งความต้องการของชุมชนที่จะทำให้ชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มั่นคง พึ่งพิงตัวเองได้อย่างยั่งยืน ด้วยองค์ประกอบการเรียนรู้ของชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้นำไปสู่การกำหนดแนวทางการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคีที่มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ต่อสายตาของสังคม ได้ชื่อว่าเป็นชุมชนนักอนุรักษ์ ที่มีความโดดเด่นและเป็นต้นแบบที่ดีให้กับชุมชนทั่วไปได้เข้ามาศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้สม่ำเสมอ และประจักษ์ต่อสายตาของหน่วยงานภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาต่าง ๆ ที่ได้เข้ามาเยี่ยมให้ความช่วยเหลือในเรื่องงบประมาณและวิชาการเพื่อช่วยเสริมความเข้มแข็งของชุมชนยิ่งขึ้น ชุมชนบ้านห้วยสะพานใช้ป่าชุมชนเป็นศูนย์กลางการถ่ายทอดและเรียนรู้ในกระบวนการจัดการป่าที่เชื่อมโยงวิถีชีวิต วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากการจัดการป่ามาต่อยอดอาชีพของคนในชุมชนเกิดเป็นกลุ่มอาชีพ และใช้เป็นสะพานสู่ความร่วมมืออย่างแข็งขันในการพัฒนาชุมชนในมิติต่าง ๆ เกิดระบบที่เชื่อมโยงจากการดูแลอนุรักษ์ป่าของชุมชนขึ้น 7 ระบบ คือ ระบบการบริหารจัดการ ระบบทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบบประเพณีวัฒนธรรม ระบบเด็กและเยาวชน ระบบอาสาสมัคร ระบบสวัสดิการ และระบบการดูแลสุขภาพ ความสำเร็จที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านห้วยสะพานเกิดจากการรับรู้ของคนในชุมชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ด้วยความรู้สึกเป็นเจ้าของในผืนป่า จิตสำนึกรักและหวงแหนและรักษาผลประโยชน์ของชุมชน และการเรียนรู้ที่ทำให้คนในชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนเกิดจากผู้นำชุมชนที่เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนและส่งเสริมให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ร่วมกันโดยผ่านการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมซึ่งเป็นหัวใจของการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนที่ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจระหว่างกันและนำไปสู่ความสามัคคีของคนในชุมชนด้วยการที่ชุมชนมีหัวใจของผู้กระทำการสื่อสารที่มีความเคารพ และให้เกียรติต่อกัน มีเหตุผลในการสื่อสารแลกเปลี่ยนระหว่างกัน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อสรุปที่เป็นฉันทามติของการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อพัฒนาตนเอง

และนำไปสู่การร่วมมือกันทำงานเพื่อพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ คนในชุมชนมีความสุขในวิถีชีวิตดั้งเดิมการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่า

ซึ่งผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี : ชุมชนบ้านห้วยสะพาน จังหวัดกาญจนบุรี สามารถแสดงดังตารางที่ 4.1 ดังนี้

ตารางที่ 4.1 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี : ชุมชนบ้านห้วยสะพาน

ประเด็น	ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี
บริบทชุมชน	ชุมชนมีความผูกพันกับป่า มีวิถีชีวิตพึ่งพิงป่า เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่พึ่งพิงป่าสูง มีความเป็นเครือญาติสูง คนในชุมชนมีความผูกพัน มีความสามัคคี พึ่งพิงตนเองได้ มีภูมิปัญญาท้องถิ่น
องค์ประกอบ การเรียนรู้ชุมชน	<p>เนื้อหา ความรู้ - ปัญหาการขาดแคลนน้ำกินน้ำใช้ ป่าถูกทำลาย ใช้ประโยชน์เกินกำลังการผลิต - ภูมิปัญญาการจัดการป่า การหาผลผลิตจากป่าอย่างสมดุล</p> <p>- ประสบการณ์ที่สั่งสมจากการทำงานจัดการป่า</p> <p>- ความรู้วิธีการจัดการป่า การขยายแนวร่วมการจัดการ</p> <p>กิจกรรมการเรียนรู้ - การประชุม สนทนาแลกเปลี่ยน นำประเด็นปัญหาเข้าสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้หาทางออก การอบรมสัมมนาเพิ่มความรู้ การศึกษาดูงานเห็นภาพที่เป็นรูปธรรมสัมผัส การทำวิจัยร่วมกับราชภัฏกาญจนบุรีสำรวจพันธุ์พืชในป่า การรับถ่ายการทอดความรู้จากผู้นำในเรื่องการจัดการป่า การใช้ประโยชน์จาก</p> <p>แหล่งเรียนรู้- ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโส และแกนนำในชุมชนที่มีความรู้ เป็นที่เคารพของคนในชุมชน เรียนรู้ตลอดเวลาเพื่อให้ความรู้เพิ่มขึ้น</p> <p>- คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ที่มีความเข้มแข็งในการทำงานอนุรักษ์ป่า</p> <p>- ใช้พื้นที่ศูนย์เกษตรตำบลหนองโรงเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนในการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน</p> <p>- ศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานเป็นสถานที่ใช้ในการอบรมเยาวชน คนในชุมชนในเรื่องเกี่ยวกับการจัดการป่า และสำหรับคนที่เข้ามาศึกษาดูงานได้เข้ามาแลกเปลี่ยนสนทนา รับฟังการบรรยาย</p> <p>- วัดห้วยสะพานเป็นสถานที่รวมจิตใจ คนในชุมชนจะไปวัดเพื่อรับฟังคำสั่งสอนขัดเกลาให้ประพฤติดแต่ความดี การอยู่กับป่าอย่างเป็นมิตรด้วยความรัก</p> <p>- คนในชุมชนรู้ว่าตนเองมีบทบาทต่อการอนุรักษ์อย่างไร ความจำเป็นที่จะต้องร่วมกันดูแลป่าของชุมชน มีความพร้อมที่จะเรียนรู้เพื่อให้เกิดความรู้มาใช้ประโยชน์</p> <p>- มีการสื่อสารของคนที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เปิดโอกาสให้ทุกคนมีบทบาท</p> <p>- องค์กรภายนอกเข้ามาให้ความรู้โดยเน้นให้ชุมชนเรียนและเริ่มจากการกำหนดความต้องการของตนเอง</p> <p>- การเรียนรู้ชุมชนจะให้ความสำคัญกับเนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและบริบทของชุมชนที่เป็นอยู่</p>

ตารางที่ 4.1 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี : ชุมชนบ้านห้วยสะพาน (ต่อ)

ประเด็น	ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี
กระบวนการเรียนรู้ชุมชน	1. ปัญหาของชุมชน ปัญหาขาดแคลนน้ำส่งผลกระทบต่อประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน 2. รับฟังร่วมกัน ผู้นำชุมชนนำปัญหาปรึกษาหารือกับคนในชุมชนเพื่อสร้างความตระหนักในปัญหา 3.คิดแก้ปัญหาพร้อมกัน ร่วมกันวิเคราะห์หาสาเหตุและหาทางแก้ไขปัญหา และตัดสินใจเลือกแนวทาง 4. ทดลองร่วมกัน ลงมือทำตามแนวทางที่ได้ร่วมกันเลือก 5.แลกเปลี่ยนเรียนรู้ นำผลงานที่ได้ร่วมทำเสร็จแล้วมาสรุปผลงาน 6. บทเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนได้บทเรียนรู้ใหม่ที่เกิดจากการลงมือทำ นำส่วนที่สำเร็จมาถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนและใช้เป็นแนวทางทำงานต่อไป 7. ปรับปรุงให้ดีขึ้น ผลงานที่ล้มเหลวนำมาปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น โดยในทุกขั้นตอนมีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีบทบาทเป็นผู้สื่อสารแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ เสมอภาค บนหลักของการสร้างความเข้าใจและเคารพ
การอนุรักษ์ป่าชุมชน	- แบ่งป่าชุมชนออกเป็น ป่าใช้สอย ป่าปลูกเสริม และป่าขึ้นใน -ทำแนวกันไฟ หอดูไฟ ฝายน้ำ ปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ปลูกป่าทดแทนพื้นที่ต่าง ๆ ปลูกป่าต้นน้ำลำธาร มีกฎกติกา การใช้ประโยชน์จากป่า ออกโดยคนในชุมชน

กรณีศึกษาที่ 2ชุมชนบางขุนไทรตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

1. ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป

ชุมชนบางขุนไทร อยู่ในเขตพื้นที่การปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร ข้อมูลทะเบียนราษฎรอำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี เดือนมีนาคม พ.ศ. 2558 ระบุว่า มีจำนวนครัวเรือน 1,869 ครัวเรือน มีประชากรรวมทั้งสิ้น 7,092 คน แยกเป็นชาย 3,509 คน หญิง 3,583 มีหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในชุมชน จำนวน 11 หมู่ ได้แก่ หมู่ที่ 1 บ้านบางขุนไทร หมู่ที่ 2 บ้านบางขุนไทร หมู่ที่ 3 บ้านบางขุนไทร หมู่ที่ 4 บ้านแขก หมู่ที่ 5 บ้านดอนพิงแดด หมู่ที่ 6 บ้านดอนวัดหมู่ที่ 7บ้านดอนไทย หมู่ที่ 8 บ้านบางอินทร์ หมู่ที่ 9 บ้านป่าขาด หมู่ที่ 10 บ้านสามัคคี และหมู่ที่ 11 บ้านดอนหอยแครง ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลอื่น ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลบ้านแหลมอำเภอบ้านแหลม

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลปากทะเล อำเภอบ้านแหลม

ทิศตะวันออก ติดต่อกับป่าชายเลนหรืออ่าวไทย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลท่าแร่ และตำบลท่าแร่กิ่งอำเภอบ้านแหลม

ตั้งอยู่บนพื้นที่ราบลุ่ม และที่ราบชายฝั่งทะเล มีเนื้อที่ทั้งหมด 15,732 ไร่ (25.17 ตารางกิโลเมตร) แบ่งเป็นพื้นที่ราบประมาณ 15,530 ไร่ พื้นที่น้ำประมาณ 202 ไร่ และพื้นที่ป่าชายเลนประมาณ 400-600 ไร่ จะเป็นหาดโคลนที่มีความยาวตามแนวชายฝั่งประมาณ 10 กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนบางขุนไทร ประมาณ 60 % เป็นเขตพื้นที่น้ำเค็ม และ 40 % เป็นเขตพื้นที่น้ำจืดลักษณะภูมิอากาศ มีลักษณะภูมิอากาศแบบมรสุมมี 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว (แผนพัฒนาสามปีองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร, 2554) ชุมชนบางขุนไทรเป็นชุมชนเก่าแก่มีการตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 200 ปี ของกลุ่มคนหลายเชื้อชาติ จีนแต้จิ๋ว มลายู ลาวเวียง ลาวพวน และไทย แม้จะมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และศาสนาแต่ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความที่ใกล้ชิดสนิทสนมเสมือนเครือญาติ ไปมาหาสู่กันเป็นประจำอาชีพหลักของคนชุมชนบางขุนไทร 80 % จะประกอบอาชีพการทำประมงรองลงมาจะประกอบอาชีพทำนาเกลือ ทำนาข้าว ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ มีวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละหมู่บ้านที่เป็นความเชื่อได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษและยังคงรักษาไว้จนถึงปัจจุบันนี้ เช่น ประเพณีบุญส่งข้าหลวง ประเพณีลอยเรือส่งหลวงพ่อวัฒนธรรมประเพณีในชุมชนล้วนมีความเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน และเป็นวิถีชุมชนที่ปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ชุมชนบางขุนไทรมีวิถีชีวิตพึ่งพิงป่าชายเลนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง และการจับสัตว์น้ำทะเลในการหาเลี้ยงชีพและทำให้คนในชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ แต่วิถีชีวิตของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีการใช้ทรัพยากรอย่างไม่เหมาะสมทั้งจากความคนในชุมชนเอง และการเข้ามาของกลุ่มนายทุนที่เข้ามาใช้ทรัพยากรธรรมชาติโดยใช้เครื่องคราดหอย บุกรุกผืนป่าชายเลนเพื่อทำนา กุ้งกุลาดำทำให้ผืนป่าชายเลนลดลงทำลายแหล่งที่อยู่ของสัตว์น้ำ และเกิดมลภาวะส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนที่เคยพึ่งพาตนเองได้ในการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านที่อิงกับธรรมชาติในปี 2534-2535 ชุมชนสูญเสียการพึ่งพาตนเอง คนในชุมชนต้องอพยพละทิ้งถิ่นฐาน ออกไปหากินนอกชุมชนเพื่อหารายได้เลี้ยงครอบครัว จากพื้นที่เพื่อไปแสวงหางานเลี้ยงชีพ ละทิ้งบ้าน และครอบครัว จากวิกฤตของคนบางขุนไทรในครั้งนี้ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของความร่วมมือในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในปี 2536 คนในชุมชนได้อาสาเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ 31 คน และผู้นำหมู่บ้าน 5 คน รวมเป็น 36 คน จากคนหลากหลายอาชีพ มีทั้ง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าของร้านค้า ช่างซ่อมเครื่องยนต์ และชาวบ้านที่ทำประมงพื้นบ้าน มารวมตัวกันและก่อตั้ง “กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล” มีผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี นายจรรยา พิทักษ์ เป็นผู้ที่มิบทบาทสำคัญเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ป่าชายเลนและทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล และกลุ่มอนุรักษ์ฯ ได้ร่วมทำงานกับทางราชการในการดูแล รักษา ป้องกัน และปราบปรามจับกุมผู้กระทำความผิดละเมิดบุกรุกพื้นที่อนุรักษ์ ตั้งแต่ร่องน้ำคลองปากทะเล รวมระยะทาง 9 กิโลเมตร และมีความกว้างออกไป 3 กิโลเมตร รวมพื้นที่ทั้งหมด 27 ตารางกิโลเมตร เป็นพื้นที่สงวนให้เก็บหอยแครงด้วยมือเท่านั้น และอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติให้อยู่คู่กับพื้นที่อย่างยั่งยืนชุมชนแห่งนี้ได้รับรางวัลประกาศเกียรติคุณในความเป็นชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี จากสถาบันลูกโลกสีเขียว ทั้งรางวัลลูกโลกสีเขียว เมื่อปี พ.ศ. 2544 และรางวัลสิปนนท์ เกตุทัต 5 ปีแห่งความยั่งยืน เมื่อปี พ.ศ. 2553 จากผลงานที่เห็นเชิงประจักษ์ จึงเป็นชุมชนที่ได้รับการยอมรับจากสังคม ด้วยความมุ่งมั่นที่จะปกป้องรักษาผืนป่าชายเลนผืนนี้ให้ความอุดมสมบูรณ์ไปยักรุ่นลูกหลานได้ใช้ประโยชน์ ชุมชนบางขุนไทรแห่งนี้ยังคงรักษาผืนป่าชายเลนผืนนี้ให้คงอยู่คู่กับพื้นที่อย่างยั่งยืน(ที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล,สัมภาษณ์,14 สิงหาคม 2556)

2. องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

จุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ของคนบางขุนไทรเริ่มจากที่ระบบนิเวศป่าชายเลนถูกทำลายทำให้ประชากรหอยก็ค่อย ๆ ลดปริมาณจนกระทั่งหมดไป ส่งผลกระทบวิถีชีวิตของชุมชนอย่างรุนแรง โดยเฉพาะชาวประมงพื้นบ้าน เมื่อไม่สามารถหารายได้จากการเก็บหอย เกิดการอพยพถิ่นฐานไปขายแรงงานในเมืองใหญ่และทิ้งคนแก่ เด็กไว้ที่บ้าน คนในชุมชนจึงได้รวมตัวกันเรียนรู้ร่วมกันเพื่อป้องกันการลักลอบคราดหอยในพื้นที่อนุรักษ์ของชุมชน และสามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ชุมชนบางขุนไทรเป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ป่าชายเลนที่เป็นที่ยอมรับจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนา สถาบันการศึกษา ชุมชนต่าง ๆ และบุคคลทั่วไปที่สนใจในเรื่องป่าชายเลน ได้เข้ามาศึกษา ดูงาน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลและป่าชายเลน ถึงวิธีการบริหารจัดการของชุมชนบางขุนไทรที่สามารถดูแล รักษาป่าชายเลนให้มีความอุดมสมบูรณ์ และคนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นมิตร เอื้ออาทรและพึ่งพิงกันและกัน รวมทั้งมีระบบนิเวศที่สมดุล มั่งคั่ง ผู้นำชุมชนได้สะท้อนถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่า “...คนที่นี่ไม่มีตังงาน ไม่ต้องออกไปหางานที่ไหนเลย อยู่ตรงข้างหน้านี้เอง แค่เดินออกไปกลับมาก็ได้เงินกลับมาแล้ว ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ที่นี่เหมือนตู้เอทีเอ็มกดเมื่อไหร่ก็ออกมาเมื่อนั้น...” รายละเอียดขององค์ประกอบหลักของการเรียนรู้ชุมชนของชุมชนบ้านห้วยสะพาน สามารถอธิบายได้ ดังนี้

2.1 เนื้อหา/ความรู้

2.1.1 ปัญหา/ความต้องการของชุมชน

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า ชุมชนบางขุนไทรประสบกับปัญหาความเดือดร้อนที่กระทบต่อการดำเนินชีวิตถึงขั้นวิกฤตทำให้คนในชุมชนต้องลุกขึ้นมาจัดการกับปัญหาด้วยชุมชนเอง จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ชุมชนต้องหันมาเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ปัญหาความเดือดร้อนที่ชุมชนประสบทั้งการละทิ้งถิ่นฐานของคนในชุมชน ป่าชายเลนเสื่อมโทรม สัตว์น้ำทะเลลดปริมาณลงมากในระดับวิกฤต ชุมชนไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้เช่นเดิม วิถีชีวิตชุมชนเปลี่ยน ปัญหาจึงเป็นสิ่งที่ชุมชนนำมาเป็นตัวตั้งในการเรียนรู้เพื่อให้สามารถจัดการกับปัญหาได้ จากที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (สัมภาษณ์, 14 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ที่นี่เป็น

แหล่งหอยแครงที่อุดมสมบูรณ์มาก แต่ถูกพวกเรือคราดหอยเข้ามาตักหอย ไม่ได้เอาไปแต่หอย แต่ทำให้ป่าชายเลนเสื่อมโทรมด้วย ไม่มีป่าให้สัตว์อยู่อาศัยและเตปโต สัตว์น้ำทะเลก็ลดลง โดยเฉพาะหอยแครงลดลงมากจนไม่มีให้เก็บ ก็พากันทิ้งบ้านช่องไปทำงานในเมือง ปล่อยให้คนแก่กับเด็กอยู่บ้านสภาพไม่ต่างกับบ้านแตกสาแหรกขาด เหมือนชุมชนร้าง เหลือผู้ใหญ่อยู่น้อยมาก ลุงยังจำได้ว่ามันเป็นความเจ็บปวดของคนในชุมชนบางขุนไทรจริง ๆ...” นอกจากนี้ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 15 สิงหาคม 2556) ยังได้กล่าวว่า “...เรือคราดหอยมันตักกลิ้งไปเป็นครึ่งเมตรตักรากของต้นโกงกาง เอาอาหารที่อยู่บนหน้าดินไปหมดด้วย สัตว์น้ำไม่มีที่อาศัย ไม่มีอาหารให้กิน ตายเน่าทับถมบนดินเลน ก็ทำให้กระทบวงจรกันไปหมด ชาวบ้านไม่มีรายได้จากการเก็บหอย ก็ต้องออกไปหางานข้างนอกทำกันเกือบหมดชุมชนเลย...”

2.1.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ปัจจุบันชุมชนบางขุนไทรมีอายุมากกว่า 200 ปี องค์ความรู้ที่สำคัญของชุมชนบางขุนไทรจึงเกิดจากการสั่งสมองค์ความรู้ของบรรพบุรุษมาตั้งแต่อดีต และได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการนำมาใช้ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ที่เป็นมิตรต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สามารถรักษาพันธุ์และการขยายพันธุ์ทรัพยากรสัตว์น้ำทะเลไว้ได้อย่างยั่งยืน และการดูแลรักษาป่าชายเลนให้อยู่ในสภาพที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะสมต่อการเจริญเติบโต นอกจากนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องการดูทิศทางลม น้ำขึ้น น้ำลง การดูแลรักษาป่าชายเลน ความรู้ได้ถูกนำไปถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้และร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลและป่าชายเลนให้มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินของคนในชุมชนที่สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างเป็นมิตร ดังที่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร (สัมภาษณ์, 16 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่รุ่นบรรพบุรุษได้ถ่ายทอดต่อมายังรุ่นลูกหลาน ไม่ว่าจะในเรื่องของการคำนวณน้ำขึ้น น้ำลง การเก็บหอย หอยแครงด้วยวิธีดั้งเดิมใช้กระดานถีบออกไปและใช้มือเก็บหอยการดูแลรักษาป่าชายเลนที่ไม่ให้หนาแน่นเกินไปจนแสงแดดเข้าไม่ถึง ความรู้เหล่านี้ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนช่วยกันอนุรักษ์ป่าชายเลน ทำให้ทุกวันนี้ป่ามีความอุดมสมบูรณ์มาก...”

2.1.3 ชุดประสบการณ์ของชุมชน

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า ชุมชนบางขุนไทรมีประวัติการต่อสู้เพื่อทวงสิทธิชุมชนมาอย่างยาวนานทำให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดจากการปฏิบัติ วิธีการใดที่สามารถประสบผลสำเร็จและล้มเหลว สิ่งต่าง ๆ ที่ชุมชนได้เรียนรู้ล้วนนำมาบันทึกเป็นองค์ความรู้ชุดประสบการณ์ของชุมชนที่เกิดจากการลองผิดลองถูกเพื่อให้ได้แนวทางที่เหมาะสมต่อการนำมาจัดการที่สำเร็จ การสั่งสมประสบการณ์ชุมชนก็ยังคงต้องทำกันไปต่อเนื่อง เพราะสภาพปัญหามันเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ ชุดประสบการณ์ที่มีอาจจะต้องสั่งสมจากการเรียนรู้ชุมชนเพิ่มตลอดเวลา และได้มารวบรวมบันทึกเป็นชุดประสบการณ์ของชุมชนต่อไป เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต

เพื่อให้ได้มาซึ่งแนวทางในการจัดการกับปัญหาของชุมชนที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน ที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (สัมภาษณ์, 14 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ปลูกป่าชายเลนใช้ไม่ได้กับการปลูกเสริมแบบที่พื้นที่อื่นๆ ทำกัน พื้นที่ตรงนี้มีพิเศษป่าชายเลนเกิดเพิ่มขึ้นเองตามธรรมชาติ ปลูกโอกาสรอดไม่ก็เปอร์เซ็นต์เอง ลื่นเปลื้องงบประมาณ แค่น้อยให้ธรรมชาติให้มันงอกของมันเองมีฤดูของกล้าไม้แสมมันตงมาเอง พอน้ำแห้งมันจะติดเลน เอาวนไปวางเป็นห้อง ๆ ก็จะช่วยรักษาต้นอ่อนมันได้แล้วและก็ไม่ให้เรือคราดไปปรบกวนกล้าเล็ก ๆ ที่มันออกไปอ่อนตามธรรมชาติ ลูกกล้าไม้แสมที่หล่นติดอยู่บนดินมันจะลอยเข้าลอยออกอยู่ในป่าแสมตามธรรมชาติอยู่แล้ว...”

2.1.4 ความรู้จากภายนอกชุมชน

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า ชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่น และชุดประสบการณ์ของชุมชนที่ได้นำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาของชุมชน แต่ความรู้เป็นสิ่งสำคัญที่ชุมชนบางขุนไทรได้มองถึงประโยชน์และเห็นถึงคุณค่า และเปิดใจรับความรู้ใหม่ๆ ได้นำมาใช้ประโยชน์ร่วมกับความรู้เดิมที่มีได้ ด้วยมีความเชื่อมั่นว่า ความรู้คือพลัง ที่จะทำให้ชุมชนได้ทำงานด้านการอนุรักษ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ความรู้ภายในชุมชนเพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอต่อการทำงานที่ดียิ่งขึ้น และทำให้ชุมชนได้ใช้ศักยภาพที่มีอยู่ได้เต็มที่บนฐานของรู้นั้นเอง สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (สัมภาษณ์, 17 สิงหาคม 2556) ได้สะท้อนว่า “...แกนนำและสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ฯ ได้ไปศึกษาดูกลไกการจัดการป่าของชุมชนบ้านเปร็ดใน จังหวัดตราด เห็นแนวทางการทำงานของชุมชนอื่นก็นำความรู้ที่ได้มาเทียบเคียงกับการทำงานของชุมชนในบางบริบทก็สามารถเอามาประยุกต์ใช้ได้โดยเฉพาะในเรื่องของการลาดตระเวนจับพวกลักลอบเข้ามาตัดไม้ทำลายป่าชายเลน...”

สรุปได้ว่าเนื้อหา/ความรู้เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนบางขุนไทรที่ทำให้ชุมชนได้นำมาเรียนรู้ร่วมกันเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจ ให้สามารถนำความรู้ที่ได้มาใช้ในการจัดการกับปัญหาหรือความต้องการของชุมชน ประกอบด้วย เนื้อหา คือ ปัญหาของชุมชน การจัดการปัญหาของชุมชน และความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ช่วยในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนและทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล และชุดประสบการณ์ของชุมชน ที่เป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการลงมือปฏิบัติจริงเป็นองค์ความรู้ที่ชุมชนได้รวบรวมไว้เป็นแนวทางในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชายเลนได้อย่างมีประสิทธิภาพและรักษาป่าชายเลนให้มีความอุดมสมบูรณ์และมีระบบนิเวศที่สมดุลส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำทะเลมีความหลากหลายและมีปริมาณจำนวนมากดังเช่นทุกวันนี้

2.2 กิจกรรมการเรียนรู้

ชุมชนบางขุนไทรมีวิธีการเรียนรู้ที่จะทำให้ชุมชนได้รับความรู้หลายวิธีที่เหมาะสมกับปัญหาความต้องการของชุมชนที่แตกต่างกันไปในแต่ละสถานการณ์เพื่อให้ได้ความรู้ที่เหมาะสม และสามารถ

นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชายเลนและทรัพยากรสัตว์น้ำทะเลของชุมชน ดังนี้

2.2.1 การประชุม หรือ สนทนาพูดคุย

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า ชุมชนมีโครงสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีความใกล้ชิดสนิทสนม แม้จะมีความต่างในเรื่องเชื้อชาติแต่ไม่ส่งผลต่อความใกล้ชิดสนิทสนม คนในชุมชนยังคงรักใคร่ สามัคคี เสมือนเป็นเครือญาติ ด้วยความใกล้ชิดของชาวบางขุนไทรทำให้วิธีการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ด้วยการประชุมปรึกษาหารือ สนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเพื่อให้ได้ความรู้นำมาใช้ในการจัดการปัญหาของชุมชน จะเห็นได้จากการลุกขึ้นมาจัดการกับปัญหาของชุมชนการบุกรุกของเรือคราดหอยที่ส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตของคนในชุมชน ชาวบ้านจึงได้ลุกขึ้นมาทวงสิทธิชุมชนแต่การได้มาซึ่งแนวทางในการขับเคลื่อนของชุมชนเกิดจากการที่ชุมชนได้มาประชุมปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเพื่อให้ได้แนวทางในการทวงสิทธิของชุมชน ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...เกิดปัญหาขึ้นชาวบ้านต้องเรียนรู้ว่าปัญหาที่มันเกิดจะแก้อย่างไร ผมเลยเรียกชาวบ้านทุกหมู่ที่ยังเหลือในพื้นที่มาประชุมปรึกษาหารือกัน พวกเราจะยอมรับชะตากรรมที่ไม่ได้ก่อแบบนี่ต่อไปไม่ได้แล้ว ผลของมันไม่ใช่แค่นี้เป็นอยู่ แต่มันจะรุนแรงขึ้นอีกถ้าทุกคนไม่ลุกขึ้นมาต่อสู้ทวงทรัพยากรของชุมชนคืน ชาวบ้านมาประชุมกันจำนวนมากก็ได้สนทนาพูดคุย วิเคราะห์สถานการณ์ วิเคราะห์แนวทางอะไรที่จะใช้ได้ ก็คุยกันเยอะ เราก็ได้แนวทางว่า เราจะคุยกับกลุ่มนายทุนก่อนขอความเห็นใจและความร่วมมือ...”

2.2.2 การอบรม สัมมนา

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า ชุมชนมีวิสัยทัศน์ในเรื่องการให้ความสำคัญกับความรู้นี้ที่จะนำมาใช้ประโยชน์ต่อการเพิ่มศักยภาพในการทำงานของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจจะไม่เหมาะสมในงานด้านการอนุรักษ์บางด้านที่ต้องใช้ความรู้เชิงวิชาการ เช่น กฎหมาย เป็นต้น การให้ได้มาซึ่งความรู้เพื่อการทำงานที่ดีและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จึงจำเป็นต้องเรียนรู้ด้วยการอบรม สัมมนาเพิ่มเติมความรู้ทางวิชาการที่เหมาะสมต่อการนำมาใช้ในการอนุรักษ์ป่าชายเลนและทรัพยากรสัตว์น้ำทะเลของชุมชน มีหน่วยงานต่าง ได้เข้ามาให้ความรู้ทางวิชาการ เช่น กรมประมง กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี เป็นต้น นำความรู้มาส่งเสริมให้ชุมชนสามารถทำงานได้อย่างถูกต้องและรับรู้ถึงบทบาทที่ชุมชนสามารถดำเนินการได้อย่างมีกฎหมายรองรับ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร (สัมภาษณ์, 16 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ชาวบ้านร่วมกันดูแล รักษา ปกป้องป่าชายเลน ออกเรือลาดตระเวน จับกุมเรือคราดหอย ทำกันไปตามประสาชาวบ้าน ถ้าชาวบ้านได้มีความรู้กฎหมายก็จะทำให้สามารถทำงานได้อย่างถูกต้อง ปลอดภัยจากความไม่รู้กฎหมาย ก็มีนักวิชาการเข้ามาให้ความรู้ชาวบ้านด้วยการอบรมในชุมชน มาฟังกันเยอะเลย เพราะอยากทำงานด้วยความมั่นใจว่าไม่ผิดกฎหมาย...” นอกจากนี้ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี

(สัมภาษณ์, 15 สิงหาคม 2566) ก็ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ด้วยการสัมมนาว่า “...ผมและสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ฯ ไปสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายอ่าวตัว ก ใน ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานด้านการจัดการป่าชายเลน ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ และแนวทางที่นำมาใช้จัดการกับพื้นที่ตัวเอง มันเปิดวิสัยทัศน์การทำงานได้ดีมาก ได้เรียนรู้วิถีคิด วิธีการทำงานที่สามารถนำมาใช้ให้เหมาะกับที่ของเราได้ และยังทำให้รู้สึกฮึกเหิมในการทำงานของพวกเขาต่อไปด้วยความมุ่งมั่น...”

2.2.3 การศึกษา ดูงาน

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า ชุมชนมีวิธีการเพิ่มความรู้ของคนในชุมชนให้สามารถเข้าใจสังคม เข้าใจตัวเองมากยิ่งขึ้น ด้วยการศึกษาดูงาน ชุมชนมองว่าเป็นการเปิดมุมมองของคนในชุมชนให้มีวิสัยทัศน์กว้างขึ้น ได้เห็นวิถีชีวิต และการทำงานของชุมชนอื่นๆ ความรู้ที่ได้จากการไปเห็นชุมชนอื่น ๆ จะช่วยทำให้คนในชุมชนเข้าใจถึงการ ทำงาน การขับเคลื่อนด้วยพลังชุมชนบางขุนไทรมากยิ่งขึ้น และทำให้เกิดความมุ่งมั่นในการทำงานอนุรักษ์ยิ่งขึ้น และต่อยอดองค์ความรู้จากการประยุกต์ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนได้ ผู้ช่วยผู้ใหญ่หมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 15 สิงหาคม 2566) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ด้วยการไปศึกษาดูงานว่า “...ความรู้มันเรียนรู้กันไม่มีวันหมด การทำงานให้ดีก็ต้องเพิ่มเติมความรู้อย่างสม่ำเสมอ ยิ่งไปเห็นวิธีการทำงาน การต่อสู้ของชุมชนอื่นๆ มันยิ่งทำให้มั่นใจว่าชุมชนไม่ได้โดดเดี่ยว หรือทำอะไรที่คนอื่นเค้าไม่ทำกัน มันยิ่งเพิ่มและตอบความรู้สึกให้มั่นใจว่าเรามาถูกทางแล้ว และเสริมพลังให้มีความมุ่งมั่นยิ่งขึ้น และสิ่งสำคัญได้ความรู้ที่จะเอามาใช้ให้เหมาะกับตัวเองตามวิถีของตัวเอง...”

2.2.4 ได้รับความรู้จากผู้นำชุมชน

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า มีผู้นำชุมชนที่เป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชน ในความรู้ที่ได้สั่งสม ทั้งจากภูมิปัญญาท้องถิ่นและการสั่งสมประสบการณ์จากการทำซ้ำ จนกลายเป็นภูมิปัญญา มีบทบาทในการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน โดยเฉพาะปราชญ์ชาวบ้านที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำประมงที่มีความรับผิดชอบและเคารพต่อทรัพยากรธรรมชาติ เครื่องมือประมงพื้นบ้านจากภูมิปัญญาเป็นเครื่องมือที่ไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ โดยการใช้กระดานถีบเลน และใช้มือเก็บหอย และภูมิปัญญาด้านทะเลและการประมงที่ได้ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้ náทะเล 4 สาย สายน้ำขึ้นทิศเหนือ น้ำลงทิศใต้ น้ำปัดทิศตะวันตก และน้ำปัดลงทางทิศตะวันออก การไหลของกระแสน้ำจะหยุดนิ่ง 1-2 ชั่วโมง เป็นช่วงเวลาที่กุ้ง หอย ปู ปลาหยุดพักหาอาหาร และวางไข่ กับกระแสน้ำ 8 ทิศ ความรู้ในเรื่องทิศทางลม และกระแสน้ำเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพประมง ชาวประมงจะรู้ว่าช่วงเวลาไหนควรจะออกเรือ ความรู้เหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและสืบทอดต่อมายังรุ่นปัจจุบัน เพื่อให้ความรู้ที่สำคัญนี้ได้คงอยู่ในชุมชนต่อไปตลอดกาล นอกจากนี้ ผู้นำชุมชนที่ทำงานด้านการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติชายฝั่งทะเล ได้พัฒนาตัวเองด้วยการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและตลอดเวลาเพื่อให้เกิดองค์ความรู้เพิ่มขึ้น ทันต่อความเปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบันที่มีความเจริญทางเทคโนโลยีและส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจึงทำให้ผู้นำชุมชนได้นำความรู้ที่ได้มาถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้รู้เท่าทัน และมีความพร้อมต่อการรับมือกับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นในชุมชนได้ คนบางชุมชนไทรไม่ได้อยู่ด้วยทรัพยากรธรรมชาติเพียงอย่างเดียว แต่ด้วยความรู้ภูมิปัญญาและผู้นำชุมชนทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนและความสามัคคีในการนำความรู้มาปกป้องทรัพยากรสมบัติของชุมชนให้ลูกหลานได้ร่วมกันทำมาหากินในวันนี้ สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (สัมภาษณ์, 17 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวถึงความรู้ที่ถ่ายทอดให้คนในชุมชนว่า “...ผู้นำชุมชนที่เป็นแกนหลักสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน เพราะอยากให้ความรู้ที่มีในชุมชนมันอยู่คู่กับชุมชนไปทุกรุ่น ไม่อยากให้ตายไปตามอายุคน ชุมชนมีความภูมิใจในรากเหง้า และภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน องค์ความรู้ของชุมชนจากภูมิปัญญาเดิมนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนในเรื่องสัตว์น้ำและพันธุ์พืช และมีแนวทางใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน...”

2.2.5 การร่วมทำวิจัยของชุมชน

ชุมชนบางชุมชนไทรหาความรู้เพิ่มเติมด้วยการทำวิจัย ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งให้ได้มาซึ่งคำตอบและความรู้ที่คนชุมชนบางชุมชนไทรได้ให้ความสำคัญ ชุมชนบางชุมชนไทรเรียนรู้ตลอดเวลาและเพิ่มเติมความรู้ให้กับชุมชนเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและเท่าทันกับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในปัจจุบันนี้ และเพื่อให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนด้วยความรู้ทางวิชาการที่พิสูจน์ได้ จึงให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ด้วยการทำวิจัยซึ่งเป็นวิธีการที่ค้นคว้าหาความจริงโดยวิธีการอย่างมีระบบที่เชื่อถือได้ ชุมชนได้ร่วมทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับผู้วิจัยจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เลือกพื้นที่ตำบลบางชุมชนไทรเป็นพื้นที่ศึกษาในเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน จากการร่วมทำวิจัยกับสถาบันการศึกษาทำให้ชุมชนบางชุมชนไทรได้เรียนรู้กระบวนการทำประชาพิจัยที่สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ได้เรียนรู้จากการคิดเป็น การตัดสินใจภายใต้ข้อมูลที่ชุมชนเก็บรวบรวมและจัดกลุ่มข้อมูลทั้งจากภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ทำให้ได้แผนแม่บทตำบลบางชุมชนไทรที่ได้เป็นแผนที่พัฒนาบนฐานของการพึ่งตนเองภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งเป็นแนวทางของการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างแท้จริง ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวถึงการร่วมทำวิจัยทำให้ได้เรียนรู้ในศักยภาพของชุมชนว่า “...ผมได้ร่วมทำวิจัยกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้เรียนรู้วิธีเก็บข้อมูลของชุมชน จัดกลุ่มข้อมูลและร่วมกันวิเคราะห์หาเหตุผลในการนำข้อมูลมาจัดกลุ่มใด ได้ความรู้จากการเรียนรู้ด้วยการวิเคราะห์ข้อมูล และร่วมสรุปข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ สุขภาพ ภูมิปัญญาของตำบลมาสู่การจัดทำแผนแม่บทตำบลบางชุมชนไทร ที่

คนในชุมชนแต่ละหมู่บ้านได้เสนอความต้องการของตนเองออกมาเป็นโครงการรองรับที่บรรจุในแผนแม่บทตำบลบางขุนไทรต่อไป...”

2.3 แหล่งเรียนรู้

ชุมชนบางขุนไทรมีแหล่งเรียนรู้หลากหลาย มีแหล่งเรียนรู้ภายในชุมชน ทั้งที่เป็นบุคคล สถาบัน และทรัพยากรธรรมชาติ และแหล่งเรียนรู้ภายนอกชุมชน ดังนี้

2.3.1 ผู้นำชุมชน

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า มีผู้นำชุมชนที่มีลักษณะเป็นผู้รู้ และเป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี นายจรรยา พิทักษ์ และเป็นประธานกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล นอกจากนี้ ยังมีผู้นำชุมชนที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านท่านอื่น ๆ ที่เป็นผู้มีความรู้ความสามารถเฉพาะด้าน เช่น

- นายธนู วงศ์ใหญ่ ด้านการจัดการป่าชายเลน
- นายศรีเพชร สุ่มอ่ำ ด้านการจัดการป่าชายเลน การทำนาเกลือ
- นายสมพร มณฑาทอง ด้านเครื่องมือประมงพื้นบ้าน
- นายสุริยา พึ่งแพง ด้านเครื่องมือประมงพื้นบ้าน
- นายชาญ มีศรี ด้านการทะเล ประมง

ผู้นำชุมชนบางขุนไทรเป็นผู้ใฝ่รู้ ศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเองพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ มีความกระตือรือร้นในการทำกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์ป่าชายเลนและทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลเพื่อส่วนรวม เอาใจใส่ มีจิตสาธารณะและเป็นผู้ที่มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน และยังส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ของคนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ชุมชนเป็นชุมชนที่ขับเคลื่อนการทำงานด้วยฐานขององค์ความรู้ ด้วยวิสัยทัศน์ของผู้นำชุมชนที่มองเห็นถึงความสำคัญของการเรียนรู้ที่จะทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่และดำเนินกิจกรรมได้เต็มศักยภาพด้วยการนำความรู้เป็นกลไกในการขับเคลื่อนการทำงานที่ประสบความสำเร็จ ดังที่ ที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (สัมภาษณ์, 14 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ผู้นำชุมชนเป็นสิ่งสำคัญต่อการนำพาชุมชนหลุดพ้นจากปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนได้ ผู้นำที่ใฝ่รู้ เห็นความสำคัญของการเรียนรู้ด้วยมุมมองนี้ทำให้ความรู้ได้ถูกถ่ายทอดไปยังคนในชุมชนได้รับรู้ และสามารถนำความรู้มาใช้ประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน และยังช่วยรักษาความรู้ของชุมชนให้อยู่คู่กับชุมชนตลอดไป...”

2.3.2 สถาบันการเรียนรู้ชุมชน

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า วิกฤตของชุมชนได้ส่งผลให้เกิดการรวมตัวของคนในชุมชนสร้างพลังชุมชนขับเคลื่อนการทวงสิทธิชุมชนและนำไปสู่การเรียนรู้ของคนในชุมชนในการจัดการกับวิกฤตของชุมชนให้หมดไป ชุมชนสร้างสถาบันการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อตอบโจทยการขับเคลื่อนในการแก้ไขปัญหาของชุมชน มีรายละเอียด ดังนี้

1) องค์กรชาวบ้าน “กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล”

การจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการคราดหอยในพื้นที่หวงห้ามของชุมชน และเพื่อดูแลทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนด้วยตนเอง สามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง และพึ่งตนเอง การรวมตัวของคนในชุมชน จำนวน 36 คน ประกอบด้วย กำนันตำบลบางขุนไทร ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ช่างซ่อมเครื่องยนต์ เจ้าของร้านค้าในชุมชน ชาวประมงพื้นบ้าน และชาวบ้านในชุมชนบางขุนไทรได้เข้ามาเรียนรู้ร่วมกันเพื่อร่วมกันหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา และทวงสิทธิชุมชนในการดูแล รักษา ทรัพยากรของชุมชน การก่อตั้งกลุ่มในครั้งนี้ เป็นสถาบันการเรียนรู้ชุมชนที่ทำให้ชุมชนได้มาเรียนรู้ร่วมกัน และรวมพลังในการขับไล่ผู้บุกรุกจากภายนอกให้ยุติการทำลายทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ซึ่งในปัจจุบันนี้ ชุมชนยังคงยึดแนวทางในการทำงานของกลุ่มอนุรักษ์ฯ ด้วยการออกเรือลาดตระเวน จับกุมผู้กระทำผิดโดยการบังคับใช้กฎระเบียบผ่านข้อบังคับขององค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร และกลุ่มอนุรักษ์ได้มุ่งให้ความสำคัญในการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนให้มีแนวคิดในการทำงานเพื่อให้ของชุมชนสอดคล้องกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยการทำให้ชุมชนปรับวิถีการผลิตของชุมชนให้เหมาะสมเพื่อการรักษาทั้งคุณภาพดิน น้ำ ป่าชายเลน โดยขยายแนวคิดการทำงานไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ ทั้งตำบลใกล้เคียงและนอกพื้นที่ ผ่านการศึกษาดูงานของหน่วยงาน ต่าง ๆ ที่มาศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และกระตุ้นให้ชุมชนก้าวไปข้างหน้ารู้จักปรับตัว ที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (สัมภาษณ์, 14 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “การทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชายเลน ทำคนเดียวไม่มีทางสำเร็จ ต้องใช้พลังของคนในชุมชนร่วมกันทำงาน การรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เป็นคำตอบที่ชุมชนเลือกและดำเนินการ มีคน ก็ต้องมีองค์กรที่เป็นหลักในการขับเคลื่อน ไม่ใช่ต่างคนต่างทำ กลุ่มอนุรักษ์ฯ ทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการรวมคนช่วยกันกอบกู้วิกฤต และเรียนรู้ร่วมกันจัดการป่าชายเลนให้กลับมาอุดมสมบูรณ์ ...”

2) เวทีชาวบ้าน

เวทีชาวบ้านเป็นสถานที่เรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้านบางขุนไทร โดยใช้ศาลาวัดบางขุนไทร เป็นเวทีการเรียนรู้ โดยจะทำการประชุมปรึกษาหารือกันทุกวันที่ 30 ของทุกเดือน เวลา 18.00 น. เป็นต้นไป กำหนดเวลาประชุมตอนเย็นหลังเลิกการประกอบอาชีพ เพื่อนำประเด็นปัญหา และสรุปสถานการณ์ วางแผนการทำงาน การลาดตระเวน และการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร (สัมภาษณ์, 16 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “...จะเรียนรู้ร่วมกันก็ต้องมีพื้นที่เวทีการเรียนรู้ ก็ต้องกำหนดสถานที่ให้รับรู้กันว่าจะใช้ที่ไหน ผมมองว่ามันจำเป็นจะต้องมีพื้นที่กลางสำหรับการเรียนรู้ร่วมกัน ได้เอาประเด็นที่อยากพูดคุย เรียนรู้แลกเปลี่ยนกันก็ทำได้สะดวกเพราะมีที่คุยที่ชัดเจน...”

3) ศูนย์การเรียนรู้ทางทะเล

ชุมชนบางขุนไทร ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการเรียนรู้ให้กลุ่มเยาวชนที่จะได้เรียนรู้ความเป็นมา การต่อสู้ของคนรุ่นเก่า และการอนุรักษ์ดูแลทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน และเกิดจิตสำนึกรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ได้เรียนรู้ถึงคุณประโยชน์และคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ และร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลได้อย่างยั่งยืน จึงได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ทางทะเล ที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสถานีพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนที่ 6 เป็นสถานที่เรียนรู้เกี่ยวกับป่าชายเลนและทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลให้กับคนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชน และคนที่เข้ามาศึกษาดูงานในชุมชน ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “...ชุมชนเรียนรู้ร่วมกันด้วยกระบวนการกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน แต่ก็เห็นถึงคุณค่าของความรู้ที่จะต้องส่งเสริมให้คนในชุมชนได้รู้จริงในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลที่เป็นวิชาการ จึงได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ทางทะเล ใช้งบประมาณจากสถานีพัฒนาทรัพยากรชายฝั่งทะเลที่ 6 ใช้เป็นพื้นที่ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชนและคนทั่วไปที่มาดูงาน คนในชุมชนได้เรียนรู้เข้าใจ ก็จะรักและหวงแหนสิ่งที่มีอยู่ ก็จะช่วยกันดูแล อนุรักษ์...”

2.3.4 ทรัพยากรป่าชายเลน

ป่าชายเลน เป็นแหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติที่สำคัญของชุมชนบางขุนไทร ห้องเรียนธรรมชาติห้องใหญ่ที่มีอาณาเขตพื้นที่ป่าชายเลนและชายฝั่งติดต่อกัน ติดต่อกัน 3 ตำบล คือ ตำบลปากทะเล ตำบลบ้านแหลม และตำบลบางขุนไทร มีอาณาเขต 27 ตารางกิโลเมตร ผืนป่าชายเลนมีความอุดมสมบูรณ์ และมีความหลากหลายทางระบบนิเวศสูง แหล่งเรียนรู้ให้กับเด็กและเยาวชนในชุมชนและนอกชุมชนที่ได้เข้ามาสัมผัสกับธรรมชาติ และระบบนิเวศป่าชายเลน ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลนจึงเป็นแหล่งกำเนิดของหอยแครงตามธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย โดยส่วนหนึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติปากทะเล ป่าชายเลนบริเวณนี้เป็นป่าไม้โกงกาง แสม ตะบูน และได้มีการปลูกเสริมพื้นที่ป่าชายเลนให้เป็นป่ากันชนระหว่างพื้นที่บกและพื้นที่ทะเล ที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (สัมภาษณ์, 14 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “...ป่าชายเลนผืนนี้เป็นห้องเรียนธรรมชาติที่เปิดโอกาสให้เด็ก เยาวชน และคนทั่วไปได้เข้ามาเรียนรู้ ได้สัมผัสกับธรรมชาติ รากไม้ต้นโกงกาง ต้นแสม ที่ยื่นทะนงสวยงาม เด็กจะเข้าใจได้ดีถึงประโยชน์ที่ช่วยเป็นป่ากันชนไม่ให้ลมเข้ามาทำลายบ้านเรือนได้ ได้เห็นสัตว์ทะเลตามดินเลนที่มีสีสวยสดใส จะเข้าใจว่าทำไมดินเลนถึงเป็นพื้นที่ที่เราจะต้องไม่ทำลายให้เกิดสภาพที่เสื่อมโทรม เป็นการเรียนรู้ที่เห็นด้วยตา มันจะทำให้เข้าใจได้ดีและจำได้ตลอดไป...”

2.3.5 นักวิชาการภายนอก /องค์กรภายนอก

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า มีนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญภายนอก องค์กรทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันการศึกษาได้เข้ามาให้ความรู้กับชุมชนบางขุนไทรอย่าง

ต่อเนื่อง เช่น นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรีเข้ามาให้ความรู้กับคนในชุมชนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชายฝั่งองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร ให้การสนับสนุนทางด้านวิชาการงบประมาณ และผลักดันให้กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลมีอำนาจการจับกุมและการบังคับใช้กฎระเบียบผ่านข้อบังคับของ อบต. การสนับสนุนของ อบต.บางขุนไทร เช่น การจัดเวทีประชาคมตำบลบางขุนไทร เป็นประจำทุกเดือนหมุนเวียนไปตามหมู่บ้านเพื่อเปิดโอกาสให้คนในชุมชนบางขุนไทรได้เรียนรู้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ทำโครงการร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น โครงการลงทุนทางสังคม SIF กองทุนทางสังคม ธนาคารออมสินโครงการ Thai-UNCAP ของสภาพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจแห่งชาติ ด้วยการสนับสนุนงบประมาณไปศึกษาดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนได้ไปเรียนรู้จากภายนอกชุมชน นอกจากการใช้กฎ ระเบียบที่บังคับใช้ตามอำนาจขององค์การบริหารส่วนตำบลในการจับกุม กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งและกรมประมงก็เข้ามาให้ความรู้การบังคับใช้ทางกฎหมายในการจับกุมเรือคราดหอยที่เข้ามาในพื้นที่หวงห้าม และยังมีการส่งเสริมการเรียนรู้ถ่ายทอดให้กับกลุ่มเยาวชนในชุมชนได้รู้ถึงคุณประโยชน์ คุณค่าของทรัพยากรทะเลและชายฝั่ง สำนักงานทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งจังหวัดเพชรบุรี และมหาวิทยาลัยศิลปากร และกลุ่มอนุรักษ์ได้ร่วมทำโครงการอบรมเยาวชนมัคคุเทศก์น้อยได้เรียนรู้การดูแลป่าชายเลน ให้การสนับสนุนงบประมาณ สถานที่อบรมและวิทยากรให้ความรู้กับเยาวชนได้เรียนรู้การดูแลป่าชายเลน ซึ่งแกนนำกลุ่มอนุรักษ์ฯ ก็ได้ทำหน้าที่เป็นวิทยากรร่วมในการบรรยายด้วย ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้และนำมาใช้ในการจัดการป่าชายเลนและทรัพยากรชายฝั่งได้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ตลอดจนการสร้างทายาทสานต่องานอนุรักษ์ขึ้นในชุมชน นักวิชาการ หน่วยงานภายนอกทั้งที่เป็นภาครัฐภาคเอกชน สถาบันการศึกษาที่ได้เข้าให้ความรู้จึงเป็นฐานการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และสามารถนำความรู้มาใช้ประโยชน์ต่อยอดการทำงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลและป่าชายเลนได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร กล่าวว่า “...นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรีเข้ามาให้ความรู้กับชุมชนในเรื่องการจัดการป่าชายเลน กรมทรัพยากรทะเลและชายฝั่ง ก็เข้ามาให้ความรู้เรื่องกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าชายเลน กรมประมงก็มาให้ความรู้ในเรื่องกฎหมายประมง ก็ทำให้รู้ว่าทำอะไรได้มากน้อยแค่ไหน...”

จะเห็นได้ว่า ชุมชนบางขุนไทรทำงานด้านการอนุรักษ์คู่ขนานกับทางราชการทั้งในด้านการจับกุม การส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชน รวมทั้งองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษาที่ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือทั้งในด้านวิชาการที่สามารถนำมาจัดการป่าชายเลนและทรัพยากรทางทะเลโดยบูรณาการร่วมกับภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างสอดคล้อง ฐานการเรียนรู้ที่เป็นนักวิชาการภายนอก หรือองค์กรภายนอกจึงเป็นองค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนที่มีความสำคัญและบทบาทในการส่งเสริมให้ชุมชนได้เรียนรู้และสามารถนำความรู้ที่ได้มาใช้ในการจัดการป่าชายเลนได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2.3.6 เครือข่ายชุมชน

ชุมชนบางขุนไทรมีแนวคิดในการสร้างเครือข่ายชุมชนการจัดการทรัพยากรชายฝั่งที่มีลักษณะพื้นที่เช่นเดียวกันหรือใกล้เคียงกันรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อใช้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์ซึ่งแต่ละพื้นที่จะมีรูปแบบการดำเนินการที่หลากหลาย และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งที่ได้บูรณาการความรู้ที่เหมาะสมกับการจัดการในพื้นที่แต่ละพื้นที่ และในอนาคตได้ร่วมกันขับเคลื่อนเพื่อหาแนวทางการพัฒนาและเครือข่ายการจัดการทรัพยากรชายฝั่งให้มีผลเป็นรูปธรรมในระดับประเทศต่อไป ที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (สัมภาษณ์, 14 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “...จากเดิมมีหมู่ 10 หมู่เดียวก็ขยายเครือข่ายภายในตำบลบางขุนไทรทั้ง 11 หมู่ ขยายเครือข่ายไปยังตำบลปากทะเล และตำบลบ้านแหลมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันจัดการทรัพยากรชายฝั่งไปในแนวทางเดียวกัน และก็สร้างเครือข่ายชุมชนภายนอกพื้นที่ มีเครือข่ายอำเภอตัว ก เครือข่าย 23 จังหวัด เครือข่ายทะเลบ้านแหลมแลกเปลี่ยนประสบการณ์การจัดการป่าชายเลนของแต่ละพื้นที่ ก็ได้ความรู้และประสบการณ์เอามาใช้ในการทำงานของชุมชนได้ดียิ่งขึ้น เรามองอนาคตที่จะทำงานคู่ขนานไปด้วยกันให้เกิดการจัดการป่าชายเลนในภาพของระดับประเทศ...”

2.4 การสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า ชุมชนบางขุนไทรใช้การสื่อสารที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีบทบาทเป็นผู้พูด ผู้ฟัง อย่างเป็นอิสระ และให้ความสำคัญกับการสื่อสารที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการเรียนรู้ของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ชุมชนมองว่าการเรียนรู้ที่สัมฤทธิ์ผลอย่างแท้จริงจะขาดการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เป็นคนที่มีบทบาทแสดงความคิดเห็น ความรู้สึก ความเข้าใจผ่านการสื่อสารระหว่างกันจึงจะทำให้การเรียนรู้ชุมชนประสบความสำเร็จ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “...ทุกครั้งที่มีการประชุมหารือ ร่วมกันหาทางออกให้กับชุมชน ผมจะเปิดโอกาสให้ทุกคนได้ร่วมแสดงความคิดเห็น ถ้าไม่พูดออกมานั่งฟังเฉยๆ ก็จะไม่รู้ว่าจริงแล้วมีความคิดเห็นอย่างไร ผมจะกระตุ้นให้ทุกคนได้เล่นบทบาทเป็นผู้สื่อสาร แรก ๆ ผมต้องกระตุ้น ตอนหลังไม่ต้องกระตุ้นแล้ว มันเป็นอัตโนมัติไปแล้ว ทุกคนจะร่วมกันแสดงความคิดเห็น และรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของทุกการตัดสินใจของชุมชน การเรียนรู้ร่วมกันต้องมีการสื่อสารที่ให้ทุกคนมีบทบาทเป็นผู้สื่อสาร ผมว่ามันสำคัญมากนะการสื่อสารมันสร้างความเข้าใจ สร้างการยอมรับในสิ่งที่ชุมชนจะทำ เพราะได้เป็นส่วนหนึ่งของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน...”

2.5 คนในชุมชนพร้อมที่จะเรียนรู้ และรู้จักตนเอง

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า คนในชุมชนมีความกระตือรือร้นในการเข้ามาเรียนรู้แลกเปลี่ยนระหว่างกัน จากการที่ได้เผชิญกับสถานการณ์ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนทำให้เรียนรู้ถึงปัญหา และได้รับรู้ว่าปัญหาจะแก้ได้ก็ต้องเกิดจากการที่คนในชุมชนเรียนรู้ร่วมกัน เนื่องจากคนในชุมชนรู้จักตนเองว่ามีขีดความสามารถในตัวเองอย่างไร เข้าใจในความต่างทางความคิดเห็นทัศนคติ ความเชื่อ และรู้ข้อจำกัดของตัวเอง อะไรที่ทำได้ ทำไม่ได้ ทำให้เกิดการยอมรับทั้งตัวเองและคนอื่น จึงมีความพร้อมที่จะเรียนรู้ด้วยเห็นถึงความสำคัญของการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ที่จะส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนเจตคติ ความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมที่เปลี่ยนไปจากการได้มีความรู้ ที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (สัมภาษณ์, 14 สิงหาคม 2556) “...ชาวบ้านเผชิญกับความเดือดร้อนเป็นบทเรียนที่ทำให้วิถีคิดเปลี่ยน ได้เรียนรู้จากปัญหาและเห็นถึงความสำคัญของการเรียนรู้ร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ ชาวบ้านรู้ว่าสิ่งใดทำได้บ้าง อะไรที่ไม่ได้ขาดความรู้อะไร และพร้อมที่จะเรียนรู้เพิ่มเติมความรู้ให้กับตนเอง และแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน เพราะมีบทเรียนที่เจ็บปวด และเรียนรู้ที่จะจัดการด้วยการเติมความรู้ให้กับตัวเองและชุมชน...”

2.6 เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม

จากการวิเคราะห์ชุมชนบางขุนไทร พบว่า การเรียนรู้ชุมชนบางขุนไทรจะเกิดขึ้นอย่างมุ่งมั่นเมื่อชุมชนเห็นว่าเนื้อหาสาระที่ชุมชนจะเรียนรู้นั้นสอดคล้องกับบริบทสังคมของชุมชน ด้วยชุมชนเป็นชุมชนนักสู้ พึ่งพิงตนเองสูงการขับเคลื่อนกิจกรรมอนุรักษ์เกิดจากการผลักดันด้วยตนเองในเริ่มต้นไม่ได้รอรับความช่วยเหลือจากภาครัฐ ด้วยความเข้มแข็งของชุมชน และมีวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนที่พึ่งพิงระหว่างกัน แม้จะประกอบอาชีพที่แตกต่างกันตามพื้นที่ของตำบลบางขุนไทร แต่การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนมีวัฒนธรรมที่ดีงามในการสร้างความไว้วางใจเชื่อใจต่อกัน การเรียนรู้จะมุ่งไปที่สามารถตอบสนองความต้องการที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนที่มีอยู่ การเรียนรู้ที่ไม่อยู่บนหลักของความสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนจะไม่ได้รับการตอบสนอง เพราะชุมชนมองไม่เห็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้ การเรียนรู้เรียนเพื่อพัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งสามารถขับเคลื่อนไปด้วยกันกับคนในชุมชน สิ่งที่เป็นนำมาเรียนรู้จึงต้องสอดคล้องต่อกัน ที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล (สัมภาษณ์, 14 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “...ชุมชนนอกจากจะเรียนรู้ร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาชุมชน แต่ความรู้ที่ชุมชนต้องการมันก็มีอีกมากมายที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งพึ่งพิงตนเองได้อย่างยั่งยืน แต่จะเรียนมันก็ต้องเกี่ยวข้องกับวิถีของชุมชน ความรู้ที่มันไม่เกี่ยวข้องก็ไม่รู้จะไปเรียนมันทำไม ไม่มีประโยชน์ เอามาทำอะไรให้เป็นแก่นสารไม่ได้ อยู่กับบริบทสังคมวัฒนธรรมแบบนี้ ความรู้ที่จะเอามาใช้มันก็ต้องสอดคล้องกับตรงจุดที่เป็นอยู่ มันจึงจะเกิดประโยชน์ทั้งตัวคน และชุมชน...”

กล่าวโดยสรุป องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนบางขุนไทรเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) เนื้อหา/ความรู้ 2) กิจกรรมการเรียนรู้ 3) แหล่งเรียนรู้ 4) การสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน 5) คนในชุมชนมีความพร้อมและรู้จักตนเอง และ 6) เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม

3. กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ชุมชนบางขุนไทรเป็นชุมชนนักร่วมพลังคนในชุมชนลุกขึ้นมาทวงสิทธิชุมชนดูแล รักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ต่อสู้ขับไล่ผู้รุกรานจากนอกพื้นที่ให้ยุติการทำลายป่าชายเลนและทรัพยากรสัตว์น้ำทะเล และรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนด้วยการพึ่งพิงตนเองไม่ได้ร้องขอความช่วยเหลือจากภาครัฐ ใช้กำลังทรัพย์ และกำลังคนที่มีจิตอาสาเข้ามาทำงานเพื่อชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าของชุมชนจนประสบความสำเร็จ และเป็นที่รู้จักของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และสถาบันการศึกษา ได้เข้ามาแลกเปลี่ยนความรู้ และสนับสนุนความรู้ทางวิชาการที่สอดคล้องกับความเชื่อและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบางขุนไทรจึงเป็นการเรียนรู้แบบกระบวนการกลุ่มเรียนรู้ร่วมกันเพื่อนำความรู้จากการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ที่ได้เป็นความรู้ที่จะนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้พ้นจากวิกฤตที่เกิดขึ้น ซึ่งจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีรูปแบบที่ตายตัว ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นและปรับวิธีการจัดการให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยการเรียนรู้ของชุมชนทั้งสิ้น การเรียนรู้รูปแบบกระบวนการกลุ่มสิ่งสำคัญที่ชุมชนต้องให้ความสำคัญก็คือ การสื่อสารระหว่างกันจะต้องเป็นการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ เสมอภาค และสร้างความเข้าใจระหว่างกัน เพื่อให้ข้อตกลงที่เป็นที่ยอมรับของทุกคนจากการได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นของทุกคน กระบวนการเรียนรู้ชุมชนบางขุนไทรมีขั้นตอนการเรียนรู้ 7 ขั้นตอน ดังนี้

1) ปัญหาความเดือดร้อน

จากการสัมภาษณ์พบว่า กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเกิดขึ้นการรับรู้ปัญหาด้วยคนในชุมชนเองส่งผลกระทบต่อครอบครัวประกอบอาชีพของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านเป็นหลัก และชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเสริมด้วยการจับหอยแครงด้วยมือชุมชนนำปัญหาเป็นตัวตั้งในการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อนำไปสู่การหาทางออกร่วมกัน ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “...ชุมชนนำประเด็นปัญหาร่วมของชุมชนเป็นหลักในการเรียนรู้ร่วมกัน มันส่งผลกระทบต่อคนทั้งชุมชน การที่จะแก้ปัญหาก็ต้องใช้การเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนมาช่วยกันหาทางแก้ไขปัญหา มันเป็นปัญหาร่วมก็ต้องร่วมกันแก้...”

2) คิดแก้ปัญหาโดยเชื่อผู้นำ

ผู้นำชุมชนนำปัญหาเข้าสู่การประชุม ปรึกษาหารือ เพื่อร่วมกันหาทางออกในการจัดการกับปัญหา ด้วยพื้นฐานการยอมรับในตัวผู้นำที่คนในชุมชนศรัทธาในการทำงานเพื่อส่วนร่วม การนำเสนอปัญหาที่ผู้นำตระหนักกว่าเป็นปัญหาร่วมของชุมชนที่จะต้องได้รับการแก้ไขโดยคนในชุมชนร่วมมือกัน จึงร่วมกันคิดหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยเปิดโอกาสให้ทุกคนได้ร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวางและเป็นอิสระ บนหลักของเหตุผล เพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกัน ในการสื่อสารแลกเปลี่ยนของคนในชุมชนบางชุมชนเพื่อให้เกิดข้อสรุปที่เป็นฉันทามติในการร่วมกันเข้าใจในประเด็นปัญหาที่ส่งผลต่อชุมชนหากยังคงนิ่งเฉย ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “...ผมนำปัญหาคนทิ้งบ้านเรือนออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน ถ้ามีการอพยพออกไปอีกหมู่บ้านร้างแน่ ผมมองว่าปัญหาจะแก้ไขได้ก็ต้องการร่วมใจกันของชาวบ้าน ผมคนเดียวทำไม่ได้หรือกลิ้งที่ทำได้ก็คือเป็นคนนำ ริเริ่มให้ชาวบ้านได้ลุกขึ้นมาจัดการ ก็เอาคุยกันหรือว่าจะทำอย่างไรต่อไปปล่อยไว้คงไม่ได้ มาดูว่าต้นเหตุมันมาจากไหน จะได้แก้ไขให้ตรงจุด”

3) หาทางออกร่วมกัน

คนในชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์หาแนวทางต่าง ๆ โดยให้ทุกคนได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นแนวทางใดที่จะสามารถนำมาจัดการกับปัญหาได้ แต่แต่ละคนจะแสดงเหตุผลที่ได้เสนอแนวทางที่ตนมองว่าน่าจะนำมาใช้ได้ ในการสื่อสารระหว่างกันจะสื่อสารกันอย่างกว้างขวาง และทุกคนสามารถแสดงความรู้สึกนึกคิดที่มีออกมาได้อย่างเปิดเผย เพื่อให้ได้แนวทางที่ดีที่สุดที่จะนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาของชุมชน จึงร่วมกันพิจารณาความเหมาะสมของแต่ละแนวทาง ว่าแนวทางใดเป็นแนวทางที่มีความเป็นไปได้และเหมาะสมที่สุด ในการจะใช้แนวทางจัดการกับปัญหาที่มองว่าเหมาะสมและดีที่สุด ในสถานการณ์นั้น ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวว่า “...ชาวบ้านศรัทธาในตัวผมเมื่อผมนำปัญหาเข้ามาพูดคุย ก็จะทำให้ความสนใจและเชื่อฟังโดยรวมกันคิดหาทางออกก็ช่วยกันเสนอแนวทางต่าง ๆ แล้วก็มาดูว่าแนวทางไหนมันเป็นไปได้ มันเหมาะสมไหม ตรงนี้จะคิดกันเยอะเพื่อให้ได้ทางออกที่ดีที่สุด...”

4) เลือกทางออก

คนในชุมชนร่วมกันหาทางออกหลาย ๆ แนวทาง และก็พิจารณาแต่ละแนวทางเป็นไปได้อย่างใด การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้จะเน้นการให้ได้มาซึ่งการตัดสินใจเลือกแนวทางจัดการกับปัญหา โดยทุกคนจะร่วมกันแสดงความคิดเห็นแนวทางใดที่เห็นว่าน่าจะดีที่สุด โดยให้เหตุผลสนับสนุนความคิดเห็นของตนเอง และมีการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น จนได้ข้อยุติที่เห็นพ้องต้องกันว่าแนวทางที่ดีที่สุดเป็นแนวทางใด เป็นฉันทามติร่วมกัน จึงร่วมกันเลือกแนวทางนั้นก่อนที่จะนำไปสู่การลงมือทำ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า “..ชาวบ้านช่วยกันหาทางออก ก็มีหลายทาง ในบางครั้งแม้จะมีทางเลือกเดียว แต่ก็จะมาพิจารณากันอีกทีว่าตก

ลงใจจะทำตามทางเลือกนี้แน่นอน มันต้องคุยกันอีกทีที่ให้แน่ใจว่าเอาแน่ เพราะถ้าตัดสินใจเลือกแล้วก็
จะลงมือทำต่อไป พอถึงขั้นนั้นแล้วมันก็ต้องทำกันไปเลย ตรงนี้เลยต้องมาคุยกันให้แน่ใจอีกที...”

5) ลงมือทำ

คนในชุมชนจะร่วมกันลงมือทำตามแนวทางที่ได้ตัดสินใจเลือกแนวทางที่คิดว่าเหมาะสมและ
ดีที่สุดหลังจากมาทบทวนกันอีกที เมื่อผ่านขั้นตอนของการทบทวนเพื่อความแน่ใจในสิ่งที่ได้พิจารณา
ตัดสินใจเลือกพร้อมกันแล้ว จึงนำแนวทางนั้นมาลงมือทำ จากนั้นเมื่อเสร็จสิ้นแล้วก็จะมาพูดคุย
แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกันว่าผลงานที่ทำเป็นเช่นใด สามารถจัดการกับปัญหาได้ตามความ
ต้องการของชุมชนหรือไม่อย่างไร โดยทุกคนจะร่วมกันแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ ปราศจาก
การครอบงำความคิดให้โน้มเอียงไปทางหนึ่งทางใดได้ข้อสรุปร่วมกันเป็นผลสรุปของชุมชน
ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) “..ชาวบ้านลงมือทำตามที่ได้ตกลงไว้ ทำเสร็จก็
จะมาพูดคุยสรุปผลการทำงานเป็นอย่างไร ถ้ามันดีก็จะเอาไปขยายผลต่อ เป็นแนวทางทำงานต่อไป ...”

6) ขยายผลการทำงานที่สำเร็จ

ชุมชนจะนำผลการทำงานที่เกิดขึ้นมาประเมิน ในขั้นตอนนี้คนในชุมชนก็จะร่วมกันแสดง
ความคิดเห็นถึงผลงานที่ผ่านมาและได้สรุปพร้อมกันแล้วว่าเป็นผลงานที่ประสบความสำเร็จหรือ
ล้มเหลว โดยการสนทนากันอย่างกว้างขวางเพื่อให้ได้ข้อสรุปร่วมกันที่เป็นเอกฉันท์ในการนำผลงานที่
เกิดขึ้นไปสู่การขยายผล หรือการนำไปปรับปรุง แนวทางที่ได้จากการลงมือปฏิบัติแล้วจะเห็นผลเป็น
รูปธรรมที่ประสบความสำเร็จ แนวทางนี้จึงนำมาเป็นต้นแบบแนวทางในการทำงานต่อไป ส่วนผลงาน
ที่ล้มเหลวก็จะนำไปสู่ขั้นตอนต่อไปผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า
“...ผลงานที่สำเร็จ ก็จะถูกนำมาเป็นแนวทางทำงานขับเคลื่อนกันต่อไป ให้การทำงานมันขยายวง
กว้างออกไป ก็จะส่งผลที่ดีให้กับชุมชน...”

7) ทบทวนความล้มเหลว

ผลงานที่ล้มเหลวชุมชนจะทำการประเมินและทบทวนสาเหตุของความล้มเหลว และนำไปสู่
กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันใหม่ ในการทบทวนเพื่อปรับปรุงแนวทางให้เหมาะสมยิ่งขึ้น จะพิจารณาทั้ง
การพิจารณาแนวทางใหม่ที่เปลี่ยนไปจากเดิม หรืออาจเป็นแนวทางเดิมที่เพิ่มเติมรายละเอียดที่ทำให้
เหมาะสมยิ่งขึ้น ข้อสรุปที่เกิดขึ้นในขั้นตอนนี้จากการที่คนในชุมชนทุกคนได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็น
มีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของทุกคนให้ได้ข้อสรุปการพิจารณาผลงานที่ล้มเหลวจะนำไปสู่ทิศทางใด
ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) “... ความล้มเหลวในการทำงานจะถูก
นำมาทบทวนพิจารณาหาแนวทางใหม่ มาเรียนรู้ร่วมกันใหม่ให้ได้แนวทางที่ดีกว่านี้ บางทีก็ยกเลิกไป
เลย ถ้าชุมชนมองว่ามันไม่น่าจะใช้ได้ เพราะได้เห็นแล้วว่ามันไม่ดี แต่ถ้ามองว่าแนวทางนี้มันมีจุดอ่อน
บางอย่างก็จะร่วมกันปิดจุดอ่อนนั้น ปรับปรุงให้ดีขึ้นแล้วนำมาลงมือทำใหม่...”

จะเห็นได้ว่าในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบางขุนไทร ชุมชนให้ความสำคัญกับการสื่อสารระหว่างกันจะต้องเป็นการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ เสมอภาค และสร้างความเข้าใจระหว่างกัน เพื่อให้ข้อตกลงที่เป็นที่ยอมรับของทุกคนจากการได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นของทุกคน สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ชุมชนบางขุนไทรประกอบด้วย 7 ขั้นตอน คือ 1) ปัญหาความเดือดร้อน 2) คิดแก้ปัญหาโดยเชื่อผู้นำ 3) หาทางออกร่วมกัน 4) เลือทางออก 5) ลงมือทำ 6) ขยายผลการทำงานที่สำเร็จ และ 7) ทบทวนความล้มเหลว โดยมีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ และข้อตกลงร่วมกันที่เป็นฉันทามติ เป็นเอกฉันท์ของทุกคนด้วยการที่ทุกคนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ความรู้สึก และความต้องการและได้มีการสื่อสารแลกเปลี่ยนจนเกิดความเข้าใจระหว่างกันและเป็นข้อสรุปร่วมกันในการดำเนินการต่าง ๆ ของชุมชนร่วมกัน

4. แนวทางการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากกระบวนการเรียนรู้ชุมชน

ด้วยปัญหาเรือคราดหอยลักลอบเข้ามาทำการประมงในแหล่งหอยแครงของชุมชนส่งผลกระทบต่อแหล่งกำเนิดหอยทำให้จำนวนหอยลดจำนวนลงมาก ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและรายได้ของคนบางขุนไทร รวมทั้งป่าชายเลนเสื่อมโทรมจากการตัดหอยทำลายให้รากถูกตัดขาดและตาย จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่คนบางขุนไทรลุกขึ้นมาต่อสู้ทวงสิทธิชุมชนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และความต้องการที่จะรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้อยู่คู่กับชุมชนตลอดไป คนในชุมชนไม่ต้องทิ้งบ้านช่องไปหากินที่อื่น จึงเกิดการรวมตัวของคนกลุ่มหนึ่งมาทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการขับเคลื่อนการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชายเลนและทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลให้กลับมามีความอุดมสมบูรณ์ดังเช่นเคย ในนาม “กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล” ได้ทำงานด้านการอนุรักษ์ด้วยการให้ความรู้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันและดำเนินกิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าชายเลน ระบบนิเวศป่าชายเลนที่สมบูรณ์เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำทะเลได้อยู่และพักผ่อน ผลจากการเรียนรู้ของคนในชุมชนบางขุนไทรทำให้เกิดผลของการอนุรักษ์ป่าชายเลน ดังนี้

1) การกำหนดเขตพื้นที่

ชุมชนบางขุนไทรได้กำหนดเขตพื้นที่สำหรับการดูแลรักษาทรัพยากรในพื้นที่ตั้งแต่ปากร่องน้ำคลองบ้านแหลมถึงปากร่องน้ำคลองปากทะเลเป็นพื้นที่ดูแลโดยมี ความกว้างจากชายฝั่งออกไปกลางทะเล 3 กิโลเมตร ความยาวตั้งแต่ปากอ่าวบ้านแหลมถึงปากคลองปากทะเล เป็นระยะ 9 กิโลเมตร เป็นพื้นที่ 27 ตารางกิโลเมตร

2) การป้องกันดูแลรักษา

(1) จัดอาสาสมัครออกปฏิบัติกรตรวจตรา ปราบปรามและจับกุมผู้ลักลอบเข้ามาในเขตพื้นที่อนุรักษ์ร่วมกับเจ้าหน้าที่

(2) ดูแลรักษาผืนป่าชายเลนพื้นที่ 400 – 600 ไร่

(3) ขยายแนวร่วมในการดูแลและรักษาป่าชายเลนพื้นที่รอยต่อตำบลปากทะเล ตำบลบ้านแหลม และตำบลบางขุนไทร

3) การปลูกเสริม ป่าชายเลน

- (1) ปลูกป่าชายเลนเสริมในพื้นที่เสื่อมโทรม
- (2) ปรับปรุงสภาพป่าชายเลนให้มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์ไม้

4) การใช้ประโยชน์

ชุมชนบางขุนไทรได้กำหนด กฎ กติกา การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล โดยคนในชุมชนร่วมกันกำหนดขึ้น เช่น 1) ห้ามใช้เครื่องมือในการเก็บหอย จะต้องใช้มือเก็บหอยเท่านั้น 2) ห้ามเก็บหอยที่มีขนาดเล็กกว่า 6 มิลลิเมตร 3) ห้ามข้อนโพงหอย 4) ห้ามนำเรือจักรกลประกอบการคราดหอย ทำให้คนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างทั่วถึง ผืนป่าชายเลนบางขุนไทรสร้างประโยชน์ให้กับชุมชน ดังนี้

- (1) เป็นแหล่งอาหารของคนและสัตว์น้ำทะเล
- (2) เป็นแหล่งสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนบางขุนไทร
- (3) เป็นกันชน (buffer zone) ป้องกันลมพายุที่จะพัดบ้านเรือนของชาวบ้าน
- (4) เป็นแหล่งกำเนิด พืชตัว และที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำทะเล
- (5) เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์สร้างรายได้ให้กับชุมชน
- (6) เป็นแหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติที่ให้ความรู้แก่คนในชุมชน เยาวชน และคนทั่วไป
- (7) เป็นฐานพัฒนาต่อยอดกลุ่มอาชีพต่างๆ ขึ้นในชุมชน สร้างระบบเศรษฐกิจที่ดีในชุมชน

โดยสรุป ชุมชนบางขุนไทร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี เป็นชุมชนที่คนในชุมชนมีวิถีชีวิตพึ่งพิงทรัพยากรชายฝั่ง และป่าชายเลนความร่วมมือในการจัดการป่าชายเลนมาจากประสบการณ์ตรงที่ชุมชนได้ผ่านวิกฤตของความเสื่อมโทรมของป่าชายเลน ทำให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกรักและเอื้ออาทรต่อทรัพยากรธรรมชาติที่เกื้อกูลต่อกัน ความรู้ที่เกิดจากการเผชิญปัญหา จึงนำมาใช้ประโยชน์สร้างความสมดุลในการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติได้อย่างเหมาะสม และหารายได้เลี้ยงดูตนเองและครอบครัวที่เป็นระบบเศรษฐกิจแบบ ยั่งยืนและสามารถสร้างการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจที่ดีภายในชุมชน ด้วยระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนบางขุนไทรที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจ ความสัมพันธ์ที่ดีจึงเป็นกลไกในการขับเคลื่อนและสร้างพลังของความร่วมมือ การยอมรับและการไว้วางใจต่อกัน มีวัฒนธรรมการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และการให้ความสำคัญกับชุมชนเหนือบุคคล รวมทั้งมีผู้นำชุมชน ที่มีความสามารถในการรับรู้ถึงปัญหา เฝ้าทันต่อปัญหา ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนให้มีการร้อยรัดถักทอความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชน มีความเสียสละเพื่อส่วนรวมมากกว่าการยึดตัวเองเป็นศูนย์กลาง ผู้นำชุมชนยังเป็นบุคคลที่สร้างความไว้วางใจเชื่อใจกันของคนในชุมชนซึ่งเอื้อให้เกิดการประสานงานและความร่วมมือกันเพื่อประโยชน์

ร่วมกันในชุมชน ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดทำให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกสาธารณะ และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันของคนในชุมชน จึงเป็นเงื่อนไขการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ด้วยการลุกขึ้นมาจัดการกับปัญหาของตนเองโดยไม่รอความช่วยเหลือจากภาครัฐ ซึ่งเป็นลักษณะของชุมชนที่รู้ถึงสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชน การดำเนินกิจกรรมเพื่อการแก้ไขปัญหา ชุมชนใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของคนทุกคน สื่อสารสองทางทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ฟังและผู้พูด มีบทบาทของผู้กระทำการสื่อสารระหว่างกันอย่างเสมอภาค และเป็นอิสระ ความเชื่อในความเท่าเทียม สิทธิ และความเคารพในความเสมอภาค แสดงความคิดเห็นตามความสามารถของแต่ละคน อย่างเป็นอิสระทำให้เกิดการเพิ่มพูนความรู้และความสามารถในการแก้ปัญหา และเกิดการประสานงานกันที่ดี โดยการสื่อสารของชุมชนบางชุมชน การร่วมกันแสดงความคิดเห็นเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติของคนในชุมชนบางชุมชนแม้จะไม่สามารถจัดการกับปัญหาของคนบางชุมชนได้ตามที่ต้องการ แต่คนในชุมชนก็ได้เรียนรู้ถึงการทำงานร่วมกันที่ส่งสัญญาณการรับรู้สิทธิของทุกคน และสิทธิชุมชนในการที่จะจัดการกับทรัพยากรของชุมชนได้ ความล้มเหลวจึงเป็นบทเรียนที่ชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันและมุ่งต่อไปที่จะร่วมกันค้นหาแนวทางที่จะใช้ในการแก้ไขปัญหาต่อไป ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน การยอมรับและการปฏิบัติตามกฎกติกา ร่วมกันของคนในชุมชนในการดูแล รักษา อนุรักษ์ และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลบนหลักการใช้อย่างยั่งยืน และทั่วถึง ที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างใกล้ชิด การร่วมกันคิดวิเคราะห์ ร่วมกันหาแนวร่วมกันลงมือทำตามแนวทางที่ได้วางไว้ มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างใกล้ชิดบนหลักของความเท่าเทียมกัน เรียนรู้ร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพิ่มพูนความรู้และทักษะ รวมทั้งความสามารถในการแก้ปัญหาของชุมชนได้ดี เกิดการประสานงานในการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนและมีจิตสำนึกสาธารณะ เข้าใจและเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ด้วยองค์ประกอบการเรียนรู้ของชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้นำไปสู่การกำหนดแนวทางการทำงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลและป่าชายเลนของชุมชน ทั้งนี้ ชุมชนบางชุมชนได้ยึดแนวคิดในการเรียนรู้ของชุมชนว่า “ชุมชนเรียนรู้ และจัดการกับปัญหาได้ดีเมื่อมีการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เข้าถึงการแสดงความคิดเห็น และแสดงด้วยความจริงใจ มีเหตุผลและมีความเป็นอิสระทางความคิด พัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

ซึ่งผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี: ชุมชนบางชุมชนในจังหวัดเพชรบุรี สามารถแสดงดังตารางที่ 4.2 ดังนี้

ตารางที่ 4.2 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี : ชุมชนบางขุนไทร

ประเด็น	ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี
บริบทชุมชน	ชุมชนประมงพื้นบ้าน มีวิถีชีวิตพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลและป่าชายเลน ทั้งทางตรงและทางอ้อม ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความใกล้ชิดเหมือนเป็นเครือญาติแม้จะต่างชาติพันธุ์ มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาประกอบอาชีพได้อย่างเป็นมิตรกับธรรมชาติ
องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชน	<p>เนื้อหา ความรู้ - ปัญหาการทำลายป่าชายเลน หอยแครงลดจำนวน ประชากรจำนวนมาก -การจัดการป่าชายเลน การดูทิศทางลม กระแสน้ำ - ประสบการณ์จากการทำงานในการจัดการป่าชายเลน - กฎหมายประมง การจัดการป่าชายเลน เนื้อหา/</p> <p>กิจกรรมการเรียนรู้: - การประชุมสนทนาทางออกในการจัดการกับปัญหา ทุกวันที่ 30 ของเดือน - การอบรมความรู้ทางด้านกฎหมาย การจัดการป่าชายเลน - ไปศึกษาดูงานด้านการจัดการป่าชายเลน - ร่วมทำวิจัยเก็บข้อมูลในชุมชนจัดทำแผนพัฒนาตำบลบางขุนไทร - ผู้นำชุมชนทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน เยาวชนในเรื่องการอนุรักษ์ป่าชายเลน ประโยชน์ของป่าชายเลน</p> <p>แหล่งเรียนรู้ - ผู้นำชุมชน ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และเสริมความรู้ให้กับตนเองสม่ำเสมอ เพิ่มพูนภูมิปัญญา -กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล จากการรวมพลังขับเคลื่อนการทำงานอนุรักษ์ที่เข้มแข็ง - มีศาลาวัดบางขุนไทรเป็นสถานที่ประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทุกวันที่ 30 ของเดือนในตอนเย็นเลิกงาน -ใช้ศูนย์เรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลเป็นสถานที่อบรมให้ความรู้คนในชุมชน เยาวชน และคนที่มาศึกษาดูงาน</p> <ul style="list-style-type: none"> - การสื่อสารของคนในชุมชนมีความเป็นประชาธิปไตยเสมอภาคและสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน - คนในชุมชนสนใจและพร้อมที่จะเรียนรู้เพิ่มเติมเพราะรู้จักบทบาทของตนเอง เข้าใจสถานการณ์ทางสังคม - การเรียนรู้จะมุ่งที่เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทชุมชน วัฒนธรรมของคนในชุมชน

ตารางที่ 4.2 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี : ชุมชนบางขุนไทร (ต่อ)

ประเด็น	ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี
กระบวนการเรียนรู้ชุมชน	1 ปัญหาความเดือดร้อน ทรัพยากรสัตว์น้ำลดจำนวนลง และป่าชายเลนถูกทำลายจนเสื่อมโทรม ส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพของคนในชุมชน 2. คิดแก้ปัญหาโดยเชื่อผู้นำ ผู้นำชุมชนนำประเด็นปัญหาเรียกชาวบ้านมาร่วมประชุมปรึกษาหารือ ให้เกิดความตระหนักในปัญหา 3. หาทางออกร่วมกัน ร่วมกันวิเคราะห์หาสาเหตุและร่วมกันหาแนวทางการจัดการ 4. เลือกทางออก ร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทาง 5. ลงมือทำ ลงมือทำตามแนวทางที่ได้เลือกไว้ 6. ขยายผลการทำงานที่สำเร็จ นำผลงานที่สำคัญมาประเมินทั้งผลสำเร็จและล้มเหลว 7. ทบทวนความล้มเหลว นำผลงานที่ล้มเหลวมาทบทวนปลະปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น โดยในทุกขั้นตอนมีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ เสมอภาค ด้วยเหตุและผล และบนหลักการของการสร้างความเข้าใจ และความเคารพระหว่างกัน
การอนุรักษ์ป่าชุมชน	กำหนดพื้นที่ดูแลป่าชายเลน 27 ตร.กม. จัดชุดปฏิบัติการออกตรวจ ขยายแนวร่วมดูแลพื้นที่ป่าชายเลนโดยรอบ ปลูกป่าเสริมในที่เสื่อมโทรม เพิ่มพันธุ์ไม้ให้หลากหลาย กำหนดวิธีการจับหอยด้วยมือเท่านั้น

กรณีศึกษาที่ 3 ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย ตำบลสองคอน อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี

1. ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป

ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยตั้งอยู่ทิศเหนือของอำเภอแก่งคอย อยู่ในเขตพื้นที่การปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลท่าตูม หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งแซง และหมู่ที่ 4 บ้านโป่งค่าป่าไม้แดง และเขตพื้นที่การปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลสองคอน หมู่ที่ 10 บ้านพระพุทธรบาทน้อย และหมู่ที่ 11 บ้านบ่อโศก มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลและหมู่บ้านใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับ	หมู่ที่ 4บ้านโป่งค่าป่าไม้แดงตำบลท่าตูม หมู่ที่ 11 บ้านบ่อโศก ตำบลสองคอน
ทิศใต้	ติดกับ	หมู่ที่ 10 บ้านพระพุทธรบาทน้อย ตำบลสองคอน
ทิศตะวันออก	ติดกับ	หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งแซง ตำบลท่าตูม
ทิศตะวันตก	ติดกับ	หมู่ที่ 10 บ้านพระพุทธรบาทน้อย ตำบลสองคอน

พื้นที่เป็นที่ราบเชิงเขา มีแหล่งน้ำซับโดยรอบทั้งที่ไหลบ่า หรือผุดขึ้นมารอบดินเขาพระพุทธรูปบาทน้อย และไหลตลอดปี ดินที่พบในบริเวณนี้จะเป็นดินลิก และดินตื้น พื้นที่โดยรอบทั้ง 4 หมู่บ้าน จำนวน 3,200 ไร่ โดยเป็นพื้นที่ภูเขา จำนวน 1,700 ไร่ และพื้นที่โดยรอบภูเขา จำนวน 1,500 ไร่ (หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปบาทน้อย, สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) ชุมชนมีประวัติการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในถ้ำต่าง ๆ ตั้งแต่ปลายยุคหินใหม่ตอนปลาย และมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการหลงไหลของอารยธรรมต่าง ๆ ต่อมาก็ผสมผสานชนเผ่าไทยยวน ลาว ไทยภาคกลางที่อพยพเข้ามา ในแต่ละยุคสมัยหลอมรวมกันเป็นชุมชนรอบเขาพระพุทธรูปบาทน้อย มีการผสมผสานวัฒนธรรมที่หลากหลาย เช่น ไทยภาคกลาง ไทยอีสาน ลาวเวียง ไทยล้านนา แต่จะมีวัฒนธรรมภาคกลางที่เด่นชัดกว่า แต่ยังคงมีการบ่งบอกถึงการอพยพของคนในรุ่นก่อน เช่น ภาษาอีสาน ภาษากลาง และภาษายวน ข้อมูลทะเบียนราษฎรอำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี พ.ศ. 2557 ระบุว่า ชุมชนเขาพระพุทธรูปบาทน้อย มีจำนวนครัวเรือน 740 ครัวเรือน มีประชากรรวมทั้งสิ้น 2,546 คน แยกเป็นชาย 1,273 คน หญิง 1,273 คน ความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนเขาพระพุทธรูปบาทน้อยมีความใกล้ชิดสนิทสนมเหมือนเครือญาติ มีการไปมาหาสู่กันประเป็นประจำ มีความรัก เอื้ออาทร และสามัคคี มีความเคารพต่อการประกอบอาชีพของคนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำไร่ข้าวโพด ไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง ไร่ถั่ว ไร่ทานตะวัน การทำสวนมะม่วง สวนกล้วย สวนผักต่างๆ

เมื่อปี พ.ศ. 2526 มีกลุ่มนายทุนพยายามขอสัมปทานป่าหินปูนลูกนี้จากสภาตำบลสองคอน ในยุคนั้น กำนันสมควร (หนู) โมงนาที ซึ่งเป็นประธานสภาตำบลสองคอน ได้เชิญคณะกรรมการประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้านในเขตตำบลสองคอน ประชุมก่อนกำหนด 1 วัน เพื่อลงมติการประชุมที่ประชุมมีมติไม่ให้มีการสัมปทานภูเขาพระพุทธรูปบาทน้อย หลังจากนั้นจึงได้นำมติที่ประชุมเสนอผู้ว่าราชการจังหวัดสระบุรี ตัวแทนกลุ่มนายทุนได้เสนอเงินให้กำนันสมควรฯ เป็นเงิน 6 ล้าน และ 12 ล้านตามลำดับ แต่กำนันสมควรฯ ไม่รับเงิน เนื่องจากกำนันสมควรฯ ได้พิจารณาว่าหากมีการสัมปทานภูเขาหินปูนแห่งนี้แล้วจะเกิดความเสียหาย กระทบต่อโรงเรียน วัด ชุมชน ตลอดถึงทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ โดยเฉพาะน้ำซับที่ชุมชนได้อาศัยในการอุปโภคบริโภคที่อยู่รายรอบภูเขาแห่งนี้ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลสองคอน กล่าวถึงวิสัยทัศน์การอนุรักษ์ของกำนันสมควรฯ ว่า “...นายทุนเสนอเงิน 6 ล้านถ้าวินิจฉัย ก็ยังไม่ตกลง เลยให้อีก เป็น 12 ล้าน ยังไม่ตกลง นายทุนเลยเจาะไปที่ตัวกรรมการ เป็นรายบุคคลให้ยกมืออนุมัติในคราวประชุมสภาตำบล กำนันหนู เลยจึงเรียกประชุมก่อนถึงกำหนดการประชุมไม่ให้กรรมการตั้งตัวทัน และได้มีมติทำเป็นรายงานประชุมเสนอไปยังผู้ว่าราชการจังหวัดว่า สภาตำบลมีมติไม่ให้สัมปทาน และให้อนุรักษ์เขาพระพุทธรูปบาทน้อยเอาไว้ เขาแห่งนี้ก็เลยรอด...” ชุมชนเขาพระพุทธรูปบาทน้อยในขณะนั้นยังไม่ได้มีการดูแล รักษาทรัพยากรธรรมชาติ ต่อมาเมื่อเจ้าหน้าที่จากกรมป่าไม้ได้เข้ามาแนะนำให้ชุมชนทำเรื่องป่าชุมชน จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ชุมชนได้หันมามองเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยการรวมตัวชุมชน 4 ชุมชนรอบเขาพระพุทธรูปบาทน้อย

และจัดตั้งเป็นศูนย์ป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย และดำเนินการสำรวจพื้นที่ป่าในเบื้องต้น พบว่าสภาพพื้นที่ป่าที่สมบูรณ์ได้ถูกตัดทำลายไปเยอะ เนื่องจากชาวบ้านที่อาศัยในชุมชนมีอาชีพหาของป่าขาย ไม่คำนึงถึงการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของระบบนิเวศเขาหินปูน จึงทำให้ต้นไม้บนภูเขาถูกทำลายและขุดไปขาย เช่น ต้นจันทน์ผา จันทน์แดง ต้นปรังพันธ์สุระบุรี ต้นมะยมหิน เป็นต้น รวมทั้งสัตว์ป่าก็ถูกจับเอาไปขาย เช่น เลียงผา เต่าภูเขา เป็นต้น การทำลายป่าและสัตว์ป่าดำเนินอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับคนในชุมชนไม่เห็นคุณค่าของป่าไม้ เช่น การหาของป่าตัดต้นไม้เพียงแคต้องการผลเล็กน้อย เผาป่าเพียงต้องการฟืนหรือผักหวาน รวมทั้งการเผาป่าเพื่อต้องการให้พื้นที่ของตนเองโล่งเตียน เป็นต้น หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย ได้สะท้อนถึงเหตุการณ์ในอดีตว่า “...เมื่อก่อนยังไม่ได้มีการอนุรักษ์ป่าไม้ เวลาเกิดไฟไหม้ป่าก็จะเกิดจากชาวบ้านที่ขึ้นไปหาของป่าจุดไฟตามประสาชาวบ้าน อยากรุกก็รุก...” การทำลายป่าที่เกิดขึ้นจากการไม่เห็นคุณค่าของป่าด้วยความไม่รู้ จึงทำให้ในปี พ.ศ. 2542 นายสุระพงษ์ โสदानิล ผู้อำนวยการโรงเรียนวัดพระพุทธรบาทน้อย มิตรภาพที่ 69 นายสมควร โมงนาทิกำนันตำบลสองคอน เจ้าอธิการประเวทย์ วรมังคโล เจ้าคณะตำบลสองคอน และนายสุฤษฏี จิตนอก ครู ทำหน้าที่วิทยากรให้ความรู้เรื่องป่าชุมชนในบริเวณโรงเรียนให้กับประชาชนที่เข้ามาอบรมซึ่งจัดโดย สำนักงานป่าไม้จังหวัดสระบุรี ตั้งแต่ปี 2542 – 2545 และในปี พ.ศ. 2545 หมู่บ้านรอบเขา ทั้ง 4 หมู่บ้านจึงได้ร่วมกันจัดตั้ง “คณะกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย” เป็นแกนหลักในการขับเคลื่อนการทำงานอนุรักษ์ผืนป่าเขาหินปูนผืนนี้ ด้วยเล็งเห็นถึงความสำคัญของระบบนิเวศเขาหินปูนและต้องการที่จะรักษาระบบนิเวศเขาหินปูนให้มีความอุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืน ด้วยความมุ่งมั่นรักษาผืนป่าแห่งนี้ ผลงานแห่งความเพียรได้ปรากฏต่อสายตาของสังคม จากแนวทางการทำงานในการอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนที่มีแนวทางเช่นเดียวกับองค์ระหว่างประเทศเพื่อการสงวนทรัพยากรธรรมชาติ (International Nature and Natural Resources: IUCN) ในการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นชุมชนแห่งแรกในประเทศไทยที่ได้รับการคัดเลือก และได้รับรางวัลประกาศเกียรติคุณเป็นชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีจากกรมป่าไม้ จากโครงการอนุรักษ์ป่า ป่ารักชุมชน ในรางวัลป่าชุมชนดีเด่นในระดับจังหวัดเมื่อปี พ.ศ.2551 รางวัลลูกโลกสีเขียว และรางวัลสลิปบนท์ เกตุทัต 5 ปีแห่งความยั่งยืน เมื่อปี พ.ศ. 2546 และ 2552 รางวัลที่ต่าง ๆ ที่ได้รับนอกจากจะเป็นการยืนยันถึงความมุ่งมั่น ยืนหยัดที่จะอนุรักษ์ป่าผืนนี้ให้อยู่คู่กับชุมชนตลอดไปแล้ว ยังทำให้คนในชุมชนรู้สึกภาคภูมิใจและยิ่งเห็นคุณค่าของการทำงานอนุรักษ์ป่าเขาหินปูนผืนนี้ เกิดความรักและหวงแหนและมุ่งมั่นขับเคลื่อนการอนุรักษ์ป่า จึงทำให้วันนี้ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยยังคงรักษาระบบนิเวศที่มีความอุดมสมบูรณ์ ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีสัตว์อย่างน้อย 63 ชนิด ทั้งที่เป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์น้ำ และหอย สัตว์เฉพาะถิ่น และเป็นสัตว์ป่าสงวน เช่น เลียงผา นกจู้เต็นเขาปูน สระบุรี หอยทากจิวปากแตรสระบุรี และสัตว์สายพันธุ์ใหม่ของโลก แมงกระดานน้ำโมงนาทิก เป็นต้น

และพันธุ์พืชที่พบ 198 ชนิด ทั้งที่เป็นชนิดพันธุ์ถิ่นเดียว เช่น ต้นปรองสระบุรี บุกม่วงสระบุรี เขาพระบาท และชนิดพันธุ์ที่หายาก เช่น กำลิ่งข้างสาร มะกัก แคนสันติสุข รองเท้านารีเหลืองปราจีน เป็นต้น (หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย, สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556)

2. องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การเรียนรู้ของชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยเกิดขึ้นจากการสานต่อปณิธานของผู้นำชุมชนที่มีวิสัยทัศน์และเป็นนักอนุรักษ์ที่เห็นความสำคัญของระบบนิเวศเขาหินปูน ประกอบกับการเข้ามาแนะนำการร่วมกันดูแล อนุรักษ์พื้นที่ป่าเขาหินปูนของเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ จึงทำให้เกิดแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และเรียนรู้ร่วมกันเพื่อร่วมกันดูแล รักษาทรัพยากรธรรมชาติที่ทรงคุณค่า รายละเอียดขององค์ประกอบหลักของการเรียนรู้ชุมชนของชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยสามารถอธิบายได้ ดังนี้

2.1 เนื้อหา/ความรู้

2.1.1 ปัญหา /ความต้องการ

จากประวัติความเป็นมาของชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยจะเห็นได้ว่าการลุกขึ้นมาเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเกิดจากความต้องการที่จะร่วมกันสานต่อปณิธานของผู้นำชุมชนที่ต้องการจะรักษาป่าเขาหินปูนแห่งนี้ให้อยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์และไม่ต้องการให้เกิดผลกระทบจากการเข้ามาทำอุตสาหกรรมหินในพื้นที่ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน และการเข้ามาของเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่ให้คำแนะนำให้ชุมชนลุกขึ้นมาจัดการป่าชุมชนด้วยความร่วมมือของคนในชุมชนแต่เมื่อได้ลงมือทำงานอนุรักษ์แล้ว จึงได้พบปัญหาที่อยู่ในระดับรุนแรงจากการขาดต้นไม้ ตัดต้นไม้ และการเผาป่าเพียงเพื่อล่าสัตว์ และเก็บผลผลิตจากป่า โดยคนในชุมชนบางส่วนยังขาดความรู้ความเข้าใจและความตระหนักในคุณค่าและรับรู้ถึงผลกระทบที่จะส่งผลกระทบต่อความเสียหายของระบบนิเวศเขาหินปูนอย่างไรปัญหาจึงเป็นตัวตั้งในการเรียนรู้ชุมชน ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลสองคอน (สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2556) ได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นการเรียนรู้ของชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยว่า “...ก็อนุรักษ์แค่ตัวภูเขาไม่ให้ถูกทำลาย อนุรักษ์กันในนามเท่านั้นเอง ใครอยากจะทำมาหาของป่า พวกหน่อไม้ ลำสัตว์ กระจอก กระแต ก็ล่าไป ใครอยากจะทำตัดต้นไม้ ขุดต้นไม้ ก็ทำกันไป จะเอาไม้ในป่าไปทำถ่านก็ตัดกันไปเผาถ่าน ขนาดก้อนหินรูปร่างสวย ๆ ในป่า พวกคนนอกพื้นที่ยังเอารถปิกอัพมาขนกันไปขายก็มี เป็นปัญหาที่ต้องนำมาพิจารณาร่วมกันของชุมชน...”

2.1.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความรู้ป่าชุมชน ทั้งในแง่ของการใช้ประโยชน์ทางตรง ทางอ้อม และใช้ในการจัดการป่าชุมชน ด้วยระบบนิเวศเขาหินปูนเป็นระบบนิเวศที่มีความเปราะบาง หากทำให้สัดส่วนทางธรรมชาติความสมดุลไปส่วนหนึ่งส่วนใดจะส่งผลกระทบต่อทั้งระบบนิเวศ และส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ภูมิปัญญาในการจัดการ

ป่าเพื่อการใช้ประโยชน์จากป่า เช่น การสำรวจพื้นที่ป่า พันธุ์ไม้ การทำแนวกันไฟ เป็นต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นองค์ความรู้ภายในชุมชนที่เป็นองค์ประกอบการเรียนรู้ของชุมชนที่จะนำมาใช้ในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน กรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์, 5 กันยายน 2556) กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชนว่า “...ผมมีความชำนาญเส้นทางเดินป่า รู้จักทุกจุดในพื้นที่ป่า และรู้จักพันธุ์ไม้ที่นี้ดี การเพาะพันธุ์ไม้ ทุกวันนี้ผมก็เพาะพันธุ์ต้นปลงสระบุรีมันเป็นที่เฉพาะถิ่น ต้องรักษาพันธุ์ไว้ไม่ให้สูญพันธุ์ ต้นจันทร์ผาก็ปลูกเก็บเมล็ดมาปลูก มาเพาะ โดยเฉพาะจันทร์ผาเป็นไม้ต้องห้าม ก็ต้องเพาะพันธุ์ไม้ปลูกให้เยอะขึ้น...”

2.1.3 ชุดประสบการณ์ของชุมชน

การเรียนรู้ของคนในชุมชนที่เกิดจากกระบวนการกลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเพื่อให้ได้ความรู้ที่จะนำไปใช้ในการจัดการกับปัญหาหรือความต้องการของชุมชน เกิดองค์ความรู้ใหม่ของชุมชนและได้รวบรวมเป็นชุดประสบการณ์ของชุมชนทั้งในส่วนที่เป็นความสำเร็จ และล้มเหลว เพื่อที่จะได้นำมาเป็นแนวทางในการจัดการกับสถานการณ์ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นอีก หากมีความใกล้เคียงหรือคล้ายกัน รวมทั้งการหลีกเลี่ยงที่จะนำแนวทางที่ล้มเหลวมาใช้ในการจัดการกับปัญหา/ความต้องการของชุมชน ชุดประสบการณ์ชุมชนจึงเป็นความรู้ที่ชุมชนได้นำมาใช้ในการเรียนรู้ร่วมกัน ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้ถึงแนวทางในการทำงานที่ประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2556) ได้กล่าวถึงชุดประสบการณ์ของชุมชนที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติที่นำไปสู่การทำงานที่ประสบความสำเร็จว่า “...ชุมชนเรียนรู้จากประสบการณ์ในการทำแนวกันไฟป่า ที่นี้ต้องใช้วิธีที่เหมาะสมกับลักษณะของป่าเขาหินปูน มีความแตกต่างจากป่าเบญจพรรณทั่วไป ต้องใช้รถไถดันเปิดหญ้าที่มันคลุมรอบเขา ไถให้มันแยกกัน ไถให้เตียน เพื่อไม่ให้เกิดการระอุและลุกเป็นไฟลามไปบนเขาหินปูน ซึ่งมีความแห้งแล้งมากในหน้าแล้ง เหมาะต่อการเป็นเชื้อเพลิงอย่างดี และอีกวิธีเรียกว่า วิธีชิงเผา จะเผาหญ้าแห้งที่ขึ้นแถวถนนแล้วใช้น้ำฉีดดับ ตั้งแต่ทำกันแบบนี้ไม่เคยมีไฟป่าเกิดขึ้นอีกเลย...”

2.1.4 ความรู้จากภายนอกชุมชน

ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย ได้รับความรู้ทางวิชาการทั้งในเรื่องการจัดการป่าชุมชนและการจัดวิเคราะห์สภาพแวดล้อมเพื่อนำมาจัดทำแผนบริหารจัดการป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น กรมป่าไม้ได้ให้คำแนะนำและความรู้ในเรื่องป่าชุมชน นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เช่น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นต้น ได้เข้ามาให้ความรู้ในเรื่องของการจัดการระบบนิเวศเขาหินปูน ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า เข้ามาให้ความรู้ในการทำ SWOT Analysis นำมาสร้างแผนงานเพื่อใช้ในการบริหารจัดการป่าเป็นต้น รวมทั้งการไปอบรม สัมมนา ศึกษา ดูงานภายนอกชุมชน หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) ได้กล่าวถึงความรู้ที่ได้รับจากภายนอกนำมาใช้ในการจัดการป่าชุมชนว่า “...มีนักวิชาการผู้มีประสบการณ์

สถาบันการศึกษา องค์การที่ทำงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมก็เข้ามาและให้คำแนะนำว่าการทำงานด้านนี้มันมีอุปสรรคอะไรบ้างการดำเนินการอย่างไรทำให้ประสบความสำเร็จ สิ่งที่จะทำให้เกิดความล้มเหลวมันประกอบไปด้วยอะไรบ้างก็เข้าไปศึกษา และระมัดระวัง ผมยังได้ไปสัมมนากับกรมป่าไม้ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับป่าชุมชนอื่น ๆ ถึงแนวทางการจัดการป่าชุมชน ไปศึกษาดูงานชุมชนได้ความรู้จากภายนอกเยอะมาก...”

1.2 กิจกรรมการเรียนรู้

2.2.1 การประชุม ปรึกษาหารือ สนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย พบว่า การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนใช้กระบวนการกลุ่มเรียนรู้ร่วมกัน ด้วยการประชุม ปรึกษา หารือ สนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันผ่านเวทีชาวบ้านที่เป็นพื้นที่กลางของทุกคน เพื่อให้ได้ข้อสรุปหรือแนวทางที่จะนำมาใช้ในการจัดการปัญหา ความต้องการ หรือกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ป่าของชุมชน ชุมชนให้ความสำคัญกับการพูดคุยสื่อสารระหว่างกัน และเป็นการสื่อสารสองทางที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการสื่อสาร จึงทำให้เกิดการยอมรับที่แท้จริงในการประชุม สนทนาแลกเปลี่ยนกันได้ จะเห็นได้จากกรณีที่ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยได้ประชุมปรึกษาร่วมกันระหว่าง 4 ชุมชนรอบเขาพระพุทธรบาทน้อยเพื่อหาข้อสรุปในการจัดการป่ารอบเขาพระพุทธรบาทน้อย เพื่อให้เกิดการยอมรับและความร่วมมือ นอกจากนี้ ในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนก็จะใช้วิธีการประชุมปรึกษาหารือ สนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2556) กล่าวว่า “...ปีที่แล้วมีเสียงผาลงมาตายที่โรงเรียนเขาพระพุทธรบาทน้อย ก็จะมาประชุมกันว่าเกิดปัญหาอะไร ทำไมเสียงผาลงมาตาย ช่วยกันคิดหาสาเหตุ ทุกคนจะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันค่อนข้างมาก จะใช้การประชุมหารือกันเสมอ ถ้ามีปัญหาอะไรเกิดขึ้นในชุมชน การพูดคุยแลกเปลี่ยนมันทำให้เราได้เรียนรู้ร่วมกันและเข้าใจเหมือนกัน...”

2.2.2 การอบรม สัมมนา

การอบรม สัมมนา เป็นวิธีการเรียนรู้อีกแบบหนึ่งของชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยในการเพิ่มพูนความรู้ในการนำมาใช้จัดการ อนุรักษ์ป่าชุมชน ทั้งการฝึกอบรม สัมมนาภายในชุมชน และการออกไปฝึกอบรม สัมมนาภายนอกชุมชนสามารถนำความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้เพิ่มเติมความรู้ยิ่งขึ้น เช่น การอบรมเยาวชนต้นกล้า “รุ่นเสียงผา” หนึ่งครั้งต่อปี การอบรมให้ความรู้ชาวบ้านในเรื่องระบบนิเวศป่าเขาหินปูนอย่างต่อเนื่อง และการไปอบรมภายนอกของคณะกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยในเรื่องการจัดการป่าไม้จัดโดยกรมป่าไม้ หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) ได้กล่าวถึงวิธีการเรียนรู้ด้วยการอบรมว่า “...ผมไปอบรมตามที่กรมป่าไม้เชิญมาก็มีโอกาสได้เจอคณะกรรมการป่าชุมชนที่มาจากทุกภาค มากันเยอะ แต่ละป่าก็จะแลกเปลี่ยนการจัดการป่าของตัวเอง ได้รับรู้ปัญหาของแต่ละป่าเป็นอย่างไร จัดการแก้ไขกันอย่างไร ก็เอามาใช้ที่ป่าของผมบ้าง แต่ผมก็จะคุยกับที่ชุมชนจะใช้ส่วนไหน ปรับตรงไหนให้เหมาะ

กับของชุมชน...” นอกจากนี้ ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลสองคอน (สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2556) ได้กล่าวเสริมถึงการอบรมให้ความรู้เยาวชนว่า “...อบต. สนับสนุนงบประมาณในการฝึกอบรมเยาวชนต้นกล้าเพื่อสร้างเยาวชนรอบๆ ป่ามีจิตสำนึกรักป่า หมดคนรุ่นนี้ไปไม่มีรุ่นใหม่เข้ามาสานต่อสืบทอดการอนุรักษ์ ป่าคงหมดแน่ จำเป็นจะต้องให้ความรู้ เกิดจิตสำนึก และซึมซับเข้าไปในจิตใจ ปีนี้ก็เป็นรุ่นที่ 8 แล้ว ก็ได้รับการสนับสนุนจากศูนย์ป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย โรงเรียนเขาพระพุทธรบาทน้อย และกองทุนไฟฟ้าบ่าง วิทยากรก็มีทั้งมาจากกรมป่าไม้ จากเยาวชนรุ่นพี่ที่เคยรับการอบรมและทำงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า ผม อาจารย์สถฤกษ์ โรงไฟฟ้าแก่งคอย โรงปูนบ่าง ...”

2.2.3 การศึกษา ดูงาน

กิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนอีกวิธีการหนึ่งคือ การศึกษา ดูงาน ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยใช้วิธีการนี้เพิ่มเติมองค์ความรู้ที่ไม่เคยมีในชุมชนเพื่อนำมาใช้ร่วมกับองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน หรือชุดประสบการณ์ของชุมชนที่เป็นประสบการณ์ตรง การไปศึกษาดูงานในพื้นที่อื่น ๆ ในเรื่องการจัดการป่าชุมชน นอกจากจะเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่น ๆ แล้ว ยังเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกของคนในชุมชนด้วยการไปศึกษาดูงานให้มีความคิดเห็นด้วยกับแนวคิดการอนุรักษ์ป่าของชุมชน และสร้างเครือข่ายความร่วมมือชุมชนที่ทำงานด้านการอนุรักษ์ร่วมกันขับเคลื่อนการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้ครอบคลุมทั้งประเทศ ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย ได้นำความรู้ที่ได้จากการศึกษาดูงานชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนที่มีรูปแบบการจัดการที่หลากหลายแตกต่างกันไปตามบริบทของชุมชน มาเปรียบเทียบปรับใช้ให้เหมาะสมกับพื้นที่ของตนเองได้ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านโป่งค่าป่าไม้แดง (สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2556) ได้กล่าวถึงการพาคนในชุมชนไปศึกษา ดูงานชุมชนอื่นๆ ในเรื่องการอนุรักษ์ป่าชุมชนว่า “...รวมตัวกันตั้งกลุ่มขึ้นมาทำหน้าที่อนุรักษ์ป่าเริ่มแรกสมาชิกที่เข้ามาแย่งเตาะเตาะ ชาวบ้านไม่เข้าใจอนุรักษ์แล้วได้อะไร ยังไม่เข้าใจ ก็ต้องเข้าใจชาวบ้านและช่วยกันทำความเข้าใจ ส่วนมากชาวบ้านจะทำมาหากิน ลืมเรื่องนี้ไป ไม่มีใครกระตุ้นเรื่องนี้ ต้องกระตุ้นด้วยการใช้กิจกรรมทำงานร่วมกันไปศึกษาดูงานด้วยกัน สร้างจิตสำนึกให้เห็นด้วยกับแนวคิดการอนุรักษ์ป่า...”

2.2.4 ชุมชนร่วมทำวิจัย/ ร่วมดำเนินงาน

องค์กรทางด้านสิ่งแวดล้อม สถาบันการศึกษาได้เข้ามาทำวิจัยในพื้นที่ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยอย่างต่อเนื่อง ด้วยพื้นที่เขาพระพุทธรบาทน้อย เป็นตัวแทนของระบบนิเวศเปราะบางเสี่ยงต่อการถูกทำลาย โดยการใช้ประโยชน์เพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ และมีพื้นที่ที่มีขนาดเล็ก การร่วมทำงานกับหน่วยงานภายนอกชุมชนด้วยการลงมือปฏิบัติจึงมีความเป็นการเรียนรู้ที่ได้ประสบการณ์ตรง ได้เรียนรู้ และเข้าใจความรู้เชิงวิชาการอย่างลึกซึ้ง เช่น กรณี ศูนย์วนศาสตร์เพื่อคนและเพื่อป่า หรือ รีคอฟเข้ามาให้ความรู้กับชุมชนในการใช้การวิเคราะห์ตนเอง วิเคราะห์สภาพแวดล้อมของชุมชน โดยให้ชุมชนได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเองใช้วิธีการทำงานที่มีแผนงานที่ชัดเจนด้วยการทำ SWOT

Analysis วิเคราะห์สภาพแวดล้อมของชุมชนและนำมาสร้างแผนงานเพื่อใช้ในการบริหารจัดการป่าที่ประกอบด้วยแผนการสำรวจทรัพยากรที่มีอยู่ แผนการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และแผนการพัฒนาอาชีพของชุมชน โดยเน้นการศึกษาข้อมูลทางวิชาการของพื้นที่ หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) ได้กล่าวถึงการร่วมทำงานกับองค์กรภายนอกที่เข้ามาให้ความรู้ในชุมชนว่า “...รีคอฟเข้ามาให้ความรู้แนวทางการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมชุมชน และให้ชุมชนร่วมดำเนินการทำ SWOT Analysis นำความรู้เชิงวิชาการมาใช้เป็นฐานการเรียนรู้ด้วยการนำข้อมูลของพื้นที่มาใช้ในการวิเคราะห์ เพื่อให้ทุกคนได้เรียนรู้ร่วมกันและได้เห็นภาพรวมของสภาพแวดล้อมชุมชนเป็นอย่างไร ร่วมกันทำแผนการบริหารจัดการป่าชุมชนที่มีแผนการขับเคลื่อนที่ชัดเจน...”

2.2.5 ได้รับความรู้จากผู้นำชุมชน

กิจกรรมการเรียนรู้ด้วยวิธีการรับความรู้จากผู้นำชุมชน /ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยได้นำมาใช้ในการถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน เยาวชน เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจ และจิตสำนึกรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติให้กับคนในชุมชน ความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้จากการไปศึกษาดูงานภายนอกชุมชน ความรู้จากการไปอบรม สัมมนา ภายนอกชุมชน และได้นำความรู้มาถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้และเกิดความรู้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการจัดการกับปัญหา ความต้องการของชุมชนได้ จะเห็นได้จากการถ่ายทอดภูมิรู้ของปราชญ์ชาวบ้านให้กับเยาวชนได้เรียนรู้ถึงธรรมชาติของระบบนิเวศเขาหินปูน จากการบอกเล่าของกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์, 5 กันยายน 2556) การให้ความรู้กับเยาวชนว่า “...ตอนนี้ผมก็เป็นคนถ่ายทอดความรู้ให้กับพวกเยาวชน ให้รู้จักประโยชน์ของป่าเขาหินปูน และต้นไม้ในระบบนิเวศเขาหินปูน การดูแลปลูกต้นไม้อย่างไรให้ได้ดี สอนหมดว่าจะเพาะอย่างไร ผมยังสอดแทรกถึงผลเสียจากการทำลายป่า จะเกิดโทษอย่างไร เด็ก ๆ จะได้รับรู้โดยไม่ต้องเผชิญกับสถานการณ์จริง...” นอกจากนี้ ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านโป่งค่าป่าไม้แดง (สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2556) ได้กล่าวถึงความรู้ที่ผู้นำชุมชนได้ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนว่า “...ครูสฤษดิ์ เป็นแกนหลักในการผลักดันขับเคลื่อนในการจัดทำความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนระบบนิเวศเขาหินปูน ได้ถูกนำเข้าไปทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นให้นักเรียนได้เรียนรู้และเข้าใจถึงประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นและเป็นการสร้างคนรุ่นใหม่ให้เกิดความรัก หวงแหนทรัพยากรธรรมชาติให้อยู่อย่างยั่งยืนในรุ่นต่อ ๆ ไป และให้ความรู้กับชาวบ้านในเรื่องป่าไม้มาตลอดและต่อเนื่อง ให้ความรู้มาตั้งแต่ปี 2542...”

2.3 แหล่งเรียนรู้

การเรียนรู้ของชุมชนเกิดขึ้นโดยมีแหล่งเรียนรู้เป็นองค์ประกอบสำคัญที่เชื่อมโยงและส่งผลให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกัน แหล่งเรียนรู้ประกอบด้วยแหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชนและภายนอกชุมชนที่เข้ามามีบทบาทส่งเสริมการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน รายละเอียดดังนี้

2.3.1 ผู้นำชุมชน

ผู้นำชุมชนในชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อยเป็นแหล่งเรียนรู้บุคคลที่มีบทบาทต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชนมีทั้งผู้นำที่เป็นทางการและตามธรรมชาติที่ทำงานร่วมกันในการส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับชาวบ้านได้รู้ถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีจิตสำนึกรักและหวงแหน ผู้นำที่เป็นทางการในชุมชนมีบทบาทในการส่งเสริมการเรียนรู้และสวมหมวกอีกใบเป็นผู้นำตามธรรมชาติ เป็นตัวอย่างที่ดีในการทำงานเพื่อชุมชนด้วยความเสียสละและพัฒนาตนเองให้มีความรู้ตลอดเวลา ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชนได้มีความรู้ความเข้าใจคุณประโยชน์ของป่าและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนหากไม่รักษาป่าผืนนี้ไว้ รวมทั้งการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชนตามสิทธิชุมชนที่พึงมีต่อการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ผู้นำชุมชนที่เป็นผู้รู้เฉพาะด้าน เช่น

- นายสฤกษ์ จิตนอก ด้านการจัดการอนุรักษ์ระบบนิเวศเขาหินปูน
- นายสะอาด จันทร์พราหมณ์ ด้านการสำรวจเส้นทางเดินป่า พันธุ์ไม้ป่า
- นายอุทิศ จิตรธรรม ด้านการจัดการป่า
- นายมงคล เบญจจันทร์ ด้านการสำรวจป่า พืชป่าและสัตว์ป่า
- นายแสงทอง จันทร์บุลย์ ด้านการสำรวจเส้นทางทางการเดินทางป่า
- นายทองสุข จันทร์บุลย์ ด้านการสำรวจเส้นทางเดินทางป่า พันธุ์ไม้ป่า
- นายนพคุณ นิลชาติ ด้านสมุนไพร
- นายบุญช่วย มาลา ด้านสมุนไพร
- นายผิน แก้วสุภา ด้านสมุนไพร
- นายทองสุข ท้าวคำสอน ด้านพืชและสัตว์

ผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่สำคัญมากในการสร้างความรู้ให้กับคนในชุมชน เป็นทั้งผู้ริเริ่มการขับเคลื่อนงานด้านการอนุรักษ์ให้เกิดขึ้นในชุมชนด้วยวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลและมองเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศป่าเขาหินปูนที่มีความเปราะบางและมีคุณค่ายิ่งต่อชุมชน ได้นำความรู้ทางวิชาการถ่ายทอดให้กับคนในชุมชน เป็นบุคคลสำคัญในการผลักดันการทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อนำเข้าสู่ระบบการเรียนการสอนในโรงเรียนในชุมชน และด้วยความเป็นนักวิชาการ จึงให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ การต่อยอดความรู้ของตนเองทั้งการร่วมทำวิจัยกับองค์กรทางด้านสิ่งแวดล้อม เช่น รีคอป เป็นต้น การไปอบรม สัมมนา ศึกษา ดูงาน เพื่อนำมาถ่ายทอดให้กับชุมชนและการเรียนรู้ของคนในชุมชน จากคำบอกเล่าของหัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) “...ผู้นำชุมชนจะนอกจากมีความรู้เดิมแล้วจะต้องออกไปเรียนรู้ข้างนอกด้วย ต้องเอาความรู้เข้ามา รู้กว้าง และต้องมีความรู้ภาคทฤษฎีรองรับ มีหลักการ ผมได้ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับป่า ประโยชน์จากป่าได้สร้างความรัก ความหวงแหนป่าถ่ายทอดไปยังคนในชุมชน และเยาวชนรุ่นต่อไปที่จะต้องรับหน้าที่เป็นผู้สานต่อในการดูแลรักษาป่าเขาหินปูนแห่งนี้...”

2.3.2 สถาบันการเรียนรู้ชุมชน

สถาบันการเรียนรู้ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้สถาบันที่สำคัญอย่างหนึ่งในการเรียนรู้ของชุมชนซึ่งเป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนที่ส่งเสริมและทำให้คนในชุมชนเขาพระพุทธรบาทได้เรียนรู้ร่วมกันถึงความสำคัญของระบบนิเวศเขาหินปูนแห่งนี้แหล่งต้นน้ำแหล่งอาหาร ทำให้อากาศดี เป็นแหล่งท่องเที่ยวชุมชน และสร้างชื่อเสียงให้กับชุมชนด้วย เป็นสื่อกลาง เป็นจุดเริ่มต้นของทุก ๆ อย่างที่เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้มีความรัก ความสามัคคี เกิดการรวมตัวของคนในชุมชนได้อย่างเข้มแข็งเช่นทุกวันนี้ สร้างประโยชน์ให้กับชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม สถาบันการเรียนรู้ชุมชน ได้แก่

1) **องค์กรชาวบ้าน** “ คณะกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย ” หรือศูนย์ป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยองค์กรชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวของคนในชุมชนที่มีจิตสาธารณะและมีความต้องการที่จะอาสาทำงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยให้มีระบบนิเวศที่สมดุล และยั่งยืนตลอดไป โดยมีหมู่บ้านรอบเขาพระพุทธรบาทน้อย 4 หมู่บ้าน ได้รวมตัวกันจัดตั้งศูนย์ป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยร่วมกันทำงานอนุรักษ์ป่าเขาหินปูน มีโครงสร้างที่ชัดเจนปัจจุบันมีจำนวน 12 คน ประกอบด้วย ประธานกรรมการ รองประธานกรรมการ หัวหน้าฝ่ายวิชาการ หัวหน้าฝ่ายท่องเที่ยว หัวหน้าฝ่ายกิจกรรมสัมพันธ์ หัวหน้าฝ่ายอนุรักษ์ หัวหน้าฝ่ายพัฒนาชุมชน หัวหน้าฝ่ายปราบปรามเห็ดฉวยฉีก กรรมการและเลขานุการรวมทั้งสมาชิกประเภทประชาชนและสมาชิกประเภทเยาวชน ทั้งนี้ มีแกนนำในชุมชนที่ไม่ได้มีตำแหน่งใด ๆ ในคณะกรรมการแต่มีบทบาทในการทำงานอนุรักษ์ การทำงานของคณะกรรมการป่าชุมชนฯ มีการกำหนดกฎ กติกา ข้อห้าม และการลงโทษ การดำเนินโครงการด้วยการวิเคราะห์สถานะแวดล้อมของชุมชน SWOT Analysis โดยมีแผนพัฒนาตำบลสองคอน และแผนพัฒนาตำบลท่าตุมได้มีการบรรจุแผนการจัดการป่าของชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยไว้ด้วย คณะกรรมการฯ จัดตั้งเพื่อเป็นกลุ่มสำหรับการขับเคลื่อนการทำกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2556) ได้กล่าวถึงการรวมตัวของคนในชุมชนร่วมกันทำงานในการอนุรักษ์ป่าชุมชนว่า “...รวมตัวกันตั้งศูนย์ป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย คณะกรรมการแต่งตั้งตามความถนัด กรรมการมี 12 คน แต่มีแกนนำที่ไม่ได้เป็นกรรมการก็ร่วมทำงานอนุรักษ์ป่าเช่นกัน ไม่ได้ให้ความสำคัญกับตำแหน่งคนในชุมชนทุกคนเป็นกรรมการทั้งหมด มีคณะกรรมการเพื่อเป็นกลุ่มสำหรับการขับเคลื่อนการทำกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชน แต่ในความเป็นจริง เราทำกันทุกคน เพราะทุกคนมีความสำคัญต่อการร่วมมือกันอนุรักษ์ป่าด้วยกัน การมีจิตร่วมกันที่จะรักษาป่าหลาย ๆ คนมันก็เป็นพลังที่ทำให้ทำงานตรงนี้ได้ทุกวันนี่...”

2) **เวทีชาวบ้าน**

เวทีชาวบ้านนับเป็นสถานที่ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ สนทนาแลกเปลี่ยนของคนในชุมชนด้วยหลักการทำงานของชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยที่ไม่ใช้ระบบที่มีความเป็นทางการเข้ามาใช้ การ

เรียนรู้ร่วมกันจึงมีบรรยากาศของความเป็นกันเอง จึงกำหนดสถานที่ประชุมปรึกษาหารือโดยใช้บ้านพักของผู้ใหญ่บ้าน ทั้ง 4 หมู่ หมุนเวียนกันไปตามความพร้อมของเจ้าของบ้าน การประชุมจะกำหนดเดือนละอย่างน้อย 1 ครั้ง แต่จะไม่กำหนดวันประชุม จะขึ้นอยู่กับความพร้อมของคนในชุมชนส่วนใหญ่ การประชุมจะใช้เวลาตอนเย็นหลังเลิกงานเพื่อไม่ให้กระทบเวลาทำงาน ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านโป่งค่าป่าไม้แดง (สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2556) กล่าวถึงประชุมปรึกษาหารือในเวทีชาวบ้านว่า “...ใช้พื้นที่ประชุมพูดคุยหารือแบบไม่เป็นทางการ ทำงานแบบตามธรรมชาติ จะถามว่าใครพร้อมที่จะเป็นเจ้าภาพ เราจะหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ ไม่กำหนดตายตัวขึ้นอยู่กับความพร้อมว่าบ้านใครจะพร้อม ทุกหมู่บ้านจะมีส่วนร่วมบรรยากาศการพูดคุยจะเป็นเหมือนครอบครัว และเป็นแบบปฏิบัติมาจนทุกวันนี้...”

3) วัดเขาพระพุทธบาทน้อย

วัดเขาพระพุทธบาทน้อย เป็นแหล่งเรียนรู้เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนได้เข้ามาประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเรียนรู้หลักธรรมจากพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการขัดเกลาและสั่งสอนให้คนในชุมชนเป็นคนดี รักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ด้วยชุมชนมีทรัพยากรในชุมชนที่มีคุณค่ามากมาย มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงอารยธรรมโบราณในชุมชนแห่งนี้ ตลอดจนพระพุทธรูปโบราณสมัยอยุธยาที่ประดิษฐานที่วัดแห่งนี้ ที่เป็นที่เคารพสักการะของคนในชุมชน คนในชุมชนเป็นคนดี เชื่อฟังคำสั่งสอนและได้ปฏิบัติตาม การอบรมสั่งสอนให้มีศีลธรรม ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ วัดจึงเป็นแหล่งเรียนรู้ทางสถาบันที่สำคัญแห่งหนึ่ง นายองค์การบริหารส่วนตำบลท่าตูม (สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2556) กล่าวถึงวัดเขาพระพุทธบาทน้อยว่า “...วัดเขาพระพุทธบาทเป็นที่ประดิษฐานของหลวงพ่อบุญพระพุทธรูปโบราณที่คนในชุมชนให้ความเคารพ มีประวัติศาสตร์เก่าแก่ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ให้คนในชุมชนได้เข้ามาเรียนรู้ วัดยังเป็นที่ยอมรับสั่งสอนคนให้ทำดี มีศีลธรรม คนเราถ้าคิดดี ทำดี อยู่ร่วมกันมันก็มีแต่สิ่งดี ๆ แม้กับธรรมชาติก็จะดีด้วยเช่นกัน...”

4) ศูนย์ศึกษาธรรมชาติระบบนิเวศเขาหินปูน

ชุมชนเขาพระพุทธบาทน้อยมีสถาบันการเรียนรู้ที่เป็นศูนย์ศึกษาธรรมชาติระบบนิเวศเขาหินปูน เป็นสถานที่รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับระบบนิเวศเขาหินปูน เพื่อให้คนในชุมชน เยาวชนได้เข้ามาเรียนรู้และเข้าใจพืชในระบบนิเวศเขาหินปูนที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น ปรงสระบุรี จันทน์ผา จันทน์แดง มะยมผา หัดหิน เป็นต้น สัตว์ในระบบนิเวศเขาหินปูน เป็นสัตว์เฉพาะถิ่น ซึ่งพบในพื้นที่เขาพระพุทธบาทน้อยเพียงแห่งเดียวในโลก เช่น นกจิ้งจอกสระบุรี แมงกระดานถ้ำโงมนาที สัตว์น้ำในถ้ำมีด ตึกแกสยามหรือตึกแกตาเขียว หงูขนเสี้ยน และสัตว์สงวนใกล้สูญพันธุ์ ได้แก่ เลียงผา เป็นต้น หินปูนยุคเพอร์เมียนที่มีอายุราว 270 – 290 ล้านปี น้ำซับจากใต้ภูเขา ถ้ำบก และถ้ำน้ำ ระบบนิเวศเขาหินปูนแห่งนี้มีความหลากหลายทางระบบนิเวศที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก นายองค์การบริหารส่วนตำบลท่าตูม (สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2556) ได้กล่าวถึงศูนย์ศึกษาธรรมชาติระบบนิเวศเขาหินปูนที่เป็นสถานที่เรียนรู้ของคนในชุมชนและเยาวชนว่า “...ชุมชนจัดตั้งศูนย์ศึกษาธรรมชาติระบบนิเวศเขา

หิปปูในบริเวณโรงเรียนวัดเขาพระพุทธรูปน้อย เพื่อเป็นสถานที่รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสัตว์ พืช น้ำ หิน และถ้ำในระบบนิเวศเขาหิปปูให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ จะได้เข้าใจ และรู้คุณค่า ความสำคัญของระบบนิเวศเขาหิปปู ที่สำคัญได้รู้ว่าชุมชนตัวเองมีทรัพยากรธรรมชาติที่ล้ำค่าเกินประเมินเป็นตัวเงินได้ จะได้เกิดความภาคภูมิใจ รักและหวงแหนของตัวเอง...”

2.3.3 ทรัพยากรธรรมชาติ

ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อยมีทุนทางสังคมที่เป็นทุนทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญ มีระบบนิเวศที่มีความหลากหลาย เป็นฐานการเรียนรู้ที่ให้คนในชุมชน เยาวชน และบุคคลทั่วไปได้เข้ามาศึกษา เรียนรู้ ด้วยความสมบูรณ์ของระบบนิเวศจึงมีพืชเฉพาะถิ่นที่สำคัญ เช่น ประสบะบุรี จันทน์ผา จันทน์แดง เป็นต้น สัตว์เฉพาะถิ่นที่ใกล้สูญพันธุ์ เช่น นกจิ้งเหลนประสบะบุรี หนูขนสั้น เป็นต้น สัตว์เฉพาะถิ่นที่มีแห่งเดียวในโลก เช่น แมงกระดานถ้ำโงงนาที เป็นต้น เขาหิปปูพระพุทธรูปน้อยเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ยังคงมีรักษาระบบนิเวศที่ความอุดมสมบูรณ์แม้ว่าพื้นที่เขาพระพุทธรูปน้อยจะมีความเสี่ยงต่อการถูกทำลายโดยการใช้ประโยชน์เพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ จะเห็นได้จากการได้รับรางวัลในระดับนานาชาติที่ชุมชนแห่งนี้ได้รับเนื่องจากสามารถรักษา ระบบนิเวศที่เปราะบางแห่งนี้ได้ หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) ได้กล่าวถึงแหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติของชุมชนว่า “...ใช้ฝืนป่าเป็นห้องเรียนตามธรรมชาติ เด็ก ๆ ได้สัมผัส ได้เห็นถึงความสวยงามของธรรมชาติ ก็จะซึมซับเข้าไปในจิตใจ รักและหวงแหน เมื่อปี 2547 IUCN เป็นโครงการที่ทำงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโลกมาดูป่าเห็นความสมบูรณ์ของป่า และดูระบบการบริหารจัดการที่ตรงกับกรอบการทำงานที่วางไว้ ก็เลยได้รับรางวัลเป็นป่าแรกในโลก ...”

2.3.4 นักวิชาการภายนอก /องค์กรภายนอก

จุดเริ่มต้นจากการอนุรักษ์ป่าเขาหิปปูพระพุทธรูปน้อยของชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อยเกิดขึ้นจากการเข้ามาให้ความรู้จากกรมป่าไม้ที่จุดประกายการดูแลรักษาป่าด้วยคนในชุมชนและให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อยได้รับความรู้ทั้งจากนักวิชาการภายนอก จากองค์กรภายนอกที่เข้ามาให้ความรู้กับชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้นำความรู้ทางวิชาการในการดูแล รักษา ระบบนิเวศเขาหิปปูอย่างถูกต้องเข้ามาอบรมให้คนในชุมชนได้มีความรู้กรณี ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก เข้ามาให้ความรู้กับชุมชนในการใช้การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมของชุมชนโดยให้ชุมชนได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเองใช้วิธีการทำงานที่มีแผนงานที่ชัดเจนด้วยการทำ SWOT Analysis วิเคราะห์สภาพแวดล้อมของชุมชนและนำมาสร้างแผนงานเพื่อใช้ในการบริหารจัดการป่าเป็นต้น ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย (สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2556) กล่าวถึงความรู้ที่ได้รับจากนักวิชาการ องค์กรภายนอกว่า “...นักวิชาการมหาวิทยาลัยหลาย ๆ แห่ง องค์กรที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อม เข้ามาให้ความรู้กับคนในชุมชน ทำให้มีความรู้เพิ่มขึ้น ทำงานด้วยความรู้เชิงวิชาการ เข้าใจระบบนิเวศของป่าดียิ่งขึ้น รู้จักการจัดการที่เป็น

ระบบ มีการวางแผนการทำงานที่สอดคล้องกัน เพราะเรามีความรู้จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม เรา รู้จุดอ่อน จุดแข็งโอกาส และภัยคุกคามที่อาจเกิดขึ้น จากข้อมูลของพื้นที่ จึงรู้ว่า จะจัดการสิ่งที่เรา มีอย่างไร ความรู้ที่ได้ครั้งนั้น ก็นำมาใช้ถึงทุกวันนี้ ทำงานแบบมีทิศทางชัดเจน...”

2.3.5 เครือข่ายชุมชน

ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย เกิดขึ้นจากการรวมตัวของ 4 หมู่บ้าน ที่อยู่รายรอบเขาพระพุทธรบาทน้อย คือ หมู่บ้านทุ่งแซง หมู่บ้านโป่งค่าป่าไม้แดง ตำบลท่าตูม หมู่บ้านพระพุทธรบาทน้อย หมู่บ้านบ่อโศก ตำบลสองคอน ร่วมกันดูแล รักษาป่าเขาหินปูน ในยุคเริ่มต้นการทำงานป่าชุมชน ต่อมาได้ขยายเครือข่ายการทำงานออกไปอีก 4 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านปางคล้อ หมู่บ้านหนองโคก หมู่บ้านหนองใสและหมู่บ้านบ่อปลา เครือข่ายวัดในชุมชน ได้แก่ วัดพระพุทธรบาทน้อย วัดสองคอนกลาง วัดบ่อโศก และวัดถ้ำเทพนิมิต เครือข่ายหน่วยราชการเขตชุมชน ได้แก่ อบจ.สระบุรี อบต.สองคอน อบต.ท่าตูม เทศบาลแก่งคอย อำเภอแก่งคอย สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสระบุรี สำนักงาน กศน.แก่งคอย และเครือข่ายองค์กรเอกชน ได้แก่ บริษัทซีโพรครีเอชั่น จำกัด บริษัทปูนซีเมนต์ไทยนคร จำกัด (มหาชน) บริษัทห่มไทยโปรโมชัน บริษัทมิติซูบิซิโมเตอร์ จำกัด โรงงานไฟฟ้าแก่งคอย บริษัทไทยทริตีไมค์ จำกัด บริษัทปูนซีเมนต์ไทย จำกัด (มหาชน) เครือข่ายองค์กรภายนอก ได้แก่ มหาวิทยาลัยรังสิต ศูนย์วนศาสตร์สระบุรี สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เหล่ากาชาดสระบุรี สำนักงานสิ่งแวดล้อมเขต 7 นิตยสารอความีเดีย จำกัด นิตยสาร Advance Thailand Geographic เป็นเครือข่ายป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย เครือข่ายชุมชนมีบทบาททั้งในด้านการสนับสนุนงบประมาณ การเป็นวิทยากร การร่วมวางแผน การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ การเข้าร่วมประชุม การร่วมกิจกรรม การเสนอแนะ นอกจากนี้ ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยยังมีการทำงานร่วมกับเครือข่ายชุมชนภายนอกในภูมิภาคอื่น ๆ ทั้งในการไปศึกษาดูงาน การสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน รวมทั้งการขยายเครือข่ายออกไปนอกพื้นที่จังหวัดมีการทำงานร่วมกันกับเครือข่ายป่าชุมชนในภูมิภาคอื่น ๆ รวมทั้งเครือข่ายที่เป็นชุมชนภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงาน ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านโป่งค่าป่าไม้แดง (สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2556) กล่าวถึงเครือข่ายชุมชนว่า “...เริ่มแรกมี 4 หมู่บ้านร่วมกันดูแลป่าเขาพระพุทธรบาทน้อย ต่อมาก็ขยายเครือข่ายออกไปอีก 4 หมู่บ้าน ช่วยกันดูแลพื้นที่ป่าของชุมชนรอบเขาพระพุทธรบาทน้อย เรามีป่าของเรา ก็ต้องไปดูป่าอื่นว่าเค้าทำกันอย่างไร เราทำกันอย่างไร มันแตกต่างกันไหม เราไปเรียนรู้ของเขามาได้เรียนรู้จากภายนอกและนำมาประยุกต์ใช้กับพื้นที่ที่เหมาะสม เปรียบเทียบกับของชุมชนและนำส่วนที่ดีที่สุดหรือเหมาะสมมาใช้กับชุมชน...”

2.4 การเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย

จากการสัมภาษณ์ พบว่า การเรียนรู้ของชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยให้ความสำคัญกับการใช้ข้อมูลเชิงวิชาการพื้นที่ที่จะนำมาบริหารจัดการงานด้านการอนุรักษ์ป่าอย่างเป็นระบบ การขับเคลื่อนกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จะใช้การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและ

ภายนอก เพื่อให้ได้เห็นศักยภาพของชุมชนในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดความสำเร็จมากที่สุดเพราะอยู่บนข้อมูลในพื้นที่ การเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการจึงมีความสำคัญมากต่อการขับเคลื่อนการทำงานด้านการอนุรักษ์ รวมทั้งข้อมูลจะต้องมีความชัดเจน เข้าใจง่ายต่อการนำมาใช้เป็นฐานคิดและการทำงานอนุรักษ์ หัวหน้าฝ่ายวิชาการ ป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) กล่าวถึงการทำงานด้วยการใช้ข้อมูลเชิงวิชาการในพื้นที่ว่า “...ผมเป็นครู มีบทบาทเป็นแกนนำของชุมชน มีโอกาสได้เข้ามาทำงานป่า ผมให้ความสำคัญกับข้อมูลเชิงวิชาการ แต่ผมจะไม่ใช้คำพูดที่เป็นวิชาการชาวบ้านจะเข้าใจยาก ข้อมูลที่เรียนรู้ร่วมกันจะต้องเข้าใจง่าย แต่เป็นข้อมูลพื้นที่เชิงวิชาการรวมทั้งแนวคิดต่าง ๆ ที่เป็นวิชาการแต่ก็จะทำให้มันเข้าใจง่ายต่อการใช้ข้อมูล ผมเชื่อว่าการทำงานที่อยู่บนฐานข้อมูลเชิงวิชาการจะทำให้ได้คำตอบที่ถูกต้อง การทำงานเราไม่ทำงานแบบลองผิดลองถูก มันเสียเวลา พลังงาน และทรัพยากรที่จะต้องใช้กับการทำงาน แต่ก็ต้องยอมรับแม้ว่าจะมีการใช้ข้อมูลที่ดีคิดว่าพร้อมแล้ว ในการลงมือทำมันก็อาจเจอกับปัญหาใหม่ขึ้นมาได้ ตรงนี้ก็ต้องปรับกันไปให้มันดีขึ้น...”

2.5 เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม

จากการสัมภาษณ์ พบว่า ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อยเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมชุมชน และบริบทสังคมในเรื่องของความเชื่อที่เหนียวแน่นต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน เนื้อหาสาระที่จะนำมาเรียนรู้ร่วมกันจึงต้องสอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมตามวิถีของชุมชน จึงจะเป็นสิ่งที่ชุมชนนำมาเรียนรู้ร่วมกัน โดยเฉพาะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจะมีความเชื่อเป็นตัวเชื่อมโยงฐานคิดของคนในชุมชนในการเรียนรู้แลกเปลี่ยนระหว่างกัน เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการทำงาน ประเด็นในการเรียนรู้หากไม่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมจะไม่ได้ได้รับความสนใจในการเรียนรู้ร่วมกัน และไม่ส่งผลให้เกิดประโยชน์ในการเรียนรู้ชุมชน ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อยเป็นชุมชนที่มีความเชื่อในเรื่องหลวงพ่อบุญ รอยพระพุทธรูปน้อย หลักฐานทางประวัติศาสตร์ เนื้อหาการเรียนรู้ และแนวทางการขับเคลื่อนการทำงานจะต้องไม่ขัดแย้งกับความเชื่อ การเรียนรู้จะไม่เกิดประโยชน์ต่อการนำความรู้มาใช้ได้เลยหากเนื้อหาสาระไม่มีความสอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน และไม่สามารถนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา หรือความต้องการของชุมชนได้ ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลสองคอน (สัมภาษณ์, 4 กันยายน 2556) กล่าวถึงความสำคัญของเนื้อหาการเรียนรู้ว่า “...ชุมชนมีวัฒนธรรมในเรื่องความเชื่อเข้มขันมาก เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงพ่อบุญ การทำงานก็จะหุ่มเทเพื่อหลวงพ่อบุญ ที่จะคุ้มครองให้ปลอดภัยจากพวกลักลอบตัดต้นไม้ในป่า วัฒนธรรมในเรื่องการทำงานร่วมกันด้วยความเอื้ออาทรของชาวบ้าน การจะนำประเด็นการเรียนรู้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เนื้อหาที่จะนำมาเรียนรู้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อของชาวบ้าน ถ้าขัดแย้งกับความเชื่อเรียนกันไม่ได้หรอก ชาวบ้านไม่รับและไม่ฟังด้วย ไม่มีความร่วมมืองานก็ไม่เกิด”

2.6 การกระทำเชิงสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน

จากการสัมภาษณ์ พบว่า ชุมชนเขาพระพุทธรูปบาทน้อย ให้ความสำคัญกับการเป็นผู้ที่มีบทบาทในการแสดงความคิดเห็น สื่อสารสิ่งที่คิด สิ่งที่เข้าใจออกมาในการเรียนรู้ร่วมกัน ด้วยมองว่าการสื่อสารออกมาจะทำให้ได้รู้ว่าผู้พูดมีความคิดเห็นเช่นใด มีความเข้าใจอย่างไร และมีความต้องการจะสื่ออะไรออกมา หากไม่มีการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น การทำงานของชุมชนจะไม่ได้เป็นงานของชุมชนแท้จริง จะเป็นของคนเพียงบางกลุ่มที่เป็นลักษณะของการนำคนในชุมชนเพียงอย่างเดียว แต่ถ้าการทำงานโดยการมีส่วนร่วมในการร่วมแสดงความคิดเห็นของคนในชุมชนจริง ๆ จะทำให้งานที่ทำคืองานชุมชน งานที่ได้รับการยอมรับโดยแท้จากชุมชน และเกิดความสามัคคีขึ้นในชุมชน การกระทำเชิงสื่อสารเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเรียนรู้ของคนในชุมชน หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปบาทน้อย (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) ได้กล่าวถึงการสื่อสารของคนในชุมชนว่า “...ผมเชื่อว่าหากเปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็นมีบทบาทให้ได้เล่นมันจะทำให้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้มีความสมบูรณ์ คนแต่ละคนจะมีความคิดที่หลากหลายแตกต่างกัน ถ้าไม่ให้พูดแสดงออกมาจะไม่ได้สิ่งดี ๆ จากทุกคน ในการประชุมหารือกันเริ่มแรก ผมจะต้องกระตุ้นทุกคนให้ได้พูด ให้แสดงความคิดเห็น บางคนไม่ยอมพูดเพราะอาย กลัวว่าพูดไปแล้วไม่ได้รับการยอมรับ พูดแล้วจะดูไม่ดี ผมจะจดทุกคำพูดแสดงถึงการยอมรับในสิ่งที่เค้าแสดงออกมา มันเป็นการเรียนรู้ในการสื่อสาร การแสดงความคิดเห็น และการแสดงให้เห็นถึงคุณค่าในตัวคน การที่แต่ละคนได้มีบทบาทในการสื่อสารมันจึงเป็นหัวใจของการเรียนรู้อย่างแท้จริง ได้การยอมรับได้ความคิดเห็นที่หลากหลาย และได้ความสามัคคีของคนในชุมชน ที่สำคัญที่สุดได้เนื้องานที่ตอบสนองความต้องการของทุกคนอย่างแท้จริง ในทุกวันนี้ผมไม่ต้องกระตุ้นให้ใครพูดแล้วนะ ทุกคนเรียนรู้ร่วมกันด้วยความเชื่อมั่นและเห็นคุณค่าในตัวเอง ไม่อายที่จะแลกเปลี่ยนระหว่างกัน นี่ละความสำคัญของการที่ทำให้ทุกคนเล่นบทบาทของผู้สื่อสาร...”

สรุปได้ว่า องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย 6 องค์ประกอบ คือ เนื้อหา/ความรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ การเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมชุมชน และการกระทำเชิงสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน

3. กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

จากจุดเริ่มต้นการอนุรักษ์ป่าของชุมชนเขาพระพุทธรูปบาทน้อยด้วยความต้องการที่จะรักษาป่าผืนนี้ให้อยู่คู่กับชุมชน โดยไม่รู้ถึงปัญหาที่มีอยู่ด้วยยังไม่ได้รับผลกระทบในขณะนั้น แต่เมื่อได้ร่วมมือกันดูแล รักษา จุดเริ่มต้นของการดูแล รักษาจึงเริ่มด้วยการสำรวจสภาพพื้นที่ป่าเพื่อเรียนรู้สภาพของป่าเป็นอย่างไร จึงจะนำไปสู่การบริหารจัดการที่เป็นระบบและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เมื่อเริ่มทำงานจึงพบปัญหาที่ก่อตัวและรอวันที่จะส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน หากไม่ได้รับการ

จัดการ จากวันนั้นจนถึงวันนี้ ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยได้ดูแล รักษาป่าผืนนี้มาแล้วร่วม 20 ปี และรักษาผืนป่าผืนนี้ซึ่งเป็นผืนป่าที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศเขาหินปูนที่มีความเปราะบางต่อการถูกทำลายระบบนิเวศ และส่งผลต่อการสูญพันธุ์ทั้งพืช สัตว์ และการทำลายระบบน้ำใต้ดิน ที่เรียกว่า “น้ำซับ” ซึ่งเป็นน้ำที่ผุดจากใต้ดินและหล่อเลี้ยงชีวิตคนในชุมชนแห่งนี้ ไม่มีป่าผืนนี้ ก็ไม่มีน้ำ ไม่มีน้ำก็เหมือนไม่มีชีวิต ป่าผืนนี้จึงมีความสำคัญต่อคนชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยดังชีวิต ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยเป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่า จากรางวัลเชิดชูเกียรติที่ได้รับทั้งในระดับประเทศ และระดับโลก เช่น รางวัลลูกโลกสีเขียว รางวัลจาก ICUN หรือสหภาพนานาชาติเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources) การเรียนรู้ชุมชนในรูปแบบกระบวนการกลุ่มเรียนรู้ร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ต่าง ๆ ให้ได้มาซึ่งความรู้ใหม่หรือความรู้ที่เหมาะสมต่อการนำไปปฏิบัติให้เกิดผลที่ดีมีขั้นตอนการเรียนรู้ 8 ขั้นตอน ดังนี้

1) เจ้าหน้าที่เข้ามาบอกว่ามีปัญหา

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย พบว่า การเรียนรู้ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยเกิดขึ้นจากการเข้ามาของเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ ได้เข้ามาบอกกล่าวสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน กำลังก่อตัวและจะส่งผลกระทบต่อชุมชนในอนาคต จึงให้คำแนะนำการทำป่าชุมชนโดยคนในชุมชน และเพื่อชุมชน ร่วมกันดูแล รักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน จากสภาพป่าที่เป็นป่าบนเขาหินปูนไม่ได้เป็นป่าที่ราบที่ชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์โดยตรง และสภาพปัญหายังไม่ได้เกิดผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตปกติของชุมชน จึงไม่รู้ว่าชุมชนมีปัญหา และได้รับรู้จากการชี้แนะบอกกล่าวโดยเจ้าหน้าที่รัฐ หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ชุมชนว่า “...ชาวบ้านก็อยู่กันไปสบาย ๆ ไม่ได้เดือดร้อนอะไร ป่ามันอยู่บนเขา คนที่นี่ไม่ค่อยได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าบนเขา ส่วนใหญ่ก็ทำสวน ทำไร่ และก็ทำงานในเมือง ชีวิตมันดำเนินปกติ ก็มีเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ได้เข้ามาบอกว่าปัญหากำลังก่อตัวขึ้นในชุมชน ตอนนี้มันยังไม่ส่งผลกระทบต่อชุมชน และแนะนำให้ชุมชนดูแล รักษาได้ด้วยชุมชนเอง...”

2) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย พบว่า ชุมชนได้นำประเด็นข้อแนะนำของเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน โดยให้ทุกคนได้ร่วมรับรู้ แสดงความคิดเห็นในข้อมูลที่ได้รับรู้ มีความรู้สึก และมีความคิดเห็นอย่างไร ก็จะแลกเปลี่ยนพูดคุยกันอย่างอย่างอิสระทางความคิด ทุกคนมีโอกาสแสดงความรู้สึกนึกคิดและความต้องการของตนเอง บนหลักของเหตุผลที่จะแสดงความคิดเห็นใด เพื่อให้ได้ข้อสรุปอันทามติในประเด็นที่ได้มาสื่อสารแลกเปลี่ยนกันจะนำไปสู่การทำงานร่วมกัน จึงได้ศึกษาข้อมูลความเป็นไปได้ เนื่องจากเป็นความรู้ใหม่ที่ชุมชนไม่เคยรู้มาก่อน ชุมชนศึกษาข้อมูลพื้นที่ และข้อมูลจากเอกสาร เพื่อยืนยันว่าการทำงานด้านการอนุรักษ์โดยชุมชนสามารถทำได้จริงและไม่

เกิดปัญหาต่อชุมชน และเรียนรู้ร่วมกันด้วยการออกสำรวจพื้นที่เพื่อ ทำความรู้จักพื้นที่ให้มากยิ่งขึ้น และเรียนรู้สิ่งรอบ ๆ บริเวณเขาหินปูนเพื่อนำข้อมูลพื้นที่มาจัดเป็นระบบข้อมูลที่น่าไปสู่การกำหนดแนวทางในการทำงานอนุรักษ์ป่าหัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) ได้กล่าวว่า “...ผมเชิญ แกนนนำ 4 หมู่บ้านรอบเขาพระพุทธรบาท มานั่งคุยทั้งหมด ๑๓คนมา แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ประเด็นที่กรมป่าไม้เข้ามาบอกชุมชนว่ามีปัญหาเรื่องป่าไม้ และดูแลได้ด้วย ชุมชน ก็มาพูดคุยกัน ได้รู้ว่าบางหมู่บ้านก็ดูแลกันอยู่แต่ไม่ได้ผล มาคุยกันครั้งนี้ก็ได้ข้อสรุปว่า 4 หมู่บ้าน รายรอบเขาจะช่วยกันดูแลก็ออกไปสำรวจพื้นที่ป่า จึงรู้ว่าป่าถูกทำลายไปเยอะมาก ชุมชนมีปัญหา เกิดขึ้นแล้ว และต้องรีบแก้ไข...” นอกจากนี้ ประธานป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2556) ยังได้กล่าวว่า “...ไปสำรวจป่าตอนแรกเพื่อทำความรู้จักป่าให้มากขึ้น จะได้วางแผนการทำงานได้ดียิ่งขึ้น แต่กลายเป็นว่าไปเจอปัญหา...”

3) คิดแก้ปัญหาาร่วมกัน

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย พบว่า แกนนนำและชาวบ้านได้ขึ้นไปสำรวจพื้นที่ป่า โดยมีเอกชนเข้ามาให้ความช่วยเหลือในการบันทึกภาพถ่ายขณะที่ขึ้นไปสำรวจ เมื่อนำกลับมาเปรียบเทียบสภาพพื้นที่ที่ผ่านมาทำให้เห็นสภาพป่าที่เปลี่ยนแปลงไปมาก ต้นไม้ถูกขุด และตัดไปจำนวนมาก จึงได้นำประเด็นที่ค้นพบมาสู่เวทีการสนทนาแลกเปลี่ยนของคนในชุมชน ให้ทราบสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และร่วมกันแสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวาง เพื่อให้ได้ข้อสรุปร่วมกันถึงประเด็นของสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น เมื่อรู้สาเหตุของปัญหาก็จะร่วมกันแสดงความคิดเห็นหาทางออกร่วมกันที่จะจัดการกับปัญหา ร่วมกันวิเคราะห์ถึงสาเหตุที่เกิดขึ้น และนำมาสู่การร่วมกันหาแนวทางต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา ในขั้นตอนที่มีบทบาทของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นกลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนที่ทำให้เกิดฉันทามติในการเรียนรู้ร่วมกันและนำไปสู่การกำหนดแนวทางจัดการกับปัญหา หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) ได้กล่าวถึง การเรียนรู้ร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชนว่า “...ผมกับแกนนนำหลายคน และมีเอกชนที่รักการสำรวจป่า ร่วมเดินทางไปด้วย ถ่ายรูปมาดูเทียบกับที่ถ่ายไว้เมื่อหลายสิบปีก่อน เห็นแล้วตกใจ ป่ามันหายเป็นหย่อม ๆ ชาวบ้านอยู่ข้างล่างไม่รู้เรื่องหรอก มันยังไม่กระทบต่อการดำเนินชีวิต น้ำซับยังมีให้ใช้ แต่ถ้าปล่อยให้ไม่นานคงกระทบแน่นอน เพราะถ้าป่ามันหมด น้ำก็หมด ชาวบ้านก็จะไม่มีน้ำทำการเกษตร ไม่มีน้ำใช้น้ำกิน 4 หมู่บ้านก็ส่งตัวแทนมาร่วมกันคิดหาสาเหตุที่เกิดขึ้น ก็สรุปได้ว่าน้ำจะมาจากพรานป่าไปลักลอบขุดต้นไม้ไปขาย ก็ช่วยกันคิดว่าจะทำอย่างไรให้พรานป่าเลิกทำแบบนี้ เพราะถ้าหยุดก็หมายถึงหยุดอาชีพเค้าด้วย ก็เลยต้องคิดกันเยอะและให้รอบคอบ...”

4. เลือกแนวทางร่วมกัน

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย พบว่า ชุมชนได้ร่วมกันหาแนวทางต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา ในการสนทนาสื่อสารแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างเป็นอิสระ บน

หลักของเหตุผล สร้างความเข้าใจระหว่างกัน การเลือกแนวทางแต่ละแนวทาง คนในชุมชนจะร่วมกัน แสดงความคิดเห็นในการพิจารณาแนวทางแต่ละแนวทางด้วยเหตุผล และชี้แจง ด้วยการพูดคุยกัน อย่างกว้างขวางให้ได้ข้อสรุปร่วมกันเป็นฉันทามติ ร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทางที่ชุมชนคิดว่าดีที่สุด มั่นใจว่าใช้ได้และเหมาะสมกับปัญหามากที่สุด ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์,1 กันยายน 2556) กล่าวถึงการตกลงร่วมกันในการเลือกแนวทางจัดการกับปัญหาว่า “...สาเหตุที่ป่าเหมือนผมร่วงเป็นหย่อม ๆ เพราะมีนายพรานที่หากินด้วยการขุดต้นไม้ พวกต้นไม้ปลง ต้นจันทน์ผา จันทน์หอม ไปขาย มันได้ราคาดีต้นเป็นหมื่นเป็นแสน ก็คิดกันไว้หลายทางนะ ไปขอร้องให้หยุด แจ้งเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ดั๊กชุ่มจับ ชาวบ้านจะช่วยเป็นหูเป็นตาให้ ต้นไม้พวกนี้ก็เป็นไม้ต้องห้าม แต่ก็มีมาสรุปว่าไปขอร้องกันดีกว่า น่าจะดีกว่าใช้วิธีที่มีรุนแรง..”

5. ลงมือทำด้วยกัน

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย พบว่า ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย ตกลงใจ ร่วมกันเลือกแนวทางแล้วจึงได้ลงมือทำตามที่ได้ตกลงกันไว้ ในขั้นตอนของการลงมือทำก็จะพูดคุย สื่อสารระหว่างกันถึงวิธีการทำงานที่ตกลงไปเป็นอย่างไร เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนในระดับเบื้องต้น ให้ทราบถึงสถานการณ์ของแนวทางที่ได้ร่วมกันตัดสินใจเลือกมีความเป็นไปได้ในการที่จะจัดการกับ ปัญหาได้หรือไม่ และเมื่อปฏิบัติเสร็จแล้ว ก็จะมาพูดคุยกันในประเด็นของผลที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร ใน ขั้นตอนนี้ชุมชนได้รับความรู้จากการลงมือปฏิบัติเห็นเป็นรูปธรรมกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธร บาทน้อย (สัมภาษณ์,5 กันยายน 2556) กล่าวว่า “...ตอนนั้นผู้ใหญ่บ้านมาพูดกับผมขอร้องให้ผมหยุด ขุดต้นไม้ไปขาย ให้เห็นแก่ชาวบ้านจะเดือดร้อนถ้าผมยังทำต่อไป แต่ผมก็ไม่หยุด ถ้าหยุดก็ไม่จะมีกิน มัน เป็นอาชีพของผม หากินอย่างนี้มาแต่ไหนแต่ไร ครูสฤณี ก็มาขอร้องอีกที บอกว่าชาวบ้านทั้งชุมชนเค้า อนุรักษ์ป่ากันหมดเหลือแต่ผมคนเดียวที่ทำลายผมก็ยังไม่หยุดในทันที แม้ว่าผมจะเคารพครูสฤณีมาก..”

6. สรุปผลงานร่วมกัน

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย พบว่า เมื่อชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย หลังจากลงมือทำตามแนวทางที่ตกลงร่วมกันแล้ว ขั้นตอนชุมชนจะนำผลงานที่เกิดขึ้นมาสรุปผล โดยทุกคนจะร่วมกันแสดงความคิดเห็นต่อยอดจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนกันในกำลังลงมือปฏิบัติ ใน ขั้นนี้จะร่วมกันแสดงความคิดเห็นในผลงานที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร เกิดอะไรขึ้นบ้าง โดยผลจากการได้ ข้อสรุปจากการสนทนาที่เป็นเอกฉันท์จะเห็นถึงผลงานที่เกิดขึ้นมีอะไรบ้างโดยการร่วมกันแสดงความคิดเห็นของคนในชุมชน หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย (สัมภาษณ์,1 กันยายน 2556) กล่าวถึงการนำผลงานที่ได้ร่วมกันทำมาสรุปว่า “...เราสรุปผลการทำงานเป็นการรู้ไปในตัวว่า เราจะทำแล้วประสบความสำเร็จ เราเก็บเป็นฐานการเรียนรู้ของเราว่าเราทำอย่างไรหนดี เป็น การตรวจสอบไปในตัว ทำไปแล้วมันดีไม่ดี เราได้เรียนรู้จากตรงนี้แล้ว...” นอกจากนี้ นายกองค้การบริหาร ส่วนตำบลท่าตูม (สัมภาษณ์,6 กันยายน 2556) กล่าวเสริมการร่วมกันสรุปผลงานที่ชาวบ้านร่วมกัน

ทำว่า “..ผมจะเข้าไปเรียนรู้อบรมกับแกนนำและชาวบ้าน เมื่อได้ทำงานและนำมาสรุปเพราะทำให้ได้รับรู้ข้อขัดข้อง ปัญหาอุปสรรค ในฐานะที่เป็นนายก อบต. ก็จะได้พยายามผลักดันงบประมาณมาช่วยให้ทำงานได้สะดวกยิ่งขึ้นเกี่ยวกับงบประมาณ...”

7. ประเมินผลงาน

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย พบว่า ชุมชนจะนำผลงานที่ได้สรุปแล้วมาประเมินผล ด้วยการร่วมกันแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ พิจารณาผลงานด้วยเหตุและผล ประเมินร่วมกันว่าผลที่เกิดขึ้นหรือล้มเหลว สำเร็จมากน้อยอย่างไร ล้มเหลวอย่างไร หากผลงานที่ได้สำเร็จในระดับที่เกินความคาดหวังก็จะนำมาขยายผลเป็นองค์ความรู้ให้กับชุมชนต่อไป และเป็นแนวทางการทำงานต่อไป เช่นเดียวกับผลงานที่สำเร็จก็จะเป็นองค์ความรู้ของชุมชนที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการทำงาน ทั้งในระดับชุมชนและขยายไปยังชุมชนเครือข่ายที่สนใจ หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) กล่าวถึงการขยายผลการทำงานว่า “...เราทำอย่างนี้สำเร็จนะ เราจะทำอย่างนี้ต่อไปนะ ใช้เป็นแนวทางการทำงานของชุมชน และขยายผลให้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้และนำไปเป็นแนวทางในการขับเคลื่อนต่อไป สิ่งดีๆ ที่เราทำ เราจะขยายออกไปให้ชาวบ้านได้เรียนรู้...”

8. ปรับปรุงผลงานที่ล้มเหลว

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย พบว่า ผลงานที่สรุปไว้จะเห็นได้ทั้งความสำเร็จและล้มเหลว จากการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่เปิดโอกาสให้กับทุกคนได้มีบทบาทเป็นผู้กระทำการสื่อสาร ก็จะทำให้เห็นถึงผลงานที่เกิดขึ้นของชุมชนโดยผ่านการร่วมแสดงความคิดเห็น หลาก ๆ มุมมองของคนในชุมชน ให้ได้ข้อสรุปเป็นเอกฉันท์ ก็จะพบว่าผลงานใดที่สำเร็จและล้มเหลว ผลงานที่ล้มเหลว จะนำมาปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น โดยการนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้อีกครั้งเพื่อให้ได้แนวทางที่ดีและเหมาะสมยิ่งขึ้น หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) กล่าวว่า “...การทำงานมันก็มีทั้งสำเร็จและล้มเหลว ชุมชนจะนำผลงานที่สำเร็จมาเป็นแนวทางการทำงานต่อไป มันเป็นการขยายความรู้ที่เกิดจากการลงมือทำเห็นผลเป็นรูปธรรมออกไป เป็นความรู้ของชุมชน ความล้มเหลวมองเห็นให้เห็นจะรู้ว่าเป็นความรู้เช่นกัน เรียนรู้ที่จะไม่ทำแบบนี้เพราะมันไม่สำเร็จ ทำให้เรารู้ว่าเราต้องหลีกเลี่ยงวิธีการแบบนี้ และก็มาหาวิธีการใหม่ที่จะทำให้สำเร็จต่อไป...”

จะเห็นได้ว่าในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อยมีการสื่อสารระหว่างกันที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ เสมอภาค และสร้างความเข้าใจระหว่างกัน เพื่อให้ข้อตกลงที่เป็นที่ยอมรับของทุกคนจากการได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นของทุกคน ด้วยการแสดงความคิดเห็นด้วยเหตุและผล และการแสดงความเคารพระหว่างกันในการคิดต่าง เพื่อให้เกิดความคิดที่หลากหลายและได้แนวทางที่ดีที่สุดในการจัดการกับ

ปัญหาของชุมชน และการยอมรับที่เป็นฉันทามติร่วมกันของทุกคน ทำให้เกิดการยอมรับของทุกคน และเป็นการสร้างความสามัคคีของคนในชุมชนที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนอย่างแท้จริงโดยผ่านการแสดงออกด้วยการสื่อสารแสดงความคิดเห็นความรู้สึกที่มีเพื่อนำไปสู่การจัดการกับปัญหาของชุมชน ด้วยทุกคนได้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการปัญหาของชุมชน การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนั้นเป็นหัวใจของการเรียนรู้ชุมชนที่นำมาสู่การร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยสรุปกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย มี 8 ขั้นตอน คือ 1)เจ้าหน้าที่เข้ามาบอกว่าชุมชนมีปัญหา 2) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน 3) คิดแก้ปัญหาพร้อมกัน 4. เลือกแนวทางร่วมกัน 5. ลงมือทำด้วยกัน 6. สรุปผลงานร่วมกัน 7. ประเมินผลงาน และ 8. ปรับปรุงผลงานที่ล้มเหลว โดยมีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการเรียนรู้เพื่อให้เกิดข้อตกลงอย่างเป็นฉันทามติจากการแสดงออกทางความคิดเห็นของทุกคนในชุมชนและเป็นฉันทามติจากการแสดงความคิดเห็นของทุกคนด้วยการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจและให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน

4.แนวทางการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย ได้เรียนรู้ร่วมกันในการทำงานอนุรักษ์ป่าเขาหินปูน มานานร่วม 20 ปี ทั้งประสบความสำเร็จและล้มเหลว ได้เรียนรู้จากความผิดพลาด และความสำเร็จที่ได้นำมาเป็นแนวทางในการทำงานต่อไป ทำให้ทุกวันนี้ ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนอนุรักษ์ป่าเขาหินปูนให้มีระบบนิเวศเขาหินปูนที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพ ที่เป็นที่สนใจของชุมชน หน่วยงานภาครัฐ เอกชนทั่วไปที่เข้ามาศึกษาดูงาน เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญมากแห่งหนึ่งที่มีความชำนาญในการดูแลระบบนิเวศเขาหินปูนที่ถือได้ว่าเป็นระบบนิเวศที่มีความเปราะบางและมีความเสี่ยงที่จะเสียหายจากสิ่งแวดล้อมเมืองที่เจริญเติบโตและบุกรุกพื้นที่ป่าในหลาย ๆ พื้นที่ให้ได้รับความเสียหาย ผลจากการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน มีหลักการอนุรักษ์ป่าชุมชน ดังนี้

1. การกำหนดประเภทพื้นที่ป่า

ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย ได้กำหนดแบ่งการใช้ประโยชน์พื้นที่เขาพระพุทธรบาทน้อยออกเป็น 3 ส่วน คือ 1) พื้นที่หวงห้ามเป็นที่อยู่ของเลียงผา สัตว์ป่าใกล้สูญพันธุ์ สัตว์ถิ่นเดียว สัตว์ชนิดเดียวของโลก และสัตว์ป่าหายากชนิดต่าง ๆ รวมทั้ง พืชถิ่นเดียว พืชที่หายาก 2) พื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวและใช้ประโยชน์ในการเก็บหาของป่า ได้แก่ เห็ด หน่อไม้ 3) พื้นที่บริการแก่ผู้เดินทางมาศึกษาค้นคว้าและท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นพื้นที่ใช้ในการประสานงานต่าง ๆ ซึ่งการแบ่งโซนพื้นที่ที่มีความสอดคล้องกับการแบ่งพื้นที่ในการดำเนินงานอนุรักษ์ของพื้นที่สงวนชีวลีย์ ภายใต้โครงการมนุษย์และชีวลีย์ของ UNESCO

2. การป้องกัน ดูแลรักษา

1) การทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่า โดยใช้รถแทรกเตอร์มาใช้ในการไถเตียนทำแนวกันไฟ และการชิงเผาด้วยการเผาหญ้าสองข้างทางและดับไฟด้วยการนำถังฉีดยาฆ่าแมลงบรรจุน้ำฉีดหญ้าที่ชิงเผาให้ดับ

2) การลาดตระเวนตรวจตราป้องกันการลักลอบตัดไม้ การเผาป่า และการล่าสัตว์ ทำให้เสียงผารอดจากการถูกล่าและเป็นตัวอย่างในการป้องกันสัตว์ป่าโดยชุมชน

3) จัดทำอ่างน้ำสำหรับสัตว์ป่าได้ดื่มกิน ไม่ต้องลงมาดื่มน้ำ ซึ่งจะทำให้เกิดอันตรายได้

4) การสำรวจพื้นที่ป่าเป็นประจำทุกปี เพื่อติดตามความอุดมสมบูรณ์ของป่าด้วยการถ่ายภาพและนำมาเปรียบเทียบ

5) การติดตามคุณภาพของน้ำซับที่ใช้ในการดื่มกิน

6) การติดตามชนิดพันธุ์ของเสียงผาด้วยการสังเกตจากกองมูลของเสียงผาในแต่ละปี

7) การสร้างเครือข่ายเฝ้าระวังการลักลอบนำพืชป่าหายากไปขายด้วยการให้ชาวบ้านที่อยู่รอบๆ มีส่วนร่วมในการสังเกตคนภายนอกที่เข้ามาในพื้นที่

8) กำหนดเก็บหาของป่า เช่น การเก็บหน่อไม้ การเห็ดโคน เป็นต้นเพื่อการบริโภคเท่านั้น

3. การปลูกเสริม ป่าฟื้นฟู

1) การปลูกป่าหนึ่งสัปดาห์บริเวณด้านหลัง ด้านข้าง และด้านหน้าโรงเรียนวัดพระพุทธบาทน้อย มิตรภาพที่ 69 ที่มีพื้นที่โดยรอบเป็นพื้นที่ป่าไม้ในระบบนิเวศเขาหินปูน และภูเขาหินปูน

2) การปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติปลูกต้นไม้เสริมในพื้นที่บริเวณดินเขาพระพุทธบาทน้อย เนื่องจากการปลูกป่าบนเขาไม่สามารถดำเนินการได้ ปล่อยให้ป่าเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติจะเหมาะสมที่สุด

3) ปลูกไม้สองข้างทางของชุมชน เช่น ตะแบก หางนกยูง คุณ เป็นต้น

4. การใช้ประโยชน์

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเขาพระพุทธบาทน้อยของชุมชนเขาพระพุทธบาทน้อยสามารถใช้ได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ภายใต้กฎ กติกา ระเบียบ บทลงโทษ ตลอดจนการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่คนในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดออกมาเพื่อบังคับใช้กับคนในชุมชนเขาพระพุทธบาทน้อย ดังนี้

1) เป็นแหล่งน้ำซับที่สำคัญของชุมชนที่ใช้ในการบริโภค อุปโภค และทำการเกษตร

2) เป็นแหล่งอาหารและยาสมุนไพรของ คนและสัตว์

3) เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางจิตวิญญาณ ศูนย์รวมจิตใจและความศรัทธาของคนในชุมชน

4) เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่สำคัญของชุมชน

5) เป็นแหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติ ที่เป็นที่ศึกษาดูงานของคนที่สนใจทั้งในประเทศ และต่างประเทศ

6) เป็นฐานพัฒนาต่อยอดกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน สร้างระบบเศรษฐกิจที่ดีในชุมชน

โดยสรุปชุมชนเขาพระพุทธบาทน้อย ตำบลสองคอนอำเภอแก่งคอยจังหวัดสระบุรี เป็นชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการตนเองด้านการอนุรักษ์ป่าเขาหินปูนซึ่งเป็นระบบนิเวศที่เปราะบางและมีมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างมหาศาลในปัจจุบัน ด้วยการเรียนรู้ชุมชนที่สามารถจัดการกับปัญหา ความต้องการของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีองค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งผลให้การเรียนรู้ชุมชนมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงส่งผลให้ชุมชนสามารถรักษาระบบนิเวศที่เปราะบางของป่าเขาหินปูนผืนนี้ให้มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นป่าต้นน้ำที่มีน้ำซับชุ่มฉ่ำตลอดทั้งปี ทำให้คนในชุมชนสามารถประกอบอาชีพทำสวนมะม่วง สร้างรายได้และทำให้เศรษฐกิจภายในชุมชนหมุนเวียน หากป่าผืนนี้หมดไปชุมชนก็จะอยู่ไม่ได้ ดังคำนิยาม “คนพึ่งป่า ป่าพึ่งคน” ชุมชนเขาพระพุทธบาทน้อย เป็นชุมชนที่นับได้ว่าทุนทางสังคมมีความเข้มแข็ง มั่งคั่ง ทั้งในส่วนของความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ที่มีความไว้วางใจ มีความไว้วางใจ เอื้ออาทรต่อกัน ชุมชนยังมีบรรทัดฐานทางสังคมที่เป็นแนวทางหรือสิ่งที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนยึดถือปฏิบัติ รวมทั้งความเชื่อในเรื่องทางศาสนา และจากการถ่ายทอดบอกเล่าต่อกันมาจนกลายเป็นความเชื่อ และความเชื่อ ความศรัทธาในหลวงพ่อใหญ่ พระโบราณเก่าแก่สมัยอยุธยาที่ประดิษฐานอยู่ในเขาหินปูนพระพุทธบาทน้อย และวัดเขาพระพุทธบาทน้อยเป็นศูนย์รวมใจของคนในชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นทั้งแหล่งเรียนรู้ และขัดเกลาศีลธรรมอันดีให้กับคนในชุมชน ชาวบ้านให้ความเคารพ ศรัทธา เลื่อมใส และเป็นเครื่องเตือนใจให้คนในชุมชนทำความดี และรักษาป่าด้วยหัวใจ ปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ในเรื่องป่า ที่ได้ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน และเยาวชนได้เรียนรู้สืบทอดต่อมายังรุ่นปัจจุบัน เพื่อคงความรู้ให้อยู่คู่กับชุมชน และมีผู้นำชุมชนที่มีความเข้มแข็ง มีจิตสาธารณะ และตั้งใจทำงานด้วยความมุ่งมั่นเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม เป็นผู้ประสานงานและสร้างความร่วมมือของคนในชุมชน ด้วยการให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของชุมชนจึงเป็นการนำทุนทางสังคมที่เข้มแข็งร้อยรัดถักทอความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชน ผู้นำที่ดีเป็นที่ยอมรับจากคนในด้วยมีมุมมองว่าการสื่อสารที่สร้างความเข้าใจระหว่างกันจะต้องเป็นการสื่อสารที่เกิดจากการที่คนทุกคนได้มีโอกาสที่จะแสดงความคิดเห็นและพูดคุย สนทนากันอย่างเต็มที่เพื่อให้ความรู้ ความเข้าใจเกิดขึ้นอย่างแท้จริง และนำไปสู่การสรุปผลที่ชัดเจน ได้มติดีที่เป็นที่ยอมรับของชุมชน และจะส่งผลให้คนในชุมชนมีความรัก ความสามัคคี ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน การดำเนินกิจกรรมของชุมชนโดยให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ตั้งแต่การร่วมกันคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ ร่วมรับประโยชน์ มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างใกล้ชิดบนหลักของความเท่าเทียมกัน เรียนรู้ร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพิ่มพูนความรู้และทักษะ รวมทั้งความสามารถในการแก้ปัญหาหรือจัดการสิ่งต่าง ๆ ตามความต้องการของชุมชนได้ เกิดการประสานงานในการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนและมีจิตสำนึกสาธารณะ เข้าใจและเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ความสามัคคีของคนชุมชนเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นอิสระทางความคิดของคนในชุมชน ความเป็นตัวของตัวเอง ส่งผลให้เกิดการยอมรับของคนในชุมชนเพราะคนในชุมชนทุกคนมีส่วนร่วม

ในการร่วมขับเคลื่อนกิจกรรมของชุมชน ด้วยองค์ประกอบการเรียนรู้ของชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้นำไปสู่การกำหนดแนวทางการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยที่มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ต่อสายตาของสังคม ทั้งในระดับประเทศและระดับนานาชาติ ได้ชื่อว่าเป็นชุมชนนักอนุรักษ์ ที่มีความโดดเด่นและเป็นต้นแบบที่ดีให้กับชุมชนทั่วไปได้เข้ามาศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้สม่ำเสมอ และประจักษ์ต่อสายตาของหน่วยงานภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาต่าง ๆ ที่ได้เข้ามายื่นมือให้ความช่วยเหลือในเรื่องงบประมาณ และวิชาการเพื่อช่วยเสริมความเข้มแข็งของชุมชนยิ่งขึ้น ความสำเร็จที่เกิดขึ้นในชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย มีองค์ประกอบหลายอย่างที่ทำให้การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนสามารถนำไปสู่การจัดการตนเองของชุมชนได้ ทั้งนี้ กลไกที่ขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่เป็นหัวใจของการเรียนรู้ก็คือการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ได้เข้าไปอยู่ในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่นำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ และนำไปสู่ความรัก ความสามัคคี และการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างเต็มใจ

ซึ่งผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี: ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย จังหวัดสระบุรี สามารถแสดงดังตารางที่ 4.3 ดังนี้

ตารางที่ 4.3 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี: ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย

ประเด็น	ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี
บริบทชุมชน	ลักษณะท้องถิ่นเป็นชุมชนกึ่งชนบท มีระบบนิเวศเขาหินปูนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพที่สมบูรณ์ คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมพึ่งพิงระบบน้ำซับจากป่า และอุปโภค บริโภค คนจึงมีความผูกพันรักและหวงแหนป่า ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความใกล้ชิดมีร่องรอยประวัติศาสตร์โบราณ การส่งสมภูมิปัญญาการทำสวนมะม่วงที่เกิดจากสภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่า กลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการป่า
องค์ประกอบ การ เรียน รู้ ชุมชน	. เนื้อหา/ความรู้ : ปัญหาการลักลอบขุดต้นไม้ในป่าจนทำให้ป่าเสื่อมโทรม – การรักษาระบบนิเวศเขาหินปูน การทำแนวกันไฟ - ความรู้จากการทำงานด้านการอนุรักษ์ที่ประสบความสำเร็จและได้รวบรวมเป็นองค์ความรู้เป็นแนวทางการทำงาน - การอนุรักษ์ป่าเขาหินปูน . กิจกรรมการเรียนรู้: - การประชุมสนทนาหาแนวทางจัดการปัญหาระบบนิเวศป่าเขาหินปูน- ออกไปอบรมเพิ่มพูนความรู้ด้านการจัดการป่าเชิงวิชาการ – ไปศึกษาดูงานพื้นที่ป่าชุมชนแม่คำปอง – ร่วมทำวิจัยกับศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า – ผู้นำเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ในเรื่องเส้นทางการเดินป่า การจัดการป่าให้กับคนในชุมชน แหล่งเรียนรู้: ครูแกนนำมีบทบาทในการให้ความรู้กับคนในชุมชนมาก และถ่ายทอดให้กับเด็กและเยาวชนทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียน และมีปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ที่ให้ความรู้กับคนในชุมชน - คณะกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อยเป็นองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งมีบทบาทในการจัดการป่าชุมชนและส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชน - ใช้บ้านพักของผู้ใหญ่บ้านทั้ง 4 เป็นเวทีการสนทนาแลกเปลี่ยน ไม่กำหนดวัน เวลา และสถานที่ตายตัว - ใช้การสื่อสารที่ให้คนในชุมชนแสดงบทบาทเป็นผู้สื่อสารอย่างเป็นอิสระ เสมอภาคเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันอย่างแท้จริง และให้เกียรติในทุกความคิดเห็นด้วยการจดบันทึกในการประชุม . ชุมชนเรียนรู้และสนใจในเรื่องที่เกี่ยวข้องสอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน . ชุมชนเรียนรู้บนฐานข้อมูลเชิงวิชาการพื้นที่ให้ความสำคัญกับการเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย

ตารางที่ 4.3 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี: ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย

ประเด็น	ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี
กระบวนการเรียนรู้ชุมชน	1.เจ้าหน้าที่มาบอกว่ามีปัญหา เจ้าหน้าที่รัฐได้เข้ามาในชุมชนให้คำแนะนำกับชุมชนให้ร่วมกันอนุรักษ์ป่าโดยชุมชน หากไม่ดำเนินการต่อไปจะเกิดปัญหาที่รุนแรงขึ้น 2. แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน แขนงนำชุมชนนำประเด็นที่เจ้าหน้าที่รัฐนำมาแจ้ง มาสนทนาแลกเปลี่ยนกับคนในชุมชนให้ทราบถึงสถานการณ์ของชุมชน 3.คิดแก้ปัญหา ร่วมกัน ร่วมกันคิดวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหาและหาแนวทางในการจัดการกับปัญหา 4. เลือกแนวทาง ร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทาง 5. ลงมือทำ ร่วมลงมือทำตามแนวทางที่กำหนด 6.สรุปผลงานร่วมกัน ร่วมกันสรุปผลการทำงานที่ทำแล้วทั้งในส่วนสำเร็จและล้มเหลว 7 ประเมินผล ร่วมกันประเมินผลการทำงาน ในส่วนที่ประสบความสำเร็จนำไปถ่ายทอดให้คนในชุมชนและเป็นแนวทางการทำงานต่อไป 8. ปรับปรุง ผลงานที่ล้มเหลว ผลงานที่ล้มเหลวนำมาปรับปรุงให้มีความเหมาะสมยิ่งขึ้น ในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้มีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีบทบาทเป็นผู้สื่อสารแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวางและเสมอภาค บนหลักของการพูดด้วยเหตุและผล การแสดงความเคารพระหว่างกันและการยอมรับในความคิดต่าง
การอนุรักษ์ป่าชุมชน	-กำหนดพื้นที่ป่าออกเป็น 3 ส่วน พื้นที่หวงห้ามที่อยู่ของเสียงผา พื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวและเก็บของป่า และพื้นที่เพื่อการศึกษาค้นคว้า - ทำแนวกันไฟ จัดชุดลาดตระเวน สำรวจพื้นที่ป่าทุกปี คิดตามคุณภาพน้ำซับ พันธุ์ไม้ สัตว์ป่า กำหนดกฎกติกาการเก็บของป่า และปลูกป่าหนึ่งสัปดาห์ทุกปี ปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ ปลูกต้นไม้สองข้างทางถนน และกำหนด1) แบ่งเขตพื้นที่ป่า 2) การดูแล รักษา ป้องกัน 3) การฟื้นฟู ปลูกเสริม กำหนดกฎกติกาการเก็บของป่าและบทลงโทษ

กรณีศึกษาที่ 4 ชุมชนเขาราวเทียนทอง (ป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง, เครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง)ตำบลเนินขาม อำเภอนีนขาม จังหวัดชัยนาท

1. ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป

ชุมชนเขาราวเทียนทอง หมู่ที่ 10 ตำบลเนินขาม อำเภอนีนขาม จังหวัดชัยนาท อยู่ในเขตพื้นที่การปกครองของเทศบาลตำบลเนินขาม ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอำเภอมือง ระยะทาง 60 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากอำเภอดันคา ระยะทาง 18 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมด 7,800 ไร่ มีอาณาเขตของชุมชน ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านหนองแก่นมะเกลือ ตำบลเนินขาม
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านหนองมะนาว และบ้านโป่งมั่ง ตำบลเนินขาม
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	บ้านโป่งมั่ง ตำบลเนินขาม
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านพุฒามะลอก ตำบลสุขเดือนห้า

พื้นที่เป็นที่ราบสลับเนินเขา ดินมีลักษณะร่วนปนทรายและดินร่วนปนเหนียว มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ระดับ 89-319 เมตร มีพื้นที่ราบทั้งหมด 60 ไร่ เป็นพื้นที่เกษตรกรรม 50 ไร่ และพื้นที่หมู่บ้าน 10 ไร่ อีก 40 ไร่ เป็นพื้นที่เนินเขาป่าเบญจพรรณที่มีไผ่รวกขึ้นเป็นจำนวนมาก มีลักษณะภูมิอากาศแบบมรสุมเขตร้อนมี 3 ฤดู คือ ฤดูฝน ฤดูหนาว และฤดูร้อน ปริมาณฝนเฉลี่ยประมาณ 990.14 มิลลิเมตรต่อปี อุณหภูมิเฉลี่ยตลอดปี 19-30 องศาเซลเซียส (แผนพัฒนาหมู่บ้าน บ้านเขาราวเทียนทอง, 2558)

ชุมชนก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2506 มีชื่อว่า หมู่บ้านเขากระเจียว และมาเปลี่ยนชื่อในปี พ.ศ. 2509 เป็น บ้านเขาราวเทียนทอง และเมื่อมีการเพิ่มประชากรมากขึ้นจึงแยกหมู่บ้านออกไปอีก 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหนองแก่นมะเกลือ บ้านหนองมะนาว บ้านโป่งกำแพง และบ้านลานคู ข้อมูลทะเบียนราษฎรอำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท เดือนมีนาคม พ.ศ. 2558 ระบุว่า หมู่ที่ 10 บ้านเขาราวเทียนทอง มีจำนวนครัวเรือน 158 ครัวเรือน มีประชากรรวมทั้งสิ้น 376 คน แยกเป็นชาย 187 คน หญิง 189 คน ชุมชนมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีตระกูลใหญ่ ๆ ได้ขยายครอบครัวและแยกบ้านอยู่ภายในชุมชน จึงมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดสนิทสนม มีความไว้วางใจระหว่างกัน ผู้นำชุมชนได้สะท้อนแสดงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนว่า “...ชาวบ้านมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติสูงมาก เวลาคัดเลือกทหารเรียก สมศักดิ์ ศรีเดช จะขึ้นมาที 4 คน ชื่อซ้ำมีปรากฏให้เห็นทั่วไป แต่นามสกุลซ้ำจะหาได้น้อยมาก คนในชุมชนจะแต่งงานและกระจายอยู่กันในพื้นที่ชุมชน...” (นายกเทศมนตรีตำบลเนินขาม, สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2556) คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำไร่ทำนาสำหรับอ้อย ข้าวโพด ทำนาทำสวน โดยการทำการเกษตรจะอาศัยน้ำฝนเป็นหลักมีความเชื่อทางศาสนาสูง และได้นำพิธีกรรมทางศาสนามาใช้กับการจัดการป่า ด้วยการทำพิธีบวชป่าเพื่อการอนุรักษ์ป่า

พื้นที่บริเวณชุมชนในอดีตมีผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์แต่ด้วยความไม่รู้คุณค่าและการรักษา จึงทำให้เกิดความเสื่อมโทรมผืนป่าจึงเสื่อมโทรมจากพื้นที่แห่งนี้การริเริ่มอนุรักษ์ป่าไม่เป็นรูปธรรมขึ้นโดยการนำของผู้ใหญ่บ้าน นางสายชล พวงพิกุล โดยรวมคนในชุมชนก่อตั้งกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ร่วมกันดูแลรักษาป่าไม้ของชุมชนให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน โดย ดร.ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ จากมูลนิธิบูรณะชนบท ได้เข้ามาให้ความรู้ในการจัดการป่าควบคู่กับการแปรรูปและเพิ่มมูลค่าของป่ารวมทั้งให้แนวคิดในการรวมพลังคนในชุมชนจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อร่วมร่วมกันดูแลรักษาป่าของชุมชน ด้วยความมุ่งมั่นของผู้ใหญ่สายชลฯ และความร่วมมือ ร่วมใจของคนในชุมชนร่วมกันดูแล รักษา และอนุรักษ์ป่าชุมชนทำให้ป่าที่เคยเสื่อมโทรมพื้นที่กลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง และได้

จัดตั้งองค์กรชุมชนที่มีโครงสร้างที่ชัดเจนในนาม “คณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง” เป็นแกนหลักของชุมชนในการขับเคลื่อนงานอนุรักษ์ที่มีคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลป่าของชุมชน และร่วมกันกำหนด กฎ กติกาของชุมชนเพื่อให้ป่าชุมชนอยู่คู่กับชุมชนอย่างยั่งยืน จากผลการทำงานที่จริงจังและมั่นคง ส่งผลให้ชุมชนเขาราวเทียนทองได้รับรางวัลประกาศเกียรติคุณเป็นชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีได้รับรางวัลจากกรมป่าไม้ โครงการอนุรักษ์ป่า ป่ารักคน ป่าชุมชนดีเด่นระดับจังหวัด ประจำปี 2551 รางวัลป่าชุมชนตัวอย่างระดับจังหวัด ประจำปี 2553 และรางวัลลูกโลกสีเขียว ประจำปี 2551 จากสถาบันลูกโลก สะท้อนถึงจิตวิญญาณชุมชนอนุรักษ์ป่าที่มีปณิธานที่แน่วแน่ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าของชุมชน ดังที่ผู้นำชุมชน ได้กล่าวว่า “ป่าคือชีวิต ไม่มีป่าก็ไม่ชีวิต” (ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง, สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556)

2. องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การเรียนรู้ของชุมชนเขาราวเทียนทองเกิดขึ้นจากชุมชนลุกขึ้นมาดูแลทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนของชุมชนที่ถูกทำลายจากการใช้ของชาวบ้านที่ไม่รู้คุณค่าของป่าไม้ จากการบุกรุกแผ้วถางป่าทำพื้นที่เกษตรกรรมทั้งจากชาวบ้านและกลุ่มนายทุน การเรียนรู้ของชุมชนเขาราวเทียนทองจึงเกิดขึ้นด้วยการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน รายละเอียดขององค์ประกอบหลักของการเรียนรู้ชุมชนของชุมชนเขาราวเทียนทอง สามารถอธิบายได้ ดังนี้

2.1 เนื้อหา/ความรู้

2.1.1 ปัญหา/ความต้องการ

ชุมชนเรียนรู้ร่วมกันจากปัญหาความแห้งแล้งที่ทำให้เกิดไฟป่าขึ้นบ่อยครั้ง ความแห้งแล้งส่งผลต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และวิถีชีวิตของชาวบ้านที่พึ่งพิงผลผลิตจากป่าเป็นหลัก ปัญหาของชุมชนจึงเป็นปัญหาร่วมที่ชุมชนได้นำมาเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อร่วมกันหาสาเหตุของปัญหาและทางออกของปัญหาด้วยการจัดการของชุมชน ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) ได้สะท้อนความคิดเมื่อครั้งรวมคนในชุมชนให้ลุกขึ้นมาจัดการกับปัญหาของชุมชนว่า “...ถ้าเราใช้อย่างเดียวไม่รู้จักให้คืนกลับไป อนาคตก็ไม่มีให้ใช้นั่นเอง ทุกวันนี้มีแต่คนใช้ทั้งในหมู่บ้าน นอกหมู่บ้าน ไม่ใช่เป็นการร่วมใช้ประโยชน์แต่เป็นการร่วมกันทำลาย” นอกจากนี้ ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวต่อไปว่า “...ผมมองว่าคนรุ่นผมมีส่วนทำลายป่า เพราะบุกเบิกหาที่ทำกิน และป่ามันเหลือน้อยแล้ว ถ้าไม่ดูแลรักษาป่า ป่าหมด คนก็อยู่ไม่ได้เช่นกัน หมู่บ้านของเราพึ่งพิงป่าเป็นหลัก ป่าไม้ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เลี้ยงชีพได้ ชาวบ้านจึงต้องมาเรียนรู้ร่วมกันรับรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนจะส่งผลต่อไปอย่างไร...”

2.1.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า ชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความรู้ป่าชุมชนทั้งในแง่ของการใช้ประโยชน์และใช้ในการจัดการป่าชุมชน ป่าชุมชนอยู่ใกล้ชุมชน การพึ่งพิงป่าของชาวบ้านจึงสูง จึงมีการสั่งสมภูมิปัญญาในการจัดการป่าเพื่อการใช้ประโยชน์จากป่า การเก็บของป่าที่ถูกวิธี เช่น การเก็บเห็ดโคน การจัดการหน่อไม้และป่าไผ่ การเก็บน้ำผึ้ง เป็นต้น องค์ความรู้ดั้งเดิมเหล่านี้ได้ถูกนำมาถ่ายทอดให้กับคนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้ ภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์ป่า เช่น การปิดป่าเปิดป่าให้ป่าได้ฟื้นตัวและไม่ทำให้ป่าเสื่อมโทรม การทำแนวกันไฟ การทำฝายต้นน้ำเพื่อเก็บกักน้ำเป็นต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นองค์ความรู้ภายในชุมชนที่เป็นองค์ประกอบการเรียนรู้ของชุมชนที่จะนำมาใช้ในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้ว่า “...ผมได้รับความรู้ถ่ายทอดจากครอบครัว ก่อนทำงานป่าชุมชนผมไม่เคยได้เอามาขยายแลกเปลี่ยนกับใคร ใช้กับตัวผมคนเดียว พอได้ทำงานตรงนี้ก็เอามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผมรู้เรื่องพันธุ์ไม้ รู้พื้นที่ป่า เห็นต่อไม้ยังรู้ว่าเป็นต้นอะไรภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนเป็นสิ่งที่มีความมาก มันเหมาะกับวิถีชีวิตของชุมชน ...” นอกจากนี้ ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า “...ความรู้ต่างๆในเรื่องการจัดการป่าสมุนไพรมีความรู้ดั้งเดิมของคนในท้องถิ่นพันธุ์ไม้ต่างๆการเกิดการขยายพันธุ์คนในท้องถิ่นจะรู้ดีอยู่แล้วก็พยายามถ่ายทอดมาสู่พวกผู้ใหญ่และเยาวชน ...”

2.1.3 ชุดประสบการณ์ของชุมชน

การเรียนรู้ของคนในชุมชนจะเกิดจากปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยชุมชนจะหาทาง ออก และร่วมกันดำเนินการจัดการกับปัญหา ความต้องการของชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความมั่นคง เข้มแข็งยิ่งขึ้นความรู้ที่ได้จากการลงมือทำจริงของชุมชนจึงเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการรวบรวมเป็นชุด ประสบการณ์ที่ชุมชนสามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหาอื่น ๆ ที่มีความคล้ายคลึง หรือนำมาใช้ในการทำงานต่อไปได้ หรือไม่นำแนวทางที่ล้มเหลวมาใช้ในการทำงานของชุมชนด้วยได้เรียนรู้จาก ประสบการณ์ตรง ชุดประสบการณ์ชุมชนจึงเป็นความรู้ที่ชุมชนได้นำมาใช้ในการเรียนรู้ร่วมกัน ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้ถึงแนวทางในการทำงานที่ประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว โดย ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงชุด ประสบการณ์ของชุมชนที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติที่นำไปสู่การทำงานที่ประสบความสำเร็จว่า “...การทำงานเรื่องป่า ต้องหาแนวร่วมในการทำงานทำคนเดียวไม่มีทางสำเร็จต้องหาเวทีสร้างความเข้าใจให้กับคนในชุมชนถึงความสำคัญของป่า ช่วงแรกก็มีชาวบ้านบางกลุ่มต่อต้านมองว่าเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐ เราช่วยกันดูแลป่า เขาเผา แต่เมื่อเอามาเป็นแนวร่วมด้วยการให้เข้ามามีส่วนร่วมและได้

เรียนรู้ ตอนนี้อยู่ไม่มีการต่อต้าน เกิดความสามัคคีของคนในชุมชน เป็นแนวร่วมช่วยกันเผ่าระวัง ดูแลป่า ...”

2.1.4 ความรู้จากภายนอกชุมชน

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า การจัดการป่าชุมชนเริ่มต้นจากการจัดการกับปัญหาของชุมชนและความต้องการของชุมชนเป็นหลัก โดยอาศัยภาคีเครือข่ายภายนอกให้การสนับสนุนความรู้ทางด้านวิชาการ งบประมาณ และงบประมาณส่งเสริมการจัดการป่าได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ความรู้จากภายนอกจึงเป็นองค์ประกอบที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชนที่สามารถนำความรู้ไปใช้ในการจัดการป่าชุมชนตลอดมา ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงการรับความรู้จากภายนอกชุมชนสามารถนำมาบูรณาการความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนในการทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพว่า “...จุดเริ่มต้นจากการอนุรักษ์ป่า ทำเพื่ออยู่เพื่อปากเพื่อท้อง ไม่ได้คิดถึงการทำเพื่อความยั่งยืน พอได้รับความรู้ทางวิชาการจากภายนอกชุมชนทำให้ได้เรียนรู้มากยิ่งขึ้น ผมนวกกับความรู้อยู่เดิมที่มีอยู่ก็ทำให้ ได้รู้ประโยชน์มากมาย และก็ทำให้รู้ว่าที่เราทำมันถูกต้องและเกิดประโยชน์ไม่เพียงแต่แค่ปากท้อง ป่าให้ทุกอย่างกับชีวิต ...”

2.2 กิจกรรมการเรียนรู้

การเรียนรู้ของชุมชนบางชุมชนไหนมีวิธีการเรียนรู้หลากหลายวิธีที่ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ และเป็นวิธีที่มีความเหมาะสมกับสถานการณ์นั้นได้ความรู้ที่เหมาะสม และสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชนในการอนุรักษ์ จัดการป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังนี้

2.2.1 การประชุมหารือ สนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า จุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ของชุมชนเขาราวเทียนทอง เกิดจากชุมชนประสบปัญหาที่กระทบต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน การเรียนรู้ด้วยการเอาปัญหาของชุมชนเป็นตัวตั้ง วิธีการเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นลักษณะของการนำประเด็นปัญหาของชุมชนมาสู่เวทีการประชุมปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและร่วมกันหาทางออกจัดการกับปัญหา การประชุมปรึกษาหารือ สนทนาแลกเปลี่ยนเป็นวิธีการที่ชุมชนใช้ในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อให้ได้องค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และสามารถนำมาจัดการกับปัญหาของชุมชนซึ่งชุมชนได้ร่วมกันคิดและเลือกแนวทางที่คิดว่าดีที่สุดต่อการนำมาใช้จัดการปัญหา จากคำบอกเล่าของประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) กล่าวว่า “... แม่นำคำแนะนำ ของ ดร.ประทีป เรียกชาวบ้าน มาประชุมปรึกษากัน ได้มาพูดคุยแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็น เรียนรู้ร่วมกัน ทำงานตรงนี้ทำคนเดียวไม่ได้หรอก ต้องมีแนวร่วมและเห็นประโยชน์ คุณค่าของป่า และการทำงานอนุรักษ์ป่า ก็ประชุมกันหลายครั้งให้เกิดความเข้าใจจริง ๆ การประชุมพูดคุยกันทำให้ชาวบ้านรับรู้ และเข้าใจ...”

2.2.2 การอบรม สัมมนา

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า กิจกรรมการเรียนรู้ด้วยวิธีการอบรม สัมมนา เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ส่งเสริมให้ชุมชนเขาราวเทียนทองเรียนรู้ร่วมกันได้ความรู้ทางวิชาการในการ นำมาใช้ในการจัดการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง โดยการอบรม สัมมนามีทั้งจากนักวิชาการ องค์กร ภายนอกเข้ามาให้ความรู้ชาวบ้านในชุมชน และการออกไปอบรม สัมมนาภายนอกชุมชนและนำความรู้ กลับมาถ่ายทอดเผยแพร่ให้กับคนในชุมชน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ของชุมชนด้วยการอบรมว่า “...ดร.สมศักดิ์ เข้ามาฝึกอบรมหลักสูตร การวางแผนสำรวจป่าให้ชาวบ้าน วิธีการและการประเมินสภาพป่า โดยใช้เชือกวัดเป็นสี่เหลี่ยมและ ผังหมุดสำรวจพันธุ์ไม้และสัตว์ในบริเวณนั้นวัดความสูงขนาดจำนวนและจุดพันธุ์ไม้ไว้กำหนดหมายเลข แปลงไว้เพื่อการตรวจสอบ เอาเจ้าหน้าที่เข้ามาสอน และลงพื้นที่ด้วยกัน...”

2.2.3 การศึกษา ดูงาน

ชุมชนเขาราวเทียนทองมีกิจกรรมการเรียนรู้วิธีการหนึ่งที่ส่งเสริมความรู้ของชุมชน ได้มาก ด้วยการไปศึกษาดูงานการจัดการป่าชุมชน และการพัฒนาอาชีพของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ โดยการไปศึกษาดูงานในพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ ที่เป็นเครือข่ายในภูมิภาคต่าง ๆ ที่ประสบความสำเร็จเพื่อนำ ความรู้ที่ได้จากการไปศึกษาดูงานกลับมาเปรียบเทียบกับแนวทางของชุมชนเขาราวเทียนทองและ ร่วมกันปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงการไปศึกษาดูงานชุมชนเครือข่ายในเรื่องการจัดการป่า ชุมชนว่า “...แม่ไปดูการจัดการป่าชุมชนที่บ้านเป็ดใน ชุมชนจะมีชื่อเสียงมากในเรื่องการดูแลฝั้ว ระวังป่าชายเลน ก็ไปดูว่าทำงานตรงนี้ทำอย่างไร ได้เห็นแนวทางการกำหนดทิมลาดตระเวน การจัด สายออกลาดตระเวน การเฝ้าระวัง ทำงานดูเด็ดกว่าที่แม่ทำอยู่มาก เขาต่อฝั้วฟันปัญหามากกว่าที่แม่ เจอ เห็นแล้วก็มีกำลังใจเพิ่มขึ้น ได้ทั้งกำลังใจ ได้แนวทางมาใช้กับที่แม่ทำ เอามาปรับให้เหมาะกับพื้นที่ ของเรา ของเขาเป็นพื้นที่ป่าชายเลน ที่นี่เป็นป่าเบญจพรรณ ดูแลง่ายกว่าเยอะ...”

2.2.4 ชุมชนร่วมทำวิจัยร่วมทำงาน

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า ชุมชนเรียนรู้ด้วยการร่วมทำงานกับ องค์กรภายนอก ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้และมีส่วนร่วมในการลงมือปฏิบัติที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์ ที่ เห็นผลเชิงประจักษ์ ทำให้ชุมชนเกิดความรู้ความเข้าใจความรู้เชิงวิชาการลึกซึ้งยิ่งขึ้น เช่น ร่วมทำงาน กับศูนย์วนศาสตร์เพื่อคนกับป่า หรือรีคอป ลงมือสำรวจพื้นที่ป่าด้วยวิธีการสำรวจพื้นที่ด้วยจีพีเอส รวมทั้งการทำแผนการจัดการป่าชุมชนโดยชาวบ้านมีส่วนร่วมในการคิดและดำเนินการเอง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงการร่วมทำงานกับองค์กร ภายนอกที่เข้ามาให้ความรู้ในชุมชนว่า “...รีคอปเข้ามาเป็นที่เลี้ยงให้ชุมชนทำแผนการจัดการป่าชุมชน

โดยให้ชุมชนคิดวิเคราะห์ทำความเข้าใจในเรื่องที่จะทำให้ชัดเจนว่าทำอะไร ใครเป็นคนทำ ทำเพื่อใคร แล้วก็ให้ชุมชนร่วมกันทำเอง ได้เรียนรู้และมีส่วนร่วมในการทำด้วยตัวเอง...”

2.2.5 การรับความรู้จากผู้นำชุมชน

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า ความรู้ของผู้นำชุมชนเป็นความรู้ที่ทรงอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชน การถ่ายทอดความรู้จากผู้นำเป็นวิธีการเรียนรู้ที่เข้าถึงคนในชุมชนและส่งผลต่อการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจทั้งในการนำมาใช้ประโยชน์และการดำเนินชีวิตที่อยู่บนวิถีชุมชนดั้งเดิม ด้วยความผูกพัน ศรัทธาในตัวผู้นำที่เป็นคนดี มีความรู้ พัฒนาตัวเองตลอดเวลา จึงส่งผลต่อความเชื่อ และนำไปสู่การปฏิบัติด้วยใจ ตลอดจนผู้นำมีวิสัยทัศน์ถ่ายทอดความรู้ไปยังกลุ่มเยาวชนที่เป็นคนรุ่นใหม่ได้ขึ้นมาทำงานแทนคนรุ่นเก่า สานต่ออุดมการณ์ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่เป็นทรัพย์สินสมบัติล้ำค่าของชุมชนให้อยู่คู่กับชุมชนตลอดไป เยาวชนกลุ่มต้นตอ (สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้จากผู้นำชุมชนว่า “...ผู้ใหญ่สายชลเป็นคนคอยให้ความรู้และสนับสนุนกลุ่มเยาวชนมาตลอดผ่านเวทีเด็กคิดได้ ผู้ใหญ่คิดดี เมื่อได้รับความรู้จากผู้ใหญ่มากขึ้น พวกเราจึงได้ร่วมกันทำกิจกรรมลงแปลงเก็บข้อมูลเกี่ยวกับระบบนิเวศป่า ตามวิธีการที่ผู้ใหญ่สอนมา...”

2.3 แหล่งเรียนรู้

การเรียนรู้ของชุมชนเกิดขึ้นโดยแหล่งเรียนรู้เป็นองค์ประกอบสำคัญที่เชื่อมโยงและส่งผลให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกัน โดยแหล่งเรียนรู้ประกอบด้วยแหล่งการเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชนและภายนอกชุมชนที่เข้ามามีบทบาทส่งเสริมการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน รายละเอียดดังนี้

2.3.1 ผู้นำชุมชน

ผู้นำชุมชนเขาราวเทียนทองเป็นแหล่งเรียนรู้บุคคลที่มีบทบาทต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชนส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับชาวบ้านได้รู้ถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีจิตสำนึกรักและหวงแหน ผู้นำที่ดีและเป็นตัวอย่างที่ดีในการทำงานเพื่อชุมชนด้วยความเสียสละและพัฒนาตนเองให้มีความรู้ตลอดเวลา ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชนได้มีความรู้ความเข้าใจคุณประโยชน์ของป่าและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนหากไม่รักษาป่าผืนนี้ไว้ รวมทั้งการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชนตามสิทธิชุมชนที่พึงมีต่อการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ผู้นำชุมชนที่เป็นผู้รู้เฉพาะด้าน เช่น

- นางสาวชล พวงพิกุล   ด้านการจัดการป่า บริหารจัดการกลุ่ม และการถนอมอาหาร
- นายสนั่น ภมรพล   ด้านการจัดการป่า การเพาะพันธุ์ไม้ การสำรวจป่า
- นายสมยศ ศรีวันนา   ด้านการจัดการป่า พันธุ์ไม้
- นายมนัส ม่วงเกิด   ด้านการจัดการป่า พันธุ์ไม้ สมุนไพร
- นายทิม โพธิ์โต   ด้านสมุนไพร ยาปั้นลูกกร พันธุ์ไม้
- นายประสิทธิ์ อมรทัต   ด้านพันธุ์ไม้ สัตว์ป่า
- นายเครือ มาโต   ด้านสมุนไพร พันธุ์ไม้

- พระครูโกศลชัยวัฒน์ ศรีเดช ด้านศาสนา การอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นมิตร

ผู้นำชุมชนเขาราวเทียนทองเป็นผู้นำที่สำคัญต่อส่งเสริมการเรียนรู้ในระบบการศึกษา ด้วยความร่วมมือกับโรงเรียนในชุมชนร่วมกันจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของสถานศึกษาในพื้นที่และการสอนในชั้นเรียนถ่ายทอดความรู้ให้กับเด็กนักเรียนได้เรียนรู้และเกิดจิตสำนึกรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ประธานเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) ได้ถ่ายทอดความรู้สึกการส่งเสริมให้คนในชุมชนได้มีความรู้ในเรื่องการจัดการป่าว่า “...แม่จะเอาความรู้ที่มีทั้งจากภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีในเรื่องการจัดการป่า และที่ได้รับเพิ่มเติมจากการไปศึกษาดูงาน ไปสัมมนาเครือข่ายป่าชุมชน ได้ความรู้ใหม่ๆ อะไรมาก็จะเอามาถ่ายทอดให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ อันไหนที่เหมาะสมกับเราก็เอามาทำต่อ อันไหนมันไม่เหมาะสมกับชุมชนก็แค่เรียนรู้แต่ไม่ได้นำมาใช้ประโยชน์ ส่วนใหญ่ความรู้ที่ได้จะเอามาใช้ร่วมกับความรู้ที่ชุมชนมีอยู่เดิม ก็ไปได้ดีทุกวันนี้...”

นอกจากนี้ นายกเทศมนตรีตำบลเนินขาม (สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงผู้นำทางจิตวิญญาณที่สำคัญของคนชุมชนบางขุนไทรว่า “...พระครูโกมลชัยวัฒน์ ศรีเดช เจ้าอาวาสวัดหนองยาง เป็นที่รักและเคารพของชาวบ้านมาก เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน เป็นผู้นำทางความคิดในการร่วมกันดูแลป่าชุมชน ท่านให้ความรู้ทางธรรม ที่เป็นหลักธรรมชาติของการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ คนกับป่าพึ่งพากันและกันจึงจะรอดทั้งคู่ หากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดทำร้าย รุกราน สุดท้ายก็จะแพ้ทั้งคู่ คำสอนจากพระครูทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่ากันจำนวนมากจนถึงทุกวันนี้...”

2.2.2 สถาบันการเรียนรู้ชุมชน

สถาบันการเรียนรู้ชุมชนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ส่งเสริมและทำให้คนในชุมชนเขาราวเทียนทองได้เรียนรู้ร่วมกัน เป็นแหล่งเรียนสถาบัน ชุมชนประสบปัญหาป่าไม้เสื่อมโทรม จากการตัดไม้ทำลายป่าอย่างไม่รู้คุณค่า ทั้งจากการบุกรุก และการเก็บหาของป่าที่ไม่ถูกวิธีเกินกำลังผลผลิตของป่าจากคนภายนอกชุมชน และคนบางส่วนในชุมชนที่ไม่เห็นคุณค่าของป่า ทำให้แหล่งอาหาร แหล่งรายได้เสริมของคนในชุมชนที่พึ่งพิงป่าเป็นหลักหมดไป ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่อยู่รอบป่าโดยตรงและรุนแรง ทำให้ชุมชนต้องหันมาทบทวนและเกิดจิตสำนึกชุมชนที่จะต้องพิทักษ์และปกป้อง และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้กลับมาสู่สภาพเดิม ดังนี้

1) องค์กรชาวบ้าน

(1) คณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ,คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อดูแล รักษา และป้องกันทรัพยากรของชุมชนโดยการ เคลื่อนงานป่าชุมชนภายใต้กฎ ระเบียบที่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนร่วมกันกำหนด และการให้ความรู้กับชาวบ้าน และเยาวชนได้เรียนรู้ถึงคุณค่า ประโยชน์ของป่าไม้ ตลอดจนสร้างจิตสำนึกรักและหวงแหนทรัพยากรของชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชนฯ ในปัจจุบันมีจำนวน 17 คน มีโครงสร้าง คือ ประธาน รองประธาน ประชาสัมพันธ์ เภรัญญิก เลขานุการ ที่ปรึกษา

และผู้ประสานงาน การทำงานของคณะกรรมการป่าชุมชนฯ มีการกำหนดกติกา กฎระเบียบ ข้อห้าม และการลงโทษ มีการจัดทำแผนงานกิจกรรมการดูแลและจัดการป่า แผนพัฒนาตำบลเนินขามที่ได้มีการบรรจุแผนการจัดการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง การดำเนินการทั้งหมดที่ได้กล่าวมาเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากประสบการณ์การทำงาน และพัฒนาชุมชน องค์กรชาวบ้านองค์กรนี้จึงเป็นองค์กรที่สำคัญที่สุดในชุมชนเขาราวเทียนทอง และได้จัดตั้งคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง โดยมีนางสายชล พวงพิกุล อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 10 บ้านเขาราวเทียนทอง เป็นประธานทำงานร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทองในเชิงเครือข่ายรอบผืนป่า จำนวน 22,969 ไร่ซึ่งอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเขาราวเทียนทอง กำหนดกติกา กฎระเบียบที่เหมือนกันในการจัดการป่ารอบเขาราวเทียนทอง การขับเคลื่อนของคณะกรรมการป่าชุมชนฯ และคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง เป็นการทำงานที่บูรณาการร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมที่ไปในทิศทางด้านการอนุรักษ์ และป้องกันป่าของชุมชน ด้วยตระหนักถึงคุณค่าของป่าชุมชนที่เป็นฐานการผลิตและสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนได้ตลอดไป เพียงแต่คนในชุมชนรู้จักที่จะใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างคุ้มค่าและยั่งยืนเสียสละทอนจากประธานเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) กล่าวถึงการรวมพลังคนในชุมชนร่วมกันขับเคลื่อนการอนุรักษ์ป่าของชุมชนว่า “...จากคำถามนักวิชาการที่เข้ามาในชุมชนว่ากลุ่มแม่บ้านจะทำอะไรต่อไปว่าจะทำแปรรูปหน่อไม้ เห็ดโคน และถามต่อว่า ถ้าไม่มีป่าแล้วจะเอาที่ไหนมาทำ ได้จุดประกายให้เห็นว่าเป็นการทำลายทรัพยากร และนำประเด็นนี้มาพูดคุยกันในกลุ่มและประเด็นแม่บ้านมีปัญหาไม่มีเวลาให้พ่อบ้านเวลามาประชุมกลุ่ม จึงเกิดแนวคิดในการนำพ่อบ้านออกมาร่วมทำงานอนุรักษ์ร่วมกันดูแลป่า จัดตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์ป่าและพัฒนาต่อมาเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ที่มีโครงสร้างการทำงาน แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบชัดเจน และได้ส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชน เยาวชนได้เข้าใจและเห็นคุณค่าของป่าชุมชน ทำให้ทุกวันนี้ป่าชุมชนแห่งนี้ได้กลับมาอุดมสมบูรณ์เช่นเดิม...”

(2) กลุ่ม เยาวชนเนินขามรักษ์ถิ่น

เยาวชนในชุมชนเขาราวเทียนทองได้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นกลุ่มเยาวชนที่มีชื่อตามรุ่นของการรวมตัว เช่น กลุ่มเยาวชนรักสิ่งแวดล้อม เป็นรุ่นที่ 1 กลุ่มต้นตอ เป็นรุ่นที่ 2 กลุ่มเยาวชนเขาราวเทียนทอง เป็นรุ่นที่ 3 และกลุ่มเนินขามรักษ์ถิ่น เป็นรุ่นที่ 4 ซึ่งเป็นกลุ่มปัจจุบันที่เรียนรู้ร่วมกันกับคณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง และมีบทบาทในชุมชน ร่วมเรียนรู้การสำรวจป่า ทำหน้าที่ช่วยวัดต้นไม้ และจดบันทึกตลอดจนคำนวณ วิเคราะห์ผล รวมทั้งได้เรียนรู้พันธุ์ไม้ สมุนไพรกับคณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง และมีการเรียนรู้ด้วยการจัดกิจกรรมเส้นทางศึกษาระบบนิเวศป่าชุมชน รวมทั้งทำสื่อประชาสัมพันธ์ผ่านทางเว็บไซต์ รวมทั้งเยาวชนรุ่นที่ ๆ ก็เป็นที่เลี้ยงและถ่ายทอดความรู้สู่รุ่นน้องเพื่อปลูกฝังแนวคิด และการดำเนินกิจกรรมของเยาวชนในการร่วมกันอนุรักษ์ป่าชุมชนไปพร้อมกับกรรมการป่าชุมชนฯ นอกจากนี้ ยังเป็นมีบทบาทเป็นวิทยากรให้กับเยาวชนที่เข้า

มาศึกษาดูงานในชุมชนเขาราวเทียนทองผ่านฐานการเรียนรู้ในป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง และกลุ่มเยาวชนยังได้รวบรวมองค์ความรู้ในชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจัดทำเป็นองค์ความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน การจัดการผลผลิตจากป่า สรรพคุณของพืชสมุนไพรต่างๆ เผยแพร่ทางเว็บไซต์ และการจัดทำป่าประชาสัมพันธ์ของเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง โดยเยาวชนกลุ่มต้นตอ (สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงการรวมตัวของเยาวชนเรียนรู้ร่วมกันเพื่อร่วมกันทำงานกับกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทองว่า “...พวกหนูจะแบ่งกันเป็นทีมแล้วไปเก็บรวบรวมข้อมูลจากการไปสัมภาษณ์แกนนำที่มีความรู้ด้านต่าง ๆ ในชุมชน เอามาเผยแพร่ผ่านทางสื่ออินเทอร์เน็ต การไปสัมภาษณ์ก็ทำให้พวกหนูได้รับความรู้ และรู้สึกรักทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และก็มีความรู้ที่จะไปสอนเยาวชนรุ่นน้อง รวมทั้งเด็ก ๆ ที่มาศึกษาดูงานที่ชุมชนด้วย...”

2) เวทีชาวบ้าน

เวทีชาวบ้านเป็นสถานที่เรียนรู้ร่วมกันของชาวเขาราวเทียนทอง โดยใช้ศาลาวัดเขาราวเทียนทองไทรเป็นเวทีการเรียนรู้ โดยจะทำการประชุมปรึกษาหารือกันทุกวันที่ 5 ของทุกเดือน กำหนดเวลาประชุมตอนเย็นหลังเลิกการประกอบอาชีพ เพื่อนำประเด็นปัญหา และสรุปสถานการณ์ วางแผนการทำงาน การลาดตระเวน และการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ร่วมกันในเวทีชาวบ้านว่า “...ใช้ศาลาวัดเขาราวเทียนทองเป็นเวทีชาวบ้านพูดคุยแลกเปลี่ยนกันถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน อย่างปัญหาไฟป่าเป็นปัญหาของพวกเราทุกคนทั้งชุมชน ถ้าไม่ขึ้นมาช่วยกันดูแลป้องกันไฟป่า พวกเราจะต้องเจอกับสถานการณ์ที่วิกฤต เพราะป่าที่ชัชนาทเป็นป่าผืนสุดท้ายแล้ว...”

3) วัดเขาราวเทียนทอง

แหล่งเรียนรู้สถาบันที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่ง วัดเขาราวเทียนทอง เป็นแหล่งเรียนรู้ที่ใช้ชีวิตเกลาคุณงามความดีให้กับคนในชุมชน เรียนรู้หลักธรรม ธรรมชาติดับธรรม เป็นสิ่งที่อยู่คู่กัน ด้วยจิตใจที่ซัดเกลาด้วยศีลธรรม ทำให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างเป็นมิตร พึ่งพากันและกัน คนในชุมชนมีความรักธรรมชาติส่วนหนึ่งมาจากการได้รับการขัดเกลา สั่งสอนจากพระสงฆ์ที่ชาวบ้านนับถือ และศรัทธา วัดจึงเป็นสถานที่รวมจิตใจคนในชุมชน และยังเป็นสถานที่พบปะของชาวบ้านเมื่อมีพิธีกรรมทางศาสนา ก็ทำให้ได้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตามธรรมชาติ และสร้างความใกล้ชิดยิ่งขึ้น วัดจึงเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญแห่งหนึ่ง โดยประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงบทบาทของวัดในชุมชนเขาราวเทียนทองว่า “...วัดมีความสำคัญ ชุมชนทำงานเป็นเครือข่าย วัด บ้าน โรงเรียน มีบทบาทในการให้ความรู้ตามสถานะของตัวเอง อย่างวัดก็จะทำหน้าที่ขัดเกลาศีลธรรมคนในชุมชนให้ประพฤติตนเป็นคนดี ปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความรัก เพราะธรรมะก็คือธรรมชาติ ...”

4) ศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง

ชุมชนมีศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนบ้านเขาราวเทียนทองเป็นสถานที่เรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนสำหรับคนในชุมชน เยาวชน และชุมชนอื่น ๆ บุคคลทั่วไปที่สนใจเข้ามาศึกษาดูงานในชุมชนเขาราวเทียนทอง ศูนย์การเรียนรู้แห่งนี้จึงเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ที่เกี่ยวกับการจัดการป่าครอบครัว เป็นแหล่งเรียนรู้ประเภทสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน นายกเทศมนตรีตำบลเนินขาม (สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนเขาราวเทียนทองว่า “...ศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนเป็นสถานที่จัดตั้งให้คนในชุมชนได้เข้ามาเรียนรู้ และก็มีมือปฏิบัติทำจริงด้วย ขณะที่ปฏิบัติก็จะเกิดการเรียนรู้ในสิ่งที่ได้ทำไป และมีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชน เช่น การถนอมอาหาร แพทย์แผนไทย มาถ่ายทอดที่ศูนย์การเรียนรู้ด้วย ...”

2.3.4 ทรัพยากรธรรมชาติ

ป่าชุมชนเขาราวเทียนทองเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่มีความสำคัญในจังหวัดชัยนาท เนื่องจากผืนป่าแห่งนี้เป็นผืนป่าแห่งเดียวและแห่งสุดท้ายในจังหวัดที่มีการอนุรักษ์ได้อย่างยั่งยืน เป็นห้องเรียนธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ พืชสมุนไพร สัตว์ป่า และเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และยังเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ของทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศและเป็นสถานที่ศึกษาวิจัยของคณาจารย์และนักศึกษาจากหลายสถาบัน รองประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 19 ตุลาคม 2556) กล่าวถึงแหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติของชุมชนว่า “...การเรียนรู้ของชุมชนจะใช้แหล่งเรียนรู้ในพื้นที่ป่าจริงที่ห้วยวายหรือไม้ก้ำป่าเล็ก ๆ หลังวัด ก็จะเรียนรู้กันในเรื่องการดับไฟป่า แนวเขต แกนนำเป็นผู้แนะนำเรียนกันในป่ามันเห็นภาพ ถ้าเกิดอะไรขึ้นจริงมันก็สามารถแก้ไขได้อย่างถูกต้อง ความรู้ที่ได้ไม่ใช่แค่เรื่องดับไฟป่า แต่มันได้จิตสำนึก การเรียนรู้ในวันนี้ไม่ใช่แค่การจัดการป่า แต่เน้นที่การสร้างจิตสำนึก ป่าถึงจะอยู่ได้อย่างยั่งยืน...”

2.3.5 นักวิชาการภายนอก /องค์กรภายนอก

ชุมชนเขาราวเทียนทองเป็นชุมชนที่ได้รับความช่วยเหลือจากนักวิชาการภายนอก องค์กรภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันการศึกษาที่ได้เข้ามาให้ความรู้กับชุมชน ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เช่น ดร.ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ นักวิชาการจากมูลนิธิบูรณชนบท ได้เข้ามาให้ความรู้ในการอนุรักษ์ป่า และจุดประกายความคิดของชุมชนใช้พลังชุมชนรวมตัวจัดตั้งกลุ่มทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน และการทำงานโดยไม่เอาเงินเป็นตัวตั้ง กรมป่าไม้ นำความรู้เกี่ยวกับการจัดการป่า การดับไฟป่า ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (RECOFTC) ให้ความรู้ในเรื่องการวางแผนสำรวจป่า การเขียนโครงการเพื่อขอรับทุนสนับสนุน การใช้เทคโนโลยีระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GPS) การจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชน เป็นต้น ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) กล่าวถึงนักวิชาการ องค์กรภายนอกเข้ามาให้ความรู้ทางวิชาการกับชุมชนว่า “...นำความรู้ในเรื่องการวางแผน...”

แปลงการใช้จีพีเอสพื้นที่เอาเจ้าหน้าที่มาสอนคนในชุมชนและลงพื้นที่ด้วยกันมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาเรียนรู้ด้วยได้รับความรู้จากการอบรมหลักสูตรการวางแผนสอนให้ใช้เชือกวัดพื้นที่กำหนดไว้หนึ่งไร่ ซึ่งเชือกเป็นสีเหลืองและฝางหมุดเพื่อติดตามพืชพันธุ์ไม้และสัตว์ในบริเวณนั้นวัดความสูงขนาดจำนวน และจดพันธุ์ไม้ไว้กำหนดหมายเลขแปลงไว้เพื่อการตรวจสอบการวางแผนก็จะมีกระดาษแบบฟอร์ม จดรายละเอียดของพืชพันธุ์ไม้และสัตว์ป่าแล้วก็มีนักวิชาการที่มาดูงานในชุมชนก็ให้ความรู้เรื่อง กฎหมายสิทธิชุมชน...”

2.3.6 เครือข่ายชุมชน

การทำงานป่าชุมชนเขาราวเทียนทองจากเดิมที่ทำเพียงหมู่ที่ 10 บ้านราวเทียนทอง เพียงชุมชนเดียว ได้ขยายเครือข่ายการทำงานออกไปที่ หมู่ที่ 13 บ้านหนองมะแก่น หมู่ที่ 18 บ้านโป่งกำแพง ตำบลเนินขาม และขยายเครือข่ายเพิ่มหมู่บ้านรอบเขาราวเทียนทอง อีก 11 หมู่บ้านซึ่งอยู่ในเขตการปกครอง 3 ตำบล 2 อำเภอ ได้แก่ ตำบลกระบกเดี่ยว ตำบลไพรนกยูง ตำบลเด่นใหญ่ และอำเภอเนินขาม อำเภอหันคา โดยจัดตั้งเป็นคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง โดยมีนางสายชล พวงพิกุล อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 10 บ้านเขาราวเทียนทอง เป็นประธาน โดยชุมชนเขาราวเทียนทองได้ทำงานร่วมกับคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทองในเชิงเครือข่ายรอบผืนป่า จำนวน 22,969 ไร่ซึ่งอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเขาราวเทียนทอง โดยร่วมกันตั้งกติกา กฎระเบียบป่า ทั้งข้อห้าม ความผิดการลงโทษ รวมทั้งการตั้งกลไกการทำงานร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันเพื่อเพิ่มพูนความรู้ในการจัดการป่าเขาราวเทียนทอง นอกจากนี้ ชุมชนเขาราวเทียนทองยังมีการทำงานร่วมกับเครือข่ายชุมชนภายนอกในภูมิภาคอื่น ๆ ทั้งในการไปศึกษาดูงาน การสัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน รวมทั้งการขยายเครือข่ายออกไปนอกพื้นที่จังหวัดมีการทำงานร่วมกันกับเครือข่ายป่าชุมชนในภูมิภาคอื่น ๆ เช่น ชุมชนบ้านเป็ดใน จ.ตราด ชุมชนบ้านห้วยสะพาน จังหวัดกาญจนบุรี ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2556) กล่าวถึง การเรียนรู้ที่ได้รับจากเครือข่ายว่า “...จากเดิมที่เราทำที่หมู่ 10 หมู่เดียวเราก็สร้างเครือข่ายภายในตำบลเนินขามออกไปอีก 2 หมู่บ้าน และก็ขยายออกไปอีก 14 หมู่บ้าน รอบเขาราวเทียนทอง ที่มีพื้นที่โดยรอบ 3 ตำบล 2 อำเภอ ก็ทำงานคู่ขนานกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันช่วยกันทำงานดูแลเขาราวเทียนทอง เรายังออกไปเรียนรู้จากภายนอกชุมชน ไปศึกษาดูงานชุมชนที่อื่นทำกันอย่างไร มีอะไรดี ๆ ก็เอากลับมาที่บ้านเรา...”

2.4 การสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนมีผลสำเร็จจนทำให้ชุมชนเป็นชุมชนที่ใฝ่รู้และให้ความสำคัญกับการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพิ่มพูนองค์ความรู้ตลอดเวลา ชุมชนสามารถทำงานอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและได้รับรางวัลประกาศเกียรติคุณหลายรางวัล เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญแห่งหนึ่งของชุมชนอื่น ๆ สถาบันการศึกษา และหน่วยงานต่างๆ

ที่เข้ามาศึกษาดูงาน ความสำเร็จที่เกิดขึ้น เกิดจากการสื่อสารของคนในชุมชนที่เป็นการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนอย่างแท้จริง คนในชุมชนจะให้ความสำคัญกับการแสดงความคิดเห็นของทุกคนที่แสดงออกถึงความรู้สึก ความคิด ความเข้าใจสื่อออกมา ทุกคนมีโอกาสให้แสดงบทบาทของผู้สื่อสารอย่างอิสระ ด้วยการสื่อสารที่แสดงออกด้วยการพูด ท่าทาง และการรับฟังอย่างเปิดใจ จุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้าใจในความคิด ความต้องการของทุกคน และให้ได้ข้อสรุปที่เป็นฉันทามติของคนอย่างแท้จริง ด้วยการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้อย่างแท้จริงจึงส่งผลให้การเรียนรู้ชุมชนประสบความสำเร็จมาถึงทุกวันนี้ ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) กล่าวถึงการสื่อสารของชุมชนว่า “...แม่มองว่าการพูดคุย การแสดงออกของชาวบ้านที่ออกมาจากความคิด ความต้องการจริง ๆ มันจะทำให้ทุกคนได้รู้ว่าเขาคิดอย่างไร เขาต้องการอะไร มันต้องแสดงออกมาแล้วก็มาคุยกันให้เข้าใจ การทำงานถึงจะไปได้ด้วยการยอมรับของทุกคน งานมันก็สำเร็จ ถ้าคิดกันแต่ในกลุ่มแกนนำ ไม่ให้ความสำคัญกับชาวบ้าน งานไม่สำเร็จหรอก ต้องร่วมกันทำ ทำกันในบทบาทของแต่ละคนทีทำได้ แม่คุยกันไม่ใช่แค่คุยกันเท่านั้น แต่การคุยมันต้องแสดงออกให้เห็นจริงๆ ว่ารับฟังในสิ่งที่เขาพูด ร่วมกันคิดในสิ่งที่แต่ละคนแสดงออกมามันเป็นอย่างไร เปิดใจฟังการชี้แจง ในที่สุดมันก็จะหาข้อสรุปได้ ก็ไม่มีการทะเลาะเพราะคุยกันรู้เรื่อง”

นอกจากนี้ เจ้าอาวาสวัดหนองยาง (สัมภาษณ์, 17 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงการสื่อสารที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ว่า “...เอาตมาให้ความสำคัญกับการสื่อสารมาก การสื่อสารเป็นได้ทั้งการสร้างและทำลายในตัว หากผู้สื่อสารใช้ไม่ถูกต้อง การสื่อสารที่ดีต้องเกิดจากการคิดดี ก็จะพูดดี และทำดี การสื่อสารเช่นนี้ก็จะเป็นการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน เพราะจิตที่มีต่อการสื่อสารเพื่อสร้างประโยชน์ให้กับชุมชน มีหลักคิดตรงนี้ก็พูดแต่สิ่งดีๆ ทุกวันนี้ที่ประสบความสำเร็จนอกจากจะมีผู้นำที่ดีแล้ว การสื่อสารของคนในชุมชนก็เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพขับเคลื่อนการทำงานอนุรักษ์ป่าได้ดี...”

2.5 คนในชุมชนรู้จักตนเองเข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า ชุมชนเคยประสบกับปัญหาการต่อต้านของกลุ่มคนบางกลุ่มที่ไม่เข้าใจจุดที่ตนเองยืนอยู่ สภาพของสังคมเป็นอย่างไร จึงต่อต้านการอนุรักษ์ป่าของกลุ่มคนอื่น ๆ โดยส่วนหนึ่งไม่เข้าใจว่าคนในชุมชนสามารถที่จะอนุรักษ์ป่าได้ และไม่รู้ว่าคุณเองขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องการอนุรักษ์ป่า ไม่รู้บทบาทของตนเอง สังคมและชุมชนขับเคลื่อนงานเพื่อประโยชน์ของใคร ทำเพื่ออะไร คนกลุ่มนี้จึงไม่เปิดใจที่จะรับรู้และเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน การเรียนรู้ชุมชนเขาราวเทียนทองที่เกิดขึ้นได้จากการที่คนในชุมชนได้รู้จักตนเองว่ามีบทบาทสำคัญอย่างไรต่อชุมชน ทำอะไรได้บ้าง รู้ข้อจำกัดของตัวเอง และเข้าใจสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป สถานการณ์ภายในชุมชนต้องการคนในชุมชนร่วมกันขับเคลื่อนการทำงานเพื่อชุมชน การอยู่รอดของชุมชนต้องเกิดจากคน

ในชุมชน จึงทำให้พร้อมที่จะเรียนรู้เพื่อให้ได้ความรู้มาจัดการกับข้อจำกัดของตนเอง ความรู้ที่นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน และทำให้ตนเองอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างมีความสุขด้วยความเข้าใจสังคม นอกจากนี้ คนในชุมชนจะต้องมองตัวเองก่อนว่าการเรียนรู้จะต้องเกิดจากตัวเองตรงไหนถ้าไม่เริ่มที่ตัวเอง ก็ยากที่จะทำชุมชนประสบความสำเร็จได้ แม้จะมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาให้ความรู้มากมาย ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) “..ช่วงแรกที่ทำงานอนุรักษ์ป่าลำบากมาก ชาวบ้านไม่เข้าใจ ต่อต้านทั้งต่อหน้าและลับหลัง อย่างแม่ทำแนวกันไฟ ก็ไปเผา มีที่ต่อว่า ว่าทำอะไรกันไม่ได้มีอำนาจ ต้องให้เจ้าหน้าที่เป็นคนจัดการ คนกลุ่มนี้ไม่เข้าใจบทบาทของตัวเองว่าทำได้ ไม่รู้ว่าตนเองขาดความรู้ความเข้าใจในหลาย ๆ เรื่องที่สังคมปัจจุบันมันเปลี่ยนไปแล้ว ยังยืนอยู่กับที่ ใจก็เลยไม่เปิด แต่เมื่อใจเปิดรู้จักตนเอง เข้าใจว่าสังคมไปกันถึงไหนแล้ว ก็พร้อมที่จะเรียนรู้ร่วมกัน...” นอกจากนี้ รองประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ได้กล่าวต่อไปว่า “...ชาวบ้านต้องมองตัวเองก่อนว่าการจะให้คนนอกเข้ามาให้ความรู้พัฒนาตรงไหนถ้าไม่เริ่มจากตัวเองยากที่ใครจะมาพัฒนาให้ได้...”

2.6 หน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมความรู้ต้องมุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า การเรียนรู้ของคนในชุมชนที่เกิดจากการลงมือเรียนรู้ร่วมกับหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาให้ความรู้ ทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้เทคนิค วิธีการด้วยตัวเอง เกิดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่เรียนรู้อย่างแท้จริง นอกจากนี้ ยังผลักดันให้คนในชุมชนได้เรียนรู้เพิ่มเติมด้วยการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองในสิ่งที่ชุมชนต้องการจะเรียนรู้เพื่อให้เกิดความรู้ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ด้วยแนวทางการให้ความรู้ที่มุ่งเสริมสร้างการเรียนรู้ด้วยตนเอง ที่เกิดจากความต้องการของชุมชนเอง มีเป้าหมายการเรียนรู้ที่ชัดเจน เมื่อได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่มุ่งให้ชุมชนเรียนด้วยตนเอง ทำให้การเรียนรู้ตอบโจทย์ความต้องการแท้จริง การได้รับการสนับสนุนแหล่งวิชาการที่อาจไม่มีในชุมชนแต่ด้วยการส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอก ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้และมีความรู้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ที่สำคัญสามารถนำมาตอบสนองความต้องการของชุมชนได้อย่างตรงประโยชน์ในการนำไปใช้จริง องค์ประกอบนี้จึงสำคัญต่อการทำให้เกิดการเรียนรู้ชุมชน ที่ ซึ่งทำให้ในปัจจุบันชุมชนเขาราวเทียนทองสามารถพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าด้วยตนเองมากมาย รวมทั้งแนวทางในการทำงานที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ด้วยตนเอง ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) กล่าวว่า “...รีคอฟเข้ามาให้ความรู้กับชุมชนสอนให้ชุมชนสำรวจพื้นที่ เก็บรวบรวมข้อมูล จัดบันทึก และแก้ปัญหาด้วยตนเอง ซึ่งเป็นความรู้ที่ชุมชนมีความต้องการเรียนเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการจัดการป่า รีคอฟจะเป็นพี่เลี้ยงคอยให้ความช่วยเหลือเมื่อเห็นว่าชุมชนเข้าใจคลาดเคลื่อน มันเป็นการสอนให้ชุมชนรู้จักคิดเอง แก้ปัญหาเอง และให้ชุมชนศึกษาเพิ่มเติมจากแหล่งเรียนรู้ทางออนไลน์ และการออกไปศึกษาดูงานชุมชนอื่น ๆ เป็นการส่งเสริม

ให้ชุมชนได้รู้จักเรียนรู้ด้วยตนเองและทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง เพราะความรู้ที่เกิดขึ้นไม่ได้เกิดจากการรอรบเพียงอย่างเดียว แต่ชุมชนรู้จักที่จะค้นคว้า เสริมเพิ่มให้กับตัวเองจากฐานความรู้ที่มี...”

โดยสรุป องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเขาราวเทียนทองเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย 6 องค์ประกอบ คือ 1) เนื้อหา/ความรู้ ได้แก่ ปัญหาความต้องการ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุดประสบการณ์ของชุมชน และความรู้จากภายนอกชุมชน 2) กิจกรรมการเรียนรู้ ได้แก่ การประชุม สนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การอบรมสัมมนา การศึกษาดูงาน การทำวิจัยร่วม การรับความรู้จากผู้นำชุมชน 3) แหล่งเรียนรู้ ได้แก่ ผู้นำชุมชน สถาบันการเรียนรู้ คือ องค์กรชาวบ้าน เวทีชาวบ้าน ศูนย์การเรียนรู้ วัด 4) การสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน 5) คนในชุมชนรู้จักตนเอง เข้าใจสังคมและพร้อมที่จะเรียนรู้ และ 6) หน่วยงานที่เข้ามาส่งเสริมความรู้ต้องมุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง

3. กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การทำงานที่ผ่านมาหลายสิบปีอย่างมั่นคงและคงความเขียวขจีของผืนป่าผืนนี้ได้บ่งบอกถึงการเรียนรู้ของชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการนำความรู้มาจัดการกับป่าชุมชนผืนนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ชุมชนทุกวันนี้สามารถพึ่งพิงตนเองได้ และเป็นที่ยู่งักของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และสถาบันการศึกษา ได้เข้ามาแลกเปลี่ยนความรู้ กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเขาราวเทียนทองมีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเข้าไปอยู่ในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนทุกคนได้ร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ แสดงความรู้สึก นึกคิด ได้อย่างเปิดเผย บนหลักของเหตุและสามารถชี้แจงได้ถึงเหตุผลที่ได้แสดงความคิดเห็นใด ๆ และมีความเคารพระหว่างกัน เพื่อให้สร้างความเข้าใจที่ดีต่อกัน และนำไปสู่การสรุปเป็นฉันทามติร่วมกันของชุมชน ขั้นตอนการเรียนรู้ 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. นักวิชาการภายนอกบอกว่าเป็นปัญหา

จุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเขาราวเทียนทอง เกิดขึ้นจากนักวิชาการภายนอกได้เข้ามาบอกให้ชุมชนได้รู้ว่าชุมชนมีปัญหาและจำเป็นที่จะต้องเริ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยคนในชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้และสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน การดำเนินชีวิตของคนชุมชนเขาราวเทียนทองยังคงใช้แต่ประโยชน์จากป่า แต่ไม่ได้มีความคิดที่จะให้คืนกับป่า ประกอบกับเกิดไฟป่าบ่อยครั้ง มีชาวบ้านเพียง 2 คน ที่พักอยู่ใกล้เชิงเขาราวเทียนทองที่ช่วยกันดับไฟป่าเมื่อมีไฟป่าเกิดขึ้นเพื่อป้องกันการลุกลามจากไฟป่ามายังที่พักอาศัย แต่ยังไม่ได้เป็นการอนุรักษ์ป่าอย่างเป็นระบบ เมื่อ ดร.ประทีป ได้เข้ามาในชุมชนและได้กระตุ้นให้คนในชุมชนได้รับรู้ว่าชุมชนควรจะอนุรักษ์ป่าเพื่อจะได้มีผลผลิตให้ชุมชนได้นำมาใช้ประโยชน์ตลอดไป หากเอาแต่ผลผลิตป่าออกมาแต่ไม่ดูแลรักษาปล่อยให้ป่าเสื่อมโทรมไปเรื่อย ๆ จะเอาผลผลิตจากป่ามาจากไหน เมื่อป่าหมดไปจากชุมชน ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) กล่าวว่า “..แม่เพ็งได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน ช่วงนั้น ดร.ประทีป ก็เข้ามาให้ความรู้ในชุมชน ก็ถามว่า กลุ่มแม่บ้านจะทำ

อะไรก็ตามต่อไปว่าจะแปรรูปหน่อไม้ต้องหน่อไม้ทำเห็ดโคนตร.ประทีป ถ้ามามีป้าแล้วจะเอาที่ไหน มาทำตรงนี้เป็นตัวจุดประกายให้คิดถึงการอนุรักษ์ป้า และให้คำแนะนำการรวมกลุ่มคนทำงาน อนุรักษ์ป้า...”

2. แลกเปลี่ยนเรียนรู้

จากคำแนะนำของนักวิชาการที่เข้ามาให้ความรู้กับชุมชนได้กระตุ้นจิตสำนึกแกนนำในชุมชน และนำประเด็นเข้าสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในชุมชนร่วมกัน ได้นำประเด็นการทำงานอนุรักษ์ ป้าไม้โดยชุมชนมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับคนในชุมชนได้รับรู้ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มคนที่เคย ทำงานอนุรักษ์ก่อนหน้าบอกเล่าประสบการณ์การทำงาน คนในชุมชนจะสื่อสารแลกเปลี่ยนกันอย่างมี ส่วนร่วมของคนทุกคน และสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างเป็นอิสระ เปิดเผย บนหลักของเหตุผล เพื่อสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกัน ในการสื่อสารระหว่างกันเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่เกิดจากมติของทุกคนเป็น ฉันทามติในการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อให้ได้ทิศทางในการทำงานของชุมชน ประธานกรรมการเครือข่ายป่า ชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) ได้กล่าวถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับคนใน ชุมชนว่า “...แม่เรียกชาวบ้าน รวมทั้งสมาชิกแม่บ้าน และชาวบ้านที่เคยดูแลป่าในพื้นที่ของตัวเอง มาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ให้แต่ละคนได้รับรู้ การทำงานอนุรักษ์ชาวบ้านสามารถทำได้โดย ชุมชน ไม่ต้องรอให้ใครเข้ามาช่วย ทำกันตามประสาของเราได้ ขอให้นายทิม และนายอำนาจ มา แลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานดับไฟป่า คุยกันแบบนี้กับชาวบ้านหลายครั้ง จนทุกคนเห็นด้วยว่า จะช่วยกันดูแลป่า”

3. ค้นหาและแก้ปัญหา

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า คนในชุมชนเกิดความตระหนักในสิ่งที่ได้รับรู้ จากการบอกกล่าวของผู้นำชุมชน ด้วยการสื่อสารแลกเปลี่ยนที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการ แสดงความคิดเห็น จึงทำให้เกิดความรู้และรู้จักตนเอง เข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน และมีความ พร้อมที่จะเรียนรู้ร่วมกันร่วมกันคิด การสื่อสารของคนในชุมชนเขาราวเทียนทองเปิดกว้าง ทำให้การ ค้นหาปัญหาของชุมชนที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนสามารถค้นพบได้อย่างง่ายดายจากความ คิดเห็นของคน เมื่อค้นพบแล้วจึงเกิดความตระหนักในปัญหาและต้องการที่จะจัดการกับ ปัญหา และคนในชุมชนจึงได้มาร่วมแสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวางเพื่อร่วมกันหาแนวทางที่จะ นำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาที่ค้นพบ ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์ , 15 ตุลาคม 2556) กล่าวว่า “...ก่อนอื่นเลยเราจะต้องรู้ว่าเรามีปัญหาอะไร คนในชุมชนต้องตระหนักรู้ ว่าอะไรคือปัญหา ถ้าตัวเองยังไม่รู้ว่ามีปัญหาความรู้ไม่มีทางเกิดแน่ สำคัญมากเรื่องนี้ ต้องรู้จักตัวเอง ก่อน จึงจะจัดการกับปัญหาได้ ก็จะมาช่วยกันดูว่าอะไรคือปัญหาของชุมชนจริง ๆ ที่มันส่งผลต่อชุมชน พอเจอสาเหตุที่มาแล้วก็จะมาทางแก้ปัญหา...”

4. เลือกทางแก้ปัญหา

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า ชุมชนร่วมกันคิดหาแนวทางจัดการกับปัญหา ก็จะร่วมกันแสดงความคิดเห็นกันอย่างอิสระในการร่วมกันตกลงใจว่าจะเลือกทางไหนในการนำมาจัดการกับปัญหาของชุมชน และช่วยกันคิดวิธีการทำงานตามแนวทางที่เลือก การเลือกทางแก้ปัญหาเป็นการหาข้อสรุปร่วมกันในการจะเลือกทางที่ชุมชนเห็นด้วยและยอมรับในผลที่จะเกิดขึ้นจากการตกลงใจร่วมกัน ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2556) กล่าวว่า “...คุยกันเยอะให้แน่ใจว่าเขาแน่นอน จะทำกันแบบนี้ละ ต้องคุยกันให้มั่นใจว่า ทางเลือกนี้เป็นทางที่ใช่แน่ ถ้าตัดสินใจทำไปแล้ว ก็จะมีผลที่จะเกิดขึ้น เลยต้องคิดและคุยกันเยอะ เมื่อก่อนช่วงแรกของการทำงานอนุรักษ์จะทำกันแบบลองผิดลองถูก ปัจจุบันชุมชนมีความรู้จากการลงมือปฏิบัติ มีความรู้ที่อยู่ในชุมชนมากขึ้น ทั้งจากประสบการณ์ จากคนนอกเข้ามาให้ความรู้ การทำงานตอนนี้จะเป็นการทำงานที่ชุมชนมั่นใจว่าดีและเหมาะสมที่สุด ไม่ลองผิดลองถูกแบบเมื่อก่อนแล้ว...”

5. ลงมือทำ

ตกลงใจร่วมกันเลือกทางออกในการจัดการกับปัญหาแล้วจึงได้ลงมือทำตามแนวทางและวิธีการทำตามแนวทางที่ร่วมกันเลือก ในการลงมือทำขั้นตอนนี้ จะทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เกิดพลังของความร่วมมือร่วมใจของพลังคนในชุมชน เป็นเรื่องสำคัญของชุมชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้ ความรู้ใหม่จากการลงมือทำและเกิดประสบการณ์ ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2556) กล่าวว่า “...ชาวบ้านจะช่วยกันทำงานตามที่ได้ร่วมกันตัดสินใจว่าจะทำอะไร ตอนนั้นพวกเราคุยกันว่าเราจะวางจุดตรวจเฝ้าระวังไว้ 4 จุด ก็ลงมือทำกันตามนั้น พอทำไปก็ได้เรียนรู้ว่าสิ่งที่ทำมันได้ผลอย่างไร...”

6. สรุปผลงานร่วมกัน

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า เมื่อชุมชนได้ลงมือทำตามแนวทางที่ได้ร่วมกันตกลงใจเลือกแนวทางแล้ว ก็จะมาร่วมกันแสดงความคิดเห็นกันพิจารณาสรุปผลการทำงานที่เกิดขึ้นมีผลเป็นอย่างไร เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้หรือไม่ ผลที่เกิดขึ้นเป็นองค์ความรู้ใหม่ของชุมชนที่ได้เรียนรู้ว่าแนวทางใดที่ทำให้ชุมชนประสบความสำเร็จ ผลงานที่สำเร็จก็จะนำมารวบรวมเป็นองค์ความรู้ของชุมชนเป็นแนวทางในการทำงานต่อไป ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2556) กล่าวว่า “...จะร่วมสรุปสิ่งที่ทำกันไป เป็นอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้าง สิ่งที่ได้ตรงตามความต้องการหรือไม่ตอนที่ผมร่วมกันกำหนดจุดตรวจไว้ 4 จุด ปรากฏว่ามันรั่ว พวกถักลอบตัดไม้มันไปจุดที่เราไม่ได้กันไว้ ก็เห็นได้ว่าผลงานนี้ล้มเหลว...”

7. ประเมินผลงานและปรับปรุงให้เหมาะสม

จากการวิเคราะห์ชุมชนเขาราวเทียนทอง พบว่า คนในชุมชนจะร่วมกันแสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวางพิจารณาเพื่อให้ข้อสรุปเป็นฉันทามติว่าผลงานที่ได้ทำไปแล้วประสบความสำเร็จ

ล้มเหลวมากน้อยเพียงใด มีจุดอ่อน ไตที่ชุมชนจะต้องพิจารณาแก้ไข ปรับปรุงให้ดีขึ้น ก็จะนำมาปรับปรุงให้เหมาะสมขึ้น โดยนำเข้าไปสู่กระบวนการเรียนรู้ใหม่ เพื่อหาแนวทางที่นำมาใช้เหมาะสม และจัดการกับปัญหาได้ ในส่วนผลงานที่สำเร็จก็จะนำไปขยายผลถ่ายทอดไปยังคนในชุมชน และนำเป็นแนวทางทำงานต่อไป ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง (สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2556) กล่าวว่า “...ชุมชนจะมาพูดคุยกันว่างานที่เราทำไปถ้าไม่ทำให้ปัญหาหมดไป ก็จะช่วยกันคิดอีกว่าจะทำกันอย่างไร เหตุการณ์ที่ผมกำหนดจุดตรวจเฝ้าระวัง แต่พวกลักลอบมันเข้าจุดที่เราไม่ได้กันไว้ พอเราประเมินแล้วพบข้อผิดพลาด ก็จะมาเรียนรู้กันใหม่หาแนวทางให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ผ่านกระบวนการเรียนรู้ตั้งแต่ที่เราเอาปัญหามาคุยกันแล้วก็ช่วยกันหาทางแต่คราวนี้เรามีทางเลือกที่ชัดเจนขึ้นเพราะเรามีข้อผิดพลาดจากการทำงานแล้ว ก็ได้แนวทางใหม่ ทุกคนก็ตกลงใจว่าเอาแนวนี้แหละ ก็เลยลงมือทำ ก็มาวางจุดตรวจเฝ้าระวังเพิ่มอีก 2 จุด เป็น 6 จุด มันรั่วจุดที่ 7 และ 8 ผมจะย้ายจุดที่ 3 และ 4 เข้ามาทดแทนจุดที่ 7 และ 8 แทน...”

จะเห็นได้ว่าในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจะใช้การสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วม ได้แสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ เสมอภาค โดยคำนึงถึงการแสดงความคิดเห็นที่ไร้เหตุผลในการสื่อสารเพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจที่แท้จริงระหว่างกัน ฐานคิดที่เชื่อมโยงจริยธรรมที่ดีงามของวัฒนธรรมไทยที่สอดคล้องหลักความเคารพ แสดงถึงความเคารพผู้อื่นทั้งในด้านความอาวุโส ความเป็นเครือญาติ ความเป็นผู้รู้ เพื่อให้ได้ข้อตกลงที่เป็นที่ฉันทามติและเป็นที่ยอมรับของทุกคนจากการได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นของทุกคน สรุปว่า กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเขาราวเทียนทองเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน มี 8 ขั้นตอน ได้แก่ 1) นักวิชาการภายนอกเข้ามาบอกว่ามีปัญหา 2) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ 3) ค้นหาและแก้ปัญหา 4) เลือกทางแก้ปัญหา 5) ลงมือทำ 6) สรุปผลงาน และ 7) ประเมินและปรับปรุงให้เหมาะสม โดยมีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยการแสดงความคิดเห็นที่กว้างขวางจากการที่ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระและเสมอภาค ด้วยคำนึงถึงการแสดงความคิดเห็นที่มีเหตุและผล และการแสดงความเคารพระหว่างกันเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่เป็นที่ยอมรับอย่างเอกฉันท์

4. แนวทางการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้

ชุมชนเขาราวเทียนทองเรียนรู้จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชนอย่างไร บทเรียนที่ผ่านมาจึงเป็นบทเรียนรู้ของชุมชน สร้างความรู้ ความเข้าใจ และความตระหนัก เกิดจิตสำนึกที่จะอนุรักษ์ป่าชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์ ที่มีคุณค่าเป็นแหล่งอาหาร แหล่งเสริมรายได้ แหล่งเรียนรู้ และเป็นชีวิตของคนในชุมชนทุกคน ชุมชนเขาราวเทียนทองมีหลักการการทำงานร่วมกันที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เข้ามาเรียนรู้ ทั้งการทำงานแบบมีส่วนร่วม การสร้างเครือข่ายการทำงานร่วมกัน การกำหนดกฎระเบียบในการขับเคลื่อนที่เกิดบนการยอมรับของทุกคน การกระจาย

ผลประโยชน์ที่ทั่วถึง การเมืองคกรชาวบ้านที่เข้มแข็ง และมีภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง และผลจากการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน และมีหลักการอนุรักษ์ป่าชุมชน ดังนี้

1. การกำหนดประเภทพื้นที่ป่า

ชุมชนเขาราวเทียนทองแบ่งพื้นที่ป่าที่อยู่ในความดูแล 2 ประเภท คือ 1) พื้นที่ป่าใช้สอยจำนวน 993 ไร่ เป็นป่าเบญจพรรณ ที่มีต้นไม้รวมกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก โดยกำหนดกฎ กติกาการใช้ประโยชน์จากป่า กฎ กติกาข้อห้าม ห้ามล่าสัตว์ ห้ามตัดต้นไม้ ห้ามขุดไม้ ห้ามนำรถบรรทุกตั้งแต่ 4 ล้อเข้าไปบริเวณป่า ห้ามกระทำการสิ่งใด เช่น ทำให้เกิดไฟป่า ห้ามเก็บหาหน่อไม้ในช่วงที่ปิดป่า เก็บผักหวานและอื่น ๆ ด้วยการเด็ดหรือสอยเท่านั้น การเก็บกลอยและพืชสมุนไพรจะต้องแจ้งคณะกรรมการฯ เท่านั้น บทกำหนดโทษ ความผิดครั้งแรกตักเตือน ครั้งที่สองปรับ 500-3,000 บาท ครั้งที่สามส่งเจ้าหน้าที่รัฐดำเนินคดีตามกฎหมาย 2) พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเขาราวเทียน จำนวน 22,969 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชน 14 หมู่บ้านร่วมกันดูแล ซึ่ง 1 ใน 14 ก็คือ ชุมชนเขาราวเทียนทอง พื้นที่ป่าผืนนี้เป็นป่าหวงห้าม อนุรักษ์ ป่าต้นน้ำที่ไม่อนุญาตให้ใครเข้าไปใช้ประโยชน์ใด ๆ ทั้งสิ้น

2. การป้องกันดูแลรักษา

1) การทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่า 2 ช่วง ในช่วงปลายเดือนธันวาคม และช่วงเดือนกุมภาพันธ์ โดยในเขาลูกเล็กจะทำแนวกันไฟกว้าง 8 เมตรล้อมรอบ ภูเขา ใหญ่ จะทำเป็นแนว ตามสันเขาและทำแนวตัดเป็นแปลง ๆ ลงไปยังตีนเขา หากเกิดไฟป่าก็จะระดมคนและน้ำร่วมกันดับไฟป่า

2) การลาดตระเวนตรวจตราการลักลอบตัดไม้และการเผาป่า

3) จัดทำฝายต้นน้ำเพื่อกักเก็บน้ำ เพิ่มความชุ่มชื้นให้กับดินและต้นไม้ และเป็นแหล่งน้ำของสัตว์ป่าและป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน

4) การปิด-เปิดป่าให้ได้พื้นที่ โดยกำหนดช่วงปิดและเปิดโดยพิจารณาจากปริมาณและช่วงเวลาที่มีฝนตกในปีนั้น ๆ โดยทั่วไปจะประกาศในช่วงเดือนสิงหาคม – กันยายนของทุกปี โดยมีการติดป้ายประกาศไว้ชัดเจน

5) กำหนดวิธีการเก็บหาของป่าอย่างถูกวิธีเพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติมีความความยั่งยืน และเป็นแหล่งอาหารที่มีสภาพอุดมสมบูรณ์ เช่น การเก็บหน่อไม้ การเก็บเห็ดโคน การสอยอินทูน เป็นต้น

3. การปลูกเสริม พันธุ์

1) การเพาะกล้าไม้ท้องถิ่นในพื้นที่เรือนเพาะชำทั้งพืชอาหาร เช่น มะขามเปรี้ยว แค ไข่เน่า หว่า และไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้แดง มะค่าโมง มะค่าแต้

2) การปลูกเสริมในพื้นที่ป่าที่เป็นที่ว่าง บริเวณที่เคยถูกบุกรุก และบริเวณที่มีสภาพป่าเสื่อมโทรมในช่วงเดือนมิถุนายนถึงกันยายนของทุกปี ตามวันสำคัญและวันพัฒนาประจำเดือนในวันที่มีฝนตก

3) ปลูกไม้สองข้างทางของชุมชน เช่น อินทนิล ตะแบก เสลา แคฝรั่ง หางนกยูง เป็นต้น

4) การดูแลหลังการปลูกโดยจะทำในวันพัฒนาประจำเดือนของชุมชนอย่างน้อยเดือนละครั้ง

4. การใช้ประโยชน์

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนเขาราวเทียนทองจะใช้เพื่อการยังชีพและการสร้างรายได้เสริมโดยมีการปฏิบัติตามกติกากฎระเบียบของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อให้เกิดการกระจายการใช้ประโยชน์ให้ทั่วถึงและเป็นธรรม ภายใต้กำลังการผลิตของป่าอย่างสมดุล เช่น การเก็บเห็ดโคน จะไม่เก็บโดยไปทำลายรังปลวกที่ทำให้เกิดเห็ดโคน ไม่ขุดจนลึกถึงรังปลวก เมื่อเก็บแล้วก็จะประโยชน์ต่อคนในชุมชน ดังนี้

- 1) เป็นแหล่งอาหารและยาสมุนไพรของคนและสัตว์
- 2) เป็นแหล่งไม้ใช้สอย โดยรักษาระดับความสมดุลของระบบนิเวศ ไม่ทำลายป่า
- 3) เป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อการหัตถกรรมของกลุ่มอาชีพในชุมชน
- 4) เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่กักเก็บน้ำให้ใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี
- 5) เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์สร้างรายได้ให้กับชุมชน
- 6) เป็นแหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติ ที่เป็นที่ศึกษาดูงานของคนที่สนใจทั้งในประเทศและต่างประเทศ
- 7) เป็นฐานพัฒนาต่อยอดกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน สร้างระบบเศรษฐกิจที่ดีในชุมชน

กล่าวโดยสรุป ชุมชนเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่พึ่งพิงป่าเป็นหลัก ป่าเป็นแหล่งอาหาร แหล่งสร้างรายได้เสริมของชาวบ้านในการเก็บของป่า การดำเนินชีวิตมีความผูกพันและพึ่งพิงป่า จึงเกิดการเรียนรู้สร้างภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับการดำเนินตามวิถีชีวิต และมีการสั่งสม ถ่ายทอด สืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นสร้างเป็นแบบแผนการผลิตของชุมชนที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ประกอบกับคนในชุมชนได้เรียนรู้ถึงการประสบปัญหาป่าเสื่อมโทรมจากการบุกรุกพื้นที่ป่า และการเก็บของป่าที่เกินกำลังการผลิตของป่า ส่งผลให้ทรัพยากรป่าไม้ลดลงเป็นจำนวนมากเกิดผลกระทบต่อคนในชุมชนที่ต้องพึ่งพิงป่า ความอยู่รอดของคนในชุมชนชุมชนจึงต้องพึ่งพิงซึ่งกันและกันระหว่างคนกับป่าอยู่ร่วมกันอย่างเป็นมิตร ชุมชนเขาราวเทียนทอง ได้ก้าวผ่านปัญหาความเดือดร้อนด้วยทุนที่มีอยู่ในชุมชนและสามารถนำมาประยุกต์ใช้สร้างเสริม อนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพจึงเป็นการพัฒนาและจัดการตนเองของชุมชนเขาราวเทียนทองได้อย่างเข้มแข็ง ทุนทางสังคมของชุมชนแห่งนี้มีความมั่งคั่งและมีบทบาทต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมนำมาใช้เป็นแกนหลักในการเชื่อมโยงทุนอื่น ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดกิจกรรมที่พึ่งพาอาศัยกันและกัน โดยเฉพาะผู้นำชุมชนที่มีจิตสาธารณะ ชื่อสัตย์ โปร่งใส มุ่งมั่นทำประโยชน์ให้กับชุมชน โดยไม่คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตัว เป็นตัวอย่างที่ดีให้คนในชุมชนได้เห็นและได้รับการยอมรับ มีความ

ศรัทธา จึงเป็นผู้นำชุมชนที่สามารถประสานรวมพลังของคนในชุมชนได้ การร้องขอให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมอนุรักษ์ป่าจะได้รับการตอบรับอย่างมากมาย รวมทั้งกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชน และยังเป็นที่ปรึกษาชาวบ้านที่มีองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการป่า พืชสมุนไพร ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่นและถ่ายทอดต่อมายังคนในชุมชนและเยาวชนได้เรียนรู้และสืบทอดต่อไปไม่ให้สูญหายไปจากชุมชน นอกจากนี้ พระสงฆ์ เป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมาก มีบทบาทในการส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าชุมชนตามสถานะที่สมควร เป็นที่ปรึกษาของคณะกรรมการป่าชุมชนฯ และทำหน้าที่ให้คำสั่งสอน ชัดเกล้าศีลธรรมอันดีให้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้ถึงหลักธรรม และหลักธรรมชาติดีที่อยู่คู่กันเป็นเหตุเป็นผลต่อการดำรงชีพและการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างคนกับธรรมชาติ การอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนที่จะสานสัมพันธ์ที่แนบแน่นใกล้ชิดด้วยการพูดคุยสื่อสารที่สร้างความรัก ความเข้าใจ และกิจกรรมที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มใจและสร้างวัฒนธรรมของการสื่อสารระหว่างกันของคนในชุมชนให้เกิดความรัก ความสามัคคี ความเคารพ เอื้ออาทรต่างตอบแทนกัน การนำความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนมาใช้ ประโยชน์สร้างความสมดุลระหว่างธรรมชาติและคนให้อยู่ร่วมกันอย่างสมดุลไม่เบียดเบียนกัน และส่งเสริมคนในชุมชนให้เกิดจิตสำนึกรักหวงแหน ผูกพันเอื้ออาทรต่อกัน และหารายได้จากการนำผลิตผลจากป่าเกิดเศรษฐกิจแบบพึ่งพาอย่างสมดุลด้วยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลักและในขณะเดียวกันก็จะอนุรักษ์ บำรุงรักษาเป็นการพึ่งพิงกันระหว่างคนกับป่าและการหมุนเวียนเศรษฐกิจในชุมชนที่ดีและปายังเป็นฐานคิดการต่อยอดในการรวมกลุ่มของคนในชุมชนในการประกอบอาชีพเสริมเพื่อหารายได้ให้กับครอบครัว ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อมาล้วนเกี่ยวข้องกับป่า วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ผู้นำชุมชน และวิถีชีวิตของชุมชนที่เห็นเป็นรูปธรรมได้เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนด้วยทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง และสิ่งที่ชุมชนได้ร่วมกันสร้างเพื่อเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวและเกาะเกี่ยวความรัก ความผูกพัน และความเป็นชุมชนไว้ด้วยกัน และมีแนวทางจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ชุมชนให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนที่มีความต่อเนื่อง เพื่อให้เท่าทันต่อปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ รวมทั้งความต้องการของชุมชนที่จะทำให้ชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มั่นคง พึ่งพิงตัวเองได้อย่างยั่งยืน ด้วยองค์ประกอบการเรียนรู้ของชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้นำไปสู่การกำหนดแนวทางการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาราวเทียนทองที่มีผลงานเป็นที่ประจักษ์ต่อสายตาของสังคม ได้ชื่อว่าเป็นชุมชนนักอนุรักษ์ ที่มีความโดดเด่นในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งทำให้ชุมชนทั่วไปได้เข้ามาศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้สม่ำเสมอ และประจักษ์ต่อสายตาของหน่วยงานภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาต่าง ๆ ที่ได้เข้ามามีส่วนให้ความช่วยเหลือในเรื่องวิชาการ และงบประมาณ เพื่อช่วยให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการงานด้านอนุรักษ์ให้มีความคล่องตัวและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เป็นชุมชนนักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นต้นแบบที่ดีให้กับชุมชนอื่นๆ ได้มาศึกษาและนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม

กับบริบทของชุมชนตนเอง ความสำเร็จที่เกิดขึ้นของชุมชนเขาราวเทียนทองหัวใจสำคัญคือการที่ชุมชนได้นำการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนทุกคนได้มีบทบาทเป็นผู้กระทำการสื่อสารอย่างเป็นอิสระ เสมอภาค สามารถแสดงความคิดเห็นของตนเองออกมาได้อย่างอิสระแต่อยู่บนฐานของหลักการเหตุผลที่สามารถชี้แจงอธิบายถึงความคิดเห็นที่ได้แสดงออกมาให้กับทุกคนได้เข้าใจ และแลกเปลี่ยนระหว่างกันเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่เป็นฉันทามติร่วมกันของชุมชนที่ได้นำพาชุมชนให้มีความรัก ความสามัคคีในการเรียนรู้ร่วมกันและการทำงานร่วมกันในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ซึ่งผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี: ชุมชนเขาราวเทียนทอง จังหวัดชัยนาท สามารถแสดงดังตารางที่ 4.4 ดังนี้

ตารางที่ 4.4 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี : ชุมชนเขาราวเทียนทอง

ประเด็น	ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี
บริบทชุมชน	ชุมชนพึ่งพิงป่าเป็นหลัก ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพและการใช้ประโยชน์จากป่า คนจึงมีความผูกพันรักและหวงแหนป่ามีระบบเครือญาติที่เข้มแข็ง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจึงมีความใกล้ชิด มีความเชื่อทางศาสนาและสิ่งเหนือธรรมชาติ
องค์ประกอบ การ เรียน รู้ ชุมชน	<p>เนื้อหา/ความรู้ : ปัญหาป่าเสื่อมโทรมจากการบุกรุกและไฟป่า -การทำแนวกันไฟ การจัดการป่า มีประสบการณ์ในการทำแนวกันไฟและจัดการป่าที่ได้ผล -ได้ความรู้ในการสำรวจพื้นที่ป่าด้วยการวางแผนด้วยจีพีเอส</p> <p>กิจกรรมการเรียนรู้: การประชุมสนทนาแลกเปลี่ยนหาแนวทางในการจัดการกับปัญหา การอบรมเพิ่มความรู้ในเรื่องการประเมินสภาพป่า การไปศึกษาดูงานวิชาการจัดการป่าของชุมชนบ้านเป็ดใน ร่วมดำเนินงานกับศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่าในการสำรวจพื้นที่ป่าและพันธุ์ไม้ -ผู้นำชุมชนจะทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ด้านการจัดการป่าอย่างสม่ำเสมอให้กับคนในชุมชน แหล่งเรียนรู้ : พระสงฆ์ถ่ายทอดความรู้ทางศาสนาและส่งเสริมการปนะพฤติที่ดีต่อธรรมชาติ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชนเป็นบุคคลที่มีความรู้และสามารถให้ความรู้กับคนในชุมชน สานต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น - คณะกรรมการป่าชุมชนและคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง เป็นองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งจากการรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อเป็นพลังทำงานร่วมกันในการอนุรักษ์ป่าเขาราวเทียนทองรอบเขา - ไร่วัดเขาราวเทียนทอง เป็นเวทีประชุม สนทนาแลกเปลี่ยนการทำงาน การจัดการปัญหาชุมชนทุกวัน ที่ 5 ของเดือน ตอนเย็น - มีศูนย์การเรียนรู้ทำหน้าที่เป็น1) ผู้นำชุมชน 2) สถาบันการเรียนรู้ชุมชน -องค์กรชาวบ้าน เวทีชาวบ้าน ศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนบ้านเขาราวเทียนทอง เป็นสถานที่อบรม ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชนและเยาวชน และ วัดเขาราวเทียนทอง ที่เป็นสถานที่ที่คนไปเรียนรู้ในเรื่องธรรมะและนำมาใช้กับการอนุรักษ์ป่าชุมชน - ชุมชนใช้การสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีบทบาทในการนำเสนอ การแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระบนหลักของการสร้างความเข้าใจร่วมกัน</p> <p>- คนในชุมชนรู้ความต้องการ ข้อจำกัดของตนเอง และเข้าใจกระแสสังคมในปัจจุบันมีความพร้อมที่จะเรียนรู้เพิ่มความรู้ตนเองให้ทันต่อกระแสสังคม และมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น - ชุมชนได้รับการส่งเสริมความรู้โดยให้ชุมชนได้ศักยภาพของชุมชนคิดริเริ่มการหาความรู้ด้วยตนเองและสานต่อความรู้ที่ได้รับต่อยอดให้เกิดประโยชน์ยิ่งขึ้น</p>

ตารางที่ 4.4 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี : ชุมชนเขาราวเทียนทอง (ต่อ)

ประเด็น	ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี
กระบวนการเรียนรู้ชุมชน	1.นักวิชาการบอกว่ามีปัญหา เข้ามาในชุมชนให้คำแนะนำการอนุรักษ์ป่าของชุมชนด้วยชุมชน จากการใช้แต่ผลผลิตจากป่าอย่างเดียว 2. แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผู้นำชุมชนนำคำแนะนำจากนักวิชาการเข้าปรึกษาหารือกับคนในชุมชน 3.ค้นหาและแก้ปัญหา ร่วมกันวิเคราะห์หาสาเหตุ และร่วมกันหาแนวทางในการจัดการแก้ไข 4.เลือกทางแก้ปัญหา ร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทางที่คิดว่าดีที่สุด 5. ลงมือทำ ร่วมกันลงมือทำตามแนวทางที่ได้ร่วมกันตัดสินใจ 6. สรุปผลงานร่วมกัน ร่วมกันนำผลงานที่ทำมาสรุปร่วมกัน 7.ประเมินผลงานและปรับปรุงให้เหมาะสม ร่วมกันนำผลงานที่สรุปแล้วมาประเมินหาผลสำเร็จและผลล้มเหลว ความสำเร็จจะนำมาถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน และใช้เป็นแนวทางทำงาน ส่วนผลที่ล้มเหลวจะนำมาปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น และเป็นชุดความรู้ที่ชุมชนจะหลีกเลี่ยงในการนำมาทำงาน ทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้มีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ เสมอภาค บนหลักของการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจ ด้วยเหตุและผล และการแสดงความเคารพด้วยลักษณะของความเป็นชุมชน เอื้ออาทร และมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด
การอนุรักษ์ป่าชุมชน	แบ่งพื้นที่ป่าออกเป็น 2 ส่วน พื้นที่เพื่อการใช้ประโยชน์ของชุมชน และพื้นที่ป่าสงวนต้องห้าม ทำแนวกันไฟ ลาดตระเวนตรวจตรา ทำฝายต้นน้ำ กำหนดระยะเวลาปิดเปิดป่าทุกปี กำหนดวิธีการเก็บของป่า เพาะกล้าไม้ท้องถิ่น ปลูกเสริมในพื้นที่ป่าที่ว่าง ปลูกไม้สองข้างทางถนน ดูแลหลังการปลูกในวันพัฒนาประจำเดือน ใช้ประโยชน์จากป่าด้วยความสมดุลของระบบนิเวศ

ตอนที่ 1.3 ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี 4 กรณีศึกษาที่ดี

ผู้วิจัยได้ศึกษากรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี จำนวน 4 แห่ง ได้แก่ 1) ชุมชนบ้านห้วยสะพาน จังหวัดกาญจนบุรี 2) ชุมชนบางขุนไทร จังหวัดเพชรบุรี 3) ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย จังหวัดสระบุรี และ 4) ชุมชนเขาราวเทียนทอง จังหวัดชัยนาท จากการศึกษากรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี มีข้อค้นพบดังต่อไปนี้

1. ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป

กรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี ทั้ง 4 แห่ง มีลักษณะความเป็นมาและโครงสร้างทางสังคมที่ใกล้เคียงกัน การรวมกลุ่มคนขับเคลื่อนงานอนุรักษ์ป่าชุมชนที่เข้มแข็ง และภาคีเครือข่ายพัฒนาเข้ามา มีบทบาทในการส่งเสริมการเรียนรู้ ใกล้เคียงกัน และการให้การสนับสนุนทางวิชาการและงบประมาณที่คล้าย ๆ กัน ดังนี้

1.1 ลักษณะบริบททางสังคม อาทิ ประวัติความเป็นมา โครงสร้างสังคม

ชุมชนบ้านห้วยสะพาน จังหวัดกาญจนบุรี มีลักษณะทางสังคมที่ใกล้ชิด ผูกพัน เนื่องจากมีการขยายครอบครัวมาจากตระกูลเดียวกัน การเรียนรู้ชุมชนเกิดจากการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนที่มีความเป็นเครือญาติสูงจึงสามารถพูดคุยหารือกันได้ มีความเคารพ ไว้วางใจและรับฟังความคิดเห็นกันและกัน ชุมชนมีวัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อที่เชื่อมโยงการแสดงความรักบรรพบุรุษและสร้างความสามัคคีของคนในครอบครัว มีบรรทัดฐานทางสังคมในการอยู่ร่วมกันอย่างสามัคคี และมีวิถีชีวิตผูกพันกับป่าสูงมาก ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวข้องกับป่าส่วนใหญ่ การดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ได้รับความสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโรง และมีแกนนำในชุมชนที่เป็นบุคคลในพื้นที่ ทำงานด้วยความทุ่มเท และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

ชุมชนบางขุนไทร จังหวัดเพชรบุรี เป็นชุมชนที่รู้จักตนเอง ความต้องการของตนเอง และกล้าที่จะทำในสิ่งที่แตกต่าง ด้วยความได้เปรียบที่ตั้งของชุมชนที่อยู่ใกล้กับทรัพยากรธรรมชาติ จึงมีความพร้อมที่เรียนรู้เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ของตนเองและเป็นชีวิตของชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความใกล้ชิดเหมือนเครือญาติแม้จะมีความต่างทางเชื้อชาติและศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่นใช้ในการประกอบอาชีพหลักของชุมชนอย่างเป็นมิตรกับธรรมชาติเน้นการพึ่งตนเองเป็นหลัก กิจกรรมการเรียนรู้ได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทรที่เป็นบุคคลในพื้นที่ได้เข้าเป็นแกนนำในองค์การบริหารส่วนตำบลผลักดันการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลเป็นนโยบายหลักที่สำคัญขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย มีลักษณะทางสังคมที่ผูกพันระหว่างกัน ด้วยมีความเชื่อทางศาสนาที่ผูกพันคนและวัดที่หล่อหลอมให้สมาชิกชุมชนทำสิ่งดี ๆ ต่อกันต่อชุมชน และธรรมชาติ โดยมีความสัมพันธ์เหมือนเครือญาติ ใกล้ชิดสนิทสนม และเอื้ออาทรต่อกัน ด้วยความได้เปรียบทางระบบนิเวศที่สมบูรณ์ ความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในการร่วมกันอนุรักษ์ ชุมชนพึ่งพิงป่าทางอ้อมมากกว่าการเข้าไปใช้ประโยชน์ผลิตจากป่า แต่ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของป่าจึงทำให้มีน้ำซับที่ผุดและไหลมายังชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในการทำเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนในชุมชนและเกิดความเชี่ยวชาญในการทำไร่ ทำสวนกิจกรรมการเรียนรู้ได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลท่าตูมและสองคอน ด้วยหลักการทำงาน

เอาคนพื้นที่เป็นแกนนำในองค์การบริหารส่วนตำบลผลักดันงานอนุรักษ์เป็นนโยบายหลักสำคัญขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

ชุมชนเขาราวเทียนทอง มีลักษณะทางสังคมที่ผูกพันกันสูง เนื่องจากความเป็นสายเลือดที่มาจากตระกูลเดียวกัน กิจกรรมการเรียนรู้ชุมชนมีความร่วมมือของสมาชิกชุมชนสูง ในลักษณะของครอบครัวสามารถพูดคุยหรือกันได้ มีความเคารพระหว่างกัน รับฟังความคิดเห็น และการเคารพนับถือผู้อาวุโส มีความเชื่อทางศาสนาที่หลอมรวมคนในชุมชนให้เข้ามาร่วมกิจกรรมการเรียนรู้อย่างสามัคคีและมีส่วนร่วมสูง นำประเพณีทางศาสนา ด้วยการทำพิธีบวชป่ามาใช้ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่สร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้และอนุรักษ์ป่าชุมชน และสมาชิกชุมชนผูกพันกับวัด ชุมชนมีวิถีชีวิตพึ่งพิงป่าสูง ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ และเกี่ยวกับป่า กิจกรรมการเรียนรู้ได้รับการสนับสนุนจากเทศบาลตำบลเนินขามด้วยคนในพื้นที่ได้เข้าไปเป็นแกนนำในองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

จะเห็นได้ว่าทั้ง 4 ชุมชน จะมีโครงสร้างทางสังคมที่เป็นลักษณะแนวราบ คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ระหว่างกันแบบเครือญาติ และเสมือนเครือญาติ แม้จะต่างสายเลือดแต่มีความผูกพันกันในลักษณะเดียวกัน ด้วยเป็นชุมชนที่มีความเป็นชนบทและผูกพันกับศาสนา มีวัดเป็นแหล่งเชื่อมโยงจิตใจของคนในชุมชน แม้บางชุมชนที่ไม่ได้มีวัดเข้ามามีบทบาท เช่น ชุมชนบางขุนไทร แต่ด้วยความเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีการก่อตั้งมาหลายร้อยปี และคนในชุมชนมีความผูกพันกัน จึงมีใกล้ชิด รักและเอื้ออาทรระหว่างกัน และทั้ง 4 ชุมชน มีความเหมือนกันในการรวมพลังคนในชุมชน เป็นองค์กรชาวบ้านที่ทำหน้าที่เป็นแกนหลักขับเคลื่อนการทำงานอนุรักษ์ กิจกรรมการเรียนรู้ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนสูง มีความสามัคคี การมีภูมิปัญญาของท้องถิ่นตนเอง ที่สร้างความภาคภูมิใจให้กับชุมชนที่ยังคงรักษาภูมิปัญญาดั้งเดิมให้คงอยู่และถ่ายทอดให้กับคนรุ่นต่อมาได้ และการพึ่งพิงการใช้ประโยชน์จากป่าทั้งทางอ้อม และทางตรง ที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนให้อยู่อย่างมีความสุขได้ด้วยการอยู่ร่วมกับป่าอย่างเป็นมิตร

2. องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

2.1 เนื้อหา/ความรู้

เนื้อหาที่ชุมชนทั้ง 4 นำมาเรียนรู้ร่วมกัน จากการศึกษากรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี พบว่ามีลักษณะร่วมกันและลักษณะต่าง ดังนี้

2.1.1 ปัญหา/ความต้องการ กรณีศึกษาที่ดีทั้ง 4 แห่ง มีปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ ปัญหาที่ทำให้การดำเนินชีวิตเปลี่ยนไปในทางที่ไม่ดี ได้รับความเดือดร้อนปัญหาารวมของชุมชน ที่ส่งผลกระทบต่อคนทั้งชุมชนเช่น **ชุมชนบ้านห้วยสะพาน** มีปัญหาในเรื่องการขาดแคลนน้ำ เกิดจากป่าไม้ถูกทำลาย **ชุมชนบางขุนไทร** มีปัญหาประชากรทยอยแครงลดลงจำนวนมาก จากการ

บุกรุกของเรือคราดหอย ทำลายป่าชายเลนที่เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำทะเล **ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย** มีปัญหาการขุดต้นไม้ป่าไปขาย ทำให้ระบบนิเวศในป่าเริ่มเสื่อมโทรม และ **ชุมชนเขาราวเทียนทอง** มีปัญหาไฟป่า และการเผาป่าของชาวบ้าน ทำให้พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม สัตว์ป่าสูญพันธุ์

2.1.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษาที่ดีทั้ง 4 แห่ง มีภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพของคนในชุมชนและใช้ในการจัดการกับปัญหา เช่น **ชุมชนบ้านห้วยสะพาน** มีภูมิปัญญาในการจัดการป่า สมุนไพรที่นำมาใช้รักษาคนในชุมชน การทำแนวกันไฟ การเก็บผลผลิตจากป่าที่รักษาระบบนิเวศ **ชุมชนบางขุนไทร** มีภูมิปัญญาในการทำประมงพื้นบ้านที่ใช้เครื่องมือที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การปลูกป่าโดยธรรมชาติ **ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย** มีภูมิปัญญาในการรักษา ระบบนิเวศเขาหินปูน การทำแนวกันไฟ และอนุรักษ์สัตว์ป่า และ **ชุมชนเขาราวเทียนทอง** มีภูมิปัญญาด้านการจัดการป่า การทำแนวกันไฟ การเก็บผลผลิตจากป่าที่ไม่กระทบต่อระบบนิเวศ

2.1.3 ชุดประสบการณ์ของชุมชน กรณีศึกษาที่ดีทั้ง 4 แห่ง ใช้ความรู้ที่เกิดจากการสังเกตประสบการณ์ จากการลงมือปฏิบัติที่ทำให้ชุมชนได้รับความรู้และเป็นความรู้ชุมชนที่นำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาต่อไปได้ เช่น **ชุมชนบ้านห้วยสะพาน** นำความรู้ที่เกิดจากการสำรวจพืชพันธุ์ไม้มาใช้ในการเพาะพันธุ์กล้าไม้ที่เหมาะสมต่อพื้นที่ และกำหนดพื้นที่เพาะพันธุ์ที่จัดกลุ่มพันธุ์พืช เพื่อการศึกษาเส้นทางธรรมชาติ **ชุมชนบางขุนไทร** ใช้ประสบการณ์ที่เกิดจากการจับไล่เรือคราดหอยสามารถนำประสบการณ์ที่สำเร็จมาใช้ในการกำหนดจุดตรวจและวิธีการจับที่ได้ผล **ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย** นำประสบการณ์จากการทำแนวกันไฟที่สามารถควบคุมการลามของไฟป่า **ชุมชนเขาราวเทียนทอง** นำประสบการณ์การบริหารจัดการการประสานความร่วมมือดับไฟป่าที่มีประสิทธิภาพและรวดเร็ว

2.1.4 ความรู้จากภายนอกชุมชน กรณีศึกษาทั้ง 4 แห่ง ใช้ความรู้ที่ได้จากภายนอกมาใช้ในการจัดการป่าของชุมชน เช่น **ชุมชนบ้านห้วยสะพาน** นำความรู้ที่ได้จากกรมป่าไม้สอนการจัดการป่าชุมชน **ชุมชนบางขุนไทร** นำความรู้ที่ได้รับจากกรมประมงในเรื่องการบังคับใช้กฎหมาย ที่นำมาใช้ในการจับกุมพวกเรือคราดหอย **ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย** นำความรู้จากศูนย์วนศาสตร์เพื่อคนกับป่าในการจัดทำแผนบริหารจัดการป่า แผนการใช้ประโยชน์จากป่า การอนุรักษ์ระบบนิเวศเขาหินปูน และ **ชุมชนเขาราวเทียนทอง** นำความรู้จากศูนย์วนศาสตร์เพื่อคนกับป่าในการวางแผนสำรวจพื้นที่ป่าด้วยการใช้จีพีเอสพื้นที่

จะเห็นได้ว่า เนื้อหา ความรู้ในชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ตีมาจากการปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชน การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจึงได้นำความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ของชุมชน และความรู้ที่ได้รับจากภายนอกชุมชนที่เข้ามาเติมองค์ความรู้ในส่วนที่ชุมชนไม่มีให้สามารถนำมาใช้ร่วมกับภูมิปัญญาที่ชุมชนมีอยู่ นำมาจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน

2.2 กิจกรรมการเรียนรู้

กิจกรรมการเรียนรู้ที่ชุมชนทั้ง 4 นำมาเรียนรู้ร่วมกัน จากการศึกษากรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่า ที่ตีพบว่า มีลักษณะร่วมกัน ดังนี้

2.2.1 การประชุม ปรีกษาหรือ สนทนาแลกเปลี่ยนกรณีศึกษาที่ดีทั้ง 4 แห่ง ใช้การประชุม หรือ สนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนในการหาทางออกแก้ไขปัญหาของชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นวิธีการเรียนรู้ที่สามารถทำให้เกิดการเรียนรู้พร้อมกันหลายคน ซึ่งเป็นวิธีการที่ชุมชนทั้ง 4 แห่ง นำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นทั้งในส่วนของผู้ที่พูดแสดงความคิดเห็นและผู้ที่มีส่วนฟังในการประชุม ซึ่งชุมชนบ้านห้วยสะพาน มีลักษณะที่น่าสนใจ คือ การให้ความสำคัญกับคนทุกเพศทุกวัยในการร่วมแสดงความคิดเห็น และไม่มีตำแหน่งอะไรเป็นหัวโขน ทุกคนมีสถานะเท่าเทียมกันหมด **ชุมชนบางขุนไทร** มีลักษณะที่น่าสนใจ คือ การให้ทุกคนร่วมแสดงความคิดเห็น และใช้การลงมติเสียงข้างมากในการหาข้อสรุป และยอมรับฟังในเสียงส่วนน้อยที่จะนำมาใช้ในการพิจารณาอีกครั้ง **ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย** มีลักษณะที่น่าสนใจ คือ การประชุมเน้นการประชุมไม่เป็นทางการคือไม่กำหนดสถานที่ และเวลาตายตัว และบรรยากาศการประชุมจะกระตุ้นให้ทุกคนได้ร่วมแสดงความคิดเห็น และจัดบันทึกการแสดงความคิดเห็นทุกคน เพื่อแสดงถึงการยอมรับการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และทำให้ผู้พูดเกิดความรู้สึกได้รับเกียรติ และ **ชุมชนเขาราวเทียนทอง** มีลักษณะที่น่าสนใจ คือ การให้ความสำคัญกับคนทุกเพศทุกวัยในการร่วมประชุมแสดงความคิดเห็น ให้เยาวชนได้เข้าร่วมประชุมรับรู้การทำงานของกลุ่มผู้ใหญ่อย่างเปิดเผย และเปิดโอกาสให้เยาวชนได้ซักถาม แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ หากการประชุมในครั้งนี้ไม่สามารถบรรลุข้อสรุปก็จะจัดการประชุมอีกเพื่อให้ได้ข้อสรุปในที่สุด

ทั้งนี้ ชุมชนทั้ง 4 แห่ง เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทั้งในการสื่อสารแลกเปลี่ยน และดำเนินการในทุกขั้นตอนอย่างแท้จริง

2.2.2 การอบรม สัมมนากรณีศึกษาที่ดีทั้ง 4 แห่ง ใช้การอบรม สัมมนาเป็นวิธีการเรียนรู้ในการเพิ่มพูนความรู้ในเรื่องการจัดการป่าชุมชน และความรู้เกี่ยวกับกลุ่มอาชีพที่เกิดขึ้นจากการจัดการป่าชุมชน ซึ่งมีทั้งการอบรมที่ควบคู่ไปกับการศึกษาดูงานเพื่อให้เห็นภาพเชิงรูปธรรม ทั้งได้เรียนรู้ในส่วนที่เป็นเนื้อหาและภาคปฏิบัติที่ได้เห็นจริง และการอบรมเพื่อเพิ่มพูนความรู้เพียงอย่างเดียว เช่น ชุมชนบ้านห้วยสะพาน อบรมเรื่องการจัดการป่าชุมชนและไปศึกษาดูงานที่ป่าชุมชนดงใหญ่ จังหวัดอำนาจเจริญเรียนรู้ทั้งในด้านเนื้อหาและภาคปฏิบัติและเห็นภาพการจัดการป่าที่เป็นรูปธรรม ชุมชนบางขุนไทร เพิ่มพูนความรู้ทางกฎหมายประมง โดยกรมประมง ได้นำการนำนักวิชาการทางด้านกฎหมายเข้ามาให้ความรู้ในชุมชนเพื่อเรียนรู้ในด้านเนื้อหา ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย ศูนย์วนศาสตร์เพื่อคนกับป่าเข้าให้ความรู้ด้วยการอบรมเรื่องการรักษาระบบนิเวศเขาหินปูนให้ชุมชนรู้จักการจัดการกับระบบนิเวศเขาหินปูนที่มีความเปราะบางมาก และการจัดทำแผนการ

บริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน ชุมชนเขาราวเทียนทอง เพิ่มพูนความรู้ด้วยการอบรมการวางแผนสำรวจพื้นที่ป่าด้วยระบบจีพีเอส ทั้งในส่วนที่เป็นเนื้อหาและการลงมือปฏิบัติ โดยมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

2.2.3 การศึกษา ดูงานกรณีศึกษาที่ดีทั้ง 4 แห่ง ใช้การศึกษาดูงานเป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้เห็นภาพรูปธรรมขององค์ความรู้ ได้สัมผัส และเรียนรู้จากการเป็นแบบอย่าง และนำสิ่งที่ได้จากการศึกษาดูงาน มาสะท้อนความคิดสร้างสรรค์ที่จะปรับประยุกต์ใช้ในชุมชนของตนเองต่อไปอย่างไร มีปัจจัยร่วมที่เหมือนกันในวิธีการเรียนรู้ด้วยการศึกษา ดูงาน เพื่อนำความรู้จากภายนอกชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับชุมชนของตนเอง เช่น ชุมชนบ้านห้วยสะพาน ไปศึกษาดูงานด้านการจัดการป่าชุมชนที่ป่าชุมชนดงใหญ่ จังหวัดอำนาจเจริญ ชุมชนบางขุนไทร ไปศึกษาดูงานการจัดการป่าชายเลนที่เครือข่ายอ่าวตัว ก ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย ไปศึกษาดูงานที่ชุมชน และชุมชนเขาราวเทียนทอง ไปศึกษาดูงานที่ชุมชนบ้านเป็ดใน จังหวัดตราด

2.2.4 การร่วมทำวิจัย/ร่วมดำเนินงานกับองค์กรภายนอกกรณีศึกษาที่ดี ทั้ง 4 แห่ง ได้เรียนรู้ด้วยการร่วมทำวิจัย ร่วมดำเนินการกับองค์กรภายนอกที่ได้เข้ามาใช้พื้นที่ชุมชนเป็นพื้นที่ศึกษา โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการวิจัย หรือมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้คนในชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ ซึ่งการวิจัยเกี่ยวกับฐานทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนได้เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ การคิดวิเคราะห์ ส่งเสริมให้ชุมชนมีวิธีคิดที่เป็นระบบเชิงวิชาการ ความรู้ที่ได้จากการร่วมทำวิจัย เป็นความรู้ที่หาคำตอบด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ เป็นคำตอบที่พิสูจน์ความถูกต้องได้ จึงมีความชัดเจนและสามารถนำมาใช้ปฏิบัติเป็นองค์ความรู้ของชุมชนต่อไป เช่น ชุมชนบ้านห้วยสะพานได้ร่วมทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ในการเก็บข้อมูลพันธุ์พืชในป่าชุมชน ได้ความรู้พันธุ์ไม้ และคุณสมบัติของสมุนไพรที่มีอยู่ในป่าชุมชนมากกว่า 226 ชนิด ชุมชนบางขุนไทร ร่วมทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เรื่องกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน ทำให้ได้ความรู้ในเก็บข้อมูลพื้นที่ การจัดกลุ่มข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล ที่นำมาสู่การจัดทำแผนตำบลบางขุนไทร ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย ได้ร่วมทำวิจัยกับ ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า (RECOFTC) ทำ SWOT Analysis วิเคราะห์สภาพแวดล้อมของชุมชนและนำมาสร้างแผนงานเพื่อใช้ในการบริหารจัดการป่าที่ประกอบด้วยแผนการสำรวจทรัพยากรที่มีอยู่ แผนการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และแผนการพัฒนาอาชีพของชุมชน และชุมชนเขาราวเทียนทอง ร่วมทำวิจัยกับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สำรวจพื้นที่ป่า เก็บข้อมูลสายพันธุ์ต้นไม้ในป่าชุมชนและวางแผนสำรวจพื้นที่ จดบันทึกประเภทของต้นไม้

2.2.5 การรับความรู้จากผู้นำชุมชนกรณีศึกษาที่ดี ทั้ง 4 แห่ง มีวิธีการเรียนรู้ชุมชนด้วยการรับความรู้จากผู้นำชุมชนที่เป็นผู้ที่ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิรู้จากการสั่งสมประสบการณ์ทั้งจากการ

ปฏิบัติด้วยตนเอง จากการไปเรียนรู้จากภายนอกชุมชน ความรู้ทั้งหลายที่มีอยู่ในตัวผู้นำชุมชนจึงถูกนำมาถ่ายทอดให้ความรู้กับคนในชุมชนได้เรียนรู้ และความรู้ที่มีนำมาใช้ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการจัดการกับปัญหาได้ เช่น ผู้นำชุมชนให้ความรู้กับเยาวชนผ่านเวทีเด็กคิดได้ ผู้ใหญ่คิดดี ผู้นำชุมชนถ่ายทอดความรู้ให้กับพวกเยาวชน ให้รู้จักประโยชน์ของป่าเขาหินปูน และต้นไม้ในระบบนิเวศเขาหินปูน ผู้นำชุมชนแนะแนวอบรมให้ความรู้ในเรื่องการดูแลรักษาป่าไม้เพื่อป่าไม่มีสภาพคงอยู่ให้กับคนในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านให้ความรู้คนในชุมชนเรื่องสายน้ำทะเล 4 สาย สายน้ำขึ้นทิศเหนือ น้ำลงทิศใต้ น้ำปัดทิศตะวันตก และน้ำปัดลงทางทิศตะวันออก การไหลของกระแสน้ำ กระแสลม 8 ทิศ

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า กรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีมีวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายและคนในชุมชนมีกิจกรรมร่วมทางสังคมที่จัดโดยภาครัฐ ภาคเอกชนทั้งในระดับชุมชน จังหวัด ภูมิภาค และระดับประเทศทำให้ชุมชนเป็นที่รู้จักและได้รับการยกย่องจากองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.3 แหล่งเรียนรู้

2.3.1 ผู้นำชุมชนกรณีศึกษาที่ดีทั้ง 4 แห่ง มีผู้นำชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้บุคคลที่เป็นทุนมนุษย์ ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ มีภูมิรู้เฉพาะด้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องการจัดการป่า สมุนไพร ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ และด้านศาสนาที่เป็นหลักสำคัญในการหล่อหลอมคนในชุมชนให้เป็นคนดี มีจิตสำนึกรักชุมชนและรักธรรมชาติ ซึ่งชุมชนเขาราวเทียนทอง พระสงฆ์นอกจากจะเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนแล้ว ยังเป็นผู้รู้ในเรื่องสมุนไพร และการจัดการป่าด้วยมีบทบาทเข้ามาช่วยชุมชนในการเป็นที่ปรึกษาคณะกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง ซึ่งแตกต่างจากชุมชนบางขุนไทร พระสงฆ์ ไม่มีบทบาทในการส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนและการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชน

2.3.2 สถาบันการเรียนรู้ชุมชนกรณีศึกษาที่ดีทั้ง 4 แห่งมีปัจจัยร่วมที่เหมือนกันในการรวมตัวของคนในชุมชนจัดตั้งเป็นองค์กรชาวบ้านที่รวมพลังขับเคลื่อนร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมทั้งการรวมกลุ่มของเยาวชนสานต่ออุดมการณ์การทำงานอนุรักษ์ป่าชุมชน และทำงานคู่ขนานกับผู้ใหญ่ในชุมชน เวทีชาวบ้านเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนเพื่อนำสิ่งที่ได้เรียนรู้ร่วมกันมาใช้ประโยชน์ในการจัดการกับปัญหาของชุมชน ซึ่งในการจัดเวทีชาวบ้านของแต่ละชุมชนจะกำหนดตามความเหมาะสมของพื้นที่ตนเอง เช่น ชุมชนบ้านห้วยสะพานจะใช้ศูนย์เกษตรตำบลหนองโรงเป็นเวทีชาวบ้าน และกำหนดเวลาในการประชุมสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในตอนเย็น ทุกวันที่ 5 ของเดือน ชุมชนเขาราวเทียนทอง จะใช้วัดเขาราวเทียนทองเป็นเวทีชาวบ้านโดยกำหนดเวลาประชุมในตอนเย็นทุกวันที่ 5 ของเดือน ชุมชนบางขุนไทร ใช้ศาลาวัดบางขุนไทร เป็นเวทีชาวบ้านประชุม สนทนาในตอนเย็นทุกวันที่ 30 ของเดือน และชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย ใช้บ้านของผู้ใหญ่บ้านทั้ง 4 หมู่บ้านหมุนเวียนไปตามความพร้อมของแต่ละหมู่บ้าน ใช้เวลาตอนเย็น และมี

บรรยากาศเป็นการสนทนาที่ไม่เป็นทางการ และมีศูนย์เรียนรู้ชุมชนเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ในการจัดการป่าชุมชน การอบรม และการใช้เป็นที่รับรองผู้ที่มาศึกษาดูงานในชุมชน ทั้งนี้ ชุมชน 3 แห่ง คือ ชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย และชุมชนเขาราวเทียนทอง มีปัจจัยร่วมที่เหมือนกัน คือ วัดเป็นแหล่งเรียนรู้สถาบันที่ให้ความรู้ทางธรรมะ ชัดเกล้าศีลธรรมคนในชุมชนให้ทำดีเพื่อชุมชน และการทำดีต่อธรรมชาติ และเป็นสถานที่ที่คนในชุมชนมาพบปะได้สนทนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน สำหรับชุมชนบางขุนไทร วัดไม่ได้มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน ชุมชนใช้ศาลาวัดบางขุนไทรเป็นสถานที่ประชุมปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนเรียนรู้เท่านั้น

2.3.3 ทรัพยากรธรรมชาติกรณีศึกษาที่ดีทั้ง 4 แห่ง มีแหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติ เป็นแหล่งที่ใช้เป็นศูนย์กลางถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน คนที่เข้ามาศึกษาดูงาน ได้สัมผัสธรรมชาติ เกิดความรู้ความเข้าใจได้ดียิ่งขึ้น เช่น ป่าไม้ ป่าชายเลน ระบบนิเวศเขาหินปูน ระบบนิเวศที่มีความหลากหลาย สัตว์ป่า พืชสมุนไพรต่าง ๆ และยังเป็นฐานพัฒนาต่อยอดการรวมกลุ่มอาชีพของคนในชุมชน เช่น มัคคุเทศก์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การแปรรูปหน่อไม้อัดπίป เป็นต้น

2.3.4 นักวิชาการ/องค์กรภายนอกกรณีศึกษาที่ดีทั้ง 4 แห่ง มีแหล่งเรียนรู้ภายนอกชุมชน ที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน ได้รับความสนับสนุน ช่วยเหลือให้ความรู้ทางวิชาการ จากนักวิชาการภายนอก องค์กรภายนอกทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน และสถาบันการศึกษา ในการเข้ามาให้ความรู้ในชุมชน และการสนับสนุนให้ชุมชนออกไปเรียนรู้ภายนอกชุมชนด้วยการสนับสนุนงบประมาณ เช่น นักวิชาการจากมูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย เข้ามาให้ความรู้กับชุมชนเขาราวเทียนทองในเรื่องการจัดการป่า กรมป่าไม้เข้ามาให้ความรู้กับชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคีในเรื่องการป้องกันป่าชุมชน การจัดทำแนวกันไฟ กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งเข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าชายเลนกับชุมชนบางขุนไทร ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่าเข้ามาให้ความรู้ในการจัดทำแผนการจัดการป่าให้กับชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย

2.3.5 เครือข่ายชุมชนกรณีศึกษาที่ดีทั้ง 4 แห่ง มีเครือข่ายเป็นแหล่งเรียนรู้ภายนอกที่ส่งเสริมความรู้ให้กับชุมชน ความรู้ที่ได้จากการไปศึกษาดูงานชุมชนภายนอก การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ได้องค์ความรู้ใหม่ที่น่าสนใจในชุมชนได้ด้วยการประยุกต์หรือการปฏิบัติตามความรู้ที่ได้มาทั้งหมด ทั้งนี้ การขยายเครือข่ายชุมชนทำงานร่วมกันได้ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันด้วยเช่นกัน เช่น ชุมชนบ้านห้วยสะพานขยายเครือข่ายชุมชนจากระดับตำบล จังหวัด และประเทศ และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ได้มุมมองการจัดการป่าใหม่ๆ ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชุมชนได้ ชุมชนเขาราวเทียนทองไปดูงานการจัดการป่าของชุมชนบ้านเป็ดโนในการลาดตระเวนป้องกันการบุกรุก ได้เรียนรู้แนวทางการทำงานที่ประสบความสำเร็จ

โดยลักษณะแหล่งเรียนรู้ของชุมชนจะเป็นทั้งแหล่งที่ให้ความรู้ กลุ่ม/องค์กรชาวบ้าน สถานที่จัดกิจกรรม แหล่งสำหรับการศึกษาค้นคว้า สถานที่ประชุม มีการรวบรวมผู้รู้ ครูภูมิปัญญาคอยชี้แนะ ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนที่มาศึกษาดูงานในชุมชน และมีการนำองค์ความรู้ ภูมิปัญญาที่ได้มาจัดเก็บลงในฐานข้อมูลของชุมชนเพื่อเผยแพร่ในเวปไซต์ รวมถึงสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เช่น แผ่นพับ เอกสารที่หน่วยงานต่าง ๆ ได้จัดทำขึ้นเกี่ยวกับชุมชน เป็นต้น และการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

2.4 ผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้

กรณีศึกษาที่ 3 แห่ง ได้แก่ ชุมชนบ้านห้วยสะพาน ชุมชนบางขุนไทร ชุมชนเขาราวเทียนทอง การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้ง 3 แห่งเกิดจากการที่คนในชุมชนหรือผู้เรียนรู้จักตนเอง มีความต้องการจำเป็นอย่างไรที่จะต้องเรียนรู้ มีความเข้าใจสถานการณ์ทางสังคมในปัจจุบันเป็นอย่างไร เกี่ยวข้องและมีผลต่อตนเองอย่างไร มีข้อจำกัดอะไรกับตัวเองบ้าง จำเป็นจะต้องเสริมเพิ่มเติมอะไรให้กับตัวเองและจะส่งผลที่ดีต่อชุมชน คนในชุมชนเมื่อรู้ว่าอะไรเกิดขึ้นกับตนเอง บทบาทของตัวเองเป็นอย่างไรกับความอยู่รอดของชุมชน และเข้าใจสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงเกิดความพร้อมที่จะเรียนรู้เพื่อเสริมความรู้ให้กับตนเอง ให้สามารถนำความรู้มาใช้ประโยชน์ทั้งตนเองและชุมชน อยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างมีความสุขด้วยความเข้าใจสังคม นอกจากนี้ คนในชุมชนจะต้องมองตัวเองก่อนว่า การเรียนรู้จะต้องเกิดจากตัวเองตรงไหนถ้าไม่เริ่มที่ตัวเอง ก็ยากที่จะทำชุมชนประสบความสำเร็จได้ แม้จะมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาให้ความรู้มากมาย การเรียนรู้ชุมชนทั้ง 3 แห่ง ให้ความสำคัญกับคนในชุมชนที่จะหันกลับมามองและวิเคราะห์ตัวเองทำความเข้าใจชัดเจนแล้วจึงจะเป็นคนที่มีความพร้อมในการเรียนรู้และขับเคลื่อนกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างเข้มแข็ง เพราะการที่มนุษย์จะคิดทำอะไรขับเคลื่อนอะไรมันต้องขับเคลื่อนจากข้างใน จึงจะเป็นแรงขับเคลื่อนที่มีพลังขับเคลื่อนไปสู่การทำความต่าง ๆ ด้วยความมุ่งมั่น และด้วยแนวคิดนี้คนในชุมชนจึงทำความเข้าใจตนเอง ทำความเข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชนเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณภาพชีวิตที่ดี

2.5 เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม

กรณีศึกษาที่ 3 แห่ง ได้แก่ ชุมชนบ้านห้วยสะพาน ชุมชนบางขุนไทร ชุมชนเขาพระพุทธรูป บาน้อย โดยจะเห็นได้ว่า ชุมชนบ้านห้วยสะพาน และชุมชนเขาพระพุทธรูป บาน้อย เป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมชุมชน และบริบทสังคมในเรื่องของความเชื่อที่เหนียวแน่นต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน เนื้อหาสาระที่จะนำมาเรียนรู้ร่วมกันจึงต้องสอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมตามวิถีของชุมชน จึงจะเป็นสิ่งที่ชุมชนนำมาเรียนรู้ร่วมกัน โดยเฉพาะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจะมีความเชื่อเป็นตัวเชื่อมโยงฐานคิดของคนในชุมชนในการเรียนรู้แลกเปลี่ยนระหว่างกัน เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการทำงาน ประเด็นในการเรียนรู้หากไม่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมจะไม่สามารถได้รับความสนใจในการเรียนรู้ร่วมกัน และไม่ส่งผลให้เกิดประโยชน์ในการเรียนรู้ชุมชน ทั้ง 2 ชุมชน มีความใกล้ชิดกับวัด และมีพระทั้งพระสงฆ์ พระพุทธรูป เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน การเรียนรู้ใด ๆ

ที่มีสาระที่ขัดแย้งกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนจะไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่ต้องการสำหรับชุมชนบางชุมชนไทร เป็นชุมชนที่บริบทนักต่อสู้ นักขับเคลื่อนที่ใช้พลังของชุมชนขับเคลื่อนในการทวงสิทธิ์ ในการเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ค่อนข้างเข้มแข็ง ชุมชนมีวัฒนธรรมการต่อสู้ที่เข้มข้น การเรียนรู้ที่นำเข้ามาสู่ชุมชนจึงจำเป็นจะต้องเป็นความรู้ที่มีเนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมที่ชุมชนเป็นอยู่ และมีความสนใจที่จะเรียนรู้ ทั้งในส่วนของ การนำความรู้มาแก้ปัญหา และนำความรู้มาใช้ให้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

2.6 ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง

กรณีศึกษาที่ตี 2 แห่ง ได้แก่ ชุมชนบ้านห้วยสะพาน และชุมชนเขาราวเทียนทอง ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนในการส่งเสริมการเรียนรู้จากผู้ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเรียนรู้ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ที่เข้ามาส่งเสริมความรู้ให้กับชุมชน ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ชุมชนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความต้องการ ด้วยชุมชนจะวิเคราะห์ความต้องการของตนเอง กำหนดเป้าหมายของการเรียนรู้ ขับเคลื่อนจากตัวเอง ความรู้ในสิ่งที่ต้องการเรียนรู้ องค์กรความรู้ที่เข้ามาให้กับชุมชนหากเป็นความรู้ที่จัดลงมาจากภาครัฐ โดยการพิจารณาเพียงฝ่ายเดียวจะไม่ทำให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงกับชุมชน การเรียนรู้ชุมชนจะมีความเข้มแข็งและตอบสนองความต้องการได้แท้จริงจะต้องเกิดจากความต้องการที่จะเรียนรู้ของชุมชน เมื่อมีผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ชุมชนทั้ง 2 แห่ง เป็นชุมชนที่ได้ชื่อว่าชุมชนแห่งการเรียนรู้ ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ด้วยตนเองเป็นหลัก ผู้ที่มีหน้าที่หรือเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนมีความมุ่งมั่นที่จะส่งเสริมให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ด้วยการเริ่มจากตนเอง เพื่อให้การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นมีความเข้มแข็งและมีพลังการขับเคลื่อนด้วยเกิดจากความต้องการของผู้เรียนเอง การส่งเสริมที่จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง คิดเป็นจึงต้องอยู่บนหลักของการส่งเสริมที่มุ่งให้ชุมชนในฐานะผู้เรียน เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงจะเป็นการเรียนรู้ที่เกิดกระบวนการเรียนรู้ด้วยการจัดการของชุมชนเอง และตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

2.7 การกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน

กรณีศึกษาที่ตีทั้ง 4 แห่ง มีการกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนที่มีประสิทธิภาพ ที่ทำให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันอย่างแท้จริง ด้วยการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้แสดงความคิดเห็น ความรู้สึก ความเข้าใจของตนเองได้สื่อออกมาให้ทุกคนได้รับรู้ในสิ่งที่ต้องการจะสื่อสาร การเปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงบทบาทของการเป็นผู้สื่อสารอย่างอิสระที่แสดงออกด้วยการพูด ท่าทาง และการรับฟังอย่างเปิดใจ จุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างคนที่สนทนาแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ในความคิด ความต้องการของทุกคน และให้ได้ข้อสรุปที่เป็นฉันทามติของทุกคนอย่างแท้จริง ด้วยการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้อย่างแท้จริงจึงส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ชุมชนที่มี

ประสิทธิภาพและทำให้มีกระบวนการเรียนรู้อย่างแท้จริงในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวาง มีความเสมอภาคในการสื่อสารแสดงออก โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้าใจในการเรียนรู้ร่วมกัน การกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนอย่างแท้จริง

2.8 การเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย

กรณีศึกษาที่ดี 1 แห่ง ได้แก่ ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อยให้ความสำคัญกับการใช้ข้อมูลเชิงวิชาการพื้นที่ที่จะนำมาบริหารจัดการงานด้านการอนุรักษ์ป่าอย่างเป็นระบบ ข้อมูลเชิงวิชาการเป็นข้อมูลที่มีการรองรับบนหลักของเหตุและผล ที่มีความถูกต้องชัดเจนต่อการนำมาใช้เป็นฐานคิดในการเรียนรู้ชุมชน แต่หากเป็นข้อมูลที่มีความเป็นวิชาการมากก็จะทำให้คนในชุมชนไม่สามารถเข้าถึงได้ จึงต้องมีการนำข้อมูลวิชาการที่มีความเข้าใจง่ายจึงจะเกิดประโยชน์ต่อการนำไปใช้ ชุมชนใช้ข้อมูลวิชาการในการทำงานแต่ด้วยความเป็นครูของผู้นำชุมชนแห่งนี้ แม้จะนำข้อมูลวิชาการมาใช้กับคนในชุมชนในการทำโครงการด้านการอนุรักษ์ แต่ด้วยความทำให้เกิดความเข้าใจง่าย ข้อมูลวิชาการจึงเป็นข้อมูลที่เกิดประโยชน์และคนในชุมชนมีความเข้าใจ ทำให้เกิดการเรียนรู้ชุมชนที่อยู่บนหลักของข้อมูลวิชาการมาโดยตลอด และทำให้ชุมชนมีการเติมเต็มความรู้ที่เป็นองฐานข้อมูลพื้นที่เป็นหลัก

โดยสรุป องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนประกอบด้วย 8 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ 1) เนื้อหาความรู้ 2) กิจกรรมการเรียนรู้ 3) แหล่งเรียนรู้ 4) ผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้ 5) เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม 6) ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง 7) การเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย และ 8) การกระทำเชิงสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน

2. กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

จากการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของกรณีศึกษาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี ทั้ง 4 แห่ง แต่ละกรณีศึกษามีกระบวนการเรียนรู้ที่มีขั้นตอนแตกต่างกันเล็กน้อย ในขั้นของการเรียนรู้ร่วมกันแต่ในลักษณะของกระบวนการเรียนรู้มีความใกล้เคียงกัน เช่น ชุมชนบ้านห้วยสะพาน และชุมชนบางขุนไทร จุดเริ่มต้นของการเกิดกระบวนการเรียนรู้เริ่มจากชุมชนประสบปัญหาความเดือดร้อนจึงเกิดความคิดที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง คนในชุมชนประสบปัญหาและรับรู้เอง สำหรับชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย การรับรู้ปัญหาเกิดจากการที่เจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งเป็นบุคคลภายนอกชุมชนได้เข้ามาบอกว่าเป็นปัญหา ให้ชุมชนร่วมกันดูแล อนุรักษ์ป่า และชุมชนเขาราวเทียนทอง นักวิชาการจากภายนอกได้เข้ามาบอกให้รู้ว่าชุมชนมีปัญหา และควรจะร่วมกันรักษา อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ที่ชุมชนได้แต่ใช้ประโยชน์แต่ไม่มีแนวคิดที่จะรักษาให้คงอยู่ตลอดไป และมีขั้นตอนการเรียนรู้ที่แตกต่างกันในแต่ละขั้นตอน ที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน ผู้วิจัยได้นำขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนของทั้ง 4 กรณีศึกษา โดยนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน โดยนำข้อมูล

ทั้ง 4 ที่มีความแตกต่างกัน ให้เข้ามาอยู่ในขั้นตอนการประมวลผล **ชุมชนบ้านห้วยสะพาน** ขั้นตอนที่ 3 การคิดแก้ปัญหาร่วมกัน มีผลผลิต ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา และหาแนวทางในการจัดการปัญหา **ชุมชนบางขุนไทร** ขั้นตอนที่ 3 หาทางออกร่วมกัน มีผลผลิต ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางในการจัดการกับปัญหา **ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย** ขั้นตอนที่ 3 ค้นหาปัญหา ผลผลิต วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา และหาแนวทางจัดการปัญหา **ชุมชนเขาราวเทียนทอง** ขั้นตอนที่ 3 ค้นหาและคิดแก้ปัญหา ผลผลิต ร่วมกันหาสาเหตุปัญหา และหาแนวทางในการจัดการกับปัญหา โดยในขั้นตอนการประมวลข้อมูล มีผลผลิตของขั้นตอน คือ การวิเคราะห์ปัญหา การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การหาทางเลือกที่เป็นไปได้ การกำหนดแนวทางแก้ปัญหา ผู้วิจัยจึงได้นำขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนทั้ง 4 แห่ง ที่มีผลผลิตเช่นเดียวกัน มาอยู่ในขั้นตอนการประมวลข้อมูล โดยชุมชนได้พิจารณาศักยภาพของตนเองในการจัดการปัญหา ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนที่จะนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา ดังนั้นในขั้นตอนการประมวลข้อมูล มีขั้นตอนดังนี้

- 1) ร่วมกันวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา
- 2) ร่วมกันกำหนดแนวทางที่จะใช้จัดการกับปัญหา

ขั้นตอนที่ 3 การสรุปและการใช้ข้อมูล หรือขั้นการลงมือปฏิบัติ (Action) ในขั้นตอนนี้มีผลผลิตของขั้นตอน คือ เลือกแนวทางที่นำมาจัดการปัญหา ลงมือแก้ปัญหา การสรุปผลการแก้ปัญหา ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และสังเคราะห์ขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ของกรณีศึกษาทั้ง 4 ที่มีความแตกต่างกัน ให้เข้ามาอยู่ในขั้นตอนการประมวลผล **ชุมชนบ้านห้วยสะพาน** ขั้นตอนที่ 4 ทดลองทำร่วมกัน มีผลผลิต การตัดสินใจเลือกแนวทางที่กำหนดไว้ และลงมือปฏิบัติตามแนวทางที่เลือก ขั้นตอนที่ 5 แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ผลผลิต นำผลงานที่ได้ลงมือทำแล้วมาสรุปผลงาน **ชุมชนบางขุนไทร** ขั้นตอนที่ 4 เลือกแนวทางร่วมกัน ผลผลิต ตกลงใจเลือกแนวทางที่ได้ร่วมกันกำหนด ขั้นตอนที่ 5 ลงมือทำ ผลผลิต ลงมือทำตามแนวทางที่เลือก **ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย** ขั้นตอนที่ 4 เลือกทางแก้ปัญหา ผลผลิต ตัดสินใจเลือกแนวทางจัดการปัญหา ขั้นตอนที่ 5 ลงมือทำ ผลผลิต ลงมือทำตามแนวทางที่เลือกไว้ ขั้นตอนที่ 6 สรุปผลงานร่วมกัน ผลผลิต สรุปผลการทำงานที่เกิดขึ้น ทั้งในส่วนของความสำเร็จและล้มเหลว **ชุมชนเขาราวเทียนทอง** ขั้นตอนที่ 4 เลือกทางแก้ปัญหา ผลผลิต เลือกแนวทางจัดการปัญหา ขั้นตอนที่ 5 ลงมือทำ ผลผลิต ลงมือทำตามแนวทางที่ได้เลือกไว้ ขั้นตอนที่ 6 สรุปผลงาน ผลผลิต สรุปผลงานที่ได้ลงมือทำไปแล้ว โดยในขั้นตอนการสรุปและใช้ข้อมูล มีผลผลิตของขั้นตอน คือ เลือกแนวทางที่นำมาจัดการปัญหา ลงมือแก้ปัญหา การสรุปผลการแก้ปัญหา ผู้วิจัยจึงได้นำขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนทั้ง 4 แห่ง ที่มีผลผลิตเช่นเดียวกัน มาอยู่ในขั้นตอนการสรุปและใช้ข้อมูล ดังนั้นในขั้นตอนการสรุปและใช้ข้อมูล มีขั้นตอนดังนี้

- 1) ร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทางจัดการกับปัญหา
- 2) ร่วมกันลงมือปฏิบัติตามแนวทางที่เลือกไว้

3) สรุปผลการปฏิบัติในการจัดการปัญหา

ขั้นตอนที่ 4 ประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ หรือขั้นการประเมิน (Appraisal) ในขั้นตอนนี้มีผลผลิตของขั้นตอน คือองค์ความรู้ใหม่ การประเมินผลการใช้ข้อมูล การถ่ายทอดเผยแพร่ความรู้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และสังเคราะห์ขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ของกรณีศึกษาทั้ง 4 ที่มีความแตกต่างกัน ให้เข้ามาอยู่ในขั้นตอนการประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ **ชุมชนบ้านห้วยสะพาน** ขั้นตอนที่ 6 บทเรียนรู้ใหม่ของชุมชน ผลผลิต ได้องค์ความรู้ใหม่ที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติ ได้แนวทางที่นำมาใช้ในการปฏิบัติต่อไป และนำมาถ่ายทอดความรู้ให้คนในชุมชน ขั้นตอนที่ 7 ปรับปรุงให้เหมาะสม ผลผลิต นำผลงานที่ล้มเหลวมาปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น **ชุมชนบางขุนไทร** ขั้นตอนที่ 7 ประเมินผลงานผลผลิต ได้องค์ความรู้ใหม่จากผลงานที่สำเร็จไปขยายผลเป็นแนวทางการทำงาน ขั้นตอนที่ 8 ปรับปรุงผลงานที่ล้มเหลว ผลผลิต สะท้อนผลการทำงานที่ล้มเหลวมาปรับปรุงให้ดีขึ้น **ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย** ขั้นตอนที่ 7 ขยายผลงาน ผลผลิต องค์ความรู้ใหม่จากการลงมือปฏิบัติ นำไปขยายผลการทำงานต่อไป ขั้นตอนที่ 8 ปรับปรุงผลงานที่ล้มเหลว ผลผลิต นำผลงานที่ล้มเหลวไปปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น **ชุมชนเขาราวเทียนทอง** ขั้นตอนที่ 7 ประเมินผลงานและปรับปรุงให้เหมาะสม ผลผลิต ได้องค์ความรู้ใหม่นำไปเผยแพร่ผลงานความสำเร็จในการทำงานต่อไป และนำผลงานที่ล้มเหลวไปปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น

ในขั้นตอนการประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ มีผลผลิตของขั้นตอน คือ องค์ความรู้ใหม่ การถ่ายทอดเผยแพร่ความรู้ ผู้วิจัยจึงได้นำขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนทั้ง 4 แห่ง ที่มีผลผลิตเช่นเดียวกัน มาอยู่ในขั้นตอนการสรุปและใช้ข้อมูล ดังนั้นในขั้นตอนการประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ มีขั้นตอนดังนี้

- 1) ร่วมกันประเมินผลการปฏิบัติจากที่ได้สรุปไว้แล้ว ทั้งในส่วนที่ประสบผลสำเร็จและล้มเหลว
- 2) ร่วมกันรวบรวมความรู้ใหม่ที่ได้จากการปฏิบัติที่ประสบผลสำเร็จเป็นชุดประสบการณ์ของชุมชน ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้รับรู้ เป็นแนวทางในการทำงานต่อไป
- 3) ร่วมกันทบทวนผลการปฏิบัติที่ล้มเหลว จะนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ตั้งแต่ขั้นตอนแรกเป็นวงจรการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง

ในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนจะมีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ เสมอภาค และเท่าเทียม สื่อสารกันด้วยเหตุและผล และการแสดงถึงความเคารพผู้อื่นทั้งในด้านความอาวุโส ความเป็นเครือญาติ ความเป็นผู้รู้ เป็นคุณลักษณะประจำของชุมชนที่ก่อตัวจากจริยธรรมชุมชน ร่วมกันผ่าทางการสื่อสารด้วยการพูด ฟัง และการแสดงออก การแสดงความคิดเห็นที่แสดงถึงความเข้าใจ การยอมรับในความต่าง และเพื่อสร้างความเข้าใจที่ตรงกัน และเป็นการสื่อสารที่นำไปสู่

ฉันทามติร่วมกัน สร้างความรู้ ความเข้าใจระหว่างคนในชุมชน และทำให้ชุมชนสามารถเรียนรู้ร่วมกัน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และมีความสามัคคีเกิดขึ้นในชุมชนอย่างแท้จริง

สามารถแสดงผลการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการ อนุรักษ์ป่าชุมชน ดังตารางที่ 4.5

ตารางที่ 4.5 ผลการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จากการศึกษาภาคสนาม

ชุมชนบ้านห้วย สะพาน	ชุมชนบางขุน ไทร	ชุมชน เขาพระพุทธรบาท น้อย	ชุมชน เขาราวเทียน ทอง	ผลการ สังเคราะห์ กระบวนการ เรียนรู้ชุมชน
<p>1. ปัญหาของ ชุมชน -เผชิญปัญหาด้วย ตนเอง</p> <p>2. รับฟังร่วมกัน - นำปัญหามา ปรีक्षा ทหรือสร้าง ความตระหนัก</p> <p>3.คิดแก้ปัญหา ร่วมกัน -ร่วมกันวิเคราะห์ หาสาเหตุและ แนวทาง</p>	<p>1.ปัญหาความ เดือดร้อน -เผชิญปัญหา ด้วยตนเอง</p> <p>2.คิดแก้ปัญหา โดยเชื่อผู้นำ -ผู้นำนำปัญหามา ปรีक्षा ทหรือ สร้างความ ตระหนัก</p> <p>3.หาทางออก ร่วมกัน -ร่วมกันวิเคราะห์ หาสาเหตุ และ แนวทางจัดการ</p> <p>4.เลือกทางออก -ตัดสินใจเลือก แนวทาง</p>	<p>1.เจ้าหน้าที่เข้ามา บอกว่ามีปัญหา</p> <p>2.แลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกัน -นำคำแนะนำมา ปรีक्षा ทหรือ ร่วมกัน</p> <p>3.คิดแก้ปัญหา ร่วมกัน -ร่วมกันคิดแก้ไข ปัญหา วิเคราะห์หา สาเหตุและแนว ทางแก้ไขปัญหา</p>	<p>1.นักวิชาการ ภายนอกบอกว่ามี ปัญหา</p> <p>2.แลกเปลี่ยน เรียนรู้ -นำคำแนะนำมา แลกเปลี่ยน เรียนรู้</p> <p>3.ค้นหาและ แก้ปัญหา -ร่วมกัน พิจารณาปัญหาใน ชุมชนและหาแนว ทางแก้ไขปัญหา</p>	<p>1. รับข้อมูล -การรับข้อมูล จากการเผชิญ ปัญหาด้วย ตนเองและ จาก บุคคลภายนอก</p> <p>2.ประมวล ข้อมูล -วิเคราะห์หา สาเหตุปัญหา -วิเคราะห์หา แนวทางจัด การปัญหา</p>

ตารางที่ 4.5 ผลการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน จากการศึกษาภาคสนาม (ต่อ)

ชุมชนบ้านห้วยสะพาน	ชุมชนบางขุนไทร	ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย	ชุมชนเขาราวเทียนทอง	ผลการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ชุมชน
<p>4. ทดลองทำร่วมกัน -ร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทาง -ลงมือทำร่วมกัน</p> <p>5. แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน -นำผลงานมาสรุปผล</p> <p>6. บทเรียนรู้ใหม่ ของชุมชน -นำผลงานที่สรุปแล้วมาประเมินผล ได้บทเรียนรู้ใหม่ ของชุมชนและ นำไปขยายผล</p> <p>7. ปรับปรุงให้ดีขึ้น -ปรับปรุงผลงานที่ล้มเหลวให้ดีขึ้น</p>	<p>5. ลงมือทำ -ลงมือทำตามแนวทาง</p> <p>6. ขยายผลการ ทำงานที่สำเร็จ -นำผลงานที่ทำเสร็จแล้วมาประเมินทั้งผลสำเร็จและล้มเหลวและขยายผลความรู้</p> <p>7. ทบทวนความล้มเหลว -ปรับปรุงผลงานที่ล้มเหลว</p>	<p>4. เลือกแนวทางร่วมกัน -ตัดสินใจเลือกแนวทาง</p> <p>5. ลงมือทำด้วยกัน -ลงมือทำตามแนวทาง</p> <p>6. สรุปผลงานร่วมกัน -นำผลงานที่ทำมาสรุปผล</p> <p>7. ประเมินผลงาน -นำผลงานที่สรุปมาประเมินผล ส่วนสำเร็จนำมาขยายผลความรู้</p> <p>8. ปรับปรุงผลงานที่ล้มเหลว -ปรับปรุงผลงานที่ล้มเหลว</p>	<p>4. เลือกทางแก้ปัญหา -ตกลงใจเลือกทางแก้ปัญหา</p> <p>5. ลงมือทำ -ลงมือทำตามแนวทาง</p> <p>6. สรุปผลงานร่วมกัน -นำผลงานที่ทำมาสรุปผล</p> <p>7. ประเมินผลงานและปรับปรุงให้เหมาะสม -นำผลงานที่สรุปมาประเมินผลสำเร็จนำมาถ่ายทอดให้กับคนในชุมชน -ผลล้มเหลวนำมาปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น</p>	<p>3. สรุปและใช้ข้อมูล -ตัดสินใจเลือกแนวทาง -ลงมือปฏิบัติ -สรุปผลการปฏิบัติ</p> <p>4. สรุปผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ -ประเมินผลการทำงาน -รวบรวมความรู้ใหม่ ถ่ายทอดให้คนในชุมชน -ทบทวนงานที่ล้มเหลวและปรับปรุงใหม่ให้ดียิ่งขึ้น</p>

ตารางที่ 4.6 กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

จากการศึกษาเอกสาร	จากการศึกษาภาคสนาม	กระบวนการเรียนรู้ชุมชน
1. การรับรู้ข้อมูล	1. การรับรู้ข้อมูล	1. การรับรู้ข้อมูล
2. ร่วมวิเคราะห์ปัญหาและร่วมกำหนดแนวทางที่เหมาะสม	2. ประมวลข้อมูล - วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา - กำหนดแนวทางจัดการปัญหา	2. ประมวลข้อมูล - วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา - กำหนดแนวทางจัดการปัญหา
3. ร่วมตัดสินใจเลือกทางเลือก	3. การสรุปและใช้ข้อมูล - ตัดสินใจเลือกแนวทาง	3. การสรุปและใช้ข้อมูล - ตัดสินใจเลือกแนวทาง
4. ร่วมลงมือปฏิบัติ	- ลงมือปฏิบัติตามแนวทาง - สรุปผลงานที่ปฏิบัติ	- ลงมือปฏิบัติตามแนวทาง - สรุปผลงานที่ปฏิบัติ
5. ร่วมประเมินผลการปฏิบัติและปรับปรุงแก้ไข	4. การประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ - ประเมินผลการปฏิบัติ - ขยายผลการทำงาน - ปรับปรุงผลงานที่ล้มเหลว	4. การประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ - ประเมินผลการปฏิบัติ - ขยายผลการทำงาน - ปรับปรุงผลงานที่ล้มเหลว

จากการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี ทั้ง 4 ชุมชน ที่ได้แสดงในตารางที่ 4.5 และการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ที่ได้จากการศึกษาเอกสาร และจากการศึกษาภาคสนามที่ได้แสดงในตารางที่ 4.6 จะเห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้แม้จะมีขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ที่แตกต่างกันไปตามบริบทของแต่ละชุมชนแต่มีขั้นตอนการเรียนรู้ที่มีความสอดคล้องและใกล้เคียงกัน ผู้วิจัยจึงได้สังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ชุมชนให้สอดคล้องทฤษฎีการเรียนรู้ที่มีขั้นตอนการเรียนรู้ 4 ขั้นตอน คือ 1) การรับรู้ข้อมูล โดยเป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนได้รับข้อมูลเป็นข้อมูลจากการประสบด้วยตนเอง หรือเป็นข้อมูลที่ได้รับจากบุคคลอื่น ทำให้เกิดความตระหนักในปัญหาที่ได้รับรู้ และเกิดความรู้สึกที่จะต้องจัดการกับปัญหา 2) การประมวลข้อมูล เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนเมื่อเกิดความต้องการที่จะจัดการกับปัญหา ก็จะมาร่วมกันวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา และร่วมกันหาแนวทางในการจัดการกับปัญหา 3) การสรุปและใช้ข้อมูล เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดแนวทางในการจัดการกับปัญหาแล้วและนำมาสู่การร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทาง และลงมือปฏิบัติตามแนวทาง เมื่อได้ปฏิบัติเสร็จแล้วก็มาร่วมกันสรุปผลการปฏิบัติงาน และ 4) การประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนได้ร่วมกันนำผลงานที่สรุปไว้แล้วมาร่วมกันประเมินผลการปฏิบัติงานประสบความสำเร็จอย่างไร ล้มเหลวอย่างไร มีจุดใดที่ต้องปรับปรุง โดยผลของความสำเร็จก็จะนำไปสู่การขยายผลความรู้ให้กับคนในชุมชนและเป็นชุดความรู้

ของชุมชน และผลงานที่ล้มเหลวก็จะนำไปปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น โดยนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ ตั้งแต่ขั้นตอนแรกเป็นขั้นตอนที่เป็นวงจรต่อเนื่องกันไป

3. แนวทางการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน มีแนวทางในการดูแล รักษาป่าของชุมชน แบ่งออกเป็น 4 ด้าน ดังนี้

3.1 การกำหนดประเภทพื้นที่ป่า ชุมชนดำเนินการกำหนดประเภทพื้นที่ป่าแยกออกจากกัน ให้ชัดเจนโดยจัดทำแนวเขตแสดงประเภทของพื้นที่ป่า ทำป้ายประชาสัมพันธ์ มีการใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการใช้ประโยชน์จากป่า เช่น ป่าสงวนหรือป่าหวงห้าม จะเป็นป่าที่ชุมชนกันไว้ไม่อนุญาตให้บุคคลใดเข้าไปใช้ประโยชน์ในการเก็บผลผลิตหรือเข้าไปดำเนินการใด ๆ ในป่าสงวนเด็ดขาด เช่น ป่าต้นน้ำเป็นป่าที่เก็บกักน้ำเป็นป่าต้นน้ำให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากน้ำและความอุดมสมบูรณ์ของป่าที่ส่งผลให้ฝนตกตามฤดูกาล ป่าใช้สอย จะเป็นป่าที่คนในชุมชนสามารถเข้าไปเก็บผลผลิตมาใช้ประโยชน์ได้ เป็นต้น

3.2 การป้องกันดูแลรักษา ชุมชนจะร่วมมือกันป้องกัน ดูแลรักษาป่าของชุมชนด้วยการทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่า การลาดตระเวนตรวจตราพื้นที่ เฝ้าระวังการบุกรุกเข้ามาตัดต้นไม้ การสร้างฝายน้ำหรือฝายชะลอความชุ่มชื้น เพื่อรักษาต้นน้ำลำธาร และทำให้ป่าชุ่มชื้น การปลูกหญ้าแฝกเพื่อป้องกันการพังทลายของดิน และเก็บกักตะกอนดิน สารพิษไม่ให้ไหลลงสู่แม่น้ำ ลำธาร

3.3 การปลูกเสริม พันธุ์ ชุมชนจะร่วมกันปลูกป่าเสริม และซ่อมบำรุงพื้นที่ป่าที่เสื่อมโทรม รกร้าง ว่างเปล่าเพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าให้มากยิ่งขึ้น เช่น การปลูกป่าเสริมในบริเวณวัด การปลูกป่าเพื่อฟื้นฟูสภาพป่าด้วยวิถีธรรมชาติ การปลูกป่าธรรมชาติด้วยการปล่อยให้ป่าเติบโตด้วยตัวเอง ปลูกป่าทดแทนบริเวณต่าง ๆ ในพื้นที่เสื่อมโทรม พื้นที่ที่ถูกบุกรุกแล้วถาง พื้นที่สาธารณะ นอกจากนี้ยังมีการปลูกป่าตามแนวพระราชดำริเช่น ปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง เพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งที่เกิดขึ้นในชุมชน และเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทั้งการบริโภคและการทำอาชีพด้านการทำป่าไม้ การเก็บของป่า

3.4 การใช้ประโยชน์ การกำหนดวิธีการใช้ประโยชน์จากป่าโดยไม่ทำให้ระบบนิเวศขาดความสมดุล เช่น การเก็บผลผลิตจากป่าโดยไม่เป็นการทำลาย สามารถเก็บกินได้ตลอดไป และสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้มากมาย เช่น 1) เป็นแหล่งอาหารและยาสมุนไพรของคนและสัตว์ 2) เป็นแหล่งไม้ใช้สอย โดยรักษาระดับความสมดุลของระบบนิเวศ ไม่ทำลายป่า 3) เป็นแหล่งวัตถุดิบเพื่อการหัตถกรรมของกลุ่มอาชีพในชุมชน 4) เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่กักเก็บน้ำให้ใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี 5) เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์สร้างรายได้ให้กับชุมชน 6) เป็นแหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติที่ให้ความรู้แก่คนในชุมชนและคนทั่วไปและ 7) เป็นฐานพัฒนาต่อยอดกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน สร้างระบบเศรษฐกิจที่ดีในชุมชน

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาข้อมูลภาคสนามกรณีศึกษาที่ดี 4 แห่ง ผู้วิจัยพบว่า ชุมชนทั้ง 4 มีความผูกพันกับป่า รักและหวงแหน ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากป่าในการดำเนินชีวิตทั้งทางตรง และทางอ้อม ป่าเป็นแหล่งอาหาร เป็นโรงพยาบาล เป็นโรงเรียน เป็นบ้าน เป็นชีวิตของคนในชุมชน 4 หากไม่มีป่าแล้วชุมชนไม่สามารถจะดำรงอยู่ต่อไปนี้ ชุมชนจึงมีความรักและหวงแหนป่ายิ่งชีวิต ในการดำเนินชีวิต ทั้ง 4 ชุมชน ปรัชญาความคิดของชุมชนคือป่าคือชีวิต เป็นทุกสิ่งของชีวิตที่ไม่มีป่าแล้วชีวิตก็จะสิ้นเช่นกัน การเรียนรู้ของชุมชนจึงนำปรัชญานี้เป็นตัวตั้งในการเรียนรู้ จากการทำงานของชุมชนทั้ง 4 จะให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ร่วมพลังขับเคลื่อนที่นำไปสู่การจัดการกับปัญหา การเรียนรู้ร่วมกันที่เกิดพลังชุมชน ความสำเร็จทุกประการของชุมชนเกิดจากการที่ชุมชนนำหลักการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเข้ามาในทุกกิจกรรมเสมอ และด้วยความรัก ความหวงแหนในทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน จึงหลอมรวมให้มีหลักการทำงานของชุมชนด้วยความตระหนักถึงการอยู่ร่วมกับกันระหว่างคนกับป่าอย่างพึ่งพิงกัน หลักการ “คนพึ่งป่า ป่าพึ่งคน” จึงเป็นหลักการที่ชุมชนนำมาใช้ในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน และการทำงานด้านการอนุรักษ์จะทำได้จะต้องเกิดจากพลังชุมชน คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนร่วมกัน จึงจะเกิดความสำเร็จในการทำงานอนุรักษ์ได้ ด้วยข้อค้นพบดังกล่าว สรุปได้ว่า กรณีศึกษาที่ดี ทั้ง 4 แห่ง มีหลักการสำคัญในการเรียนรู้ร่วมกัน ด้วย 2 หลักการ คือ การพึ่งพิงระหว่างคนกับป่า “ป่าพึ่งคน คนพึ่งป่า” และหลักการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ที่นำมาใช้ในการเรียนรู้ชุมชนในการดำเนินกิจกรรมใด ๆ ในชุมชน โดยมีปรัชญาที่เชื่อมโยงป่ากับชีวิต เพราะชีวิตนี้มีความสุข และสามารถดำรงอยู่ได้ เพราะ “ป่า” ป่าจึงเป็นชีวิตของชุมชน ดังคำกล่าวที่ว่า “ป่าคือชีวิต”

ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาที่ดีทั้ง 4 แห่ง สามารถแสดงดังตารางที่ 4.6 ดังนี้

CHULALONGKORN UNIVERSITY

ตารางที่ 4.7 สังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาที่ดี

ประเด็น	ผลการสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาที่ดี
บริบทชุมชน	มีทั้งเหมือนและแตกต่าง ส่วนใหญ่มีประวัติการก่อตั้งมายาวนาน มีโครงสร้างความสัมพันธ์แบบแนวราบ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เสมือนเครือญาติ เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่พึ่งพิงป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม มีวิถีชีวิตผูกพันกับป่า “คนพึ่งป่า ป่าพึ่งคน” มีความภาคภูมิใจในวิถีชุมชน และมีภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่วนใหญ่ผูกพันกับวัด พระสงฆ์เป็นศูนย์รวมจิตใจ มีความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตการทำงานเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ส่วนที่มีความแตกต่างก็เป็นการประกอบอาชีพที่วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อในท้องถิ่น ปัญหาความต้องการ

ตารางที่ 4.7 สังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาที่ดี (ต่อ)

ประเด็น	ผลการสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาที่ดี
องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชน	<p>มีลักษณะของเนื้อหาความรู้ที่คล้ายกัน คือ จะนำปัญหาของชุมชนเป็นเนื้อหาในการเรียนรู้ร่วมกัน ใช้ภูมิปัญญาที่มีในชุมชนเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ มีประสบการณ์ทำงานที่ประสบความสำเร็จเป็นชุดความรู้ชุมชนที่นำมาใช้ในการทำงาน ได้รับความรู้จากองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชนที่ทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าได้เข้ามาให้ความรู้เพิ่มเติมในการทำงานของชุมชน</p> <p>มีวิธีการเรียนรู้ที่คล้ายกัน คือ จะใช้การประชุมสนทนาพูดคุยเป็นหลักในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเพื่อให้สามารถจัดการกับปัญหาหรือการทำงานของชุมชน โดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ไปอบรมสัมมนาเพิ่มเติมความรู้ให้กับตนเองและชุมชนได้นำมาใช้ประโยชน์ ไปศึกษาดูงานเพื่อให้เห็นภาพรูปธรรมขององค์ความรู้ สัมผัส เรียนรู้จากการเป็นแบบอย่างและนำสิ่งที่ได้มาสะท้อนความคิดสร้างสรรค์ปรับปรุงประยุกต์ใช้ให้เหมาะกับชุมชน มีการร่วมทำวิจัยชุมชนกับองค์กรภายนอกที่เข้ามาใช้พื้นที่ชุมชน และมีวิธีการเรียนรู้ในชุมชนด้วยการให้ผู้นำชุมชนเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน</p> <p>มีแหล่งเรียนรู้ที่คล้ายกัน คือ รวมกลุ่มคนจัดตั้งเป็นองค์กรชาวบ้านทำหน้าที่ขับเคลื่อนการทำงานและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ชุมชน มีเวทีสำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน มีปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้แหล่งถ่ายทอดความรู้ที่สร้างขึ้นและตามธรรมชาติ เช่น ศูนย์การเรียนรู้ ป่าชุมชน ภูเขา ทะเล</p> <p>มีการสื่อสารของคนในชุมชนที่คล้ายกัน คือ การกระทำการเชิงสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนที่ใช้เป็นกลไกการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนที่ประสบความสำเร็จ เป็นองค์ประกอบสำคัญในการเรียนรู้ชุมชน</p> <p>มีความต่างกันในเรื่องเนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม ในเรื่องผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเองเข้าใจสังคมและพร้อมที่จะเรียนรู้ และการเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย</p>

ตารางที่ 4.7 สังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาที่ดี (ต่อ)

ประเด็น	ผลการสังเคราะห์ข้อมูลกรณีศึกษาที่ดี
กระบวนการเรียนรู้ชุมชน	เกิดจากปัญหาความต้องการ ชุมชนต้องการแก้ปัญหาด้วยตนเองโดยการรวมกลุ่มคนเข้ามาร่วมหาทางออกร่วมกัน มีการนำโดยผู้นำชุมชนให้เข้ามาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันค้นหาทางเลือก ร่วมกันเลือกทางเลือก และร่วมกันลงมือทำ จากนั้นจะนำผลการปฏิบัติมาสรุปผล และประเมินผลผลลัพธ์ที่ได้จากการเรียนรู้ร่วมกัน คือได้องค์ความรู้ใหม่ ชุมชนจะนำความรู้ที่ได้จากการลงมือทำไปถ่ายทอดต่ออยู่ในชุมชนและเป็นแนวทางในการทำงานต่อไป และปรับปรุงวิธีการทำงานที่ล้มเหลว มีขั้นตอนการเรียนรู้ 4 ขั้นตอน 1. การรับข้อมูล 2. การประมวลข้อมูล 3. การสรุปและใช้ข้อมูล และ 4. การประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ ในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้มีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้คนทุกคนในชุมชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระด้วยการใช้เหตุผลในการสื่อสารและแสดงถึงความเคารพระหว่างในลักษณะของบริบทชุมชนใดที่ให้เกียรติต่อผู้อาวุโส ผู้รู้ ผู้นำ และการแสดงการให้เกียรติระหว่างกันของคนในชุมชน ที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของการแสดงความคิดเห็น ความรู้สึก ความต้องการของตนเองและนำไปสู่การมีมิตรร่วมกันเป็นฉันทามติของคนทุกคน
แนวทางการอนุรักษ์ป่าชุมชน	มีลักษณะที่คล้ายกัน คือ การแบ่งเขตพื้นที่ป่าออกให้ชัดเจนตามวัตถุประสงค์การใช้ มีการปลูกต้นไม้เสริมตามพื้นที่ที่กำหนดไว้ การร่วมกันป้องกันดูแลพื้นที่ป่า การทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่า และการกำหนดกฎ กติกาการใช้ประโยชน์จากป่าที่อยู่บนหลักของความสมดุลของระบบนิเวศ

จากการศึกษาเอกสารและการศึกษาภาคสนามแบบพหุกรณีศึกษา ในประเด็นเกี่ยวกับองค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์ข้อมูลได้ดังตารางที่นำเสนอมาข้างต้น ผู้วิจัยสามารถนำมาสรุปได้เป็น (ร่าง)รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งจะนำเสนอในตอนต่อที่ 2 ในตอนต่อไป

ตอนที่ 2 ผลการพัฒนา รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ผู้วิจัยพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยมาจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล 2 ส่วน ได้แก่ ข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลจากการสำรวจพื้นที่ภาคสนาม จำนวน 4 กรณีศึกษาที่ดี ทำให้ได้ข้อสรุปร่วมตามวัตถุประสงค์การวิจัย หลังจากนั้น ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาพัฒนา ร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน นำเสนอผลการตรวจสอบ (ร่าง) รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน แบ่งออกเป็น 3 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 2.1 (ร่าง) รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตอนที่ 2.2 ผลการตรวจสอบ (ร่าง) รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตอนที่ 2.3 รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตอนที่ 2.1 ร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การพัฒนา ร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้นตามแนวคิดของ Keeve (1988) เพื่อสร้างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร งานวิจัย และจากการสำรวจข้อมูลภาคสนามจำนวน 4 กรณีศึกษาที่ดี โดยนำเสนอโครงสร้างทางความคิดของรูปแบบที่ประกอบด้วย ปรัชญาของรูปแบบ แนวคิดสำคัญ องค์ประกอบสำคัญ หลักการที่ใช้ยึดถือในการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ปรัชญาของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยเป็นปรัชญาทางความคิดของกรณีศึกษาที่ดี ทั้ง 4 แห่ง ที่ให้ความสำคัญกับทรัพยากรป่าที่เปรียบเสมือนชีวิตของชุมชน ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้เพราะมีป่าเป็นฐานชีวิต ป่าเป็นทุกอย่างของชีวิต เป็นแหล่งอาหารเพื่อใช้บริโภค และสร้างรายได้ให้กับชุมชน เป็นโรงพยาบาล ที่มีตัวยาสมุนไพรใช้ในการรักษาคนในชุมชน ป่าเป็นโรงเรียน ที่ใช้เป็นสถานที่เรียนรู้ธรรมชาติของชุมชน ป่าเป็นบ้าน ที่ปลอดภัย ชุมชนสามารถอยู่อาศัยด้วยความปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ เช่น อุทกภัย วาตภัย และภัยแล้งที่จะเกิดขึ้นเมื่อไม่มีป่า จากความร่มรื่นทำให้เกิดน้ำที่สมบูรณ์ อากาศที่ดี ทำให้อยู่อาศัยอย่างปลอดภัยจากการป้องกันภัยธรรมชาติต่าง ๆ โดยทุกชุมชนมีปรัชญาสำคัญต่อป่า คือ ป่าคือชีวิต ที่จะเป็นฐานในการนำไปสู่การจัดทำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนที่จะต้องอยู่บนหลักปรัชญานี้ เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของป่าของชุมชน

2. แนวคิดสำคัญ ที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในการศึกษาเพื่อพัฒนารูปแบบ ประกอบด้วย 4 แนวคิดสำคัญ คือ

1) การเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นแนวคิดการเรียนรู้ภาพรวมของการศึกษาทุกประเภทที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตของบุคคลตั้งแต่เกิดจนตายที่มุ่งเน้นพัฒนาคนให้สามารถปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลง สามารถจัดการกับปัญหาได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล และมีแรงจูงใจในการเรียนรู้ทุกช่วงของอายุเพื่อรับการเปลี่ยนแปลงและสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตการเรียนรู้ที่ตอบสนองความต้องการของผู้เรียนเอง รวมถึงการพัฒนาอย่างต่อเนื่องให้เต็มศักยภาพของบุคคล ซึ่งครอบคลุมทุกวัย ทุกรูปแบบทั้งรูปแบบการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัยหรือการศึกษาแบบไม่เป็นทางการจากทุกแห่งความรู้ในสังคมและชุมชน เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ทุกสถานที่อย่างไม่จำกัด และเป็นการศึกษาที่สัมพันธ์กับชีวิต ผสมผสานกับการดำเนินชีวิตของบุคคล

2) การเรียนรู้ชุมชน เป็นแนวคิดการเรียนรู้ของชุมชนหรือกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นหัวใจสำคัญต่อกระบวนการปรับใช้วัฒนธรรมชุมชน การพัฒนาวิถีทางสังคมวัฒนธรรมและการสร้างสถาบันขึ้นในชุมชน การเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่พัฒนาคนในชุมชนให้สามารถ ดำรงชีวิตได้ดีในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร ชุมชนสามารถนำข้อมูลมาใช้ในการวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุการหาและเลือกแนวทางที่ดีที่สุด ตลอดจนการตัดสินใจที่อยู่บนฐานของข้อมูลนำไปสู่การลงมือปฏิบัติและสรุปเป็นบทเรียนของชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในทุกขั้นตอนก่อให้เกิดการรวมกลุ่มตามธรรมชาติและการสร้างเครือข่ายที่เป็นขบวนการประชาชนเพื่อร่วมกันหาทางออกในการพัฒนาชุมชนของตนเอง

3) ทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสาร หรือการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เป็นหัวใจของการกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เป็นการสื่อสารเพื่อสร้างความสัมพันธ์และความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์และแนวทางในการปฏิบัติการเพื่อที่จะประสานข้อตกลงกับคนอื่น ๆ ที่เป็นที่ยอมรับอย่างเห็นพ้องต้องกัน สื่อสารเพื่อแบ่งปันประสบการณ์ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นบนหลักการเปิดโอกาสให้ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในการพูดอย่างอิสระภาพและจริงใจเพื่อพยายามสนองตอบความต้องการที่แท้จริงของทุกคนภายใต้กรอบประชาธิปไตยที่มองคนในสังคมทุกคนมีเสรีภาพและความเสมอภาคเท่าเทียมกันแนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นแนวคิดในการจัดการตนเองของชุมชน

4) การอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นแนวคิดการใช้ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอย่างชาญฉลาด คุ่มค่า และเกิดประโยชน์สูงสุด และจัดสรรประโยชน์อย่างทั่วถึง โดยชุมชนได้กำหนดกฎ กติกา และแนวทางในการดูแล รักษา อนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์ อยู่บนฐานของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน และเพื่อการดำรงชีพ ที่เกิดจากจิตสำนึกร่วมกันที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมวิถีชีวิตชุมชน การจัดการที่

เหมาะสมของระบบนิเวศน์ที่เป็นข้อตกลงร่วมของชุมชน และการให้ความช่วยเหลือจากรัฐ ทั้งทางเทคนิค และเงินทุนเพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองได้ดียิ่งขึ้น

3. องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

1) **เนื้อหา/ความรู้** ประกอบด้วย (1) ปัญหาและการจัดการกับปัญหาของชุมชน เป็นเนื้อหา การเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต ซึ่งการเรียนรู้ของชุมชนจะนำปัญหาของชุมชนเป็นตัวตั้ง และเรียนรู้ร่วมกันเพื่อจัดการกับปัญหาให้หมดไป (2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชน ชุมชนจะใช้ภูมิปัญญาของชุมชนเป็นฐานความรู้ในการจัดการกับปัญหาชุมชน (3) ชุดประสบการณ์ของชุมชนที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติจริงนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา และ (4) ความรู้จากภายนอกชุมชน ชุมชนได้รับความรู้จากภายนอก ทำให้สามารถนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาของชุมชนได้ รวมทั้งสามารถบูรณาการร่วมภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ ทั้งนี้ การจะนำความรู้ใดมาจัดการกับปัญหาขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของปัญหามีความจำเป็นจะต้องใช้ความรู้จากแหล่งใด

2) **กิจกรรมการเรียนรู้** วิธีการเรียนรู้ของชุมชนที่หลากหลาย ประกอบด้วย (1) การประชุม การสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่ม เรียนรู้กันพร้อมกันหลายคน เป็นวิธีการที่หลากหลาย ๆ ชุมชนใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นทั้งในส่วนผู้พูดแสดงความคิดเห็นและผู้ร่วมฟังในการประชุม (2) การอบรม สัมมนา เป็นวิธีการเพิ่มความรู้ให้กับคนในชุมชนวิธีหนึ่ง และยังเป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้คนในชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ ความรู้เชิงวิชาการที่นำมาใช้ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งอาจควบคู่ไปกับการศึกษาดูงานด้วยก็ได้ (3) การศึกษา ดูงาน เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้เห็นภาพเป็นรูปธรรมขององค์ความรู้ สัมผัส และเรียนรู้จากการเป็นแบบอย่าง และนำสิ่งที่ได้จากการศึกษาดูงานมาสะท้อนความคิดสร้างสรรค์ที่จะปรับประยุกต์ใช้ในชุมชนของตนเองอย่างไรให้เหมาะสม (4) การร่วมทำวิจัย/ร่วมดำเนินงานกับองค์กรภายนอก /สถาบันการศึกษา เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ชุมชนได้ร่วมทำวิจัยกับองค์กรภายนอกที่เข้ามาทำวิจัยในชุมชนโดยใช้ชุมชนเป็นพื้นที่ศึกษา ทำให้เกิดความรู้เชิงวิชาการ และนำมาต่อยอดการจัดการป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ 5) การรับความรู้จากผู้นำชุมชน เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากผู้นำชุมชนให้กับคนในชุมชนได้มีความรู้ และสามารถนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์และจัดการกับปัญหาของในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้

3) **แหล่งเรียนรู้** แหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชนและอยู่ภายนอกชุมชน ประกอบด้วย 1) บุคคล ได้แก่ (1) ผู้นำชุมชน เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชน พระสงฆ์ ครู ผู้อาวุโส กรรมการป่าชุมชน แกนนำกลุ่มอนุรักษ์ 2) สถาบันการเรียนรู้ชุมชน ได้แก่ (1) องค์กรชาวบ้าน กลุ่มคนที่รวมตัวกันทำงานด้านการอนุรักษ์ เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล กลุ่มเยาวชนเนนิขามรักษ์ถิ่น (2) เวทีชาวบ้าน สถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน (3) ศูนย์เรียนรู้ชุมชน เป็นสถานที่อบรม เรียนรู้ของคนในชุมชน เช่น ศูนย์ศึกษาธรรมชาติระบบนิเวศเขา

หินปูน และ (4) วัด เป็นสถานที่อบรมธรรมะ สั่งสอนให้คนทำดีเพื่อสิ่งแวดล้อม และเป็นที่พักทางใจของคนในชุมชน 3) ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ป่าไม้ ป่าชายเลน สัตว์ป่า ภูเขา พืชสมุนไพร เป็นต้น 4) นักวิชาการ/องค์กรภายนอก ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน 5) เครือข่ายชุมชน

4) ผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้ เป็นองค์ประกอบสำคัญ องค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน โดยการเรียนรู้ชุมชนจะเกิดขึ้นเมื่อผู้เรียนหรือคนในชุมชนรู้จักตนเองว่ามีความต้องการอะไร มีความเข้าใจสถานการณ์สังคมอย่างไร ตนเองมีข้อจำกัดอะไรที่จำเป็นต้องเพิ่มเติมความรู้ที่จะนำมาใช้ในการจัดการป่าชุมชนได้ เมื่อเข้าใจตนเอง สังคม และมีความพร้อมที่จะเติมองค์ความรู้พัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชนต่อไป

5) เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม องค์ประกอบสำคัญนี้เป็นสิ่งที่ชุมชนให้ความสำคัญในเนื้อหาสาระที่จะนำมาเรียนรู้ ชุมชนมีความสนใจที่จะเรียนรู้เมื่อเนื้อหาที่จะเรียนเกี่ยวข้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมของตนเอง การเรียนรู้ชุมชนจึงจะเกิดขึ้น การเรียนรู้ที่นำมาใช้ประโยชน์ได้โดยตรงตามเป้าหมาย เรียนรู้เพื่อตอบโจทย์ความต้องการมีความสอดคล้องกับสังคมที่เป็นอยู่และวัฒนธรรมชุมชน

6) ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ที่เกิดจากความต้องการของผู้เรียนคือชุมชน จะทำให้มีความพร้อมที่รับความรู้อย่างเต็มศักยภาพ ด้วยชุมชนมีความต้องการ มีจุดมุ่งหมายในการเรียน แหล่งวิทยากรจึงมีความสำคัญต่อการเติมเต็มความต้องการในการเรียนรู้ ผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ที่มุ่งให้ชุมชนได้เรียนรู้ในสิ่งที่ต้องการเรียนรู้ทำให้ชุมชนสามารถนำความรู้ที่ได้มาใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริง และชุมชนสามารถต่อยอดความรู้ให้มีความลึกซึ้งยิ่งขึ้นจากการได้เรียนรู้ด้วยตนเองได้มีการค้นคว้าและการขับเคลื่อนที่ออกมาจากความต้องการของผู้เรียนเอง

7) การกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นองค์ประกอบสำคัญของการเรียนรู้ชุมชน การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจะต้องใช้การสื่อสารระหว่างกันถ่ายทอดความคิด ความเข้าใจ แต่การสื่อสารที่จะทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของทุกคนจะทำให้เกิดความรู้ที่กว้าง และลึก จากการแสดงความคิดเห็น แสดงความรู้สึกของทุกคนที่เรียนร่วมกันได้มีบทบาทเป็นผู้กระทำการสื่อสารบนหลักของความเสมอภาค ความเป็นอิสระ และการสร้างความเข้าใจระหว่างกัน การกระทำเชิงการสื่อสารทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพ สร้างความไว้วางใจระหว่างกัน และทำให้ผู้พูดมีความรู้สึกได้รับการยอมรับ การได้รับเกียรติ รู้สึกมีศักดิ์ศรี และเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้อย่างแท้จริงจึงส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ชุมชนที่มีประสิทธิภาพและทำให้มีกระบวนการเรียนรู้อย่างแท้จริงในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวาง มีความเสมอภาคในการสื่อสารแสดงออก โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้าใจในการเรียนรู้ร่วมกัน

8) การเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกองค์ประกอบหนึ่ง การเรียนรู้ที่ทำให้ได้ความรู้ที่มีความถูกต้องมีความจำเป็นจะต้องมีข้อมูลเชิงวิชาการเป็นฐานข้อมูลที่จะนำมาใช้ในการเรียนรู้ แต่การเรียนรู้ที่จะเกิดขึ้นในชุมชน หากข้อมูลมีความเป็นวิชาการมากจะทำให้ชาวบ้านอาจไม่เข้าใจได้ แต่ข้อมูลวิชาการก็ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญและเป็นประโยชน์จึงต้องเป็นข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและเข้าใจง่าย จึงจะทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วยฐานข้อมูลเชิงวิชาการที่มีความถูกต้องชัดเจน

4. หลักการที่ใช้ยึดถือในการเรียนรู้ เป็นองค์ประกอบสำคัญในการเรียนรู้ชุมชนที่จะต้องนำมาใช้เป็นหลักคิดที่ชุมชนได้ยึดถือในการเรียนรู้ 2 หลักการ คือ หลักการฟังฟังระหว่างคนกับป่า และหลักการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยจะใช้หลักการนี้เป็นแนวในการดำเนินการเรียนรู้ชุมชนในทุกกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อให้การเรียนรู้ได้เดินไปในทิศทางที่สามารถเกิดการเรียนรู้แต่ต้องอยู่บนหลักของการคำนึงถึงผลที่จะเกิดต่อหลักคิดการฟังพาระหว่างคนกับป่า โดยต้องมีการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเข้าไปเกี่ยวข้องในทุกขั้นตอนของการเรียนรู้

5. กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน มี 4 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรับข้อมูล หรือขั้นการเรียนรู้จากการรับรู้ (Learning Awareness) ในขั้นตอนนี้เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน การรับข้อมูลโดยคนในชุมชนประสบปัญหาและรับรู้เอง การรับรู้ปัญหาจากการบอกกล่าวของเจ้าหน้าที่รัฐ นักวิชาการ เกิดความตระหนักในปัญหาและความต้องการที่จะจัดการกับปัญหา ขั้นนี้

ขั้นตอนที่ 2 การประมวลข้อมูล หรือขั้นการเรียนรู้จากการวิเคราะห์ (Learning Analytic) เป็นขั้นตอนการคิดวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา และกำหนดแนวทางที่จะใช้จัดการกับปัญหา

ขั้นตอนที่ 3 การสรุปและการใช้ข้อมูล หรือขั้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติ (Learning Action) เป็นขั้นตอนร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทางจัดการกับปัญหา ร่วมกันลงมือปฏิบัติตามแนวทางที่เลือกไว้ และสรุปผลการปฏิบัติในการจัดการปัญหา

ขั้นตอนที่ 4 ประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ หรือขั้นการเรียนรู้จากการประเมิน (Learning Appraisal) เป็นขั้นตอนร่วมกันประเมินผลการปฏิบัติจากที่ได้สรุปไว้แล้ว ทั้งในส่วนที่ประสบผลสำเร็จและล้มเหลว รวบรวมความรู้ใหม่ที่ได้จากการปฏิบัติที่ประสบผลสำเร็จเป็นชุดประสบการณ์ของชุมชน ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้รับรู้ เป็นแนวทางในการทำงานต่อไป และร่วมกันทบทวนผลการปฏิบัติที่ล้มเหลว จะนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ตั้งแต่ขั้นตอนแรกเป็นวงจรการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง

ตอนที่ 2.2 ผลการตรวจสอบร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การนำเสนอในตอนต้นที่ 2.2 นี้เป็นการนำเสนอผลการตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ที่นำเสนอในตอนต้นที่ 2.1 ผลการตรวจสอบในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลข้อมูลจากการสนทนากลุ่มในพื้นที่กรณีศึกษาที่ผู้วิจัยได้ทำการคัดเลือก ด้วยวิธีการสุ่มแบบเจาะจง คือ ชุมชนบ้านรางยอมน ตำบลหนองโรง อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 7 คน โดยประกอบด้วย สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น (ภาคผนวก ก) มีรายละเอียด ดังนี้

1. ความเหมาะสมขององค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ผลการสนทนากลุ่มในประเด็นเกี่ยวกับความเหมาะสมขององค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 7 คน ได้ร่วมสรุปความคิดเห็น ดังต่อไปนี้

1.1 เนื้อหา/ความรู้ เป็นประเด็นเนื้อหาและความรู้ที่จะนำมาใช้ในการเรียนรู้ชุมชน ในร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้สรุปไว้ว่า เนื้อหา/ความรู้ประกอบด้วย ปัญหาที่กระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน มีความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุดประสบการณ์ของชุมชน และความรู้จากภายนอกชุมชน ทั้งนี้ ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มทั้ง 7 คน ได้เสนอความคิดเห็น โดยสรุปว่า

“ปัญหาที่มีความเหมาะสมที่จะนำมาเป็นประเด็นในการเรียนรู้ โดยเฉพาะปัญหาที่กระทบต่อการประกอบอาชีพ จึงจำเป็นจะต้องเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาให้หมดไปจากชุมชน ประเด็นความรู้ เห็นด้วยกับการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นมันคือตัวตนของชุมชน ปัญหาที่จะกระทบกับชุมชนมันก็ต้องเกี่ยวข้องกับความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ที่เอามาใช้จัดการได้ และความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ของชุมชนก็สำคัญ มันหมายถึงเป็นแนวทางที่ชุมชนเคยใช้แล้วประสบความสำเร็จ ความรู้นี้จึงเหมาะที่จะนำมาใช้ในการจัดการปัญหาด้วย แต่ถ้าไม่เปิดใจรับความรู้ใหม่ ๆ จากภายนอกเข้ามาใช้ด้วย ก็จะทำให้ชุมชนล้าหลัง ย่ำกับที่ปัญหามันมีใหม่ ๆ เปลี่ยนแปลง ความรู้ที่จะใช้ก็ต้องให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงในการแก้ปัญหาของชุมชนถ้าสามารถเอาทุกแหล่งความรู้มาพิจารณาก็จะดีนะ จะได้จัดการได้ดียิ่งขึ้น”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, การสนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2556)

1.2 กิจกรรมการเรียนรู้ ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม 6 ใน 7 คน เห็นด้วยกับการกิจกรรมการเรียนรู้ที่ปรากฏในร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และได้เสนอความคิดเห็น โดยสรุปได้ว่า

“...วิธีการเรียนรู้มีหลายวิธีขึ้นอยู่กับต้องการเรียนรู้แบบไหนที่จะได้ความรู้เอามาใช้ได้จริง การเรียนรู้ด้วยการประชุม สนทนาพูดคุย เป็นการเรียนรู้ที่มาพูดคุยกัน ชุมชนให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันมากที่สุด เพราะทำให้คนในชุมชนนอกจากจะได้ความรู้ คนในชุมชนยังรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนทำให้เกิดจิตสำนึกรักชุมชน ผูกพัน ความรู้ที่ได้จากการไปอบรมส่วนใหญ่จะเป็นความรู้เชิงวิชาการที่เป็นความรู้ใหม่ๆ ที่ชุมชนไม่มี ชุมชนไปอบรมเรื่องการกำจัดศัตรูพืชด้วยเทคโนโลยี วิธีการเรียนรู้ด้วยการอบรมจึงมีความสำคัญเช่นกัน สำหรับวิธีการเรียนรู้ด้วยการร่วมทำวิจัยกับส่วนราชการ อย่างที่ชุมชนทำไปแล้วกับกรมส่งเสริมการเกษตร ที่เข้ามาทำวิจัยร่วมกับชุมชนทำโครงการบริหารจัดการศัตรูพืชของชุมชน วิธีการเรียนรู้ด้วยการรับการถ่ายทอดจากผู้นำชุมชนก็เป็นวิธีการที่ชุมชนทำกันอยู่ ประชาชนชาวบ้านจะถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องการใช้กลอยมาทำเป็นยาฆ่าศัตรูพืช ความรู้ตรงนี้ก็ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนปราบพวกเพลี้ยแป้ง ในเรื่องของการศึกษาดูงานก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ชุมชนทั่วไปทำกันอยู่ มีชุมชนอื่น ๆ ก็เข้ามาดูงานที่นี้เช่นกัน การศึกษาดูงานก็เป็นวิธีการเรียนรู้ที่เกิดประโยชน์”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

1.3 แหล่งเรียนรู้ ผู้เข้าร่วมทั้ง 7 คน เห็นด้วยกับประเภทของแหล่งเรียนรู้ที่สามารถให้ความรู้กับชุมชนได้ ทั้งนี้ ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม 6 ใน 7 คน ได้เสนอความคิดเห็นโดยสรุปได้ว่า

“แหล่งเรียนรู้บุคคล ผู้นำชุมชนเปรียบเสมือนเข็มทิศการพัฒนาชุมชน หากผู้นำชุมชนเป็นคนที่มีความรู้ ความสามารถ แนวทางการพัฒนาชุมชนและการเสริมสร้างความรู้ให้กับคนในชุมชนจึงมีโอกาที่จะเกิดขึ้นได้ชัดเจน และสร้างความเจริญให้กับชุมชน และต่อยอดให้ชุมชนพัฒนาเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ได้ต่อไปจากการมีผู้นำชุมชนที่มีความรู้ความสามารถ และถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชนมีความเท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ผู้นำชุมชนที่มีความรู้ เพียงด้านเดียวก็คงจะไม่ครบถ้วน แหล่งเรียนรู้สถาบัน องค์กรชาวบ้านเป็นสถาบันที่มีความสำคัญที่สุด เกิดจากการรวมตัวของคนในชุมชนที่มีความคิดความต้องการที่เหมือนกันในการจัดการกับสถานการณ์ปัญหาของชุมชน จึงเป็นสถาบันที่ทรงพลังและทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น สามารถจัดการกับปัญหาของชุมชนด้วยพลังของชุมชน ประเด็นสถานที่เรียนรู้ของชุมชน เวทีชุมชน ถือเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนที่จะใช้เป็นสถานที่สร้างความรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อนำมาจัดการกับปัญหาได้ ใน

ประเด็นของศูนย์การเรียนรู้ ก็เป็นสถานที่ให้ความรู้กับคนในชุมชน เยาวชน และบุคคลทั่วไป ที่เข้ามาศึกษาดูงาน ประเด็น วัด ชุมชนมองว่าเป็นสถานที่เรียนธรรมะที่ให้ความรู้กับคนในชุมชนและเป็นสถานที่ขัดเกลาศีลธรรมอันดีให้กับคนในชุมชนที่จะดีเพื่อชุมชน แต่การเฉพาะเจาะจงไปที่วัดเพียงอย่างเดียว ถ้าเป็นสถาบันทางศาสนา จะดูเหมาะสมกว่า เพราะร่างรูปแบบที่ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้นนี้ จะถูกนำไปใช้ในชุมชนทั่วไป ที่คนในชุมชนอาจนับถือศาสนาอื่นๆ ก็จะทำให้องค์ประกอบตัวนี้ขาดความเหมาะสมไป แหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติ ชุมชนมองว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อการเรียนรู้ของชุมชน ด้วยความรู้สึกรักและห่วงใยในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ทำให้ชุมชนจะต้องเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมที่จะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติอยู่คู่กับชุมชนตลอดไปอย่างยั่งยืน ถึงคนรุ่นต่อ ๆ ไป และสำหรับประเด็นเครือข่ายทั้งที่เป็นภาคีการพัฒนา และชุมชน ต่างเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนได้รับความรู้เช่นกัน ทั้งที่เป็นความรู้เชิงวิชาการ และชุดความรู้จากชุมชนอื่น ๆ ที่ประสบความสำเร็จมาเป็นแนวทางที่ชุมชนสามารถนำมาประยุกต์ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

นอกจากนี้ ผู้เข้าร่วมสนทนา จำนวน 5 คน ใน 7 คน ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับนักวิชาการ องค์กรภายนอกที่เข้ามาให้ความรู้กับชุมชน โดยสรุปได้ว่า

“...ความรู้ที่ชุมชนได้รับทุกวันนี้ ยังไม่เพียงพอการเข้ามาของภาครัฐไม่มีความต่อเนื่อง เข้ามาให้ความรู้เป็นโครงการหมดโครงการก็หมดไป แต่ชุมชนต้องการความรู้ทางวิชาการที่ต่อเนื่อง แหล่งเรียนรู้ที่ได้จากภายนอกชุมชนจึงมีความสำคัญ...”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

1.4 ผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้ ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม 5 คน ใน 7 คน เห็นด้วยกับผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้ ได้เสนอความคิดเห็น โดยสรุปได้ว่า

“ ผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเองรู้ความสามารถของตัวเองเป็นอย่างไร เก่งอะไร การที่รู้จักตัวเองมันเป็นฐานของการสร้างความมั่นใจของตัวเอง รู้ข้อจำกัดของตัวเอง รู้ความสามารถของตัวเอง เข้าใจสิ่งรอบตัวสังคมเป็นอย่างไร และมีความพร้อมที่จะเรียนรู้ เพื่อหาความรู้ในสิ่งที่ขาดไปในสิ่งที่เรามีแต่ยังไม่ดีพอ “

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

1.5 เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มทั้ง 7 คน เห็นด้วยกับการกำหนดองค์ประกอบเนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม ดังปรากฏในร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ได้เสนอความคิดเห็นโดยสรุปได้ว่า

“ชุมชนจะเรียนรู้เมื่อเนื้อหาสอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ถ้าเนื้อหาไม่
ไม่อยู่ในบริบทของชุมชน ความรู้ที่ได้มานั้นก็อาจไม่ตรงทีเดียว ไม่เกิดประโยชน์ในทันที หรือ
อาจไม่เกิดประโยชน์เลย ชุมชนจะเรียนรู้อะไรก็จะมองว่ามันต้องเกิดประโยชน์ เอามาใช้ได้
จริง และใช้ได้เลย สิ่งที่จะเรียนก็จะต้องสอดคล้องกับความเป็นชุมชน”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

1.6 ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม 5 ใน 7 คน เห็น
ด้วยกับองค์ประกอบการเรียนรู้ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองดังปรากฏในร่าง
รูปแบบ ได้แสดงความคิดเห็นโดยสรุปได้ว่า

“หน่วยงานภาครัฐเข้ามาให้ความรู้ในชุมชน ควรจะต้องให้ในสิ่งที่ชุมชนขาด ชุมชนต้องการ
เรียนรู้ในเรื่องใด เพราะชุมชนรู้ว่าขาดอะไร อยากจะเรียนอะไร ความรู้จะได้เอามาใช้ในการ
ทำงานอนุรักษ์ป่าได้ มันมีความรู้มากมายที่เกี่ยวกับการจัดการป่า แต่ในเรื่องใดที่มันจะตรง
กับความต้องการภาครัฐจะต้องมุ่งให้ชุมชนได้เรียนในสิ่งที่ชุมชนต้องการเรียน การเรียนรู้ด้วย
ตนเอง ชุมชนจะรู้ว่าต้องการเรียนอะไร มันขับออกมาจากข้างใน มันจะทำให้เรียนได้ดี และ
จะต่อยอดได้เอง จากความรู้ที่ได้ในเบื้องต้น ด้วยความอยากรู้ ก็จะมีเป้าหมายของตัวเอง
การเรียนรู้ที่ด้วยตนเองเป็นการเรียนรู้ที่ภาครัฐต้องให้การสนับสนุนมาก ๆ ”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

1.7 การกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ทั้ง 7 คน
เห็นด้วยกับองค์ประกอบการเรียนรู้ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองดังปรากฏในร่าง
รูปแบบ ได้แสดงความคิดเห็นโดยสรุปได้ว่า

“หัวใจของการเรียนรู้ที่จะทำให้มีความเข้าใจกัน ก็คือการพูดคุยสื่อสารกันก็จะทำให้คุยกันรู้
เรื่อง แต่การจะทำให้การเรียนรู้มันเกิดผลที่จริงจัง ๆ ทุกคนต้องเรียนรู้ร่วมกัน ด้วยการที่เปิด
โอกาสให้ทุกคนได้พูด ได้แสดงความรู้สึกรู้ ได้เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินกิจกรรม ทุกคนได้มี
บทให้พูดด้วยตัวเองเป็นคนคิดเองมันทำให้รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน การสื่อสารที่เปิด
โอกาสให้ทุกคนได้สื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นใน
ชุมชนแท้จริง”

1.8 การเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม 6 ใน
7 คน เห็นด้วยกับองค์ประกอบการเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย ดังปรากฏ
ในร่างรูปแบบ ได้แสดงความคิดเห็นโดยสรุปได้ว่า

“ข้อมูลวิชาการเป็นข้อมูลที่มีประโยชน์มาก เชื่อถือได้ ความรู้ที่ได้จากฐานข้อมูลที่ถูกต้อง ก็
ทำให้ความรู้ที่ได้ถูกต้อง แต่ข้อมูลเชิงวิชาการชาวบ้านจะเข้าใจยาก คำพูดที่เป็นวิชาการฟังแล้วก็ไม่

ค่อยเข้าใจ ต้องแปลไทยเป็นไทย ข้อมูลวิชาการมีความสำคัญ การเรียนรู้ชุมชนจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องใช้ข้อมูลเชิงวิชาการที่มีประโยชน์และเข้าใจง่ายก็จะทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน"

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

2. ความเหมาะสมของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ผลการสนทนากลุ่มในประเด็นเกี่ยวกับความเหมาะสมของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนผู้เข้าร่วมสนทนาได้ร่วมกันสรุปความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ชุมชน ดังต่อไปนี้

1) การรับข้อมูล ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 7 คน เห็นด้วยกับกระบวนการเรียนรู้ขั้นการรับข้อมูล ที่อยู่ใน (ร่าง) รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน กล่าวโดยสรุปได้ว่า

“...ชุมชนจะรับรู้ปัญหาบางทีก็ไม่ว่ามันเป็นปัญหา เพราะอาจจะกำลังก่อตัว ภาครัฐถ้าเข้ามาบอกให้รู้ก็ดี จะได้ไม่ต้องรอให้เดือดร้อนแล้วค่อยมาทำ ชุมชนจะลุกขึ้นมาเรียนรู้ร่วมกันจะต้องรู้ว่าตัวเองมีปัญหาอะไร เพราะปัญหาร่วมของชุมชนเป็นปัญหาของทุกคน จึงเป็นสิ่งที่ชุมชนเอามาเป็นตัวตั้ง ปัญหาร่วมของชุมชนจะเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคนทั้งชุมชน นั่นก็คือเกี่ยวกับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน เมื่อชุมชนรับรู้ปัญหา มันก็เกิดความตระหนักว่าปัญหามันคือสถานการณ์ที่ไม่พึงประสงค์ จะอยู่กับมันชีวิตคงไม่มีความสุข ก็จะต้องเอามันออกไปจากชุมชน ...”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ขั้นตอนการรับข้อมูล เป็นขั้นตอนแรกของกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้จากการตระหนัก เมื่อได้รับรู้ และเข้าใจว่าสิ่งที่เกิดขึ้นคือปัญหา ก็จะเกิดความตระหนักในปัญหา และมีความต้องการจะจัดการกับปัญหาให้หมดไปจากชุมชน

2) การประมวลข้อมูล ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 6 ใน 5 คน เห็นด้วยกับขั้นตอนการประมวลข้อมูล ที่อยู่ใน (ร่าง) รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน กล่าวโดยสรุปได้ว่า

“...ชุมชนต้องรู้ปัญหาให้ชัดเจนตรงกันว่าสิ่งที่ชุมชนนำมาเป็นประเด็นในการสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเป็นสิ่งที่ชุมชนต้องการจะจัดการจึงจะร่วมกันวิเคราะห์สาเหตุของปัญหานั้น ชุมชนจะมีความเข้าใจในปัญหาที่เกิดขึ้น จึงจะสามารถร่วมกันกำหนดแนวทางที่จะมาจัดการกับปัญหาได้ เมื่อชุมชนได้ร่วมกันกำหนดแนวทางก็จะต้องร่วมกันกำหนดวิธีการที่จะใช้กับแนวทางนั้น ซึ่งมันก็เหมือนกับการวางแผนว่าจะทำอะไรในแนวทางนั้น ชุมชนไม่ได้

วางแผนการทำงานแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษรเหมือนทางราชการ แต่มันคือการตกลงกันว่า จะทำกันอย่างไร ก็คือการกำหนดวิธีการที่จะทำ...”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

ดังที่ ประชาญ์ชาวบ้าน (สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวเสริมว่า “...การเรียนรู้ในปัจจุบันนี้ไม่มีเวลามาลองผิดลองถูกแล้ว จะต้องมีการคิดวิเคราะห์ที่เป็นระบบ เพื่อจะได้ความรู้ที่ตรงกับความต้องการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์และไม่เสียเวลา...”

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ขั้นตอนการประมวลผลเป็นขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนได้ร่วมกัน วิเคราะห์ปัญหาทำความเข้าใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นกับชุมชนให้มากที่สุดเพื่อที่จะสามารถจัดการกับปัญหา ได้อย่างตรงตามต้องการ

3) การสรุปและ การใช้ข้อมูล ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 7 คน เห็นด้วยกับขั้นตอนการ สรุปและ การใช้ข้อมูล ที่อยู่ใน (ร่าง) รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่า ชุมชน กล่าวโดยสรุปได้ว่า

“...ชุมชนมีแนวทางการทำงานมีวิธีการทำงานแล้ว ก็จะต้องมาพิจารณาอีกครั้งให้มั่นใจว่า แนวทางและวิธีการที่ร่วมกันกำหนดไว้นั้นครบถ้วนดีแล้วจึงจะตัดสินใจที่จะทำตามแนวทาง และวิธีการนั้น และลงมือปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจร่วมกัน เมื่อลงมือปฏิบัติไปแล้ว มีความ จำเป็นที่จะต้องสรุปผลการปฏิบัติ การสรุปผลที่ได้ลงมือทำไปแล้วจะทำให้ชุมชนได้เห็น ว่า เกิดอะไรขึ้น...”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

นอกจากนี้ ประชาญ์ชาวบ้าน (สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2556) ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มท่าน หนึ่ง ได้กล่าวเสริมว่า

“...ความรู้ที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติเป็นความรู้ที่แท้จริง เป็นความรู้ที่ติดตัวผู้ที่ได้ลงมือ ปฏิบัติ ความรู้จากการปฏิบัติจะเป็นประสบการณ์ของผู้ปฏิบัติตลอดไป...”

4) การประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 16 คน เห็นด้วยกับขั้นตอนการประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ ที่อยู่ใน (ร่าง) รูปแบบการเรียนรู้ ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน กล่าวโดยสรุปได้ว่า

“...ชุมชนได้ร่วมลงมือปฏิบัติแล้วสรุปผลการปฏิบัติทำให้ชุมชนได้เรียนรู้จากสิ่งที่ได้ลงมือทำ นำ สิ่งที่ได้สรุปไว้มาประเมินเพื่อจะให้เห็นถึงความสำเร็จและความล้มเหลวของสิ่งที่ทำเป็นอย่างไร สามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้มากน้อยแค่ไหน หรือล้มเหลวหรือไม่ อย่างไรก็ตาม การประเมินจะ ทำให้ชุมชนเข้าใจตัวชุมชนมากยิ่งขึ้น และได้ค้นพบความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่จากการได้ลงมือปฏิบัติ จริง ความรู้ที่เกิดขึ้นชุมชนสามารถนำไปถ่ายทอดให้กับคนในชุมชน และรวบรวมเป็นชุดความรู้ ของชุมชนหรือชุดประสบการณ์ของชุมชนที่เป็นประโยชน์ในการนำมาเป็นแนวทางในการทำงาน

ต่อไป สำหรับการปฏิบัติที่ล้มเหลว ก็เป็นบทเรียนรู้ของชุมชนเช่นกัน เป็นความรู้ใหม่ที่ทำให้ชุมชนหลีกเลี่ยงที่ปฏิบัติตามแนวทางที่ล้มเหลว และทำให้ชุมชนไม่เสี่ยงที่จะล้มเหลวอีก ชุมชนสามารถที่จะล้มเลิกแนวทางที่ล้มเหลวไปเลย หรือจะปรับปรุงจุดที่บกพร่องหรือจุดอ่อนเพื่อให้แนวทางที่ปรับปรุงใหม่ดียิ่งขึ้น การที่จะปรับปรุงแนวทางให้ดียิ่งขึ้นก็จะต้องเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นวงจรต่อเนื่องตั้งแต่ขั้นการรับรู้ข้อมูล...”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

3. ความเชื่อมโยงขององค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ทั้ง 7 คน ได้ตรวจสอบประเด็นของความเชื่อมโยงขององค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้เห็นด้วยว่ามีความเชื่อมโยงระหว่างกัน โดยได้แสดงความคิดเห็น สรุปได้ดังนี้

“ประเด็นของเนื้อหา/ความรู้ เป็นองค์ประกอบที่มีความเชื่อมโยงกับกระบวนการเรียนรู้ในทุกขั้นตอน ปัญหาเป็นประเด็นนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ในขั้นรับรู้ ในกระบวนการเรียนรู้ขั้นต่อ ๆ ไป ก็นำความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุมชน ประเพณี และความรู้จากภายนอกเข้ามาใช้ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้คิดวิเคราะห์ คิดหาแนวทางการจัดการปัญหา การตัดสินใจ การลงมือทำ การประเมินล้วนต้องใช้ความรู้ในการพิจารณาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของคนในชุมชน”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

“ประเด็นของกิจกรรมการเรียนรู้ การปรึกษา สนทนาพูดคุย เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ใช้ในกระบวนการเรียนรู้ตั้งแต่ขั้นรับรู้ข้อมูล การประมวลข้อมูล การสรุปและใช้ข้อมูล และการประเมินผลการใช้ข้อมูลและการสร้างความรู้ สำหรับ การอบรมสัมมนา การศึกษาดูงาน การร่วมทำวิจัยกับองค์กรภายนอก เป็นการเพิ่มเติมความรู้ของชุมชน และทำให้คนในชุมชนมีความรู้มากยิ่งขึ้น และนำความรู้มาสู่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และความรู้ที่ได้รับจากผู้นำชุมชน ผู้นำชุมชนที่ได้ไปเพิ่มพูนความรู้จากภายนอก สามารถนำความรู้มาถ่ายทอดในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในลักษณะการให้ความรู้ และการนำความรู้ที่มีมาสู่การแลกเปลี่ยน สนทนาหาแนวทางจัดการกับปัญหาของชุมชนได้เช่นกัน “

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

“ประเด็นแหล่งเรียนรู้ เป็นแหล่งความรู้ที่ชุมชนนำมาใช้ในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยผู้นำชุมชนเป็นผู้ที่มีบทบาทในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่จะนำไปสู่การสนทนาแลกเปลี่ยนและให้ความรู้กับคนในชุมชน สมาชิกชุมชนเป็นบุคคลที่มีบทบาทในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและทำให้เกิดความรู้ใหม่ขึ้นในชุมชน องค์กรชาวบ้าน เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน เป็นองค์กรชาวบ้านที่มีบทบาทในการนำคนในชุมชนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เวทีชาวบ้านเป็นสถานที่เรียนรู้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ วัดหรือ

สถาบันการศึกษาเป็นสถานที่ที่ให้ความรู้กับคนในชุมชน และสามารถนำความรู้มาแบ่งปันใ้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนได้ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ก็เป็นสถานที่เสริมเพิ่มเติมความรู้ของคนในชุมชนที่สามารถนำความรู้มาเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ที่มีศักยภาพยิ่งขึ้น รวมทั้ง ความรู้ที่ได้จากเครือข่ายภาคีการพัฒนาและเครือข่ายชุมชนก็เป็นความรู้ที่ได้มาแล้วนำมาใช้ในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ร่วมกัน”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

“ประเด็นผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้ เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนที่ทำให้ผู้เรียนมีความพร้อมที่จะเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ชุมชนด้วยตนเองมีความพร้อมที่จะเข้าสู่การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน การเรียนรู้จะเกิดขึ้นเมื่อตัวผู้เรียนมีความต้องการที่เรียน”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

“ประเด็นเนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนที่มีความเชื่อมโยงกับกระบวนการเรียนรู้ เนื้อหาที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมเป็นประเด็นที่ชุมชนมีความต้องการและนำมาเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดความรู้และประโยชน์กับชุมชน

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

“ประเด็นการกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน มีความเชื่อมโยงกับกระบวนการเรียนรู้ชุมชนโดยตรง ในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้มีความจำเป็นที่จะต้องใช้การสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนให้แสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ มีบทในการแสดงความคิดเห็นที่เกิดจากความรู้สึกนึกคิดและความต้องการที่จะสื่อออกมา”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

“ประเด็นการเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย มีความเชื่อมโยงกับกระบวนการเรียนรู้ด้วยการนำความรู้เชิงวิชาการที่ได้รับมาใช้ในกระบวนการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและสามารถใช้ในการวิเคราะห์หาสาเหตุ เลือกแนวทางการจัดการปัญหา การตัดสินใจ การลงมือทำ การประเมินผล ในทุกขั้นตอนได้ด้วยข้อมูลเชิงวิชาการที่มีความชัดเจน”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

4. ความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ผลการสนทนากลุ่มในประเด็นเกี่ยวกับความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ปฏิบัติจริง ผู้เข้าสนทนากลุ่ม ทั้ง 7 คน ได้ร่วมแสดงความคิดเห็นว่า สรุปได้ว่า

“ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องอาศัยการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน นำรูปแบบการเรียนรู้ที่ประสบความสำเร็จในชุมชนหนึ่งไปใช้ในอีกชุมชนหนึ่ง ทั้งปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชนของแต่ละชุมชนจะมีความแตกต่าง กันไปตามบริบทของชุมชน ดังนั้นชุมชนที่จะนำรูปแบบการเรียนรู้ไปใช้จะต้องใช้โดยการประยุกต์ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2558)

นอกจากนี้ ประชาชนชาวบ้าน (สนทนากลุ่ม, 23 สิงหาคม 2556) ได้กล่าวถึงประโยชน์ที่ได้รับจากการสนทนากลุ่มในครั้งนี้ว่า “...ในการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อทำให้เกิดความรู้ขึ้นในชุมชน องค์ประกอบการเรียนรู้เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน แต่ละองค์ประกอบมีบทบาทสำคัญในตัวเองและยังเชื่อมโยงกับกระบวนการเรียนรู้ชุมชน การที่จะนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ปฏิบัติได้จริง จะต้องประกอบด้วยปัจจัยในและปัจจัยภายนอกของแต่ละชุมชนที่อยู่ในบริบทของตนเอง การจะนำรูปแบบการเรียนรู้ไปใช้จะต้องขึ้นอยู่กับการนำไปประยุกต์และปรับให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนตนเอง และจากการสนทนากลุ่มในครั้งนี้ ก็ได้เห็นมุมมองการเรียนรู้ชุมชนที่มืองค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้ชุมชนได้เรียนรู้มากยิ่งขึ้น ทำให้ชุมชนได้มีมุมมองกว้างขึ้น หลังจากได้ร่วมกันสนทนากลุ่ม ความรู้ก็เกิดขึ้น แม้ว่าจะเคยคิดว่าชุมชนรู้มากมาก่อน แต่ก็ทำให้ได้รู้ว่าความรู้นั้นมีมากจริง ๆ ทำให้เข้าใจถึงการเรียนรู้ชุมชนที่เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต”

สรุปผลการตรวจสอบ (ร่าง) รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มซึ่งประกอบด้วย ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ ได้แก่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโรง หมู่ที่ 8 ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน อาสาพัฒนาชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข และคนในชุมชน เห็นด้วยกับ (ร่าง)รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่ผู้วิจัยเสนอ แต่มีรายละเอียดบางประการให้เพิ่มเติมดังที่เสนอมาข้างต้น เพื่อให้รูปแบบมีความถูกต้อง ชัดเจน และเหมาะสมยิ่งขึ้น และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง ผู้วิจัยนำ (ร่าง) รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน มาพัฒนาต่อเป็นรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนซึ่งนำเสนอในตอนต้นที่ 2.3 ต่อไป

5. ข้อเสนอแนะอื่น ๆ เกี่ยวกับรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ผลจากการสนทนากลุ่ม ผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มจำนวน 7 คน มีความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยสรุปความเห็นได้ว่า การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นการวิจัยที่พัฒนารูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนที่สะท้อนถึงปรากฏการณ์ในชุมชนและช่วยเสนอแนวทางให้แก่ชุมชนที่ต้องการจะเรียนรู้เพื่อให้สามารถจัดการตนเองได้ในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และส่งผลให้เกิดการเพิ่มพื้นที่ป่าของประเทศให้มากยิ่งขึ้น และยังช่วยลดภาระหน้าที่ของภาครัฐที่ทำหน้าที่ดูแล รักษา ปกป้องป่าไม้ของประเทศ โดยการให้ชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่นได้มีรูปแบบการเรียนรู้ที่สามารถนำมาใช้ในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนได้ และผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม 5 ใน 7 คน ได้กล่าวเสริมถึงการนำรูปแบบการเรียนรู้ที่ประสบความสำเร็จในชุมชนหนึ่งไปใช้ในอีกชุมชนหนึ่ง ทั้งปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชนยังเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จึงต้องพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ในแต่ละชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

ตอนที่ 2.3 ผลการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย 1) ปรัชญาของรูปแบบ 2) แนวคิดสำคัญ 3) องค์ประกอบสำคัญ 4) หลักการที่ใช้ยึดถือในการเรียนรู้ 5) กระบวนการเรียนรู้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ปรัชญาของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นปรัชญาที่นำไปสู่การเรียนรู้ชุมชนด้วยจิตสำนึกรักและห่วงแหนป่า ที่เปรียบเสมือนชีวิต การเรียนรู้ชุมชนเพื่อนำความรู้มาอนุรักษ์ป่าชุมชนโดยสอดคล้องกับปรัชญาของรูปแบบ คือ ป่าคือชีวิต ซึ่งแสดงถึงความรักและเคารพป่า และแสดงถึงความสำคัญของป่าเสมือนชีวิต หากไม่มีป่าแล้วชีวิตก็คงจะสิ้น เพราะป่าก็คือชีวิตของชุมชนนั่นเอง

2. แนวคิดสำคัญ ที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในการศึกษาเพื่อพัฒนารูปแบบ ประกอบด้วย 4 แนวคิดสำคัญ คือ

1) การเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตโดยมุ่งพัฒนาตนเองให้สามารถปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงของทุกช่วงชีวิตและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ให้เต็มศักยภาพของแต่ละบุคคลที่มีส่วนสัมพันธ์กับชีวิตจากแหล่งความรู้ในสังคมและแหล่งเรียนรู้ทั้งหมดที่มีในชุมชนและสัมพันธ์กับชีวิตจริง เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจของตนเองเพื่อรับการเปลี่ยนแปลงและสิ่งท้าทายที่จะเกิดขึ้นในชีวิต

2) การเรียนรู้ชุมชน กระบวนการที่ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และเจตคติที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ตลอดจนการดำเนินชีวิตในสังคม

3) ทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสาร หรือการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนให้ ที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีบทบาทในสื่อสารอย่างอิสระ เสมอภาค และสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันในการสร้างเข้าใจระหว่างกัน

4) การอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นแนวทางในการจัดการป่าชุมชนที่อยู่บนหลักของการอนุรักษ์ที่ประกอบด้วย การกำหนดเขตพื้นที่ป่าที่แยกตามวัตถุประสงค์ของการใช้ประโยชน์ การป้องกันรักษา การปลูกเสริม ฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์อย่างสมดุลกับระบบนิเวศ

3. องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

1) เนื้อหา/ความรู้ ประกอบด้วย (1) ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต (2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชน ชุมชนจะใช้ภูมิปัญญาของชุมชนเป็นฐานความรู้ในการจัดการกับปัญหาชุมชน (3) ชุดประสบการณ์ของชุมชนที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติจริงนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา และ (4) ความรู้จากภายนอกชุมชน ชุมชนได้รับความรู้จากภายนอก ทำให้สามารถนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาของชุมชนได้ รวมทั้งสามารถบูรณาการร่วมภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ ทั้งนี้ การจะนำความรู้ใดมาจัดการกับปัญหาขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของปัญหามีความจำเป็นจะต้องใช้ความรู้จากแหล่งใด

2) กิจกรรมการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ของชุมชนที่หลากหลาย ประกอบด้วย (1) การประชุม การสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ชุมชนใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นทั้งในส่วนผู้พูดแสดงความคิดเห็นและผู้ร่วมฟังในการประชุม (2) การอบรม สัมมนา วิธีการเรียนรู้ที่ทำให้คนในชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ ความรู้เชิงวิชาการที่นำมาใช้ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งอาจควบคู่ไปกับการศึกษาดูงานด้วยก็ได้ (3) การศึกษาดูงาน เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้เห็นภาพเป็นรูปธรรมขององค์ความรู้ และนำสิ่งที่ได้จากการศึกษาดูงานมาปรับประยุกต์ใช้ในชุมชนของตนเองอย่างไรให้เหมาะสม (4) การร่วมทำวิจัย/ร่วมดำเนินงานกับองค์กรภายนอก /สถาบันการศึกษา เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ชุมชนได้ร่วมทำวิจัยกับองค์กรภายนอก ทำให้เกิดความรู้เชิงวิชาการ สามารถจัดการป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ 5) การรับความรู้จากผู้นำชุมชน คนในชุมชนได้มีความรู้ และสามารถนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์และจัดการกับปัญหาของการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้

3) แหล่งเรียนรู้ ประกอบด้วย 1) ผู้นำชุมชน เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชน พระสงฆ์ ครู ผู้อาวุโส กรรมการป่าชุมชน แกนนำกลุ่มอนุรักษ์ 2) สถาบันการเรียนรู้ชุมชน ได้แก่ (1) องค์กรชาวบ้าน (2) เวทีชาวบ้าน (3) ศูนย์เรียนรู้ชุมชน และ (4) สถาบันทางศาสนา 3) ป่าชุมชน 4) นักวิชาการ/องค์กรภายนอก 5) เครือข่ายชุมชน

4) ผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้ คนในชุมชนรู้จักตนเองว่ามีความต้องการอะไร มีข้อจำกัดอะไรที่จำเป็นต้องเพิ่มเติมความรู้ที่จะนำมาใช้ในการจัดการป่าชุมชนได้ มีความเข้าใจสังคม และมีความพร้อมที่จะเติมองค์ความรู้พัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชนต่อไป

5) เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม ชุมชนมีความสนใจที่จะเรียนรู้ เมื่อเนื้อหาที่จะเรียนเกี่ยวข้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมของตนเอง นำมาใช้ประโยชน์ได้จริง สอดคล้องกับสังคมที่เป็นอยู่และวัฒนธรรมชุมชน

6) ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ส่งเสริมความรู้ให้ชุมชนตามความต้องการ จุดมุ่งหมายในการเรียน ผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ที่มุ่งให้ชุมชนได้เรียนรู้ในสิ่งที่ต้องการเรียนรู้ทำให้ชุมชนสามารถนำความรู้ที่ได้มาใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริง สามารถต่อยอดความรู้ให้มีความลึกซึ้งยิ่งขึ้นจากการได้เรียนรู้ด้วยตนเองได้มีการค้นคว้าและการขับเคลื่อนที่ออกมาจากความต้องการของผู้เรียนเอง

7) การกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน การสื่อสารที่จะทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและการมีส่วนร่วมของทุกคนจะทำให้เกิดความรู้ที่กว้าง และลึก จากการแสดงความคิดเห็น แสดงความรู้สึกของทุกคนที่เรียนร่วมกันได้มีบทบาทเป็นผู้กระทำ การสื่อสารบนหลักของความเสมอภาค ความเป็นอิสระ และการสร้างความเข้าใจระหว่างกัน

8) การเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย การเรียนรู้บนข้อมูลเชิงวิชาการเป็นฐานที่นำมาใช้ในการเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่ายจึงจะทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วยฐานข้อมูลเชิงวิชาการที่มีความถูกต้องชัดเจน

4. หลักการที่ใช้ยึดถือในการเรียนรู้ เป็นองค์ประกอบสำคัญในการเรียนรู้ชุมชนที่จะต้องนำมาใช้เป็นหลักคิดที่ชุมชนได้ยึดถือในการเรียนรู้ 2 หลักการ คือ หลักการ “ป่าพึ่งคน คนพึ่งป่า” และหลักการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เป็นหลักการที่ยึดถือในการเรียนรู้

5. กระบวนการเรียนรู้ชุมชน เพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน มี 4 ขั้นตอน ดังนี้
ขั้นตอนที่ 1 การรับข้อมูล หรือขั้นการรับรู้ (Acquisition) ในขั้นตอนนี้เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน การรับข้อมูลโดยคนในชุมชนประสบปัญหาและรับรู้เอง การรับรู้ปัญหาจากการบอกกล่าวของเจ้าหน้าที่รัฐ นักวิชาการ เกิดความตระหนักในปัญหา และความต้องการที่จะจัดการกับปัญหา

ขั้นตอนที่ 2 การประมวลข้อมูล หรือขั้นการวิเคราะห์ (Analysis) เป็นขั้นตอนการคิดวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา และกำหนดแนวทางที่จะใช้จัดการกับปัญหา ในขั้นตอนนี้มีภูมิปัญญาท้องถิ่น และชุดประสบการณ์ชุมชนที่มีอยู่เดิมสามารถนำมาใช้ในการประมวลและการนำความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิธีการเรียนรู้ต่าง ๆ เข้ามาใช้ในการเรียนรู้

ขั้นตอนที่ 3 การสรุปและการใช้ข้อมูล หรือขั้นการปฏิบัติ (Action) เป็นขั้นตอนร่วมกัน ตัดสินใจเลือกแนวทางจัดการกับปัญหา ร่วมกันลงมือปฏิบัติตามแนวทางที่เลือกไว้ และสรุปผลการปฏิบัติในการจัดการปัญหา ในขั้นตอนนี้เกิดองค์ความรู้ใหม่จากการลงมือปฏิบัติ

ขั้นตอนที่ 4 ประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ หรือขั้นการประเมิน (Appraisal) เป็นขั้นตอนร่วมกันประเมินผลการปฏิบัติจากที่ได้สรุปไว้แล้ว ทั้งในส่วนที่ประสบผลสำเร็จและ ล้มเหลว และการรวบรวมความรู้ใหม่ที่ได้จากการปฏิบัติที่ประสบผลสำเร็จเป็นชุดประสบการณ์ของ ชุมชน ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้รับรู้ เป็นแนวทางในการทำงานต่อไป และร่วมกันทบทวนผลการ ปฏิบัติที่ล้มเหลว จะนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ตั้งแต่ขั้นตอนแรกเป็นวงจรการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง

รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน พัฒนาขึ้นจากปรัชญาที่มีรากฐานจากความผูกพันระหว่างคนกับป่าด้วยความรักและห่วงหา และการเอื้อประโยชน์ของ ธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์ การเรียนรู้ชุมชนจึงอยู่บนปรัชญาชีวิต “ป่าคือชีวิต” ที่เป็นปรัชญาแนวคิดของ รูปแบบการเรียนรู้โดยมีแนวคิดสำคัญในการศึกษาเพื่อพัฒนารูปแบบด้วยแนวคิดการเรียนรู้ชุมชนที่มี แนวคิดในการมุ่งเน้นการแก้ปัญหาความเดือดร้อนที่มีอยู่ในชุมชน และสามารถพัฒนาตนเอง พัฒนา ชุมชน เพิ่มเสริมพลังคนในชุมชนพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองได้มากขึ้น รวมทั้งส่งเสริมการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ระหว่างบุคคลโดยผ่านกระบวนการกลุ่ม และการเชื่อมต่อประสบการณ์ระหว่างชุมชนโดยผ่าน เครือข่ายการเรียนรู้ การเรียนรู้ชุมชนจึงมีวัตถุประสงค์หลายประการ เช่น สร้างความเข้าใจร่วมกัน สร้างคุณค่าและจิตสำนึกใหม่เพื่อปลูกฝังคุณธรรมและค่านิยมที่ดีงาม เพื่อรับรู้ปัญหาและความ ต้องการของชุมชน ชุมชนมีโอกาสเรียนรู้และจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟู แนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการเรียนรู้ที่ชุมชนเรียนรู้ได้ตามความสนใจ และความต้องการ ตลอดเวลาไม่มีหลักเกณฑ์ หลักสูตรตายตัวขึ้นอยู่กับความพร้อมของชุมชน ชุมชนสามารถเรียนรู้ ตลอดเวลาเพื่อพัฒนาตนเองได้ สร้างภูมิปัญญาให้กับตนเองและชุมชนที่จะนำไปพัฒนาคุณภาพชีวิต ได้อย่างต่อเนื่อง แนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นแนวคิดในการดูแลรักษาและอนุรักษ์ป่าที่ชุมชนได้ นำมาปฏิบัติในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเพื่อให้ป่าชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์โดยเกิดจากการมีส่วนร่วมของ คนในชุมชน การใช้ประโยชน์ร่วมกันของคนในชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพที่เกิดจาก จิตสำนึกร่วมกันที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตท้องถิ่น และสามารถพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ ของชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุดในระยะยาว และทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสาร ที่มีแนวคิดในการ ให้คนในชุมชนได้มีบทบาทในการกระทำทางการสื่อสาร ได้แสดงออกถึงความรู้สึก ความคิดเห็น ความ ต้องการที่มีต่อการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเพื่อนำไปสู่การจัดการตนเองของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า ชุมชน คนในชุมชนทุกคนมีบทบาทเป็นผู้สื่อสารโดยจะต้องสื่อสารด้วยเหตุผลที่สามารถอธิบายชี้แจง ถึงความคิดเห็นที่ได้เสนอไป และเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกันจะทำให้เกิดการยอมรับและ ความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน และเกิดความสามัคคีขึ้นในชุมชน ด้วยแนวคิดสำคัญทั้ง 4 มีความ

เกี่ยวข้องกับปรัชญาที่อิงบนหลักของความผูกพันระหว่างคนกับป่าด้วยความรักและห่วงใยและการเอื้อประโยชน์ของธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์ ด้วยชุมชนท้องถิ่นล้วนเป็นชุมชนที่พึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้เป็นหลักทั้งทางตรงและทางอ้อม การเรียนรู้ร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ส่งผลกระทบจากการทำลายป่าไม้ การเสื่อมโทรมของป่าไม้ จึงต้องร่วมกันดูแลรักษาป่าให้มีความอุดมสมบูรณ์ โดยในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจะต้องใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริงและนำไปสู่ความร่วมมือด้วยความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และนำไปสู่ปรัชญา ป่าคือชีวิต ด้วยป่าเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของชุมชนที่จะต้องรักษาให้ดำรงอยู่คู่กับชุมชนตลอดไปโดยมีหลักการที่เป็นหลักยึดของชุมชนในการเรียนรู้ด้วยการพึ่งพิงระหว่างคนกับป่า และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทั้งในทุกขั้นตอนของการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อนำไปสู่การอนุรักษ์ป่าของชุมชน

จากปรัชญา แนวคิดสำคัญ และหลักการที่ชุมชนยึดถือในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนได้ องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่มีความเชื่อมโยงระหว่างกัน องค์ประกอบ เนื้อหา เป็นเครื่องมือในการนำมาเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนโดยนำความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้จากชุดประสบการณ์ชุมชน และความรู้จากภายนอกมาใช้ในการเรียนรู้ร่วมกัน โดยในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมี กิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย ทั้งในการประชุมปรึกษาหารือ สนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกัน การไปอบรมสัมมนา ศึกษาดูงาน การทำวิจัยของชุมชน การรับความรู้จากผู้นำชุมชน ล้วนเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นกับคนในชุมชนที่จะนำมาใช้ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในทุกขั้นตอน แหล่งเรียนรู้ชุมชนเป็นแหล่งความรู้ที่ชุมชนนำมาใช้ในการเรียนรู้ ทั้งในตัวผู้นำชุมชนที่เป็นผู้รู้ ที่นำความรู้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ องค์กรชาวบ้านที่ทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการผลักดันเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ เวทีชาวบ้านที่เป็นสถานที่เรียนรู้ร่วมกัน ศูนย์การเรียนรู้ที่นำมาใช้ในการถ่ายทอดความรู้ และวัดที่ส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนล้วนเชื่อมโยงกับกระบวนการเรียนรู้ชุมชน ทั้งนี้การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเกิดจากความพร้อมของคนในชุมชนและรู้จักตนเองว่าขาดความรู้ในเรื่องใดที่จะนำมาจัดการกับปัญหาได้จึงได้เข้ามาเรียนรู้ให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยเนื้อหาสาระที่ชุมชนได้เรียนรู้ที่มีความสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนที่อยู่ในบริบทสังคมและวัฒนธรรมชุมชน ตลอดจนงานที่หน่วยงานภายนอกได้เข้ามาให้ความรู้กับชุมชนโดยให้ความสำคัญกับการให้ความรู้ที่ชุมชนมีความต้องการ สนใจ และเกิดจากการขับเคลื่อนด้วยตนเองในการเรียนรู้และสามารถพัฒนาต่อยอดความรู้ต่อไปได้จากการเรียนรู้ด้วยตนเองที่เป็นแรงขับเคลื่อนของชุมชน รวมทั้งการเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เข้าใจง่ายและเป็นประโยชน์จึงจะทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนเพื่อให้ได้ความรู้ที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์และมีความถูกต้องมากกว่าการลองผิดลองถูก ทั้งนี้ในการเรียนรู้ชุมชนจะต้องมีการกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนที่สามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างเป็นอิสระ เสมอภาค โดยในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจะมีการสื่อสารแบบมี

ส่วนร่วม ที่ทำให้คนในชุมชนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ ใช้การสื่อสารเพื่อสื่อความหมายที่ต้องการจะแสดงออกให้คนอื่น ๆ ได้รับรู้ถึงความรู้สึก นึกคิด ด้วยการสื่อสารอย่างมีเหตุและผล และการแสดงความเคารพระหว่างกันและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชน การยอมรับในความต่าง ด้วยการสื่อสารจนเกิดฉันทามติเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนอย่างแท้จริง การเรียนรู้ชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันที่มีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่มที่มีต้องมืองค์ประกอบของการเรียนรู้เป็นปัจจัยหลักในการนำมาสู่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อให้สามารถจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพื่อนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ที่ส่งผลให้เกิดความรู้ ในการจัดการกับปัญหาให้หมดไปจากชุมชน ชุมชนมีความเข้มแข็งพึ่งพิงตนเองได้ และจากการที่มีทรัพยากรป่าที่อุดมสมบูรณ์ ป่าเป็นฐานสร้างอาชีพทำให้เกิดกลุ่มอาชีพต่างๆ ขึ้นในชุมชนที่ล้วนเกิดขึ้นจากฐานทรัพยากรป่าไม้ โดยชุมชนรู้จักการใช้ที่ไม่ส่งผลกระทบต่อกำลังการผลิตของป่าไม้ ด้วยหลักคิด “ป่าพึ่งคน คนพึ่งป่า” และทำให้เศรษฐกิจในชุมชนหมุนเวียน คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเอง มีรายได้เลี้ยงดูตนเองและครอบครัวอย่างพอเพียงและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

ตอนที่ 3 ผลการวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ปฏิบัติจริง จำเป็นจะต้องศึกษาปัจจัยที่ส่งเสริมการนำรูปแบบไปใช้ และเงื่อนไขการใช้รูปแบบ เพื่อให้การนำรูปแบบไปใช้ปฏิบัติจริงมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากการจัดการสนทนากลุ่มในพื้นที่กรณีศึกษาชุมชนบ้านรางยอมน ตำบลหนองโรง อำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ที่มีความสนใจที่จะนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยใช้การสนทนากลุ่ม (Focus Group) เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2558 ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 7 คน โดยประกอบด้วย สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโรง หมู่ที่ 8 ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน อาสาพัฒนาชุมชน และอาสาสมัครสาธารณสุข (ภาคผนวก ก)

จากการสนทนากลุ่มเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน แบ่งการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล เป็น 2 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 3.1 ผลการวิเคราะห์ปัจจัยของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตอนที่ 3.2 ผลการวิเคราะห์เงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตอนที่ 3.1 ผลการวิเคราะห์ปัจจัยของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ปัจจัยของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน แบ่งเป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกชุมชน ได้ดังนี้

1. ปัจจัยภายในชุมชน

ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม จำนวน 7 คน ซึ่งเป็นผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ ผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาชุมชน การส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชน ได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับปัจจัยภายในชุมชนของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) ภูมิความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ความรู้เป็นสิ่งสำคัญที่จะนำไปใช้ในการจัดการกับปัญหาความต้องการของชุมชนให้ประสบความสำเร็จ โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชนจะช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนได้มีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนกับป่าได้อย่างเป็นมิตร พึ่งพิงกันและกันอย่างสมดุล ในลักษณะการดำเนินชีวิตที่เอื้อต่อกัน ทำให้ระบบนิเวศมีความสมดุลต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ สัตว์ และพืชอย่างสันติ ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ทั้ง 7 คน ได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับปัจจัยด้านภูมิความรู้ว่า

“...ภูมิความรู้ชุมชนเป็นสิ่งสำคัญ แต่ความรู้ที่สำคัญที่สุดในการอนุรักษ์ป่าชุมชนต้องเป็นภูมิความรู้ที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ความรู้ด้านนี้จะช่วยส่งเสริมให้คนในชุมชนได้รู้จักการใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างสมดุลกับวิถีชีวิตและเป็นการพึ่งพากันและกันอย่างยั่งยืน...”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 24 สิงหาคม 2558)

2) ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นบุคคลที่มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และภูมิปัญญาที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ ชุมชนจะต้องมีผู้รู้อยู่ในชุมชนให้มาก จึงจะทำให้ชุมชนได้เรียนรู้และต่อยอดฐานความรู้ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น ผู้เข้าร่วมสนทนา 6 คน ใน 7 คน ได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับผู้รู้ หรือปราชญ์ชาวบ้านว่า

“...ปราชญ์ชาวบ้านเป็นบุคคลที่มีความรู้อยู่ในชุมชนและมีความสำคัญต่อการถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน ชุมชนมีปราชญ์ชาวบ้านจึงเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชนได้ ความรู้ที่มีจึงนำมาถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ป่าได้...”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 24 สิงหาคม 2558)

3. ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ผู้นำที่ดีจะเป็นคนที่ใช้หลักธรรมาภิบาลการปกครอง เป็นคนที่มีความเสียสละเพื่อส่วนรวม และที่สำคัญต้องเป็นคนที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ จะต้องเติมความรู้ให้กับตนเองอย่างต่อเนื่อง ในฐานะที่เป็นผู้นำที่นำคนในชุมชน หากขาดคุณลักษณะที่ดีของการเป็นผู้นำ จะไม่สามารถนำพาชุมชนให้ไปสู่ความเจริญได้ โดยเฉพาะการดูแล รักษาทรัพยากรของชุมชน หากเป็นผู้นำที่

ไม่มีคุณธรรม ไม่โปรงใส ไม่เสียสละ การทำงานจะคำนึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตนโดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับส่วนรวม และคนที่เป็ผู้นำคนจะต้องเป็นตัวอย่างที่ดีโดยเฉพาะในเรื่องของการเรียนรู้ หากตนเองยังไม่แสดงออกถึงการพัฒนาตนเองให้เป็นคนที่ใฝ่รู้ตลอดเวลาแล้ว จะถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน และนำคนให้เข้ามาเรียนรู้ได้อย่างไร ผู้นำชุมชนมีบทบาทต่อการรวมคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อช่วยกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนได้เป็นอย่างดี. ผู้เข้าร่วมสนทนาทั้ง 7 คน ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณสมบัติที่ดีของผู้นำชุมชนว่า

“...ผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อการปกครอง และการนำคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ได้ ผู้นำชุมชนที่ดีจึงเป็นบุคคลที่ได้รับความเคารพและความศรัทธาจากคนในชุมชน เมื่อมีการร้องขอให้มาร่วมกิจกรรมใด ๆ ก็จะได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชน คุณสมบัติที่ของผู้นำชุมชน ที่สำคัญ ได้แก่ คุณธรรม เสียสละ และเรียนรู้ตลอดเวลา ด้วยคุณสมบัติที่เหล่านี้จึงทำให้คนในชุมชนพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน...”

(ผู้เข้าร่วมสนทนา กลุ่ม, สนทนา กลุ่ม, 24 สิงหาคม 2558)

4) ความตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ คนในชุมชนมีความตระหนักถึงคุณค่าคุณประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้ที่ต้องร่วมกันดูแล รักษา ความตระหนักถึงคุณค่าของป่าไม้ ทำให้เกิดความรักและหวงแหน ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนให้คงอยู่ตลอดไป จึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีความต้องการที่จะเรียนรู้เพื่อนำความรู้มาใช้ในการดูแล รักษาป่าของชุมชน ผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนา ยังได้แสดงความคิดเห็นเสริมความเห็นดังโดยสรุปได้ว่า

“..ความตระหนักของคนในชุมชนถึงความสำคัญ คุณค่า คุณประโยชน์ของทรัพยากรป่าชุมชน ทำให้มีความพร้อมที่จะเข้ามาเรียนรู้แลกเปลี่ยนระหว่างกันเพื่อหาแนวทางจัดการกับปัญหาได้ทันที ไม่ต้องมีการร้องขอให้เข้ามาเรียนรู้หาแนวทาง ความตระหนักนี้จึงทำให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้.”

(ผู้เข้าร่วมสนทนา กลุ่ม, สนทนา กลุ่ม, 24 สิงหาคม 2558)

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนได้อย่างยั่งยืน ประกอบด้วย 1) ปัจจัยภูมิความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต 2) ปัจจัยผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ที่มีคุณลักษณะ 3 ประการ คือ มีคุณธรรม มีความเสียสละ และเรียนรู้ตลอดเวลา ปัจจัยการสื่อสารเชิงคุณธรรมแบบมีส่วนร่วม และปัจจัยทรัพยากรธรรมชาติ ปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้เข้าร่วมสนทนา กลุ่มได้แสดงความคิดเห็น ซึ่งเป็นมุมมองของชุมชนที่มีความสนใจที่จะนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองไปใช้ในชุมชนให้เกิดประโยชน์ และผู้วิจัยได้นำความคิดเห็นทั้งหมดมาสรุปและพบว่าผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนาทุกคนได้เสนอความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน

2. ปัจจัยภายนอกชุมชน

ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ทั้ง 7 คน ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัจจัยภายนอกชุมชนที่จะช่วยส่งเสริมให้ชุมชนนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้จริง ปัจจัยแต่ละด้านที่ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มได้เสนอความคิดเห็นมา มีรายละเอียดดังนี้

1) ภาควิชาที่ให้การสนับสนุนต่อเนื่อง ความรู้ที่ชุมชนได้รับสนับสนุนจากภาควิชาที่ให้การพัฒนาทั้งในด้านความรู้เชิงวิชาการ และการสนับสนุนงบประมาณ รวมทั้งทรัพยากรอื่น ๆ ที่จะนำมาใช้ในการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นสิ่งที่สำคัญและมีประโยชน์ต่อชุมชน ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการทำงานดียิ่งขึ้น มีองค์ความรู้เพิ่มพูน และเท่าทันต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบัน ความรู้ที่มีอยู่ภายในชุมชนเพียงอย่างเดียวคงไม่เพียงพอต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนได้มีระบบนิเวศที่มีความหลากหลาย อันจะส่งผลดีต่อชุมชนทั้งทางอ้อมและทางตรง โดยความรู้และงบประมาณ รวมทั้งทรัพยากรอื่นๆ จะต้องได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ทั้ง 7 คน ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับภาควิชาที่ให้การสนับสนุนต่อเนื่องว่า

“...การเรียนรู้ของชุมชนมีความจำเป็นที่จะต้องได้รับการสนับสนุนความรู้เชิงวิชาการ และงบประมาณหรือทรัพยากรอื่น ๆ จากภาควิชาที่ให้การสนับสนุน ทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน สถาบันการศึกษา ภาควิชาที่ให้การช่วยเหลือเปรียบเสมือนแขนขาของชุมชนที่ทำให้ก้าวเดินของชุมชนมีความมั่นคงและเข้มแข็งยิ่งขึ้น เติบโตทั้งในด้านความรู้ และทรัพยากรที่จะนำมาใช้ในการเรียนรู้ชุมชนและการทำงานขับเคลื่อนที่มีความเป็นมืออาชีพยิ่งขึ้น แต่จะต้องมีความต่อเนื่อง การเรียนรู้ไม่มีวันสิ้นสุด ชุมชนจึงมีความจำเป็นจะต้องได้รับการสนับสนุนความรู้เชิงวิชาการและ ทรัพยากรในการเรียนรู้และจัดการป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง...”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 24 สิงหาคม 2558)

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยภายนอกชุมชนที่จะช่วยส่งเสริมให้การนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนประสบความสำเร็จและสามารถจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าได้อย่างยั่งยืน คือ ปัจจัยด้านภาควิชาที่ให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ปัจจัยทั้งหลายที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น เป็นสิ่งที่ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มซึ่งเป็นคนในชุมชนที่มีบทบาทต่อการพัฒนาชุมชน การดูแลทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมชุมชนได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นผ่านการสนทนากลุ่ม และผู้วิจัยได้นำความคิดเห็นทั้งหมดมาสรุปและพบว่าผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนาทุกคนได้เสนอความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน

ตอนที่ 3.2 ผลการวิเคราะห์เงื่อนไขการนำไปใช้รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

เงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน หมายถึง สิ่งที่เป็นข้อกำหนดของการนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าไปใช้ หากบุคคล องค์กร หรือหน่วยงานปฏิบัติตามเงื่อนไขของรูปแบบจะทำให้เกิดผลสำเร็จในการนำรูปแบบไป

ใช้ได้ ผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนาได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งความคิดเห็นจากการสนทนาดังกล่าวสามารถสรุปได้ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) มองเห็นปัญหา การนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ให้เกิดผลสำเร็จ ผู้นำไปใช้จะต้องมองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้น การเรียนรู้ชุมชนจึงจะเกิดขึ้นจากการที่ผู้นำรูปแบบไปใช้ได้มองเห็นถึงปัญหามีความต้องการที่จะจัดการกับปัญหา ผู้เข้าร่วมสนทนาทั้ง 7 คนได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับการมองเห็นปัญหาว่า

“...ชุมชนเรียนรู้เพื่อนำความรู้มาจัดการกับปัญหา จะต้องเห็นปัญหาก่อน การที่จะนำรูปแบบนี้ไปใช้ในการปฏิบัติจริง ก็จะต้องมองเห็นปัญหาของตัวเอง ต้องการที่จะแก้ไขปัญหานั้น ด้วยการมีแนวทางการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปปฏิบัติจริงจะทำให้เกิดผลสำเร็จ”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 24 สิงหาคม 2558)

2) มีข้อตกลงร่วมกันเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า การนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ให้เกิดผลสำเร็จจะต้องมีข้อตกลงร่วมกันเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า ผู้เข้าร่วมสนทนาทั้ง 7 คน ได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับข้อตกลงร่วมกันเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าว่า

“ชุมชนมีข้อตกลงร่วมกันเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าจะเห็นถึงประโยชน์ในการนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ให้เกิดผลสำเร็จได้”

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 24 สิงหาคม 2558)

3) มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ให้เกิดผลสำเร็จ ชุมชนจะต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันจึงจะทำให้การนำไปใช้เกิดผลสำเร็จ ผู้เข้าร่วมสนทนาทั้ง 7 คน ได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันว่า

“ถ้าจะนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ชุมชนจะต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการสื่อสารกัน ก็จะทำให้การนำไปใช้เกิดผลสำเร็จขึ้นได้ เพราะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจำเป็นจะต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันหากไม่มีการสื่อสารระหว่างกันการเรียนรู้ร่วมกันไม่เกิดขึ้น”

(ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 24 สิงหาคม 2558)

4) เรียนรู้ตามอัธยาศัย การนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ให้เกิดผลสำเร็จ ต้องเป็นการนำไปใช้ในการเรียนรู้ชุมชนที่มีความยืดหยุ่นไม่เป็นทางการ

เรียนรู้ผ่านกระบวนการสนทนา องค์ความรู้ต่าง ๆ ผ่านประสบการณ์ตรงที่ได้ประสบในชีวิตประจำวัน จะกลายเป็นรากฐานสำคัญไปสู่การเรียนรู้ตลอดชีวิต ผู้เข้าร่วมสนทนาทั้ง 7 คน ได้เสนอความเห็น เกี่ยวกับการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการว่า

“การเรียนรู้ในชุมชนเป็นการเรียนรู้ที่ต้องเรียนรู้ตลอดชีวิต มีลักษณะการเรียนรู้ที่ไม่มีรูปแบบตายตัว อยู่ที่ความต้องการของผู้เรียนที่อยากจะเรียนตามที่สนใจ ตามศักยภาพ ความพร้อม และโอกาสที่จะเรียน ชุมชนต้องมีการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการจึงนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้เกิดผลสำเร็จได้”

(ผู้เข้าร่วมสนทนา กลุ่ม, สนทนากลุ่ม, 24 สิงหาคม 2558)

กล่าวโดยสรุป เจื่อนใจเป็นข้อกำหนดการนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปใช้ ประกอบด้วย เจื่อนใจการมองเห็นปัญหา เจื่อนใจชุมชนมีข้อตกลงร่วมกันเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า เจื่อนใจมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เจื่อนใจเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ เจื่อนใจดังกล่าวผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนาซึ่งเป็นผู้นำชุมชนและทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาของชุมชน การดูแลป่าชุมชนได้เสนอความคิดเห็นผ่านการสนทนากลุ่มและผู้วิจัย ได้นำความคิดเห็นทั้งหมดมาสรุปซึ่งผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนาได้แสดงความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน

ตอนที่ 4 ผลการนำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การนำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยได้จากองค์ความรู้วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม กรณีศึกษาที่ดี 4 แห่ง และการระดมความคิดเห็นจากผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อจัดทำยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 4.1 การวิเคราะห์การส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูลการส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ได้นำข้อมูลจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์กรณีศึกษาที่ดี จำนวน 4 แห่ง และการระดมความคิดเห็นจากผู้ทรงคุณวุฒิที่ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญทางด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียน ด้านการพัฒนาชุมชน ด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ และผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่จากกรณีศึกษาที่ดี ทั้ง 4 แห่ง โดยมีขั้นตอนในการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม (SWOT Analysis) แบ่งเป็นขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 วิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน (Internal Situation) ได้แก่ บริบทชุมชน องค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชน กระบวนการเรียนรู้ชุมชน แนวทางการอนุรักษ์ป่าชุมชน

จุดแข็ง (Strengths)

- 1) มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นคนดี มีความรู้และมีคุณธรรม
- 2) มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติสูง หรือแบบเสมือนเครือญาติ ที่มีความสนิทสนมใกล้ชิดดีเอื้ออาทรระหว่างกัน
- 3) คนในชุมชนมีความสามัคคี และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนสูง
- 4) มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ
- 5) มีวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อที่ส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน
- 6) มีโครงสร้างองค์กรชาวบ้านที่ชัดเจน มีระบบการทำงานที่ชัดเจน
- 7) มีการประสานงานที่ดีกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน
- 8) มีเวทีชาวบ้านที่นำไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้
- 9) มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์
- 10) มีกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนที่หลากหลายที่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และความต้องการของชุมชน

- 11) มีการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน ที่ทำให้การเรียนรู้ชุมชนมีประสิทธิภาพสูง
- 12) มีการนำข้อมูลเชิงวิชาการมาใช้ในการทำงานอนุรักษ์ป่าชุมชน
- 13) รู้จักความต้องการของตนเอง และพร้อมที่จะเรียนรู้
- 14) เยาวชนสานต่ออุดมการณ์การอนุรักษ์ป่าชุมชน
- 15) มีการทำงานเป็นเครือข่ายระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และส่วนราชการ

จุดอ่อน (Weaknesses)

- 1) การออกไปศึกษาต่อนอกพื้นที่ของเยาวชน เกิดความไม่ต่อเนื่องของกลุ่มเยาวชน
- 2) การเรียนรู้ของคนในชุมชนด้วยการออกไปศึกษาภายนอกชุมชนมีข้อจำกัดทางงบประมาณ
- 3) สมาชิกชุมชนต้องประกอบอาชีพไม่มีเวลาร่วมกิจกรรมของชุมชนมากนัก

ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอก (External Situation) ได้แก่ องค์กรประกอบของการเรียนรู้ชุมชน กระบวนการเรียนรู้ชุมชน แนวทางการอนุรักษ์ป่าชุมชน

โอกาส (Opportunities)

- 1) องค์กรภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา เข้ามาให้ความรู้เชิงวิชาการ สนับสนุนความรู้ความเข้าใจแก่ชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่น และสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชน
- 2) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสนับสนุนงบประมาณสนับสนุนในการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชนทุกปี และให้ความสำคัญการทำงานอนุรักษ์ป่าเป็นแผนงานประจำปี

3) มีเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และทำงานด้านการอนุรักษ์ร่วมกัน

อุปสรรค (Threats)

1) บทบาทของหน่วยงานภาครัฐยังไม่เป็นการแก้ไขปัญหา เป็นลักษณะเข้ามาใกล้เกลี้ยความขัดแย้งหรือให้การสนับสนุนปัจจัยพื้นฐาน เช่น สนับสนุนกล้าไม้ สนับสนุนเชื้อเพลิง หรือการไปศึกษาดูงาน

2) องค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาให้ความรู้เชิงวิชาการและงบประมาณไม่ต่อเนื่อง

ขั้นตอนที่ 3 นำผลการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน (จุดแข็ง - จุดอ่อน) และสภาพแวดล้อมภายนอก (โอกาส - อุปสรรค) มาสรุปโดยจัดทำเป็นตารางการวิเคราะห์ SWOT ในแต่ละส่วนเพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ในตารางที่ 4.7 และการให้ค่าน้ำหนักของ S W O T ในตารางที่ 4.8 ดังนี้

ตารางที่ 4.8 สรุปจุดแข็ง - จุดอ่อน - โอกาส - อุปสรรคของกรณีศึกษาที่ 4 แห่ง

จุดแข็ง (Strengths)	จุดอ่อน (Weaknesses)
S1 มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นคนดี มีความรู้และมีคุณธรรม	W1 การออกไปศึกษาต่อนอกพื้นที่ของเยาวชน เกิดความไม่ต่อเนื่องของกลุ่มเยาวชน
S2 มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติสูง หรือแบบเสมือนเครือญาติที่มีความสนิทสนมใกล้ชิดเอื้ออาทรระหว่างกัน	W2 การเรียนรู้ของคนในชุมชนด้วยการออกไปศึกษาภายนอกชุมชนมีข้อจำกัดทางงบประมาณ
S3 คนในชุมชนมีความสามัคคี และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนสูง	W3 สมาชิกชุมชนต้องประกอบอาชีพไม่มีเวลาร่วมกิจกรรมของชุมชนมากนัก
S4 มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ	
S5 มีวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อที่ส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน	
S6 มีโครงสร้างองค์กรชาวบ้านที่ชัดเจน มีระบบการทำงานที่ชัดเจน	
S7 มีการประสานงานที่ดีกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กร พัฒนาเอกชน	
S8 มีเวทีชาวบ้านที่นำไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้	
S9 มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์	
S10 มีกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนที่หลากหลายที่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และความต้องการของชุมชน	
S11 มีการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน ที่ทำให้การเรียนรู้ชุมชนมีประสิทธิภาพสูง	
S12 มีการนำข้อมูลเชิงวิชาการมาใช้ในการทำงานอนุรักษ์ป่าชุมชน	
S13 รู้จักความต้องการของตนเอง และพร้อมที่จะเรียนรู้	
S14 เยาวชนสานต่ออุดมการณ์การอนุรักษ์ป่าชุมชน	
S15 มีการทำงานเป็นเครือข่ายระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และส่วนราชการ	

ตารางที่ 4.8 สรุปจุดแข็ง – จุดอ่อน – โอกาส – อุปสรรคของกรณีศึกษาที่ 4 แห่ง (ต่อ)

โอกาส (Opportunities)	อุปสรรค (Threats)
<p>O1 องค์กรภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา เข้ามาให้ความรู้เชิงวิชาการสนับสนุนความรู้ความเข้าใจแก่ ชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่น และสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชน</p> <p>O2 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสนับสนุนงบประมาณ ในการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชนทุกปีและให้ความสำคัญการทำงานอนุรักษ์ป่าเป็นแผนงานประจำปี</p> <p>O3 มีเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และทำงาน ด้านการอนุรักษ์ร่วมกัน</p>	<p>T1 บทบาทของหน่วยงานภาครัฐยังไม่เป็น การแก้ไขปัญหา เป็นลักษณะเข้ามาไกล่เกลี่ยความขัดแย้งหรือให้การสนับสนุน ปัจจัยพื้นฐาน เช่น สนับสนุนกล้าไม้ สนับสนุน เชื้อเพลิง หรือการไปศึกษาดูงาน</p> <p>T2 องค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาให้ความรู้เชิง วิชาการและงบประมาณไม่ต่อเนื่อง</p>

ตารางที่ 4.9 การให้น้ำหนัก S W O T โดยผู้ทรงคุณวุฒิ

จุดแข็ง	จุดแข็งที่มีศักยภาพ ส่งผลต่อชุมชน					จุดแข็งที่มี ความสำคัญ เชิงเปรียบเทียบ					รวม
	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	
S1 มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นคนดี มีความรู้และมี คุณธรรม	/						/				9
S2 มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติสูง หรือแบบเสมือน เครือญาติ ที่มีความสนิทสนมใกล้ชิดเอื้ออาทรระหว่างกัน		/					/				8
S3 คนในชุมชนมีความสามัคคี และการมีส่วนร่วม ของคนในชุมชนสูง		/					/				8
S4 มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการประกอบ อาชีพ		/					/				8
S5 มีวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อที่ส่งผลให้ เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน		/						/			7
S6 มีโครงสร้างองค์กรชาวบ้านที่ชัดเจน มีระบบการ ทำงานที่ชัดเจน	/					/					10
S7 มีการประสานงานที่ดีกับองค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน		/						/			7
S8 มีเวทีชาวบ้านที่นำไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้		/					/				8
S9 มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์		/					/				9
S10 มีกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนที่หลากหลายที่ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และความต้องการของชุมชน		/					/				9
S11 มีการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน ที่ทำให้การ เรียนรู้ชุมชนมีประสิทธิภาพสูง	/					/					10
S12 มีการนำข้อมูลเชิงวิชาการมาใช้ในการทำงาน อนุรักษ์ป่าชุมชน		/					/				9
S13 รู้จักความต้องการของตนเอง และพร้อมที่จะเรียนรู้		/					/				9
S14 เยาวชนสานต่ออุดมการณ์การอนุรักษ์ป่าชุมชน			/				/				7
S15 มีการทำงานเป็นเครือข่ายระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และส่วนราชการ		/						/			7

ตารางที่ 4.9 การให้น้ำหนัก S W O T โดยผู้ทรงคุณวุฒิ (ต่อ)

จุดอ่อน	จุดอ่อนที่มีศักยภาพ ส่งผลต่อชุมชน					จุดอ่อนที่มีความ สำคัญเชิงเปรียบเทียบ					รวม
	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	
W1 การออกไปศึกษาต่อในพื้นที่ของเยาวชนเกิดความไม่ต่อเนื่องของกลุ่มเยาวชน			/					/			6
W2 การเรียนรู้ของคนในชุมชนด้วยการออกไปศึกษาภายนอกชุมชนมีข้อจำกัดทางงบประมาณ		/					/				8
W3 สมาชิกชุมชนต้องประกอบอาชีพไม่มีเวลาร่วมกิจกรรมของชุมชนมากนัก			/					/			8

ตารางที่ 4.9 การให้น้ำหนัก S W O T โดยผู้ทรงคุณวุฒิ (ต่อ)

โอกาส	โอกาสที่มีศักยภาพ ส่งผลต่อชุมชน					โอกาสที่มี ความสำคัญ เชิง เปรียบเทียบ					รวม
	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	
O1 องค์กรภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา เข้ามาให้ความรู้เชิงวิชาการ สนับสนุนความรู้ความเข้าใจแก่ชุมชนในการ บริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่น และสนับสนุน งบประมาณในการดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์ป่า ชุมชน	/						/				9
O2 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสนับสนุน งบประมาณงบประมาณในการดำเนินกิจกรรม อนุรักษ์ป่าชุมชนทุกปีและให้ความสำคัญการ ทำงานอนุรักษ์ป่าเป็นแผนงานประจำปี	/					/					10
O3 มีเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง แลกเปลี่ยน เรียนรู้ และทำงานด้านการอนุรักษ์ร่วมกัน		/					/				8

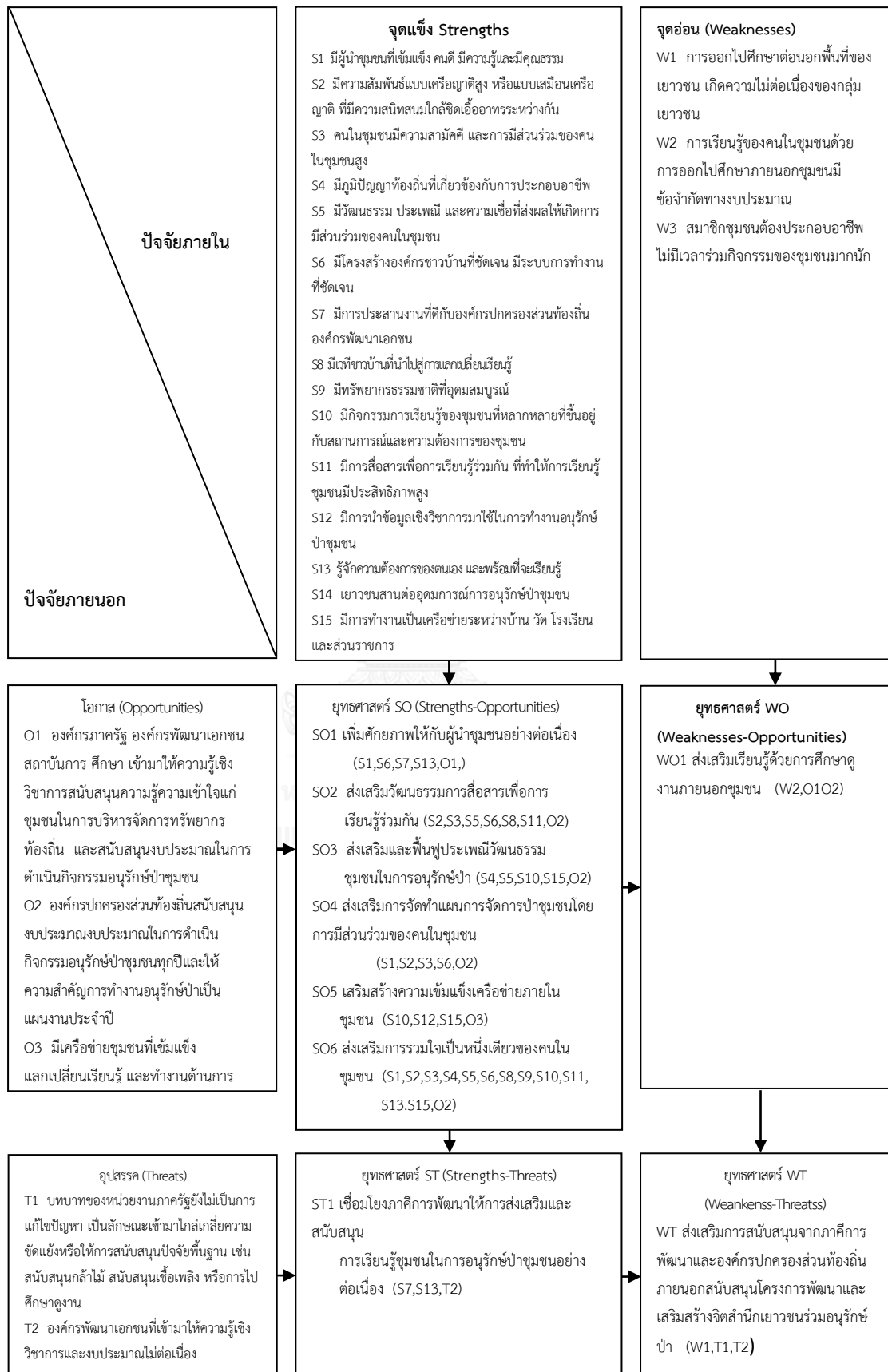
ตารางที่ 4.9 การให้น้ำหนัก S W O T โดยผู้ทรงคุณวุฒิ (ต่อ)

อุปสรรค	อุปสรรคที่มี ศักยภาพส่งผลกระทบต่อ ชุมชน					อุปสรรคที่มีความ เป็นไปได้ที่เกิดขึ้น					รวม
	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	
T1 บทบาทของหน่วยงานภาครัฐยังไม่เป็นการ แก้ไขปัญหา เป็นลักษณะเข้ามาใกล้เคียงความ ขัดแย้งหรือให้การสนับสนุนปัจจัยพื้นฐาน เช่น สนับสนุนกล้าไม้ สนับสนุนเชื้อเพลิง หรือการไป ศึกษาดูงาน	/					/					9
T2 องค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาให้ความรู้เชิง วิชาการและงบประมาณไม่ต่อเนื่อง	/					/					9

ตอนที่ 2 การ วิเคราะห์ SWOT Matrix เพื่อกำหนดแนวทางยุทธศาสตร์ส่งเสริมการ เรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

จากการวิเคราะห์ด้วยเทคนิค SWOT ในตอนที่ 4.1 นำมาเป็นข้อมูลในการจัดทำ
ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยการนำเอา
ปัจจัยทั้ง 4 ด้าน คือ จุดแข็ง (Strengths) จุดอ่อน (Weaknesses) โอกาส (Opportunities) และ
อุปสรรค (Threats) มาพิจารณาร่วมกัน โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ SWOT Matrix เข้ามาช่วยในการ
กำหนดแนวทางยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้มี
ความชัดเจนขึ้น ดังนี้

ตารางที่ 4.10 ตารางวิเคราะห์ SWOT Matrix

ตอนที่ 4.2 ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ผลจากการให้ค่าน้ำหนักจุดแข็ง และจุดอ่อน ที่มีศักยภาพส่งผลกระทบต่อชุมชน และจุดแข็งที่มีความสำคัญเชิงเปรียบเทียบ โอกาสที่มีศักยภาพส่งผลกระทบต่อชุมชนและโอกาสที่จะมีความเป็นไปได้ที่สำเร็จ และอุปสรรคที่มีศักยภาพส่งผลกระทบต่อชุมชนและมีความเป็นไปได้ที่เกิดขึ้น และนำมาจับคู่ (SWOT Matching) ในตารางแมตริกซ์ (Matrix) โดยการให้ค่าน้ำหนักของแต่ละยุทธศาสตร์ และมียุทธศาสตร์ 3 ยุทธศาสตร์ที่มีค่าคะแนนสูงสุด และเป็นยุทธศาสตร์เชิงรุกที่ชุมชนมีจุดแข็งและโอกาสนำมาเสนอเป็นยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน 3 ยุทธศาสตร์ คือ

ยุทธศาสตร์ที่ 1 เสริมสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนด้วยการศึกษาตามอัธยาศัย

ยุทธศาสตร์ที่ 2 ส่งเสริมวัฒนธรรมการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน

ยุทธศาสตร์ที่ 3 ส่งเสริมการเรียนรู้ในการจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน

โดยยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วยยุทธศาสตร์จากการวิเคราะห์ SWOT Matrix ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ยุทธศาสตร์การส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์	ยุทธศาสตร์จากการวิเคราะห์
1. ยุทธศาสตร์เสริมสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนด้วยการศึกษาตามอัธยาศัย	SO6 S1,S2,S3,S4,S5,S6,S8,S9,S10,S11,S13.S15,O2)
2. ยุทธศาสตร์ส่งเสริมวัฒนธรรมการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน	SO3 (S2,S3,S5,S6,S8,S11,O2)
3. ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้การจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน	SO4 (S1,S2,S3,S6,O2)

ยุทธศาสตร์ที่ 1 เสริมสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนด้วยการศึกษาตามอัธยาศัย

ยุทธศาสตร์เสริมสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชน เป็นยุทธศาสตร์เชิงรุกที่เกิดจากจุดแข็งและโอกาส โดยจุดแข็งของชุมชนเป็นสถานการณ์ที่เป็นบวกที่นำมาใช้ในการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าที่ประสบความสำเร็จ โดยชุมชนมีจุดแข็งผู้นำชุมชนที่มีความเข้มแข็ง เป็นผู้นำที่ดี มีคุณธรรม มีความรู้ ความสามารถและให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่จะนำมาใช้ประโยชน์ มีจุดแข็งระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ที่มีความใกล้ชิดสนิทสนม มีความเคารพต่อกัน มีจุดแข็งในความสามัคคีของคนในชุมชนที่มีใจรักและหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ มีจุดแข็งในภูมิปัญญาท้องถิ่น

ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตในวิถีของชุมชน มีจุดแข็งในวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อที่คนในชุมชนถือปฏิบัติด้วยความเชื่อและมีวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นฐานการผลิตของชุมชนที่ส่งผลให้ชุมชนเป็นหนึ่งเดียว มีจุดแข็งองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็ง ทำงานเพื่อส่วนรวมอย่างมุ่งมั่นเพื่อประโยชน์ของคนในชุมชนอย่างแท้จริง มีจุดแข็งเชิงเวทีชาวบ้านที่เป็นพื้นที่กลางสำหรับคนในชุมชนได้ใช้เป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ แสดงความคิดเห็นร่วมกัน ซึ่งชุมชนมีจุดแข็งในการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีบทบาทเป็นผู้กระทำการสื่อสารได้อย่างอิสระ เสมอภาค โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกันและทำให้เกิดความรู้ จากการแลกเปลี่ยนสื่อสารระหว่างกัน มีจุดแข็งในทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ที่เกิดจากการดูแล รักษาด้วยคนในชุมชน มีจุดแข็งในการเรียนรู้ของชุมชนที่มีวิธีการที่หลากหลายที่จะเสริมความรู้ให้กับคนในชุมชนได้มีความรู้มากยิ่งขึ้นให้เท่าทันกับสถานการณ์สังคมปัจจุบัน มีจุดแข็งด้วยการที่ชุมชนรู้จักตนเอง รู้ความต้องการของตนเอง และพร้อมที่จะเรียนรู้เพื่อนำความรู้มาใช้ประโยชน์และมีจุดแข็งด้วยความสัมพันธ์ที่ดีในการทำงานร่วมกันระหว่างบ้าน วัด โรงเรียนที่ทำงานร่วมกันตามบทบาทของตัวเองโดยมีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือการอนุรักษ์ป่าชุมชน และด้วยโอกาสที่เป็นปัจจัยที่เอื้อให้การทำงานประสบความสำเร็จได้ จากจุดแข็งและโอกาสที่ส่งผลให้เกิดยุทธศาสตร์เสริมสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชน ยุทธศาสตร์นี้จะส่งเสริมและเกิดผลดีต่อการสร้างความกลมกลืนทั้งภายในตนเองและความสอดคล้องของคนในชุมชนรวมทั้งกลุ่มในชุมชน รวมพลังงานและพลังความคิดของคนในชุมชนเกิดการยอมรับและเห็นคุณค่าในความหลากหลายของคนในชุมชนที่คงไว้ซึ่งความเคารพศรัทธาที่มีต่อกันและการร่วมมือกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า ยุทธศาสตร์นี้จะทำให้คนในชุมชนมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน มีเป้าหมายร่วมกันบนความเอื้ออาทร เป็นหนึ่งเดียวเป็นการหล่อเลี้ยงความกล้าหาญของชุมชนที่จะร่วมกันทำในสิ่งที่เป็นไปได้ให้เป็นได้ ความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนจึงเป็นหัวใจของการดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนที่มีประสิทธิภาพสูงและมีศักยภาพเต็มความสามารถ

ยุทธศาสตร์ที่ 2 ส่งเสริมวัฒนธรรมการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน

ยุทธศาสตร์ส่งเสริมวัฒนธรรมการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นยุทธศาสตร์เชิงรุกที่เกิดจากจุดแข็งและโอกาส เกิดจากจุดแข็งด้วยระบบเครือข่ายที่มีความเข้มแข็งทำให้การสื่อสารสนทนาพูดคุยในชุมชนจึงเป็นธรรมชาติ และเคารพต่อกัน จุดแข็งในความสามัคคีที่เข้มแข็งของคนในชุมชนที่ได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยจิตสำนึกรักและหวงแหน บนจุดแข็งในฐานวัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อที่ทำให้คนในชุมชนใช้ภาษาเดียวกันในการดำเนินชีวิตตามวิถีชุมชน มีจุดแข็งความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนที่เกิดจากการรวมพลังของคนในชุมชนที่มีจิตอาสาทำงานเพื่อส่วนรวมและเห็นถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน มีจุดแข็งที่มีเวทีชาวบ้านที่เป็นพื้นที่ของชุมชนที่ให้คนในชุมชนทุกคนได้มีโอกาสไปพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่เป็นสถานที่ที่ทุกคนรู้สึกถึงความเป็นส่วนหนึ่งของสถานที่จึงมีความรู้สึกไม่อึดอัดเมื่อจะต้องมาร่วมกิจกรรมในเวทีชาวบ้านแห่งนี้ ด้วย

จุดแข็งในการสื่อสารของคนในชุมชนที่เปิดโอกาสให้มีบทบาทเป็นผู้สื่อสาร แสดงความคิดเห็นได้อย่างเป็นอิสระ รับฟังความคิด ความเข้าใจของคนทุกคนอย่างเปิดใจ ให้เกียรติและเคารพในทุกความคิดเห็นอย่างแท้จริง และมีโอกาสที่เป็นปัจจัยภายนอกที่เอื้อให้การทำงานของชุมชนสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้ด้วยการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เห็นความสำคัญในการทำงานอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนจึงให้การสนับสนุนทั้งงบประมาณและการจัดทำโครงการต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมการทำงานของชุมชนในการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ยุทธศาสตร์นี้จะส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันอย่างแท้จริง เป็นหัวใจสำคัญของการเรียนรู้ด้วยการนำบทบาทของการสื่อสารที่ทำให้ผู้เรียนสามารถเข้าถึงข้อมูล เข้าถึงการแสดงความคิดเห็น ความรู้สึกของผู้ที่เรียนร่วมกันได้อย่างลึกซึ้งด้วยมีความเข้าใจถึงความคิด ความรู้สึก ความต้องการ ของการสื่อสารระหว่างกัน ผลที่ได้จากการเรียนรู้ร่วมกันด้วยการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้สื่อสารอย่างอิสระ จะทำให้เกิดความรู้สึกที่ดีต่อผู้พูดที่ได้รับการยอมรับ ได้รับเกียรติ และเห็นคุณค่าในความคิด ความรู้สึกของตนที่ได้ถ่ายทอดออกมา จึงเกิดความรัก ความผูกพันกับชุมชนและส่งผลต่อความสามัคคีของคนในชุมชน การสื่อสารคือการพัฒนาทั้งความรู้สึก ความเข้าใจ ความรู้ ความสามารถ และความเป็นหนึ่งเดียวของคนในชุมชน และนำไปสู่การพัฒนาชุมชน ด้วยการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

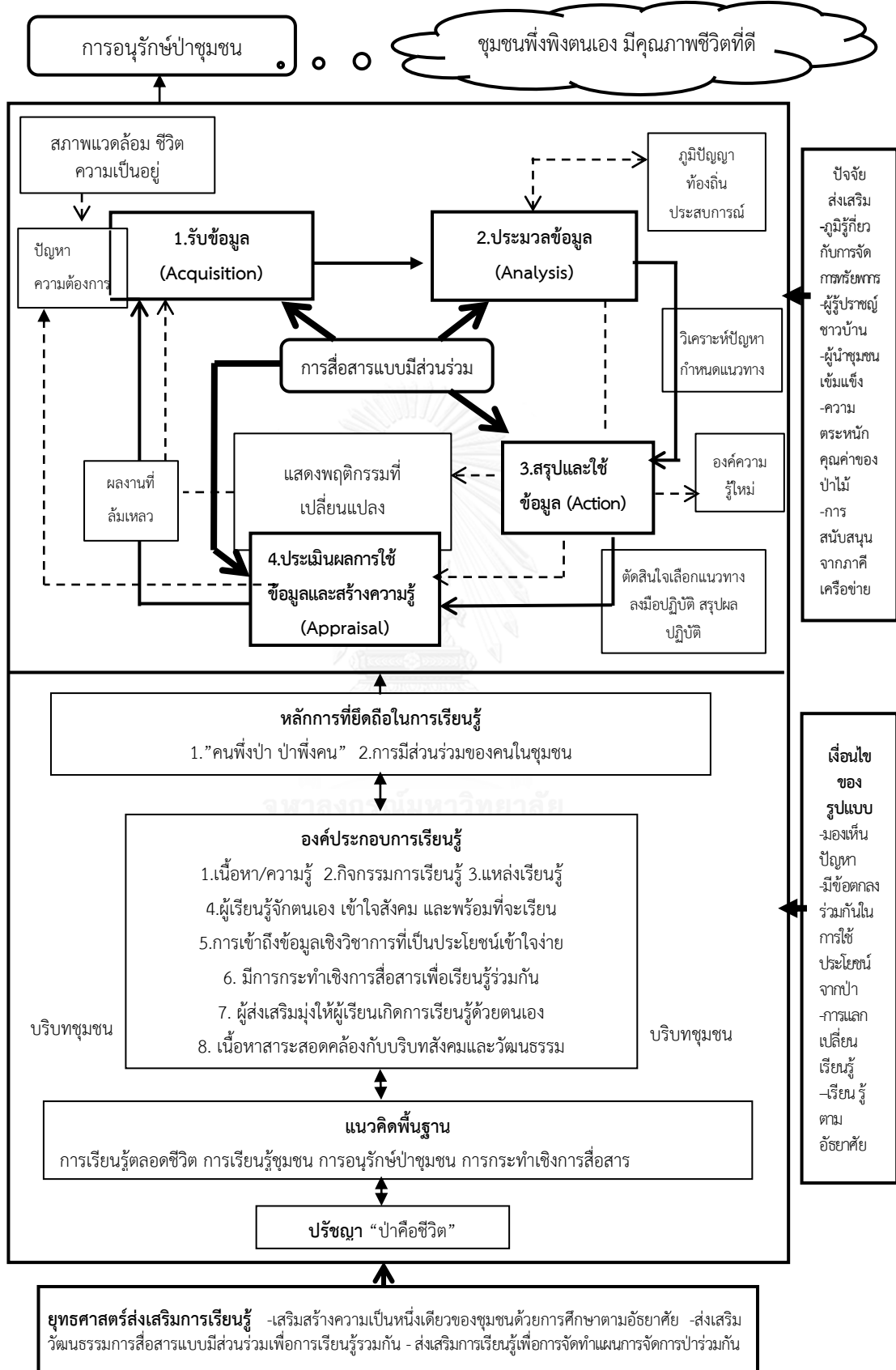
ยุทธศาสตร์ที่ 3 ส่งเสริมการเรียนรู้การจัดการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน

ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการจัดการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน เป็นยุทธศาสตร์เชิงรุกที่เกิดจากจุดแข็งและโอกาส ชุมชนมีจุดแข็งในผู้นำชุมชนที่มีความเข้มแข็ง มุ่งมั่นทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าด้วยหัวใจ เห็นความสำคัญในการเรียนรู้ และส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน และให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ มีจุดแข็งระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ที่มีความใกล้ชิดสนิทสนม มีความเคารพต่อกัน มีจุดแข็งในความสามัคคีของคนในชุมชนที่มีใจรักและห่วงแหนทรัพยากรธรรมชาติ มีจุดแข็งในองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็ง เป็นแกนหลักในการทำงานอนุรักษ์ป่าชุมชนที่เข้มแข็ง ด้วยจุดแข็งที่มีในชุมชนจะเห็นว่าชุมชนมีจุดแข็งที่สอดคล้องกันที่จะส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการระบบการจัดการป่า และด้วยจุดแข็งที่มีจะเป็นการส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในการจัดทำแผนจัดการป่าชุมชนซึ่งจะทำให้ระบบการจัดการป่าได้รับการยอมรับจากทุกส่วนในชุมชนด้วยการเข้ามามีส่วนร่วมทำงานไปกับองค์กรชาวบ้านที่ทำหน้าที่เป็นแกนหลัก และโอกาสในการได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการจัดการจัดการป่าชุมชนร่วมกันจะทำให้คนในชุมชนทุกกลุ่มได้เข้ามามีบทบาทกำหนดระบบการจัดการป่าของชุมชน แม้ว่าองค์กรชาวบ้านจะมีความเข้มแข็งและเป็นจุดแข็งที่เป็นผลบวกต่อการทำงานชุมชนแต่ในมุมมองอีกด้านหนึ่ง หากองค์กรชาวบ้านมีการบริหารด้วยคนกลุ่มเดิม ๆ ต่อเนื่องการทำกิจกรรมต่าง ๆ ก็จะมีอยู่ในมือของคนกลุ่มเดียว การจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนก็จะ

เป็นมุมมองวิธีการเดิม ๆ การได้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำแผนจัดการป่าร่วมกันจะทำให้เกิดมุมมองที่หลากหลาย มีแนวทางใหม่ๆ และเป็นการส่งเสริมให้คนได้เกิดความตระหนักในบทบาทของผู้อนุรักษ์ป่า และเกิดความภาคภูมิใจที่ได้ทำประโยชน์ให้กับชุมชน ด้วยความร่วมมือจากการจัดทำแผนจัดการป่าชุมชนของคนที่หลากหลายก็จะทำให้แผนจัดการป่ามีแนวทางใหม่ๆ และสามารถนำเข้าสู่แผนพัฒนาองค์การบริหารส่วนตำบลจากการให้การสนับสนุนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

จากผลการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำมาพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน มีปรัชญาที่เป็นฐานคิดของการเรียนรู้ของชุมชนคือ “ป่าคือชีวิต” ที่เป็นจุดเชื่อมโยงสู่การเรียนรู้ชุมชน มีแนวคิดสำคัญที่นำมาใช้ในการพัฒนารูปแบบ แนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อให้สามารถดำรงอยู่และรับมือกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบัน แนวคิดการเรียนรู้ชุมชน เป็นการเรียนรู้แบบกระบวนการกลุ่มที่คนในชุมชนเรียนรู้ร่วมกันเพื่อร่วมกันหาทางออกในการจัดการกับปัญหา ทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสาร เป็นทฤษฎีการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ด้วยการสื่อสารเป็นหัวใจของการเรียนรู้ที่จะทำให้คนในชุมชนมีความเข้าใจต่อกันและได้ข้อสรุปในการเรียนรู้ที่เป็นฉันทามติร่วมกัน และแนวคิดการอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นแนวคิดที่สำคัญต่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่สอดคล้องปรัชญาสำคัญป่าคือชีวิตหากไม่อนุรักษ์ไม่มีป่าชีวิตก็จะมีเช่นกัน มีองค์ประกอบสำคัญ ทั้ง 8 องค์ประกอบที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน เนื้อหา/ความรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ ผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้ เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง การกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน การเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย มีหลักการที่ยึดถือในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน คือ หลักการพึ่งพิงระหว่างป่ากับคน และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่เป็นวงจรหมุนรอบด้วยขั้นตอน 4 ขั้น ในการเรียนรู้ร่วมกัน ตั้งแต่ขั้นรับข้อมูล ขั้นประมวลข้อมูล ขั้นสรุปและใช้ข้อมูล และขั้นประเมินผลการใช้ข้อมูลที่มีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมอยู่ในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน โดยอิงกับบริบทของชุมชน สภาพการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน และมีปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ชุมชน เงื่อนไขที่ต้องมีเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ชุมชน และยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนที่เป็นทิศทางการขับเคลื่อนในการเรียนรู้ของชุมชนอย่างมีทิศทาง จึงทำให้ชุมชนสามารถจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ชุมชนสามารถพึ่งตนเองและมีคุณภาพชีวิตที่ดี ดังแสดงให้เห็นในแผนภาพที่ 4.1 4A Model ดังนี้

แผนภาพที่ 4.1 รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน 4A Model

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ การศึกษาแบบพหุกรณีศึกษา มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบ และกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพื่อให้ทราบถึงรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนที่สามารถแก้ไขปัญหาการอนุรักษ์ป่าของชุมชนได้ และสนับสนุนให้เกิดชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีอันจะส่งผลให้พื้นที่ป่าไม้ในประเทศไทยเพิ่มขึ้น และมีความอุดมสมบูรณ์ในที่สุด

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยได้พัฒนารอบแนวคิดการวิจัยรูปแบบการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ดำเนินการวิจัย 4 ขั้นตอน คือ

ตอนที่ 1 เป็นขั้นการศึกษาเอกสารเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และการศึกษาภาคสนาม ผู้วิจัยได้คัดเลือกกรณีศึกษา จำนวน 4 ชุมชน จากภาคกลาง ได้แก่ 1) ชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี จังหวัดกาญจนบุรี 2) ชุมชนบางขุนไทร จังหวัดเพชรบุรี 3) ชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย จังหวัดสระบุรี และ 4) ชุมชนเขาราวเทียนทอง จังหวัดชัยนาท หลังจากนั้นจึงทำการเก็บรวบรวมข้อมูลใน 4 ชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะจงผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และศึกษาเอกสารที่มีอยู่ในชุมชน

ตอนที่ 2 เป็นขั้นการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารในตอนที่ 1 และข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากการศึกษาภาคสนามในตอนที่ 2 และมาพัฒนาเป็นร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน และดำเนินการตรวจสอบความเหมาะสม และความเชื่อมโยงของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองโดยผู้ทรงคุณวุฒิ และจึงนำมาปรับปรุงตามคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิ จากนั้น ผู้วิจัยได้นำร่างรูปแบบไปดำเนินการตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบอีกครั้งโดยกลุ่มตัวอย่าง ที่ผู้วิจัยคัดเลือกแบบเจาะจง เป็นชุมชนที่มีความประสงค์จะนำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปปฏิบัติจริง ตรวจสอบความเหมาะสมของร่างรูปแบบโดยการวิธีการสนทนากลุ่ม เพื่อให้ได้รูปแบบที่มีความถูกต้องเหมาะสมและชัดเจน

ตอนที่ 3 เป็นขั้นวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขในการนำรูปแบบไปใช้ปฏิบัติจริง ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบดังกล่าวเพื่อความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบไปใช้ปฏิบัติจริงได้มากที่สุด โดยผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเกี่ยวกับปัจจัยและเงื่อนไขคือกลุ่มผู้นำชุมชนใน

ชุมชนบ้านรางยอมน จังหวัดกาญจนบุรี เพราะเป็นชุมชนที่เข้าร่วมวิจัยกับผู้วิจัยและมีความต้องการที่จะนำรูปแบบซึ่งเป็นข้อค้นพบในการวิจัยไปประยุกต์และใช้ปฏิบัติจริง ผู้วิจัยใช้แบบวิเคราะห์เอกสารแบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบสังเกต ประเด็นการสนทนากลุ่ม แบบตรวจสอบร่างรูปแบบ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลและใช้การวิเคราะห์เนื้อหาในการวิเคราะห์ข้อมูล

ตอนที่ 4 เป็นขั้นนำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยจัดการประชุมกลุ่ม เพื่อระดมความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ ด้านการศึกษาจากระบบโรงเรียน ด้านการพัฒนาชุมชน ด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ และผู้ปฏิบัติด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่เป็นตัวแทนชุมชนกรณีศึกษาที่ดี ทั้ง 4 แห่ง เพื่อร่วมกันจัดทำยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ที่มีความเหมาะสม และมีความเป็นไปได้ในการปฏิบัติได้จริง

สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยสรุปผลการวิจัย “การพัฒนาารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน” แบ่งเป็น 4 ตอนตามวัตถุประสงค์ ได้แก่

ตอนที่ 1 องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตอนที่ 2 รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตอนที่ 3 ปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตอนที่ 4 ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตอนที่ 1 องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

1.1 องค์ประกอบรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 8 องค์ประกอบ คือ 1. เนื้อหา/ความรู้ ได้แก่ 1) ปัญหา/ความต้องการของชุมชน 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) ชุดประสบการณ์ชุมชน และ 4) ความรู้จากภายนอกชุมชน 2. กิจกรรมการเรียนรู้ ได้แก่ 1) การประชุม สนทนา แลกเปลี่ยนเรียนรู้ 2) การอบรมสัมมนา 3) การศึกษา ดูงาน 4) การร่วมทำวิจัยกับองค์กรภายนอก 5) การรับความรู้จากผู้นำชุมชน 3. แหล่งเรียนรู้ ได้แก่ 1) ผู้นำชุมชน 2) สถาบันการเรียนรู้ชุมชน 3) ทรัพยากรธรรมชาติ 4) นักวิชาการ/องค์กรภายนอก 5) เครือข่ายชุมชน ได้แก่ ชุมชนเครือข่าย ทั้งในระดับตำบล จังหวัด และประเทศ 4) ผู้เรียนที่รู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้ 5) เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม 6) ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง 7) การกระทำเชิงการ

สื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน และการเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย

1.2. กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ชุมชนตามกรอบการศึกษาวิจัย และจากการลงพื้นที่ภาคสนาม วิเคราะห์และสังเคราะห์ มีขั้นตอน 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นรับข้อมูล เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนรับข้อมูลจากการเผชิญปัญหาด้วยตนเอง และการเข้ามาบอกกล่าวจากนักวิชาการ เจ้าหน้าที่รัฐ ชุมชนเมื่อรับข้อมูลจึงนำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเกิดความตระหนักในปัญหา มีความต้องการจัดการกับปัญหา

ขั้นตอนที่ 2 การประมวลข้อมูล เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนนำปัญหามาวิเคราะห์ร่วมกันหาสาเหตุ และร่วมกันกำหนดแนวทางต่าง ๆ มาใช้จัดการปัญหา

ขั้นตอนที่ 3 การสรุปและใช้ข้อมูล เป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนตัดสินใจเลือกแนวทางที่ได้ร่วมกันกำหนด และลงมือทำตามแนวทาง เมื่อลงมือทำเสร็จแล้ว จึงนำมาสรุปผลการทำงาน

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ เป็นขั้นตอนที่ชุมชนนำผลงานที่สรุปมาประเมินผลนำองค์ความรู้ที่ได้จากการลงมือทำมาถ่ายทอดไปยังคนในชุมชน และใช้เป็นแนวทางการทำงานต่อไป ส่วนของความล้มเหลวจะนำมาปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น

ตอนที่ 2 รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย ปรัชญาของรูปแบบ แนวคิดสำคัญ องค์ประกอบสำคัญ หลักการที่ใช้ยึดถือในการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. **ปรัชญา**ของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นปรัชญาที่ให้ความสำคัญกับทรัพยากรป่าที่เปรียบเสมือนชีวิตของชุมชน ป่าเป็นทุกอย่างของชีวิต “ป่าคือชีวิต” ปรัชญาที่นำไปสู่การจัดทำรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนที่จะต้องอยู่บนหลักปรัชญานี้ เพื่อให้เห็นถึงความสำคัญของป่าของชุมชนที่เปรียบเสมือนชีวิตของคนทั้งชุมชนและการดำรงอยู่ของชุมชน

2. **แนวคิดสำคัญ** ที่นำมาเป็นแนวคิดในการพัฒนารูปแบบ 4 แนวคิดสำคัญ คือ

1) การเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตโดยมุ่งพัฒนาตนเองให้สามารถปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงของทุกช่วงชีวิตและพัฒนาอย่างต่อเนื่องให้เต็มศักยภาพของแต่ละบุคคลที่มีส่วนสัมพันธ์กับชีวิตจากแหล่งความรู้ในสังคมและแหล่งเรียนรู้ทั้งหมดที่มีในชุมชนและสัมพันธ์กับชีวิตจริง เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจของตนเองเพื่อการเปลี่ยนแปลงและสิ่งท้าทายที่จะเกิดขึ้นในชีวิต

2) การเรียนรู้ชุมชน กระบวนการที่ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และเจตคติที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ตลอดจนการดำเนินชีวิตในสังคม

3) ทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสาร หรือการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนให้ ที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีบทบาทในสื่อสารอย่างอิสระ เสมอภาค และสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันในการสร้างเข้าใจระหว่างกัน

4) การอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นแนวทางในการจัดการป่าชุมชนที่อยู่บนหลักของการอนุรักษ์ที่ประกอบด้วย การกำหนดเขตพื้นที่ป่าที่แยกตามวัตถุประสงค์ของการใช้ประโยชน์ การป้องกันรักษา การปลูกเสริม ฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์อย่างสมดุลกับระบบนิเวศ

3. องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

1) เนื้อหา/ความรู้ ประกอบด้วย (1) ปัญหาเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต (2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ฐานความรู้ในการจัดการกับปัญหาชุมชน (3) ชุดประสบการณ์ของชุมชนที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติจริงนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา และ (4) ความรู้จากภายนอกชุมชน นำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาของชุมชน

2) กิจกรรมการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ของชุมชนที่หลากหลาย ประกอบด้วย (1) การประชุม การสนทนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นทั้งในส่วนผู้พูดแสดงความคิดเห็นและผู้ร่วมฟังในการประชุม (2) การอบรม สัมมนา เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้คนในชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ (3) การศึกษา ดูงาน เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้เห็นภาพเป็นรูปธรรม และนำสิ่งที่ได้จากการศึกษาดูงานมาปรับประยุกต์ใช้ในชุมชนให้เหมาะสม (4) การร่วมทำวิจัย/ร่วมดำเนินงานกับองค์กรภายนอก /สถาบันการศึกษา เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดความรู้เชิงวิชาการ 5) การรับความรู้จากผู้นำชุมชน เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากผู้นำชุมชนให้กับคนในชุมชน

3) แหล่งเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้เป็นแหล่งความรู้ที่คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ แหล่งเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นบุคคล สถาบัน และทรัพยากรธรรมชาติ มีอยู่ทั้งในชุมชนและภายนอกชุมชน ดังนี้ 1)บุคคล ได้แก่ (1) ผู้นำชุมชน เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชน พระสงฆ์ ครู ผู้อาวุโส กรรมการป่าชุมชน แกนนำกลุ่มอนุรักษ์ 2) สถาบัน (1) องค์กรชาวบ้าน กลุ่มคนที่รวมตัวกันทำงานด้านการอนุรักษ์ เช่น คณะกรรมการป่าชุมชน (2) เวทีชาวบ้าน สถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน (3) ศูนย์เรียนรู้ชุมชน เป็นสถานที่อบรม เรียนรู้ของคนในชุมชน (4) วัด เป็นสถานที่อบรมธรรมะ 3) ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ป่าไม้ 4) นักวิชาการ/องค์กรภายนอก ถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน 5) เครือข่ายชุมชน

4) ผู้เรียนรู้ที่รู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และพร้อมที่จะเรียนรู้ ผู้เรียนหรือคนในชุมชนรู้จักตนเองต้องการอะไร ข้อจำกัดของตนเอง มีความเข้าใจสภาพสังคม และพร้อมที่จะเติมองค์ความรู้ในส่วนที่ตนเองมีข้อจำกัด หรือต้องการที่จะเพิ่มพูน เพื่อพัฒนาตนเอง และปรับตัวเอง และชุมชนให้มีความสอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน ได้อย่างเท่าทันในทุก ๆ ด้าน เป็นชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ นำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งต่อไป

5) เนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม เรียนรู้เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมของตนเอง เป็นการรู้จักตนเอง รู้จักความต้องการของตนเอง และรู้ว่าเนื้อหาสาระใดที่ชุมชนต้องการ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนจึงเรียนรู้เนื้อหาสาระที่สอดคล้องไปตามบริบทสังคมปัจจุบัน และวัฒนธรรมของชุมชน ความรู้ที่ได้จึงจะนำมาใช้ประโยชน์ได้โดยตรงตามเป้าหมายการเรียนรู้เพื่อตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

6) ผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเกิดจากผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ที่มุ่งให้ชุมชนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง เป็นการเรียนรู้ที่อยู่บนฐานของความต้องการ ความสนใจ ความถนัด และมีเป้าหมาย การเรียนรู้ด้วยตนเองจึงเป็นลักษณะของการเรียนรู้ที่ชุมชนมีความต้องการ ซึ่งการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชนโดยมุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองจึงทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ในสิ่งที่ต้องการที่จะเรียนรู้ของชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถนำความรู้ที่ได้มาใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริง และชุมชนสามารถต่อยอดความรู้ให้มีความลึกซึ้งยิ่งขึ้นจากการได้เรียนรู้ด้วยตนเองได้มีการค้นคว้าและการขับเคลื่อนที่ออกมาจากความต้องการของผู้เรียนเอง

7) การกระทำเชิงการสื่อสารเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน การสื่อสารที่จะทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของทุกคนจะทำให้เกิดความรู้ที่กว้างและลึก สร้างความเข้าใจ ไว้วางใจระหว่างกัน และทำให้ผู้พูดมีความรู้สึกได้รับการยอมรับ เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้อย่างแท้จริงจึงส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ชุมชนที่มีประสิทธิภาพและทำให้มีกระบวนการเรียนรู้อย่างแท้จริงในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวาง มีความเสมอภาคในการสื่อสารแสดงออก โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้าใจในการเรียนรู้ร่วมกัน

8) การเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย ข้อมูลเชิงวิชาการเป็นข้อมูลที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์มีเหตุและผลที่สามารถพิสูจน์ได้เป็นรูปธรรม เป็นข้อมูลที่มีคำตอบและสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนจึงต้องการนำข้อมูลเชิงวิชาการมาใช้ในการเรียนรู้เพื่อให้ได้ความรู้แต่ข้อมูลเชิงวิชาการนอกจากจะเป็นข้อมูลที่ชุมชนมองว่าเป็นประโยชน์ต่อการนำมาใช้แล้วจะต้องเป็นข้อมูลเชิงวิชาการที่เข้าใจง่ายต่อการใช้ประโยชน์เช่นกัน การเรียนรู้ชุมชนจึงเกิดขึ้นในชุมชน ชุมชนได้เรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ความเป็นเหตุเป็นผลที่เกิดขึ้นจากข้อมูลเชิงวิชาการนั้นต่างสัมพันธ์อยู่กับชีวิตประจำวันหรือวิถีชีวิตของคนนั้นเอง

4. หลักการที่ใช้ยึดถือในการเรียนรู้ หลักการที่เป็นหลักคิดของชุมชนได้ยึดถือในการเรียนรู้ 2 หลักการ คือ หลักการพึ่งพิงระหว่างคนกับป่า “คนพึ่งป่า ป่าพึ่งคน” และหลักการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นหลักการใช้ยึดถือในการเรียนรู้ของคนในชุมชนที่จะต้องคำนึงผลที่จะเกิดต่อการดำรงอยู่ของชุมชนและทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนที่จะต้องพึ่งพาอาศัยระหว่างกัน การเรียนรู้เพื่อดำเนินกิจกรรมใด ๆ จะต้องไม่กระทบต่อทั้งชุมชนและป่าชุมชน ด้วยการยึดถือหลักการนี้เป็นหลักคิดฐานในการเรียนรู้ของชุมชน และหลักการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นหลักสำคัญในการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องในทุกขั้นตอนของการเรียนรู้

5. กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยในทุกขั้นตอน มีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ทุกคนได้มีโอกาสเป็นผู้กระทำการสื่อสารอย่างเป็นอิสระบนหลักการสื่อสารด้วยเหตุและผล การให้ความเคารพเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกัน และได้ข้อสรุปที่เป็นฉันทามติในแต่ละขั้นตอน มีขั้นตอนการเรียนรู้ร่วมกัน 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรับข้อมูล หรือขั้นการรับรู้ (Acquisition) ในขั้นตอนนี้เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน การรับข้อมูลโดยคนในชุมชนประสบปัญหาและรับรู้เอง การรับรู้ปัญหาจากการบอกกล่าวของเจ้าหน้าที่รัฐ นักวิชาการ เกิดความตระหนักในปัญหา และความต้องการที่จะจัดการกับปัญหา ในขั้นตอนนี้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมได้ฉันทามติในเรื่องการเกิดความตระหนักของคนในชุมชนที่จะจัดการกับปัญหาร่วมของชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 การประมวลข้อมูล หรือขั้นการวิเคราะห์ (Analysis) เป็นขั้นตอนการคิดวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา และวิเคราะห์หาแนวทางที่จะใช้จัดการกับปัญหา ในขั้นตอนนี้ คนในชุมชนได้สื่อสารแบบมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง เพื่อให้ได้ฉันทามติในเรื่องสาเหตุของปัญหา และแนวทางที่จะใช้ในการจัดการกับปัญหา

ขั้นตอนที่ 3 การสรุปและการใช้ข้อมูล หรือขั้นการปฏิบัติ(Action) เป็นขั้นตอนร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทางจัดการกับปัญหา ร่วมกันลงมือปฏิบัติตามแนวทางที่เลือกไว้ และสรุปผลการปฏิบัติในการจัดการปัญหา ในขั้นนี้ คนในชุมชนสื่อสารแลกเปลี่ยนอย่างมีส่วนร่วมเพื่อให้ได้ฉันทามติในเรื่องการเลือกแนวทางที่จะนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา และการสรุปผลการปฏิบัติงาน

ขั้นตอนที่ 4 ประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ หรือขั้นการประเมิน (Appraisal) เป็นขั้นตอนร่วมกันประเมินผลการปฏิบัติจากที่ได้สรุปไว้แล้ว ทั้งในส่วนที่ประสบผลสำเร็จและล้มเหลว รวบรวมความรู้ใหม่ที่ได้จากการปฏิบัติที่ประสบผลสำเร็จเป็นชุดประสบการณ์ของชุมชน ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้รับรู้ เป็นแนวทางในการทำงานต่อไป และร่วมกันทบทวนผลการปฏิบัติที่ล้มเหลว จะนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ตั้งแต่ขั้นตอนแรกเป็นวงจรการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง ในขั้นตอนนี้คนในชุมชนสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมเพื่อให้ได้ฉันทามติในเรื่องการประเมินผลการปฏิบัติงาน การนำผลงานที่สำเร็จเป็นความรู้ใหม่ไปขยายผล และการนำผลงานล้มเหลวมาปรับปรุง

ตอนที่ 3 ปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ปัจจัยและเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีดังนี้

1. ปัจจัยของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน มีดังต่อไปนี้

1.1 ปัจจัยภายในชุมชน มีดังนี้

1) ปัจจัยภูมิความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต เป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับการทำมาหากิน การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่าได้ การดูแล รักษา การป้องกันได้อย่างเหมาะสม

2) ปัจจัยผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องบุคคลที่มีบทบาทต่อการถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน ทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่น การสั่งสมประสบการณ์ และการเรียนรู้จากภายนอกชุมชนที่หลอมรวมเป็นองค์ความรู้ที่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนได้ ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ และสามารถจัดการกับปัญหาทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วยการนำความรู้มาจัดการอย่างเป็นระบบ

3) ปัจจัยผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ที่มีคุณลักษณะ 3 ประการ ได้แก่

(1) มีคุณธรรม ในการปกครองคน รวมถึงการทำงานด้านการอนุรักษ์ ด้วยการนำคุณธรรมนำการปกครอง คุณธรรมเป็นสิ่งที่สำคัญต่อการปกครองและทำงานร่วมกับคน เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้ทำแต่ความดีหากผู้เป็นผู้นำเป็นคนดีมีคุณธรรม การเป็นผู้ประสานความร่วมมือในการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์ป่าของชุมชนจึงเกิดขึ้นได้อย่างสะดวก ง่ายตายและได้รับความร่วมมืออย่างเต็มใจ

(2) มีความเสียสละ ผู้นำชุมชนที่มีความเสียสละ มีความมุ่งมั่นที่จะทำงานด้วยความจริงใจ ซื่อสัตย์ ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว การทำงานจึงทำให้ได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนและทำให้การเข้ามาเรียนรู้ของคนในชุมชนเพื่อร่วมกันอนุรักษ์ป่าชุมชนจึงสามารถเกิดขึ้นได้อย่างเต็มใจ

(3) เป็นผู้ที่เรียนรู้ตลอดเวลา คุณลักษณะนี้ทำให้ผู้นำชุมชนมีความรู้ ความสามารถที่เต็มเต็มตลอดเวลา ทำให้มีความเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง และสามารถนำความรู้มาถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้อย่างลึกซึ้ง ตลอดจนเป็นตัวอย่างที่ดีของคนในชุมชนให้มีความสำคัญกับการเรียนรู้ที่จะนำความรู้มาใช้ในการจัดการกับสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนได้

4) ปัจจัยความตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ ความตระหนักของคนในชุมชนจะทำให้คนในชุมชนมีความต้องการที่จะเรียนรู้เพื่อทำให้สามารถจัดการกับสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ มองปัญหาชุมชนเป็นปัญหาร่วมที่คนในชุมชนทุกคนจะต้องร่วมกันแก้ไข

1.2 ปัจจัยภายนอกชุมชน มีดังนี้

1) ปัจจัยภาคีเครือข่ายที่ให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ความรู้ที่ได้รับการสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายเป็นสิ่งสำคัญ แต่เมื่อการสนับสนุนความรู้ให้กับชุมชนไม่มีความต่อเนื่อง ก็จะทำให้การเรียนรู้ของชุมชนชะงัก และไม่เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลง รวมทั้งการสนับสนุนงบประมาณ และ

ทรัพยากรอื่น ๆ ในการนำมาเรียนรู้และการทำงานด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้มีศักยภาพและประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2. เจาะใจของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

2.1 การมองเห็นปัญหา เป็นเงื่อนไขที่ทำให้การเรียนรู้ชุมชนประสบความสำเร็จ หากคนในชุมชนไม่มองเห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นก็จะไม่เรียนรู้ร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

2.2 การมีข้อตกลงร่วมกันเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า การเรียนรู้ชุมชนเกิดขึ้นเมื่อมีข้อตกลงร่วมกันเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า หากไม่มีข้อตกลงร่วมกันก็จะไม่ทำให้เกิดการเรียนรู้ชุมชนขึ้นได้

2.3 มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ชุมชนจะต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในการแลกเปลี่ยนความความรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ จึงจะเกิดการเรียนรู้ชุมชนขึ้นได้

2.4 การเรียนรู้ตามอัธยาศัย การเรียนรู้ชุมชนจะต้องเป็นการเรียนรู้ที่ไม่รูปแบบตายตัว ไม่กำหนดกฎเกณฑ์ มีความยืดหยุ่นสูงขึ้นอยู่กับความต้องการ ความพร้อมของคนในชุมชนที่จะเรียนรู้ผ่านกระบวนการสนทนา องค์ความรู้ต่าง ๆ ผ่านประสบการณ์ตรงที่ได้ประสบในชีวิตประจำวันจะกลายเป็นรากฐานสำคัญไปสู่การเรียนรู้ตลอดชีวิต

ตอนที่ 4 การนำเสนอยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ผลจากการให้ค่าน้ำหนักจุดแข็ง และจุดอ่อน ที่มีศักยภาพส่งผลกระทบต่อชุมชน และจุดแข็งที่มีความสำคัญเชิงเปรียบเทียบ โอกาสที่มีศักยภาพส่งผลกระทบต่อชุมชนและโอกาสที่จะมีความเป็นไปได้ที่สำเร็จ และอุปสรรคที่มีศักยภาพส่งผลกระทบต่อชุมชนและมีความเป็นไปได้ที่เกิดขึ้น และนำมาจับคู่ (SWOT Matching) ในตารางแมตริกซ์ (Matrix) โดยการให้ค่าน้ำหนักของแต่ละยุทธศาสตร์ และมียุทธศาสตร์ 3 ยุทธศาสตร์ที่มีค่าคะแนนสูงสุด และเป็นยุทธศาสตร์เชิงรุกที่ชุมชนมีจุดแข็งและมีโอกาส นำมาเสนอเป็นยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่า 3 ยุทธศาสตร์ คือ

- ยุทธศาสตร์ที่ 1 เสริมสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนด้วยการศึกษาตามอัธยาศัย
- ยุทธศาสตร์ที่ 2 ส่งเสริมวัฒนธรรมการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน
- ยุทธศาสตร์ที่ 3 ส่งเสริมการเรียนรู้การจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน

การอภิปรายผล

การอภิปรายผลการศึกษา เรื่อง การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

1. ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นในชุมชนส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตและทำให้วิถีชีวิตชุมชนเปลี่ยนไปจากเดิม ป่าไม้ถูกทำลายไปมาทำให้การหาอยู่หากินลำบาก ชุมชนเผชิญกับปัญหาที่เกิดขึ้นจริง จึงเกิดความต้องการที่จะจัดการกับปัญหา ปัญหาจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการที่จะทำให้ชุมชนได้ลุกขึ้นมาเรียนรู้ร่วมกันเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหา ร่วมกัน สอดคล้องกับ สีลาภรณ์ นาครพรรพ (2538) กล่าวว่า ชุมชนจะเรียนรู้เองตามธรรมชาติจากการเผชิญในสิ่งที่เกิดขึ้นกับชีวิต หากสิ่งที่เกิดเป็นปัญหาที่ทำให้ได้รับความเดือดร้อน ชุมชนจะเอาปัญหาของชุมชนเป็นตัวตั้งในการที่จะลุกขึ้นมาเรียนรู้ร่วมกัน ไปในทิศทางเดียวกันกับ ปารีชาติ วัลย์เสถียร และคณะ (2543) ได้กล่าวว่า ชุมชนพยายามแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงหรือเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน ด้วยวิธีการของชุมชนเอง เพื่อตอบสนองต่อการแก้ปัญหา และพระมหาสุทิตยอำนาจโร (2548) ที่ได้กล่าวว่า ปัญหาของชุมชนเป็นเครื่องมือการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนเรียนรู้จากปัญหาจริงที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น ปัญหาเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนจึงเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนต้องต่อสู้และหาทางออกร่วมกัน นำปัญหามาเป็นฐานในการเรียนรู้ รวมทั้งการสร้างวิถีคิดวิธีทำที่เกิดจากความร่วมมือของคนในชุมชนซึ่งต้องใช้ความอดทน ซึ่งสอดคล้องกับ สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2551) กล่าวถึง การเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดจากการเห็นผลกระทบของการทำลายป่าจึงต้องการแก้ปัญหาและรักษาป่า และวิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ได้ศึกษา เรื่องการนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีวิตของชุมชน ทำให้เกิดแรงผลักดันให้ชุมชนลุกขึ้นมาแก้ไขปัญหาหาทางออกร่วมกัน ดังนั้น ปัญหาจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ชุมชนได้นำมาเรียนรู้ร่วมกันเพื่อร่วมกันหาทางออกให้กับชุมชนของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับ อดุลย์ วังศรีคุณ (2543) ที่ได้ศึกษา กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง พบว่า องค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชน เนื้อหาที่ชุมชนนำมาเรียนรู้ร่วมกัน คือปัญหา ความต้องการที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน และการจัดการกับปัญหา เช่น การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับ ประยงค์ แก้วประดิษฐ์ (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2558) ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ได้กล่าวถึง การทำลายป่าไม้ในชุมชนบ้านห้วยสะพานอย่างไม่รู้คุณค่าทั้งจากชาวบ้านบางกลุ่ม และกลุ่มนายทุนที่เข้ามาหาประโยชน์ในชุมชนโดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อวิถีชีวิต

ชุมชน ทำให้เกิดปัญหาถึงขั้นวิกฤต คนในชุมชนไม่มีน้ำดื่มใช้ และทำการเกษตรกระทบต่อปากท้อง และความเป็นอยู่ ชุมชนจึงต้องลุกขึ้นมาจัดการกับปัญหาด้วยชุมชนเอง ร่วมกันหาทางออกและนำวิถีชีวิตชุมชนที่เคยเป็นอยู่กลับมาเป็นของชุมชนอีกครั้ง ซึ่งสอดคล้องกับ ธนู วงษ์ใหญ่ (สัมภาษณ์, 15 สิงหาคม 2556) ที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ได้กล่าวถึงปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นในชุมชนทำให้ชาวบ้านไม่สามารถประกอบอาชีพได้เช่นปกติเหมือนเดิม ปัญหานี้จึงเป็นสิ่งที่ชุมชนจะต้องร่วมกันเรียนรู้เพื่อจัดการกับปัญหาและมองว่าหากรักษาผืนป่าชายเลนได้ ก็ จะรักษาทรัพยากรสัตว์น้ำนานาชนิด สรุปได้ว่า ปัญหาเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ชุมชนต้องลุกขึ้นมาเรียนรู้ร่วมกันเพื่อช่วยกันจัดการกับปัญหาให้หมดไปจากชุมชน เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะนำพาชุมชนให้ร่วมกันขับเคลื่อนไปในทิศทางเดียวกันบนความร่วมมือของคนในชุมชนที่นำพาชุมชนเดินก้าวข้ามปัญหาที่ไม่พึงประสงค์ให้หมดไปจากชุมชน

ชุมชนมีวิถีชีวิตพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้เป็นหลักมีความผูกพันและเรียนรู้สร้างภูมิปัญญาให้สอดคล้องกับชีวิต สังคมและสืบทอดต่อกันมาสร้างเป็นแบบแผนให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ความอยู่รอดของคนในชุมชนชุมชนจึงต้องพึ่งพิงซึ่งกันและกัน “คนพึ่งป่า ป่าพึ่งคน” ทำให้ได้เกิดการเรียนรู้ และการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อความอยู่รอดของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและเกี่ยวข้องกับป่า มีความสัมพันธ์กันระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และคนกับธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้มีการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้มายังคนรุ่นต่อๆ มา ให้เรียนรู้และรักษาภูมิปัญญาของชุมชนให้คงอยู่สืบมา และได้้นำภูมิปัญญาที่มีในท้องถิ่นเป็นความรู้ในการจัดการกับปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินของคนในชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจไม่ได้หมายความว่า เป็นความรู้เก่าแก่ดั้งเดิมเสมอไป เป็นความรู้ที่ชุมชนได้นำมาปรับใช้กับสิ่งแวดล้อมใหม่และเป็นความรู้ที่ใช้ในการยังชีพเพื่อความอยู่รอด สอดคล้องกับ บัณฑิต อ่อนดำ และวิริยาน้อยวงศ์ นยางค์ (2535) ได้กล่าวถึง องค์ประกอบที่สำคัญในการเรียนรู้ของชุมชนที่นำมาสู่ความเข้มแข็งคนในชุมชนต้องมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบสานต่อกันมา และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพในปัจจุบันที่จะนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการจัดการกับสิ่งต่างๆ ในชุมชนได้ เช่นเดียวกันกับ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2539) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญในการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้จะต้องมีการนำความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นความรู้ที่ได้มาจากการสังสรรค์ประสบการณ์ของชุมชนที่ชุมชนนำมาใช้ในการเรียนรู้ร่วมกัน และดาริน อินทร์เหมือน (2548) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ของชาวบ้านที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ การได้รับการถ่ายทอดจากครอบครัว ผู้รู้ในท้องถิ่น เป็นความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต เป็นแนวทางหลักเกณฑ์ วิธีปฏิบัติที่จะนำมาใช้ในการจัดการกับการกิจกรรมในการดำเนินชีวิต ซึ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ พงนิย เทียมศักดิ์ (2544) ได้กล่าวถึง การเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชน ความรู้ของชุมชนเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนและธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

และคนกับคน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ออกมาในวิถีชีวิตด้านต่าง ๆ ได้สั่งสมระบบคิด ระบบความรู้ ระบบคุณค่าที่สืบทอดกันล้วนเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากการถ่ายทอดทั้งในระดับครอบครัว เครือญาติ และกระจายผ่านผู้นำชุมชน การรวมกลุ่มพูดคุย เช่น การทำนา การทอผ้า การใช้พืชสมุนไพร ล้วนเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับ อิศรภาพ มาเรือน (2550) ศึกษาภูมิปัญญาไทยในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำ ตำบลไหล่นาน อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน พบว่า พัฒนาการของกระบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำเริ่มจากการประสบปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของทรัพยากรและมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนด้านต่าง ๆ ชุมชนจึงรวมตัวกันขึ้นมาหาทางแก้ไขปัญหาโดยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นในการนำพิธีกรรมการบวชป่าชุมชน การสืบชะตาแม่น้ำและการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำเป็นกิจกรรมหลักที่มีรูปธรรมในทางปฏิบัติ และสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่ชุมชนมีความภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าของภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ ชุมชนจึงมุ่งพัฒนาทางปัญญา ความคิดเพื่อนำความรู้ที่มีมาใช้ในการจัดการกับปัญหาของชุมชนที่อิงหลักการพึ่งพาระหว่างคนกับป่า อยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นมิตรต่อกัน

ผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเรียนรู้ชุมชนและการพัฒนาชุมชนให้สามารถพึ่งพิงตนเองได้ ด้วยความเป็นผู้นำที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองเห็นปัญหาที่จะเกิดขึ้นในชุมชน มีความเข้าใจในสถานการณ์ที่จะส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน นอกจากนี้ ผู้นำชุมชนเป็นผู้ที่มีความรู้ทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้จากการสั่งสมประสบการณ์ และการเพิ่มพูนความรู้ให้กับตนเองอย่างสม่ำเสมอด้วยเป็นบุคคลที่เห็นถึงคุณค่าและประโยชน์ของการเรียนรู้ ให้ได้ความรู้ เพื่อนำมาถ่ายทอดให้ความรู้กับคนในชุมชนได้มีภูมิปัญญาที่ดีในการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ตลอดจนเป็นบุคคลที่มีความทุ่มเทการทำงานเพื่อส่วนรวม ซื่อสัตย์ และใช้หลักคุณธรรมนำการปกครอง เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับคนในชุมชนสามารถกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น มีวิสัยทัศน์ที่เห็นคุณค่าของการสร้างปัญญามากกว่าตัวเงิน และสนับสนุนให้คนในชุมชนมีการรวมกลุ่มต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและเสริมสร้างกระบวนการทางความคิด การทำงานกลุ่ม มุ่งพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนที่เข้มแข็ง พึ่งพูนของชุมชนเป็นหลัก สอดคล้องกับ โกวิทย์ พวงงาม (2553) กล่าวว่า ผู้นำชุมชนที่สามารถนำพาชุมชนให้มีความเข้มแข็งจะต้องเป็นคนที่มีความเสียสละอย่างเต็มที่ สั่งสมประสบการณ์ที่จะทำให้เกิดวิสัยทัศน์กว้างไกล มีมุมมองในการสร้างมโนทัศน์ เป็นผู้นำทางความคิดที่สามารถนำความคิดไปสู่การปฏิบัติได้ มีความกล้าที่จะรับผิดชอบในสิ่งที่ได้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่ประสบความสำเร็จล้มเหลว มุ่งมั่นสูง มีความสามารถในการเรียนรู้ พร้อมทั้งจะเรียนรู้เสมอ รู้จักนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับใช้ให้เข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ และเป็นผู้ที่มีคุณธรรมเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับสมาชิกในชุมชน สรุปได้ว่า ผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่สำคัญต่อการเรียนรู้ชุมชนอันจะนำไปสู่กระบวนการกลุ่มเรียนรู้ร่วมกันและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยผู้นำที่

จะสามารถนำพาชุมชนไปสู่การพัฒนาที่มีความเข้มแข็งได้นั้นจะต้องมีคุณลักษณะเป็นผู้นำที่ดี มีความรู้ คุณธรรม เป็นผู้ที่ไม่รู้เห็นคุณค่าของการเรียนรู้ตลอดชีวิต สามารถนำความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนมาปรับใช้ให้เข้ากับความรู้ทางวิชาการสมัยใหม่ได้ และเป็นต้นแบบที่ดีให้กับสมาชิกชุมชน เพื่อสร้างความรัก ความศรัทธา และการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชนด้วยความเต็มใจและมีความสามัคคีของชุมชน

องค์กรชาวบ้าน ที่เกิดขึ้นจากการรวมพลังของกลุ่มคนในชุมชนที่เห็นถึงความสำคัญและการใช้ประโยชน์จากป่าเข้ามารวมตัวกันบนความสนใจในเรื่องเดียวกันจัดตั้งเป็นองค์กรชาวบ้านที่ทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการขับเคลื่อนการทำงานอนุรักษ์ป่าเพื่อป้องกันไม่ให้ป่าถูกทำลายและส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนดังที่เคยประสบปัญหามาก่อนแล้ว คนในชุมชนจึงเข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมกันอนุรักษ์ป่าและการใช้ประโยชน์จากป่าตามกฎหมาย กติกาที่ได้ร่วมกันกำหนดไว้ องค์กรชาวบ้านมีบทบาทในการขับเคลื่อนงานอนุรักษ์ป่าจนทำให้ป่าเสื่อมโทรมในชุมชนได้ฟื้นฟูกลับสู่สภาพเช่นเดิม แม้จะไม่ได้เป็นป่าดั้งเดิมที่เป็นป่าธรรมชาติป่าแรก ป่าที่ชุมชนได้ร่วมกันดูแล รักษา และฟื้นฟูจะเป็นป่าไม้รุ่นที่สองที่มีขนาดต้นไม้ที่ไม่ใหญ่โตเช่นเดิมแต่นำความสมบูรณ์ของระบบนิเวศกลับมาสู่ชุมชนทำให้ชุมชนสามารถดำรงชีวิตพึ่งพิงป่าได้อย่างมีความสุขและอยู่ร่วมป่าอย่างเป็นมิตร สอดคล้องกับ ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2541) กล่าวว่า การรวมตัวของประชาชนที่อยู่ในชุมชนได้มีบทบาทในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยอาศัยองค์กร กลไก กระบวนการ หรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่ประชาชนจัดขึ้น และ อีระพงษ์ แก้วทาวงษ์ (2543) กล่าวว่า องค์กรชุมชนเป็นการที่ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ รวมตัวกัน มีการเรียนรู้ การจัดการ และการแก้ไขปัญหาร่วมกันของชุมชนจนเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชน ทั้งการพัฒนาด้านเศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน สรุปได้ว่า องค์กรที่จัดตั้งขึ้นโดยคนในชุมชนด้วยการรวมพลังของคนในชุมชนเป็นสถาบันชุมชนที่มีประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนการทำงานของคนในชุมชนอย่างมีทิศทาง มีกระบวนการ และมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเข้ามาจัดการกับปัญหาต่างๆ ของชุมชนด้วยความร่วมมือของคนในชุมชนที่รวมตัวกันเป็นองค์กรชาวบ้าน

คนในชุมชนมองเห็นตนเองในสภาพของความเป็นจริงรู้ว่าตนเองมีความสามารถในการทำสิ่งใด มีข้อจำกัดในเรื่องอะไร รู้ความต้องการของตัวเอง การที่คนในชุมชนจะรู้จักตัวเองเกิดจากการหล่อหลอมและพัฒนาจากประสบการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตและการมีสัมพันธภาพกับสังคมและสิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัว ในชุมชน วัฒนธรรม ประเพณีที่เกี่ยวข้อง คนในชุมชนรู้จักตนเอง เข้าใจสังคม และมีความพร้อมที่จะเรียนรู้เพื่อเติมเต็มสิ่งที่ตนเองรู้ว่าขาด เป็นข้อจำกัดของตนเอง จึงต้องการพัฒนาสิ่งนั้นให้กับตนเองเพื่อพัฒนาตนเอง และชุมชน สอดคล้องกับ พระมหาสุทิตย์อำภาโร (2548) กล่าวว่า การเรียนรู้ชุมชนมีลักษณะที่คนในชุมชนรู้จักตนเอง เข้าใจบริบทของสังคม การเรียนรู้จึงจะเกิดขึ้นได้ด้วยความพร้อมที่จะเรียนรู้ของคนในชุมชน รู้และจะจัดการตนเองเพื่อให้กิจกรรมต่างๆ ได้

ดำเนินตามสถานการณ์ที่ต้องการ และ ประยงค์ แก้วประดิษฐ์ (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ประธานป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี กล่าวว่า ชุมชนเมื่อได้พบทวนสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนก็ทำให้รู้ว่าชุมชนมีความสามารถในเรื่องใดบ้าง ทำอะไรได้บ้าง และสิ่งที่ชุมชนต้องการคืออะไร มีข้อจำกัดในเรื่องใด เมื่อได้พบทวนตัวเองแล้วก็รู้ว่า ชุมชนมีความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ร่วมกันเพื่อให้ได้ความรู้ที่จะนำมาใช้แก้สถานการณ์ของชุมชน

ชุมชนมีวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายนำมาใช้ ดำเนินไปตามบริบทการเป็นชุมชนที่มีโอกาสในการพบปะกันเนื่องจากสภาพแวดล้อมที่บ้านเรือนอยู่ใกล้ ๆ มีความไว้วางใจต่อกัน สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมายาวนาน แล้วยังเป็นเครือญาติ และมีอาชีพเดียวกัน ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนชุมชนต้องพบปะกันมีการสนทนากันด้วยเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งก็คือกิจกรรมการเรียนรู้ที่ฝังแน่นไปกับวิถีชีวิต ความรู้ในชุมชนเองที่สามารถเรียนรู้และนำความรู้มาช่วยกันแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนได้ และต่อมาเมื่อสังคมเจริญขึ้นทำให้รับข่าวสารจากแหล่งต่าง ๆ ชุมชนจึงมีการเชื่อมโยงกับองค์กรภายนอกที่เห็นว่าตัวอย่างกรณีศึกษาที่ชุมชนจะนำมาใช้กับพื้นที่ของชุมชนได้ กิจกรรมการเรียนรู้จึงมีมากขึ้นและมีความหลากหลาย นอกจากจะใช้การสนทนาพูดคุยเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันแล้ว วิธีการเรียนรู้อื่น ๆ เช่น การอบรม สัมมนา การศึกษาดูงาน การรับความรู้จากผู้นำชุมชน การทำวิจัยร่วมกับองค์กรภายนอก และการไปเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ภายนอกทำให้ได้เนื้อหาความรู้ที่แตกต่าง แต่ชุมชนก็สามารถเชื่อมโยงความรู้ที่ได้รับกับแหล่งความรู้ในชุมชน ด้วยการนำความรู้มาแลกเปลี่ยนและปรับใช้ให้เข้ากับปัญหาของชุมชนตนเอง แต่ไม่ทิ้งวิธีการเรียนรู้ในอดีตที่ผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ การมีปฏิสัมพันธ์พูดคุยแลกเปลี่ยน ซึ่งการพูดคุยเป็นวิธีการเรียนรู้ที่สร้างคุณค่าขององค์ความรู้ด้วยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ระหว่างกัน ที่ชุมชนสามารถนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาของชุมชนได้ ด้วยการปรึกษาหารือ สนทนาแลกเปลี่ยนเพื่อร่วมกันหาแนวทางในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน สอดคล้องกับ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป.) ได้กล่าวถึง การเรียนรู้ชุมชนเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงและการปฏิบัติจริงจากการพูดคุยแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ ความรู้ ความคิดเห็นร่วมกัน และเป็นไปในแนวทางเดียวกับ สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2538) ได้กล่าวถึง การเรียนรู้ชุมชน เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ใช้กระบวนการกลุ่มโดยสมาชิกได้ร่วมกันพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์ วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ หาแนวทาง แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่ได้จากการระดมสมองในการร่วมกันทำงานของชุมชน เช่นเดียวกับ อดุลย์ วังศรีคุณ (2534) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งพบว่า กิจกรรมการเรียนรู้ชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามวิถีของชุมชนที่มีกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การประชุมทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ การอบรมสัมมนา การได้รับความรู้จากผู้นำชุมชน หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน การทำวิจัย และการรับประสบการณ์ตรงจากชุมชนอื่น ๆ การศึกษาดูงาน การทัศนศึกษา และสอดคล้องกับ พจนา เอื้อง

ไพบุลย์ (2546) ศึกษาการพัฒนาารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : การศึกษาแบบพหุภาคี พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนครอบคลุมกิจกรรมการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การสนทนาพบปะหารือ การประชุม การสังเกต การถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้าน การฝึกอบรมและดูงานในพื้นที่ต่างๆ และกาญจนา รอดแก้ว (2550) ศึกษาการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้โดยใช้แนวคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนในเขตภาคกลาง พบว่า กิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนเขตภาคกลาง มีกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม ประชุม สัมมนา เป็นองค์ประกอบสำคัญในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ชุมชน สอดคล้องกับ ปิยาพร อรุณพงษ์ (2551) ได้ศึกษามิติทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง : กรณีศึกษาชุมชนท่าบ่อ อำเภอสว่างศรีสงคราม จังหวัดนครพนม พบว่า การปรับตัวตามสภาพแวดล้อมภายใต้การดำเนินชีวิต มียานพาหนะที่ใช้ในการจัดการ คือ การเรียนรู้ หรืองานวิจัยที่เกิดขึ้นโดยคนในชุมชนเป็นเสมือนยานพาหนะซึ่งวิธีการเรียนรู้ ด้วยการทำวิจัยของคนในชุมชนเป็นการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนได้มีความรู้เปรียบเสมือนเป็นยานพาหนะในการเดินทางสู่จุดหมาย ทำให้เกิดความเข้าใจในตัวเอง ชุมชนและเป็นการเพิ่มศักยภาพในการกำหนดวิถีชีวิตความเป็นมนุษย์อีกด้วย สรุปได้ว่า กิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนเป็นวิธีการที่จะนำมาซึ่งความรู้ของชุมชนที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการจัดการกับปัญหาของชุมชน และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์ได้ วิธีการเรียนรู้ที่ชุมชนจะนำมาใช้จะขึ้นอยู่กับสถานการณ์นั้น ๆ มีความต้องการจำเป็นที่จะต้องใช่วิธีการเรียนรู้เช่นใดที่เหมาะสมกับสถานการณ์นั้น ๆ

แหล่งความรู้ที่รวบรวมและเชื่อมโยงวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น ถ่ายทอดสู่คนในชุมชนเยาวชน คนรุ่นใหม่ได้อย่างต่อเนื่อง มีแหล่งเรียนรู้ทั้งที่มีอยู่ในชุมชน ได้แก่ คน สถานที่ สิ่งของ และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ และอยู่ภายนอกชุมชน เช่น นักวิชาการ องค์กรภายนอกชุมชนอื่น ๆ ล้วนเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน สอดคล้องกับ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2547) ได้กล่าวว่า แหล่งความรู้ที่อยู่ภายนอกชุมชน เป็นอิทธิพลของผู้เชี่ยวชาญหรือความรู้พิเศษที่ชุมชนยอมรับ คนในชุมชนจึงขอเรียนรู้เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต รวมทั้งความรู้ที่ถ่ายทอดมาจากชุมชนอื่น แหล่งเรียนรู้เป็นองค์ประกอบสำคัญในการเรียนรู้ชุมชน แหล่งเรียนรู้ที่เป็นบุคคลที่สามารถนำความรู้ ทักษะ และประสบการณ์มาถ่ายทอดให้กับคนในชุมชน ผู้นำชุมชน ทั้งที่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำตามธรรมชาติ ที่ถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ ผู้อาวุโสที่เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน พระสงฆ์ หมอชาวบ้าน ครู แหล่งเรียนรู้ที่เป็นสถาบันในรูปของกลุ่มคนที่รวมตัวกันเป็นองค์กรชาวบ้านทำหน้าที่เป็นแกนกลางในการขับเคลื่อนการทำงานอนุรักษ์ป่าชุมชน เวทีชาวบ้าน เป็นพื้นที่สำคัญต่อกระบวนการกลุ่มในการเรียนรู้ชุมชนให้ได้มาซึ่งความรู้ที่นำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา ความต้องการของชุมชน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันผ่านเวที

ชาวบ้าน ศูนย์เรียนรู้ชุมชนที่ใช้เป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ด้านการอนุรักษ์ป่าให้กับคนในชุมชนและเยาวชน รวมทั้งคนที่มาศึกษาดูงาน วัด สถานที่อบรมสั่งสอนขัดเกลาศีลธรรมอันดีให้กับคนในชุมชน ได้เรียนรู้หลักธรรมะเพื่อธรรมชาติ สอดคล้องกับ พงนิยั เทียมศักดิ์ (2544) ได้กล่าวถึงการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชุมชน สถาบันทางสังคมที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้ในชุมชน ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน วัดเป็นสถาบันที่ช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นในชุมชน และเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการเรียนรู้ ยังเป็นสถานที่ถ่ายทอดอุดมการณ์แห่งชีวิต อบรมให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติจริยธรรม สร้างความมั่นคงและความอบอุ่นทางจิตใจ และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2539) กล่าวว่าองค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนประการหนึ่งคือ องค์กรชาวบ้านเป็นเครื่องมือในการจัดการการเรียนรู้ชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ และเงินทุน และ สนธยา พลศรี (2548) ได้กล่าวว่า ความผูกพัน คนในชุมชนมีความรัก ความสามัคคี กลมเกลียวบนพื้นฐานของความร่วมมือและการมีส่วนร่วมด้วยจิตสำนึกของความรู้สึกร่วมกันเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และมีความปรารถนาดีต่อชุมชน ความสนิทสนมผูกพันทำให้เกิดการรวมตัวของคนเป็นกลุ่ม องค์กรชุมชน เป็นกลไกทางสังคมในการก่อให้เกิดการรวมพลังของคนในชุมชนและนำไปสู่การพัฒนาชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับ ชูพัทธ์ สุทธิสาและคณะ (2538) ศึกษาจัดระบบแนวคิดในการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวบ้าน พบว่า การอาศัยพลังกลุ่มของชาวบ้านเป็นกลไกสำคัญในการจัดการดูแลรักษาป่าโดยมีหน่วยทางสังคม คือ คณะกรรมการเครือข่ายใน 5 ตำบล เป็น องค์กรชุมชนทำหน้าที่ในการดูแลรักษา ใน 2 ระดับ คือองค์กรชาวบ้านระดับหมู่บ้าน และระดับเครือข่าย และ พงศา ชูแนม (2547:ออนไลน์) ศึกษากระบวนการดำเนินการจัดการชุมชน “คนอยู่-ป่ายัง” เป็นแบบฉบับของกลุ่มน้ำหลังสวนและต้นแบบการให้คนอยู่กับป่าของทั้งประเทศ ได้นำกระบวนการใช้เวทีสาธารณะในการดำเนินการโดยใช้เวทีชาวบ้านเป็นเวทีสาธารณะเป็นจุดเริ่มต้นในการมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ และร่วมต่อสู้ด้วยกัน และนายประยงค์ แก้วประดิษฐ์ (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ประธานป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี กล่าวถึงแหล่งเรียนรู้ตามธรรมชาติป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานเป็นห้องเรียนธรรมชาติห้องใหญ่ ที่ไม่ได้เป็นแค่ป่าอย่างเดียวเท่านั้น เป็นซูปเปอร์มาเกต จะมีผลผลิตที่ได้จากป่าทั้งปี ป่าเป็นโรงเรียนสำหรับเด็กๆ จากโรงเรียนในกรุงเทพฯ จะมาเรียนรู้ทุกปี ป่าเป็นสนามเด็กเล่นของเด็กในชุมชนจะมาวิ่งเล่นเมื่อไหร่ก็ได้ ป่าเป็นหมอ มีพืชสมุนไพร 226 ชนิด คนในชุมชนก็ได้ใช้พืชสมุนไพรรักษาโรค ป่ายังเป็นมหาวิทยาลัย มีนักเรียน นักศึกษา ตั้งแต่ประถม มัธยม ปวช ปวส ปริญญาตรี ปริญญาโท ปริญญาเอก มาเรียนรู้ที่ป่าหมดเลย รวมทั้งคนต่างชาติก็มาดูการจัดการป่าของชุมชน สรุปได้ว่า แหล่งความรู้ที่ชุมชนได้นำมาใช้ประโยชน์ในการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนมีแหล่งเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชนและแหล่งเรียนรู้ที่อยู่ภายนอกชุมชน ซึ่งเป็นความรู้ที่ชุมชนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ให้เหมาะสมกับการดำเนินกิจกรรมของชุมชนให้ตรงตามความต้องการที่จะนำแหล่งเรียนรู้ใดมาใช้ให้เหมาะสมกับชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ชุมชน ในทุกขั้นตอนของการเรียนรู้ร่วมกันจะมีการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนทุกคนได้ สื่อสารแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ คนในชุมชนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ สื่อสารเพื่อสื่อความหมายที่ต้องการจะแสดงออกให้คนอื่น ๆ ได้รับรู้ถึงความรู้สึก นึกคิด ด้วยการสื่อสารอย่างมีเหตุและผล และการแสดงความเคารพระหว่างกันและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชน และสื่อสารเพื่อให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันเป็นหัวใจของการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของทุกคนจะทำให้เกิดความรู้ที่กว้าง และลึก สร้างความเข้าใจ ไว้วางใจระหว่างกัน และทำให้ผู้ที่มีความรู้สึกได้รับการยอมรับ เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้อย่างแท้จริงจึงส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ชุมชนที่มีประสิทธิภาพและทำให้มีกระบวนการเรียนรู้ที่แท้จริงในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวาง มีความเสมอภาคในการสื่อสารแสดงออก โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้าใจในการเรียนรู้ร่วมกัน สอดคล้องกับ Habermas (1979) กล่าวว่า การกระทำเชิงการสื่อสารเป็นการสนับสนุนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่มีความเป็นประชาธิปไตย การสื่อสารจะต้องมีลักษณะน่าเชื่อถือ มีความเป็นอิสระ ชัดเจน เป็นการเพิ่มพลังอำนาจให้กับชุมชน และฝึกฝนให้สมาชิกชุมชนได้เรียนรู้การพึ่งกันเองในระดับกลุ่มและการจัดการตนเองบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันในการแสดงความคิดเห็น การพิจารณาปัญหาทางเลือกต่าง ๆ การตัดสินใจเลือกทางออกที่เหมาะสมและการรับผิดชอบต่อผลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายหลัง การกระทำเชิงการสื่อสารจึงให้ความสำคัญกับความรู้สึก การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมุ่งสร้างความเข้าใจในการเรียนรู้ร่วมกัน และกาญจนา แก้วเทพ (2551) กล่าวว่า การแลกเปลี่ยนมุมมองและข้อคิดเห็นหรือข้อโต้แย้งที่เปิดกว้างเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ การยอมรับฟังแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน การแลกเปลี่ยนมุมมองและข้อคิดเห็นที่เปิดกว้างเปรียบเสมือนเป็นเครื่องมือที่สำคัญในกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ แก่นของกระบวนการเรียนรู้ทางตรรกะเหตุผลจะถูกสร้างผ่านการตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ที่มีข้อโต้แย้งต่างๆ ภายใต้สถานะแห่งการสื่อสารที่เปิดกว้าง สรุปได้ว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนส่งผลให้ชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันด้วยความเข้าใจในมุมมองของแต่ละคนที่ได้แสดงออกถึงความคิดเห็น ความรู้สึกที่ต้องการแสดงออกให้ชุมชนได้รับรู้และได้สื่อสารแลกเปลี่ยนกันอย่างกว้างขวางบนหลักของการสื่อสารด้วยเหตุและผล การแสดงความเคารพในความคิดต่าง และการให้เกียรติต่อกัน เพื่อให้เกิดข้อสรุปที่เป็นฉันทามติในการเรียนรู้ร่วมกันทุกขั้นตอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ชุมชนได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเองที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน ดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และการปฏิบัติ โดยกระบวนการเรียนรู้ชุมชนมีรากฐานอยู่ที่วัฒนธรรม ที่ไม่แยกออกจากวิถีชีวิต การเรียนรู้และการปฏิบัติจึงเป็นฐานการพัฒนาศักยภาพชุมชน การถ่ายทอดความรู้ชุมชน การแสวงหาคำตอบในการจัดการกับปัญหา การปฏิบัติซ้ำจนกลายเป็นภูมิปัญญา และการสร้างระบบคิดของชุมชนอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากชุมชนดำเนิน

กระบวนการเรียนรู้ด้วยชุมชนเอง สอดคล้องกับ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป.) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเป็นชุดความรู้ที่เป็นทั้งทางเทคนิค ค่านิยม ศีลธรรม และจริยธรรม ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมชุมชน สอดคล้องกับแนวทางการดำรงชีวิตของชุมชนที่ตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ชุมชนมีลักษณะเป็นลำดับขั้นตอนที่เป็นวงจรการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องในแต่ละขั้นตอน ในขั้นตอนแรกเป็นขั้นการรับข้อมูล หรือขั้นการเรียนรู้จากการรับรู้ (Acquisition) เป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน การรับข้อมูลเกิดขึ้นได้จากการที่คนในชุมชนประสบกับปัญหาด้วยตนเองรับรู้ถึงความเดือดร้อนด้วยตนเอง การรับรู้ปัญหาจากการบอกกล่าวของบุคคลภายนอกบอกว่าชุมชนมีปัญหา เมื่อได้รับรู้ปัญหาแล้วเกิดความตระหนักในปัญหาและต้องการที่จะจัดการกับปัญหา สอดคล้องกับ สนธยา พลศรี (2548) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจะเริ่มต้นจากที่ชุมชนประสบปัญหาทำให้ชุมชนได้รับความเดือดร้อนรับรู้ถึงสถานการณ์ปัญหา และเกิดความตระหนักในการเรียนรู้ถึงความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นและไม่ต้องทำให้ปัญหานี้อยู่ในชุมชนของตนอีก เช่นเดียวกับ สุนทร สุพันธ์ชัย (2535) กล่าวว่า ขั้นตอนแรกของกระบวนการเรียนรู้เริ่มต้นจากการตระหนักในปัญหาเข้าใจว่าเรื่องใดเป็นปัญหาที่ชุมชนต้องแก้ไข และอดุลย์ วังศรีคุณ (2543) ได้สังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จำนวน 31 ชุมชน พบว่า ขั้นตอนแรกของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเริ่มต้นที่ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหาทั้งสิ้น จึงกล่าวได้ว่านี่คือขั้นตอนแรกที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน เป็นไปในทางเดียวกันกับ ประยงค์ แก้วประดิษฐ์ (สัมภาษณ์ ,4 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า ชุมชนบ้านห้วยสะพานประสบกับปัญหาขาดแคลนน้ำจากการที่ป่าถูกทำลาย จึงทำให้ชุมชนต้องมาประชุมแก้ปัญหาพูดคุยกันให้เข้าใจสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นตอนนี้และจะแก้ไขปัญหากันอย่างไรก็ต้องให้เข้าใจสถานการณ์ที่เกิดขึ้นก่อน

ขั้นตอนที่ 2 ของกระบวนการเรียนรู้ การประมวลข้อมูล หรือขั้นการเรียนรู้จากการวิเคราะห์ (Analysis) เป็นขั้นตอนการเรียนรู้ร่วมกันด้วยการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา และกำหนดแนวทางที่จะใช้จัดการกับปัญหา สอดคล้องกับ มุลนิธิพัฒนาภาคเหนือ (2544) ได้เสนอว่า การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนในขั้นตอนที่ 2 เป็นขั้นตอนการวิเคราะห์ปัญหาร่วมกันคิดวิเคราะห์สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนสาเหตุของปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหา เช่นเดียวกับ ประสาน ต่างใจ (2548) กล่าวว่า การเรียนรู้ในกระบวนการที่ใหม่ที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่แท้จริง ในขั้นตอนที่ 2 ของกระบวนการเรียนรู้ เป็นขั้นตอนที่เกิดแรงจูงใจที่จะนำข้อมูลที่รับรู้ในขั้นตอนแรกมาวิเคราะห์ต่อ คิดต่อ และอดุลย์ วังศรีคุณ (2543) จากการสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จำนวน 31 ชุมชน พบว่า ขั้นตอนที่ 2 ของกระบวนการเรียนรู้ทั้ง 31 ชุมชน เป็นขั้นตอนที่สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา

ขั้นตอนที่ 3 ของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน เป็นขั้นตอนการสรุปและการใช้ข้อมูล หรือขั้นการร่วมลงมือปฏิบัติ (Action) ในขั้นตอนนี้เป็นการตัดสินใจเลือกแนวทางที่จะนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา และลงมือปฏิบัติตามแนวทาง และสรุปผลการแก้ปัญหา สอดคล้องกับ สุนทร สุนันท์ชัย (2535) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในขั้นตอนที่ 3 เป็นขั้นตอนของการกำหนดทางเลือกและตัดสินใจเลือกทางเลือกที่ดีที่สุดในการแก้ไขปัญหา และในขั้นตอนที่ 4 ดำเนินการตามแนวทางที่เลือกเป็นการเรียนรู้ปฏิบัติการ และประสาน ต่างใจ (2542) กล่าวว่า ขั้นตอนที่ 3 ของกระบวนการเรียนรู้เป็นขั้นร่วมทำ ขั้นพลังการจัดการที่ลงมือทำตามที่ได้วางแผนร่วมกัน และขั้นตอนที่ 4 ร่วมสรุปบทเรียนในขั้นพลังภูมิปัญญา เช่นเดียวกับมูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ (2544) ได้เสนอว่าการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนในขั้นตอนที่ 4 เป็นขั้นการตัดสินใจร่วมกันอย่างรอบคอบก่อนที่จะนำแผนงานไปปฏิบัติ และในขั้นตอนที่ 5 ร่วมกันปฏิบัติงานตามแผนงานที่ได้กำหนดไว้

ขั้นตอนที่ 4 ขั้นประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ หรือขั้นร่วมกันประเมิน (Appraisal) ในขั้นตอนนี้เป็นขั้นที่ร่วมกันประเมินผลการปฏิบัติจากที่ได้สรุปผลไว้ทั้งในส่วนที่ประสบผลสำเร็จและล้มเหลว ร่วมกันรวบรวมความรู้ใหม่ที่ได้จากการปฏิบัติที่ประสบผลสำเร็จเป็นชุดประสบการณ์ของชุมชน ถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนได้รับรู้ เป็นแนวทางในการทำงานต่อไป และร่วมกันทบทวนผลการปฏิบัติที่ล้มเหลว จะนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ตั้งแต่ขั้นตอนแรกเป็นวงจรการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง สอดคล้องกับ ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ (2542) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนในขั้นตอนที่ 4 เป็นขั้นสรุปบทเรียนเรียกว่าขั้นพลังปัญญา เป็นขั้นประเมินตนเองและประเมินผลงานโดยผ่านกระบวนการกลุ่มทำให้เชื่อมต่อทักษะความรู้และนำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่และเผยแพร่ความรู้ และวิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) กล่าวว่า จากการศึกษาการเรียนรู้ที่ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้ดำเนินกระบวนการเรียนรู้ด้วยชุมชนเอง พบว่า กระบวนการเรียนรู้ชุมชนขั้นตอนที่ 4 เป็นขั้นการประเมินผลกิจกรรมที่ได้ร่วมกันลงมือทำและนำผลที่ได้ไปแก้ไขปรับปรุงกระบวนการ

2. ผลการพัฒนาแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นรูปแบบที่พัฒนาขึ้นจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและการศึกษากรณีศึกษาที่ดี 4 แห่ง ได้ค้นพบองค์ประกอบสำคัญที่ส่งเสริมและเป็นกลไกขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ชุมชนให้เกิดขึ้นได้ โดยคนในชุมชนมีความพร้อมที่จะเรียนรู้เพื่อนำความรู้มาใช้ในการจัดการกับปัญหา รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย ปรัชญา องค์ประกอบแนวคิดพื้นฐาน หลักการที่ยึดถือในการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ชุมชน ที่ทำให้ชุมชนสามารถอนุรักษ์ป่าชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์ มีความสมดุลกับระบบนิเวศ ส่งผลให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ และมีคุณภาพชีวิตที่ดี

ปรัชญาที่นำมาใช้ในการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เป็นปรัชญาที่เป็นฐานคิดที่เกิดจากความรักรัก ความผูกพันที่มนุษย์มีกับป่าไม้ การเห็นถึงคุณค่าที่ไม่สามารถประเมินได้จากคุณประโยชน์ที่ป่ามีให้กับมนุษย์ ป่าจึงเปรียบเสมือนชีวิตที่คนในชุมชนจะต้องรักษาป่าเพื่อรักษาชีวิตของตนเอง และรักษาการดำรงอยู่ของชุมชน และเป็นการรักษาป่าไม้ของประเทศให้อยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืนไปถึงรุ่นลูกหลาน พระบาทสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงห่วงใยสถานการณ์ป่าไม้ในประเทศไทย

“ป่าทุกประเภทเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของคนเรา หากปราศจากป่าเสียแล้วคนเราจะอยู่กันไม่ได้ จึงต้องรักษาป่าไว้เพื่อให้อยู่ด้วยกันได้ทั้งคนและป่า”

เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม 2543

ด้วยแนวพระราชดำรัสที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้พระราชทานให้กับ พลสกนิกร ที่อาสาเข้ามาพิทักษ์ป่า ซึ่งชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีทั้ง 4 แห่งที่ผู้วิจัยได้ไปศึกษา ล้วนเป็นชุมชนที่อาสาพิทักษ์ป่า ตามแนวพระราชดำรัส และเกิดจิตสำนึกรัก ห่วงแหน และเห็นคุณค่าของป่าที่เป็นทุกสิ่งทุกอย่างของชีวิต ป่าให้น้ำ ป่าให้ยา ป่าให้อาหาร ป่าให้อากาศที่บริสุทธิ์ ป่าให้คุณภาพชีวิตที่ดี จึงเป็นที่มาของปรัชญาในการเรียนรู้ของชุมชนอยู่บนปรัชญา “ป่าคือชีวิต”

องค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในชุมชน มี องค์ประกอบสำคัญ 8 องค์ประกอบ คือ 1) ชุมชนจะเรียนรู้เมื่อมีปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิต 2) ชุมชนเรียนรู้ร่วมกันด้วยกิจกรรมการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดความรู้และสามารถนำความรู้มาใช้ประโยชน์ในการจัดการกับปัญหาความต้องการของชุมชน 3) ชุมชนมีแหล่งเรียนรู้ที่เป็นแหล่งรวมความรู้ที่อยู่ในชุมชนที่สามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับคนในชุมชน มีลักษณะที่เป็นบุคคล สถาบัน ทรัพยากรธรรมชาติ และแหล่งเรียนรู้ภายนอกชุมชน นักวิชาการ องค์กรภายนอก และชุมชนเครือข่าย 4) ชุมชนจะเรียนรู้เมื่อผู้เรียนรู้จักตนเองเข้าใจสังคมและพร้อมที่จะเรียนรู้ รู้ความต้องการของตนเอง รู้ข้อจำกัดของตนเอง และพร้อมที่จะเรียนรู้เสริมในส่วนที่ตนเองไม่มี 5) ชุมชนจะเรียนรู้เมื่อเนื้อหาสาระสอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม ชุมชนเรียนรู้ในเนื้อหาสาระที่สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรม 6) ชุมชนจะเรียนรู้เมื่อผู้ส่งเสริมที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง จะต้องให้ความสำคัญในการส่งเสริมให้ชุมชนได้เรียนรู้ในสิ่งที่ชุมชนต้องการ สนใจ และพัฒนาต่อยอดความรู้ในหลักการเรียนรู้ด้วยตนเอง 7) ชุมชนจะเรียนรู้เมื่อชุมชนสามารถเข้าถึงข้อมูลเชิงวิชาการที่เป็นประโยชน์และเข้าใจง่าย และชุมชนจะเรียนรู้เมื่อคนในชุมชนมีบทบาทเป็นผู้กระทำการสื่อสาร ได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ส่งผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่เกิดประสิทธิภาพสูง ด้วยเป็นองค์ประกอบที่ครอบคลุมสาระสำคัญที่จะส่งผลให้การเรียนรู้สามารถดำเนินไปได้อย่างราบรื่นด้วยองค์ประกอบที่ล้วนแต่ส่งผลให้การเรียนรู้มีความสมบูรณ์สอดคล้องกับ อดุลย์ วังศรีคุณ (2543) การศึกษาที่สอดคล้องกันว่าองค์ประกอบของกระบวนการ

เรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ และเนื้อหา/องค์ความรู้ และปัจจัยที่ส่งผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ คือ สมาชิกเห็นประโยชน์มีความเข้าใจ นักพัฒนาสนับสนุนชุมชน การดำเนินกิจกรรมบนฐานวัฒนธรรมชุมชน และสอดคล้องกับ สถิติ จิตนอก (สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2556) กล่าวว่า การใช้ข้อมูลเชิงวิชาการที่มีประโยชน์และเข้าใจง่ายทำให้ชุมชนสามารถทำงานอนุรักษ์ได้ดียิ่งขึ้นบนฐานข้อมูลที่เป็นวิชาการที่ถูกต้องต่อการนำมาใช้ในการทำงานที่มีข้อผิดพลาดน้อยมาก และกาญจนา แก้วเทพ (2551) กล่าวว่า การที่บุคคลได้มีบทบาทเป็นผู้สื่อสารเป็นการแลกเปลี่ยนมุมมองและข้อคิดเห็นหรือข้อโต้แย้งที่เปิดกว้างเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ ทำให้เกิดการยอมรับฟัง การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน มุมมองและข้อคิดเห็นที่เปิดกว้างและเป็นเครื่องมือที่สำคัญในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การสื่อสารที่เปิดกว้าง

หลักการที่ยึดถือในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ด้วยชุมชนเป็นชุมชนพึ่งพิงป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม การดำเนินกิจกรรมใด ๆ จึงจำเป็นต้องอิงกับหลักการพึ่งพิงกันระหว่างคนกับป่า จึงนำมาสู่หลักการ “ป่าพึ่งคน คนพึ่งป่า” และการทำงานด้านอนุรักษ์ป่าจะประสบความสำเร็จขึ้นได้ต้องเกิดจากพลังของชุมชนด้วยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การเรียนรู้ชุมชนจึงยึดหลักการสำคัญ 2 หลักการในการดำเนินกิจกรรมเสมอมา ชุมชนได้นำพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถที่ได้พระราชทานให้กับพสกนิกรให้เห็นถึงความสำคัญของป่า การอยู่ร่วมกับป่าอย่างเป็นมิตร ไม่ทำลายซึ่งกันและกัน ร่วมกันอนุรักษ์ป่าให้อยู่ต่อไปยังรุ่นลูกหลาน ดังพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ที่ได้ทรงพระราชทานให้กับพสกนิกรเนื่องในวันคล้ายวันเสด็จพระราชสมภพ เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 25

“เมื่อป่าหมดไปคนเราก็จะอยู่ไม่ได้ คนกับป่าจึงจะต้องอยู่ด้วยกัน คือคนคอยดูแลรักษาป่า และป่าก็จะอำนวยประโยชน์ให้แก่คน เป็นการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน”

ด้วยแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่อยู่ การปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ชุมชนได้นำแนวพระราชดำริมาใช้ในการจัดการด้านป่าไม้ และหลักการพึ่งพาระหว่างคนกับป่าตามแนวพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ชุมชนได้อนุรักษ์ป่าเพื่อการพึ่งพาระหว่างกันด้วยการปลูกป่า 3 อย่างเพื่อประโยชน์ 4 อย่าง ด้วยหลักการนี้ทำให้การอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่าจึงอยู่ได้อย่างเป็นมิตร และทำให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้น มีความสุขตามวิถีชีวิตชุมชนบนหลักการพึ่งพากันระหว่างป่ากับคน และหลักการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน สอดคล้องกับ ประยงค์ แก้วประดิษฐ์ (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) ประธานป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี กล่าวถึง ชุมชนนำแนวพระราชดำริของในหลวงมาร่วมกันอนุรักษ์ป่าชุมชน ด้วยการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง เพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งที่เกิดขึ้นในชุมชน และเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประโยชน์ทั้งการบริโภคและการประกอบอาชีพการเก็บของป่า โดยคนใน

ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่า ทั้งร่วมกันทำแนวกันไฟป่า การสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้นเพื่อรักษาต้นน้ำลำธาร และทำให้ป่าชุ่มชื้น รวมทั้งบรรเทาภาวะความแห้งแล้งและขาดแคลนน้ำ

กระบวนการเรียนรู้ชุมชน เป็นการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นขั้นตอนที่หมุนเวียนต่อเนื่องด้วยความพยายามที่จะหาทางแก้ปัญหาในชีวิตจริง ในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้จะมีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมอยู่ในทุกขั้นตอน โดยจะเปิดโอกาสให้คนทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ สื่อสารด้วยเหตุและผล ด้วยความเคารพในการแสดงความคิดเห็นของทุกคน สื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นในการเรียนรู้ร่วมกันและนำไปสู่การได้ข้อสรุปที่เป็นฉันทามติในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้พลวัตของการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ขั้นตอนแรกเป็นขั้นของการรับข้อมูล ซึ่งมีที่มาของการรับรู้ 2 แนวทาง คือการรับรู้ด้วยการเผชิญปัญหาของคนในชุมชนเอง และการรับรู้โดยการบอกกล่าวจากบุคคลภายนอก เช่น เจ้าหน้าที่รัฐ นักวิชาการภายนอก แจ้งให้ชุมชนได้ทราบถึงปัญหา เมื่อชุมชนได้รับข้อมูลแล้วจึงนำข้อมูลที่รับรู้มาร่วมกันพูดคุยสนทนาแลกเปลี่ยน การสื่อสารในขั้นตอนนี้จึงทำหน้าที่สื่อสารแลกเปลี่ยนระหว่างกันเพื่อสร้างความเข้าใจ ความรู้ในประเด็นที่ได้นำมาเรียนรู้ร่วมกัน และผลสรุปของการสื่อสารที่เป็นฉันทามติในขั้นตอนนี้ ด้วยการรับรู้ปัญหา เกิดความตระหนักในปัญหา และต้องการที่จะจัดการกับปัญหา ในขั้นตอนที่ 2 ชุมชนเมื่อเกิดความต้องการที่จะจัดการกับปัญหา จึงร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา และหาแนวทางแก้ไข ด้วยการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวางเพื่อให้ได้ความเข้าใจในรากเหง้าของปัญหาที่แท้จริง และนำไปสู่การวิเคราะห์ร่วมกันในการกำหนดแนวทางที่จะนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหา สื่อสารเพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจและได้มติสรุปเป็นเอกฉันท์ในการได้รับรู้สาเหตุที่แท้จริง และแนวทางที่ชุมชนต้องการจะนำไปใช้ในการจัดการกับปัญหา ในขั้นตอนที่ 3 เมื่อได้แนวทางแก้ไขแล้วก็จะตัดสินใจเลือกแนวทางและนำไปลงมือปฏิบัติ ในขั้นตอนนี้การสื่อสารระหว่างกันของคนในชุมชนจะนำสื่อสารอย่างกว้างขวางในประเด็นแนวทางที่จะนำมาดำเนินการ ร่วมกันพิจารณาแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ ใช้เหตุผลในการพิจารณาแต่ละแนวทางเพื่อให้ได้แนวทางที่ดีที่สุด เมื่อได้แสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวางและเป็นอิสระแล้ว ก็จะได้ข้อสรุปที่เป็นฉันทามติในการตัดสินใจเลือกแนวทางที่จะนำมาใช้ และลงมือปฏิบัติตามแนวทาง จากนั้นจะนำผลงานที่ปฏิบัติแล้วเข้าสู่เวทีการสนทนาอีกครั้ง โดยทุกคนจะร่วมกันแสดงความคิดเห็นถึงสิ่งที่ได้ทำลงไปเกิดอะไรขึ้นบ้าง เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการลงมือทำหรือไม่อย่างไร เมื่อได้สื่อสารแลกเปลี่ยนกันอย่างเป็นอิสระ กว้างขวาง และมีเหตุผล สื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจ และการยอมรับในความต่างของความเห็น ได้ข้อสรุปที่เป็นฉันทามติ ได้ข้อสรุปผลงานที่เป็นที่ยอมรับของทุกคน ในขั้นตอนที่ 4 เมื่อสรุปผลการทำงานแล้ว ชุมชนจะนำผลที่ได้มาทบทวนประเมินร่วมกัน โดยจะร่วมกันสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม ที่ทุกคนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ ตามความคิด ความรู้สึกของตนเองอย่างเสรี โดยยึดหลักเหตุผลและความเคารพระหว่างกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และมีบรรยากาศการเรียนรู้ร่วมกันที่ดี บนหลักของประชาธิปไตย ในขั้นตอนนี้จึง

เป็นการร่วมแสดงความคิดเห็นในการประเมินผลการทำงานประสบความสำเร็จ และล้มเหลวหรือไม่อย่างไร การนำความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นไปขยายผลการทำงานต่อไป และหากมีผลงานที่ล้มเหลวก็จะนำมาปรับปรุง โดยในทุกขั้นตอนของการเรียนรู้จะต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นของทุกคนที่เป็นฉันทามติ สอดคล้องกับ สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2538) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นระบบการเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้เรียนด้วยตนเองตามความสนใจ ความพร้อมและโอกาสจากบุคคล ประสบการณ์ สภาพแวดล้อม สังคม เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชนร่วมกัน การรวมตัวกันอาจเกิดจากการกระตุ้นโดยผู้รู้ ผู้นำชาวบ้าน ภาครัฐ นักพัฒนาเอกชนก็ได้ เมื่อชุมชนมีปัญหาคนในชุมชนจะรวมตัวกันเพื่อร่วมกันคิด วิเคราะห์ปัญหา หาสาเหตุ ทางเลือกในการแก้ไข ทั้งจากการไปหาความรู้ภายนอกจากชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาที่มีความคล้ายคลึงกัน และร่วมกันตัดสินใจแก้ปัญหาร่วมกัน และ กาญจนา รอดแก้ว (2550) ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้โดยใช้แนวคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนในเขตภาคกลาง พบว่า กระบวนการเรียนรู้ เริ่มจากการตระหนักในปัญหา และต้องศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล กำหนดแนวทาง ลงมือปฏิบัติ และนำความรู้ไปขยายผลต่อ และสอดคล้องกับ Habermas (1979) กล่าวว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมให้ความสำคัญกับความรู้สึก บนฐานประชาธิปไตย ปราศจากการครอบงำ การมีเหตุผลเชิงการสื่อสารที่เริ่มต้นด้วยผลประโยชน์ที่มุ่งสร้างความเข้าใจระหว่างกัน เป็นการสารเพื่อสื่อความหมาย สร้างความสัมพันธ์ทางสังคม และแสดงออกถึงความรู้สึกและความคิดเห็นของบุคคล

สรุปได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน มีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ เป็นการสื่อสารหลักของประชาธิปไตยที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีโอกาสแสดงบทบาทเป็นผู้กระทำการสื่อสาร การมีเหตุผลเชิงการสื่อสารที่เริ่มต้นด้วยผลประโยชน์ที่มุ่งสร้างความเข้าใจระหว่างกันของคนในชุมชน สร้างความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชน และทุกคนสามารถแสดงความรู้สึกและความคิดเห็นของตนได้อย่างเป็นอิสระด้วยการเรียนรู้ร่วมกันในทุกขั้นตอนให้ได้ผลสรุปที่เกิดขึ้นอย่างฉันทามติ ผลจากการสื่อสารเรียนรู้ร่วมกันอย่างเป็นอิสระทางความคิดและการแสดงออกบนหลักประชาธิปไตยที่มีเหตุผลและเพื่อสร้างความเข้าใจให้ได้ผลผลิต โดยในขั้นตอนที่ 1 การรับข้อมูล ได้ฉันทามติในการรับรู้ ความตระหนักในปัญหา และความต้องการที่จะจัดการกับปัญหา ขั้นตอนที่ 2 การประมวลผล ได้ฉันทามติในการรับรู้สาเหตุของปัญหา และแนวทางในการจัดการกับปัญหาที่เป็นข้อสรุปร่วมกัน ขั้นตอนที่ 3 สรุปและใช้ข้อมูล มีฉันทามติในการตัดสินใจเลือกแนวทาง การร่วมลงมือปฏิบัติ และการได้ผลสรุปที่เกิดจากการร่วมกันแสดงความคิดเห็น ขั้นตอนที่ 4 ประเมินผลการใช้ข้อมูลและสร้างความรู้ มีฉันทามติในการได้ผลประเมินการปฏิบัติงานที่ประเมินความสำเร็จและล้มเหลว และการนำไปขยายผลการทำงานต่อไป และผลล้มเหลวได้ข้อสรุปในการนำไปปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ทั้งนี้หัวใจของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนคือการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วม

3. ปัจจัย และเงื่อนไขของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ปัจจัยของรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน หมายถึง สิ่งที่มีผลต่อการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ซึ่งแบ่งออกเป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ทั้งนี้ ปัจจัยภายใน ได้แก่ ภูมิความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต ผู้รู้ ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ความตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ ภาครัฐหรือข่ายที่ให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับ ธีรรัตน์ โพนทอง (2555) ศึกษา การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างพลังกลุ่มสตรีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พบว่า ปัจจัยที่เอื้อต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้ ผู้รู้ ประชาชนชาวบ้าน การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก และเสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ (2536) งานวิจัยป่าชุมชนในประเทศไทย กล่าวว่า มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งทั้งผู้นำตามธรรมชาติ และผู้นำที่เป็นทางการจะทำให้เกิดความสำเร็จในการอนุรักษ์ป่า

เงื่อนไขของรูปแบบ หมายถึง สิ่งที่เป็นข้อกำหนดที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ประกอบด้วย เงื่อนไขการมองเห็นปัญหา เงื่อนไขการมีข้อตกลงร่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่า เงื่อนไขการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เงื่อนไขการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ สอดคล้องกับ สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2551) ได้กล่าวถึงชุมชนที่จะสามารถจัดการป่าชุมชนได้จะต้องเป็นชุมชนที่มองเห็นปัญหา ตระหนักถึงปัญหา มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สื่อสารระหว่างกันในทางราบ มีข้อตกลงในการจัดการป่าทั้งในส่วนของการใช้ประโยชน์จากป่า และสอดคล้องกับ ประยงค์ แก้วประดิษฐ์ (สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2556) กล่าวว่า ชุมชนจะนำรูปแบบการเรียนรู้ไปใช้ได้จะต้องมองเห็นถึงปัญหาที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชน จะต้องมีความร่วมมือกันในการกำหนดการใช้ประโยชน์จากป่า เพื่อให้เป็นไปในทิศทางและแนวทางเดียวกัน นอกจากนี้ต้องมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และรูปแบบของการเรียนรู้ในชุมชนจะเป็นการเรียนรู้ที่ไม่เป็นทางการขึ้นอยู่กับความพร้อม ความต้องการ ไม่จำกัดในเรื่องที่จะเรียนรู้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ปัญหาในขณะนั้น

สรุปได้ว่า ปัจจัยสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ที่ชุมชนในเรื่องของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ผู้รู้ ประชาชนชาวบ้านที่เป็นบุคคลที่มีความสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ของคนในชุมชน ผู้นำชุมชนที่มีความเข้มแข็งมีความรู้ มีความเสียสละ และเป็นผู้ใส่ใจในการเรียนรู้เพิ่มเติมตลอดเวลา ความตระหนักในคุณค่าทรัพยากรป่าไม้ และการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่จะทำให้การเรียนรู้ของชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ชุมชน หากชุมชนไม่มองเห็นถึงปัญหาก็จะไม่เรียนรู้ร่วมกัน หากชุมชนไม่มีข้อตกลงร่วมกันในการใช้ประโยชน์จากป่าก็จะไม่เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน หากชุมชนไม่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันก็จะไม่การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน หากชุมชนถูกจำกัดด้วย

ระบบการศึกษาในชุมชนก็จะทำให้ไม่เกิดการเรียนรู้ในชุมชนด้วยขาดความพร้อม และหากไม่มีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ร่วมกันก็จะทำให้ไม่เกิดการเรียนรู้ที่ประสบผลสำเร็จได้ข้อสรุปที่เป็นฉันทามติของคนทุกคนในชุมชน

4. ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นยุทธศาสตร์เชิงรุกจากจุดแข็งของชุมชน เป็นทิศทางในการปฏิบัติที่จะนำไปสู่การเรียนรู้มีโอกาสที่ส่งผลให้เกิดความสำเร็จในการทำงานของชุมชน เสนอเป็นยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่า 3 ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ที่ 1 เสริมสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชนด้วยการศึกษาตามอัธยาศัย ยุทธศาสตร์ที่ 2 ส่งเสริมวัฒนธรรมการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน ยุทธศาสตร์ที่ 3 ส่งเสริมการเรียนรู้การจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับ Mintzberg (1994) กล่าวว่า ประโยชน์ของการทำยุทธศาสตร์ด้วยการนำมาใช้เป็นตัวกำหนดทิศทาง หรือเป็นแนวทางการดำเนินงานในอนาคต หรือวิถีทางในการที่จะก้าวเดินจากที่หนึ่งไปที่หนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่มีประโยชน์แต่ให้ระวังอันตรายของการกำหนดแนวทาง ถ้าการไปทำเป็นการปิดโอกาสของการไม่เห็นโอกาสอื่น ๆ ก็จะทำให้เสียโอกาสได้เช่นกัน และ ปกรณ์ ปรียากรณ์ (2551) กล่าวถึงการกำหนดยุทธศาสตร์ขององค์กร ชุมชน หัวใจสำคัญ คือ กลยุทธ์กำหนดขึ้นจากการพิจารณาโอกาส และข้อจำกัดของสภาพแวดล้อมภายนอก ที่จะส่งผลต่อองค์กรและถือเป็นปัจจัยหลักแห่งความสำเร็จ สรุปได้ว่าการจัดทำยุทธศาสตร์ส่งเสริมการเรียนรู้เป็นการกำหนดทิศทางการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นในชุมชนที่มีแนวทางในการส่งเสริมโดยพิจารณาถึงสภาพแวดล้อมภายในและภายนอกชุมชนเป็นสิ่งสำคัญในการวิเคราะห์เพื่อพัฒนาเป็นยุทธศาสตร์กำหนดทิศทางการทำงานต่อไป

ข้อค้นพบสำคัญจากการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยพบว่า หัวใจของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน คือ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม หรือการกระทำเชิงการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ บนหลักการเหตุผล และการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกันและนำไปสู่การได้ข้อสรุปที่เป็นฉันทามติอย่างเป็นเอกฉันท์ ในการสร้างข้อตกลงในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ และทำให้เกิดความร่วมมือของคนในชุมชน

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีการกระทำเชิงการสื่อสาร ของ Habermas มาเป็นแนวคิดสำคัญแนวคิดหนึ่งในการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยสาระสำคัญของทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญกับการสื่อสารที่ทำให้รับรู้ความหมายของสิ่งที่สื่อสารกันโดย

ใช้ตรรกะเหตุผลในการแสดงหรือการสร้างความคิดเห็นที่มีโครงสร้างที่ได้เรียงขัดแย้งกันซึ่ง แก่นหลักของกระบวนการเรียนรู้ด้วยเหตุผลนั้นจะถูกสร้างผ่านการตั้งคำถามภายใต้สภาวะแห่งการสื่อสาร การแลกเปลี่ยนมุมมองและข้อคิดเห็นหรือข้อโต้แย้งที่เปิดกว้าง ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ที่มนุษย์แสดงออกหรือสร้างความคิดเห็น การยอมรับฟังแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน การแลกเปลี่ยนมุมมองและข้อคิดเห็นเปรียบเสมือนเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งโดยส่วนใหญ่มนุษย์จะใช้ภาษาเพื่อการสื่อสารมากกว่าเพื่อการรับรู้ การกระทำเชิงการสื่อสารออกแบบเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในกลุ่มเพื่อสนับสนุนความร่วมมือ ซึ่งเน้นการสร้างองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงทัศนคติและพฤติกรรมในการสื่อสารที่เน้นความร่วมมือเพื่อส่วนรวม และพยายามสื่อสารบนเหตุผลทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันในการพูดอย่างมีอิสรภาพเพื่อพยายามสนองตอบความต้องการที่แท้จริงของทุกคนภายใต้กรอบประชาธิปไตยที่มองคนในสังคมทุกคนมีเสรีภาพและความเสมอภาคเท่าเทียมกันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบรรลุข้อตกลง (Consensus) ร่วมกันบนหลักการเหตุผลอย่างเป็นเอกฉันท์ ซึ่งเป็นแนวคิดของการกระทำที่มีทิศทางและจุดมุ่งหมายที่จะนำไปสู่การสร้างข้อตกลงและความร่วมมือในชุมชน

ด้วยลักษณะของทฤษฎีดังกล่าว ให้ความสำคัญกับการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเสมอภาค เท่าเทียมกัน บนหลักของประชาธิปไตยที่ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันในการแสดงความคิดเห็น เป็นลักษณะของสังคมตะวันตก ที่มีความเท่าเทียมกัน ซึ่งมีความแตกต่างกับบริบทของสังคมไทย กระบวนการสื่อสารของสังคมไทยแม้จะเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นอิสระ กว้างขวาง สื่อสารแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่เป็นฉันทามติ แต่ด้วยบริบทสังคมไทยที่การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับผู้ทรงอิทธิพลทางด้านจิตใจ ความรู้สึก เช่น ผู้นำชุมชนที่มีลักษณะเป็นผู้นำบารมี เป็นผู้นำที่ดี ประพฤติตนเป็นตัวอย่างที่ดีจนได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน คนในชุมชนรักและเชื่อฟัง การที่ผู้นำสื่อสารกับคนในชุมชนจึงมีน้ำหนักในการยอมรับความคิดเห็นและโน้มเอียงไปทางผู้นำด้วยความเคารพและเชื่อฟัง และศรัทธาในตัวผู้นำ นอกจากนี้ บริบทสังคมไทยให้ความเคารพต่อผู้อาวุโส ที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ของชุมชน เมื่อผู้อาวุโสแสดงความคิดเห็นใด ๆ ก็จะได้รับ การยอมรับและเชื่อฟัง ด้วยความเคารพต่อความเป็นผู้ที่มีอายุมาก เป็นบุคคลที่ชุมชนให้ความเคารพ การแสดงความคิดเห็นที่แสดงออกมาจึงไม่เป็นการแสดงออกตามแนวคิดการกระทำเชิงการสื่อสาร หรือการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของ Habermas ที่เป็นการสื่อสารที่มีลักษณะของการแลกเปลี่ยนมุมมอง และข้อคิดเห็น หรือข้อโต้แย้งที่เปิดกว้าง โดยมองว่าการสื่อสารลักษณะดังกล่าวเท่านั้นจะเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ และทำให้การสื่อสารระหว่างกันสามารถบรรลุข้อสรุปที่เป็นฉันทามติได้ แต่การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในบริบทไทยเครื่องมือสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ คือความเคารพในหลักอาวุโส ความศรัทธาในตัวผู้นำ เป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้ด้วยการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมสามารถขับเคลื่อนไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยสังคมในบริบทไทยใช้ความรู้สึก ความเชื่อถือ ทั้งในตัวบุคคล และวัฒนธรรมที่อยู่วิถีชีวิตของชุมชนไทย แม้

กระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นในบริบทสังคมไทยจะไม่ใช่เป็นการสื่อสารที่มีลักษณะของการวิพากษ์วิจารณ์ และไม่เป็นการเปิดกว้างในบริบทของสังคมตะวันตกที่ให้ความเสมอภาคเท่าเทียมกัน แต่รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในบริบทไทยก็เป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่ทำให้เกิดข้อตกลงที่เป็นฉันทามติที่เกิดขึ้นจากการยอมรับของคนในชุมชนอย่างแท้จริงที่เกิดจากความรักรัก ความเคารพ ความศรัทธา และความเชื่อฟังที่มีในตัวบุคคลที่มีอิทธิพลทางด้านจิตใจของคนในชุมชนที่นำไปสู่การเรียนรู้ชุมชนที่สามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1) รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่าไม้ การเรียนรู้ชุมชน การพัฒนาชุมชน เช่น กรมป่าไม้ กรมการพัฒนาชุมชน สามารถนำข้อค้นพบจากการวิจัยมาพัฒนาเป็นโครงการหรือกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับชุมชนท้องถิ่นได้นำไปปฏิบัติในการเรียนรู้เพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนให้อยู่ร่วมกับป่าได้อย่างเป็นมิตร และขยายผลการสร้างพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นในระดับประเทศต่อไป รวมทั้งสามารถส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างชุมชนอนุรักษ์ป่าได้อย่าง

2) การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่ส่งผลให้การเรียนรู้ชุมชนได้ข้อสรุปที่เป็นฉันทามติในแต่ละขั้นตอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ชุมชนท้องถิ่นที่สนใจในการอนุรักษ์ป่าชุมชนสามารถนำกระบวนการเรียนรู้ที่นำด้วยการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมไปใช้จะต้องปฏิบัติตามขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนจึงจะประสบความสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3) องค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ ชุมชนท้องถิ่นและองค์กรในระดับท้องถิ่นร่วมกันศึกษาผลการวิจัย มาเป็นข้อมูลสำคัญในการดำเนินการพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้อันเป็นประโยชน์แก่ประชาชนโดยรวม โดยอาจปฏิบัติตามรูปแบบการเรียนรู้ที่ได้นำเสนอหรือนำมาประยุกต์ใช้เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ด้วยการประยุกต์องค์ความรู้จากงานวิจัยไปพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนในบริบทของชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน บริบทสังคม และวัฒนธรรมชุมชนเพื่อให้เกิดผลต่อการเป็นชุมชนที่เรียนรู้บนฐานวัฒนธรรมชุมชนอันนำไปสู่การพึ่งพิงตนเองได้ของชุมชน

4) ข้อค้นพบของงานวิจัยชิ้นนี้ได้ศึกษาในพื้นที่ภาคกลางซึ่งมีบริบทสังคมและวัฒนธรรมประจำถิ่นที่มีความสำคัญต่อรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน ถ้าชุมชนที่มีบริบททางสังคมวัฒนธรรมแตกต่างกันอาจจะใช้ไม่ได้จะต้องทำการศึกษาเพิ่มเติมหรือปรับให้เข้ากับบริบทของชุมชน

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) การศึกษาวิจัยเปรียบเทียบในเชิงบริบทพื้นที่ของการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

2) การศึกษาวิจัยและพัฒนาปรัชญา แนวคิด ยุทธศาสตร์ และยุทธวิธีการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่มีคุณภาพ เพื่อให้ชุมชนนำไปใช้เป็นแนวทางในการสร้างรูปแบบการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง

3) การศึกษาวิจัยอนาคตภาพของทุนทางสังคมชุมชนอนุรักษ์ป่า เพื่อพยากรณ์ภาพฝันอนาคตในการสร้างเส้นทางชีวิตชุมชนอนุรักษ์ป่า และการกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ในระดับมหภาคเกี่ยวกับการส่งเสริมและพัฒนาชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดีให้ขยายจำนวนเพียงพอต่อการสร้างพื้นที่ป่าของประเทศไทยให้มีความอุดมสมบูรณ์อย่างยั่งยืน

4) การศึกษาวิจัยการอนุรักษ์ป่าชุมชนเพื่อส่งเสริมการพัฒนาในมิติต่าง ๆ เช่น การสร้างอัตลักษณ์และความเหนียวแน่นของชุมชนอนุรักษ์ป่า การจัดการป่าชุมชนบนฐานของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เศรษฐกิจฐานชุมชน เป็นต้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร. (2548). *กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ ป่าชายเลนอย่างยั่งยืน*. กรณีศึกษาดำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กรมป่าไม้. (2537). *แนวทางปฏิบัติงานโครงการพัฒนาป่าชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้.
- กรมป่าไม้. (2541). *ป่าชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้.
- กรมป่าไม้. (2555). *ป่าชุมชน รูปแบบการพัฒนาและบริหารจัดการป่าอย่างยั่งยืน*. ม.ป.ท.
- กรมป่าไม้. (2558). *เนื้อที่ป่าไม้ของประเทศไทย ปี พ.ศ. 2516 - 2557*. สืบค้นจาก <http://forest.info.forest.go.th/55/Content.aspx?id=72>
- กรมป่าไม้. (ม.ป.ป.). *การจัดการป่าชุมชน*. กรุงเทพฯ: องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- กรรณิการ์ เจิมเทียนชัย. (2539). *การพัฒนา รูปแบบการประเมินประสิทธิผลองค์การของวิทยาลัยพยาบาล สังกัดกระทรวงสาธารณสุข*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กฤษฎา บุญชัย. (2556). *ป่าชุมชนกับทิศทางการปฏิรูปโครงสร้างสังคมที่ยั่งยืนและเป็นธรรม*. กรุงเทพมหานคร: คูมายเบส.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2538). *การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: สภาคาทอликแห่ง ประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2551). *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- กาญจนา ตั้งชลทิพย์. (2556). *เทคนิคและวิธีการในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ*. นครปฐม: สถาบันวิจัย ประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กาญจนา รอดแก้ว. (2550). *การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายการเรียนรู้โดยใช้แนวคิดการเรียนรู้จากประสบการณ์เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนในเขตภาคกลาง*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กุลธร เลิศสุริยะกุล. (2542). *การศึกษาตามอัธยาศัยระบบการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต*. วารสารการศึกษานอกโรงเรียน, ปีที่ 2 (ฉบับที่ 2), 6.
- โกมล แพรททอง. (2532). *ป่าชุมชนในประเทศไทย*. คู่มือเจ้าหน้าที่รัฐฝ่ายส่งเสริมและพัฒนาป่าชุมชน การจัดการที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้.

- โกมล แพรกทอง. (2535). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับป่าไม้ชุมชน. การสอนชุดวิชาการป่าไม้ชุมชน. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.*
- โกมล แพรกทอง. (2536). *แนวคิดป่าชุมชน. ป่าชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้.*
- โกวิท พวงงาม. (2553). *การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.*
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2549). *การจัดการเครือข่าย: กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ชัคเซสมิเดีย.*
- เกศินี จุฑาวิจิตร. (2540). *การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น. นครปฐม: เพชรเกษมการพิมพ์.*
- เกษม จันทน์แก้ว. (2536). *สิ่งแวดล้อมศึกษา. กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์.*
- เครือข่ายป่าชุมชนแห่งประเทศไทย. (2545). *พ.ร.บ.ป่าชุมชน ชาวบ้านคือคนรักป่า. กรุงเทพฯ: เครือข่ายป่าชุมชนแห่งประเทศไทย.*
- จรูญศรี มาดิลกโกวิท, ชื่นชนก โควินท์, พรทิพย์ อันทิวโรทัย, & เฟื่องอรุณ ปริดีติติก. (2553). *รายงานการวิจัยเรื่องการจัดการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร.*
- จินตนา ศักดิ์ภู่อารม. (2545). *การนำเสนอรูปแบบการบริหารโรงเรียนในกำกับของรัฐสำหรับประเทศไทย. (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- จิระ จินตบุญกุล. (2530). *การจัดการป่าชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: ส่วนเศรษฐกิจและการพัฒนาการจัดการป่าไม้ สำนักวิชาการป่าไม้.*
- จุฑาทิพย์ พิทักษ์. (2555). *การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเรื่องเพศวิถีของวัยรุ่น. (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- จุฑาพรรธ ผนุงชีวิต. (2558). *การสื่อสารคุณธรรมและความรู้: การวิเคราะห์เชิงอุปนัยว่าด้วยความ เป็นพหุนิยมทางวัฒนธรรมของอัตลักษณ์อาเซียน. http://cse.nida.ac.th/main/images/research/_pdf*
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. (2526). *การบริหารการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.*
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2528). *ป่าไม้สัมพันธ์กับการพัฒนาชนบท: สหาคมสังคมสังเคราะห์ศาสตร์แห่งประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: เจ้าพระยาการพิมพ์.*
- ชัยศ อิมสุวรรณ. (2543). *การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- ชัยอนันต์ สมุทรวณิช และ กุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. (2535). *สิ่งแวดล้อมกับความมั่นคง: ความมั่นคงของรัฐกับความไม่มั่นคงของราษฎร. กรุงเทพมหานคร: สถาบันศึกษาความมั่นคงนานาชาติ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*

- ชูพักตร์ สุทธิสา, สุภาพ บุญไชย, ถนอม ตะนา, & กรกนก ทิพรส. (2538). *การจัดระบบแนวคิดในการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวบ้าน*. มหาสารคาม: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- โชติมา เพชรอม. (2550). *ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในหมู่บ้านสบวิน ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ), มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ดาริน อินทร์เหมื่อน. (2548). *ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ดิเรก วรรณเศียร. (2545). *การพัฒนาแบบจำลองแบบสมบูรณในการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานสำหรับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทวีวงศ์ ศรีบุรี. (2539). *สิ่งแวดล้อมกับเศรษฐกิจ สังคมและการศึกษา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทัศนีย์ ลักษณะภวนชช. (2548). *การบริหารสังคมกับโครงสร้างสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: มิสเตอร์ก๊อปปี.
- ทิตยา สุวรรณชฎ. (2527). *ชุมชนไทยในการบริหารพัฒนาชนบท*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ทิตนา แคมมณี. (2545). *ศาสตร์การสอน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์.
- นภาพรณ หะวานนท์. (2550). *ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานน้ำทิพย์ วิชาวิน. (2547). *การจัดการความรู้กับคลังความรู้*. กรุงเทพมหานคร: เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์. กองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2547). *กระบวนการสร้างความรู้ของชุมชน ใน ความรู้ท้องถิ่น การจัดการความรู้สู่การจัดการทางสังคม* (pp. 53-77). กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม.
- นิวัตี เรืองพานิช. (2546). *การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นิวัตี เรืองพานิช. (2546). *การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นิวัต เรืองพานิช. (2548). *ป่าและการป่าไม้ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ.
- นิตา ชูโต. (2545). *การวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพมหานคร: แมทสปอยท์.
- บุญล้อม นามบุตร. (2543). *ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความตระหนักเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ที่ได้รับการสอนโดยใช้กระบวนการสร้างนิสัย*. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- บัวเรศ ประไซโย. (2535). *การจัดการป่าชุมชน วนศาสตร์ชุมชน: ทางเลือกในการพัฒนาป่าไม้*.
 ขอนแก่น: โครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
 มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- บัณฑิต อ่อนดำ และวิริยา น้อยวงศ์. (2535). *ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท: ประสบการณ์
 ของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เบญจา ยอดดำเนิน-แอ็ดติง , ศิราพร ฐิตะธาน, และสุภางค์ จันทวานิช. (2533). *การสังเกตและ
 การสัมภาษณ์*. สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพแห่งประเทศไทย ร่วมกับมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
- เบญจา ยอดดำเนิน-แอ็ดติง และกาญจนา ตั้งชลทิพย์. (2552). *การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ: การ
 จัดการข้อมูล การตีความ และการหาความหมาย*. นครปฐม: สำนักพิมพ์ประชากรและสังคม
 มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ปกรณ์ ปริยากรณ์. (2551). *การวางแผนกลยุทธ์: แนวคิดและแนวทางเชิงประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร:
 สำนักพิมพ์เสมาธรรม.
- ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์. (2542). *ศูนย์การเรียนรู้ธุรกิจชุมชน: จุดเชื่อมภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้
 สากล*. กรุงเทพมหานคร: คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ประเวศ วะสี. (2541). *ยุทธศาสตร์เพื่อเศรษฐกิจพอเพียง ศิลธรรมและสุขภาพ*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ประเวศ วะสี. (2542). แนวคิดเกี่ยวกับระบบพัฒนาการเรียนรู้. วารสารการปฏิรูป 2: 31-33.
- ประสาน ต่างใจ. (2548). *การเรียนรู้ในกระบวนทัศน์ใหม่*. ใน สิริลักษณ์ ยิ้มประเสริฐพร,
กระบวนทัศน์ใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชน. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้
 เพื่อชุมชนเป็นสุข สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ
- ประสิทธิ์ ศรีจามร สุรินทร์ สุริยวงศ์ และวารุณี แสงดวง. (2546). *พัฒนาการของเครือข่ายป่าชุมชน
 ตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน*. ลำพูน: สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร. (2546). *กระบวนกรและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร:
 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร. (2548). *กระบวนทัศน์ใหม่กับการเรียนรู้ชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: โครงการ
 เสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ. (2549). *การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาชุมชน: จาก
 แนวคิดสู่ปฏิบัติการวิจัยในสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร พระมหาสุทิตย์ อบอุ่น สหสยา วิเศษ จันทนา เบญจทรัพย์ และชลกาญจน์
 ฮาชันนารี. (2543). *กระบวนกรและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
 กองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- ปรีชา กันธิยะ. (2552). *วิเคราะห์แนวคิดและนโยบายของรัฐและความคิดเห็นของชุมชนเกี่ยวกับการขยายโอกาสทางการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- พงศา ชูแถม. (2547). *รูปแบบการจัดการลุ่มน้ำหลังสวน ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน (ใน เอกสารประกอบการนำเสนอ การสัมมนากระบวนการนโยบายสาธารณะระดับพื้นที่กับความมั่นคงของชุมชนภาคใต้ ตอนบนกรณีศึกษา:การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม)*. Retrieved 15 สิงหาคม 2558 [http://www.treebankthai.com / phantotonnam/article_watermanagement.html](http://www.treebankthai.com/phantotonnam/article_watermanagement.html)
- พจนี เทียมศักดิ์. (2544). *ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน*. *วารสารวิจัย*, (pp.65- 82) กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พรพิไล เลิศวิชา. (2541). *ศิริงจากไพร่หีนาย ถึงธนาคารแห่งชุมชนเขา*. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร. (2548). *นวัตกรรมการเรียนรู้: คน ชุมชน และการพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร: โครงการสร้างเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข
- พสุ เดชะรินทร์, ยุทธนา แซ่เตียว, ยินดี ดิสสร่า, นารถ จันทร์ทวงศ์, และ ญาดา ตรงตรง. (2548). *Strategy Map แผนที่ยุทธศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: ก.พลพิมพ์.
- พูลสุข หิงคานนท์. (2540). *การพัฒนารูปแบบการจัดการองค์การของวิทยาลัยพยาบาลสาธารณสุข (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎบัณฑิต)*, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์. (2540). *การพัฒนาป่าชุมชนในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: คราฟแมนเพรส.
- ไพโรจน์ ภัทรนรากุล. (2545). *ยุทธศาสตร์การพัฒนาชาติตามแนวทางชุมชนพึ่งตนเองแบบยั่งยืน: กรอบนโยบายและตัวแบบการจัดการ*. *วารสารพัฒนบริหารศาสตร์* 3 (กรกฎาคม –กันยายน 2545): 54-56.
- มนัส สุวรรณ. (2532). *การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. เชียงใหม่: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- มนัส สุวรรณ. (2549). *การจัดการสิ่งแวดล้อม: หลักการและแนวคิด*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- มูลนิธิชัยพัฒนา. *ทฤษฎีการพัฒนาฟื้นฟูป่าไม้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ*. Retrieved 7 ธันวาคม, 2558, from <http://www.chaipat.or.th/concept-and-theory-development/theory-developed-forest-restoration.html>
- มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ. (2544). *การจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม*. เชียงใหม่: พี.เอส.การพิมพ์.
- มูลนิธิโลกสีเขียว. (2536). *ดินและป่าไม้*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโลกสีเขียว.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

- ราตรี ภารา. (2543). *ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: อักษราพิพัฒน์.
- วรชัย ทองไทย. (2551). *ทฤษฎีสังคมศาสตร์ในพระไตรปิฎก*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วิกิกร ตันทงทโฒ. (2536). *หลักการเรียนรู้ของผู้ใหญ่*. กรุงเทพฯ: สำนักส่งเสริมและฝึกอบรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วิบูลย์ เรื่องศรีศุภพงศ์. (2550). *การจัดการป่าด้วยวิถีชุมชนชาวล้านนา: กรณีศึกษาบ้านพิทักษ์พัฒนา ตำบลตำบลท่า อำเภอกะทิง จังหวัดเชียงราย (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต)*, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. (2535). *ความขัดแย้งระหว่างแนวคิดกระแสหลักในการจัดการทรัพยากรและความรู้ทางนิเวศวิทยาของคนในท้องถิ่น*: ม.ป.ท.
- วิมลรัตน์ ชูชาติ. (2540). *การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต)*, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิศนิ ศีลตระกูล และอมรา ปฐภิญโญบุรณ. (2544). *การศึกษาตามอัธยาศัย: จากแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตสู่แนวปฏิบัติ*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย กรมการศึกษานอกโรงเรียน.
- ศักดิ์ศรี ปาณะกุล. *การเรียนรู้ตลอดชีวิต: ความจำเป็นและแนวทางการส่งเสริม*. วารสารรามคำแหง, 23(ก.ค.-ก.ย.2549), 89-97.
- ศิริชัย กาญจนวาสี. *ทฤษฎีการวัดและประเมินผล เอกสารประกอบการสอน . ภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.*
- ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก. (2537). *การพัฒนาป่าชุมชนในประเทศไทย. Paper presented at the ในรายงานการสัมมนาเรื่องการฟื้นป่าโดยวิธีช่วยตัดไม้ให้สืบพันธุ์ตามธรรมชาติ โดยศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.*
- สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา. (2536). *ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- สนธยา พลศรี. (2545). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- สนธยา พลศรี. (2548). *เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์.
- สมบุญรณ์ ศาลยาชีวิน. (2526). *จิตวิทยาเพื่อการศึกษาผู้ใหญ่*. เชียงใหม่: ลานนาการพิมพ์.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2550). *การจัดการป่าชุมชน: เพื่อคนและเพื่อป่า*. กรุงเทพมหานคร: ทวีวัฒนาการพิมพ์.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2551). *ส่วนประกอบแห่งความเป็นเลิศที่ได้แสวงหา ใน ป่าสร้างชุมชน ชุมชนสร้างป่า หนึ่งทศวรรษรางวัลลูกโลกสีเขียว (2542-2551)*. กรุงเทพมหานคร: ทวีวัฒนาการพิมพ์.

- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2552). *ป่าชุมชน: ความมั่นคงแห่งชีวิตท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและภาวะโลกร้อน*. กรุงเทพมหานคร: คูมายเบส.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์, & เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์. (2542). *รายงานการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่องพฤกษศาสตร์พื้นบ้านและการใช้ทรัพยากรพรณพีชอย่างยั่งยืน ครั้งที่ 1*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนภาคพื้นเอเชียและแปซิฟิก.
- สมาน อัสวภูมิ. (2537). *การพัฒนารูปแบบการบริหารการประถมศึกษาในระดับจังหวัด*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2523). *การพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2553). *แผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับปรับปรุง (พ.ศ.2552 - 2559)*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (2534). *ป่าชุมชนและบทบาทของรัฐ*. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- สำนักงานการศึกษานอกโรงเรียน. (2547). *กลยุทธ์และจุดเน้นการศึกษานอกโรงเรียน (Vol. 2558)*. กรุงเทพมหานคร: งานพัฒนาการศึกษา
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2539). *การศึกษาในวิถีของชุมชน*. ม.ป.ท.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2543). *รายงานสรุปการสัมมนาเรื่อง ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ตลอดชีวิต*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการสื่อสาร.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *การศึกษาในวิถีชุมชน: ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. (2552). *การจัดการศึกษาตลอดชีวิต*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย.
- สำนักบริหารการศึกษานอกโรงเรียน. (2547). *กลยุทธ์และจุดเน้นการศึกษานอกโรงเรียน*. กรุงเทพมหานคร: งานพัฒนาการศึกษา.
- สิริลักษณ์ ยิ้มประเสริฐพร. (2548). *กระบวนการค้นคว้าใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชน*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- สีลาภรณ์ นาคทรพร. (2538). *ระบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนอีสานใต้*. วารสารสุขโขทัยธรรมมาธิราช, 8 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2538), 40.
- สีลาภรณ์ นาคทรพร. (2539). *การศึกษาเพื่อพัฒนาอย่างยั่งยืน ใน เอกสารสืบเนื่องจากการประชุมเรื่องการศึกษากับการวิจัยเพื่อพัฒนาอนาคตของประเทศไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).
- สุนทร สุนันท์ชัย. (2535). *แนวคิดในการพัฒนาเครือข่าย*. ม.ป.ท.

- สุนทร สุนันท์ชัย. (2544). *เอกสารการสอนชุดวิชาการศึกษาตลอดชีวิตและการศึกษานอกระบบ*.
นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- สุนีย์ ธีรดากร. (2542). *จิตวิทยาการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว
คณะครุศาสตร์ วิทยาลัยครูพระนคร.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2543). *วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2548). *วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2552). *การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุมาลี สังข์ศรี. (2545). *การจัดการศึกษานอกระบบด้วยวิธีการศึกษาทางไกลเพื่อการศึกษาตลอดชีวิต*.
นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- สุมาลี สังข์ศรี. (2546). *การจัดการศึกษานอกระบบเพื่อการศึกษาตลอดชีวิต ตามแนวพระราชบัญญัติ
การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย
กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ.
- สุรางค์ ไคว์ตระกูล. (2544). *จิตวิทยาการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- สุริชัย หวันแก้ว.(ม.ป.ป.).*การเดินทางสู่สิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพมหานคร:
กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม.
- สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล. (2554). *อนาคตภาพรูปแบบสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนกระบวน
ทัศน์เชิงบวกสำหรับชุมชน*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์), จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อดุลย์ วังศรีคุณ. (2543). *การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชน
เข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาอภิमान*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์),
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนรรักษ์ ปัญญาวัฒน์. (2548). *การศึกษาชุมชนเชิงพหุลักษณะ: บทเรียนจากวิจัยภาคสนาม*.
กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.).
- อภิชัย พันธเสน. (2542). *ทำอย่างไรจึงจะได้ป่าและพื้นที่สีเขียวคืนมา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อมรวิทย์ นาครทรรพ. (2541). *ความจริงของแผ่นดิน*. กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์โครงการ
การศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์.

- ออร์ศรี งามวิทยาพงศ์. (2549). *กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง: จากยุคชุมชนถึงยุคพัฒนาความทันสมัย*. กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม.
- อัจฉรา รุ่งวงศ์, และ วิณา นำเจริญสมบัติ. (2552). *ป่าชุมชน: ความมั่นคงแห่งชีวิตท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและภาวะโลกร้อน*. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก.
- อาชัญญา รัตนอุบล. (2543). *การเรียนรู้และพัฒนาการของผู้ใหญ่*. กรุงเทพมหานคร: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อาณัติ ชุ่มเจริญ. (2550). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ตำบลหนองโรง อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต), มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อุทัย ดุลยเกษม, และออร์ศรี งามวิทยาพงศ์. (2540). *ระบบการศึกษากับชุมชน: กรอบความคิดและข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อุทัย บุญประเสริฐ. (2546). *การบริหารจัดการสถานศึกษาโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์.
- อุ้นดา นพคุณ. (2523). *การศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชนและการศึกษาอรรูปนัย*. กรุงเทพมหานคร: ปรีชาการพิมพ์.

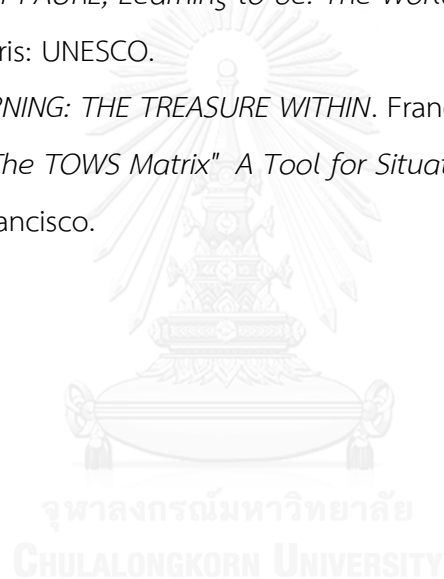
ภาษาอังกฤษ

- Andrews, K. R. (1971). *The Concept of Corporate Strategy*. New York: Richard D. Irwin Inc.
- Barker, L. M. (1994). *Learning and Behavior*. New York: Macmillan College.
- Brown, W. B., & Moberg, D. J. (1980). *Organizational Theory and Management: A Macro Approach*. New York: John Wiley & Sonns.
- Cambridge University. (2003). *Cambridge Advance Learner's Dictionary*: Cambridge University Press.
- Candy, P.C. and Crebert, R.G (1991). *Lifelong Learning: An Enduring Mandate for Higher Education*. Higher Education Research and Development 10: 3 -17.
- Carolyn, M.-A., Toshio Ohsako and Werner Mauch. (2001). *Revisiting Lifelong Learning for the 21th Century*. Germany: UNESCO Institute for Education.
- Comerford, R. A., & Callaghan, D. W. (1985). *Strategy Management: Text, Tools and Cases for Business Policy*. Boston: Kent Publishing.

- Cropley, A. J. (1977). *Lifelong Education. A Psychological Analysis*. UNESCO Institute for Education, Oxford: Pergamin Press.
<http://dx.doi.org/10.1080/09650799700200037> doi:10.1080/0965079970020037
- Earle, E. M. (1943). *Makers of Modern Strategy From Machiavelli to Hitler*. NJ: Princeton University Press.
- Gerhard, F. (2000). *Lifelong Learning -More than Training* 11, 265-294. Retrieved from <http://www.editlib.org/p/8380>.
- Getzels, J. W., & Guba, E. G. (1957). *Behavior and the Administrative Process*. 65, 423-441. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/1083752> website:
- Good, C. V. (1973). *Dictionary of education*. New York: Mc Graw-Hill Book Company.
- Gottdiener, M., & Leslie, B. (2009). *Concepts in Urban Studies*. London: SAGE Publications.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action* (Vol. 1). Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action*. (Vol.2). Boston: Beacon.
- Habermas, J. (1989). *The Structure Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Massachusetts: MIT Press.
- Harris, T. L., and Schwahn, W.E. (1961). *Selected Reading on the Learning Process*. New York: Oxford University Press.
- Hasan, A. (1996). *Lifelong Learning in International Enyclopedia of Adult Education and Training*. (A. C. Tuijnman Ed. 2 ed.). Oxford.
- Idenburg, P. J. (1993). *Four Styles of Strategy Development*. 26(1993), 132 - 137.
<http://doc.utwente.nl/20534/1/Idenburg94four.pdf>
- Keeves, J. P. (1988). *Educational Research Methodology and Measurement an International Handbook*. Oxford: PerGamon Press.
- Kerlinger, F. N., and Lee, H.B. (2000). *Foundations of Behavioral Research*. Singapore: Thomson Learning.
- Klein, B. S. (1991). *Learning: Principles and Applications*: Mcgraw-Hill College.
- Knafl, K. A., & Howard, M. J. (1984). *Interpreting and Reporting Qualittative Research In Research in Nursing and Health* (Vol. 7, pp. 17-24).

- Medel-Anouevo, C. (2001). *Practicing Lifelong Learning in Asia in the 21st Century*. UNESCO: Institute for Education.
- Medel-Anouevo, C., Toshio, Ohsako.,and Werner, Mauch. (2001). *Revisiting Lifelong Learning for the 21st Century*. UNESCO Institute for Education.
- Mescon, M. H. (1985). *Management: Individual and Organization Effectiveness*. New York: Harper & Row.
- Mintzberg, H. (1994). *The Rise and Fall of Strategic Planning*. New York: Prentice Hall.
- Nordstrom, M. N. (Producer). (2015, September 15). *Top 10 Benefits of Lifelong Learning*. Retrieved from http://www.selfgrowth.com/articles/Top_10_Benefits_of_Lifelong_Learning.html
- Norton, A. (1994). *International Handbook of Local and Regional Government In a Comparative Analysis of Advance Democracies*. Birmingham: Elgar.
- Paine, F., & Naumes, W. (1982). *Organizational Strategy and Policy*. Hinsdale: Dryden Press.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Peterson, R. E. (1979). *Lifelong Learning*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Pope, C., & Mays, N. (1995). Reaching the Parts Other Methods Cannot Reach: An Introduction to Qualitative Methods in Health and Health Services Research. *British Medical Journal*(311), 42-45.
- Porter, M. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press.
- Ryan, G. W., & Bernard, R. (1994). *Data Management and Analysis Methods*. In Handbook of Qualitative Research, Denzin,N.K. and Y.S. Lincoln (eds). Thousand Oaks: Sage Publication Inc.
- Smith, B. L. (1991). *Taking structure seriously: The learning community model*. Liberal Education.
- Smith, E. (1998). *Organizational Learning: Diverging Communities of Practice*. New York: McGraw-Hill.
- Smith, W. A., & M.Debus. (1992). *The Role of Qualitative Research in AIDS Prevention*. Washington, D.C.: AIDSCOM.

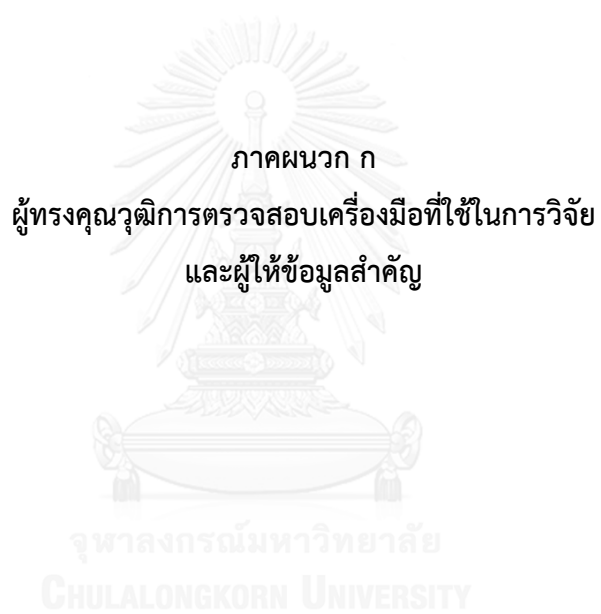
- Steiner, F. (1988). *Organizational dilemmas as barriers to learning* Retrieved October 15, 2015, from www.emeraldinsight.com/insight/viewContentitem.do
- Steiner, G. A. (1969). *Individual behavior and group achievement*. New York: Oxford University Press.
- Storey, J. D. a. J., T.L. (2004). *Entertainment-education and participatory: Applying Habermas to a population program in Nepal*. In Singhai, A. C. ,Roger, M.J., E.M., & Sabio, M (Ed.), *Entertainment-education and social change: History, research and practice*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Tores, M. R. (2002). *Integrating lifelong learning perspectives*. Ja,nirg: COR-Asia.
- UNESCO. (1972). *Edgar FAURE, Learning to be: The World of Education Today and Tomorrow*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (1996). *LEARNING: THE TREASURE WITHIN*. France: UNESCO.
- Weihrich, H. (1982). *"The TOWS Matrix" A Tool for Situational Analysis* University of San Francisco.

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. ดร. ปาน	กิมปี	ผู้ทรงคุณด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียน
2. ดร. มิ่งขวัญ	คงเจริญ	อาจารย์ประจำคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
3. ดร. กาญจนา	รอดแก้ว	นักพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ชำนาญการพิเศษ สถาบันการพัฒนาชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน
4. ดร. ชนินทร	สุขเจริญ	อาจารย์ประจำคณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ
5. ดร. อัจฉรา	ประเสริฐสิน	อาจารย์ประจำสำนักทดสอบทางการศึกษาและจิตวิทยา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

**ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview)
ในการศึกษาภาคสนามแบบพหุกรณีศึกษาในพื้นที่กรณีศึกษาทั้ง 4 แห่ง
ระหว่างวันที่ 3 สิงหาคม – 19 ตุลาคม 2556**

ชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

1. นายประยงค์	แก้วประดิษฐ์	ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี
2. นายสุวรรณวิชัย	เปรมปรีดิ์	นายกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโรง
3. นายธรรมบุญ	สารวิงษ์	ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านหนองกระจันทร์
4. นายเสริม	ไคลมี	ผู้อาวุโส
5. นายกันตพงษ์	เพ็ญอร่าม	ปราชญ์ชาวบ้าน
6. นายนิยม	สารวิงษ์	กรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี
7. นางสมหมาย	แก้วประดิษฐ์	ประธานกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี

ชุมชนบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

1. นายจรรยา	พิทักษ์	ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านหนองกระจันทร์
2. นายศรีเพชร	สุ่มอ่า	สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล หมู่ 10 บ้านสามัคคี
3. นายธนู	วงษ์ใหญ่	ที่ปรึกษาอาวุโสกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล
4. นายสมพร	มณฑาทอง	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่บ้านสามัคคี
5. นายสุริยา	พิงแพง	สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี

1. นายทองสุข	จันทบุลย์	ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย
2. นายสฤษดิ์	จิตนอก	หัวหน้าฝ่ายวิชาการคณะกรรมการป่าชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย
3. นายสมคิด	ตันทางกุล	นายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าตูม
4. นายอุทิศ	จิตรธรรม	ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลสองคอน
5. นายบุญช่วย	มาลา	ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านโป่งคี่ไม้ป่าแดง
6. นายสะอาด	จันทร์พราหมณ์	กรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง

ชุมชนเขาราวเทียนทอง อำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท

1. นางสาวชล	พวงพิกุล	ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง
2. พระครูโกศลชัยวัฒน์		เจ้าอาวาสวัดหนองยาง
3. นายกิตติ	อติสรณกุล	นายกเทศมนตรีเทศบาลเนินขาม
4. นายสมยศ	ศรีวันนา	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านเขาราวเทียนทอง
5. นายสนั่น	ภมรพล	ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง
6. นายมนัส	ม่วงเกิด	รองประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง
7. น.ส.กนกกาญจน์	ใจเย็น	เยาวชนกลุ่มต้นตอ

ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม (focus group discussion)
วันที่ 23 สิงหาคม 2558
ณ หมู่บ้านรางยอม อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

1. นายประทีน	อ่อนน้อย	สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโรง หมู่ 8
2. นายวิทยา	โคกแก้ว	สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล
3. นายเสน่ห์	ป่องกัน	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่บ้านรางยอม
4. นายชำนาญ	แย้มศักดิ์	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่บ้านรางยอม
5. นางสาวลักขณา	ภิญโญ	กรรมการหมู่บ้าน
6. นางภิญโญ	โคกแก้ว	ประธานกลุ่มสตรี
7. นายชูศักดิ์	แก้วประดิษฐ์	อาสาสมัครพัฒนาชุมชน

ผู้จัดบันทึกการสนทนากลุ่ม

1. ดร. เกศแก้ว	แสงพริ้ว	อาจารย์ประจำคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา
2. ดร. ณัชภัส	ธีระเรืองไชยศรี	นักวิชาการอิสระ

ผู้ทรงคุณวุฒิในการตรวจรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

1. ดร.อภิรดี กั้นเดช นักวิเคราะห์นโยบายและแผน ชำนาญการพิเศษ
2. นายอดุลย์ เนียมบุญนำ นักวิชาการพัฒนาชุมชน ชำนาญการพิเศษ
3. นายประยงค์ แก้วประดิษฐ์ รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลหนองโรง /
ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี
4. นายสฤษฏี จิตนอก ครูวิทยฐานะ ชำนาญการพิเศษ โรงเรียนเขาพระพุทธรบาทน้อย
หัวหน้าฝ่ายวิชาการป่าชุมชนเขาพระพุทธรบาทน้อย
5. นางสาวชล พวงพิกุล ประธานกรรมการป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง
ประธานกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาราวเทียนทอง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ผู้ทรงคุณวุฒิสนทนากลุ่ม (focus group discussion)

วันที่ 31 สิงหาคม 2558

ณ ห้องประชุม 503 กรมการพัฒนาชุมชน

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

1. นายประลอง	ดำรงค้ไทย	รองอธิบดีกรมป่าไม้
2. นางสุนันทา	การะเวก	รองผู้อำนวยการสำนักงาน กศน.จังหวัดสุพรรณบุรี
3. นางประภา	ปานนิตยกุล	ผู้อำนวยการกลุ่มงานจัดการความรู้ กรมการพัฒนาชุมชน
4. ดร.ณัชภัส	ธีระเรืองไชยศรี	นักวิชาการด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียน
5. นายประยงค์	แก้วประดิษฐ์	ประธานกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี
6. นายสฤกษ์	จิตนอก	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ คณะกรรมการป่าชุมชน เขาพระพุทธรบาทน้อย
7. นายศรีเพชร	สุ่มอ่ำ	สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางขุนไทร หมู่ 10 บ้าน บ้านสามัคคี
8. นายสมพร	มณฑาทอง	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านสามัคคี สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

ผู้จัดบันทึกการสนทนา

1. ดร.เกศแก้ว	แสงพร้าว	อาจารย์ประจำคณะพยาบาลศาสตร์
2. นายยอดชาย	วงศ์สุวรรณ	นิสิตปริญญาเอก คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชุมชนอนุรักษ์ป่าที่ดี

1) ชุมชนบ้านห้วยสะพาน	จังหวัดกาญจนบุรี
2) ชุมชนเขาราวเทียนทอง	จังหวัดชัยนาท
3) ชุมชนเขาพระพุทธรูปน้อย	จังหวัดสระบุรี
4) ชุมชนบางขุนไทร	จังหวัดเพชรบุรี
5) ชุมชนบ้านช่องแคบ	จังหวัดกาญจนบุรี
6) ชุมชนบ้านยางโทน	จังหวัดกาญจนบุรี
7) ชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง	จังหวัดฉะเชิงเทรา
8) ชุมชนบ้านเป็ดใน	จังหวัดตราด
9) ชุมชนเขาอ้ายเป็ด	จังหวัดลพบุรี
10) ชุมชนบ้านมอสุวรรณค์	จังหวัดนครสวรรค์
11) ชุมชนบ้านโนนหินผิง	จังหวัดปราจีนบุรี

แบบวิเคราะห์เอกสาร

ชื่องานวิจัย: การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ชื่อผู้วิจัย: นางวาสนา เตชะวิจิตรสาร

ประกอบด้วย:

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานเอกสาร

ตอนที่ 2 ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ตอนที่ 1: ข้อมูลพื้นฐานของเอกสาร

ชื่อเอกสาร/เรื่อง/หัวข้อ/ชุมชนที่ศึกษา.....
ชื่อผู้เขียน/ผู้วิจัย/ผู้จัดทำ.....
ปี พ.ศ. ที่เขียน/จัดทำ/พิมพ์เผยแพร่.....
ประเภทเอกสาร ☐ บทความ ☐ งานวิจัย ☐ อื่น ๆ

ตอนที่ 2 ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ประเด็นการวิเคราะห์	ประเด็นย่อยในการวิเคราะห์	รายละเอียดของการวิเคราะห์
1. องค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	 <p>เนื้อหา/ความรู้</p>	ปัญหา/ความต้องการ .....
		การจัดการปัญหา .....
		ภูมิปัญญาท้องถิ่น .....
		ชุดประสบการณ์ชุมชน .....
		ความรู้จากภายนอกชุมชน .....
	กิจกรรมการเรียนรู้	การประชุม สนทนาแลกเปลี่ยน .....
		การอบรม สัมมนา .....
		การศึกษาดูงาน .....
		การร่วมทำวิจัย .....
		รับความรู้จากผู้นำชุมชน .....

ประเด็นการวิเคราะห์	ประเด็นย่อยในการวิเคราะห์	รายละเอียดของการวิเคราะห์
1. องค์ประกอบของการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	แหล่งเรียนรู้	ผู้นำชุมชน .....
		สมาชิกชุมชน .....
		สถาบันการเรียนรู้ชุมชน .....
		ทรัพยากรธรรมชาติ .....
		เครือข่ายภาคีพัฒนา .....
		ชุมชนเครือข่าย .....
2. กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน	การรับรู้และตระหนักในปัญหา	
	การวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดแนวทางที่เหมาะสม	
	การตัดสินใจเลือกและวางแผนลงปฏิบัติ	
	การลงมือปฏิบัติ	
	การประเมินผลการปฏิบัติและปรับปรุงแก้ไข	

แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการศึกษาภาคสนาม

ชื่องานวิจัย : การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ชื่อผู้วิจัย : นางวาสนา เตชะวิจิตรสาร

ประกอบด้วย:

- แบบสัมภาษณ์ชุดที่ 1 เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน
- แบบสัมภาษณ์ชุดที่ 2 เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- แบบสัมภาษณ์ชุดที่ 3 เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

แบบสัมภาษณ์ชุดที่ 1 วิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน

วัตถุประสงค์

เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลสภาพทั่วไป ข้อมูลพื้นฐาน

บันทึกการสัมภาษณ์

บันทึกการสัมภาษณ์ วัน เดือน ปี.....

ผู้สัมภาษณ์.....

ผู้ให้ข้อมูลหลัก.....

ประเด็นคำถาม

1. สภาพทางภูมิศาสตร์

- ที่ตั้งของหมู่บ้านติดต่อกับที่ไหนบ้าง
- พื้นที่ของหมู่บ้านเป็นอย่างไร
- ทรัพยากรธรรมชาติของหมู่บ้านมีอะไรบ้าง
- สภาพภูมิอากาศเป็นอย่างไร มีกี่ฤดู
- เส้นทางการเดินทางภายในหมู่บ้านมีกี่สาย อยู่ห่างจากอำเภอเท่าไร

2. ความเป็นมาของชุมชน

- ชุมชนเริ่มก่อตั้งตั้งแต่เมื่อไหร่
- ใครเป็นผู้นำชุมชนคนแรก
- มีตำนานเล่าขานเกี่ยวกับหมู่บ้านหรือไม่ อย่างไร

3. การปกครองและประชากร

- มีจำนวนครัวเรือน ประชากรชาย และหญิง เท่าไหร่
- คนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอะไร
- มีใครเป็นผู้ใหญ่บ้าน

4. เศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ

- อาชีพหลักของคนในชุมชนเป็นอะไร คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอะไร
- ที่ชุมชนมีอาชีพเสริมหรือไม่ อย่างไร
- เศรษฐกิจภายในชุมชนเป็นอย่างไร มีกลุ่มอาชีพอะไร

5. วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อ

- วัฒนธรรม ประเพณี ในชุมชนมีอะไรบ้าง
- มีความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติหรือไม่
- มีการสืบทอดวัฒนธรรมจากบรรพบุรุษหรือไม่ อะไรบ้าง

แบบสัมภาษณ์ชุดที่ 2

เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อวิเคราะห์ความเป็นมาของจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ชุมชน
2. เพื่อวิเคราะห์กิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน
3. เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบที่ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้

บันทึกการสัมภาษณ์

วัน เดือน ปี .....

เวลา ..... สถานที่ .....

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....

ประเด็นคำถาม

1. เนื้อหา ความรู้ที่ชุมชนนำมาเป็นประเด็นในการเรียนรู้คืออะไร อย่างไร
2. การเรียนรู้ของชุมชนเกิดขึ้นจากอะไร
2. ชุมชนเรียนรู้เพื่ออะไร
3. ชุมชนเคยประสบปัญหาอะไรที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน
4. หากมีปัญหาชุมชนจัดการกับปัญหาอย่างไร
5. ชุมชนมีกิจกรรมการเรียนรู้อะไรบ้าง เป็นอย่างไร
6. ชุมชนมีวิธีการเรียนรู้อย่างไรในการจัดการกับปัญหา
7. ชุมชนมีแหล่งเรียนรู้อะไรบ้างในชุมชน
8. ปัจจัยที่ทำให้การเรียนรู้ของชุมชนเกิดขึ้นได้
9. ใครมีบทบาทต่อการเรียนรู้ของชุมชน
10. ชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือไม่ อย่างไร
11. ชุมชนมีปราชญ์ชาวบ้านในด้านใดบ้าง
12. ชุมชนมีการส่งเสริมประสบการณ์ของชุมชนหรือไม่ อย่างไร
13. ชุมชนมีการถ่ายทอดความรู้ให้กันหรือไม่ อย่างไร ใครเป็นผู้ถ่ายทอด

แบบสัมภาษณ์ชุดที่ 3

เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

วัตถุประสงค์

เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

บันทึกการสัมภาษณ์

วันเดือนปี.....

เวลา.....

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....

ประเด็นคำถาม

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีกี่ขั้นตอน อะไรบ้าง
2. ชุมชนมีการรับรู้ปัญหา หรือสถานการณ์ได้อย่างไร
3. ชุมชนมีการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือไม่ อย่างไร
4. หากมีปัญหาขึ้นในชุมชน ชุมชนจะดำเนินการอย่างไร
5. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีลักษณะเป็นอย่างไร
6. คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้หรือไม่ อย่างไร
7. บุคคลใดมีบทบาทในการเรียนรู้ของชุมชน
8. ชุมชนมีการวางแผนในการแก้ปัญหาหรือไม่ อย่างไร
9. ชุมชนมีการเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติหรือไม่ อย่างไร
10. ชุมชนมีการสรุปผลการปฏิบัติงานหรือไม่ อย่างไร
11. ชุมชนมีการประเมินผลการปฏิบัติงานของชุมชนหรือไม่ อย่างไร
12. หากการปฏิบัติงานของชุมชนไม่ประสบความสำเร็จ ชุมชนจะทำอะไรต่อไป อย่างไร

แบบตรวจสอบความเหมาะสม
ของร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
สำหรับผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบรูปแบบ

คำชี้แจง

1. เครื่องมือฉบับนี้สร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสอบถามความคิดเห็นของท่านในฐานะผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญในการตรวจสอบความสมเหตุสมผลทั้งในเชิงทฤษฎี หรือเชิงปฏิบัติ ถึงความเหมาะสมสอดคล้องของร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

2. รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นการเรียนรู้ของชุมชนที่มีองค์ประกอบการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ภายใต้กรอบแนวคิดทฤษฎี และผลการศึกษาจากชุมชนต้นแบบเพื่อนำไปใช้ในการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อให้สามารถจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยมีกระบวนการเรียนรู้ 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ขั้นตอนการรับรู้ปัญหา ความต้องการของชุมชน 2) การวิเคราะห์สาเหตุ ความจำเป็นและกำหนดแนวทาง 3) การเลือกแนวทางและลงมือปฏิบัติ และ 4) การประเมินผลการปฏิบัติและการจัดการความรู้

3. ข้อมูลที่ได้จากเครื่องมือฉบับนี้จะนำไปใช้ในการปรับปรุงรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

4. ข้อมูลที่ได้จากการแสดงความคิดเห็นของท่านจะมีประโยชน์อย่างยิ่ง จึงขอความกรุณาแสดงความคิดเห็นในแต่ละประเด็นให้ครบถ้วนทุกข้อตามความเป็นจริง

5. เครื่องมือฉบับนี้ มี 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ทรงคุณวุฒิ

ตอนที่ 2 การตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบ

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ทรงคุณวุฒิ

1. ชื่อ.....
2. นามสกุล.....
3. ตำแหน่ง .....
4. ....
3. สถานที่ทำงาน .....

ตอนที่ 2 การตรวจสอบความเหมาะสมของรูปแบบ

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย / แสดงระดับคะแนนที่มีต่อรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

5 หมายถึง รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีความเหมาะสมสอดคล้องในระดับมากที่สุด

4 หมายถึง รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีความเหมาะสมสอดคล้องในระดับมาก

3 หมายถึง รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีความเหมาะสมสอดคล้องในระดับปานกลาง

2 หมายถึง รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีความเหมาะสมสอดคล้องในระดับน้อย

1 หมายถึง รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีความเหมาะสมสอดคล้องในระดับน้อยที่สุด

ประเด็นการตรวจสอบ	ระดับคะแนน ความเหมาะสม					ข้อเสนอแนะ
	5	4	3	2	1	
1. รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีองค์ประกอบการเรียนรู้ของชุมชนที่มีความเชื่อมโยงส่งผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอย่างเหมาะสมเหมาะสมสอดคล้องกัน						
2. รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่ามีกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่มีความเชื่อมโยงในแต่ละขั้นตอนของการเรียนรู้ชุมชนที่เหมาะสมสอดคล้องกัน						
3. รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่เป็นเงื่อนไขสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่เหมาะสมสอดคล้องกัน						

ประเด็นการตรวจสอบ	ระดับคะแนน					ข้อเสนอแนะ
	ความเหมาะสม					
	5	4	3	2	1	
4. รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีองค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ และเงื่อนไขที่เชื่อมโยงกันอย่างเหมาะสมสอดคล้องกัน						
5. รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนนำไปสู่การกำหนดแนวทางการจัดการตนเองของชุมชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกัน						
6. รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เป็นรูปแบบที่นำไปสู่การเรียนรู้ของชุมชนได้อย่างเหมาะสม						
7. รูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีความเหมาะสมในการนำไปทดลองกับชุมชนทดลอง						
8. สรุปรภาพรวมของรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน						

ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

.....

.....

.....

.....

.....

ลงชื่อ .....

(.....)

ผู้ทรงคุณวุฒิ

...../...../.....

แบบสังเกตพฤติกรรมการเรียนรู้เพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่า

วัตถุประสงค์ เพื่อสังเกตพฤติกรรมการเรียนรู้ของคนในชุมชนทดลองในการลงมือปฏิบัติตามรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

บันทึกการสังเกต

บันทึกการสังเกต วันที่.....เดือน.....พ.ศ.

เวลา.....

สถานที่.....

ผู้สังเกต.....

ประเด็น	เห็นด้วย (+1)	ไม่แน่ใจ (0)	ไม่เห็น ด้วย (-1)	ข้อคิดเห็น เพิ่มเติม
1. กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน - กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นอย่างไร - กระบวนการเรียนรู้เป็นอย่างไร เช่น การรับรู้ข้อมูลเป็นอย่างไร การประมวลข้อมูลเป็นอย่างไร การใช้ข้อมูลเป็นอย่างไร การประเมินและจัดการข้อมูลเป็นอย่างไร				
2. การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน - การมีส่วนร่วมในการศึกษาปัญหาเป็นอย่างไรเช่น รับรู้ปัญหา วิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์ศักยภาพชุมชน - การมีส่วนร่วมในการวางแผนเป็นอย่างไร - การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติเป็นอย่างไร - การมีส่วนร่วมในการประเมินผลเป็นอย่างไร				

แบบสังเกตพฤติกรรมการเรียนรู้เพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่า (ต่อ)

ประเด็น	เห็นด้วย (-1)	ไม่แน่ใจ (0)	ไม่เห็น ด้วย (+1)	ข้อคิดเห็น เพิ่มเติม
3. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม - การแสดงความคิดเห็นเป็นอย่างไร เช่น มีความเป็นอิสระ ไม่มีการชี้นำ มีความ เสมอภาค พุดคุยเพื่อสร้างความเข้าใจ				
4. บรรยากาศการเรียนรู้ - บรรยากาศในการเรียนรู้ร่วมกันเป็น อย่างไร เช่น เป็นกันเอง เรียบง่าย แสดง ความเคารพต่อกัน				
5. บุคคลที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ - ใครเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ เช่น ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโส - บุคคลที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้เป็น อย่างไร เช่น มีองค์ความรู้ มีภาวะผู้นำที่ดี				
6. บันทึกเพิ่มเติมจากการสังเกตการณ์				

แบบการสนทนากลุ่ม (Focused Group Discussion Form) ๕

ชื่องานวิจัย : การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ชื่อผู้วิจัย : นางวาสนา เตชะวิจิตรสาร

ประกอบด้วย

- ประเด็นการสนทนา
- แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

๕ ประเด็นการสนทนากลุ่ม ๕

วัตถุประสงค์ : เพื่อตรวจสอบร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ประเด็นการสนทนากลุ่ม :

- ❖ ความเหมาะสมขององค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- ❖ ความเหมาะสมของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- ❖ ความเชื่อมโยงขององค์ประกอบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- ❖ ความเชื่อมโยงของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- ❖ ความเหมาะสมของแนวทางการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- ❖ ความเป็นไปได้ในการนำร่างรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชนไปทดลองกับชุมชนอื่น
- ❖ ข้อเสนอแนะอื่น ๆ เกี่ยวกับรูปแบบการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการจัดการตนเองในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

๖ แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม ๖

บันทึกการสนทนากลุ่ม :

บันทึกการสนทนากลุ่ม วันที่.....เดือน..... พ.ศ. ....
 สถานที่.....
 ผู้นำการสนทนากลุ่ม .....

ผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม :

1. ชื่อ-นามสกุล ..... ตำแหน่ง.....
2. ชื่อ-นามสกุล ..... ตำแหน่ง.....
3. ชื่อ-นามสกุล ..... ตำแหน่ง.....
4. ชื่อ-นามสกุล ..... ตำแหน่ง.....
5. ชื่อ-นามสกุล ..... ตำแหน่ง.....
6. ชื่อ-นามสกุล ..... ตำแหน่ง.....
7. ชื่อ-นามสกุล ..... ตำแหน่ง.....

เริ่มการสนทนากลุ่ม เวลา ..... น.

บันทึกการสนทนากลุ่ม

เสร็จสิ้นการสนทนากลุ่ม เวลา ..... น.

ลงชื่อ .....
 (.....)

ผู้จัดบันทึกการสนทนากลุ่ม

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางวาสนา เตชะวิจิตรसार เกิดเมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ.2507 ที่จังหวัด กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีบริหารธุรกิจบัณฑิต สาขาการจัดการทั่วไป คณะวิทยาการจัดการ จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช เมื่อปี การศึกษา 2530 สำเร็จ การศึกษาระดับปริญญาโทรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการสำหรับนักบริหาร คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ เมื่อปีการศึกษา 2552 และเข้าต่อ หลักสูตรครุศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาแบบบูรณาการ ภาควิชาการศึกษาตลอด ชีวิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2552 ระหว่างปีการศึกษาชั้นปีที่ 4 ภาคต้น ปีการศึกษา 2555 ได้เข้าศึกษาหลักสูตร The Andragogy Doctoral Emphasis Specially Instructional Leadership Doctoral Program ณ Lindenwood University, St.Charles, Missouri ประเทศสหรัฐอเมริกา